

Université de Louvain
Institut Orientaliste
—
Universiteit te Leuven
Instituut voor Oriëntalisme

BIBLIOTHÈQUE DU *MUSÉON*

— 5 —

DE HETTITISCHE H

EEN BIJDRAGE TOT DE STUDIE
VAN HET INDO-EUROPEESCHE VOCALISME

DOOR

WALTER COUVREUR
LICENTIAAT IN DE OOSTERSCHE TALEN

LEUVEN
BEHEER VAN *LE MUSÉON*
7 St Antoniusberg

LOUVAIN
BUREAUX DU *MUSÉON*
7 Mont St Antoine

1937

aan LILY COUVREUR-BIESTRAETEN, mijn moeder,
en aan de nagedachtenis van
MARIA-L. BIESTRAETEN-SIMON, mijn grootmoeder.

VOORWOORD

Hrozný's ontcijfering van het Hettitisch behoort tot de groote taalkundige ontdekkingen van onzen tijd. Met een zekerheid en een betrouwbaarheid die onze bewondering afdwingen, heeft hij ons den weg tot verder onderzoek van de Hettitische taal en van een tot nog toe verborgen cultuurwereld geopend. Was men voorheen van meening dat de geschiedenis van het Nabije Oosten door de tegenstelling Egypte en Assyro-Babylonië beheerscht werd, thans bleek het dat een derde factor in den kring der Kleinaziatische grootmachten moest worden opgenomen: het Hettietenrijk. Vaststelling die des te opmerkelijker was, dat hierdoor een belangrijke plaats aan een Indo-Europeesche bevolking in de oudste geschiedenis van Klein-Azië werd toegewezen. Op velerlei gebied werden ons volkomen nieuwe gezichtspunten ontsloten. Ook de taal, waarvan de oudste bestanddeelen tot de xix^e eeuw v. C. reiken, mag op de aandacht van alle belangstellenden in vergelijkende taalwetenschap aanspraak maken. De vondst van het Hettitisch toch beteekent een ongemeene verrijking van ons bezit aan Indo-Europeesch taalgoed, een verblijdend voorbeeld van de schatten, waarmee de nog gawe Kleinaziatische bodem ons onverwachts weet te verrassen. Wie de angstvallige zorg kent, waarmee de taalkundige uit de kostbare overblijfsels van vroegere talen den oudsten taalvorm poogt te reconstrueeren, zal het belang van Hrozný's ontcijfering ten volle waardeeren. Bij den opbouw van een vergelijkende Indo-Europeesche spraakkunst is het Hettitisch geroepen om een aanzienlijke rol te spelen. Vooral voor de studie van het Indo-Europeesche vocalisme bleek deze taal een onvermoed-rijke hulpbron te zijn. de Saussure's theorie over de *phonèmes* en hun invloed op het vocalisme, krijgt in het licht van de Hettitische gegevens haar voltooiing.

Bij een eerste studie van deze taal, in September 1934, kwam in ons de gedachte op de Hettitische *h* met de *phonèmes* van de Saussure te identificeeren. Onbekend met vroegere oplossingen van het *h*-vraagstuk, geraakten we in Maart 1935 tot een systeem, dat we geheel nieuw waanden, dat de betrekkingen tusschen *h* en het Indo-Europeesche vocalisme regelde en op de kennis van de Indo-Europeesche wortelstructuur een nieuw licht wierp. Toen leerden we de verklaringen van Cuny en Kuryłowicz kennen, die wel een richting hebben aangewezen, doch, naar we meenen, de eindoplossing niet bereikten. Hun bijval was dan ook eerder bescheiden; op het huidige oogenblik is het vraagstuk naar den oorsprong van den *h*-klank nog even scherp gesteld als voorheen.

De uitslagen die we bereikten konden we aan enkele vreemde taalkundigen onderwerpen. Hier vernoemen we alleen Hrozný, Ehelolf, Forrer, Benveniste, Cuny en Kuryłowicz, die we voor de belangstelling die ze ons onderzoek verleenden, op deze plaats onzen oprechten dank uitspreken. Onze erkentelijkheid gaat vooral naar prof. Ehelolf, die ons den toegang tot zijn rijke lexicographische verzameling mogelijk maakte en met ons de belangrijkste vraagstukken van het Hettitisch wilde bespreken.

In April 1935 stelden we voor *Philologische Studiën* een eerste artikel over het *h*-probleem op. Dit artikel, dat aan het begin van 1936 verscheen ⁽¹⁾, geeft de verklaring van den *h*-klank tamelijk uitvoerig; alleen het descriptieve materiaal werd, om ruimte uit te sparen, tot een minimum herleid. Nu willen we ons niet ontveinzen dat juist dit deel van onze studie de meeste zorg en aandacht verdient: het descriptieve materiaal is de grondslag, waarop het systeem rust. Is deze grondslag zwak, dan valt ook het heele timmerwerk van hypothesen, dat er op gebouwd is.

Van een ontwerper van een theorie geldt het verwijt, dat hij bewust zijn voorbeelden kiest, dat hij met een vooropgezette idee werkt aan den opbouw van een systeem waarin het feitenmateriaal desnoods met geweld moet passen. Om aan dit verwijt te ontkomen en duidelijk te toonen dat we alle moeilijkheden onder het oog durven te zien, hebben we het etymologische vraagstuk van het

(1) *De Hettitische h*, *Philologische Studiën* (Teksten en Verhandelingen, nr 12, 1935), 43 p. Gerecenseerd door Sturtevant, *Lang*, XII, 210-213, door Cuny, *Revue des études anciennes*, XXXVIII, 492-493 en door Bergsland, *RHA*, 24, Juli 1936, 286-287.

Hettitisch volledig behandeld. Vooraleer onze stellingen te formuleeren, hebben we al wat tegen ons systeem kon indruischen zorgvuldig onderzocht.

Dat we aan het etymologische vraagstuk zulke aandacht schonken, gebeurde voor een deel ook wegens het belang dat dit probleem oplevert. In een jonge wetenschap als de hettitologie, waar de kennis van morphologie en syntaxis nog zeer beperkt zijn, blijft de woordenschat voor den taalkundige wel het meest genaakbaar en verleidelijk, omdat hij op dit gebied het gemakkelijkst contactpunten tusschen de nieuwe taal en het gekende Indo-Europeesch kan opsporen.

Hier biedt het Hettitisch een onverhoopte bizonderheid: het bestaan van een klank, die tot nog toe in geen enkele Indo-Europeesche taal als oorspronkelijke waarde gegeven was. Merkwaardig verschijnsel, waarvan het belang voor de vergelijkende Indo-Europeesche spraakkunst niet genoeg kan worden onderlijnd.

De studie van de Hettitische *h* is in de eerste plaats de studie van het lexicon, niet van enkele links en rechts opgehaalde woorden, maar van den geheelen woordenschat van woorden met of zonder *h*. Want het is juist uit de vergelijking van beide categorieën en hun Indo-Europeesche beantwoordingen, dat men de typische eigenschappen van den *h*-klank kan afleiden. Nu is de behoefte aan een ernstig etymologisch onderzoek van den Hettitischen woordenschat nijpend. De « Sirene des Gleichklangs », de gevaarlijke lokvogel, die zich de rechten van vaste klankwetten aanmatigt, blijft haar aantrekkingskracht uitoefenen op taalkundigen, die zich niet storen aan phonetische wetten of zonder de noodige kennis van het Hettitische materiaal een Indo-Europeesche etymologie over een Hettitisch woord projecteeren.

Hrozný, die het Hettitisch ontcijferde, heeft men vaak als slachtoffer van deze methode voorgesteld. Ten onrechte, want ook in onze dagen zijn voorbeelden voor dergelijk etymologiseeren ongemeen talrijk.

Waar Sturtevant in Hett. *waštul* « zonde », *halk-* « sluiten », *arha* « weg » en *appa* « achter » respectievelijk Lat. *vastus*, *tego*, *area* en Gr. *ἀπό* meent te herkennen, staat men voor *Gleichklangs*-etymologieën, die voor de gissingen uit de fröbeljaren der hettitologie niet hoeven onder te doen.

Petersen vergelijkt ernstig Hett. *halzi-* « burcht » met de gewijde *ἄλτις* van den Olympus, en Hett. *tarkummā(i)-* « verklaren, verta-

len » met Skr. *dadārsa* « zag », terwijl het eenvoudig leenwoorden uit Akk. *targumānu* « tolk », zelf leenwoord uit het Sumerisch, en *halšu* « burcht » zijn.

Sturtevant begaat dezelfde vergissing waar hij Hett. *kaneš-* « bekomen, begunstigen » met Skr. *cānas-* « genot » vergelijkt : het Hettitische woord ontwikkelde zijn verwijderde beteekenis slechts onder invloed van Akk. (*rēma*) *rašū* « (gunst) bekomen », vandaar « begunstigen » !

De behandeling van *tunnakkešsar*, « plaats in een tempel », *tešha-* « droom », *wedā-* « brengen » en *wija-* « wegzenden », in den loop van onze studie, zal aantoonen dat zelfs taalkundigen van naam thans nog door de « Sirene » verleid worden.

Aan het einde van 1934 verscheen van de hand van H. Pedersen, in samenwerking met A. Götze, een korte Hettitische tekst, *Mursilis Sprachlähmung*, voorzien van etymologische aanmerkingen. Hoewel sommige van de aldaar verdedigde etymologieën eerder gewaagd dan waarschijnlijk zijn, beteekent dit etymologisch repertorium een kostbare aanwinst. Ook Sturtevant belooft ons een etymologisch Hettitisch woordenboek. Gezien de niet al te critische houding van dezen taalkundige in etymologisch opzicht, zal dit werk slechts met het noodige voorbehoud kunnen geraadpleegd worden. Het ontbreken van een streng methodische Hettitische etymologie, hebben we als een spijtige leemte aangevoeld. Wil een onderzoek over *h* tot steekhoudende uitslagen geraken, dan moet het rekening houden met klankwetten en zich niet met overeenstemming in uiterlijken vorm of beteekenis tevreden stellen !

Wat we als voorstudie tot ons onderzoek over *h* aan etymologische gegevens hebben verzameld, is geleidelijk uitgegroeid tot een aanzienlijk materiaal dat, naar we meenen, ook volledig is. Door te wijzen op semantische beïnvloeding van het Hettitisch door het Akkadisch, leiden we het etymologische vraagstuk op nieuwe banen. Wat we als Indo-Europeesch in het Hettitische lexicon beschouwen, hebben we als afzonderlijke bijlage aan onze studie toegevoegd. Dat onze lijst minder aanzienlijk is dan deze van Sturtevant, zal wel niemand betreuren : liever één etymologie, waaraan semantisch noch fonetisch te tornen valt, dan tien, steunend op toevallige klankovereenkomst.

Op het descriptieve materiaal volgt de verklaring van den *h*-klank. In dit deel van onze studie wijzen we ook op het belang van onze uitkomsten voor de kennis der Indo-Europeesche *ablaut*proble-

men ; eveneens vergelijken we onze oplossing met deze van Cuny, Kuryłowicz en Benveniste.

We willen hier niet de laatste, doch belangrijkste bladzijden van dit boek vooruitloopen ; vooral daar we in een kort nawoord de voornaamste uitslagen van ons onderzoek zullen samenvatten.

Het weze ons vergund nog een laatste woord te zeggen ter verontschuldiging van het gebruik van Duitsche termen. Bij de behandeling van de door deze woorden aangeduide feiten, stonden we voor de keus een Nederlandsche uitdrukking uit te denken of den Duitschen term eenvoudig over te nemen. Zwaardemaker's ⁽¹⁾ vertaling van *fester* en *leiser Einsatz*, *Absatz* door *plotseling* en *zacht begin*, einde leek ons minder duidelijk dan de Duitsche termen, die door ieder vakgenoot gemakkelijk worden verstaan. In het aanwenden van de Duitsche terminologie wijst Mgr. prof. Schrijnen ⁽²⁾ ons reeds den weg. Niemand zal ons dan ook ten kwade duiden dat we de benamingen *fester*, *leiser Einsatz* of *Absatz*, *Ablaut*, enz. hebben bewaard.

* * *

Aan het einde van dit voorwoord blijft ons nog alleen over het gebruikelijk dankwoord te richten tot hen, die bij den groei en de publicatie van ons doctoraal proefschrift een aandeel hebben gehad.

In de allereerste plaats geldt onze dank onzen promotor prof. Carnoy, die ons immer met de grootste welwillendheid ter zijde stond en wiens raad en steun voor de onderneming en den uitbouw van deze studie beslissend zijn geweest. Gaarne maken we van dezelfde gelegenheid gebruik om onzen oprechten dank te betuigen aan de prof. Lefort, Ryckmans en Lamotte, die door de even welwillend als talrijk verstrekte inlichtingen, allen op onze erkentelijkheid aanspraak hebben. Het *Leuensch Instituut voor Oriëntalisme* en zijn voorzitter prof. Lefort wezen hier bedankt

(1) H. ZWAARDEMAKER Cz. en L. P. H. EIJKMAN, *Leerboek der Phonetiek*, Haarlem 1928.

(2) J. SCHRIJNEN, *Handleiding bij de studie der vergelijkende Indogermaansche taalwetenschap vooral met betrekking tot de Klassieke en Germaansche talen*, Leiden 1924².

voor de uitzonderlijke eer, die ons door de publicatie van ons proefschrift in de Verzameling van het Instituut werd bewezen. Eveneens gaat onze erkentelijkheid en waardeering naar Mgr. prof. Sencie, alsook naar de *Vlaamsche Wetenschappelijke Stichting*, wier welwillende steun de verwezenlijking van dit werk in zoo menig opzicht te stade kwam. Ook prof. Cochez, die onze eerste publicatie over dit onderwerp in zijn tijdschrift zoo gastvrij opnam, heeft recht op onze welgemeende dankbaarheid.

Antwerpen, 9 Oogst 1936.

INLEIDING

ENKELE VOORAFGAANDE BESCHOUWINGEN.

Alvorens het vraagstuk naar den oorsprong van den *h*-klank te behandelen, hebben we het wenschelijk geacht taalverwantschap en taalkarakter van het Hettitisch bondig te bespreken.

Het feit dat we op gezag van het Hettitisch belangrijke wijzigingen aan de Indo-Europeesche *ablaut*theorieën voorstellen, zal bij elken critischen lezer de vraag naar de gegrondheid van dergelijke methode doen oprijzen. Dat het Hettitisch waardig is van de groote rol, die we aan deze taal bij de studie van het Indo-Europeesche vocalisme toeschrijven, blijkt duidelijk uit zijn archaïstisch karakter, hoewel beïnvloeding van het Hettitisch door naburige Klein-aziatische talen niet uitgesloten is.

De Nederlandsche lezer, die waarschijnlijk met de hettitologie weinig vertrouwd is, vindt hier samen met een bibliographische inleiding ook een bondig overzicht van deze nieuwe philologische wetenschap ⁽¹⁾.

§ 1. Bibliographische inleiding met historisch overzicht der hettitologie.

Knudtzon en de ontcijfering van vocabularia en bilinguen. — In zijn *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Göttingen 1896, p. 289 v., heeft P. Kretschmer een duidelijk onderscheid tusschen « Azianen », Semieten en Indo-Europeërs getrokken. Zijn opvatting was dat de oorspronkelijke Kleinaziatische bevolking Aziaansch was en er, met uitzondering van de Phrygiërs, voor de Indo-Europeërs in het oude Klein-Azië hoegenaamd geen plaats was.

(1) Een voortreffelijk overzicht van den stand der wetenschap op dit gebied, biedt ons Friedrich's geschrift *Hethitisch und « Kleinasiatische » Sprachen (Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft, II Teil, V Band, Lieferung I)*, Berlin en Leipzig 1931.

De eerste ⁽¹⁾ die deze zienswijze in twijfel trok was J. Knudtzon, die in 1902 er in slaagde de beide te Tell-el-Amarna ontdekte Arzawa-brieven, de diplomatische briefwisseling van het Egyptische hof en het Kleinaziatische land Arzawa, te ontcijferen. Geholpen door H. Torp en S. Bugge meende Knudtzon eveneens het Indo-Europeesche karakter van de nieuwe taal te kunnen bewijzen ⁽²⁾. Deze onvoorziene, op gering materiaal gevestigde zienswijze stuitte evenwel op zulk wantrouwen, dat Knudtzon zelf voor dit overdreven scepticisme zwichtte en aan zijn hypothese verzaakte.

In 1906 ontdekte H. Winckler te Boghazkeui, op de plaats van de oude Hettitische hoofdstad Hattušaš, een uitgebreid Hettitisch rijksarchief. De taal waarin deze documenten opgesteld waren, bleek op enkele dialectische varianten na, dezelfde te zijn als die van de Arzawa-brieven. Gevonden op de plaats van de Hettitische hoofdstad, was de nieuwe taal als vanzelfsprekend op de benaming « Hettitisch » aangewezen.

Later bleek het dat *hattili* « Hettitisch » in de teksten de oorspronkelijke Protochattische taal aanduidt, terwijl voor het Indo-Europeesche Hettitisch de benaming *našili* voorbehouden is. Vandaar Herbig's gezegde : « Das Hethitische ist indogermanisch, aber es ist nicht hethitisch. » ⁽³⁾

In plaats van Hettitisch bezigen Hrozný en Forrer thans respectievelijk de termen *Nésite* en *Kanisisch*. De verkeerde benaming is evenwel zoozeer ingeburgerd, dat beiden met hun pogingen slechts geringe navolging hebben gevonden.

Benevens talrijke « Hettitische » teksten bevatte het Boghazkeui-fonds ook enkele bilinguen en vocabularia.

Bij de ontcijfering hebben de bilinguen haast geen rol gespeeld. De weinige Akkadisch-Hettitische en Sumerisch-Hettitische teksten zijn meestal zeer kort of in hun Akkadische of Sumerische versie moeilijk te verstaan.

(1) Reeds in 1898 waren door E. Chantre te Boghazkeui enkele « Hettitische » fragmenten opgegraven en door hem in zijn *Mission en Cappadoce*, Parijs 1898, p. 39-64, gepubliceerd. Onder hoofdzakelijk archaeologische mededeelingen gingen deze enkele teksten haast onopgemerkt door.

(2) J. KNUDTZON, *Die zwei Arzawa-Briefe, die ältesten Urkunden in indogermanischer Sprache. Mit Bemerkungen von S. Bugge und H. Torp*, Leipzig 1902.

(3) *Wege und Ziele der hethitischen Sprachforschung*, IJ, 1922, 1 v.

Van hun Babylonische leermeesters namen de Hettieten Sumerisch-Akkadische vocabularia over, waaraan ze een Hettitische vertaling toevoegden. Hoewel het belang van deze vocabularia niet mag overschat worden, — meestal vermelden ze termen die in de teksten niet voorkomen of zijn ze slordig opgemaakt ⁽¹⁾, — toch brachten ze een aanzienlijke verruiming in de kennis van den Hettitischen woordenschat. Bij dezen hoofdzakelijk lexicographischen arbeid hebben F. Delitzsch en E. Weidner zich verdienstelijk gemaakt ⁽²⁾.

Ter verduidelijking van het belang der vocabularia wezen hier enkele voorbeelden uit dergelijke teksten aangehaald: zoo leest men VAT, 7478 (bij Delitzsch, nr. 9, Col. II):

re-e-šu = *ha-la-an-ta*, *a-hu* = *pal-ta-na-dš* waaruit blijkt dat de Hettitische woorden *halanta*- en *paltana*- onderscheidenlijk « hoofd » en « arm » beteekenen. Op morphologisch gebied is vooral VAT, 7478, Col. I, leerrijk. De Sumerisch-Akkadisch-Hettitische vocabulariumtekst schrijft:

(Sum.) *d-mu-šú* = (Akk.) *a-na i-ti-ja* = (Hett.) *ku-uš-ša-ni-mi*, waaruit kan worden afgeleid dat Hett. *kuššanimi* « voor mijn loon » beteekent en uit *kuššan* « loon » en *-mi*, enclitisch pronomen sg. 1, bestaat.

Steunend op de gegevens van Delitzsch, nam H. Holma de taak van Bugge en Torp weer op ⁽³⁾. Gelukkig is zijn poging echter niet. De Hettitische woorden worden onder Holma's linguïstisch ontleedmes letterlijk uit elkaar gereten en tot brokken versnipperd, die in een denkbeeldig Indo-Europeesch raam moeten passen.

Zoo wordt *hūdāk* « snel » (bijwoord) als *hu+uda* ontleed, waarbij *hu* als « élément prépositionnel qui sert à montrer le caractère momentané de l'action » omschreven wordt. Dit voorzetsel dat ook in *humant*-, *huwappa*- en *hujant*- voorkomt, zou met Lat. *cum*, I.-E. *kom* verwant zijn. Verder wordt Hett. *uppaḥhun* « ik bracht »,

(1) Een tastbaar voorbeeld is tekst VAT, 7455. Men vergelijke de interpretatie van Weidner, o. c., p. 38, met deze van Sommer-Ehrlolf, *BoSt*, X, p. 40-41.

(2) F. DELITZSCH, *Sumerisch-akkadisch-hettitische Vokabularfragmente* (Abh. d. Preusz. Ak. d. Wiss., phil.-hist. Kl., 3), Berlijn 1914.

E. WEIDNER, *Studien zur hethitischen Sprachwissenschaft* (Leipziger Semitische Studien, VII, 1/2), Leipzig 1917.

(3) H. HOLMA, *Études sur les vocabulaires sumériens-accadiens-hittites de Delitzsch* (Extrait du Journal de la Société finno-ougrienne, XXXIII), Helsinki 1916.

praet. sg. 1 van *uppā-*, met *-ḫhun* als uitgang, als *upo* (= Gr. *ὕπο*) + *aḫ* (= Gr. *ἄγω*) verklaard.

Terwijl vocabularia en bilinguen niet aan de verwachtingen der taalkundigen beantwoordden, werd de oplossing van het Hettitische raadsel vooral door het veelvoudig aanwenden van een ideographische naast een phonetische spelling bevorderd. Hierdoor was de mogelijkheid tot een combinatorische methode geboden. Gezien nu van vele Hettitische teksten duplicata voorkomen, die in het al of niet phonetisch of ideographisch spellen zeer uiteenloopen, kon deze combinatorische methode meestal met succes worden aangewend.

Zoo kan men uit de vergelijking van den volzin *ma-aḫ-ḫa-an A.BU.IA DINGIR^{LIM}-iṣ ki-ṣá-at* met zijn duplicaat *GIM-an A.BU.IA DINGIR^{LIM}-iṣ DÜ-at* afleiden dat Hett. *maḫḫan* aan Sum. GIM « als » en Hett. *kiṣ-* aan Sum. DÜ « worden » beantwoorden. *A.BU.IA* is een Akkadische phonetische transcriptie van Hett. *attaṣmiṣ* « mijn vader », *DINGIR^{LIM}-iṣ* is een Sumerisch ideogram, met Akkadisch *LIM* en Hettitisch *iṣ* als phonetische complementen, beantwoordend aan Hett. *karimmi-* of *ṣiwan-*, *ṣiuni-*.

De Hettitische zin is dan ook verstaanbaar: « toen mijn vader god werd » (gebruikelijke uitdrukking voor den overleden vorst).

Hrozný en Marstrander. — Reeds in 1915 kon Hrozný in een artikel *Die Lösung des hethitischen Problems*, MDOG, LVI, 17-58, de ontcijfering van de nieuwe taal en haar Indo-Europeesche verwantschap aankondigen. In 1917 volgde dan het uitvoerige werk *Die Sprache der Hethiter, ihr Bau und ihre Zugehörigkeit zum indogermanischen Sprachstamm* (Boghazköi-Studien, I en II), Leipzig 1917.

Boven Delitzsch en Weidner, die het Hettitisch uitsluitend door de vocabularia wilden ontcijferen, steekt Hrozný's werk, dat, uitgaande van de aequivalentie van bepaalde Hettitische woorden met Akkadische termen en Sumerische ideogrammen, de taal zin na zin opbouwde, torenhoog uit. Hrozný slaagde er in de Hettitische grammatica in haar hoofdlijnen vast te leggen. Van talrijke woorden wist hij deels door combinatorische methode (bv. *paḫḫur*, SH, p. 68), deels door stoute gissingen (het classieke voorbeeld is wel de zin: *nu NINDA-an ezzatteni watarma ekutteni*, MDOG, LVI, 33 v.), de beteekenis met afwisselende zekerheid te bepalen.

Waar de zin slechts kon gegist worden, heeft Hrozný vaak het oor geleend aan Indo-Europeesche woorden en is hij het slachtoffer geworden van wat Sommer zoo typisch heeft geheeten « die Sirene des Gleichklangs » (1), een etymologische methode, waarbij uiterlijke klankgelijkheid in de plaats van strenge phonetische wetten treedt en de op zulke zwakke gronden steunende etymologie bijna uitsluitend de beteekenis van het Hettitische woord bepaalt.

Dat de assyrioloog Hrozný ook elders weinig rekening hield met de historische ontwikkeling van bepaalde klanken in de afzonderlijke Indo-Europeesche talen blijft een spijtige leemte, die evenwel door de geniale uitkomsten van zijn onderzoek volkomen in de schaduw wordt gesteld. Hoewel de onbevooroordeelde lezer bij het lezen van Hrozný's geschrift moeilijk zijn bewondering kan onderdrukken voor wat door den schrijver bereikt is, toch werden zijn stellingen aanvankelijk met wantrouwen en minachting begroet. Taalgeleerden van naam, zooals Bartholomae (2), Herbig (3), Bork (4), Hirt (5) en Weidner (6) verzetten zich beslist tegen de nieuwe theorie. Laatstgenoemde linguïst, die uitsluitend met vocabularia werkte en van oordeel was dat de Hettieten, die anthropologisch geen Indo-Europeërs noch Semieten zijn, ook geen Indo-Europeesche taal konden spreken, betreurde ten zeerste dat het « Knudtzonsche Irrlicht » weer oplaaide. Zelf meende Weidner een nauwe verwantschap met het Mitanni, Elamisch en Kaukasisch vast te stellen. Nu berust deze opvatting uitsluitend op valsche ontleding van verbaalvormen (cfr. *Studien zur heth. Spr.*, p. 35, waar *nta-* en *n-* vormen verkeerdelijk als optatief sg. 1 en als praes. sg. 3 worden verklaard 1).

Één taalkundige liet zich onmiddellijk door Hrozný overtuigen, C. Marstrander, die als leerling van Torp met Knudtzon's hypothese vertrouwd was geraakt. Uitgaande van Hrozný's gegevens, heeft Marstrander in zijn *Caractère indo-européen de la langue hittite* (Videnskapsselskapets Skrifter II, Hist.-filos. Klasse 1918, 2), Chris-

(1) *Hethitisches*, I, p. 13.

(2) *Wochenschr. f. klass. Philol.*, 1916, Heft 3.

(3) *Deutsche Literaturzeitung*, 1916, 421 v.

(4) *OLZ*, 1916, 289 v.; cfr. eveneens Hüsing, *Wiener Prähist. Zts.*, VII/VIII, 29 v.

(5) nog in *Idg Gr*, I, p. 4.

(6) *Studien zur heth. Spr.*, p. 31-36.

tiana 1919, het Indo-Europeesche karakter van het Hettitisch bewezen.

Hoewel zijn onkunde in het spijkerschrift hem soms tot onhoudbare theorieën leidde, bv. waar hij overal enkele of dubbele vocaal-graphie fonetisch wilde interpreteren, bracht zijn werk een wezenlijken vooruitgang. Van Marstrander geldt het classieke verwijt van elk pionierswerk: in den roes van de eerste ontdekking werd in het Hettitisch te zeer de oplossing van al de moeilijkheden van de vergelijkende Indo-Europeesche grammatica gezocht.

Voltooiing van Hrozný's en Marstrander's werk. — Aanvankelijk sceptisch tegenover Hrozný gestemd, beperkte F. Sommer zich niet tot een negatieve critiek. Na zich zelf in de studie van de Hettitische teksten ingewerkt te hebben, verklaarde hij zich over Hrozný's hypothese eens. Na Hrozný's intuïtie die tot de ontcijfering voerde, kwam thans de bezonken philologische arbeid van Sommer, die de « combinatorische methode » in haar gaafheid vestigde. Zijn korte werken *Hethitisch*, I (Boghazköi-Studien, IV), Leipzig 1920, en *Hethitisch*, II (Boghazköi-Studien, VII), Leipzig 1922, zijn de mijlpaal, die, het tijdperk der inleidende werkzaamheden afsluitend, de richtsnoer voor later onderzoek moest bepalen. Van de taalkundigen die bij den opbouw van deze wetenschap een aandeel hebben gehad, wezen hier alleen naast Sommer vermeld: H. Ehelolf, A. Götze, J. Friedrich en E. Forrer.

Van de hand van L. Delaporte verscheen de eerste louter descriptieve Hettitische grammatica, *Éléments de la grammaire hittite* (Manuel de la langue hittite, II), Parijs 1929: een glasheldere synthese van de talrijke verspreide tijdschriftartikels van Duitsche linguïsten.

Na de publicatie van een woordenboek *Hittite Glossary. Words of known or conjectured meaning with Sumerian Ideograms and Accadian Words common in Hittite Texts* (Language Monographs, IX), Baltimore 1931, 82 p., heeft Sturtevant in zijn *A Comparative Grammar of the Hittite Language* (William Dwight Whitney Linguistic Series), Philadelphia 1933, het werk van Marstrander voortgezet. Hoewel niet alle opvattingen van Sturtevant over Hettitische etymologie en morfologie kunnen aanvaard worden, blijft deze studie een voor het verdere verloop van de vergelijkende Hettitische grammatica baanbrekend werk.

Uit de samenwerking van Götze en Pedersen groeide de kleine,

doch belangrijke publicatie *Muršilis Sprachlähmung. Ein hethitischer Text mit philologischen und linguistischen Erörterungen von A. Götze und H. Pedersen* (Kgl. Danske Vidensk. Selskab, Hist.-filol. Medd. XXI, 1), Kopenhagen 1934. Opmerkelijk is dit werkje vooral, omdat ons hier het eerste etymologische repertorium wordt geboden.

Zoo is de hettitologie in een verrassend snel tempo tot een afzonderlijke wetenschap met eigen werkmethode gegroeid. Hoewel vele moeilijkheden nog onopgeklaard blijven, is men thans, nauwelijks twintig jaar na Hrozný's ontcijfering, reeds zoover, dat men de spijkerschriftteksten kan lezen en vrij nauwkeurig vertalen.

*
* *

Beeldschrifthettitisch. — Een geheel nieuwe plaats in de hettitologie wordt door de ontcijfering van het Beeldschrifthettitisch ingenomen.

Ongeveer een halve eeuw voor de opgravingen te Boghazkeui gekend, waren deze opschriften reeds herhaaldelijk het voorwerp van ontcijferingspogingen. Niettegenstaande de scherpzinnigheid van Sayce, Jensen, Thompson, Cowley en anderen bleef het raadsel lang onopgeklaard. Na Hrozný's ontcijfering van de spijkerschriftteksten vermenigvuldigden zich eveneens de pogingen om het Beeldschrifthettitisch op te lossen. Hoewel het ontbreken van belangrijke bilinguen de taak der vorschers haast hopeloos maakt, hebben Hrozný, Meriggi, Forrer, Gelb en Bossert de behandeling van dit kiesche vraagstuk aangedurfd.

Uitgaande van de gelijkheid van eigennamen met overeenkomstige benamingen in de spijkerschriftteksten, bestudeert J. Gelb het probleem van uit een fonetisch standpunt ⁽¹⁾.

E. Forrer ⁽²⁾ beproeft eerst de teksten te begrijpen, om daarna pas de uitspraak vast te leggen.

Steunend op de overeenstemming van de op de opschriften voor-

(1) J. GELB, *Hittite Hieroglyphs*, I en II (The Oriental Institute of the University of Chicago. Studies in Ancient Oriental Civilization, 2 en 14), Chicago, 1931 en 1935.

(2) E. FORRER, *Die hethitische Bilderschrift* (The Oriental Institute of the University of Chicago. Studies in Ancient Oriental Civilization, 3), Chicago 1932.

komende namen en de vroegere benamingen van de plaats, waar de opschriften werden ontdekt, heeft H. Bossert ⁽¹⁾ de lezing van enkele eigennamen bepaald.

Uitgaande van deze methode zijn B. Hrozný ⁽²⁾ en P. Meriggi ⁽³⁾ er in geslaagd het Beeldschrifthettitisch geleidelijk te lezen en te verstaan. Bij den opbouw van hun Beeldschrifthettitische grammatica, heeft evenwel het Spijkerschrijfhettitisch een aanzienlijke rol gespeeld.

Het zou voorbarig zijn te beweren dat men thans reeds tot een eindoplossing geraakt is. De uiteenlopende uitslagen waartoe de ontcijferaars kwamen ⁽⁴⁾, bewijzen voldoende hoezeer men hier nog in het duister rondtast. Men zal ons dan ook niet verwijten van het Beeldschrifthettitisch in den loop van onze studie slechts een bescheiden gebruik te hebben gemaakt. Gegevens over deze taal hebben we aan Hrozný of Meriggi ontleend.

§ 2. Taalverwantschap en Taalkarakter.

Nadere betrekkingen tot het Italo-Keltisch. — Het Hettitisch is een Indo-Europeesche taal met een door zijn vroegtijdige isoleering en periphere ligging afwijkenden woordenschat.

Vermoed wordt dat deze Indo-Europeesche volkeren Klein-Azië in twee hoofdstroomen binnenvielen, de Luwiërs omsteeks 2500, de Hettieten omstreeks 1950.

Over het Indo-Europeesche karakter van het Hettitisch is men het eens, onzeker alleen blijft de plaats die deze taal in het raam der overige Indo-Europeesche talen inneemt.

Tegen een nauwe verwantschap met het Armenisch, die door

(1) H. BOSSERT, *Šantaš und Kupapa* (Mitt. d. Altor. Ges. VI/3), Leipzig 1932.

(2) B. HROZNÝ, *Les inscriptions hittites hiéroglyphiques* (Monografie Archivu Orientálního, I en II), Praag 1933-1934; cfr. eveneens de laatste artikels van B. Hrozný in *Archiv Orientální*, VII, 6-7, 133-190, 488-522.

(3) P. MERIGGI, *Die längsten Bauinschriften in «hethitischen» Hieroglyphen nebst Glossar zu sämtlichen Texten* (MVAeG, 39, 1), Leipzig 1934.

(4) o.a. Hrozný: *na-mu-wa-i* «il ruine» (*Inscriptions*, p. 10, 251-252) naast Meriggi: *na mu-wa-i* «ob Männer» (*Bauinschriften*, p. 80); Hrozný: *tata* «vader» naast Meriggi *tá-da-a-s* «mächtiges (sc. Mauerwerk)» (*Wiener Zts. z. Kunde des Morgenlandes*, XL, 279) en *táda* «Vater» (*Bauinschriften*, Glossar, s. v.).

de aardrijkskundige ligging van beide volkeren schijnt ingegeven, verzet zich niet alleen de groote chronologische afstand tusschen beide talen, doch vooral het feit dat het Armenisch een *Satem*-, het Hettitisch daarentegen een *Centum*-taal is. Wel heeft H. Martirosian, in zijn artikels *Beziehungen der armenischen Sprache zur hethitischen*, *Handes Amsorya*, XXXVIII, 453, en XXXIX, 369-375, aan de hand van etymologieën een nadere verwantschap tusschen beide talen willen aantoonen, doch zal men aan dergelijk onmethodisch en oncritisch werk liefst geen geloof schenken (1).

Door zijn *Centum*-karakter en het behoud van een onderscheid tusschen I.-E. *e* en *o*, rangschikt het Hettitisch zich aan de zijde der westelijke Indo-Europeesche talen. Op nauwere verwantschap met de Italo-Keltische groep wijzen de verbaaluitgangen op *-r*, alsook andere punten van overeenkomst in fonetisch, morfologisch en etymologisch opzicht, die in den loop van onze studie nader bestudeerd worden en die we hier terloops vermelden :

1. Behoud van de labiovelare articulatie in Lat. *quis*, Hett. *kwi-* (I.-E. *kʷ*), vergeleken bij de overige talen, die deze articulatie wijzigen (cfr. *infra*, p. 17-18).

2. In de uit *t+t* ontwikkelde Hettitische klankgroep *zt < tšt*, is de spirant het sterkst ; in het Italo-Keltisch wordt de occlusief geheel door de spirant verdrongen (cfr. *infra*, p. 18-19).

3. Vorming van *i*-afleidingen op *u*-stammen in Hettitisch en Latijn : Hett. *parkwi-* naast *parku-*, cfr. Lat. *suavis* naast Skr. *svādū-* (cfr. *infra*, p. 178).

4. Bestaan van Hettitische nominaalstammen op *-ē*, herinnerend aan de Latijnsche *ē*-stammen (cfr. *infra*, p. 225).

5. Overeenkomst in den thematischen uitgang van het praes. sg. 1 : Lat. *-ō* naast *-ōr*, cfr. Hett. *-ḫa*, *-ḫi* naast *-ḫari* (cfr. *infra*, p. 170).

6. Overeenstemming in het lexicon : Hett. *ḫarg-* : Kelt. *org-* (cfr. *infra*, p. 141-142), Hett. *ḫumant-* : Lat. *omnis* (cfr. *infra*, p. 169-170).

Archaismen in de taal. — De hooge ouderdom van het Hetti-

(1) Dit belet evenwel niet dat beide talen onafhankelijk van elkaar een zelfde woord aan naburige talen kunnen ontleenen. Dit is wellicht het geval met Hett. *išḫa* - « meester », naast Arm. *išxan* « meester », *išxel* « heerschen ». Ook het Armenische woord is duidelijk van niet-Indo-Europeeschen oorsprong ; cfr. Jensen, *ZA N.F.*, II, 82.

tisch verklaart talrijke merkwaardige archaïsmen, waarvan enkele door Sturtevant in een artikel *Archaism in Hittite*, Lang, IX, 1-11, ⁽¹⁾ zijn bestudeerd. In ons volgend hoofdstuk worden eveneens enkele archaïsmen in de Hettitische phonetica nader onderzocht.

Uitgaande van dit archaïstisch taalkarakter, hebben Forrer, *MDOG*, LXI, 25, en Ungnad, *ZA N. F.*, I, 3, de opvatting verdedigd dat het Hettitisch reeds vroeg van de Indo-Europeesche taalfamilie gescheiden werd en dat deze taal met de overige Indo-Europeesche dialecten eerst in een « protoindogermanische » eenheid kon worden verbonden. Deze zienswijze wordt door de meeste taalkundigen, o. a. door Hrozný ⁽²⁾, Kretschmer ⁽³⁾, Meillet-Cohen ⁽⁴⁾ en Petersen ⁽⁵⁾ gedeeld.

Volgens Sturtevant zouden het Hettitisch eenerzijds en de overige Indo-Europeesche talen anderzijds tot één gemeenschappelijk « Indo-Hittite » opklimmen ⁽⁶⁾.

Dergelijke opvatting wordt echter door de nauwe verwantschap van het Hettitisch met het Italo-Keltisch en het Tocharisch ⁽⁷⁾ tegengesproken.

Nadere betrekkingen tot het Tocharisch. — Met deze laatste taal heeft het Hettitisch eveneens het *Centum*-karakter en de verbaalvormen op *-r* gemeen. In een artikel *Hittite and Tocharian*, Lang, IX, 12-34, heeft Petersen nog andere contactpunten tusschen beide talen aangewezen ⁽⁸⁾. Vooral de overeenkomst in het lexicon is merkwaardig :

(1) Kort samengevat in *C Gr*, § 8 ; waarschijnlijk zijn de *m : w*-alternantie en het voegwoord *ta* geen archaïsmen, doch zie hierover infra, p. 19-20, en *Btjlage* nr. 2, *Reperl.*, nr. 92.

(2) *Ueber die Völker und Sprachen des alten Chatti-Landes* (BoSt, V), Leipzig 1921, p. 47².

(3) *Glotta*, XIV, 300.

(4) *Les langues du monde*, Parijs 1924, p. 21.

(5) *AJP*, LI, 259, en *Lang*, IX, 33.

(6) *C Gr*, p. 30.

(7) Om het vraagstuk niet nutteloos te bemoeilijken, behouden we voorlopig den naam « Tocharisch » ; cfr. voor de ongegrondheid van deze benaming, S. Lévi, *Fragments de textes koutchéens* (Cahiers de la Société Asiatique), Parijs 1933, p. 1-30, ook *Journal asiatique*, CCXXII, 1-30.

(8) Over Tocharo-Hettitische contactpunten handelt eveneens E. Schwent-

Toch *tkam* « aarde »: Hett. *tegan* « id. », Toch. *ya-* « maken »: Hett. *ija-* « id. », Toch. *jok-* « drinken »: Hett. *eku-* « id. », Toch. *kašt* « honger »: Hett. *kašt-* « id. », Toch. *pärs-* « besprenkelen »: Hett. *pappars-* « id. ».

Vestigen we nu reeds de aandacht op twee etymologieën die we in den loop van onze studie zullen verdedigen: Hett. *arra-* « waschen »: Toch. *yär-, yār-* « baden » (cfr. infra, p.97) en Hett. *kešta-* « vergaan »: Toch. *käs-* « id. » (cfr. infra, p. 98). In onze *Bijlage*, nr. 2, *Repertorium van Hettitisch-Tocharische etymologieën*, vindt de lezer een lijst van Hettitisch-Tocharische overeenstemmingen.

Hoe belangrijk deze overeenkomsten ook zijn, toch dwingen ze ons niet Petersen's hypothese van een gemeenschappelijke Tocharo-Hettitische periode te aanvaarden. Dat de overeenstemmingen van Hettitisch, Tocharisch en Italo-Keltisch uit de periphere ligging van deze vier randtalen ⁽¹⁾ voortspruiten, heeft Meillet in een artikel *Essai de chronologie des langues indo-européennes*, BSL, XXXII, 1-28, duidelijk aangetoond.

Gemengd uitzicht van de taal. — De periphere ligging van het Hettitisch verklaart ook het mengtaalaspect van deze taal. Merkwaardige voorbeelden van dialectmenging zijn de Protoslavische bestanddeelen van het Hettitisch: *ašti-*suffix naast *-atar*, *-eššar* (*palhašti-* « breedte » naast *palhatar*, *palheššar*; *dalugašti-* « lengte », *parqašti-* « hoogte ») herinnerend aan Ksl. *dlǫgostb* en de nomina agentis op *-tala* naast *-tara* (*halugatala-* « bode » van *haluga-*, naast *akutarra-* « drinken » van *aku-*, *weštara-* « herder » van *wešija-*) herinnerend aan Ksl. *dateľb*.

Gescheiden van de overige Indo-Europeesche talen, moest het Hettitisch in zijn nieuwe omgeving, onder invloed van de oorspronkelijke Kleinaziatische talen, ingrijpende wijzigingen ondergaan.

Terwijl de morfologie voor een aanzienlijk deel Indo-Europeesch bleef, nam de woordenschat talloze vreemde bestanddeelen,

ner, *Tocharisch (Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft*, II, 5, 2), Berlin en Leipzig 1935, p. 25. Weinig critisch; zoo verschijnt hier nog een « Komitatissuffix hethit. *-aššil* », en wordt hiervoor naar L. v. Schröder, *Das Tocharische und die Charri Inschrift*, Wiener Zts. z. Kunde des Morgenlandes, 1908, 348, verwezen.

(1) *Langues marginales* (Bartoli).

len in zich op. Van de 900 woorden, afleidingen niet inbegrepen, die in Sturtevant's *Glossary* voorkomen, zijn slechts 120 zeker Indo-Europeesch. De lijst van deze Indo-Europeesche bestanddeelen in den woordenschat hebben we als *Bijlage*, nr. 1, gepubliceerd. Bergsland's bewering in *RHA*, V, 19-20 (Juli 1935), 142-143 : « Il est vrai que dans le vocabulaire hittite, il existe un pourcentage de mots i.-e. aussi élevé que dans les langues de la même famille », is derhalve volstrekt onjuist.

Meestal blijft het onbekend, waaraan de vreemde bestanddeelen in den woordenschat ontleend zijn. Ontleening aan andere Boghazkeui-talen, Protochattisch, Churrisch, Mitanni en Paläisch, ligt voor de hand, doch kan slechts in enkele gevallen uitdrukkelijk aangegeven worden.

Zoo is Hett. *pir* « huis » uit Lyd. *bir* « huis » ontleend. Pedersen's opvatting dat *pir* met Gr. *περί* « rond » verwant zou zijn (*Murš Spr.*, p. 77), is dan ook belist overbodig. Waarschijnlijk zijn Hett. *šer*, *šara* « boven », *šarazzi* « bovenste » eveneens met Lyk. *hri* « boven », *hrzzi* « bovenste », Milyisch *zri* « boven » verwant. Voor Lyk. *h* < *s*, cfr. Pedersen, *Arch Or.*, V, 181.

Het Akkadisch, de taal van de handelsfirma's en de rijkskanselarijen, heeft bij de uitbreiding van den woordenschat een groote rol gespeeld. Niet alleen heeft het Hettitisch talrijke termen aan deze taal ontleend ⁽¹⁾, doch ook de semantische ontwikkeling van Indo-Europeesche woorden werd herhaaldelijk door Akkadische voorbeelden beïnvloed.

Vreemde woorden worden soms door een bizonder teeken, bestaande uit één of twee diagonaal geplaatste wiggen aangeduid. Dit teeken, dat « glossenkeil » geheeten wordt, is evenwel niet consequent gebruikt (Sommer, *AU*, p. 51 en 58).

Morphologische invloed van Kleinazatische talen op het Hettitisch is waarschijnlijk, doch waar en in welke mate kan bij een al te elementaire kennis van deze talen meestal niet nauwkeurig bepaald worden. Zoo vermoeden Forrer, *ZDMG N.F.*, I, 220, en Sommer, *AU*, p. 280, Luwischen oorsprong voor het *ant*-collectief-

(1) Zoo *šankuni* « priester » van Akk. *šangū* « id. », zelf leenwoord uit het Sumerisch ; verdere voorbeelden bij Sturtevant, *C Gr.*, p. 38-39.

Met deze leenwoorden zal men niet de fonetische Akkadische transcripties verwarren, die *Hettitisch* moeten gelezen worden ; cfr. Sommer, *AU*, p. 60⁴, 88², 159, 342.

suffix⁽¹⁾, terwijl Brandenstein, *Real Enc. d. Klass. Altertumswis.*, Suppl. VI, 1935, s. v. *Kleinasiatische Ursprachen*, p. 170, aan Protochattische herkomst denkt. Dezelfde taalkundige beschouwt het *il*-suffix: ^{URU} *ziblandiel* « inwoner van Ziblanda » eveneens als Protochattisch.

Besluit. — Als besluit van deze uiteenzetting dringt zich op dat het Hettitisch, hoewel het de oudst betuigde Indo-Europeesche taal is, — vandaar zijn uitzonderlijk belang voor de vergelijkende Indo-Europeesche spraakkunst, — nevens merkwaardige archaïsmen ook de bij elke mengtaal terugkeerende innovaties en ont-aardingen vertoont. Dit dubbel aspect van het Hettitisch mag men niet uit het oog verliezen.

In zijn geestdrift voor deze taal, heeft Sturtevant te zeer op haar uitsluitend archaïstisch karakter gedrukt en het belang van de overige Indo-Europeesche talen voor den opbouw van een ouderen taalvorm onderschat. Waar het Hettitisch van het schema der Indo-Europeesche talen afwijkt, beteekent dit nog niet dat het oorspronkelijke aan de zijde van het Hettitisch moet gezocht worden. Elke Hettitische vorm eischt een scherp onderzoek, dat in de gunstigste gevallen op het oordeel *archaïsme* of *innovatie* zal uitloopen. Doch de nog ontoereikende kennis van het materiaal waarop dit besluit zou moeten gegrond zijn, maakt het vellen van een eindconclusie in menig geval onmogelijk.

(1) Deze waarde die nog duidelijk in *antuḫšanant-* « bevolking » naast *antuḫša-* « mensch », *antuḫšatar* « menschedom » te voorschijn treedt, is doorgaans verzwakt: *udnefant-* « land » nevens *udne* « id. »

EERSTE DEEL

HET *H*-VRAAGSTUK IN BETREKKING TOT HET INDO-EUROPEESCHE VOCALISME

HOOFDSTUK I

ENKELE BIZONDERHEDEN VAN DE HETTITISCHE PHONETICA.

Om de bespreking van de Hettitische etymologieën van elken hinderenden phonetischen commentaar te ontlasten, hebben we er aan gehouden vooraf de belangrijkste phonetische bijzonderheden van deze taal te vermelden.

Voor een Hettitische phonetica in den waren zin van het woord, ontbreken nog vele gegevens. Nochtans laat zich wat Delaporte, *Éléments de la grammaire hittite*, Phonétique, p. 11-14, en Friedrich, *Hethitisch*, Lautlehre, p. 25-28, over dit onderwerp schrijven, reeds aanzienlijk aanvullen. Sturtevant behandelt de klankleer bijna uitsluitend van op het standpunt der Hettitisch-Indo-Europeesche taalvergelijking, methode die volstrekt onbevredigend is. Vooraleer de hulp van andere talen in te roepen, moet al wat zuiver descriptief over dit vraagstuk kan verzameld worden, zorgvuldig onderzocht en zooveel mogelijk door het Hettitisch zelf worden verklaard.

Achtereenvolgens behandelen we enkele archaïsmen van de Hettitische phonetica, het vocalisme en het consonantisme.

§ 1. Archaïsmen van de Hettitische phonetica.

a) *h*. — Het merkwaardigste Hettitische archaïsme is het behoud van *h*. De verklaring van dit verschijnsel maakt het voorwerp uit van deze studie.

b) *m* : *w*. — Volgens Sturtevant, *C Gr*, § 110, zou het « Indo-Hittite », de gemeenschappelijke stamvader van Hettitisch en Indo-Europeesch, een streng onderscheid tusschen *m* en *u* gekend hebben. Eigenlijk was *u* alleen oorspronkelijk en was het slechts in de stelling na *u* of *a*, dat *u* in *m* veranderd werd (1). Het Hettitisch zou dezen toestand bewaard hebben : *paiweni* « wij gaan », *pa-wanzi* « te gaan », *dawar* « nemen » naast *arnummeni* « wij brengen », *wahnummanzi* « te wenden », *warumar* « branden ».

Wel handhaafde zich de tegenstelling *u* : *m* in de overige Indo-Europeesche talen, doch de oude fonetische verdeling ruimde de plaats aan een morfologische : *m* werd voorbehouden voor het meervoud, *u* voor het dualis (2).

Alleen het Indo-Iraansch verraadt bij de *vant*- en *mant*- suffixen een spoor van de vroegere verhoudingen, waar het *-mant* vooral bij de *u*-stammen en *-vant* elders vertoont.

Op het werkwoord toegepast beteekent Sturtevant's theorie dat aanvankelijk de uitgang pl. 1 een *u-anlaut* zou gekend hebben. De Indo-Europeesche *men*-, *mes*-, *mos*- uitgangen zouden derhalve secundair, de Hettitische *weni*-, *wen*- vormen daarentegen, wat den *anlaut* betreft, oorspronkelijk zijn.

Men zal opmerken dat Sturtevant den *wi*- uitgang (praes. sg. 1), die in het Luwi aan Hettitisch *-mi* beantwoordt, niet in zijn onderzoek betreft.

Tegen Sturtevant's opvatting kunnen echter strenge bezwaren gesteld worden.

1. Aanvaardt men dat *u* regelmatig is en slechts *m* in één bepaald geval, onmiddellijk na *u*, wordt, dan zal men bezwaarlijk verklaren

(1) Sturtevant, *C Gr*, § 86. Deze laatste evolutie *aw* > *um* is niet zoo bevredigend ; cfr. trouwens Cuny, *RHA*, I, 219 v.

(2) Het Hettitische werkwoord kent geen dualis ; voor het naamwoord is de toestand nog onzeker (Sturtevant, *C Gr*, § 184).

(3) Bender bij Sturtevant, *C Gr*, § 110.

waarom juist deze uitzonderlijke *m* in het Indo-Europeesch den voorrang kreeg. Hirt's interpretatie van den dualisuitgang *-uē* (*Idg Gr*, IV, § 78) wil ons dan ook bevredigender voorkomen.

2. Een klankontwikkeling *w < m* en een hieruit voortvloeiende verwarring tusschen *m* en *w* in het Hettitisch, is phonetisch niet onmogelijk, waarschijnlijk zelfs, indien men rekening houdt met parallele verschijnselen in het Akkadisch en het Elamisch. Onder invloed van het Aziaansche substraat ontwikkelt zich een Semitische *w* tot *m* in het Akkadisch: *awēlu* « mensch » > *amēlu*. Ook in het Elamisch stelt men dergelijke afwisseling tusschen *m* en *w* vast.

3. Daarentegen blijft dit verschijnsel zeer sporadisch in het Indo-Europeesch; Hirt, *Idg Gr*, I, § 351, merkt hierbij op: « Ob es sich hier um ein Lautgesetz handelt, ist unsicher. »

4. Dat nevens *-mi* van het Hettitisch, in het Luwi *-wi* optreedt, kan Sturtevant niet rechtvaardigen, wijl de Indo-Europeesche uitgang hier klaarblijkelijk *-m(i)* is. Wie echter *u < m* aan den invloed van het dialectale substraat toeschrijft, verklaart tegelijk waarom het Luwi, dat reeds vijf eeuwen voor het Hettitisch in Klein-Azië gevestigd, bijgevolg noodzakelijk ingrijpender wijzigingen onder vreemden invloed moet hebben ondergaan, uitsluitend den *wi*-uitgang vertoont.

Uit al het bovenstaande blijkt wel dat de opvatting, volgens dewelke de *w:m*-alternantie in het Hettitisch een archaïsme zou zijn, aanvechtbaar is.

Afgezien van dit onjuist voorbeeld, vertoont deze taal twee andere phonetische bijzonderheden, waarvan het archaïstisch aspect in 't oog loopend is: het behoud van de labiovelaar en de klankontwikkeling *tst < t + t*.

c) *De labiovelaar*. — Aan I.-E. *kʷ*, Gr. *π*, Lat. *qu*, Iersch *k*, Britsch *p*, Got. *h*, Ohd. (*h*)*w*, Lettoslav. *k*, Indo-Ir. *k*, en vóór *e* of *i*: Gr. *τ*, Ksl. *č*, Indo-Ir. *č*, beantwoordt het Hettitisch overal met *ku*: I.-E. *kʷe/o*, cfr. Hett. *kwi*- « dewelke », Luwi *kwi*-, Lat. *quis*, Toch. *kus*, B *kuse*.

Aan I.-E. *gʷ*, Gr. *β*, *δ*; Lat. *v* (<* *gw*); Osk.-Umbr. *b*; Got. *qu*; Lettoslav. *g*, *ž*; Indo-Ir. *ǵ*, beantwoordt het Hettitisch eveneens met *ku*.

Sturtevant's bewijsvoering (*C Gr*, § 115) ten gunste van een klankontwikkeling I.-E. *gʷ* > Hett. *w*, steunt op onjuiste etymolo-

gieën : -*wa-*, inleidend partikel van de rechtstreeksche rede, cfr. Gr. *ye*; *walh-* « slaan », cfr. Gr. *βάλλω*; *wa*-(¹) « komen », cfr. Dor. *ἐβᾶν*, Skr. *jigāti*; *wemija-* « vinden », cfr. Lat. *(in)venio*; -enz. Daarentegen bewijst de overeenkomst *nekumant-* « naakt »: I.-E. *neg^hont-* duidelijk dat aan I.-E. *g^h* in het Hettitisch *ku* beantwoordt (cfr. Petersen, *Lang*, IX, 20, en Benveniste, *BSL*, XXXIII, 138).

Hetzelfde geldt eveneens van I.-E. *g^hh* (Gr. *φ, θ*; Lat. *f*; Got. *gw, g, w*; Lettoslav. *g, ž*; Skr. *gh, h*; Av. *g, ř*), waaraan Sturtevant verkeerdelijk Hett. *w* wil laten beantwoorden (C Gr, § 116), terwijl de gelijkheid Hett. *kwen-* « slaan, dooden »: I.-E. *g^hhen* duidelijk voor I.-E. *g^hh* > Hett. *ku* pleit.

Waar de overige Indo-Europeesche talen nergens de labiovelaar ongerept bewaren, maar lip- of keelarticulatie uitschakelen (²), vertoont het Hettitisch doorlopend de dubbele labiovelare uitspraak *ku*, toestand die zeker oorspronkelijk is. Dat het Latijn voor een deel gelijken tred houdt met het Hettitisch, — *quis* tegenover Gr. *πότε, τίς*, Skr. *kāh*, — is een merkwaardig contactpunt tusschen beide talen.

Vermelden we volledigheidshalve dat in de Arzawa-brieven een vorm *pippit*, beantwoordend aan Hett. *kwit kwit*, cfr. Lat. *quidquid* verschijnt. Dat *pippit* niet van Hettitischen oorsprong is, hoeft geen nader betoog. Forrer, *Forschungen*, Berlijn 1926-1929, 2, p. 60-64, denkt aan Lydische herkomst, cfr. Lyd. *pis*. Nadere gegevens waren hier zeer gewenscht.

d) *Behoud van tst < t+t*. — Een ander archaïsme van het Hettitisch is het behoud van de groep *tst < t+t*. Uit het samentreffen van *t+t* of *d+t* ontwikkelen zich Gr. *στ*; Lit. *st*; Skr. *st, tt*; Slav. *st* en Lat. *ss*; Kelt. *ss*; Germ. *ss*. Sinds lang worden deze ontwikkelingen aan de vorming van een glijdklank *s* tusschen beide *t* toegeschreven (³):

t+t > *tst* > *st* of *ss*.

d+t > *t+t* > *tst* > *st* of *ss*.

Deze gissing wordt door het Hettitisch treffend bewaarheid.

(1) In plaats van *wa-* moet *uwa-* gelezen worden; cfr. infra, p. 210, 210¹.

(2) Hirt, *Idg Gr*, I, § 202.

(3) *ib.*, I, § 235.

azleni (*az-za-áš-te-ni*) en *ezta* (*e-iz-ta*), beide respectievelijk praes. pl. 2 en praet. sg. 2, 3 van *ed-* « eten », zijn ontstaan uit :

at+teni > *atšteni* > *azleni*.
et+ta > *etšta* > *ezta*.

Dat *z* waarde heeft van *tš* en niet de stemhebbende variante van *š* is, zooals Hrozný meende, blijkt duidelijk uit volgende feiten :

De *t*-stammen, die in den nominatief *-š* nemen, eindigen op *-z* :
 bv. *humant+š* > *humanz* (*hu-u-ma-an-za*), naast den accusatief
humant+an > *humandan* (*hu-u-ma-an-da-an*).

De *t*-stammen, verlengd met het iteratief-duratieve suffix *ški/a-*, gaan uit op *-z(i)kki* : bv. *ad+ški* > *azki-* (*az-zi-ki-iz-zi*).

De verklaring van dit opvallende gebruik van het *z*-teeken, dat in het Akkadisch stemhebbende *s* aanduidt, vindt men bij Sturtevant, *C Gr*, § 61.

In *azleni* (*az-za-áš-te-ni*) wordt *š* nog eens na *z* en vóór *t* geschreven. Dit verschijnsel dat eveneens bij *kunanza* « slaand » (<*ku-nant+š*, *ku-na-an-za-áš-šá*), *išparzta* « gij, hij ontluchtte(t) » (<*iš-part+š+ta*, *iš-par-za-áš-ta*), enz. voorkomt, bewijst duidelijk dat in de groep *tšt*, het spirantische bestanddeel het sterkst is. Hier hebben we weer een punt van overeenkomst tusschen Hettitisch en Italo-Keltisch. In deze laatste talen is het spirantisch element zóó sterk, dat de occlusief er door verdrongen wordt : *tt* > *tst* > *ss*.

Met het behoud van I.-E. *tst* vertoont het Hettitisch nogmaals een belangrijk archaïsme.

§ 2. Het Hettitische vocalisme.

Behandeld worden de afzonderlijke klinkers en de vocaalverhoudingen in het woord.

We bespreken achtereenvolgens *a*, *e*, « *o* », *i* en *u*.

1) *a*. — Om de waarde van *a* in het Hettitisch juist te beoordeelen, moet men het volgende voor oogen houden.

Nevens *ak-ki-iš-kat-ta-ri* « er heerscht sterfte » vindt men eveneens *ak-ki-iš-ki-it-ta-ri*, dus *kat* naast *ki-it*, zoodat men hieruit afleiden kan dat het teeken *kat* ook de waarde *kit*, *ket* heeft. Beide lezingen laten zich door een waarde *kāt* vereenigen ⁽¹⁾.

(1) Götze, *Madd*, p. 60 ; Sommer, *A U*, p. 57.

Eveneens wordt het teeken voor *pīl*, *pēt* ook *pat* gelezen, wat op een oorspronkelijke uitspraak *pāt* terugwijst. Op plaatsen waar men *tan* -verwacht, verschijnt soms *tīn*, *tén* (*ha-at-tén-zi*, *KBo*, IV 11 Vz. 9, en *šip-pa-an-tén-zi*, *KBo*, IV 13 Vz. 12), wat ons weer tot een uitspraak *tān* brengt ⁽¹⁾.

Daarbij komen dan nog gevallen waar *a* en *i/e* alterneeren en die men moeilijk door *ablaut* zou kunnen rechtvaardigen. Nevens *apaš* « deze » (nominatief), staan *apedani* (datief sg.) en *apedaš* (datief pl.) (*e* vóór *d*); nevens de uitgangen *-weni*, *-teni*, *-wen*, *-ten*, staan *-wani*, *-tani*, *-wan*, *-tan*.

Götze, *Mu*, p. 199, citeert den accusatief *ERIN^{MEŠ} ašandulan* « bezettingstroepen » naast *ERIN^{MEŠ} ašandulin* en herinnert aan de adjectiva op *-la*, die vaak nevenvormen op *-li* vertoonen ⁽²⁾. Andere voorbeelden van de *a* : *e/i*-alternantie worden door Ehelolf, *OLZ*, 1933, 26, en *ZA N.F.*, IX, 188¹, vermeld.

Hieruit blijkt voldoende dat de Hettitische *a*, althans in sommige gevallen, tusschen *ε* (open *e* van *père*) en *a* (in *daar*) ongeveer als *æ* (open *e* van het Engelsch : *cap* = *kæp*) werd uitgesproken ⁽³⁾.

2) *e*. — Om de waarde van *e* in het Hettitisch te bepalen, is het niet onnuttig er op te wijzen dat zelfs daar, waar het spijkerschrift over een *e*-teeken beschikt, verschillend van dit voor *i* (bv. voor *mi*, *ni*, *ti*, *il*, *iš*, *i*), vaak *i* in de plaats van *e* gebezigd wordt. Zoo worden *ešhar* « bloed » en *ešhahru* « traan » tegelijk *e-eš-har*, *iš-har* en *e-eš-ha-aḥ-ru*, *iš-ha-aḥ-ru* (Friedrich, *ZA N.F.*, V, 45) gespeld.

Hieruit leidt men af dat *e* zeer gesloten, dus ongeveer gelijk *i*, werd uitgesproken, gevolgtrekking die treffend aan soortgelijk verschijnsel in andere Kleinaziatische talen herinnert; cfr. Friedrich, *Heth*, p. 19, en *ZA N.F.*, V, 45.

3) *o*. — Moeilijk op te lossen is het vraagstuk naar het bestaan van een *o*-klank in het Hettitisch.

I.-E. *o* valt in het Hettitisch samen met *a* : Hett. *arra*-« anus » :

(1) cfr. Götze, *Madd*, p. 56.

(2) cfr. Sturtevant, *C Gr*, § 172.

(3) Dit mag men bij de beoordeeling van den Hettitischen *ablaut* niet uit het oog verliezen. Dat *ablaut* door vocaalassimilatie gekruist wordt, laat zich gemakkelijk verklaren, wanneer *e* en *a* phonetisch dicht bij elkaar staan. Men raadplege over dit vraagstuk Petersen, *JAOS*, LIV, 161-168 en Sturtevant's antwoord, *Lang*, XI, 175-184.

Gr. *ἄερος* (<**ἄερος*); Hett. *nepišaš* « van de lucht »: Gr. *νέφος*, I.-E. *nebhesos*; Hett. mediaaluitgangen *-ta* (praes. sg. 3), *-nta* (praes. pl. 3): I.-E. *-to*, *-nto*.

Of het hier phonetische evolutie zooals in het Germaansch en het Litausch geldt, of daarentegen *a* alleen een onnauwkeurige spelling voor het ontbrekend *o*-teeken is, laat Friedrich, *Heth*, p. 27, onopgelost.

In de laatste veronderstelling moet men aannemen dat Hett. *o* zeer open uitgesproken werd, vaststelling die tegen de gesloten uitspraak van *o* in de overige Kleinaziatische talen en vooral van *e* in het Hettitisch indruischt. In verband met *o* zou ook over het *u*, *û*-vraagstuk moeten gehandeld worden. Daar dit rechtstreeks enkele nieuw voorgestelde etymologieën aanbelangt en nauw samenhangt met onze studie van den Hettitischen *h*-klank, behouden we dit onderwerp voor later voor (cfr. infra, p. 250-252).

4) *i*. — Over *i* werd reeds naar aanleiding van *e* gehandeld.

5) *u*. — Hier valt weinig op te merken, tenzij een sporadisch optreden van een alternantie *i*: *u* (Friedrich, *ZA N.F.*, V, 47; Sommer, *A U*, p. 23), wat op een uitspraak *ü* schijnt te wijzen:

ḫte-li-pt-ni-ja (*K UB*, XVII 10 IV 2) nevens *ḫte-li-pt-nu-i* (*ib.*, lijn 6); *muš il-li-ja-an-ka-an* (*K Bo*, III 7 III 31) nevens normaal *muš il-lu-ja-an-ka-aš*; *aššijatar* « liefde » nevens *aššu-*; *daššijatar* « sterkte » nevens *daššu-* (doch *parkujatar* « reinheid » naast *parkwi*).

Op een zelfde lijn staat de sporadische afwisseling tusschen de semivocalen *u* en *i*. Nevens *ḫuwā-* « loopen » staat *ḫujā-* (Friedrich, *ZDMG N.F.*, I, 171, en Götze, *Madd*, p. 60).

Wat de ontwikkeling der afzonderlijke vocalen in het woord betreft, bespreken we bondig vocaalassimilatie, vocaalcontractie, hiatus-*j* en *-w* en *ablaut*.

Vocaalassimilatie. — Het herhaald optreden van vocaalassimilatie, waarbij een volgende *i* een voorgaande *a* tot *i* kleurt, is begrijpelijk, als men rekening houdt met een uitspraak *ä* voor *a*. Voor de twistvraag vocaalassimilatie (Petersen) *ablaut* (Sturtevant) verwijzen we naar de reeds vermelde literatuur; cfr. supra, p. 19³.

De vormen *ti-i-e-iz-zi*, *ti-e-iz-zi*, enz. die naast regelmatig *ti-ja-zi*

voorkomen, heeft Götze, *Madd*, p. 56, 96, door vocaalassimilatie verklaard. Van *tāja* « stelen » is de normale vorm praes. sg. 3: *tājazi* (*da-a-i-ja-az-zi*, *da-i-ja-zi*). Daarnevens komen varianten voor: *ta-a-i-e-iz-zi*, *ta-a-i-iz-zi*, *da-a-i-iz-zi*. Naast *tijazi* ontmoet men eveneens: *ti-i-e-iz-zi*, *ti-i-e-zi*, *ti-i-iz-zi*, *ti-iz-zi*. Hetzelfde geldt van de overige *ija*- werkwoorden.

De klankontwikkeling gaat dus van *tijazi* over *tjezi* naar *tezi*.

Vocaalcontractie. — De belangrijkste regels der *vocaalcontractie* zijn :

1) *aja* > *ā* : *ħatraj-anzi* > *ħatrānzi* ; *paj-anzi* > *pānzi* (Götze, *Madd*, p. 59⁷, 97).

2) *ija* > *ije* > *i* : *memijani* (*KUB*, VI 41 III 50) > *memini* (duplicaat *KBo*, IV 3 II 25) ; *iš-ħi-ih-ħu-un* (*KBo*, V 8 II 3), praet. van *išħija* ; cfr. Delaporte, *Él*, § 44 ; Friedrich, *Heth*, p. 25.

3) *au* + klinker > *au* : *ħa-at-ra-a-u-ni* (*Madd*, Rz. 36) = *ħatrāweni* ; *uru u-ra-ū-na* (*KUB*, XI 24 I 13) naast *uru a-ra-u-wa-an-na-āš* (*KBo*, III 4 III, 17) ; cfr. Götze, *Madd*, p. 109, 137.

4) *uwa* > *u* : *e-ku-wa-te-ni* (*KUB*, I 16 III 34) naast *e-ku-ut-tén* (*KBo*, V 3 III 37).

uwe > *u* : *par-ku-uš-zi* (*KUB*, VII 2 Rz. 8, 19) naast *par-ku-e-eš-zi* (*KUB*, XIII 3 II 16) ; cfr. Götze, *Madd*, p. 137 (⁴).

Hiatus-j en *-w*. — Wanneer op *a*, *e* of *i* een klinker *a* onmiddellijk volgt, ontwikkelt zich *j* (*j*) als intervocalische glijder. Wanneer de eerste klinker *u* is, wordt de hiatus door *u(w)* gevuld (cfr. Delaporte, *Él*, § 45-48) : *undne* + *aš* > *udnejaš* (*ud-ne-ja-āš*), *tuzzi* + *aš* > *tuzzijaš* (*tu-uz-zi-ja-āš*), *udne* + *ant* > *udnejant* (*ud-ne-ja-an-da*), *aššu* + *aš* > *aššuwaš* (*a-āš-šū-wa-āš*), *wappu* + *aš* > *wappuwaš* (*wa-ap-pu-wa-āš*), enz.

Dat in het Hettitisch, evenals in de overige Indo-Europese talen *j*, *w*, ter aanvulling van een hiatus fungeeren, is een bijzonderheid, die voor de oplossing van het *ħ*-vraagstuk verstrekkende gevolgen heeft ; cfr. *infra*, p. 236-237.

Ablaut. — Tusschen *āi* en *i* bestaat een zekere samenhang, dien Sommer, *AU*, p. 356, met de benaming *ablaut*, *deskriptif gesagt*,

(1) Kan door de alternantie *wi/e* : *u* eveneens verklaard worden.

aanduidt: *dāi-tteni* naast *ti-anzi*, *pāi-tti* naast *pi-anzi*, *lengāi-aš* naast *lengi(j)aš* (1), datief op *-āi* naast datief op *-i*.

Parallel met *āi*: *i* verloopt eveneens een alternantie *wi/e*: *u*, waarop Friedrich, V, I, p. 42, 180, en II, p. 42, 167, de aandacht vestigt: *wedā-*, *widā-* naast *udā-*, *huinut* naast *hunut*, *hwišwanduš* naast *hušwanduš*.

Benevens dezen *ablaut* bestaan ook in het Hettitisch gevallen van *e/i*: *a-* *ablaut*, beantwoordend aan den Indo-Europeeschen *e*: *ò-ablaut*. Deze wordt evenwel door vocaalassimilatie gekruist; cfr. Sturtevant, *C Gr*, p. 108-110, en onze opmerking, supra. p. 20³.

§ 3. Het Hettitische consonantisme.

De beide hoofdkenmerken van het Hettitische consonantisme zijn het toebehooren van deze taal tot de *Centum*-groep en het herleiden van het onderscheid stemhebbend: stemloos tot een tegenstelling zacht: hard.

Alvorens beide bijzonderheden nader te onderzoeken, wenschen we even bij de behandeling van enkele afzonderlijke consonanten stil te staan. Hier zijn vooral de zwakke uitspraak van *n* en *k*, alsook het ontbreken van *r* in den *anlaut*, opvallend.

n. — Voor *n* verwijzen we naar Sturtevant, *C Gr*, § 131-135, waar reeds enkele bijzonderheden over deze consonant worden vermeld. De zwakke natuur van *n* verklaart dat deze consonant vóór andere medeklinkers geassimileerd wordt of verdwijnt:

$n + h > h$: *šahhun* (*šá-ah-hu-un*) < *šanhun*, naast *šá-an-ah-hu-un*, *šá-an-hu-un*.

$n + k > k$: *likta* (*li-ik-ta*) < **linkta*, *hikzi* (*hi-ik-zi*) < **hinkzi*; cfr. Götze, *Madd*, p. 110-112.

$n + m > m$: *kwemi* (*ku-e-mi*) < **kwen + mi* naast *kwenzi*.

$t + n > n(nn)$: *appanaš* (*ap-pa-na-aš*) < **appatn + aš*, genitief van *appatar*.

$n + š$, vóór klinker, > *nz*: *anzaš* (*an-za-aš*) < **ṇš* (nultrap van I.-E. *nes* « wij ») + *aš*.

(1) Een afwisseling *-ija*: *-aja-* (Friedrich, *Heth*, p. 25) bestaat niet. In *li-in-gi-ja-aš* is *j* alleen een glijdklank. Dus: *lengi + j + aš* naast *lengāi + aš* (cfr. Sommer, *A U*, p. 355-357).

$n + \text{š}$, vóór medeklinker, $> \text{š}$: *kwaški-* (*ku-wa-áš-ki-*) $< *kun$ (nultrap van *kwen-* « dooden ») $+ \text{ški}/a-$ ⁽¹⁾.

Nochtans geeft $n + \text{š}$, vóór klinker, eveneens šš : *humaššan* (*hu-ma-áš-ša-an*) (*Pāp*, III 16) $< *human + \text{šan}$; *piraššit* (*pi-ra-áš-še-it*) (*KUB*, IX 28 I 22) $< *piran + \text{šit}$.

$n + t > t(tf)$: *halugatallattin* (*ha-lu-ga-tal-la-at-ti-in*) $< *halugatallan-tin$.

Aan het einde van het woord verdwijnt n in *palha*, nom.-acc. onz. van een a -stam, naast regelmatig *palhan* (Friedrich, *ZA N.F.*, V, 361).

Opmerkelijk eveneens is het feit dat l soms in de plaats van n treedt: Hett. *lāman* « naam », cfr. Lat. *nomen*; Hett. *lē* « niet », cfr. I.-E. *nē*.

De omgekeerde ontwikkeling $l > n$ is ook voor het Hettitisch betuigd: *irmanant-*, *irmanijawar*, *armanija-* naast *irmalant-* « ziek », *irmaliya-*; cfr. Ehelolf, *ZA N.F.*, IX, 132 ⁽²⁾.

Ook vreemde eigennamen vertoonen een l : n -alternantie: *Šulupaššiš*: *Šunupaššiš* en *Nūr-Dagan*: *Nūr-Daggal*.

k. — Een tweede zwak gearticuleerde medeklinker, hoewel in mindere mate dan n , is k . Zoo wordt de klankgroep *kšk* tot *šk* herleid: *weški/a-* « verlangen », iteratief-duratieve afleiding van *wek-*, dus $< *wek + \text{ški}/a-$. *hark-* « hebben » verliest k voor elken uitgang, die met consonant aanvangt: *harmi*, *harši*, *harzi* naast *harkanzi*, *harkun*, *harkir*. De tegenstelling *harzi* « hij heeft »: *harkzi* (*har-ak-zi*) « hij gaat te gronde » hoeft ons niet meer te verrassen dan Duitsch *hat*: *lebt* naast Ohd. *habēt*, *lebēt*, Nl. *heeft*, *leeft*; cfr. Pederesen, *Murš Spr*, p. 50.

r. — Het ontbreken van r in den Hettitischen *anlaut* werd reeds door Hrozný opgemerkt (*SH*, p. 188, 193, 257). Hetzelfde verschijnsel herhaalt zich in het Luwi (Sommer, *A U*, p. 76), in

(1) Phonetisch blijft *kwaški/a-* tamelijk duister. De door Götze, *Madd*, p. 131 voorgestelde verklaring *kwaški/a-* $< *k^h\eta\text{ške-}$, met a uit sonantische η , wordt door de regelmatige ontwikkeling I.-E. $\eta >$ Hett. *an* in *an-* en *inlaut* tegengesproken; cfr. infra, p. 104 en 177.

(2) Deze sporadische klankontwikkeling werpt licht op de tegenstelling *apenzan*: *apel*. *apenzan*, gen. pl. van *apa-* « deze » bestaat uit *ape* $+ n + \text{šan}$ (= I.-E. *sōm*, cfr. Skr. *lē-śām*); *apel* is de overeenkomstige gen. sg.

het Mitanni, het Lydisch, het Lykisch en zelfs in het modern Turksch. Waarschijnlijk geldt het hier de werking van een zelfde Kleinaziatisch substraat op verschillende talen.

Bij de studie der prothetische vocaal, die zich in Grieksch en Armenisch vóór *r* ontwikkelt, mag dit gegeven niet uit het oog verloren worden.

Centum-karakter. — Deze bizonderheid, de meest verrassende wellicht van het Hettitische consonantisme, gezien de aardrijkskundige ligging van deze taal, werd reeds door Hrozný aangewezen. Uit een menigte voorbeelden zal het volstaan enkel te vermelden :

Hett. *ki-* « liggen », Gr. *κεῖται*, Skr. *śéte*, I.-E. *kei* ; Hett. *wek-* « verlangen », Skr. *vás-*, Gr. *ἐκόν*, I.-E. *pek* ; Hett. *harki-* « wit », Gr. *ἀργός*, Skr. *árjuna-*, Toch. *ārki*, I.-E. *dr̥g* ; Hett. *genu* « knie », Skr. *jānu*, Gr. *γόνυ*, Mp. *zānūk*, Toch. *kanw-em*, I.-E. *geneu* ; Hett. *gimmant-* « winter », Skr. *hemantás-*, Gr. *χειμὼν*, Ksl. *zima*, Lit. *žemà*, I.-E. *ghei*.

Verwarring stemhebbend : stemloos. — Wat echter het Hettitische consonantisme zijn opvallend uitzicht verleent, is de herleiding van de vier occlusiefrijen tot één rij.

Tegenover *b*, *bh*, *p*, *ph* van het Indo-Europeesch vertoont het Hettitisch nog alleen *p*, willekeurig door het schriftteeken *p* of *b* aangeduid.

Een verwarring tusschen stemhebbende en stemlooze consonanten is eveneens voor het Akkadisch, vooral voor de te Boghazkeui ontdekte Akkadische teksten, betuigd ; cfr. R. Labat, *L'akkadien de Boghaz-köi*, Bordeaux 1932, p. 22-31. Dezelfde toestand herhaalt zich in het Mitanni, het Elamisch en het Grieksch Cyprisch syllabarium. Waarschijnlijk staat men hier andermaal voor een Kleinaziatische phonetische bizonderheid, die én het Semitisch én het Indo-Europeesch beïnvloedde.

Opmerkelijk in het Hettitisch is het over 't algemeen consequent volgehouden onderscheid tusschen dubbele en enkele consonant-spelling.

Uitgaande van een door Mudge, *JAOS*, LII, 1-12, gemaakte vaststelling, heeft Sturtevant, *C Gr*, § 66, aangetoond dat dubbele consonant-spelling, als lengteaanduiding, een oorspronkelijke stemlooze *p* of *ph* verraad. Ook elders vertoonen stemlooze occlusiva

een tendenz om langer uitgesproken te worden. Zoo stelt het Finsch, dat een onderscheid tusschen lange en korte occlusiva kent, in Germaansche leenwoorden de stemhebbende door enkele en de stemlooze door dubbele spelling voor (cfr. S. Einarsson, *Parallels to the Stops in Hittite*, Lang, VIII, 177-182): Finsch *merkki* < On. *merki*, Finsch *kauppa* < On. *kaup*, Finsch *paita* < Got. *paida*, Finsch *leipä* < Got. *hlaiba*.

Overeenkomstig geeft het Oostiraansch in Sanskritische leenwoorden de stemhebbende consonant door enkele en de stemlooze door dubbele spelling weer: Skr. *pramudita-* > Oostir. *pramudātta*, Skr. *udāra-* > Oostir. *utāra*. Men raadplege over dit verschijnsel: E. Leumann, *Zur nordarischen Sprache und Literatur. Vorbemerkungen und vier Aufsätze mit Glossar* (Schriften der Wissenschaftlichen Gesellschaft in Straszburg, 10. Heft), Straatsburg 1912, p. 38-40.

Dat het Hettitisch dergelijk quantitatief onderscheid zou gekend hebben, wordt te recht door Petersen, *Lang*, IX, 22-23, betwijfeld. Uitgaande van de opvatting dat dubbele spelling de harde, enkele spelling daarentegen de zachte consonant aanduidt, vergelijkt Petersen de Hettitische feiten met het Tocharische consonantisme, dat tegenover I.-E. *p, ph, b, bh*; *t, th, d, dh*; *k, kh, g, gh* nog enkel *p, t, k* vertoont. Volgens Petersen zouden Hettitisch en Tocharisch, na hun vertrek uit het Indo-Europeesche stamland, doch tijdens een gemeenschappelijke taalperiode, stemtoon en aspiratie bij de consonanten hebben opgegeven. Derhalve maakte het onderscheid stemhebbend: stemloos plaats voor de tegenstelling zacht: hard, en vielen *th, dh* met *t, d* samen.

Na de scheiding van beide talen, bewaarde het Hettitisch dezen toestand: de harde consonant werd door dubbele en de zachte door enkele spelling uitgedrukt. Het Tocharisch echter verloor ook dit laatste onderscheid, zoodat hier de oorspronkelijke rijkdom van het Indo-Europeesch door het schamele drietal *p, t, k* werd vervangen.

Een geheel andere verklaring wordt door Cuny, *Linguistique du hittite*, RHA, II, 209-210, in aansluiting aan zijn vergelijkende Indo-Europeesch-Semitische studiën voorgesteld. Op voorbeeld van Möller, *Semitisch und Indogermanisch*, p. 30, verdedigt Cuny de stelling dat oorspronkelijk de Indo-Europeesche oertaal slechts harde en zachte al of niet emphatische occlusiva zou gekend hebben. Echte stemhebbende consonanten bestonden derhalve niet en nadat Hettitisch en Tocharisch de emphatische en de niet-em-

phatische hadden verward, hoefde laatsgenoemde taal nog alleen het onderscheid tusschen zacht en hard op te geven, om tot haar erg gereduceerde consonantische structuur te geraken.

Wie deze opvatting deelt, zal in den toestand, dien Hettitisch en Tocharisch vertoonen, een belangrijk archaïsme bespeuren. Wie daarentegen van meening is dat de tegenstelling stemhebbend : stemloos, die overal elders voorkomt, oorspronkelijk is, kan in de Hettitisch-Tocharische feiten alleen een innovatie zien. Deze laatste opvatting maken we tot de onze.

Hierbij worden we vooral door Götze's opmerkelijke verhandeling *Exkurs über die Zeichen qa, ga und ka der hethitischen Texte* in *Mu*, p. 267-274, geleid.

Uit dit opstel blijkt dat sommige woorden, die duidelijk Indo-Europeesch zijn, zooals *genu* « knie » en *gimmant-* « winter » immer met *g* en nooit met *k* in den *anlaut* gespeld worden. Andere zooals *kwi-* « wie », *ka-* « deze » en *ki-* « liggen » verschijnen uitsluitend met *k* in den *anlaut*. Deze orthographische bijzonderheid bewijst dat terwijl in de uitspraak stemhebbende en stemlooze reeds verward werden, de van nature conservatieve spelling nog sporen bewaarde van een ouder taalstadium, waarop beide occlusiefrijen wel onderscheiden werden.

Götze merkt verder op dat het teeken voor stemhebbende consonant vaak na de sonanten *n* en *r* gebezigd wordt : *hu-u-ma-an-da-an* van *humant-*, uitgangen *-an-da* en *-an-da-ri* beantwoordend aan I.-E. *-nto* en *-ntori*.

Dit laatste verschijnsel is duidelijk een geval van Hettitische sandhi.

Een bijna gelijkaardige klankontwikkeling vertoont het Armeensisch, dat eveneens de stemlooze consonant na nasalis of liquida, door de stemhebbende vervangt : *hing* « vijf », cfr. Gr. *πέντε*, I.-E. *penqe*; *argel* « hindernis », cfr. Gr. *ἀρχέω*, I.-E. *árk* (Meillet, *Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique*, Weenen 1903, p. 12).

Waar *d* meestal na *n* verschijnt, hoeft een spelling *-an-te-eš* ons niet te misleiden; vermits een teeken voor *de* niet bestaat, is *te* de eenig mogelijke spelling. Alleen de datief *hu-u-ma-an-ti* maakt uitzondering, doch hier kan op het uiterst zeldzame karakter van het *di*-teeken worden gewezen.

Opmerkelijk is Götze's onderzoek vooral, omdat op grond van dergelijke beweringen, het wenschelijker schijnt den stam van

het Hettitische woord voor « al » als *humand-* te bepalen. Indien we in deze studie hiervan hebben afgezien, dan geschiedt dit slechts omdat we vrij ingewikkelde problemen niet door graphische bijzonderheden wenschen te bemoeilijken en ook omdat de meeste taalkundigen immer den stam als *humant-* vaststellen.

We besluiten dit hoofdstuk met de vermelding van de door Pokorny ⁽¹⁾, Hermann ⁽²⁾ en Poucha ⁽³⁾ voorgestelde opvatting, dat de Germaansche en Armenische klankverschuivingen met de Tocharische consonantenreductie zouden samenhangen. Ernstige bezwaren kunnen tegen deze theorie aangevoerd worden. Germaansch en Armenisch wijzigen de consonanten volgens bepaalde verhoudingen, zoodat het oorspronkelijk onderscheid, hoewel verschoven, toch gehandhaafd blijft. Dit verschilt geheel van de diepingrijpende consonantenverschuiving, die aan Tocharisch en Hettitisch hun eigenaardig consonantisch aspect verleent.

De vraag naar den samenhang van de Tocharische en Hettitische consonantenreductie, die door Petersen op rekening van een Hettitisch-Tocharische taalperiode gesteld wordt, blijve voorloopig liefst onbeantwoord.

*
* *

Hiermee is het overzicht van de Hettitische phonetica voltooid. Volledigheid hebben we volstrekt niet nagestreefd, alleen wilden we vooraf mededeelen wat strikt noodzakelijk is om over de in den loop van onze studie vermelde feiten, juist te kunnen oordeelen.

(1) *Die Stellung des Tocharischen im Kreise der indogermanischen Sprachen*, Berichte des Forschungs-Instituts für Osten und Orient in Wien, III; aangehaald bij Hermann, *KZ*, L, 302.

(2) *KZ*, L, 305 v.

(3) *Arch Or*, II, 322.

HOOFDSTUK II

AFWEZIGHEID VAN EEN OORSPRONKELIJKEN H-KLANK IN HET INDO-EUROPEESCH.

Waar we op p. 16 schreven dat de Hettitische *ḫ* het opmerkelijkste archaïsme van deze taal is, ligt in deze bewering besloten dat, in tegenstelling tot de *h* der Indo-Europeesche talen, deze *ḫ* niet tot een andere consonant kan worden herleid en derhalve oorspronkelijk is.

Oorspronkelijkheid werd vroeger reeds aan de Sanskritische *h* toegeschreven. Dit gebeurde in de romantische jaren der vergelijkende taalwetenschap, op een oogenblik dat het Sanskrit, genietend van de faam eener fabelachtige oudheid, bij den opbouw der Indo-Europeesche oertaal de veiligste basis heette te zijn en dan ook voor het meerendeel den gang van elk linguïstisch betoog bepaalde. Evenals men van oordeel was dat de Sanskritische *a* ouder dan de Grieksche *ε*, *α*, *ο* moest zijn, beschouwden Bopp, Burnouf, Pott, Curtius en Böthlingh ook *h* in het Sanskrit als oorspronkelijk en zocht men tevergeefs naar handige formules om de Grieksche *χ*, de Germaansche en Slavische *g* uit *h* af te leiden. Wanneer na jaren streng methodisch onderzoek een bezonken oordeel over de feiten mogelijk werd, bleek dat het Sanskrit de taalgeleerden had verschalkt en dat de Sanskritische *h*, evenals de Grieksche *χ*, de Germaansche en Slavische *g*, de Latijnsche *h*, de voortzetter is van een oorspronkelijken Indo-Europeeschen klank, dien men naar alle waarschijnlijkheid als *gh* bepalen kan. Deze vaststelling die voor het eerst door Lepsius gemaakt werd, schrapte meteen *h* uit de oorspronkelijke consonantische structuur van het Indo-Europeesch.

Alvorens deze laatste bewering nader te belichten, willen we even de phonetische natuur van *h* en de oorzaken van haar ontstaan onderzoeken.

Phonetische natuur van *h*.

De aspiratie is een glijder ontstaan door het bijeenbrengen der stembanden; de luchtstroom die langsheen de stembanden strijkt, is niet bij machte deze te laten trillen, doch kan alleen een wrijvingsgeruisch verwekken. Deze typische plaats van de stembanden wordt soms tusschen twee vocalen bereikt. Bij het uitspreken van den klinker onmiddellijk voor *h* trillen de stembanden onder den druk van de uitstroomende lucht, voor de op *h* volgende vocaal geraken ze eveneens in beweging; tusschen beide vocalen is er echter een oogenblik van ontspanning, waarbij de hoeveelheid uitstroomende lucht te gering is om trilling der stembanden te verwekken, doch alleen bij machte is om een wrijvingsgeruisch te veroorzaken ⁽¹⁾. Deze zwakke intervocalische *h* (Jespersen schrijft *h*) komt meestal in talen voor die *h* als medeklinker niet bewaard hebben, bv. in Fransch *fléau* (*fleho*).

Haar rol is een hiaat tusschen twee vocalen aan te vullen, functie die in talen, waar *h*, zij het dan nog in verzwakten vorm, als consonant gehandhaafd blijft, door *i* en *u* wordt overgenomen. De tegenstelling tusschen deze *h* en den regelmatigigen glijder *i* is vooral in 't oog loopend bij de in Vlaanderen optredende verkeerde uitspraak van Fr. *poète* als *pə_itet* naast de juiste uitspraak *pə_htet* ⁽²⁾. Daar de meeste talen *h* vertoonen, is de rol van intervocalischen glijdklank vooral voor *i* en *u* weggelegd.

Voor den oorsprong van *h* moet ook met de reductie van het wrijvingsgeruisch bij spiranten rekening gehouden worden. Dit geschiedt volgens Sievers ⁽³⁾ op twee manieren: ofwel wordt de opening van het spreekkanaal op de plaats waar zich de spirant vormt, verruimd, terwijl de uitstroomende lucht even sterk blijft; ofwel vermindert de luchtsterkte, maar blijft de opening dezelfde. Beide vormen geven practisch hetzelfde resultaat, hoewel bij stemlooze consonanten de reductie meestal door vernauwing van de engte geschiedt. In die voorwaarden ontwikkelen de spiranten

(1) O. JESPERSEN, *Lehrbuch der Phonetik*, Leipzig en Berlijn 1920, p. 92. v.

(2) Geciteerd volgens Jespersen's notering.

(3) E. SIEVERS, *Grundzüge der Phonetik zur Einführung in das Studium der Lautlehre der indogermanischen Sprachen*, Leipzig 1893⁴, § 466.

zich tot nevenvormen, die meer naar de aspiratie dan naar de spirant zweemen en door Sievers met de benaming *modificierte h* worden aangeduid. Een alzoo gereduceerde *s* is dus een *h* mit *s-Modification* ⁽¹⁾. Alle spiranten zijn voor dergelijke ontwikkeling vatbaar; Sievers citeert de uitspraak van het Maleische woord *fuei*. « acht », door een Papua die de labiodentale *f* geheel reduceerde. Sweet, *Handbook of Phonetics*, Oxford 1877, p. 39, haalt de uitspraak van *I think* als *I hink* aan. In het Chilenische Spaansch ontmoet Sievers de uitspraak *e'to* voor *esto*. Ook de Russische *x* en de Poolse *ch* kunnen op dezelfde manier worden verklaard.

Dat een *h*-klank zich uit een spirant ontwikkelt, is van uitzonderlijk belang om de zoo uiteenlopende rol, die *h* in de Indo-Europeesche talen speelt, te rechtvaardigen. Overal merkt men dat *h* zich uit een anderen medeklinker met de spirant als tusschen-schakel ontwikkelt.

In de volgende bladzijden geven we een phonetisch overzicht van den *h*-klank in de afzonderlijke Indo-Europeesche talen. Veel van de voor de Hettitische *ḫ* voorgestelde verklaringen zal hierbij begrijpelijk worden.

Tegelijk wordt hier aangetoond dat afgezien van de Hettitische gegevens, de Indo-Europeesche feiten niet toelaten een oorspronkelijken *h*-klank aan een Indo-Europeesche taalperiode toe te schrijven.

Sanskrit.

Reeds uit de Grieksche leenwoorden in het Sanskrit ⁽²⁾, die spiritus asper door *h* weergeven, blijkt dat *h* een aspiratie is, toestand die in de moderne Indische dialecten voortduurt: Gr. ἥλιος > Skr. *heli-*, Gr. ὥρα > Skr. *horā*, Gr. ὑπόγειον > *hibuka-*. In Sanskritische leenwoorden wordt *anlaut-h* in het Grieksch door spiritus asper of lenis voorgesteld. De tegenstelling Skr. *brāhmaṇa-* > Gr. βραχ-

(1) cfr. Hirt, *Idg Gr*, I, § 177: « Durch Aufhebung der Engenbildung wird es (*s*) zu *h*. »

(2) J. WACKERNAGEL, *Altindische Grammatik*, I. Lautlehre, Göttingen 1896, § 211-221, 225-227.

Dat het Sanskrit hier in de eerste plaats behandeld wordt, beteekent geenszins dat de toestand in deze taal ons oorspronkelijker toeschijnt.

μᾶνες naast Skr. *mahī* > Gr. *μῶνις, μᾶς*, bewijst dat in den *inlaut* de weergave van Skr. *h* in het Grieksch niet consequent geschiedt. Door zijn rijkdom aan laryngalen leek het Arabisch dan ook heel wat geschikter om *h* weer te geven : Skr. *mahārāṣṭra* > Ar. *mahratt*, Skr. *mahādeva* > Ar. *mahādev*; cfr. Wackernagel, o. c., § 211.

Tot op heden is *h* goed bewaard; alleen het Pāli vertoont enkele gevallen, waar *h* verdwenen is: *ia* naast Skr. *ihā*, *-garaṇa* naast Skr. *garhaṇa*, *rassa* naast Skr. *hrasvā*.

De stemhebbende natuur van *h*, die reeds door de Indische grammatici werd voorzien, blijkt duidelijk uit de sandhiverhoudingen.

Wat haar oorsprong betreft vertegenwoordigt *h* in de eerste plaats I.-E. *ǵh*, alsook een gepalataliseerde *gh* en *gʰh*:

Skr. *vāh-* « vervoeren », cfr. Av. *vaz-*, Ksl. *vezp*, Lit. *vežù*, Gr. *ὀχέω*, Lat. *veho*, Nl. *bewegen*, I.-E. *ǵēgh*; Skr. *hemantās* « winter », cfr. Gr. *χειμὼν*, Lat. *hiems*, Lit. *žẽmà*, Ksl. *zima*, Hett. *gimmant-*, I.-E. *ǵhei*; Skr. *mīh-* « nevel »; *meghā-* « wolk », cfr. Av. *maēya*, Gr. *δμήχλη*, Lat. *mingo*, On. *mīga*, I.-E. *meigh*; Skr. *hānti* « hij slaat »: *ghn-ānti* « zij slaan », cfr. Av. *gan-*, Gr. *θεῖνω*, Lat. *of-fen-do*, Hett. *kwen-*, I.-E. *gʰhen* (1).

Sporadisch vertegenwoordigt *h*, vooral in het Vedisch, een oorspronkelijke Indo-Europeesche *dh* of *bh*. Zoo verschijnen naast *hitā-*, *hitl-*, van den wortel *dhā-* « plaatsen », eveneens *dhita-*, *dhiti-* (cfr. Gr. *θερός, θέσις*) en staat de verbaaluitgang *-hī* nevens *-dhi* (cfr. Av. *-dī*, Gr. *-θι*, Hett. *-t(i)*). Naast Skr. *rohīt-*, *rōhita-*, *lōhita-* « rood » ontmoet men ook *lodhā-* « rossig » en *rudhirā-* « rood », cfr. Toch. *rtār*, Gr. *ἐρυθρός*, Nl. *rood*.

Een ontwikkeling I.-E. *bh* > Skr. *h* is voor *grah-*, *grh-* « grijpen » naast *grabh-* (cfr. Av. *garawnāiti*, Op. *grb-*, Ksl. *grabiti*, Lit. *grėbiu*) betuigd (2).

Ascoli's standpunt dat de klankontwikkelingen *h* < *bh*, *dh* prākritismen zouden zijn (KZ, XVII, 258-260), wordt thans verlaten; cfr. Wackernagel, o. c., p. 252 nota.

Nevens de stemhebbende aspiratie vertoont het Sanskrit nog een stemlooze, de zoogenaamde *visarga*, die aan het einde van het

(1) Geheel afzonderlijk komt ook de omgekeerde evolutie voor: *gh* < *h*: *siṃhā-* « leeuw » later *siṅghā-* (Wackernagel, o. c., § 116 a nota).

(2) Sporadisch ontwikkelt zich ook *bh* uit *h*: *prasabham* « gewelddadig » nevens *prasaḥya* « id. » (Wackernagel, o. c., § 158 d nota).

woord, in pauze en vóór stemlooze medeklinkers de plaats van *s*, *r* inneemt ⁽¹⁾.

Deze ontwikkeling van *h* uit *s*, *r* wordt door Wackernagel als een soort van *fester Absatz* verklaard (o. c., § 260 d). Hierin zien we eerder een *gehauchter Absatz* (cfr. Sievers, o. c., § 367), die door zijn positie in den *auslaut* noodzakelijk stemloos moet zijn.

hawtḥ « offerdrank » : *hawis*, *naḥ* « ons » : *nas*, *púnah* « weder » : *púnar*.

Voor stemlooze gutturalen en labialen schrijven enkele handschriften in plaats van *visarga* de *jīhvāmūṭiya* en *upadhmāṇīya*, doch dit is misschien slechts een orthographische fictie om het alfabet symmetrischer te maken ⁽²⁾.

Iraansch.

Avestisch. — Hier beantwoordt *h* aan I.-E. *s* ⁽⁵⁾ : Av. *hapta* « zeven », cfr. Skr. *saptá*, Gr. *ἑπτά*, Lat. *septem*, Hett. *šiptamija*, Toch. *špät*, *šapta*.

Vóór *r* en *a*-vocalen verschijnt *h* als *ṛh* (geschreven *ṛ* en *ṛg*) : Av. *hazarəm* « duizend », cfr. Skr. *sahasra*.

In den *inlaut* vertoont het Laatavestisch eveneens *ṛh* vóór *ṛ* : *baranuha* (imp.) « breng », cfr. Skr. *bhārasva*. Vóór *y* wordt *h* in het Avestisch gepalataliseerd.

De uit Indo-Iraansch *sy* ontwikkelde klankgroep *hy* wordt in den *anlaut* *xv* : Av. *xvafna* « slaap », cfr. Skr. *svāpna*.

Sporadisch ontwikkelt *h* zich vóór *r*, beantwoordend aan een Indo-Iraansche *r* : Av. *mahrka* « dood », cfr. Gāthisch *marakaē-čā*, Skr. *mārka* ⁽⁶⁾.

Oudperzisch. — Ongeveer dezelfde toestand bestaat in deze taal ⁽⁷⁾,

(1) W. D. WHITNEY, *A Sanskrit Grammar* (Bibliothek indogermanischer Grammatiken, II), Leipzig en Boston 1913, § 145, 148, 170, 178.

(2) WHITNEY, o. c., § 69.

(3) WHITNEY, o. c., § 69.

(4) WHITNEY, o. c., § 69.

(5) H. REICHEL, *Awestisches Elementarbuch* (Sammlung indogermanischer Lehr- und Handbücher, I, 5), Heidelberg 1909, § 97-98.

(6) REICHEL, o. c., § 110.

(7) A. MEILLET - E. BENVENISTE, *Grammaire du vieux perse* (Collection linguistique, XXXIV), Parijs 1931, p. 40, 81, 133-134.

alleen is de weergave van *h* in het spijkerschrift zeer onnauwkeurig.

Slechts in de stelling vóór *a*, beschikt *h* over een eigen teeken: *ha*. Daarentegen worden *u* en *hu*, *xu* op dezelfde manier gespeld.

Aan een Avestische *h* beantwoordt in het Oudperzisch *h(a)*: *hinā* « leger », cfr. Av. *haena*, Skr. *sénā*.

Eigen aan het Oudperzisch is de contractie van *aha* tot *ā*: *āhi* < *aha-hi* (subj. sg. 2 van *ah-* « zijn »), *θātiy* « hij verkondigt » < *θahatiy* (cfr. Av. *saṃhaite*, Skr. *śāṃsati*), verschijnsel dat op een zwakke uitspraak van intervocalische *h* wijst.

Terwijl in den *anlaut* *h* vóór *i* regelmatig geschreven wordt (cfr. het toponiem *hīnduš*) ontbreekt *h* vóór *i*, in den *inlaut*, minstens in één geval: *aišt(a)ta* < *ahištata*, cfr. Av. *hištaiti*.

Uit de spelling *h*, in plaats van *hi* (uitgang praes. sg. 2), vóór het enclitische partikel *-diš* (bv. *pribrahdiš*, d. i. *paribarāhidiš* « dat gij hen bewaart »), besluiten Meillet-Benveniste dat vóór *i* en *u*, gesloten klinkers, die van zichzelf reeds aangeblazen zijn, de aspiratie *h* kan uitblijven.

Vóór *m*, wordt *h* soms niet uitgedrukt: *amiy* « ik ben », cfr. Av. *ahmi* en *amaxm* « van ons », cfr. Av. *ahmākam*, Skr. *asmākam*. Hoevel het verschijnsel reeds gedeeltelijk Iraansch is (Reichelt, o. c., § 174), zien Meillet-Benveniste hierin een dissimilatorische inwerking van de spirant *x*.

Nieuw in het Oudperzisch is de klankverschuiving *km* > *hm*, in tegenstelling tot de Avestische ontwikkeling *km* > *xm*: Op. *tuma* « geslacht » stelt **tau(h)ma* en niet **tau(x)ma* voor, cfr. Av. *taoxma*, Np. *tuχm*, Skr. *tókma*, *toká-*.

Als gevolg van deze evolutie *km* > *hm* zijn I.-E. *sm* en *km* in het Oudperzisch samengevallen.

Ossetisch. — In dit Laatiraansch dialect ⁽¹⁾ is *h* haast volledig verdwenen. Hübschmann vermeldt slechts vier gevallen, waar *h* als *x* in den *anlaut* bewaard blijft; o. a. *xād* « brug », cfr. Av. *haetu-*, Skr. *sētu-*; *xui* « zwijn », cfr. Np. *xūk*, Skr. *sūkard-*.

In de andere Laatperzische dialecten valt *h* eveneens of verandert zich in *x*.

Soms ontwikkelt *h* zich vóór oorspronkelijk vocalischen *anlaut*:

(1) H. HÜBSCHMANN, *Etymologie und Lautlehre der Ossetischen Sprache*, Straatsburg 1887, p. 116.

Np. *hašt* « acht » naast Av. *ašta*, Skr. *aṣṭáu* (cfr. P. Horn, *Grundriss der iranischen Philologie*, Straatsburg 1895-1905, I, 1, 96).

Dergelijk verschijnsel herhaalt zich eveneens in het Oostiraansch: *hašfa* « acht », *handara*, leenwoord uit Skr. *antara* -; cfr. Leumann's, supra, p. 26. vermeld geschrift, p. 46, 140.

Albaneesch.

In deze taal ⁽¹⁾ staat *h* in enkele gevallen voor I.-E. *s*.

Alb. *hel'k'*- (*heh'k'*-) « trekken » < **selkō*: Gr. *ἐλκω*, Lat. *sulco*.

Nu is de vertegenwoordiging van I.-E. *s* in het Albaneesch zeer complex. Nevens *h*, aanvaardt Meyer nog *š* (*ši* « regen »: Gr. *ῥεῖ*, Toch. *swase* « regen », B *swese* « regen », *suwaṃ* « ze regenen »), *θ* (*θi* « zwijn »: Gr. *ῥις*, Toch. B *suwo* « zwijn », Lat. *sus*), *ġ* (*ġak* « bloed »: Ksl. *sokō*, Lit. *sakaĩ*).

Misschien berust *θ* op ontleeningen uit Latijn of Slavisch, zoodat nog alleen *h*, *š*, *ġ* als beantwoording aan I.-E. *s* overblijven. Hierbij bestaat een zekere samenhang tusschen de ontwikkeling *s* > *š* ⁽²⁾ en *s* > *h*, die evenwel niet nauwkeurig te bepalen is (*š* vóór *i* of *ū*; *h* vóór *e*?). Deze dubbele behandeling van *s* wordt door Meyer met de Iraansche, Slavische, Grieksche en Keltische ontwikkelingen vergeleken. Zooals weldra zal worden aangeduid, vertoont het Grieksch naast een regelmatige evolutie *s* > *h*, enkele gevallen waar *s* bewaard blijft. In het Slavisch staan eveneens twee behandelingen nevens elkaar: *s* handhaaft zich als *s*, *š* of ontwikkelt zich tot *x* (*ch*), *h*. Hierin ziet Meyer te recht een merkwaardig voorbeeld van dialectmenging. De golf die een Arische *s* in het Westarisch (Iraansch) tot *h* reduceerde, breidde zich eveneens uit over het belangrijkste deel van de Grieksche, Illyrische (Albaneesche) en Slavische taalgebieden. Dat de golf verder niet doordrong bewijzen Sanskrit, Latijn, Germaansch en Litausch ⁽³⁾.

(1) G. MEYER, *Albanesische Studien*, III, *Lautlehre der indogermanischen Bestandtheile des Albanesischen* (Sitzungsberichte Ak. Wien, phil.-hist. Kl., 125), Weenen 1892.

(2) Misschien is het niet overbodig voor de phonetische natuur van *s* naar Sievers, o. c., § 313, te verwijzen.

(3) Dat het Keltisch eveneens dezelfde ontwikkeling vertoont, moet dus wel aan een andere oorzaak te wijten zijn.

Armenisch.

In den *anlaut* ontwikkelt *h* zich in deze taal ⁽¹⁾ uit I.-E. *p* of *s*. De klankontwikkeling *p > ph > h*, die zich eveneens in het Keltisch voordoet, vindt haar verklaring in de geringe sterkte van de occlusie bij de geaspireerde occlusieven. Aan Gr. *πῦρ*, Umbr. *pir* beantwoordt Arm. *hur* « vuur ». De zwakke natuur van *h* in het Armenisch verklaart waarom deze klank soms geheel verdwijnt : naast Gr. *πόδα* staat Arm. *otn* « voet ».

Vaste regels voor het verdwijnen van *h* bestaan evenwel niet, zoo vertoont Arm. *het* « voetspoor », dat eveneens met Gr. *πόδα*, Skr. *padd-* « voetspoor » verwant is, immer de *h* in den *anlaut*. Elders nog treft men in plaats van *h* een *y* in den *anlaut* aan : *yisun* « vijftig » (uit *hingisun*) (cfr. Gr. *πεντήκοντα*), naast Arm. *hing* « vijf », Gr. *πέντε*. Dat *y* hier de rol van *h* overneemt, wijst reeds op het Nieuwarmenisch, waar *h* een in de moderne volkstaal verloren Oudarmenische *y* (*ĭ*) voorstelt ⁽²⁾.

In den *anlaut* ontstaat *h* eveneens uit I.-E. *s* : Arm. *hin* « oud », cfr. Skr. *sána-*, Gr. *ἔνος*; Arm. *ham-* « samen », cfr. Skr. *sam-*, Av. *ham-*, Gr. *ἄ-*. Evenals de uit I.-E. *p* ontwikkelde *h*, valt deze *h*-klank herhaaldelijk weg : Arm. *at* « zout », cfr. Lat. *sal*, Ksl. *solb*, Gr. *ἄλς*, Toch. B *salgi* « zout »; Arm. *ewthn* « zeven », cfr. Skr. *saptá*, Av. *hapta*.

In den *inlaut* wordt *s* in *h* veranderd, vervolgens verdwijnt *h* : *garun* « lente », waar *gar-* een I.-E. *wesr* (Lit. *vasarà*) voorstelt.

Ook verschijnt *h* vóór een beginklanker, zonder dat deze *h* etymologisch kan gewettigd worden : Arm. *hum* « rauw », cfr. Gr. *ὄμος*, Skr. *āmá-*; *hot* « reuk », cfr. Lat. *odor*, Gr. *ὀδμή*. Soms treedt een zelfde woord met of zonder *h* in den *anlaut* op : *hogi* « geest » naast *ogi*. Eveneens verdwijnt *h* in gereduplicateerde vormen of in samenstellingen na consonant : *hec-ecem* « ik jammer », *jěrn-at* « met afgesneden hand » naast *hati* « ik heb gesneden ».

Deze uiteenlopende behandelingen van *h* zijn het gevolg van de uiterst zwakke natuur van dezen klank. Aanvankelijk alleen

(1) H. HÜBSCHMANN, *Armenische Studien*, Leipzig 1883, p. 69-79-80.

A. MEILLET, *Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique*, Weenen 1903, p. 11, 17.

(2) E. SCHWYZER, *Griechische Grammatik*, München 1934, p. 303³.

in den *anlaut* als vertegenwoordiger van I.-E. *s* of *p* optredend, werd de aspiratie zóó zwak uitgesproken dat ze willekeurig kon verdwijnen of zich vóór oorspronkelijk vocalischen *anlaut* ontwikkelen.

Litaisch.

Nauwkeurige gegevens over deze taal ontbreken. Het alfabet kent geen teeken voor *h* ⁽¹⁾, ook schijnt deze klankwaarde niet door andere teekens vertegenwoordigd te zijn.

Slavisch.

De Slavische talen ⁽²⁾ onderscheiden een stemhebbende naast een stemlooze *h*. Voor de beschrijving van beide klanken weze hier verwezen naar Broch, *o. c.*, § 2, 8, 51, Sievers, *o. c.*, § 321, en de aldaar vermelde literatuur.

Wat hun oorsprong betreft, ontwikkelt stemhebbende *h* zich uit Oerslavische *g* (< I.-E. *g*, *gh*, *gʰ*, *gʰh*), stemlooze *h* daarentegen ontstaat uit Oerslavische *x* (< I.-E. *s*).

Deze laatste consonant is evenwel zeldzaam; alleen Serbisch en Slovenisch (Broch, *o. c.*, § 80) en sporadisch eveneens het Poolsch (Broch, *o. c.*, § 68) betuigen *h* naast *x*, *ch*: Serbokroatisch *hrana* « voedsel », *chriniti* « beschermen », *chranilo* « bescherming », cfr. Av. *har-*, Lat. *servare*, I.-E. *ser*. Volgens Sievers, *o. c.*, § 21, en Storm, *Englische Philologie*, Heilbronn 1881, p. 44, zou de Russische *x* in den *anlaut* ongeveer de waarde van stemlooze *h* hebben.

Na onze opmerking over de reductie van het wrijvingsgeruisch bij spiranten (cfr. supra, p. 30-31), is het ontstaan van een laryngaal-spirant *h* uit stemlooze velaarspirant *x* licht begrijpelijk. Dezelfde ontwikkeling, doch dieper ingrijpend dan in het Slavisch, herhaalt

(1) A. LESKIEN, *Litauisches Lesebuch mit Grammatik und Wörterbuch* (Sammlung indogermanischer Lehr- und Handbücher), Heidelberg 1910, p. 125.

(2) W. VONDRÁK, *Vergleichende slavische Grammatik* (Göttinger Sammlung indogermanischer Grammatiken und Wörterbücher), Göttingen 1924, § 287. O. BROCH, *Slavische Phonetik* (Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher, I), Heidelberg 1911, § 2, 51-53.

zich in het Germaansch, zoodat we hier voor een belangrijke Germaansch-Slavische isoglosse staan.

Was stemlooze *h* tamelijk zeldzaam, de stemhebbende variëte van dezen klank, door Broch met de noteering \dot{h} of h_0 aangeduid, komt herhaaldelijk voor. Ook hier is reductie van het wrijvingsgeruisch bij de uit Oerslavische *g* ontwikkelde velaarspirant γ , oorzaak van de ontwikkeling tot *h*. Tsjechisch, Kleinrussisch en Slovakisch vertoonen regelmatig *h* uit Oerslavische *g*, cfr. Tsjech. *hlásati* « roepen » : Ksl. *glasz* « stem », I.-E. *galso*.

In de oostelijke Slavische dialecten is deze klankontwikkeling echter nog niet doorgevoerd.

In de uitspraak valt stemhebbende *h* soms met stemlooze samen. Ook vertoont deze consonant een tendenz om in den *anlaut* en intervocalisch, in den *inlaut*, te verdwijnen : Bulg. *ovado* « vee » < **hovado*, Ksl. *govědo*, I.-E. *gʰōu*.

In het Russisch blijft *g* in den gen. sg. van het pronomen *онъ* « hij » in het schriftbeeld bewaard, hoewel in de uitspraak niet *h* doch γ als intervocalische glijder fungeert : *eró*, uit te spreken *jāwó*.

Als gevolg van de zwakke natuur van *h*, treedt een zekere aarzeling in bij de spelling van deze consonant, zoo verschijnt in Kerkslavische handschriften nevens regelmatig *oko* « oog » (cfr. Lat. *oculus*, Gr. *ὄμμα*, I.-E. *okʰ*), ook de spelling *hoko*.

Naast deze algemeene strekking *h* uit een gereduceerde velaarspirant af te leiden, vertoonen Slovenisch en Kleinrussisch een sporadische ontwikkeling van *h* uit I.-E. *s* : Slov. *čěhati*, Klr. *čichaty* uit **cešati* ; cfr. Bernecker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1913, I, 152. Nedersorbisch en afzonderlijke Tsjechische dialecten ontwikkelen *h* in den *anlaut*, vóór *u* ; cfr. Vondrák, o. c., I, p. 215.

Grieksch.

In deze taal ⁽¹⁾ ontstaat *h* uit I.-E. $\dot{\gamma}$ en *s*. Voorbeelden voor de eerste ontwikkeling zijn : $\dot{\eta}\beta\eta$ « manbare leeftijd », cfr. Lit. *jėgiù* ; Gr. $\dot{\eta}\pi\alpha\rho$ « lever », cfr. Av. *yākarə*, Skr. *yákr̥t*, Lat. *jecur*.

(1) E. SCHWYZER, *Griechische Grammatik in Anschluss an Karl Brugmanns Griechische Grammatik*, bearbeitet von E.S. (Handbuch der Altertumswissenschaft,

Veel talrijker is echter de evolutie $s > h$ in den *anlaut*:

Gr. ἑπτὰ « zeven », cfr. Av. *hapta*, Skr. *saptá*, Lat. *septem*, Hett. *šiptamija*; Gr. ἑπομαι « volgen », cfr. Av. *hacaiti*, Skr. *sácate*, Lat. *sequor*.

De begingroepen *sz*, *sž*, *sn*, *sm*, *sr*, *sl* veranderen *s* in *h*, die in den spiritus asper vóór *v* bewaard blijft.

Ingewikkelder zijn de verhoudingen in den *inlaut*. Intervocalische *ž* verdwijnt, waardoor vocaalcontractie ontstaat; in de stelling na consonant, verbindt *ž* zich met dezen medeklinker volgens bepaalde regels.

De uit *s* ontwikkelde *h* verdwijnt, na evenwel de voorgaande vocaal gerekt te hebben. Intervocalisch geeft het verdwijnen van *h* aanleiding tot vocaalcontractie en springt *h* vaak op den vocalischen *anlaut* over. Tusschen consonanten ging *s* reeds in het Indo-Europeesch verloren. Onmiddellijk voor liquida of nasalis wordt interconsonantische *s* in *h* veranderd en deze aspireert op haar beurt een voorgaande tenuis: λύχρος « lichter » (uit **luksnos*), cfr. Av. *raoxšna*.

Opmerkelijkerwijze biedt het Grieksch ons enkele voorbeelden, waar I.-E. *s* in den *anlaut* bewaard blijft. Van het door Hirt, *Idg Gr*, I, § 177, aangehaald feitenmateriaal, wezen hier alleen Gr. σιγή « stilzwijgen »: Nl. *zwijgen* en Gr. σὺν « met »: Slav. *sz* vernoemd. Deze dubbele vertegenwoordiging van I.-E. *s* in het Grieksch, hangt ongetwijfeld met soortgelijk verschijnsel in het Albaneesch en het Slavisch samen.

Naast voorbeelden, waar spiritus asper in den *anlaut* slechts door analogische beïnvloeding van begripsverwante woorden kan verklaard worden, vertoont het Grieksch herhaaldelijk spiritus asper ter vervanging van *ž*, in den *anlaut*. Uit Sommer's onderzoek van dit probleem, *Griechische Lautstudien*, Straatsburg 1905, p. 82 v., blijkt dat een op *ž* volgende *s* of *r* hiervoor aansprakelijk dient gesteld.

Een opmerkelijk verschijnsel eveneens is de ontwikkeling van spiritus asper vóór *v* in het Attisch. Hirt's verklaring van deze bizonderheid door een evolutie $u > žu > hu$ (o. c., § 233, 253), wordt

Zweite Abteilung. Erster Teil. Erste Lieferung) München 1934, p. 218-22, 303-306.

H. HIRT, *Handbuch der griechischen Laut- und Formenlehre* (Sammlung indogermanischer Lehr- und Handbücher, I, 2), Heidelberg 1912 ².

door Schwyzer (o. c., p. 305), op grond van de reeds vermelde ontwikkeling van *h* vóór *u* in het Slavisch (cfr. supra p. 38), bestreden.

Het verschijnsel der psilosis, waarbij spiritus asper onderdrukt wordt, nam een aanvang in het Lesbisch, het Elisch, in sommige Kretische dialecten en in het Ionisch van Klein-Azië, geleidelijk verbreidde het zich over de overige dialecten. Sinds de 7^e eeuw n. C. was deze ontwikkeling voltooid; in het modern Grieksch vervult spiritus asper alleen de rol van orthographische bijzonderheid.

Keltisch.

Dat in het Keltisch ⁽¹⁾ *h* ongemeen talrijk voorkomt en meestal van zeer uiteenloopenden oorsprong is, heeft Thurneysen tot de overtuiging gebracht, dat de Oudiersche *h* « völlig bedeutungslos wie im Spätlatein » was en « nur zum beliebigen Schmuck vokalischen Anlauts diene » (*Zeitschrift für celtische Philologie*, I, 1). Pedersen komt de verdienste toe deze bontheid van gevallen geordend en de klankverhoudingen zoo nauwkeurig mogelijk in klankregels vastgelegd te hebben.

De oorsprong van dit typisch verschijnsel ligt in de zoogenaamde *Lenition*, waarbij reeds voorhistorisch elke enkele occlusief, later ook *m*, *v*, *s* na vocaal *leniert*, d. w. z., in de overeenkomstige spirant veranderd werden. Zoo ontstonden uit *t*, *c* (*k*), *p*, *d*, *g*, *b*, *m*, *s* respectievelijk *þ*, *χ*, *f*, *ð*, *γ*, *β*, *μ* (nasaal *β*), *h*.

Na onze bespreking van spirantenreductie, is het *Lenition*-verschijnsel voor iedereen duidelijk, meteen wordt ook de veelsoortigheid van de Keltische *h* begrijpelijk. Thans volgen de belangrijkste klankregels:

1. Voor het meerendeel ontstaat *h* door *Lenition* van I.-E. *s*; cfr. Pedersen, o. c., § 47. Waar dit verschijnsel niet plaats greep, handhaaft *s* zich in het Iersch. In het Nieuwiersch wordt deze *s* vaak gemouilleerd (š). Ook de uit *s* ontstane *h* wordt herhaalde-lijk tot *ɣ* gemouilleerd. Wat de spelling betreft, *lenierte s*, — in de uitspraak *h*, — wordt in het Oudiersch met *s*, later evenwel met *ś*

(1) H. PEDERSEN, *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*, I, *Lautlehre* (Göttinger Sammlung indogermanischer Grammatiken), Göttingen 1909, § 47-50, 53-57, 74.

(*punctum delens*) of *sh* en in het Britsch overwegend met *h* aangeduid. Voorbeelden van deze klankontwikkeling zijn: Iersch *sen* « oud », Cymr. Corn. Bret. *hen*: Skr. *sána-*, Lat. *senex*, Gr. *ἔνος*, Arm. *hin*; Iersch *sam* « zomer », Cymr. Corn. *haf*, Bret. *hañv*: Ohd. *sumar*, Nl. *zomer*.

In het Nieuwkeltisch is intervocalische *s* immer *h* geworden. Verdwenen in het Iersch, bleef deze *h* in het Britsch vaak bewaard.

Evenals in het Grieksch, vertoonen de *anlaut*groepen *sk*, *sk̥*, *skʷ*, een bijzondere behandeling; cfr. Pedersen, *o. c.*, § 49-50.

Opmerkelijk is dat ook de Latijnsche leenwoorden herhaaldelijk *Lenition* van *s* tot *h* aanwijzen; Cymr. *hwyr* « avond »: Lat. *serus*; cfr. Pedersen, *o. c.*, § 136.

2. De ontwikkeling *h* < I.-E. *ǵ* is voor het Iersch betuigd: Oiersch *huisse* (< **justijo*) « gerecht », cfr. Lat. *justus*. In het Laatiersch vertoont deze *h* een tendenz om te verdwijnen. Het Galisch handhaaft *ǵ* in den *anlaut*; het Britsch eveneens, hoewel hier vervormingen tot *ð*, Bretoensch *z*, eveneens betuigd zijn.

3. De uit I.-E. *p*, *ph* ontwikkelde Keltische spirant *f* is, afgezien van een evolutie *f* > *χ*, onmiddellijk voor *s* en *t*, tot *h* veranderd. Meestal is deze *h* in den *anlaut* gevallen: Oiersch *hucht* « borst », Niersch *ucht* « id. », cfr. Lat. *pectus*; Gall. *Hercynia* (*silva*), cfr. Got. *fairguni* « berg », Lit. *Perkūnas* « dondergod ».

4. Minder belangrijk zijn de sporadische ontwikkelingen van *h* uit I.-E. *k* (Pedersen, *o. c.*, § 74), *kʷ*, (*ib.*, § 79) en *p* (*ib.*, § 85).

Over de ingewikkelde sandhieverhoudingen, waartoe *h* aanleiding geeft, licht Pedersen, *o. c.*, § 273-283: *Schicksal des h*, ons voor-
treffelijk in.

Vermelden we nog tot slot dat ook in het Keltisch een *h*-klank zich vóór oorspronkelijk vocalischen *anlaut* ontwikkelt: Mcymr. *hayarn* « ijzer », Ncymr. *haiarn*, *haearn*, Bret. *houarn* naast Iersch *iarn*, *iarrann* « id. », cfr. Lat. *aes*, Got. *aiz*, Skr. *áyas-*. Een andere interpretatie zou zijn deze tegenstelling naar het voorbeeld van Gr. *ἱερός* (< **iharos* < **isaros*) naast Skr. *iṣirá-* te verklaren.

Latijn.

Met het Grieksch deelt het Latijn ⁽¹⁾ de vervorming der mediae aspiratae tot tenues aspiratae: *bh* > *ph*, *dh* > *th*, *g/ǵh* > *k/kh*. Is dit de toestand in het Grieksch, het Latijn veranderde de tenuis aspirata in de overeenkomstige stemlooze spirant: *ph* > *f*, *th* > *þ*, *k/kh* > *χ*.

In *in-* en *anlaut* verschijnt deze Oeritalische *χ* als *h*. *h* is derhalve in het Latijn de vertegenwoordiger van I.-E. *ǵh*, *gh*: Lat. *veho* « voer », cfr. Skr. *váh-*, Lit. *vežù*, I.-E. *ǵeǵh*; Lat. *heres* « erfgenaam », cfr. Gr. *χῆρος* « beroofd », I.-E. *ghēro*.

Reeds voor het intreden van het rhotacisme (midden iv^e eeuw v. C.) had *h* consonantische waarde verloren, zoodat *diribeo* uit **dishabeo* kon ontstaan. Het is derhalve zeer onwaarschijnlijk dat *h* aan het begin der literaire periode, zelfs in den *anlaut*, nog de waarde van een *gehauchter Einsatz* zou bewaard hebben.

Hoewel de van nature conservatieve spelling *h* meestal behoudt en anderzijds tweesilbige woorden ook in de uitspraak *h* handhaven, om éénsilbigheid te vermijden, ontbreken de voorbeelden niet waar *h* zelfs in het schriftbeeld verdwenen is:

lien « milt » (<**splihen*), cfr. Skr. *plīhán-* (<**splīǵhen*).

meio « wateren » (<**meihō*), cfr. Skr. *méhati*, I.-E. *meigh*.

nemo « niemand » (<**nehemo*), cfr. Nl. (*bruide*)gom, I.-E. *ǵhom*.

anser « gans », cfr. Skr. *hansá-*, Gr. *χῆν*, Nl. *gans*, I.-E. *ǵhans*.

Dat *h* niet meer aan een bepaalde phonetische waarde beantwoordt, blijkt duidelijk uit het optreden van *h* als silbenscheidend bestanddeel in AHENAM (186 v. C.), DEHE voor *deae*; uit het aanwenden van een kunstmatige uitspraak in MICHĪ, MICI, NICIL; alsook uit het voorkomen van spellingen als ORATIA voor *horatia*, ABETO, ABUERAT (167 n. C.), HAVET, HIRE en HABEAT voor *abeat* (vormen bij Sommer, o. c., § 113-114, vermeld).

(1) F. SOMMER, *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre* (Sammlung indogermanischer Lehr- und Handbücher, I, 3, 1), Heidelberg 1914²³, § 93, 104, 113-114.

Voor het Osko-Umbrisch raadplege men: C. D. BUCK, *Elementarbuch der Oskisch-umbrischen Dialekte* (Sammlung indogermanischer Lehrbücher, I, 1, 7), Heidelberg 1907, § 66, 119, 125.

Zooals dadelijk zal worden aangetoond, vertoont het Osko-Umbrisch eveneens deze bijzonderheid.

In de oogen der Latijnsche grammatici, wier taalkundige bedrijvigheid niet vaak boven grillig dilettantisme uitgroeide, heette *h* dan ook volledig waardeloos te zijn, zoodat de ijverige Varro, die even vlijtig op goede als op verkeerde wegen zocht, gerust *hortus* met *orior* en *honor* met *onus* mocht verbinden.

Terwijl I.-E. *ǵh*, *gh* in het Latijn *h* worden, ontwikkelen zich I.-E. *bh*, *dh*, *ǵʰh* tot *f*, *fu*. Kruisingen tusschen beide reeksen zijn het gevolg van dialectmenging : *faedus* → *haedus*, *fircus* → *hircus*, *fostis* → *hostis*.

Osko-Umbrisch. — Wat *h* betreft, is het Osko-Umbrisch ongemeen leerrijk. Naast de regelmatige vertegenwoordiging van I.-E. *ǵh*, *gh*, bv. Osk. *herest* « violet », Lat. *hortor*, I.-E. *ǵher* en Osk. *hipid* « habuerit », Lat. *habere*, I.-E. *ghabh*, stelt *h* in de verbinding *ht* een uit I.-E. *kt* ontwikkelde klankgroep *χt* voor : Osk. *Uhtavo* : Lat. *Octavius*, Umbr. *sahtum* : Lat. *sanctum*, Umbr. *rehte* : Lat. *recte* (1).

Dat deze velaarspirant evenwel zeer gereduceerd was, bewijzen de talrijke voorbeelden met ontbrekende *h* : Umbr. *satam-e* naast *sahta* en Umbr. *speture* naast Lat. *spectori* ; cfr. Buck, o.c., § 125.

Opmerkelijk voor het Umbrisch is het optreden van *h* als intervocalische glijder. Waar een Indo-Europeesche intervocalische *i* verdwenen is, wordt de hiatus door *h* aangevuld, verschijnsel waarvan we reeds, naar aanleiding van Fr. *fléau*, *poète*, de phonetische natuur hebben omschreven ; cfr. supra, p. 30.

In tegenstelling tot Lat. *stō* < **stāō* < **stāiō* (cfr. Ksl. *stajp*, Lit. *stóji*), voorkomt het Umbrisch éénsilbigheid door de ontwikkeling van den glijdklank *h* in *stahu* « sto ». Eveneens vertoont het Umbrisch *ahesnes*, beantwoordend aan Lat. *aēnus* (< **aiēnos*) « ijzeren », cfr. Skr. *āyas*-. Doch ook voor het Latijn is een sporadische spelling AHENAM ons door de opschriften bewaard.

Hoewel *h* deze functie in het Umbrisch herhaaldelijk vervult, is haar optreden niet bestendig ; tot vaste regels laat het verschijnsel zich niet herleiden : zoo verschijnt naast *stahu* « sto » een vorm *stalt* « stat » en vertoont *subocau* « invoco », waarvan de eindgroep

(1) Laatste klankevolutie is ook voor het Keltisch betuigd : Oiersch *recht* « wet », Nymr. *rhaith* « id. », cfr. Lat. *rectus*, Nl. *recht*.

-au, evenals -ahu in *stahu* aan I.-E. -āijō beantwoordt, geen spoor van *h*.

Wijzen we er eveneens op dat ook in het Umbrisch *i* en *u* de rol van intervocalischen glijdklank vervullen: zoo verschijnen in Umbrische dialectspelling *trīuper* « driemaal » en *tuves* « twee » naast *trio-per* en *duir* in Latijnsche spelling; cfr. Buck, o. c., § 79.

Uit het ongeregeld optreden van deze *h* blijkt dat *h* als intervocalische glijder, niet de voortzetter is van een Indo-Europeesche consonant, doch een Italische innovatie. Het belang van deze opmerking voor de verklaring van de Hettitische *h* wordt pas later duidelijk.

Na de verdwijning van *h* in de Latijnsche uitspraak, konden de Romaansche talen dezen klank ook niet aan het Volkslatijn ontleenen. Alleen het schriftbeeld werd overgeërfd, vaak op een wijze, die getuigt hoezeer de spelling ook hier bij het gesproken woord ten achteren geraakt was. Zoo zijn Fr. *homme* en *on* beide uit Lat. *homo* ontwikkeld. Waar de Romaansche talen *h* vertoon, geldt het soms invloed van een vreemde taal, zoo is de *h* van Fr. *haut* onder Germaansche inwerking ontstaan. Leerrijk is eveneens de ontwikkeling *f* > *h* die voor het Spaansch betuigd is: Lat. *ferrum*: Sp. *hierro*, Lat. *ferire*: Sp. *herir*.

Germaansch.

Diepingrijpende wijzigingen onderging het Germaansche ⁽¹⁾ consonantisme door een stel klankverschuivingen, waarbij o. m. de *tenues aspiratae*, — de oorspronkelijke en de uit Indo-Europeesche *tenues* ontwikkelde, — in overeenkomstige spiranten overgingen:

$p > ph > pf > ff > f$; $t > th > tþ > þþ > þ$; $k > kh > kχ > χχ > χ$.

In het Germaansch stelt *h* derhalve een Indo-Europeesche *k* voor: Got. *hund* « honderd », cfr. Gr. *ἑκατόν*, Lat. *centum*, Toch. *känt*, B *kante*, I.-E. *kent*; Got. *hvis* « van wien », *hō* « welke », cfr. Gr. *πόθεν*, *τίς*, Lat. *quis*, Hett. *kwi-*, I.-E. *kʷe*.

Zooals reeds naar aanleiding van het Slavisch werd opgemerkt, heeft de golf die enkele Westslavische *x* (<*s*) tot *h* vervormde, in

(1) F. KLUGE, *Urgermanisch. Vorgeschichte der altgermanischen Dialekte*, Straatsburg 1913, § 31b-32, 48 a.

het Germaansch haar hoogtepunt bereikt. Hier, met uitzondering van *χ* vóór *t* en *s*, zijn alle *χ* tot *h* gereduceerd. Dat deze evolutie reeds vroegtijdig voltrokken was, bewijzen de Latijnsch-Grieksche weergaven van Germaansche woorden, en de behandeling van *h* in Germaansche leenwoorden in het Finsch.

Hoewel *h* in de meeste Germaansche dialecten als een matig of zelfs zeer sterk wrijvingsgeluid bewaard blijft, is *h* intervocalisch vaak verdwenen: Ags. *lic-homa*: Ags. *licoma*, On. *likame*. Ook verschijnt *h* vóór oorspronkelijk vocalischen *anlaut* in Nhd. *heischen* naast Ohd. *eiscōn*.

Moderne Germaansche dialecten hebben *h* in de volkstaal reeds vroeg verloren, doch houden dezen klank in de beschaafde omgangstaal kunstmatig in 't leven. Deze opmerking geldt van het Engelsch, doch ook van het Nederlandsch.

Tocharisch.

Hoewel het ontbreken van een Tocharische ⁽¹⁾ phonetica onze taak aanzienlijk bemoeilijkt, is de zeldzaamheid van *h* in deze taal een in 't oog loopend feit.

Waar *h* in den *anlaut* optreedt, geldt het tusssenwerpsels of Sanskritische leenwoorden: Toch. *ehe*: Skr. *e+he*, Toch. *ha*: Skr. *há*, Toch. *hai*: Skr. *hái*, Toch. *hišt* «foei», *Hetutvati*, *Himavant*; cfr. S.-S.-S., o. c., § 402.

Ook in den *inlaut* komt *h* in Sanskritische leenwoorden voor: Toch. *purohit* «priester» uit Skr. *puróhita-*, Toch. *Rāhul* uit Skr. *Rāhula-*.

Opmerkelijk is een zekere aarzeling, die bij de spelling van *h* te bespeuren valt: Toch. *Humā* uit Skr. *Umā* naast Toch. *wyār* «klooster» uit Skr. *vihāra-*.

In den *auslaut* stelt men een alternantie *h*: *k* vast: *grak* naast *grah*.

Dat een aan de Hettitische *ḫ* beantwoordende *h*-klank in het Tocharisch niet bestaat, bewijzen volgende tegenstellingen zeer duidelijk:

(1) E. SIEG, W. SIEGLING, W. SCHULZE, *Tocharische Grammatik* (Göttinger Sammlung indogermanischer Grammatiken), Göttingen 1931.

- Toch. *ārki* « wit », B *ārkwī* « id. » : Hett. *harkī-*, Gr. *ἀργός*.
 Toch. *pas-* « berschermen », B *pās(k)-* « id. » : Hett. *paḥš-*, Ksl. *pasq*.
 Toch. *pōr* « vuur », B *puwar* « id. » : Hett. *paḥḥuwar*, Gr. *πῦρ*.
 Toch. *want, wānt* « wind », B *yente* « id. » : Hett. *ḥuwant-*, Gr. *ἄνεμος*.
 Toch. *ysār* « bloed », B *ysār* « id. » : Hett. *ešhar*, Gr. *ἔαρ*.

*
* *

Als besluit van ons onderzoek dringt zich op dat de afzonderlijke Indo-Europeesche talen een op het eerste gezicht verwarrende veelheid van *h*-klanken vertoonen.

Hoewel van zeer uiteenlopenden oorsprong, zijn deze *h*-klanken meestal gereduceerde spiranten. Nergens, en dit is voor deze studie de belangrijkste gevolgtrekking, blijkt *h* een oorspronkelijke medeklinker te zijn. Overal geldt het een ontwikkeling uit een andere consonant, meestal *s* of een keelklank.

We geven hier onder tabelvorm een synoptisch overzicht van de vastgestelde klankevoluties.

I.-E.	<i>gʰh</i>	<i>gh</i>	<i>ǵh</i>	<i>gʰ</i>	<i>g</i>	<i>ǵ</i>	<i>kʰ</i>	<i>k</i>	<i>ǵ</i>	<i>s</i>	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>t</i>	<i>i</i>	<i>u</i>
Skr.	(h)	(h)	h							h	h				
Av.										h					
Op.								h	h	h					
Alb.										h					
Arm.										h		h		Narm.h	
Slav.	γ	γ	γ	γ	γ	γ				s > χ < h					Slov. h voor u
Gr.										h				h	Gr. ' voor u
Kelt.							(h)	(h)	(h)	h	f > h	ḃ > h			
Lat.		h	h												
Germ.							h	h	h						

Het ontbreken van een oorspronkelijken *h*-klank leidde tot de thans algemeen aanvaarde opvatting, dat *h* niet in het Indo-Europeesch zou bestaan hebben. Rekent Brugmann's *Grundriss* dezen klank niet tot de consonantische stuctuur van het Indo-Europeesch, anderzijds schrijft Hirt in zijn *Idg Gr*, I, § 229, in verband met dit vraagstuk volgende bemerking neer : « Bis jetzt hat man *h* noch nicht als idg. angesetzt, obgleich die im vorigen Paragraphen behandelten Gleichungen dazu hätten verleiten können. »

Deze opmerking geldt de zeldzame gevallen, waar Skr. *h* aan een Europeesche *g* beantwoordt: Skr. *ahám* « ik », cfr. Gr. *ἐγώ*; Skr. *duhitár* « dochter », cfr. Gr. *θυγάτηρ*; Skr. *hānu-* « wang », cfr. Gr. *γένυς*; Skr. *māhi* « groot », cfr. Gr. *μέγας*.

Om deze tegenstelling te wettigen, dient de hulp van een nieuwen, oorspronkelijken klank, die elders onbetuigd blijft ⁽¹⁾, niet ingeroepen te worden. Ofwel is de media oorspronkelijk, wat Meillet, *MSL*, VIII, 282, na Pott voorstelt; ofwel komt deze eigenschap de media aspirata toe, opvatting die door Lottner in *KZ*, VII, 101, en XI, 177, verdedigd wordt. In vele gevallen kan de tegenstelling in de consonanten door analogische beïnvloeding van begripsverwante woorden verklaard worden:

ahám: *māhyam*, tegenover *ἐγώ*.

māhi (doch *majmā* « grootte »): *bṛhán*, tegenover *μέγας*.

Een afwisseling tusschen mediae en mediae aspiratae is ook voor labialen en dentalen betuigd (Hirt, *Idg Gr*, I, § 48). Reeds Graszmann, *KZ*, XII, 93, en Petersson, *Studien über die indogermanische Heteroklise*, Lund, p. 13, hebben dit vraagstuk nauwkeurig onderzocht. Laatstgenoemde linguïst poogde het verschijnsel tot vaste wetten te herleiden.

Hirt aanvaardt nog een andere oorspronkelijke *h*, *eine Art gutturaler stimmloser Spirans* (o. c., § 229). De voorbeelden voor dezen klank zijn uitsluitend tusschenwerpsels: Gr. *ἄ ἄ, ὄ ὄ*, Lat. *hahaha, eh eu, hem*, Serbisch *ha ha*, Russ. *xa xa*, Skr. *ha ha, hum*.

Dat het hier woorden geldt, die voor de vergelijkende taalwetenschap geen waarde opleveren, hoeft wel niet nader gezegd.

*
* *

Dit hoofdstuk kan als een *status quaestionis* van het *h*-probleem in de Indo-Europeesche talen worden beschouwd. Vermelden we reeds nu dat onze opvatting over de Hettitische *ḫ* tot de vaststelling leidt, dat het Indo-Europeesch in een ouder taalstadium wel oorspronkelijke laryngaalspiranten vertoon d heeft, klanken die in de afzonderlijke Indo-Europeesche talen verdwenen, doch in het Hettitisch door *ḫ* worden vertegenwoordigd.

(1) Deze meening wordt door von Fierlinger, *KZ*, XXVII, 478-479, die een soort van stemhebbende palatale spirant voorstelt, verdedigd.

HOOFDSTUK III

DE *h*-KLANK IN HET HETTITISCH.

A. HET DESCRIPTIEVE HETTITISCHE MATERIAAL.

Ter verklaring van de Hettitische *h* werden sinds 1917 talrijke pogingen aangewend. Alvorens een overzicht van de verdedigde theorieën te geven en zelf onze oplossing van dit vraagstuk mede te deelen, hebben we het nuttig geoordeeld het zuiver descriptieve Hettitische materiaal zoo volledig mogelijk te verzamelen. Wil ze tot steekhoudende uitkomsten voeren, dan mag een verklaring van den *h*-klank zich niet uitsluitend met etymologieën tevreden stellen, doch moet ze volstrekt uitgaan van descriptieve Hettitische gegevens. Wie zich juist rekenschap wil geven van den groei en de gestage vervorming en ontwikkeling van een klank of een vorm, dient dezen klank of vorm zoo ver mogelijk op eigen taalgebied na te gaan; pas dan mag het onderzoek vergelijkend worden.

Achtereenvolgens behandelen we den toestand in het Hettitisch en in de beide aanverwante talen: Luwi en Beeldschrifthettitisch.

§ 1. *h* in het Hettitisch.

Teekens voor h. — Het spijkerschrift bezit twaalf teekens, waarin *h* voorkomt: *ah* (*ih*, *eh*, *uh*), *ha*, *hal*, *har* (*hur*), *he*, *hi*, *hu*, *mah*, *had/t* (*pa*), *šah*, *haš* (*tar*), *tuh* (*d/tah*).

Dubbele spelling. — Intervocalisch wordt *h* meestal dubbel geschreven; volgens Sturtevant, *C Gr*, § 69, zou dubbele *h* acht maal talrijker dan enkele *h* zijn. Daar zulke tendenz in het Akkadisch niet bestaat, leidt Sturtevant te recht hieruit af dat de Hettitische *h* van de Akkadische grondig verschilt. Nochtans heeft deze dubbele graphie E. Weidner niet belet *h* als een zwakke aspiratie te beschouwen.

Alternantie h : nul — Volgens Weidner, *Stud. z. heth. Sprachw.*, p. 25-27, zou *h* ongemeen zwak gearticuleerd zijn en bij een zelfde woord willekeurig ontbreken en aanwezig zijn.

Waar het Hettitische woorden geldt, is Weidner's ontleding, zooals reeds Hrozný, *SH*, p. 200 v., aantoonde, volledig onjuist. *ha-áš-šú-u-e-it* en *áš-šú-u-e-it*, die door Weidner als tekstvarianten worden beschouwd, behooren tot verschillende woorden: *haššu-wā(i)*- « koning zijn » (praet. *haššuwet*), *aššu*- « goed » (instr. sg. *aššuwit*).

Waar Weidner in *dahhun* « ik nam » en *datta* « gij naamt » een verdwijnen van *h* buiten den eersten persoon aannam, hebben latere opzoekingen bewezen dat in *dahhun* een uitgang *-hhun* aan een stam *dā-* toegevoegd wordt, dus: *da-hhun*, *da-tta* ⁽¹⁾.

Waar *h* wel vóór vocalischen *anlaut* kan ontbreken, geldt het vreemde eigennamen of een lalwoord. Zoo verschijnt naast KÚRUBU *ha-áš-šú-wa* eveneens de spelling KÚRUBU *a-áš-šú-wa*; cfr. Weidner, *o. c.*, p. 25.

Het Hettitische woord voor « grootmoeder » vertoont hetzelfde verschijnsel: *hanna-* naast *anna-*.

Dit woord dat waarschijnlijk een lalwoord is (cfr. Arm. *han*, Gr. *ἄνις*, Lat. *anus*, Ohd. *ana*, Lyk. *eni*, *χῆνα*), leert ons niets over de phonetische natuur van *h*. Een zelfde verschijnsel doet zich in het Churrisch in den *inlaut* voor: *tu-uh-hu-e-ni* (*KUB*, XXVII 1 III 6) naast *tu-u-e-ni* (dupl. *KUB*, XXVII 3 IV 15); *aišir-hu-i-tu* naast *aišir-u-i-tu*.

Dat soortgelijk materiaal niet van aard is om de natuur van de Hettitische *h* nauwkeurig toe te lichten, hoeft wel niet gezegd. Toch meende Weidner steunend op dergelijke gegevens de *schwache Hauchlaut*-natuur van *h* te kunnen bewijzen, stelling die heelemaal in het raam van zijn Mitannisch-Elamische verwantschap paste.

Een alleenstaand feit in het Hettitisch is het verdwijnen van *h* in *ešhar* « bloed », dat aan Skr. *ásrk*, I.-E. *ēsgʷ* beantwoordt. Regelmatig verschijnt de genitief van *ešhar* als *ešhanaš*, waarbij de spelling *e-eš-ha-na-aš* misschien een uitspraak *ešhnaš* dekt. In een tiende der gevallen verdwijnt *h* in den genitief; deze is derhalve *ešnaš* (*e-eš-na-aš*).

(1) Weidner was er niet in geslaagd de *hi-* van de *mi-* vervoeging te onderscheiden.

Op den genitief *ešnaš* werd naar analogie van *ħannešnaš* : *ħanneššar* een nominatief *eššar* gebouwd, vorm die evenwel alleenstaand is ; cfr. Ehelolf, *OLZ*, 1927, 29. De tekst *KBo*, III 1 Vz. II 47 schrijft *e-eš-na-áš ud-dar*, op de volgende lijn staat echter *e-eš-ħar* ; elders spelt dezelfde tekst *ešħar* immer met *ħ*. Het verdwijnen van *ħ* blijft dus tot den genitief beperkt, wat er op wijst dat het hier een consonantenvereenvoudiging geldt. Dergelijk verschijnsel, dat zich in elke taal bij elken medeklinker kan voordoen, leert niets bepaalds over de natuur van de betrokken consonant. Het geval *ešħar* : *ešnaš* staat derhalve op éénzelfde lijn met Lat. *tuli* : (*t*)*latus* en *gigno* : (*g*)*natus*.

Een alternantie *šħ* : *š*, waaraan men op 't eerste gezicht zou kunnen denken om de tegenstelling *ešħar* : *ešnaš* te verklaren, bestaat slechts in enkele vreemde eigennamen, bv. : de landsnaam *urukiššašħapa* naast *urukiššašpa*.

Opmerkelijk eveneens is het geval van *peħute*- naast *uwate*- « brengen ». Hoewel de nauwe semantische samenhang, asyndese tusschen beide termen, een zelfde verhouding als deze van *pedā*- tot *udā*- laat voorzien, is de phonetische afstand aanzienlijk. Geen geloof zal men hechten aan Sturtevant's etymologie van *peħute*- ; cfr. infra, p. 154. Veeleer zijn beide woorden niet-Indo-Europeesch en voorloopig nog te duister om op het *ħ*-vraagstuk een duidelijk licht te werpen.

Alternantie ħ : k. — Ook een afwisseling *ħ* : *k*, die voor het Elamisch en Mitanni rijkelijk betuigd is (Hüsing, *OLZ*, 1902, 292 ; Bork, *Die Mitannisprache*, Leipzig 1909, p. 30 v., 80 ; Gustavs, *OLZ*, 1912, 245), meende Weidner in het Hettitisch te ontmoeten.

Zijn voorbeelden zijn echter uitsluitend Akkadische woorden uit de vocabularia : *ħi-it-ru-zu* : *qitrušu*, *ħi-it-nu-ku* : *qitnuku*, *ħu-ud-du-u* : *kuttutu*, enz.

De omgekeerde ontwikkeling *ħ > k* doet zich eveneens voor : *ki-tal-lu[-pu]* in plaats van *ħitallupu*.

Dat hieruit kan afgeleid worden dat het Hettitisch nevens een zwakke *ħ* nog een sterkere aspiratie zou gekend hebben, verwerpt Weidner beslist. Daar de laatste gevallen vooral in *an*- en *auslaut* voorkomen, geeft Weidner er de voorkeur aan deze *ħ* als een gereduceerde *k* te verklaren. Dit verschijnsel uit de gesproken taal zou dan sporadisch ook het schriftbeeld beïnvloed hebben.

Nu komt de afwisseling *ħ : k* alleen in niet-Hettitische of ontleende

woorden voor, zoodat dit ons niets over Hettitische phonetische verhoudingen kan leeren (Götze-Pedersen, *Muršilis Sprachlähmung*, p. 32; Friedrich, *KlF*, I, 92¹).

Zoo verschijnt de godennaam *Kadahhaš* onder volgende schrijfwijzen :

ga-dah-ha-aš, *ka-tág-ga-aš*, *ha-dah-ha-aš* (vermeld door Friedrich, *KlF*, I, 92¹) en *ka-ta-ah-ga-aš* (*Man*, § 15 B 17). Deze vier spel-lingen wijzen op een oorspronkelijke uitspraak *k/χat/dak/χaš*.

Enkele Hettitische woorden, die duidelijk van vreemden oorsprong zijn, vertoonen ook een alternantie *h : k*.

ēkilammar « tempelvoorhalle » (*KUB*, X 123 V 18) naast gewoon *ēhilammar*, *tetkeššar* « donder » (*KUB*, XI 14, 5) ⁽¹⁾ naast regelmatig *tetheššar*, *hameškant-* « lente » naast normaal *hamešhant-* en (*glossenkeil*) *harkarri* naast *harharri* (de laatste twee voorbeelden werden ons door prof. Ehelolf verstrekt).

Daargelaten de alternantie *h : k*, wijst de begingroep *hi-*, bij de eerste twee woorden, op vreemde herkomst. Hetzelfde wordt door het *šha-* suffix (cfr. Götze, *KlF*, I, 179) voor *hamešhant-* aange-toond. Voor het laatste voorbeeld volstaat reeds het *glossenkeil*, om vreemden oorsprong te verraden.

Voor al eigennamen vertoonen deze afwisseling :

Zoo heeft Götze, *Kleinasien zur Hethiterzeit*, Heidelberg 1924, p. 21, *Hapalla* met *Καβαλίας* vereenzelvigd. De Hettitische koningin *Pu-du-he-pa-aš* (*KBo*, IV 12 II 5) verschijnt in de Egyptische teksten als *Ptḥp* (cfr. de hieraan beantwoordende weergave van *Ha-at-ti* door *Ht* en van *Hattušiliš* door *Htšr*). Daarentegen wordt de Mitanniprinses *Giluhēpa* in het Egyptisch door *Krgp* weergegeven. In het Egyptisch dienen derhalve *-hp* en *-gp* om den naam der godin *Hēpa* (*Hepit*) te omschrijven.

Ook elders komt deze *h : k*-alternantie herhaaldelijk voor. Zoo ontmoet men den godennaam *Tarku*, *Targu* (Gr. *Ταρκω*) in de spijkerschriftteksten eveneens onder den vorm *Tarhu*. Tegenover Gr. *Κιλικία* staat in het Assyrisch *Hilakku*.

Dat we hier nogmaals voor een typisch Kleinaziatisch verschijnsel staan, dat de Hettitische phonetica niet rechtstreeks aanbe-
langt, is zoo goed als zeker.

(1) Het bestaan van *tetkeššar* is echter niet volstrekt zeker; cfr. Friedrich, V, II, p. 34⁵ en 166.

Alternantie $h : r$. — Nieuwe gegevens voor de beoordeeling van h zijn door Götze-Pedersen in hun tekstpublicatie *Muršilis Sprachlähmung*, Kopenhagen 1934, p. 28-32, verstrekt.

Ter vertaling van den Vz. 12 van dezen tekst voorkomenden zin IZI-it *wa-ah-nu-ma-an-zi* MUŠEN^{HI.A} *wa-ah-nu-um-ma-an-zi* S^{IX}DI-at, stelt Götze voor *wahnumanzi* door *warnumanzi* te vervangen, zoodat de beteekenis wordt: « Vastgesteld werd dat men het (zoenrund) met vuur zou verbranden (i. p. v. *wahnumanzi* « wenden »), dat men vogels met vuur zou verbranden (i. p. v. « wenden »). »

Ook elders is de verwarring *wahnu-*: *warnu-* betuigd; zoo verschijnt naast *pa-ah-hu-e-ni-it-ta wa-ar-nu-an-zi* (KUB, XV 34 IV 49) in een duplicaat :.... -ta *wa-ah-nu-an-zi* (KUB, XV 33 b IV 9). Dezelfde vergissing zou volgens Götze eveneens in § 29 van het *Welboek* voorkomen. Hoewel in een duplicaat *wa-ar-nu-an-zi* door IZI-an-zi wordt weergegeven en dit Götze's conjectuur uiterst vermetel maakt, komt de door hem voorgestelde verbetering den zin zeer te stade (1).

Steunend op dit voorbeeld besluit Götze dat h en r in de Hettitische uitspraak zeer nauw verwant zijn: « h kann kein allzu rauher Kehllaut gewesen sein, und r gewiss kein Zungen- r eher ein Zäpfchen - r . »

Ook in de Akkadische teksten van Boghazkeui komt de $h : r$ -verwarring voor: *ši-i-ru* in plaats van *ši-i-hu* (Ehelolf, OLZ, 1927, 29).

Dat h ongeveer gelijk r uitgesproken werd, is evenwel een nogal verreikende gevolgtrekking, steunend op een enkel geval. Vooral daar een voorbeeld als *wahnu-* niet zeer bewijskrachtig is.

Dit woord toch schijnt den copiiist groote moeilijkheden te veroorzaken. In de hippologische teksten, waar het gedurig voorkomt, als technische term aan Skr. *varṇā-* beantwoordend, verschijnen naast regelmatig *wa-ah-nu-mar* ook nog volgende zonderlinge vormen: *ú-wa-u-wa-nu-wa-ar* (VAT, 13099 II 44), *ú-wa-ah-hu-u-wa-ar* (VAT, 13059 II 34), *wa-ar-u-wa-ar* (KBo, III 5 III 53) (aangehaald bij Forrer, *Die Inschriften und Sprachen des Hatti-Reiches*, ZDMG N.F., I, 254-266).

Zoodat we naast *wahnu-* ook nog *wanu-*, *wahhu-*, *waru-* ontmoeten.

(1) Ontkenmend tegenover deze uiteenzetting van Götze staat Friedrich, OLZ, 1935, 5, 305-306.

Was het woord van Indo-Europeeschen oorsprong, dan wordt deze aarzeling in het schriftbeeld onverklaarbaar. Dergelijk verschijnsel komt immers alleen voor bij leenwoorden, waarbij men zooveel mogelijk tracht een in de taal ontbrekende klank door andere teekens benaderend weer te geven. De zooeven vermelde godennaam *Kadahhaš* was hiervan reeds een treffend voorbeeld. Ook het Hettitische woord voor « slaap, droom », dat als *tešha-*, *zašhi-* en zelfs onder den vorm *za-az-hi-ja* optreedt. Uitgaande van deze drie spellingen besluit Götze, *KlF*, I, 132, dat de oorspronkelijke vorm **tšhija* moet geweest zijn. Onnoodig hierbij aan te merken, dat dergelijke vorm niet zeer Indo-Europeesch aandoet (*). Aan een Indo-Europeesche etymologie zal men zich dan ook liefst niet wagen. Nochtans hebben Sturtevant, *C Gr*, § 176, en Pedersen, *Murš Spr*, p. 69, in *tešha-* het Hettitische werkwoord *te-* « spreken », meenen te herkennen en verbinden ze *tešha-* etymologisch met Gr. *δέσσειν* « schijnt », I.-E. *deĩā²*.

Formantisch is *wahnu-* het transitief-causatief van een intransitief *weh-* « zich wenden » ; hier pleit reeds de klankgroep *eh* tegen Indo-Europeeschen oorsprong.

Verder zal men opmerken dat *warnu-* « branden » waarschijnlijk ook van vreemde herkomst is. Zoo heeft het woord geen Indo-Europeesche etymologie. Deze van Sturtevant, *C Gr*, § 116, *war-*, cfr. Skr. *hāras-* « vuur », Gr. *θέρω*, is phonetisch onmogelijk, vermits I.-E. *gʷ* in het Hettitisch *ku* wordt. Benveniste's vergelijking met Arm. *vařem* (*BSL*, XXXIII, 136) is evenmin bevredigend, daar Arm. *v* niet aan I.-E. *ʷ* (= Hett. *w*) in den *anlaut* kan beantwoorden. (I.-E. *ʷ* wordt *g* in den Armenischen *anlaut*: Arm. *gorc* « werk », cfr. Gr. *ἔργον*, Ohd. *werc* ; cfr. Meillet *Esquisse*, p. 127).

Pedersen vergelijkt *warnu-* met Lit. *virti* « kookten » en Ksl. *varō* « hitte », doch merkt zelf op dat deze etymologie semantisch zeer zwak is.

Lit. *virti* en Ksl. *varō* behooren tot de I.-E. basis *ʷer*, die « vochtig » beteekent. De oorspronkelijke beteekenis van het Litausche woord was dus « opborrelen, zieden, kookten ». De beteekenis « hitte » van Ksl. *varō* ontwikkelde zich uit « kookten » (cfr. WP, I, 269).

Belangrijker evenwel zijn beide volgende opmerkingen, die op

(1) Terwijl in *zašhi-* naast *zaxhi-* de groep *šh* met *zh* alterneert, ontmoet men in *URU liššina* naast *URU lihzina* en *nahši-* naast *nahzi-* de afwisseling *hš*: *hz*. Hier geldt het eveneens vreemde woorden ; cfr. Ehelolf, *ZA N. F.*, IX, 186 ¹.

een orthographische en een morphologische bijzonderheid van *war-*, *warnu-* wijzen.

In plaats van de gewone uitdrukking *waran pahhur* « een brandend vuur », verschijnt eveneens *ú-ri-wa-ra-an pahhur* (geciteerd door Götze, *KIF*, II, 346); *ú-ri-wa-ra-an* schijnt een intensivum te zijn met differentiëring van de stamvocaal.

Van *war-* komen de zonderlinge vormen *warani* (med. praes. sg. 3) en *waranu* (imp. sg. 3) voor. Sommer heeft beide als gedissimileerd uit **warari*, **wararu* verklaard (*KIF*, I, 120-124). Deze uitleg is verkieslijker dan het aanvaarden van een uitgang *-ni*, *-nu*, waarvan *warani* en *waranu* het eenige voorbeeld zouden zijn (Sturtevant, *C Gr*, § 434). Naast *wa-ra-a-nu* ontmoet men eveneens *ú-ra-a-nu* (*KUB*, XII 288), nevens *wa-ra-a-ni* ook *ú-ra-a-ni* (*Bo*, 2484 II 9). Hier wijzen de aarzeling in de spelling en de onregelmatigheid in de vervoeging op vreemde herkomst.

r. — Opmerkelijk is Götze's onderzoek over *r*. Dat *r* zeer zwak wordt uitgesproken, bewijst het meer dan sporadisch wegvallen van deze consonant in den *auslaut*. De tekst *KUB*, XXIV 9 schrijft *alwanzatar* « tooverij » immer *al-wa-an-za-ta*. Eveneens heeft men *iš-pa-a-ta* voor *išpatar* (een soort van voorwerp), *pa-ap-ra-ta* voor *papratar* « onreinheid », *mi-i-ja-ta* voor *mijatar* « gedijen ». Bij de abstracta op *-šar* ontmoet men *ha-at-ri-e-eš-šá* voor *hatreššar* « schrijven », *ha-at-ta-ta-šum-mi-it* naast *ha-at-ta-tar-šum-mi-it*, enz. Tegenover *eš-har-ri-eš-ki-id-du* staat *e-eš-ha-dš-kán-za*. Ook heeft Götze enkele gevallen verzameld waar *r* de rol van silbenscheiden-den glijdklank schijnt te vervullen. Nevens *NINDA a-a-an* staat *NINDA a-ra-an-te-it*, *taḥ-ha-a-iz-zi* vormt zijn meervoud naast een regelmatigigen vorm *taḥ-ha-an-zi* eveneens op *taḥ-ha-ra-an-zi*; nevens *šá-a-u-wa-ar* « toorn » verschijnt ook de vorm *šá-ra-a-u-wa-ar*. Hetzelfde verschijnsel doet zich voor in *nuḥḥuppiš* naast *nuḥḥurupiš*, *rák kweššar* naast *rák kureššar*; cfr. Ehelolf, *ZA N. F.*, IX, 172.

Hoewel Götze het voorbeeld niet vermeldt, wil het ons als zeer waarschijnlijk voorkomen dat de *r* in *-wa-*, *-war-*, inleidend partikel van de rechtstreeksche rede, ook als *r-* inlassching dient te worden verklaard. Zooals bekend, verschijnt *-wa-* vóór consonantischen *anlaut* en *-war-* vóór het enclitische pronomen *-a*, *-war-aš* « en hij » = *-war-aš*.

Leerrijk is vooral *Hatt*, I, 14-15: *Ištar*'s woorden worden aange-

haald A.NA : *ḫa-at-tu-ši-li-wa* MU.KAM^{HI.A} *ma-ni-in-ku-wa-an-te-eš* 15. *Ū. Ul-wa-ra-dš* TI-an-na-dš « voor Ḫattušiliš zijn de jaren kort, hij is niet gezond. » Hrozný's enclitisch pronomen *-waraš* (SH, p. 143), verwant met Umbr. *uru* « illo », Lit. *aurė* « daar », bestaat derhalve niet. Doch ook Pedersen's etymologie *-war-* : *werija-* « roepen » is onmogelijk ; cfr. infra, p. 156.

Het weze ons toegelaten in het voorbijgaan er op te wijzen dat dergelijke *r*-inlassing in het Beeldschrifthettitisch herhaaldelijk voorkomt. Ook fungeert het *r*-teeken, zg. doorn, als lengteaanduiding bij een vocaal.

Wanneer Götze uit de Hettitische feiten afleidt dat *r* niet veel meer is dan *Hiatbildend*, is dit besluit gewettigd. Zijn opvatting (o. c., p. 31 nota) dat dit « möglicherweise eine Art Alif » is, deelen we evenwel niet.

Ons schijnt het verdwijnen van *r* in den *auslaut* en het optreden van *r* als glijder veeleer te herinneren aan wat Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*, p. 139-140, over vocalisatie van *auslaut-r* en *r*-inlassing schrijft. In modern Duitsch en Engelsch bestaat de tendenz om *r* aan het einde van het woord te laten vallen of door een stomme vocaal te vervangen. Zoo wordt in E. *here*, *pure*, *there* de eind-*r* haast niet meer uitgesproken ; hetzelfde geldt van *der Berliner*. Alleen in antevocalischen stand handhaaft zich *r*, zoodat men de tegenstelling heeft : *under a tree* naast *unde(r) the tree*. Hieruit is de tendenz ontstaan ook na andere op vocaal uitgaande woorden zulke *r* vóór volgenden vocalischen *anlaut* in te lasseten : *an idea(r)* of *mine*, *a drama(r)* of *Ibsen*. Een zelfde rol wordt door *r* in Deutsche dialecten van Zuid-Beieren en Oostenrijk vervuld : *Meyer*, uitgesproken *meje* ; doch *Meyer und Hube(r)*.

Nog veel minder aanvaarden we Götze's gelijkstelling van *ḫ* met *r* en zijn terugkeer tot Weidner's hypothese van een zwakke aspiratie : « wenn das *ḫ* ihm (= *r*) nicht fern steht, kann es auch nicht sehr scharff articuliert gewesen sein, jedenfalls nicht als ach-Laut. » (o. c., p. 32)

Deze opvatting weet Götze eveneens te staven op grond van het Akkadisch van Boghazkeui, dat *bašū* als *bašā'u*, *pašāḫu* en *le'ū* als *li-iḫ-e*, *li-e-eh* spelt. Doch dit leert ons niets over het Hettitisch !

Naast *wahnu-*, *warnu-*, die beide niet-Indo-Europeesch zijn en het eenige voorbeeld van een *ḫ* : *r*-alternantie bieden, staan de talrijke Indo-Europeesche woorden met *ḫ* in *an-* en *inlaut* (cfr. infra, *Bijlage*, nr. 1). De bestendige spelling van *ḫ*, gepaard

gaande met een onderscheid in dubbele en enkele spelling, alsook het volledig ontbreken van een *h* : *r*- alternantie in deze voorbeelden, verraden onmiddellijk het ongegronde van Götze's verreikende uitkomsten.

Een alleenstaande spelling *i-da-la-wa-at-ti*, naast *i-da-la-wa-ah-ti* op dezelfde lijn, komt voor in *Kup*, § 20, D IV 13. Friedrich, V, I, p.175, merkt hierbij op : « War das *h* so schwach artikuliert, dasz es in der Schreibung gelegentlich vernachlässigt werden konnte? » De vergelijking met *İR-ah-ti*, *manijah-ti*, *nah-ti*, *wah-ti*, *idalawah-ti* (op dezelfde lijn) en andere voorbeelden, die immer *-ah-ti* vertoonen, leert dat *idalawatti* slechts als copiïstenfout kan verklaard worden.

Alvorens dit hoofdstuk te besluiten, vestigen we nog de aandacht op een belangrijk feit van descriptieven aard : de zeldzaamheid van een *he*-, *hi*-*anlaut*. Naast 160 woorden (afleidingen inbegrepen) met een begingroep *ha*-, telt Sturtevant's *Glossary* slechts een tiental met *anlaut he*-, *hi*-. Een verklaring van *h* mag deze bijzonderheid niet uit den weg gaan. Vermelden we nu reeds dat onze interpretatie van dezen klank een gunstige verklaring voor de zeldzaamheid van de *he*-groep biedt ; cfr. infra, p. 234-235.

*
* *

Als besluit van ons onderzoek herhalen we slechts dat gevallen van alternantie *h* : *nul*, *h* : *k* en *h* : *r* tot de vreemde bestanddeelen, meestal eigennamen, van den woordenschat beperkt blijven. De Indo-Europeesche woorden, waarvan men de volledige lijst in onze *Bijlage*, nr. 1, vindt, blijven aan deze phonetische bijzonderheden geheel vreemd.

§ 2. *h* in Luwi en Beeldschrifthettitisch.

Ten slotte handelen we nog over *h* in het Beeldschrifthettitisch en het Luwi, twee aan het Hettitisch verwante talen. Gezien de zeldzaamheid van zekere gegevens, mag ons onderzoek zeer bondig zijn.

Belangrijk voor het Luwi is de *anlaut-h* in *hišhija*- naast Hett.

išhija-. Waarschijnlijk is de Luwische vorm oorspronkelijker dan de Hettitische, doch zie betreffende dit punt de grondige bespreking van beide woorden, *infra*, p. 197-198.

Wat men bij de studie van het Beeldschrifthettitisch opmerkt, is dat, voor zoover de gegevens betrouwbaar zijn, de *h*-klank van het Hettitisch bewaard blijft.

Men vergelijkte volgende overeenkomst :

- Bh. *arha* (M) « weg », cfr. Hett. *arha*.
ešhar (M) « bloed », cfr. Hett. *ešhar*, I.-E. *ēsrgʰ* of *ēsárgʰ*.
hasa- (M) « scheppen », cfr. Hett. *haš-*.
hatura- (M) « schrijven », cfr. Hett. *hatrā(i)-*.
-ha, uitgang praet. sg., 1, cfr. Luwi *-ha*, Hett. *-hun* (ontstaan uit contaminatie van *-ha* en *-(n)un*), I.-E. *-á*.
lāhu- (H) « pithos », cfr. Hett. *lahhu-*.

Op dezen klankregel maken uitzondering :

- daḥalia-* (M) « bouwen », cfr. Hett. *taggalija-* (onzeker, cfr. Sturtevant, *Glossary*, s. v.).
-ha, enclitisch voegwoord ⁽¹⁾, cfr. Hett. *-a*,

De tegenstelling Bh. *-ha* : Hett. *-a* toont duidelijk dat Hett. *-a* niet Indo-Europeesch is. Volgens Pedersen, *Murš Spr*, p. 46, zou Hett. *-a* met den Indo-Europeeschen relatiefstam *je/o-* verwant zijn. De verhouding tusschen beide vormen zou aan deze van Lat. *-que* : I.-E. *kʷe/o-* beantwoorden. Deze etymologie, die reeds op zichzelf weinig waarschijnlijk is, wordt door het Beeldschrifthettitisch tegengesproken. In deze taal toch verschijnt de relatiefstam *je/o-* als *ja-*, wat ons van het enclitische voegwoord *-ha* verwijdt.

(1) Nevens *-ha* verschijnt evenwel, volgens Hrozný's *Inscriptions*, ook sporadisch *-a*. Met Bh. *-ha* « en » is misschien Luwi *-ha* in *kwišha-*, *kwiḥa-* (cfr. Hett. *kwiša*, Lat. *quisque*) verwant.

B. DE VROEGERE VERKLARINGEN VAN DEN HETTITISCHEN

H-KLANK.

De eerste taalkundigen die het vraagstuk naar den oorsprong van de Hettitische *h* behandelden, waren er volstrekt niet van bewust dat *h* een archaïsme kon zijn. Zoozeer was de opvatting dat *h* in de Indo-Europeesche talen niet oorspronkelijk was, overal ingeburgerd, dat men vanzelfsprekend zich verplicht achtte tot de Hettitische *h* een van de in de Indo-Europeesche talen van de aspiratie geldende verklaringen uit te breiden. Zoo ontstonden verschillende theorieën, die *h* uit I.-E. *s*, *g*, *k*, *gh*, *bh* of uit al deze klanken tegelijk lieten ontstaan. Daarbij scheen iedereen het hierover eens, dat de klank, dien hij voor *h* aansprakelijk stelde, regelmatig, dus in de meeste gevallen, *s* bleef of *k* of *p* werd. Hierin vond men hoegenaamd geen tegenstrijdigheid.

Dat een klank uit verschillende andere kan ontstaan, ontkennen we volstrekt niet. In het Grieksch vertegenwoordigt *h* I.-E. *s* en *ī*, in het Keltisch zijn de verhoudingen nog heel wat ingewikkelder; doch behalve enkele gevallen waar *ζ* ontstaat, wordt *ī* in den Griekschen *anlaut* altijd *h* en hetzelfde kan van *p* en *ī* in het Keltisch herhaald worden. Wel zijn Osthoff's en Brugmann's *ausnahmslose Lautgesetze* ⁽¹⁾ door analogische werkingen of zelfs door andere klankwetten gekruist, maar het principe er van is juister dan dit van een *sporadischer Lautwechsel*, dat Bopp en zijn onmiddellijke volgelingen toeliet aan de klanken te veel speelruimte te geven. Hirt's opmerking: « die Lautgesetze müssen für alle etymologische Forschung die Richtschnur bilden » (*Idg Gr*, I, § 128), is dan ook heel juist.

Thans volgt een overzicht van de verschillende verklaringen, die reeds voor de Hettitische *h* werden voorgesteld.

(1) Wat zij door *Ausnahmslosigkeit* verstaan, hebben Osthoff en Brugmann in de voorrede tot hun *Morphologische Untersuchungen*, Leipzig 1878, p. XIII v., nauwkeurig bepaald.

Hrozný (1917). — De eerste die het vraagstuk behandelde, was B. Hrozný. In zijn *Sprache der Hethiter*, p. 190, schrijft hij aan *h* een vijfvoudigen oorsprong toe; o.c., p. 43², wijst schrijver nog op een zesde mogelijkheid.

Het hoeft niet gezegd dat zulke polygenese de taak van den etymologist wel vergemakkelijkt, doch anderzijds het vertrouwen van den lezer te zeer op de proef stelt. Dat in het Latijn *h* zich uit *gh* ontwikkelt en in het Avestisch uit *s*, is mogelijk; maar dat in éézelfde taal *h* tegelijk I.-E. *gh*, *gh*, *g*, *k*, *s* vertegenwoordigt en als *sekundäre Aspirierung* optreedt, is blijkbaar uit de lucht gegrepen. Trouwens zijn de etymologieën waarop Hrozný deze eigenaardige zienswijze opbouwde, volstrekt onjuist.

h < gh. — Voor de ontwikkeling *h < gh* vermeldt Hrozný: *har-* « fassen » (*SH*, p. 166), *halki-* « koren » (*SH*, p. 12) en *zahhái-* « veldslag » (*SH*, p. 15²), die door hem respectievelijk aan de I.-E. bases *gher*, *ghel* en *segh* worden verbonden.

Hrozný's verklaring van *har-* was nog voorloopig. Latere opzoekingen hebben uitgemaakt dat *har-* « houden, hebben » beteekent, en dus niet verwant kan zijn met Indo-Europeesche woorden voor « grijpen »; verder is de stam eigenlijk *hark-*, zoodat aan *gher* volstrekt niet te denken valt.

Semantisch is de etymologie Hett. *halki-* « koren »: Gr. *χλόη* « gras, kruid » onbevredigend.

Voor *zahhái-* zal men opmerken dat Hrozný's interpretatie van *z* als stemhebbende *s* onjuist is. Het schriftteeken *z* heeft in het Hettitisch de phonetische waarde *tš* (cfr. *supra*, p. 18-19), waardoor de semantisch reeds zwakke etymologie (*veldslag*: *hebben*!) ook phonetisch onmogelijk wordt.

h < g. — Voor de ontwikkeling *h < g* citeert Hrozný *halzā-* « rufen » (*SH*, p. 40), dat volgens hem met Ksl. *glasō* « stem », *glasati* « *φωνεῖν* », Tsjech. *hlásati* ⁽¹⁾ « roepen » zou verwant zijn.

Van *z* geldt de zooeven gemaakte opwerping, zoodat nog alleen *hal-* en I.-E. *gal* overblijven. Klaarblijkelijk staan we hier voor klanknabootsingen.

Dergelijke woorden, die natuurlijk in vele talen ongeveer gelijk

(1) De toevallige overeenstemming van *halzā-* en Tsjech. *hlásati* is blijkbaar het uitgangspunt tot de etymologie geworden.

zijn (cfr. Gr. *καλέω* en Hebr. *קָרָא*), dienen uit elk etymologisch onderzoek zorgvuldig geweerd. Ook wordt de beteekenis van *halzā*, — Sommer, *Hethitisches*, I, p. 9-11, omschrijft het door Lat. *vocare* ⁽¹⁾, — niet volledig door deze van de Indo-Europeesche afleidingen van de basis *galso* gedekt.

h < gh. — Voor *h < gh* steunt Hrozný op de etymologie *handā(i)*- « bevestigen »: I.-E. *ghend* « grijpen ». De beteekenis is zoo uiteenlopend, dat beide termen zeker niet bij elkaar hooren.

h < s. — Voor *h < s* vergelijkt Hrozný Hett. *humant-* « al » met Np. *heme*, Av., Oudp. *hama-*, Skr. *samā-*, Gr. *ὁμός*, Lat. *similis* (SH, p. 84¹).

Daar de Indo-Europeesche woorden opklimmen tot een basis *sem* « één » (cfr. Lat. *semel*, Gr. *εἷς*), loopt deze aequatie op een tegenstrijdigheid uit. Doch men merkt aanstonds hoe het Perzisch hier de verleidersrol gespeeld heeft.

h < k. — *halanta-* « kop » (SH, p. 43) moet dienen ter illustratie van de phonetische evolutie *h < k*. Hiervoor wordt het woord met Lat. *calvus* « kaal », Ohd. *kahl*, Ksl. *golō* « naakt » vergeleken. Zelfs de Indo-Europeesche woorden hooren niet bijeen of zijn hoogstens als *anlaut*doubletten te bewaren. Daarenboven is de Hettitisch-Indo-Europeesche etymologie semantisch moeilijk te verdedigen.

Sekundäre Aspirierung. — Als voorbeeld van *sekundäre Aspirierung* vermeldt Hrozný *hanti*, *hantezzi-* « vóór, eerste »: I.-E. *ánte*, *ánti* (SH, p. 21) en *pahhur* « vuur »: Gr. *πῦρ* (SH, p. 69), schitterende etymologieën die evenwel door de veronderstelling van een *sekundäre Aspirierung* niet nader verklaard worden.

De Hettitische verbaaluitgangen op *-h* worden door Hrozný, SH, p. 161 ³, met Lyk. *prñawaxā*, *agā* vergeleken, verklaring die ook door Marstrander, *Car i-e*, p. 98, wordt voorgesteld. Nochtans wil Hrozný de *h*-vormen eveneens met den Slavischen *s*-aorist verbinden: Hett. *dahhun*: Ksl. *dachō* (of *daxō*); cfr. SH, p. 161, 177.

(1) Semantisch beantwoordt Hett. *halzā-* nauwkeurig aan Akk. *šasū*.

(1928). — In *Actes du Ier congrès international de linguistes à La Haye*, Leiden 1928, p. 159, verklaart Hrozný nog alleen de hypothese van een *sekundäre Aspirierung* te aanvaarden en zich voorloopig bij Kuryłowicz's verklaring niet te kunnen aansluiten.

Marstrander (1918). — Na Hrozný moet men onmiddellijk C. Marstrander vermelden, die in zijn *Caractère indo-européen de la langue hittite*, p. 144-149, 160-161, uitvoerig den *h*-klank, door hem als *kh* genoteerd, behandelt. Volgens Marstrander is *h* in Indo-Europeesche woorden meestal de voortzetter van I.-E. *gh*, *ǵh*, hoewel andere mogelijkheden heelemaal niet uitgesloten zijn en het veelvuldig optreden van *h* in vreemde eigen- en plaatsnamen voor haar uitheemsch karakter pleit.

Hier plaatst zich Marstrander's belangrijke opmerking in verband met de klankgroep *šh*, die volgens hem beslist op Protochattische of Mitannische afkomst zou wijzen. Reeds Hrozný, *SH*, p. 12, beschouwde *huprušhi*- « altaar », dat in een Churrischen context voorkomt, als een Churrisch leenwoord. Ook het Kaukasisch zou bij de verbreiding van de *šh*-groep een rol gespeeld hebben. Hett. *antuhša*- « mensch » zou derhalve aan een Kaukasisch woord, dat in modern Kaukasisch *kkxas* en Abchasisch *axatca*, *axkatca* voortleeft, ontleend zijn ⁽¹⁾. Al is dit voorbeeld niet overtuigend, toch schijnt de door Marstrander voorgestelde opvatting wel verdedigbaar. Zoo kent het Protochattisch voor « god » een woord *wašhab*, dat moeilijk van Tsjerkesisch *waš'ho* « god » kan gescheiden worden (Friedrich, *Heth*, p. 44).

De *šh*-groep komt eveneens voor in het *šha*-, *šhi*-suffix, dat waarschijnlijk van vreemden oorsprong is ; cfr. Götze, *KIF*, I, 179. Uit de door Götze verzamelde voorbeelden blijkt dat meestal namen van voorwerpen of beroepen met dit suffix worden gevormd, beteekenissen die eerder op leenwoorden schijnen te wijzen. Sturtevant's pogingen om het *šha*-suffix van een Indo-Europeesche etymologie te voorzien (*C Gr*, § 76), moeten dan ook als overbodig beschouwd worden ⁽²⁾.

(1) Dat *antuhša*- niet-Indo-Europeesch is wordt duidelijk door de uiteenlopende spellingen *antuhša*-, *antuwahša*-, *antujša*-, *antuwahza*- aangetoond. Een poging om deze vormen tot een eenheid te herleiden, vindt men bij Benveniste, *RHA*, I, 203-208.

(2) Sturtevant denkt aan een Indo-Europeesch *s*-suffix. Nu vertoont het

Handelend over den oorsprong van *h* merkt Marstrander eveneens op: « rien n'indique que le hittite *h* soit un conglomerat de plusieurs sons indo-européens. »

Na beslist elke verklaring van *h* door I.-E. *s* verworpen te hebben, verdedigt Marstrander, o. c., p. 144-149, de opvatting, dat *h* uit I.-E. *gh* of *ǵh* zou ontstaan zijn. Zijn bewijsgronden zijn evenwel ontoereikend.

h < *ǵh*. — Steunend op Hrozný's vertaling van *har-* door « nemen, grijpen », vergelijkt Marstrander Hett. *harrant-*, dat in de vocabularia door Akk. *za-ab-ru* (*šapru*? « misdadiger ») vertaald wordt, met Skr. *hárati* « neemt », vandaar « steelt », *haraka-* « dief ».

Van hetzelfde werkwoord meent steller vormen op *-k* in *har-ak-zi*, *har-ni-ik-zi* weer te vinden. *harakzi*, *harnikzi* beteekenen echter « vergaat », « vernietigt » en moeten derhalve zorgvuldig van Hrozný's verbum *har-* gescheiden worden. Ook hebben latere opzoekingen uitgemaakt dat *har-* tot een stam *hark-* opklimt.

Verwanten van *har-* zouden volgens Marstrander eveneens in Lat. *herctum* « een erfenis verdeelen », *heres* « erfgenaam » te voorschijn treden. Deze zonderlinge woordfamilie wordt ten slotte voltooid door Hett. *harnau*, waaraan Marstrander de beteekenis « sorte de sacrifice » toeschrijft. Eigenlijk beteekent *harnau* « geboortestoel ».

Onnoodig te zeggen dat een op dergelijke gronden steunende klankontwikkeling *ǵh* > *h* weinig kans op zekerheid biedt. Hetzelfde geldt van de overige door Marstrander voorgestelde etymologieën (o. c., p. 147-148).

haršalant- « toornig » wordt met Skr. *háršate*, Lat. *horreo* vergeleken. Feitelijk klimmen de Indo-Europeesche woorden op tot een basis *ǵhers* die aanvankelijk « stijf » (cfr. Gr. *χέρος*), beteekende en pas secundair in de gevoelsfeer werd verplaatst. Van deze oorspronkelijke beteekenis nu vertoont het Hettitisch geen spoor.

Nog zwakker is Marstrander's etymologie van *humant-* « al ». Dit woord wordt thans participium van een denkbeeldig werkwoord

Hettitisch het verbaalsuffix *-se/o* onder den vorm *-ša*, zonder *h*! Meteen wordt ook elke vergelijking van een nominaalsuffix *-šha* met een dergelijk I.-E. *se/o*-suffix fonetisch zeer bedenkelijk.

**humawar*, dat « couler, jaillir, verser, épandre en abondance » zou beteekenen en met de I.-E. basis *ghew*, Gr. *χέω*, Skr. *juhómi*, zou verwant zijn.

h < *gh*. — Een klankontwikkeling *gh* > *h* wordt aan de hand van *halzā* « roepen »: Ohd. *gellan*, I.-E. *ghel* bewezen. Van deze etymologie geldt de opwerping, die we zooeven tegen Hrozný's vergelijking *halzā* : I.-E. *galso* stelden.

Marstrander zelf is zich de geringe waarde van zijn etymologieën bewust, waar hij, o.c., p. 160, schrijft : « le son hittite *h* est aussi fréquent que l'origine étymologique en est incertaine. »

(1929). — In *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap*, III, 290-295, verscheen van de hand van denzelfden taalkundige een weerlegging van Kuryłowicz's opvattingen, waarbij terloops op twee nieuwe mogelijkheden ter verklaring van de *h* gewezen wordt: *h* als intervocalische glijder (cfr. Umbr. *stahu*, *stahint*) en *h* ter aanduiding van het stemlooze karakter van een voorgaande sonant, cfr. de spiritus asper van Gr. *ḡ* en de Latijnsche transcripties van Grieksche eigennamen: *Phronimus*, *Clhoē* ⁽¹⁾.

Reeds supra, p. 43-44, hebben we de *h*-inlassching van het Umbrisch besproken en het verschil tusschen deze onregelmatige ontwikkeling en het bestendig optreden van de Hettitische *h* aangetoond; cfr. eveneens infra, p. 236-237. Trouwens als intervocalische glijders fungeeren in het Hettitisch *j* (*ḵ*) en *w* (*ḡ*); cfr. supra, p. 22.

Wat de tweede door Marstrander aangeduide mogelijkheid betreft, zal men opmerken dat *h* niet tot de stelling na sonanten beperkt blijft en zelfs in deze positie meestal van de sonant door den klinker *a* gescheiden wordt. Marstrander steunt deze opvatting op de vergelijking *mahla* « pommier »: Gr. *μῆλον*. Niet alleen is de etymologie zeer onzeker (cfr. infra, p. 189), doch de klankgroep *hl* verschilt van *lh*, *rh*, die voor het Grieksch betuigd zijn.

Pedersen (1925). — Na Marstrander heeft H. Pedersen in zijn

(1) Marstrander haalt deze Grieksche en Latijnsche voorbeelden niet aan. Nu wordt de stemloosheid van Gr. *ḡ* in den *anlaut* aan een ontstaan uit I.-E. *sr*, *wr* toegeschreven; cfr. Hirt, *Handbuch der griechischen Laut- und Formenlehre*², § 82.

Le Groupement des dialectes indo-européens (Kgl. Danske Vidensk. Selskab, Hist.-filol. Medd. XI, 3), Kopenhagen 1925, p. 42, den oorsprong van den Hettitischen *h*-klank behandeld.

Na aan Marstrander verweten te hebben te eenzijdig voor *h* < *gh*, *gh* op te treden, verdedigt Pedersen eveneens een mogelijke ontwikkeling uit I.-E. *g* of *k*.

h < *g*. — Deze ontwikkeling aanvaardt Pedersen op grond van de door Friedrich voorgestelde etymologie Hett. *hwiš-* « leven »: I.-E. *g^hei*. Voor deze etymologie vergelijkte men onze opmerkingen, *infra*, p. 66, 122.

h < *k*. — Voor *h* < *k* vermeldt Pedersen *hanti* « vóór », dat hij met Oiersch *cetne*, *cet-* « eerste », Cymr. *cyn(t)* « eerst, vóór, vroeger », *cyntaf* « eerste », Gall. *Cintugnatos* vergelijkt.

De I.-E. basis waartoe de Keltische woorden behooren is *kent*, waaraan WP, I, 379 de oorspronkelijke beteekenis « frisch hervorkommen, sich so eben einstellen, hervorstecken » toekennen. Dat de basis aanvankelijk niet plaatselijk bedoeld is, wordt door de tegenstelling Cymr. *cyn(t)* « vóór »: Got. *hintar* « achter », alsook door andere afleidingen van deze basis, Skr. *kanína-* « jong » en Gr. *καίνος* « nieuw » bewezen. De tegenstelling met *hanti*, *hantezzi-*, waarvan de zin nauwkeurig met Gr. *ἀντί*, Lat. *ante* onvereenstemt, is voor iedereen duidelijk.

(1928). — *Litteris*, V, 159, verdedigt Pedersen de reeds vermelde etymologie *hanti*: Lyk. *χñtewata*, *χñtewete* « aanvoerder » en leidt hij *h* nogmaals uit I.-E. *k* af.

Ook de verbaalvormen op *h* worden door inlassching van intervocalische *k* verklaard, stelling die Pedersen eveneens in *Nordisk Tidsskrift for Filologi*, III, Raekke 8, 19, verdedigt.

Hett. *h* = Lyk. *χ* = Lat. *a* (1933). — Een geheel nieuwe verklaring van *h* verscheen in *Arch Or*, V, 177 v., waar Pedersen uit de vergelijking van Hett. *hanti*, Lyk. *χñte-*, *χñta-* en Lat. *ante* de aequatie Hett. *h* = Lyk. *χ* = Lat. *a* afleidt. Ook het Beeldschrifthettitische woord *hu-ha-s* ⁽¹⁾ « grootvader », verwant met Lat. *avus* en Hett. *huhha-*, zou op dezelfde phonetische beantwoording wijzen: Bh. *h(u)has* = Lat. *a(vus)*.

(1) Deze lezing verdient de voorkeur boven Hrozný's eerste lezing *ju-u-s*.

Uitgaande van deze vergelijkingen, besluit Pedersen dat tusschen Hett. *h* en Lat. *a* een nauwe samenhang bestaat : « Die Umkehrung der silbischen und unsilbischen Rollen wäre nichts unerhörtes », opvatting die evenwel tegen zijn vroegere verklaring van *h* door I.-E. *k*, *g* indruischt.

Bij de etymologie *huhas* : *avus*, blijft trouwens *-h-* in den *inlaut* onverklaard. Eigenlijk zijn *huhas* en *avus* lalwoorden, die nooit in een etymologisch onderzoek mogen betrokken worden ; cfr. onze opmerking bij Hett. *hanna-*, *anna-*, supra, p. 49, en infra, p. 109.

h < H (1934). — Onvereenigbaar met deze en met de eerste verklaring van *h* door I.-E. *k*, is eveneens Pedersen's etymologische behandeling van Hett. *arha* en *išpand-*, in zijn jongste geschrift *Muršilis Sprachlähmung*, waar *h* de vertegenwoordiger wordt van een raadselachtig phoneem H ; cfr. infra, p. 151, 196-197. In *Arch Or*, V, 177 v., vermeldt Pedersen ook het bestaan van een perfectumuitgang *-a* naast *-ha* en van een enclitisch voegwoord *-ha* in het Beeldschrijfhettitisch. Aan Bh. *-ha* beantwoordt een Hettitisch partikel *-a* ⁽¹⁾. Over het Hettitisch zelf, leert deze overeenstemming ons zeer weinig ; cfr. supra, p. 57.

Weidner (1917). — Bij de studie van het descriptieve Hettitische materiaal, hebben we reeds Weidner's opvatting over *h* vermeld en het ongegronde er van aangetoond ; cfr. supra, p. 49-50 v. Volgens dezen taalkundige was *h*, naast een zwakke aspiratie, ook nog de gereduceerde vorm van *k* in *an-* en *auslaut*.

Deze stelling wordt door Grimm, *Hethitisches im griechischen Wortschatz*, Glotta, XIV, 13-25, bijgetreden.

Friedrich (1922, enz.) — In *Heth*, p. 29, en *KlF*, I, 92 ¹, verdedigt J. Friedrich, zonder echter een Indo-Europeesche etymologie te wagen, de opvatting dat het Hettitisch twee *h*-klanken zou gekend hebben : 1° een zwakke *h* in *ešhar* « bloed » naast *eššar*, en *pahhur* « vuur », waaraan in het Indo-Europeesch niets beantwoordt, 2° een sterker gearticuleerde *h*, deze van *šanḫ-* « streven ». Laten we opmerken dat de *h* van *šanḫ-*, waaraan in Skr. *sani-* ook geen consonant beantwoordt, niet sterker of zwakker is dan deze van *pahhur*.

(1) Misschien verschijnt ook *-a* als enclitisch voegwoord in het Beeldschrijfhettitisch ; cfr. supra, p. 57¹.

In zijn artikel *Die Hethitische Sprache*, ZDMG N.F., I, 131, vergelijkt Friedrich Hett. *hwiš-* « leven » met Lat. *vivo*, Gr. *βίος*, I.-E. *gʷei*; cfr. voor deze etymologie, infra, p. 122.

Sommer (1922). — Over *h* wordt door F. Sommer, *Hethitisches*, I, p. 49 en II, p. 60, terloops gehandeld, zonder dat een bepaald standpunt ten overstaan van het vraagstuk wordt ingenomen.

Götze (1928). — Madd, p. 107, stelt A. Götze voor Hett. *wehiški/a-* « waken » en *wehiškatalla-* « waker » met Lat. *vigil*, Got. *wakan*, enz. te vergelijken.

weh- zou dan aan I.-E. *ueg* « frisch, krachtig » (cfr. WP, I, 246-247), beantwoorden. Formantisch is *wehiški/a-* een iteratief-duratieve afleiding van *weh-* « zich wenden, keeren ». De semantische overgang zich herhaaldelijk omkeeren > waakzaam zijn > waken ligt voor de hand.

Dat *weh-* waarschijnlijk niet-Indo-Europeesch is, blijkt eveneens uit onze bespreking van dit woord, infra, p. 211.

Kretschmer (1927). — Eigenaardig is de verklaring die P. Kretschmer, *Der Name der Lykier und andere kleinasiatische Völkernamen*, KIF, I, 9-10 voor den *h*-klank voorstelt. Het opmerkelijke in deze opvatting is, dat de door Hrozný en Marstrander van vreemden oorsprong verdachte klankgroep *šh* in het licht van Kretschmer's theorie Indo-Europeesch burgerrecht verkrijgt.

Volgens dezen taalkundige beantwoordt Hett. *h* aan I.-E. *s* en zou juist *šh* de schakel tusschen *š* en *h* zijn. I.-E. *s* werd dus in het Hettitisch achtereenvolgens: *š* > *šh* > *h*. Deze vreemde opvatting verdedigt Kretschmer op grond van Hett. *ešhar* « bloed ».

De Indo-Europeesche vorm zou **esōr* geweest zijn, waaruit in het Oerhettitisch **ešar* ontstond. Toen *š* in *šh* veranderd werd, ontwikkelde zich uit **ešar* een nieuwe vorm *ešhar*. Na de reductie van *šh* tot *h*, moest **echar* ontstaan. De afwezigheid van dezen regelmatigigen vorm **echar*, beschouwt Kretschmer als een pijnlijk toeval, waarvan de draagwijdte gelukkig niet ver reikt. In Gr. *ἰχῶρ* « bloed » herkent de auteur met een waarlijk buitengewone scherpzinnigheid een leenwoord uit Hett. **echar* (1). Dat *ἰχῶρ* vooral van goden wordt

(1) Deze etymologie wordt door S. Przeworski, *Miscelles gréco-hittites* I, **Iχῶρ* = hitt. *i(e)šhar*, Eos, XXIX, 38, bijgetreden.

gezegd, bewijst echter niet dat het woord van Hettitischen oorsprong is. Anderzijds komt « bloed » in de Hettitische teksten zoo dikwijls voor, dat, indien **ehar* ooit bestaan had, deze vorm ongetwijfeld reeds lang uit de teksten had moeten opduiken!

Op *ešhat* « ik zat » past Kretschmer dezelfde ontleding toe. Vermits in dezen vorm *eš-* stam en *-hat* uitgang is, klinkt deze verklaring hier vrijwel ongerijmd. Waar deze taalkundige den eigenaam *Išhara* met Gr. *ἰερά* verbindt, staan we op het gebied der godennamen, waarvan de taalkundige liefst geen gebruik dient te maken

Van een alternantie *šh* : *h* is ons slechts één voorbeeld bekend, de godennaam *Zašhapunaš* naast *Zaḥapunaš*; cfr. Sommer-Ehelf, *BoSt*, X, p. 49.

Sturtevant (1927). — Terwijl *h* in de meeste Indo-Europeesche talen uit een oorspronkelijke *s* of een keelklank ontstaan is, vertoonen Armenisch en Keltisch de ontwikkeling *p > h*; cfr. *supra*, p. 36, 41.

Uitgaande van dit verschijnsel en van de mislukking van de overige theorieën over *h*, die dezen klank uit *s* of een keelklank afleidden, heeft E. Sturtevant geruimen tijd de opvatting verdedigd, dat *h* in het Hettitisch de vertegenwoordiger van een I.-E. *bh* in den *anlaut* is; cfr. *Lang*, III, 109-122 en *JAOS*, L, 2. Dat aan I.-E. *bh* in den *inlaut* Hett. *p* beantwoordt (cfr. Hett. *nepiš* : Gr. *νέπος*), scheen Sturtevant niet te hinderen. Eveneens wijzen reeds de parallele behandelingen van I.-E. *gh*, *dh* > Hett. *k*, *t* in den *anlaut* eerder op een ontwikkeling I.-E. *bh* > Hett. *p*. Trouwens, de etymologieën waarop Sturtevant deze zienswijze opbouwde, weerstaan niet aan een ernstig onderzoek.

p < bh. — *pihiš-* « snijden » : I.-E. *bheid* berust alleen op de verkeerde lezing van *tuhš-* als *pihiš-*! *halanta-* « hoofd » : Gr. *φαλός* « wit », *halzā-* « roepen » : Skr. *bhāṣati*, Lit. *balso*, I.-E. *bhels*, zijn fonetisch noch semantisch bevredigend. In *ḥarnau* « geboortestoel » herkent Sturtevant den wortel van Gr. *φέρω*, Nl. *geboren*. Beslist onbevredigend is de ontleding van *šarḥuwand-* « uterus » als *šar* (cfr. Hett. *šara* « opwaarts ») + *ḥuwand-* (cfr. I.-E. *bheṃā* « groeien »).

(1930). — Het geringe succes dat deze vreemde opvatting oogstte, verklaart dat Sturtevant zelf, *JAOS*, L, 125-128, aan

zijn verklaring verzaakte. Dat *ḫark-* « te gronde gaan » in zijn *C Gr.* § 324, nog met Lat. *frango*, Got. *brikan* vergeleken wordt, moet dus wel een onoplettendheid van den schrijver zijn, vooral daar deze zelf, *o. c.*, § 144, voorhoudt: « Since Hittite is at present our sole witness for IH *h*, we cannot tell whether or not the sound ever existed in places where our Hittite documents do not preserve it. »

Kellogg (1928). — In *JAOS*, XLVIII, 351 en 360, leest men den inhoud van een mededeeling, die R. Kellogg op de *Proceedings of the American Oriental Society* hield. Na aan *ḫ* een drievoudige waarde toegekend te hebben, bespreekt Kellogg de verschillende etymologieën van woorden met *ḫ*. Het is echter zeer de vraag of dit werk, dat we nergens konden bereiken, wel eenig nut kan stichten. Kellogg toch is de schrijver van de *Studies in Hittite and Indo-European Philology* (Ottawa University Quarterly Bulletin, 23), waar *ḫarnau* « geboortestoel » met Lat. *cornu* ⁽¹⁾, *paḫḫur* « vuur » met Gr. *φλέγω*, — terwijl *paḫḫur*: *πῦρ* uitdrukkelijk als verkeerde etymologie vermeld wordt, — en de eigennaam *Pāpanikri* met Gr. *φοβονεκρός* « Fright of Dead » vergeleken worden.

Petersen (1932, 1934). — Ernstiger werk levert W. Petersen, die herhaaldelijk aan het *ḫ*-vraagstuk zijn aandacht schonk. Reeds in zijn eerste publicaties (*AJP*, LIII, 198 v., *Lang*, IX, 30) heeft Petersen heel juist doorzien dat de Hettitische *ḫ* niet zooals Indo-Europeesche *h* uit een andere consonant kan worden afgeleid, doch dat deze klank in het Hettitisch oorspronkelijk is. Nu houdt Petersen *ḫ* niet voor een archaïsme, doch voor een innovatie: een klank, die zich als glijder tusschen twee klinkers ontwikkelt. Men voelt dadelijk den nauwen samenhang tusschen deze theorie en deze van Marstrander, die *ḫ* naar het voorbeeld van de Umbrische *h* in *stahu* wil oplossen (cfr. *supra*, p. 63). Het ongegronde van de opvatting is evenwel in 't oog loopend, als men weet dat als intervocalische glijders in het Hettitisch *j* en *w* fungeeren. Ook heeft Petersen van deze verklaring afgezien,

(1) De *ḫarnau* is van twee ^{G18} *KAK* « staafjes » voorzien, wat hem volgens Kellogg het uitzicht van een paar hoornen verleent!

hoewel de nieuwe, *Lang*, X, 307-322, verdedigde theorie niet aanzienlijk van de voorgaande verschilt.

Petersen's opmerkelijk artikel, dat een met onze opvatting ten eenenmale tegenstrijdig standpunt inneemt, en daarenboven de laatste poging is, die aangewend werd om het *h*-vraagstuk op te lossen, verdient een nauwkeurig onderzoek. Daar een critische ontleding er van het raam van ons historisch overzicht zou te buiten gaan, behouden we deze bespreking voor het verklarend deel van onze studie voor; cfr. *infra*, p. 236-243.

Cuny, Kuryłowicz, onze poging (1926). — In de *Symbolae grammaticae in honorem J. von Rozwadowski*, Kraków 1927, verschenen van de hand van A. Cuny en J. Kuryłowicz twee belangrijke artikels: A. Cuny, *Réflexions sur le type χρῆ(ξῆν etc.) et le type ἦχῶ*, o. c., I, p. 85-94 (1) en J. Kuryłowicz, *a indoeuropéen et h hittite*, o. c., I, p. 95-104.

Opmerkelijk zijn deze publicaties omdat ze de eerste poging zijn om *h* met de *phonèmes* van de Saussure te vereenzelvigen.

Hoewel Meillet in *BSL*, XXIX, *Comptes rendus*, 60-61, deze ontdekking als een « idée... des plus fécondes qui depuis longtemps soient apparues » begroette, staat dezelfde taalkundige enkele jaren later in *BSL*, XXXV, *Comptes rendus*, 29, eerder sceptisch tegenover dergelijke verklaring van *h* (2). Ook treft men geen spoor van deze theorie in de in 1934 verschenen uitgave van Meillet's *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes* aan.

Terwijl Debrunner in *IJ*, XIII, 66-67, Kuryłowicz's opvatting zeer genegen schijnt, verzetten zich Pedersen, *Litteris*, V, 159, Marstrand, *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap*, 1929, 290-295, en Sturtevant, *Lang*, VI, 149-158, beslist tegen de nieuwe theorie, hoewel laatste in zijn *C Gr*, wel het een en ander uit Kuryłowicz's artikel

(1) meer bepaald p. 94 1.

(2) We halen hier Meillet's woorden aan: « Mais comme aucune langue i.-e. n'a trace de *h*, qui est une particularité unique du hittite, le problème réel qui se pose est celui de savoir comment le hittite a pu être amené à avoir *h* qui ne figure pas ailleurs et qu'on n'a par suite pas le droit d'attribuer à une période de communauté hitt.-i.-e. Le *h* qui figure dans certains mots commençant par *a* peut être interprété comme résultant d'un développement devant *a*. »

Op deze uittaling van Meillet, naar aanleiding van een recensie van Sturtevant's *C Gr*, komen we nog terug; cfr. *infra*, p. 235.

overneemt. Geheel ongegrond is echter Petersen's critiek op Kurylowicz (*Lang*, X, 309), waar de criticus een theorie beoordeelt, zonder haar te willen begrijpen.

Cuny en Kurylowicz mogen nieuwe wegen zijn gegaan, deze hebben anderen niet tot navolging gelokt. Dat beiden er niet in geslaagd zijn hun opvattingen te laten aanvaarden, blijkt duidelijk uit het scepticisme dat thans ten overstaan van het *h*-vraagstuk heerscht. Reeds vermeldde we een plaats bij Sturtevant, waar deze op de onmogelijkheid wijst om *h* in duidelijk Indo-Europeesche woorden te rechtvaardigen; cfr. *supra*, p. 68. Pedersen's opmerking « dem zweimaligen *h* des hettitischen Wortes entspricht wie gewöhnlich in den alt bekannten i. eur. Sprachen Null » (*Arch Or*, V, 1933, 183), geeft uiting aan dezelfde strekking.

Toch meenen we dat *h* een nauwkeurige beantwoording in de Indo-Europeesche talen bezit. De mislukking der vorige pogingen, met uitzondering van deze van Cuny en Kurylowicz, die beiden de juiste richting hebben aangewezen doch de eindoplossing niet bereikten, berust op een fundamenteele vergissing, die aan de basis van deze pogingen lag. Deze vergissing, die de Hettitische *h* op gelijken voet met de *h*-klanken der afzonderlijke Indo-Europeesche talen stelde, vindt haar oorsprong in de vijandige houding die deze taalkundigen tegenover het systeem van de Saussure aannamen.

Voor elken aanhanger van dit systeem, is bij een zelfs oppervlakkige kennis van het Hettitisch, de vereenzelviging van *h* met de *phonèmes* een in 't oog loopend feit. Dit bewijzen Cuny en Kurylowicz, die onafhankelijk van elkaar, bijna gelijktijdig, deze opvatting verdedigen. Ook wij, die niets van de pogingen van beide taalkundigen vermoedden, werden door het aantrekkelijke, dat in deze aequivalentie schuilt, zoo getroffen, dat we onafhankelijk van anderen, in den geest van de Saussure's *Mémoire*, onze theorie uitbouwden.

De ruimte waarover de uiteenzetting van Cuny's en Kurylowicz's stellingen zou moeten beschikken, sluit zoo goed als geheel uit, dat wij hun systeem binnen de lijnen van dit geschiedkundig overzicht zouden behandelen.

Ook wil het ons voorkomen dat een vergelijking van onze verklaring met deze van Cuny en Kurylowicz, waarbij we nauwkeurig bepalen in hoever onze opzoekingen tot andere uitkomsten hebben geleid, de gelukkigste en meest gepaste wijze is om dit werk te besluiten.

HOOFDSTUK IV

INDO-EUROPEESCHE ABLAUTPROBLEMEN EN HUN OPLOSSING DOOR DE SAUSSURE EN MÖLLER.

Voorafgaande opmerkingen.

Op het belang van de Hettitische *h* ten overstaan van het Indo-Europeesche vocalisme hebben we reeds in ons *Voorwoord* gewezen. Daar onze verklaring van *h*, uitgaande van de stellingen van de Saussure en Möller, deze theorieën voltooit en eveneens talrijke moeilijkheden van het Indo-Europeesche vocalisme oplost, is het van belang vooraf enkele Indo-Europeesche *ablaut*problemen en hun oplossing door de Saussure en Möller te vermelden.

Vooreerst willen we herinneren aan enkele bijzonderheden van het Indo-Europeesche vocalisme, die hier volstrekt niet uit het oog mogen verloren worden: het onderscheid tusschen fundamentele *ó*, *á* en *ablaut-ò*, *a* en dit tusschen oorspronkelijk en gerekt lange vocalen.

Wat het verschil tusschen fundamentele en *ablaut-ò* betreft, de eerste *ó* is geen nevenvorm van *e*, m. a. w. alterneert niet; de tweede *ò* daarentegen, is slechts de vertegenwoordiger van *e* in onbetoonde lettergrepen, zoodat hier een regelmatige afwisseling tusschen *e* en *ò* te bespeuren valt; cfr. Hirt, *Idg Gr*, II, § 51.

Voorbeelden van fundamentele *ó* zijn:

Lat. *oculus*, Gr. *ὄφθαλμος*, Lit. *akis*, Ksl. *oko*, Arm. *akn*, Skr. *akṣi*;

Lat. *ovis*, Iersch *oi*, *oe*, Lit. *avis*, Ksl. *ovica*, Skr. *avi-*;

Lat. *odor*, Gr. *ὄζω*, Lit. *ŭdžiu*, Arm. *hot*.

Voorbeelden van *ablaut-ò* zijn:

Grieksch: *πομπός* naast *πέμπω*; *σκοπός* naast
σκέπτομαι; *τροφός* naast *τρέφω*.

Latijn: *toga* naast *tego*; *procus* naast *precor*.

Duitsch : *band* naast *binden* ; *fand* naast *finden*.

Litauisch : *kaĩkas* « pijn » naast *keĩkti*.

Slavisch : *brodъ* « wad » naast *bredъ*.

Hoewel sommige taalkundigen geneigd zijn alleen *ablaut-ò* te aanvaarden en ze de zg. fundamenteele *ó* als een *ablaut-ò* beschouwen, waarvan de *e*-vorm toevallig ontbreekt, wordt het bestaan van een oorspronkelijk verschil tusschen beide reeksen door hun morphologische tegenstelling duidelijk gemaakt.

Ook voor de lange vocaal is het onderscheid tusschen fundamenteele *ô* in Gr. *δῶρον* naast *ablaut-ô* in Gr. *θωμός* : *τῆθημι*, betuigd. Misschien is het optreden van *ê* naast *ô* als vertegenwoordiger van Indo-Europeesche fundamenteele *ô* naast *ablaut-ô* in het Litauisch een laatste phonetisch spoor van dergelijk onderscheid, doch zie hierover infra, p. 251 (1).

Dit onderscheid tusschen fundamenteele en *ablaut*vocaal herhaalt zich voor *a*. Fundamenteele *á* is deze, die niet met lange vocaal alterneert en bijgevolg in het Indo-Iransch niet door *i*, doch door *a* vertegenwoordigd is :

Gr. *ἄγρός*, Lat. *ager* : Skr. *ájra-* ; Gr. *ἄγω*, Lat. *ago* : Skr. *ájati*, Av. *azaiti*.

Ablaut-a is de nultrap- of schwavocaal van lange vocaal *ē*, *ā*, *ō*.

Terwijl deze vocaal als *a* in de westersche talen optreedt, vertoont hier het Indo-Iraansch *i* :

Gr. *πατήρ*, Lat. *pater* : Skr. *pitár-*, Av. *pita* ; Gr. *στᾶτός*, Lat. *status* : Skr. *sthitá-*. In de westersche talen stelt *a* vaak de reductievocaal, zg. schwa secundum, voor. In het Sanskrit verschijnen naast *a* ook *i* en *u* als vertegenwoordigers van schwa secundum.

Belangrijk is eveneens het onderscheid tusschen oorspronkelijk lange en gerekt lange vocalen. De tweede zijn aanvankelijk korte klinkers, die door een secundaire oorzaak, zooals de compensatorische rekking volgens de Streitbergwet, verlengd werden. Deze lange vocalen verschijnen naast hun respectievelijke korte en alterneeren met nul (cfr. Hirt, *o. c.*, § 65).

De oorspronkelijk lange daarentegen zijn aanvankelijk (2) lang en alterneeren met *a*.

(1) In de volgende bladzijden wordt fundamenteele *ô* immer door *ô* verbeeld, op *ablaut-ô* en fundamenteele *ā* stellen we geen accent.

(2) Althans in de historisch betuigde Indo-Europeesche talen, met uitzondering van het Hettitisch. In den grond berusten deze vocalen op een samenstelling van *e* + *laryngaal*, doch zie hierover ons verklarend deel.

Na deze voorafgaande opmerkingen kunnen we de studie van de Indo-Europeesche *ablaut*problemen aanvatten.

Zelfs nadat men ingezien had dat de tegenstelling $e : \bar{a} : \bar{o}$ in de Europeesche talen oorspronkelijker was, dan de Indo-Iraansche eenheid a , bleven talrijke moeilijkheden van het Indo-Europeesche vocalisme onopgehelderd. Op het gebied der vocaalverhoudingen heerschte nog een verwarrende onzekerheid; regels die de veranderingen moesten vaststellen, werden telkens door nieuwe uitzonderingen gekruist.

Deze moeilijkheden op te lossen, was het voorwerp van de Saussure's geniaal geschrift *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*, Leipzig 1878.

Alvorens de Saussure's *ablaut*theorie in haar hoofdlijnen te schetsen, vatten we bondig de belangrijkste moeilijkheden van het Indo-Europeesche vocalisme samen.

Moeilijkheden van het Indo-Europeesche vocalisme.

1. Van de oorspronkelijke lange klinkers \bar{e} , \bar{a} , \bar{o} is de nultrap steeds de schwavocaaal $\bar{ə}$. In het Latijn en het Germaansch⁽¹⁾ verschijnt $\bar{ə}$ als a , in het Indo-Iraansch als i . In het Grieksch is a , bv. $\delta\alpha\nu\acute{o}\varsigma : \delta\acute{\epsilon}\delta\omega\mu\iota$, de regelmatige vertegenwoordiger van $\bar{ə}$, hoewel deze taal herhaaldelijk a onder invloed van de voltrapvocalen \bar{e} , \bar{a} , \bar{o} door ϵ , a , o vervangen heeft. Dat deze laatste verhoudingen niet oorspronkelijk zijn, doch veeleer de uitslag van een latere analogische aanpassing van de nultrap- aan de voltrapvocaal, is reeds het oordeel van Brugmann, die in zijn *Grundriss*², I, p. 174-175, dit verschijnsel als een « *Umfärbung* » omschrijft. Ook Meillet, *Introduction*⁷, p. 154, 159, 160, 166, en Hirt, *o. c.*, § 63, 64, 141, deelen deze opvatting. Hierbij steunt laatstgenoemde taalkundige vooral op de behandeling der tweesilbige bases, waar a duidelijk de oorspronkelijke nultrapvocaal is, terwijl ϵ en o slechts als « sekundäre *Umfärbungen* » kunnen verklaard worden.

Schwyzler, *Griechische Grammatik*, p. 341, houdt voor dat de nultrapvocalen van \bar{e} , \bar{a} en \bar{o} oorspronkelijk e , a , o , dus de overeen-

(1) Behalve enkele uitzonderingen in den *auslaut*, bv. Ohd. *anud* « eend ».

komstige verzwakte vocalen waren. Vervolgens zouden dan *e*, *a*, en *o*, in één schwa zijn samengevallen. Men zal opmerken dat deze hypothese de moeilijkheid van een éenvormige vertegenwoordiging in den nultrap der drie vocaalrijen alleen verschuift, doch niet oplost.

Volgens Pedersen, *KZ*, XXXVI, 75, zou het Indo-Europeesch geen murmelvocaal gekend hebben en zou het ontstaan van de schwa-vocaal *i* in het Indo-Iraansch slechts een innovatie zijn. Tegen deze opvatting die weinig waarschijnlijk is, werden strenge bezwaren door Hirt, *o. c.*, § 41, en Güntert, *Indogermanische Ablautprobleme*, Straatsburg 1916, p. 1, aangebracht.

Op grond van Osk. *genetai*: Gr. *γενετή* betoogen enkele taal-kundigen, o.a. Cuny en Kuryłowicz, dat *e*, *a*, *o* in het Grieksch oorspronkelijker zijn dan *a* in de overige talen. Niet alleen kan het Oskisch niet opwegen tegen het vereenigd gezag der andere talen, doch ook de *e* van Osk. *genetai* strookt niet met de vertegenwoordiging van *a* door *a*, die ook voor deze taal regelmatig is: Osk. *fakiiad*, Umbr. *fačia* « faciat » naast Umbr. *feitū*, *fetu* « facito », cfr. Lat. *facio* naast *feci*; Osk. *statūs* « stati » naast *stahu* < **stājō*, cfr. Lat. *status* naast *sto* < **stājō*; cfr. Buck, *Elementarbuch der Osk.-Umbr. Dial.*, § 78.

Volgens Brugmann, *Grundriss*², I, p. 175, zou de *e* van Osk. *genetai*, Gr. *γενετή* en Ocymr. *cene-tl* « geslacht » een oorspronkelijke I.-E. *e* voorstellen.

Dat tegenover *ē*, *ā* en *ō* in den nultrap één verrassende *a* optreedt, en niet de veel natuurlijker toeschijnende *e*, *a* en *o*, bewijst juist dat *a* oorspronkelijk is. Ook elders bieden vormen, die het meest van een regelmatig schema afwijken, de grootste kans om oorspronkelijk te zijn (1).

2. Elke Indo-Europeesche éénlettergrepige basis, die uit een medeklinker gevolgd door een klinker bestaat, is noodzakelijk zwaar.

Men heeft dus bases *dhē*, *sthā* en *dō*, doch nooit *dhě*, *sthǎ*, *dǒ*. Na een eerste vaststelling door de Saussure, heeft Hübschmann, *Das indogermanische Vokalsystem*, Straatsburg 1885, p. 8 v., deze opmerking op grond van een aanzienlijk Sanskritisch feitenmateriaal bevestigd; cfr. Hirt, *o. c.*, § 59.

(1) Men vergelijke de treffende opmerking van Meillet, *BSL*, XXIII, 65: « C'est à l'aide des anomalies des langues attestées, non avec les formes normales, qu'on peut se former une idée juste de la structure de l'indo-européen. »

Nu weet men dat zware bases bestaande uit een medeklinker en een korten tweeklank, type *kei*, *kieu*, herhaaldelijk voorkomen. Neemt men deze feiten zorgvuldig onder 't oog, dan stelt men dadelijk een merkwaardig morphologisch parallelisme tusschen oorspronkelijk lange klinkers en korte tweeklanken vast.

Vermits *dhē* en *kē* onmogelijk, *dhē* en *kei* daarentegen mogelijk zijn, is *ē* morphologisch de gelijke van *ei*. Dit parallelisme kan wiskundig als volgt worden geformuleerd :

$$dhē : dhē = kei : ki \text{ (1).}$$

3. In het Indo-Europeesch zijn praesentia met wortelvocaal *e*, type Gr. *ἔδω*, regelmatig ; deze met wortelvocaal *á* en *ó* (fundamenteel), type Gr. *ἔγω* en *ὄζω*, daarentegen ongewoon.

Men vergelijke Hirt's treffende opmerking : « Aber bei allen diesen handelt es sich um vereinzelte Fälle (bedoeld zijn werkwoorden met wortelvocaal *á* en *ó*). Je länger, je mehr ist alles in den Rahmen der *e*-Verben eingespannt worden. » Verder loopt de zeldzaamheid van *á* en *ó* in 't oog (*Idg Gr*, IV, p. 185).

Morphologisch spelen beide vocalen geen rol en schijnt het bestaan van *ablaut* voor de *á*-rij niet eens bewezen.

Hirt's behandeling van dit laatste punt in *Idg Gr*, II, p. 182, is belangrijk : « Allerdings haben wir keinen Anhalt für die Annahme, dasz dieser Wechsel (bedoeld is de alternantie *a* : *ò*) der Abtönung *e* : *ò* parallel geht, ja es ist nicht einmal sicher auszumachen, ob *a* zu *o* oder *o* zu *a* geworden ist. » Over een *ablaut* *ā* : *ō* schrijft dezelfde taalkundige eveneens : « es scheint mir diese Abtönung nicht unbedingt gesichert zu sein. » (*o. c.*, p. 183). Het « beste » voorbeeld voor een alternantie *ā* : *ō* is Gr. *φωνή* « stem » naast *φημί* « ik spreek ». Semantisch is de overeenkomst niet volledig, verder laat zich *φωνή* gemakkelijk met Ksl. *zvonъ* « sonus » verbinden ; cfr. Pedersen, *KZ*, XXXVIII, 403.

Dat de gcheele Indo-Europeesche wortelstructuur door de alternantie *e* : *ò* : *nul* beheerscht wordt, terwijl *á* en *ó* volledig buiten dit raam vallen, bewijst dat *á* en *ó*, ofschoon fundamenteel, niet op éénzelfden voet met *e* mogen gesteld worden.

(1) Aan dit parallelisme gelooft Kuryłowicz niet meer ; doch zie hierover *infra*, p. 307.

Oplossing van F. de Saussure.

Om de Indo-Europeesche *ablaut*problemen van deze moeilijkheden te ontlasten, heeft de Saussure de *phonèmes* A en O uitgedacht.

Hun natuur en hun rol is door hem in zijn *Mémoire*, p. 127 ⁽¹⁾, nauwkeurig toegelicht.

Van zijn vocaaltheorie vermelden we hier slechts de belangrijkste punten.

Elke normale onverzwakte wortel bevat de *voyelle fondamentale* *e* gevolgd door een *coefficient consonantique* (bv. *segh* = *se*+*gh*), of door een *coefficient sonantique* (bv. *kei* = *ke*+*i*).

Deze laatste zijn *r*, *l*, *m*, *n*, *i*, *u*, waarmede *e* zich tot de respectievelijke tweeklanken *er*, *el*, *em*, *en*, *ei*, *eu* verbindt. Met deze *r*, *l*, *m*, *n*, *i*, *u* zijn de *phonèmes* A en Q gelijkwaardig. Uit de verbinding van *e* met deze *phonèmes* A en Q zijn de oorspronkelijk lange klinkers ontstaan :

Voltrap <i>e</i>	Voltrap <i>ò</i>
$e + A = \bar{e}$ of \bar{a}	$\bar{o} + A = \text{ablaut-}\bar{o}$
$e + Q = \bar{o}$	$\bar{o} + Q = \text{ablaut-}\bar{o}$

Vermits de nultrap door de uitdrijving van *e* gekenmerkt wordt (cfr. *segh*: *sgh*, *pet*: *pt*), zal de nultrap van beide voltrapvormen respectievelijk $(e + A) - e = A$ en $(e + Q) - e = Q$ zijn.

Op grond van deze theoretische reconstructie kunnen de zooeven vermelde moeilijkheden van het Indo-Europeesche vocalisme als volgt worden opgelost :

1. Vermits \bar{e} , \bar{a} , \bar{o} respectievelijk uit $e+A$, $e+A$ en $e+Q$ bestaan, zijn de onderscheiden nultrapvormen : A, A, Q. Evenals *i* in *kei* naast *kei*, worden de phonemen A en Q autophthongisch en verschijnen ze, aan het einde der wortels, in verzwakten vorm, als een soort van *e muet*, de schwavocaal *a* of *i*. Het is belangwekkend na te gaan hoe de Saussure zijn opvatting ten overstaan van dit vraagstuk met een fijne nuanceering weet uit te drukken. Zoo omschrijft hij de *a* van Gr. *σῆτος* als een uit \bar{a} ontwikkelde *a*, bepaling die

(1) Verwijzingen naar de Saussure's *Mémoire* geschieden volgens de uitgave, die Ch. Bally en L. Gautier er van hebben bezorgd in *Recueil des publications scientifiques de Ferdinand de Saussure*, Genève 1922.

uitstekend voor de phonemen A en Q der Europeesche talen past. De Arische *i* is niet de rechtstreeksche vertegenwoordiger van A, Q, maar een verzwakte vorm van A, Q, een ontarding van de phonemen A en Q, doch uitsluitend van deze phonemen (1); cfr. *infra*, p. 303-304.

Dit ontard phoneem verschijnt in de Europeesche talen onder verschillende gestalten.

Hier is de Saussure er niet altijd in geslaagd de kleur van dezen klinker nauwkeurig te bepalen. Leerrijk blijft het evenwel dat hij voor het Grieksch alleen *a* als oorspronkelijk aanvaardt en *ε*, *ο* in *θετός*, *δοτός* door analogische beïnvloeding van *τίθημι*, *δίδωμι* verklaart (*o. c.*, p. 168-169).

2. De morphologische gelijkheid van *sthā* en *kei* wordt thans duidelijk. Evenals *ket* in *ke+i*, kan *sthā* eveneens in *sthe+A* ontleed worden. Beide bases zijn constructief volledig identisch: beide omvatten den fundamenteelen klinker *e*, gevolgd door een sonantisch coëfficiënt A of *i*.

3. Uitgaande van de zeldzaamheid van *á* en *ó* en van de afwezigheid van een bepaalde morphologische rol bij deze vocalen, besluit de Saussure dat de klinker *e* de eenige fundamenteele vocaal is. Nevens *e* treedt in sommige gevallen als plaatsvervanger (*substitut*) de zg. *ablaut-ò* op. Al de overige *o*, die geen *ablaut-ò* zijn, alsook de *a* die niet de schwavocaal vertegenwoordigen, moeten tot de phonemen A en Q herleid worden. Evenals *r*, *l*, *m*, *n*, *i*, *u* vereenigen de phonemen vocalische en consonantische functie in zich.

Een vorm als *ēδω* wordt derhalve door de Saussure als *edō*, met fundamenteele vocaal *e* in den *anlaut* verklaard. Daarentegen stellen *ἄγω* en *ὄζω* een oorspronkelijk *Agō* en *Qdzō* voor. In den *anlaut* spelen deze phonemen hun vocalische rol, zoodat *Agō* en *Qdzō* respectievelijk *ágō*, Gr. *ἄγω* en *ódzō*, Gr. *ὄζω* worden.

Dat ook deze theorie haar zwakke zijden vertoont, merkt een aandachtige beschouwer onmiddellijk. Van de bezwaren die tegen het systeem werden aangevoerd, vermelden we hier alleen deze, die leemten in constructief opzicht aanwijzen.

(1) Door de Saussure als ^A (boven de lijn) aangeduid

1. Uit de verbinding van e en het phoneem A leidt de Saussure willekeurig \bar{e} en \bar{a} af. Feitelijk was $e + A$ alleen de ontleding van \bar{a} . Waar hij voor de verklaring van \bar{e} staat, stuit de Saussure op onverwachte moeilijkheden. Het eerste bestanddeel is natuurlijk de overal aanwezige fundamenteele vocaal e , door de Saussure met a_1 aangeduid; de moeilijkheid begint echter, waar het geldt het tweede lid van de formule te bepalen: « ici nous abordons la partie la plus difficile et la plus obscure peut-être de notre sujet. » (o. c., p. 133) Dezelfde redeneering die \bar{a} als de resultante van $e + A$ liet uitschijnen, wordt thans op \bar{e} toegepast.

Vermits het sonantische coëfficiënt in den nultrap autophongisch en bijgevolg zichtbaar wordt, vraagt de Saussure zich af welk de nultrap is van \bar{e} . Uitgaande van Gr. $\theta\epsilon\tau\acute{o}\varsigma$, bepaalt hij een oogeblik het sonantische coëfficiënt als e , zoodat \bar{e} de resultante van $e + e$ wordt. Aan deze reconstructie verzaakt de schrijver van het *Mémoire* echter dadelijk. Het ongerijmde van de opvatting is overigens te duidelijk: « s'il y a une raison pour que $a_1 (= e)$, avec son substitut $a_2 (= \delta)$, possède des attributions qu'aucune autre sonante ne possède, pour que toutes n'apparaissent que comme les satellites de ce phonème, comment admettre que ce même a_1 puisse à son tour se transformer en coefficient? » (o. c., p. 133)

Dat de e van $\theta\epsilon\tau\acute{o}\varsigma$ secundair, terwijl a ook in het Grieksch oorspronkelijk is, heeft de Saussure heel juist opgemerkt. Steunend op de vertegenwoordiging van schwa door a , komt de Saussure er toe \bar{e} als een contractie van $e + A$ te beschouwen. De formule die \bar{a} verklaarde, zou dus eveneens \bar{e} ten grondslag liggen.

Om het ongegronde van deze verklaring te verbergen, beproeft de Saussure een nauwe verwantschap tusschen \bar{e} en \bar{a} aan te wijzen en besluit met de woorden: « rien n'indique entre \bar{e} et \bar{a} une différence foncière et primordiale. »

Thans hecht men aan deze uitlating geen waarde meer; \bar{e} en \bar{a} zijn streng gescheiden, zoodat één formule niet van beide tegelijk kan gelden.

Trouwens, de Saussure die den weg der logische beredeneering zoo voorzichtig opging, is halverwege blijven staan.

Wanneer de nultrap a van \bar{e} bewijst dat \bar{e} uit $e + A$ bestaat, dan moet de nultrap a van δ ($\delta\omicron\tau\acute{o}\varsigma$: $\delta\acute{\iota}\delta\omega\mu\iota$) eveneens bewijzen dat δ een oorspronkelijk $e + A$ voorstelt! Toch aanvaardt de Saussure hier een phoneem Q , verschillend van A .

2. Waar de Saussure $\check{\alpha}\gamma\omega$, $\delta\check{\zeta}\omega$ en $\check{\epsilon}\delta\omega$ respectievelijk als $Ag\delta$,

Qdzō en *edō* ontleedt, begaat hij de in constructief opzicht sturende fout de phonemen A en Q op gelijken voet met de fundamentele vocaal *e* te stellen. Niet alleen constructief, doch ook phonetisch is de vergissing opvallend. A en Q, die pas in den nultrap, dus in accentloozen vorm, autophontongisch worden, verschijnen in het Sanskrit als *i*. Nu dragen *āγω*, *ōζω* het accent op *a* en *o*, en verschijnt naast *āγω* in het Sanskrit niet **ijāmi*, doch *ājāmi*.

Wie het systeem van de Saussure aanvaardt, zooals de meester het vastlegde, moet dan ook zijn toevlucht nemen tot bepaalde omstandigheden, die deze *i* tot *a* hebben vervormd. Hetzelfde vraagstuk, doch van een andere zijde bekeken, is het uitgangspunt tot Pedersen's vreemde opvatting, dat in het Indo-Iraansch alleen *a* als schwavocaal regelmatig zou zijn, *a* die in bepaalde gevallen in *i* veranderd werd (KZ, XXXVI, 1).

3. Bij het doorlezen van het *Mémoire* zoekt men tevergeefs naar een phonetische werkelijkheid, die achter dit sierlijk stel van wiskundige aequaties schuilt. Om de phonetische zijde van de theorie heeft de Saussure zich nooit bekommerd, spijtige leemte die de opwerping van zijn tegenstrevers, die beweerden dat het systeem alleen op papier mooi was, doch niet op het levende woord kon toepasselijk zijn, een schijnbare gegrondheid verleent. Een phonetische verklaring van de Saussure's aequaties is echter mogelijk; cfr. infra, p. 269 v.

4. Aan het slot van deze opwerpingen, zouden we nog twee leemten uit het *Mémoire* moeten aanwijzen. Tot nog toe werden deze bezwaren, ook niet door Möller, vermeld.

Meteen is ook de naam genoemd van een zeer omstrede figuur uit de moderne linguïstiek, Möller, den Deenschen taalkundige, die, nadat hij voor de studie der reductievocalen werkelijk baanbrekend werk had geleverd, zijn krachten aan het vraagstuk der Indo-Europeesch-Semitische verwantschap heeft beproefd. Hoewel Möller voor dezen reuzenarbeid berekend was, hebben de meeste taalkundigen hem slechts, maar dan ook rijkelijk, hun laetdunkende minachting weggeschonken.

Wat ons in Möller's werk hier bezighoudt, is de nauwe samenhang die voor een deel tusschen zijn studiën en het *Mémoire* bestaat. Möller's zorgvuldige en scherpgestelde opmerkingen komen voort

uit een ruimen synthetisch-denkenden geest, die met helderen blik een menigte problemen wist te overzien.

Oplossing van H. Möller.

Reeds in 1879, nog geen jaar na het verschijnen van het *Mémoire*, wees Möller in *Englische Studien*, III, 151 nota, op de noodzakelijkheid naast A en Q een derde phoneem, E, ter verklaring van \bar{e} te aanvaarden en betoogde hij de laryngale natuur van deze drie bestanddeelen ⁽¹⁾.

Even schitterend is Möller's verklaring van $\check{\alpha}\gamma\omega$, $\check{\delta}\zeta\omega$, naast $\check{\epsilon}\delta\omega$. Aanvankelijk zouden in $\check{\alpha}\gamma\omega$, $\check{\delta}\zeta\omega$ en $\check{\epsilon}\delta\omega$ de drie phonemen A, Q en E in den *anlaut*, onmiddellijk voor de fundamenteele vocaal a gestaan hebben. Nadat deze laryngalen al of niet de toonkleur van de volgende a hadden beïnvloed, verdwenen ze zonder andere sporen na te laten dan spiritus lenis in het Grieksch en de al of niet gewijzigde toonkleur. Toegepast op $\check{\alpha}\gamma\omega$ en $\check{\delta}\zeta\omega$ geeft Möller's theorie volgende uitkomsten :

$$\begin{aligned} Aag\bar{o} &> Aag\bar{o} > \check{\alpha}\gamma\omega \\ Qad\bar{z}\bar{o} &> Q\acute{o}d\bar{z}\bar{o} > \check{\delta}\zeta\omega \end{aligned}$$

Zoo nauwkeurig heeft Möller zijn opvatting wel niet uitgedrukt. De vergelijking met het Semitisch heeft aan de duidelijkheid van zijn betoog ten zeerste geschaad en leidde tot de verkeerde voorstelling van vijf zich rond een fundamenteele vocaal a bewegende phonemen.

Het toekennen van deze hoofdrol aan a was Möller door het Semitisch, waar a , i , u een hoofdrol, e en o daarentegen een nevenrol spelen, ingegeven. Daardoor geraken de Indo-Europeesche verhoudingen in Möller's theorie totaal omgekeerd. Verder werd het doorzichtige van de Saussure's systeem door het aanwenden van

(1) Van dit oogenblik af heeft Möller zijn aandacht uitsluitend aan het vraagstuk der Indo-Europeesch-Semitische verwantschap gewijd. De vruchten van zijn jarenlangen moeizamen arbeid zijn: *Semitisch und Indogermanisch*, I, *Konsonanten*, Kopenhagen 1906; *Vergleichendes indogermanisch-semitisches Wörterbuch*, Göttingen 1911; *Die semitisch-vorindogermanische Laryngalen Konsonanten* (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab Skrifter, 7 Raekke, Historisk og filologisk Afd. IV, 1), Kopenhagen 1917.

vijf phonemen in de hoogste mate verward. Men oordeele zelf volgens de tabel, die we uit Möller's werken opmaken.

1 INLAUT	2 INLAUT e-trap, vóór medeklinker	3 INLAUT o-trap, vóór medeklinker	4 INLAUT nultrap
'Aa>'Ae>e	a'A>e'A>ē	o'A>ō	'A>a, i
Aa>Ae>é	aA>aA>ā	oA>ō	A>a, i
ha>he>e	ah>eh>ē	oh>ō	h>a, i
Hā>Hē>é	aH>aH>ā	oH>ō	H>a, i
ʔa>ʔo>ó	aʔ>oʔ>ō	oʔ>ō	ʔ>a, i

Onze critische bespreking blijft tot het standpunt der Indo-Europeesche taalvergelijking beperkt. Aan een verkenning op het netelige terrein der Indo-Europeesch-Semitische verwantschap wagen we ons liefst niet. Vooral daar we in een later hoofdstuk *De consonantische natuur van schwa*, bij de bespreking van het phonetisch aspect van Möller's phonemen, deze zijde van het probleem toch eenigszins zullen moeten belichten; cfr. infra, p. 292-293.

Het weze ons toegelaten reeds nu op te merken dat de tegenstelling die Möller tusschen emphatische (A, H) en niet-emphatische ('A, h) phonemen trekt, op ontoereikende gronden rust.

Zoo is h, niet-emphatische variante van H, in Möller's laatste geschrift *Die semitisch-vorindogermanische Laryngalen Konsonanten* haast volledig uitgeschakeld. Eveneens steunt het verschil tusschen A en 'A uitsluitend op het Egyptisch, waarvan de verwantschap met het Semitisch reeds te problematisch is om nog in het onderzoek naar een Indo-Europeesch-Semitische verwantschap betrokken te mogen worden. Niet alleen kent het Semitisch slechts één aleph, doch Möller's etymologieën, waar aan een Semitische aleph in den Indo-Europeeschen *anlaut a* beantwoordt, zijn in alle op-

zichten aanvechtbaar. Voor het derde phoneem, ɣ , kent Möller alleen den emphatischen vorm, hoewel het parallelisme met $\text{H} : \text{h}$ en $\text{A} : \text{'A}$ eveneens een verhouding $\text{ɣ} : \text{niet-emphatische } \text{ɣ}$ laat voorzien.

Verder leidt dit onderscheid tusschen emphatische en niet-emphatische phonemen tot een in constructief opzicht belangrijke leemte :

Voor Möller was a fundamenteele vocaal, wier toonkleur door H , A , emphatische phonemen, bewaard bleef ; doch onder invloed van h en A , dus van de niet-emphatische phonemen, tot e werd gekleurd. Vermits ɣ emphatisch is en de beide overige emphatische phonemen de toonkleur a bewaren, zou dit eveneens met ɣ het geval moeten zijn. En toch kleurt emphatisch ɣ een naburige a tot \acute{o} !

Vermelden we tot slot van onze uiteenzetting dat we Möller's opvatting, dat de laryngalen in den Griekschen spiritus lenis zouden voortleven, opvatting die eveneens door Cuny gedeeld wordt, niet kunnen bijtreden, doch zie hierover infra, p. 260.

Reeds zegden we dat twee leemten uit de Saussure's theorie door Möller over 't hoofd werden gezien en zelfs in zijn systeem verwerkt. Thans worden deze beide onnauwkeurigheden nader onderzocht :

1. de Saussure's ontleding $e + \text{A} > \bar{a}$ beteekent dat A , alvorens met e in een lange vocaal samen te smelten, deze e tot \acute{a} kleurt. Doch, tegelijk met deze aequatie, verdedigt de Saussure ook de volgende : $\acute{o} + \text{A} > \bar{o}$ (1). Hieruit blijkt dat het phoneem A , in staat zijnde een behoofttoonde e te wijzigen, onmachtig is tegenover een beneventoonde \acute{o} , hoewel deze slechts een plaatsvervanger (*substitut*) van e is. Het ongerijmde van deze bewering loopt in 't oog. Nochtans heeft Möller deze leemte nog aanzienlijk vergroot, door $\acute{o}'\text{A} > \bar{o}$, $\acute{o}\text{A} > \bar{o}$, $\acute{o}\text{h} > \bar{o}$, $\acute{o}\text{H} > \bar{o}$, $\acute{o}\text{ɣ} > \bar{o}$ naast $\acute{a}'\text{A} > \bar{e}$, $\acute{a}\text{A} > \bar{e}$, $\acute{a}\text{h} > \bar{e}$, $\acute{a}\text{H} > \bar{e}$, $\acute{a}\text{ɣ} > \bar{e}$ te stellen.

2. Beide systemen slagen er niet in de aanwezigheid van een eenig schwa tegenover \bar{e} , \bar{a} , \acute{o} te rechtvaardigen. Waar de verklaring uitblijft, wordt alleen de moeilijkheid verschoven.

Dat de nultrap van \bar{e} , \bar{a} , \acute{o} schwa (a of i) is, is inderdaad onverwacht ; doch even bevreemdend is de door de Saussure en Möller geschetste ontwikkeling.

de Saussure verklaart schwa als een *voyelle indéterminée*, die de ontaarding is van A , A , O , onderscheiden nultrapvormen van $\bar{e} <$

(1) Er weze nogmaals aan herinnerd dat \bar{o} zonder diacritisch teeken *ablaut- \bar{o}* voorstelt, .

eA , $\bar{a} < eA$, $\delta < eQ$. Nu is het onmogelijk dat de phonemen daar waar ze autophthongisch worden en bijgevolg de meeste kans bieden hun oorspronkelijke natuur te bewaren, in één schwavocaal zouden samenvloeien, vooral als men aanvaardt dat deze phonemen in verbinding met e , dus in symphthongischen toestand, wel bij machte zijn de toonkleur van e te wijzigen. Het is opmerkelijk dat de Saussure, die bij $\tilde{\alpha}\gamma\omega$ en $\tilde{\delta}\zeta\omega$ de twee phonemen wel onderscheidt, aan het einde der wortels beide verwacht.

Dezelfde opwerping geldt van Möller die zijn vijf phonemen *A , A , h , H , \mathfrak{Y} in één schwavocaal laat samensmelten. Het wil ons voorkomen dat Möller het verkeerde van deze opvatting heeft voorzien, waar hij phoneem \mathfrak{Y} , speciaal voor Sanskrit \bar{i} aansprakelijk stelde. Daar Sanskrit \bar{i} door rhythmische en niet door etymologische factoren bepaald wordt (Hirt, *Idg Gr*, I, p. 114, 154), zal men deze verklaring evenwel liefst niet aanvaarden.

Vermelden we reeds nu dat onze interpretatie van de Hettitische h beide moeilijkheden zeer gemakkelijk weet uit te schakelen en in dit opzicht de Saussure's systeem dichter bij zijn voltooiing brengt.

Na onze uiteenzetting is het duidelijk dat de Saussure's *Mémoire* in de eerste plaats een logisch-mathematisch complex was, dat niet alleen de hulp van descriptief bewijsmateriaal moest ontberen, doch zelfs tegenover de phonetische zijde van het probleem een te onverschillige houding aannam. De leidraad van de Saussure was een als het ware uit niets gegroeide, spontaan zich openbarende idee, die den gang van zijn betoog zou begeleiden en bepalen. Daarin ligt juist het geniale van zijn ontdekking en tevens de verklaring van het geringe succes, dat het *Mémoire* oogstte. Wie te beschroomd was om de Saussure's stoute wegen te volgen, liet zich afschrikken door de leemten, die dit systeem trots zijn strenge geslotenheid vertoonde. Na Hübschmann's (*IF*, II, 26) en Streitberg's (*IJ*, II, 203) scherpe critiek, geraakte het *Mémoire* bij de Duitsche taalgeleerden in ongenade. Bij Hirt ontbreken de phonemen en hoewel Streitberg in de Saussure's necrologium de « wundervolle Folgerichkeit und Geschlossenheit » loofde, meende hij alleen wat *détail*-werk, zooals de indeeling in *set*- en *antibases* en het toebehooren van de $n\bar{a}$ -werkwoorden tot de eerste soort, te kunnen bewaren, terwijl de kern van het systeem met Duitsche behoedzaamheid werd terzijde geschoven: « keine jagd nach Determinativen, keine Atomisierung der Wurzel! »

OORSPRONG EN INDEELING VAN ONZE STUDIE

De aequivalentie van de Hettitische *ḫ* en de phonemen van de Saussure en Möller heeft zich bij ons geopenbaard, na het ontmoeten van etymologieën als Hett. *ḫanti* « vóór »: Gr. *ἀντί*; Hett. *ḫara(na)*- « arend »: Gr. *ὄρνις*; Hett. *ḫaštai-* « been »: Gr. *ὀστέον*; Hett. *ḫarki-* « wit »: Gr. *ἀργός* naast Hett. *eš-* « zijn »: I.-E. *es*; Hett. *eš-* « zitten »: I.-E. *ēs*; Hett. *ed-* « eten »: I.-E. *ed*.

De nauwe samenhang tusschen deze etymologieën en de theorie der phonemen was opvallend. Zonder rekening te houden met de bestaande literatuur over dit vraagstuk, ook niet met Cuny en Kuryłowicz, hebben we, geleid door deze vereenzelviging, die de stuwende en tegelijk vormgevende idee van ons onderzoek uitmaakte, het vraagstuk naar den oorsprong van den *ḫ*-klank stoutweg aangepakt.

Pas na de voltooiing van ons onderzoek, dat uitliep op de vaststelling van een systeem dat de betrekkingen tusschen de Hettitische *ḫ* en het Indo-Europeesche vocalisme nauwkeurig regelde en toeliet in het wezen der Indo-Europeesche wortelstructuur dieper door te dringen, hebben we onze aandacht aan vroegere verklaringen gewijd.

In ons hoofdstuk *De vroegere verklaringen van den Hettitischen ḫ-klank* werd reeds op het ontoereikende van deze interpretaties gewezen. Zich beroepend op verouderde voorstellingen als « sporadischer Lautwandel » en polygenese, steunend op verkeerde etymologieën, leken deze verklaringen veeleer de projectie van een in de Indo-Europeesche talen van *h* geldende theorie, dan een zelfstandig voor de Hettitische *ḫ* uitgedachte en uitgebouwde hypothese.

De lezing van Sturtevant's artikel *Can Hittite ḫ be derived from Indo-Hittite ə?*, Lang, VI, 149-158, vestigde onze aandacht op Kuryłowicz's en hierdoor eveneens op Cuny's pogingen.

Het was ons een blijde verrassing te vernemen dat ook van onze zijde het probleem reeds bekeken was. Wel zagen we ons verplicht tot de vaststelling, dat we chronologisch niet de algeheele prioriteit

voor onze idee mochten opeischen, — in de taalkunde hangen ontdekkingen meestal in de lucht en worden ze soms van verschillende zijden tegelijk gemaakt, — toch bleek het dat het systeem, dat we op dezen grondslag hadden gevestigd, in zijn strenge geslotenheid en zijn verstrekkende gevolgtrekkingen nieuw was.

*
* *

En thans een woord om de door ons gevolgde methode toe te lichten. In een eerste en beschrijvend deel vermelden we Hettitische woorden met hun Indo-Europeesche beantwoordingen. Na elke reeks etymologieën brengen we de uitslagen in een klanktabel onder (*Tweede Deel, Het descriptieve materiaal*, p. 87-227). Uitgaande van deze descriptief vastgestelde feiten pogen we in een tweede en verklarend deel den *h*-klank te interpreteeren, zijn natuur en rol te omschrijven, en de sporen van het vroeger bestaan van een er aan beantwoordenden klank in het Indo-Europeesch te achterhalen (*Derde deel, Verklaring van den h-klank*, p. 229-319).

Aan het slot van onze verklaring vergelijken we onze uitkomsten met deze van Cuny, Kuryłowicz en Benveniste (*Onze verklaring en de vroegere theorieën over den oorsprong van h*, p. 290-319).

TWEEDE DEEL

HET DESCRIPTIEVE MATERIAAL

VOORAFGAANDE BEMERKINGEN.

De nauwkeurige beschrijving van de Hettitische *h* en de Indo-Europeesche *h*-klanken, alsook de beredeneerde uiteenzetting van de bizonderste Indo-Europeesche *ablaut*problemen en van de reeds voorgestelde theorieën aangaande den oorsprong van de Hettitische *h*, bieden de noodzakelijke voorstudie, die het terrein voor de eigenlijke interpretatie moet voorbereiden. Een aanzienlijke reeks Hettitisch-Indo-Europeesche etymologieën en de er uit afgeleide klankwetten zullen het uitgangspunt tot onze verklaring vormen. Zooals we reeds in ons *Voorwoord* opmerkten, blijft deze reeks niet tot woorden met *h* beperkt, doch omvat ze eveneens deze zonder *h*. Immers, alleen een nauwgezette vergelijking van beide reeksen en hun Indo-Europeesche beantwoordingen, kan ons met voldoende zekerheid over de eigenschappen van den *h*-klank inlichten.

Onze indeeling is streng logisch: achtereenvolgens bespreken we *an-* en *inlaut*; in deze laatste stelling onderscheiden we lange en korte voltrapvocaal naast nultrapvocaal. Telkenmale, voor zoover de gegevens het toelaten, worden één voor één, de *e-*, *á-* en *ó-* rijen behandeld. Hoewel ons onderzoek tot het Hettitisch beperkt blijft, verbieden we ons niet hier en daar ook op Tocharisch gebied een stap te wagen, telkenmale de etymologische verklaring van een Hettitisch woord dit meebrengt. Om de studie niet nutteloos uit te breiden, worden slechts woorden met *h* voltallig behandeld. Onder deze zonder *h*, hebben we noodzakelijk een keuze gedaan. Onze *Bijlage*, nr. 1 omvat evenwel een *Repertorium van Indo-*

Europeesche bestanddeelen van den Hettitischen woordenschat, zoodat ook in dit opzicht onze studie op volledigheid mag aanspraak maken. Reeds bestaande en algemeen aanvaarde etymologieën worden zonder meer vermeld. Commentaar wordt alleen verstrekt bij vergelijkingen, wier juistheid in twijfel wordt getrokken, of die naar onze opvatting beslist valsch zijn, alsook bij de nieuwe door ons voorgeslagen etymologieën.

Daarbij valt op te merken dat de phonetische commentaar overal tot een minimum herleid is. Verwijzingen naar de vooraf medegedeelde phonetische bijzonderheden in ons eerste deel, zullen hier wel volstaan.

Opvallend is ook de groote rol die het Akkadisch bij onze etymologische bespreking speelt. We meenen dat het bij vele Hettitische woorden onmogelijk is zich zelfs maar een benaderend begrip over hun semantische ontwikkeling te vormen, zonder de Akkadische termen, die vaak tot in de fijnste nuanceering het Hettitische woord dekken, in het onderzoek mede te betrekken.

Bij het vaststellen van nieuwe vergelijkingen, hebben we er naar gestreefd met den begripsinhoud der woorden ook hun bepaalde begripssfeer en gevoelswaarde onder oog te nemen. Het is een groote leemte in het Hettitisch etymologisch onderzoek, dat het tot nog toe zich met uiterlijke overeenstemming in de beteekenis tevreden achtte en niet wilde doordringen tot de begrippen en de wereld die er achter ligt.

*
* *

Een laatste opmerking in verband met de transcriptie. Het door ons aanvaard systeem is dit van Sommer's verzameling *Hethitische Texte, in Umschrift, mit Uebersetzung und Erläuterungen* in de *Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft*, Leipzig. Zooals bekend, duiden romein-kapitaaltekens Sumerische en cursief-kapitaaltekens Akkadische termen aan.

Voor de Indo-Europeesche en Semitische talen houden we ons aan de door Hirt en Brockelmann toegepaste noteeringen. Twee bijzonderheden wat de Indo-Europeesche reconstructievormen betreft, wezen hier nog vermeld: accent op *a* en *o* duidt fundamentele vocaal aan, reductie-vocaal wordt door *z* voorgesteld.

A. ANLAUT.

1. e-RIJ.

a) Gevallen van I.-E. e = Hett. e.

Hett. *-a-*, enclitisch voornaamwoord, cfr. Skr. *a-syā*, Av. *ahe*, I.-E. *e* : *o* ; cfr. infra, p. 102. In het Beeldschrifthettitisch komt eveneens een enclitisch voornaamwoord *-a-*, nom. *-as*, acc. *-an*, voor (Meriggi) ⁽¹⁾.

Hett. *eku-*, *aku-* « drinken, laten drinken » : Toch. *yok-*, B *yok-* « drinken », Lat. *aqua* « water », Got. *ahva*, Ohd. *aha*, Nl. (*land-*) *ouw*, Oijsl. *æger* « meer », I.-E. *ēkʷ* (WP, I, 134).

Deze etymologie, een der eerste die door Hrozný ontdekt werden, is onlangs door Benveniste en Juret op grond van respectievelijk semantische en orthographische bedenkingen in twijfel getrokken.

Steunend op het niet-samengaan van de begrippen « water » en « drinken », betoogt Benveniste de onjuistheid van Hrozný's etymologie (BSL, XXXIII, 142). Gunstig tegenover de oude verklaring blijft evenwel Pedersen, die, uitgaande van Iersch *lind* « drank » en « water, vijver, zee », wel een samenhang tusschen beide beteekenissen aanvaardt (*Murš Spr*, p. 49). Nu werd door Carruthers, *Lang*, IX, 153, op gezag van KUB, V 13 XIII 8, aan Hett. *akugalla-* de zin « water vessel » toegekend en het eerste bestanddeel *aku-* « water » met *eku-*, *aku-* « drinken » gelijkgesteld. Hoewel de etymologie door Sturtevant bijgetreden wordt, mag ze niet op zekerheid aanspraak maken. Waar de context luidt « hij brengt water in (met) een zilveren *akugalla-*

(1) Meriggi of Hrozný na een Beeldschrifthettitisch voorbeeld beteekent ontleening van dit woord aan de supra, p. 8, vermelde geschriften van beide auteurs. Bij Meriggi kunnen de gegevens licht in zijn glossarium worden teruggevonden, bij Hrozný liggen ze echter over het heele werk verspreid. We hebben ons zelf een woordenlijst uit Hrozný's ontcijferingspogingen opgesteld.

en de koning wascht zijn handen », is dit geen afdoend bewijs voor een beteekenis « water » van *aku-*. Wat Carruthers, *l. l.*, en Sturtevant, *C Gr*, § 118, verder over het tweede bestanddeel *-galla-* schrijven, is lang niet waarschijnlijk. Zoo vergelijkt Carruthers *-galla-* met Lat. *galea* « helm », terwijl Sturtevant *-galla-* aan Hett. *walh-* « slaan », met behulp van dissimilatie en analogie, weet de verbinden.

Nochtans is Benveniste's opwerping ontoereikend. Ernstiger is deze van Juret, die, *RHA*, II, 251, uitgaande van de enkele consonantspelling in *eku-*, *aku-*, elke vergelijking met Lat. *aqua* verwerpt en voorstelt *eku-* met Lat. *ebrius*, *sobrius*, die volgens hem tot een I.-E. basis *egʷh* opklimmen, te verbinden. Afgezien van de onzekere etymologie der Latijnsche woorden (cfr. Walde, s. v.), is men alsdan verplicht voor *ebrius* een begripswijziging als in Nl. *bedronken* naast *drinken* te onderstellen.

Wat de spelling betreft, heeft Juret slechts gedeeltelijk gelijk. Wel wordt *eku-* immer met één *k* geschreven: *e-ku-uš-ši*, *e-ku-uz-zi*, *e-ku-ut-te-ni*, *a-ku-an-zi*, *e-ku-e-en*, *e-ku-ir*, *e-ku-ut-tin*, *a-ku-wa-an-du*, doch het iteratief-duratief *akkuški/a-* « plegen te drinken, zich bedrinken » verschijnt immer met twee *k*: *ak-ku-uš-ki-iz-zi*, *ak-ku-uš-kán-zi*, *ak-ku-uš-ki-id-du*, *ak-ku-uš-kán-du*, *ak-ku-uš-ki-it-ten*, *ak-ku-uš-ki-nu-un*.

Vermits *ku* in het Hettitisch een labiovelaar *kʷ*, dus één tweevoudige articulatie en één consonant voorstelt, kan deze *ku*, die na vocaal en vóór consonant staat, niet dubbel worden geschreven. De spelling *e-ku-ši*, *e-ku-zi*, ter aanduiding van *ē-kʷši*, *ēkʷzi*, staat op één lijn met *ēpši*, *ēpti*, *ēpzi*, die *e-ip-ši*, *e-ip-ti*, *e-ip-zi* worden gespeld, hoewel *p* hier eveneens een oude stemlooze vertegenwoordigt. Daarentegen is de dubbele consonantspelling in *akkuški/a-* licht verstaanbaar, als men aanvaardt dat in een oorspronkelijk *akʷški/a-*, de *ʷ* zich tot *u* gevocaliseerd heeft, wat phonetisch zeer aannemelijk is. Deze tegenstelling tusschen dubbele en enkele spelling gaat ook elders met een tegenstelling iteratief-duratief: grondwerkwoord gepaard, cfr. *naḥmi*, *naḥti*: *naḥḥiški/a-* en *aki*, *akteni*: *akkiški/a-*.

Uit al het bovenstaande blijkt, dat ernstige bezwaren Hrozný's etymologie niet in den weg staan.

Hett. *ammuk* « ik », enclitisch *-mu*, possessivum *-mi-*: Gr. *ἐμέ*, *ἐμοί*, Lat. *me*, I.-E. *eme*, *me*.

Het Beeldschrifthettitisch heeft *ama*, *amejau*, *majeu* « ik, mij »; enclit. *-mu*, *-ma*; poss. *ames* « mijn » (Hrozný); *emu* « ik », *emia* « mijn », *-mi*, enclitisch (Meriggi). Men vergelijkte Lyk. *ēmi* « ik ».

Hett. *anni-* « dit »: Lit. *añs*, Ksl. *onъ*, Gr. *ἐκεῖνος* (*κε* + *ενο*), Germ. *j-en-er*, Nl. *g-ene*, I.-E. *eno:ono*.

Tot dezelfde familie behooren ook de Hettitische woorden: *annišan* « vroeger », *annaz* « id. », *annalla-* « eerste, vroegste », waarvan de semantische ontwikkeling parallel is met Lat. *olim* « eens » nevens Olat. *ollus* « gene » en Gr. *τότε* « toen » naast *τό* (oorspronkelijk aanwijzend voornaamwoord, later lidwoord geworden). Nevens *anni-* staat een ander demonstrativum *eni-*, dat door Sturtevant als *e*-trap tot *anni-* (*ò*-trap) gerekend wordt (*C Gr*, § 253). De tegenstelling tusschen dubbele *n*-spelling in *anni-* (*an-ni-iš*) en enkele in *eni-* (*e-ni*, *i-ni*) waarschuwt evenwel voor etymologische verwantschap. Veeleer is *eni-* met *uni-* verwant; voor de klankontwikkeling I.-E. *o* > Hett. *u* vóór *n*, weze hier infra, p. 251¹, verwezen.

annišan is een afleiding van *anni-*, die formantisch aan *kiššan*, *eniššan*, beide uit *ki-*, *eni-* + *šan* bestaande, beantwoordt. Opvallend is echter het verschil tusschen de dubbele *š*-spelling in *eniššan*, *kiššan* en de enkele in *annišan*. De etymologische verwantschap van dit partikel *-šan*, dat reeds naar aanleiding van *apenzan* (supra, p. 24²), ter sprake kwam, blijft voorloopig nog duister; men raadplege Pedersen, *Murš Spr*, p. 66, waar verwantschap met den Indo-Europeeschen pronominaalstam *so-* ten onrechte wordt van de hand gewezen (1). I.-E. *so* leeft eveneens voort in Hett. *-ši*, enclitisch voornaamwoord sg. 3, en in het in de oudste teksten voorkomend pronomen *ša-* « die, gene »; cfr. Götze, *Madd*, p. 137. De verhouding *-šan*: *ša-* zou derhalve nauwkeurig aan *-kan*: *ka-* beantwoorden.

annaz behoort volgens Sturtevant, *C Gr*, § 209, als ablatief tot *anni-*; in dit geval is *annaz* uit **annajaz* gecontraheerd.

Een laatste afleiding van den stam *anni-* is *annalla-*, *annalli-*.

(1) Uitgaande van Götze, *Arch Or*, V, 30 v., waar op den nauwen samenhang tusschen *-šan* en *šer* gewezen wordt, ontleedt Pedersen *-šan* als *s* + *-an* (encl. *-a-*), verklaring die veeleer gewaagd is en de betrekkingen met *šer* evenmin wettigt; voor *šer*, cfr. supra, p. 12.

Voor het *la-*, *li-* suffix verwijzen we naar Sturtevant, *C Gr*, § 172; over de afwisseling *la-* : *li-* werd reeds supra, p. 19-20, gehandeld.

Ook het optreden van *anna-* naast *anni-* kan op dezelfde manier als de tegenstelling *la-* : *li-* verklaard worden, hoewel een vocaal-assimilatie *annilla-* > *annalla-* eveneens mogelijk is.

Murš Spr, p. 47, vergelijkt Pedersen *annalli-* met Iersch *inn-onn*, Praep. + pronominalem Wort « auf die andere Seite, in jenseits, fortan » (1) en beweert dat *annalli-* « nur schwach an andere ieur. Sprachen anklingt. » Deze opvatting treden we niet bij: *anni-* is duidelijk met I.-E. *eno* : *ono* verwant en het Hettitisch zelf wijst een klaarblijkelijk verband tusschen *annalli-* en *anni-* aan. Formantisch loopt de reeks *annalla-*, *annaz* parallel met *duwala-* « ver », *duwaz* « id. » naast *duwan* « ver ».

Hett. *anda* « in » : Lat. *endo*, *indu*.

Is deze etymologie juist, — phonetisch en semantisch zijn er geen bezwaren, — dan verdwijnt Petersen's vergelijking *andan* : Gr. *ἐνδον* (*JAOS*, LIV, 161). Deze etymologie is blijkbaar ingegeven om ook de *n* van *andan* te rechtvaardigen. Vermits ook elders vormen met *n* naast vormen zonder *n* voorkomen (cfr. *apaddan* « daarom » : *apadda*, *appan* « achter, opnieuw » : *appa*), is *anda* blijkbaar de oorspronkelijke vorm, die derhalve tot uitgangspunt aan de etymologie moet dienen.

In het Beeldschrifthettitisch ontmoet Hrozný *eta* « hier », dat door hem met Hett. *anda* vergeleken wordt. Voorloopig blijft de lezing nog onzeker; Meriggi kent dezen term niet.

Het Lykisch vertoont een woord *ñte* « binnen », dat moeilijk van Hett. *anda* kan gescheiden worden, zoodat een Indo-Europeesche etymologie niet zonder gevaar is, tenzij men *ñte* ook in het Lykisch als een Indo-Europeesch bestanddeel aanziet.

Ongeveer synoniem met *anda* is Hett. *andurza* « binnen ». Sturtevant's ontleding " *n-dhur-ts* « indoors » zero grade of IH *en* « in » and the ablative of the noun for « door » : Gr. *θύρα* " (*CGr*, § 96), is vrijwel waardeloos.

(1) *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*, II, p. 195, betoogt Pedersen verwantschap van Iersch (*inn*) *onn* en *and* met Gr. *ἐνθα*, Arm. *and*; doch cfr. Boisacq, s. v. *ἐνθα*, die Pedersen's etymologie een « hypothèse hardie » heet.

Veeleer is men geneigd aan Skr. *antár*, Lat. *inter*, I.-E. *enter*, *nter* te denken (cfr. Lohmann, *IF*, LI, 324-325), hoewel het vocalisme onopgeklaard blijft. Alleen op grond van Ved. *sanítár* nevens *sanutár* kan de *u* van *andurza* misschien gewettigd worden.

Wellicht wijst deze phonetische onregelmatigheid op een mogelijke beïnvloeding door Lyk. *ñte*, zoo niet op een etymologische verwantschap van beide woorden.

De bespreking van den *anlaut* in *anda*, *andurza*, bewaren we voor p. 104.

Hett. *ep-*, *ap-* «grijpen, nemen»: Lat. *apiscor* «bekomen, bereiken, vatten», Skr. *āpnóti* «bekomt».

In weerwil van een lichte semantische tegenstelling, moet Hrozný's etymologie bewaard blijven. «grijpen» en «bereiken» zijn met elkaar zoo nauw verwant, dat men slechts bezwaarlijk van een vergelijking zal afzien. Ook aanvaarden Ernout-Meillet, s. v. *coepi*, deze etymologie, vooral op gezag van de Hettitische wending *ep-+supinum*, die «beginnen te» beteekent en semantisch volledig aan Lat. *coepi* beantwoordt. Hierop mag evenwel niet te zeer gesteund worden. Ook Hett. *dā-* «nemen» verbindt zich evenals *dāi-* «zetten» (Götze, *Murš Spr*, p. 21; in tegenstelling tot Sturtevant, *C Gr*, p. 153³¹) met het supinum in de beteekenis «beginnen te». Met *dā-* heeft *ep-* ook de overdrachtelijke beteekenis «huwen» gemeen. Waarschijnlijk zijn beide woorden dezen zin aan Akk. *aḥāzu* «nemen» en «huwen» verschuldigd. Ook Akk. *šabātu* «nemen» heeft *ep-* beïnvloed. Treffend is de overeenkomst tusschen de Hettitische uitdrukking *piran ep-* «den weg afsnijden» en Akk. *ḥarrāna šabātu* «den weg afsnijden».

Dat er bij *ep-* en *dā-* een wederzijdsche inwerking te bespeuren valt, is zoo goed als zeker. Onbeantwoord blijft de vraag of deze invloed van *ep-* of van *dā-* uitging.

In het voorbijgaan wijzen we er op dat de I.-E. basis, die door WP, I, 46, op grond van Gr. *ἄπτω* «vastmaken» als *áp* bepaald wordt, veeleer *ēp* is. Gr. *ἄπτω* (cfr. Boisacq, s. v.) hoort elders thuis; Skr. *āpti-* «vriend», *āpya-* «vriendschap», die hoogst waarschijnlijk met *āpnóti* verwant zijn (cfr. Uhlenbeck, s. v.), staan daarentegen bij WP onder een afzonderlijke basis *ēpi* (I, 121-122) gerangschikt.

Volgens Hrozný zou het Beeldschrifthettitisch eveneens een werkwoord *ap-* «grijpen» bezitten. Meriggi daarentegen wil Hett.

ap- in Bh. *apnu-* « beloonen, betalen » terugvinden, hoewel hij de semantische ontwikkeling (*Kausatif* zu *ap-* « *erhalten lassen* > *bezahlen* ») onbevredigend acht. Verder twijfelt Meriggi nog of het eerste teeken fonetisch of ideographisch moet gelezen worden: *apnu-* of *AP-nu-*.

Hett. *appa* « achter, naar, opnieuw, terug »: Gr. *ἐπί, ὀπίσ(σ)ω, ὀπί(σ)θεν*, I.-E. *epi*.

Misleid door een uiterlijke klankovereenkomst, verdedigde Bugge, bij Knudtzon, *Arzawa-Brieje*, p. 73, de etymologie *appa*: Gr. *ἀπό*, I.-E. *apo*. Hoewel de semantische onmogelijkheid in 't oog loopend is, mocht deze vergelijking zich over een buitengewonen bijval verheugen. Hrozný, *SH*, p. 20, Kuryłowicz, *Études indo-européennes*, I, Kraków 1935, p. 75, en Sturtevant, herhaaldelijk in zijn *C Gr*, nemen ze zonder 't minste voorbehoud over. Terughoudender is Pedersen, *Murš Spr*, p. 49, die de etymologie wel aanvaardt, doch er op wijst dat semantisch een vergelijking met Gr. *ἐπί*, enz. meer kans op waarschijnlijkheid biedt. Deze vaststelling werd reeds door Kretschmer, bij Hrozný, *SH*, p. 21¹, en door Lohmann, *IF*, LI, 324 v., gemaakt; in Friedrich's *Heth*, p. 14, wordt de vergelijking *appa*: *ἀπό* uitdrukkelijk als *Gleichklangs-etymologie* vermeld.

I.-E. *apo* beteekent duidelijk « van... af » (WP, I, 117: « herab.... weg, von..... weg ») en duidt het uitgangspunt van een beweging aan. Men vergelijke even Gr. *ἀπῆλθεν ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ, ἀπ' ἀρχῆς, ἀπὸ τινος γίνεσθαι* met Hett. EGIR-*pa* (*ap-pa*) *ḫatrā(i)-* « terug schrijven », *appanda nai-* « naar (iemand) toewenden », *ap-pan ija-* « achter (iemand) gaan, volgen ».

Leerrijk voor een afgeleide beteekenis van *appa*, *appezziaz*, enz. is de tekst *Bo*, 2024 I 6 16, die *ḫantezzi-* en *appezzi-* in den verwijderden zin « vooraanstaand » en « ondergeschikt » in tegenstelling tot elkaar vertoont: ŠÁ¹ GAŠAN *ḫa-an-te-iz-zi-uš* SAL.SUḪUR. LÁL^{HI.A} « de voorname tempeldienaressen van de Dame », naast soortgelijke wending met *ap-pt-iz-zi-uš* « de geringe.... »; cfr. Friedrich, V, II, p. 169.

Ook deze nauwe samenhang tusschen *appezzi-* en *ḫantezzi-* wijst op de semantische ongeldigheid van de etymologie *appa*: *ἀπό*

Daarentegen is de vergelijking met I.-E. *epi* (cfr. WP, I, 122) fonetisch en semantisch mogelijk. Reeds in het Indo-Europeesch wordt *epi* tegelijk tijdelijk en ruimtelijk gebruikt. Zoo beantwoor-

den Hett. *appezziaz*, *appanda* « later, in de toekomst » nauwkeurig aan Gr. ὀπί(σ)σω, ὀπί(σ)θεν, ἔπισσον· τὸ ὕστερον γινόμενον, volgens een glosse van Hesychius. Eveneens stemmen Hett. *appezzi*- « laatste » met Got. *iftuma* « latere » en Hett. *appa dai*- met Gr. ἐπιτέθημι, Skr. *apīdhā*- overeen.

Eigen aan het Hettitisch is de beteekenis « terug, opnieuw », die evenwel gemakkelijk tot een oorspronkelijk « achter, naar » kan herleid worden.

De ontleding van enkele plaatsen zal ons toelaten dit punt nader te belichten.

Hatt, IV, 27-28, leest men: 27. L^U.MEŠ *ga-aš-ga*^{HI.A} *ku-i-e-eš ku-u-ru-ur e-še-ir* 28. *na-at-mu EGIR-an ti-j-e-ir* « de Kaskéers, die vijanden waren, dezen keerden tot mij terug. » Feitelijk beteekent *EGIR-an (appan) tija-* « achter iemand gaan », vandaar « terugkeeren » en « helpen »; cfr. eveneens *Hatt*, IV, 17: ^{PIŠTAR} *GAŠAN.IA EGIR-an ti-ja-at* « Ištar, mijn Dame, hielp mij. »

Verder toont dit voorbeeld duidelijk hoe uit « achter iemand treden » gemakkelijk de beteekenis « terugkeeren » ontstaat.

Hetzelfde geldt van *Hatt*, I, 69: *Ḫattušiliš* vertelt dat, waar hij ook zijn blikken wierp, geen enkel vijand hem durfde in de oogen te zien: *nu-mu-kán IGI^{ME}.A- wa L^UKÚR 99. EGIR-pa Ú.UL ku-iš-ki na-a-iš* « en op mij echter richtte geen enkel vijand zijn oogen terug. » Hier is *EGIR-pa* dubbelzinnig: « naar (mij) » of « terug ». Ook Skr. *āpi* « ook, eveneens » heeft de uitsluitend ruimtelijke of plaatselijke beteekenis opgegeven, en benadert eenigszins den laatsten zin van Hett. *appa*.

Wat echter de semantische ontwikkeling in het Hettitisch beslissend kan beïnvloed hebben, is Akk. *arki*, dat achter het ideogram *EGIR* schuilt. Voor *arki* vindt men bij Bezold, s. v., volgende beteekenissen: « nach hinter, zurück, hinter... her »; en voor Akk. *arka*: « später, nachdem ». Een meer verwijderde beteekenis van Akk. *arki* « gemäsz, secundum » treedt misschien eveneens in het Hettitisch op:

Mu, *KUB*, XIX 29 Rz. IV, 15: *Ḫatti's* vijanden vernemen den dood van *Ḫannuttiš*, *na-at-za-kán a-pt-e-iz-zi-ja EGIR-an 15. e-šá-an-da-at*, wat Götze vertaalt: « wurden sie auch mit Rücksicht darauf (*a-pt-e-iz-zi-ja EGIR-an*) aufsässig »; cfr. index, s. v. *EGIR-an*, met voorafgaanden ablatief.

Het weze ons toegelaten in verband met de etymologie ook op Lyk. *epñ*, *epñte* « na » te wijzen, woorden die nauwkeurig aan Hett.

appan, *n*-vorm van *appa*, en *appanda* beantwoorden. Waarschijnlijk geldt het hier een Indo-Europeesch bestanddeel in het Lykisch, hoewel ontleening van het Hettitisch uit het Lykisch eveneens mogelijk blijft. In dit geval zou de Indo-Europeesche oorsprong van *appa*, *appan* eerder bedenkelijk zijn.

Volgens Meriggi bezit het Beeldschrifthettitisch een woord *appan* « achter, naar, terug »; Hrozný vermeldt het niet.

Van *appa* moet *apa-* « deze » zorgvuldig gescheiden worden. Terwijl *appa* altijd met twee *p* geschreven wordt, verschijnt *apa-* immer met één *p*. Nochtans verbindt Th. Milewski, *Rocznik Orientalistyczny*, VIII, 105, *apa-* met Gr. *ἀπό*.

Dit *apa-* is waarschijnlijk met Lyk. *ebe*, Lyd. *bis* (Hrozný, *SH*, p. 197, 181) verwant. Treffend is de overeenstemming van Lyk. *ebē* (acc. sg.): Hett. *apun*, Lyk. *ebeli* (loc. gen sg. ?): Hett. *apel*.

Ook in het Beeldschrifthettitisch keert dit woord als *apa-* (Hrozný); *eba*, *epa*, *epal* (Meriggi) terug.

Hiermee etymologisch verwant is Hett. *apija* « aldaar ». Kuryłowicz, *Symbolae Grammaticae Rozwadowski*, I, p. 95 v., vergelijkt evenwel *apija* met Gr. *ἐπί*, wat gezien de enkele spelling van *p* in *apija* onmogelijk en daarenboven semantisch onbevredigend is. Aan *apija* beantwoordt in het Beeldschrifthettitisch *apae* « daar » (Hrozný) en in het Lykisch *ebeli* « hier ». Typisch zijn *apeniššan* « zoo », *apeniššuwant-* « dergelijk », beide door kruising van *apa-* en *eni-* ontstaan.

Met *apa-* is vermoedelijk het Hettitische partikel *-pa*, Beeldschrifthettitisch *-pa* (Hrozný) verwant.

Hett. *er-*, *ar-* « aankomen, geraken », *ar-* (medium) « staan, zich stellen », *arā(i)-* « zich verheffen »: Skr. *ārta*, Gr. *ῥῥωρα*, I.-E. *er*: *òr* (WP, I, 136-142).

Van dezen wortel bestaan talrijke afleidingen, die aan Hettitisch en Indo-Europeesch gemeen zijn :

1. Hett. *arnu-* « in beweging stellen, doen komen, brengen »: Skr. *ṛnóti* « beweegt », Gr. *ῥρνυμι*.

2. Hett. *aršanija-* « naijverig zijn »: Skr. *iršyā* « nijd », Skr. *irasyāti* « benijdt », Av. *aršyant* « nijdig ».

3. Hett. *arš-* « vloeien »: Skr. *ārṣati* « vloeit », Gr. *ἀρεῖα*, I.-E. *eres*.

Wellicht is het niet te onpas even aan deze I.-E. basis onze aan-

dacht te besteden. WP, I, 149, bepalen deze als *eras*, *ers*, *ras*, *res*, waarmee het vocalisme van Lat. *ros* bezwaarlijk kan in overeenstemming gebracht worden. WP's veronderstelling van een *ā*-vocalisme in *eras* steunt alleen op Gr. *ῥασ-*, Lit. *rasà*, Ksl. *rosa*.

De Lettoslavische woorden zijn dubbelzinnig, daar Lit. *a* voor I.-E. *o*, *a* en Ksl. *o* voor I.-E. *o*, *a* staan. Gr. *ῥασ-* kan men met Boisacq (s. v.) als *erās-*, nultrap van de parallele basis *erēs* : *erōs* (Gr. *ῥωή*, Lat. *rōs*) opvatten. Als oorspronkelijken basisvorm aanvaarden we derhalve met Boisacq (s. v. *ἀπεράω*), *eres*, opvatting die door Hett. *arš-* treffend bewaarheid wordt.

4. Een andere afleiding van de basis *er* is Hett. *arški/a-* « komen » : Skr. *ṛcchāti* « bereikt ».

5. Na deze etymologieën die geen naderen commentaar behoeven, vermelden we Hett. *arra-* « wasschen », waarvan de verwantschap met de basis *er* : *ēr* moeilijker te bepalen is. *Murš Spr*, p. 48, stelt Pedersen *arra-* met Skr. *ārṣati* « vloeit » en Hett. *arš-* « vloeien » gelijk, wat hem tot het aanvaarden van een klankontwikkeling *rš > r*, verplicht. Deze zou dan in *arš-* door systeemdwang uitgeschakeld zijn. Pedersen's verklaring kan echter niet van Hett. *aršanija-* « benijden » gelden ; alleen op Hett. *arra-* « aars » (= Gr. *ὄρρος*, I.-E. *orso-*) is de regel toepasselijk, zoodat deze zienswijze niet kan bewezen noch ontkend worden.

Dat het woord tot de onverlengde basis *er* : *ēr* « zich bewegen » (vaak van water gezegd) zou behooren, wordt door de dubbele *r* beslist tegengesproken. Wordt *arra-* tot de basis *er* : *ēr* herleid, dan kan het alleen een verlengde vorm van deze basis zijn.

Tot nog toe werd Hett. *arra-* « wasschen » niet met Toch. *yār-*, *yār-* « D. baden, läutern » (S.-S.-S., *Toch Gr*, Verbalverzeichnis, s. v.) vergeleken. Phonetisch maakt dit niet meer bezwaren dan de algemeen aanvaarde etymologieën : Toch. *yok-*, B *yok-* « drinken », cfr. Hett. *eku-*, *aku-*, I.-E. *ēk^u*, en Toch. *yuk*, B *yakwe* « paard », cfr. Lat. *equus*, I.-E. *ekyo-*. Merken we eveneens op dat aan Toch. *yārs-*, causatieve *skejo-* formatie van *yār-*, formantisch in het Hettitisch *arriški/a-* beantwoordt.

De etymologie *arra-* : *yār-*, *yār-* vult de lijst der Hettitisch-Tocharische vergelijkingen met een nieuwe eenheid aan.

6. Waarschijnlijk behoort Hett. *arta-*, infinitief *artattar*, door Hrozný als Oudhettitische vorm, met de beteekenis « Gelangen, Betreten » in de *Actes du Ier Congrès international de Linguistes à La Haye*, Leiden 1928, p. 158, vermeld, eveneens tot de basis *er* : *ēr*.

Formantisch zou *arta-* een afleiding van den stam *ar-* door middel van een verbaalsuffix *-ta* zijn. Dergelijk suffix werd tot nog toe niet voor het Hettitisch bewezen, hoewel Hett. *kešta-* « uitdooven » dat we voorloopig met Toch. *käs-*, B *kes-* « uitdooven », *ksalune*, B *kselñe* « nirvāṇam » vergelijken, wellicht hetzelfde suffix vertoont.

7. Tot dezelfde basis *er : ər* behoort misschien Hett. *aruna-* « zee ».

Ook in het Indo-Europeesch worden talrijke afleidingen van deze basis voor « zee, stroom », enz. gebruikt; cfr. Iersch *rīan* « meer », Gall. *Rēnos* « Rijn », Ocymr. *reatir* « waterval », Ags. *rīth* « id. », Nl. *rīde* « beek, waterloop » (WP, I, 140). Hett. *aruna-* zou dan een afleiding zijn van **aru-*, dat aan I.-E. *ereu*, in Skr. *árvant-* « ijlend », beantwoordt.

Voor de dubbele vocaalspelling in den anlaut van *a-a-ru-na* verwijzen we infra, p. 247.

Hett. *arra-* « aars », cfr. Gr. *ῥορσος* (< **orso-s*) « aars », Oiersch *err* (< **ersa*) « staart », Arm. *or* (< **ors*) « terga »; WP brengen dit woord eveneens bij de basis *er : ər* onder!

Dat *arraš* (*a-ar-ra-āš*) niet voor *arš* staat, zooals Benveniste, BSL, XXXIII, 139, betoogt, blijkt duidelijk uit den datief *arriši* (*ar-ri-iš-ši*) « in zijn aars » (KUB, VII I III 32).

Hett. *eš-*, *aš-* « zijn »: Skr. *āsmi*, Gr. *ἔσμι*, Ksl. (*j*)*esmb*, I.-E. *es* « zijn ».

In het Beeldschrifthettitisch komt *es-* « zijn » eveneens voor: *asue* « ik was », *astu* « wees » (Hrozný); bij Meriggi heeft men reeds een tamelijk volledig paradigma: *esda* « hij is », *ešha* « ik was », *esta* « hij was, zij waren », enz. Merkwaardig is dat de *e* van *es-* « zijn » in deze taal vaak niet geschreven wordt: *sda*, *šha-ra*, *sta*.

Hett. *aššu-* « goed » behoort waarschijnlijk tot dezelfde basis *es*, en beantwoordt aan Gr. *εὔς* (< **esus*) « goed », I.-E. *esu-*; cfr. Friedrich, IF, XLI, 371.

Met *aššu-* verwant is Hett. *aššija-* « beminnen »; voor de verklaring van *i* in plaats van *u*, **aššu-ja-*, vergelijkte men supra, p. 21.

(1) Natuurlijk is Sturtevant's etymologie *kešta-*: Gr. *σβέννυμι*, Lit. *gestá*, I.-E. *s-g^hes*, C Gr, p. 122, 124, onjuist; I.-E. *g^h* wordt immers *ku* in het Hettitisch!; cfr. supra, p. 17.

Naar we later vaststelden werd de vergelijking Hett. *kešta-* = Toch. *käs-* reeds door Petersen, Lang, IX, 19, doch zonder voorbehoud, voorgesteld.

Hett. *eš-*, *aš-* « zitten, blijven, doen, verrichten »; *eš-*, *aš-* (medium) « zich zetten, bezetten, bewonen »: Skr. *āste*, Gr. *ἵσται*, Av. *āste*, Oostiraansch *ās-*, I.-E. *ēs* « zitten ».

Voor de verwijderde beteekenis « doen, verrichten » van *eš-* vergelijkte men als semantisch parallel Lat. *fecī* naast Gr. *τέθημι*.

Het opmerkelijke van Hett. *eš-* is, dat dit woord een nieuwe en wellicht overtuigende bewijsgrond is ten voordeele van een I.-E. basis *ēs* « zitten ». Lang heeft men geaarzeld op gezag van Skr. *āste*, Gr. *ἵσται* een I.-E. basis *ēs* te reconstrueeren. Door I.-E. *ēstai* « hij zit » van *ē*+*sd* (nultrap van *sed*) + *tai* af te leiden, meende Hirt, *IF*, XXXVII, 227 v., aan deze basis te ontkomen. Zonderling is: het dat deze vreemde opvatting nog bij WP, II, 486, s. v. *sed*, ingang vindt.

Het weze ons toegelaten in het voorbijgaan op de merkwaardige overeenkomst van Skr. *śēte*, Av. *saete*, Gr. *καίται*, Hett. *ki-* en Skr. *āste*, Av. *āste*, Oostir. *āste*, Gr. *ἵσται* de aandacht te vestigen. Opvallend is dat de verbaalstammen *kei* en *ēs* tot Indo-Iraansch, Grieksch en Hettitisch beperkt blijven, terwijl *kei* in de overige taalgroepen uitsluitend nominaalstam is en *ēs* elders onbetuigd blijft.

Wat de beteekenis « blijven, bezetten, bewonen » betreft, deze is wellicht aan Akkadischen invloed te wijten; Akk. *ašābu*, *wašābu* beteekent tegelijk « wonen » en « zitten »; cfr. Bezold, s. v.

Dezelfde wortel verschijnt onder geredupliceerden vorm in *ašeš-*, *ešeš-* « bezetten, aanstellen », inf. *ašeššar* « vereeniging, bevolking », inf. *ašatar* « zitten, bewonen ». Laatstvermelde vorm wordt in de vocabularia door Akk. *ašābu* (*KBo*, I 534) weergegeven.

Als causatiefvormen heeft men *aš(ša)nu-* « instellen, bereiden, bezorgen » en *ašešanu-* « doen bewonen, koloniseeren ». Ook deze beteekenissen deelt het Hettitisch met zijn Akkadisch voorbeeld.

Een belangrijk Hettitisch woord is *ešša-* « werken, uitvoeren, verrichten », dat door Götze, *Madd*, p. 105, als *eš-* + *ša-* (cfr. *ezza* = *ed-* + *ša-*) ontleed wordt. Deze verklaring wordt gesteund door gevallen waar *ešša-* met *eš-*, *aš-* « doen » alterneert. Zoo verschijnt *Hatt*, I, 62, volgende wending: *nu-mu-kán ḪUL-lu ut-tar kat-ta Ū.UL ku-id-ki a-aš-ta* « daar deed hij aan mij niet de minste booze daad », naast 2 *BoTU*, 23 A II 61: *ki-i-ma i-da-a-la-u-wa ud-da-a-ar ku-i-e-eš e-eš-šá-an-zi* « die echter zulke booze zaken doen. »

A U, p. 303 v., verbindt Sommer *ešša-* met *ija-* « doen ». Hoewel Pedersen, *Murš Spr*, p. 49-50, aan de phonetische mogelijkheid van deze interpretatie twijfelt, is Sommer's verklaring van *ešša-* door *ija-* + *ša-* in overeenstemming met de door ons supra, p. 22, vermelde contractieregels.

Sommer kan eveneens zich beroepen op plaatsen waar *ešša-* met *ija-* in een zelfde gebruik alterneert, bv. :

Kup, § 1 6 C 31-32 :.... *na-aš-ma-aš ku-iš in-ma ku-iš* 32. *an-tu-uh-šá-aš IT.TI* ^{UDŠI} BAL *i-ja-zi* « (als) om 't even welke mensch tegen de Zon opstand doet (pleegt) », naast *Kup*, § 18 C ; 23-24 :

.... *na-aš-šu LÛ URU ha-at-ti ku-iš-ki* 24. *na-aš-ma LÛ URU ar-za-u-wa ku-iš-ki* BAL *e-eš-šá-i* « (als)... ofwel een zekere Hettietier ofwel een zekere Arzawiër opstand doet (pleegt). »

Daar beide alternanties *ešša-* : *eš-*, *ešša-* : *ija-* voorkomen en de beteekenissen elkaar volledig dekken, is het volstrekt onmogelijk bij dit vraagstuk voor Götze of Sommer stelling te nemen.

Voor *ija-* « doen » verwijzen we naar *Bijlage*, nr. 2, *Repert. van Hett.- Toch. etym.*, nr. 2.

Wat de betekenis van *ešša-* betreft, door Akk. *ašābu* kan een begripwijziging *zitten* > *verrichten* niet verklaard worden, zoodat men ook voor *ešša-*, in de veronderstelling dat het bij *eš-* hoort, evenals voor *eš-* tot het semantische parallel *τ(θ)ημι* : *jeci* zijn toevlucht nemen moet ⁽¹⁾.

In het Beeldschrifthettitisch is deze wortel eveneens overvloedig betuigd : *as-* « zitten », *asa-* « stoel, zitplaats » (Hrozný en Meriggi) ; Meriggi vermeldt nog een woord *as¹tar* « zitplaats » en een causativum *as¹nuwa-* « doen zitten », cfr. Hett. *aššanu-*.

Opmerkelijk is het dat de *e* van *es-* « zitten » in het Beeldschrift-hettitisch immer geschreven wordt, terwijl dit voor *es-* « zijn » niet het geval is.

In tegenstelling tot het Hettitisch, dat I.-E. *ḥsón̄ti* ⁽²⁾, van *es* « zijn », en *ḥsón̄ti*, van *ēš* « zitten », op dezelfde manier, *a-šá-an-*

(1) In het Tocharisch heeft men *tāk-* « zijn », dat met Gr. *ἔθῆκα*, Lat. *jeci* verwant is. Hier staat men dus voor een betekenisontwikkeling : *doen* > *zijn*. Vermits in het Hettitisch *eš-* « zijn » en *eš-* « zitten » volledig gelijkkluidend zijn, is een semantische evolutie *zijn* > *doen* op het eerste gezicht niet onmogelijk. Toch lijkt de afleiding van *eš-* « zitten » ons waarschijnlijker.

(2) Voor schwa secundum geven we de voorkeur aan Hirt's notering door *b*.

zi, spelt, onderscheidt het Beeldschrifthettitisch nauwkeurig *sta* « hij was » van *esta* « hij zat ».

Hett. *ešhar* « bloed »: Skr. *ásrk*, Gr. *žao*, Lat. *aser*, Let. *asins*, I.-E. *ěsrgʷ* « bloed » ⁽¹⁾.

In het Beeldschrifthettitisch ontmoet Meriggi een woord *ešhar*- « bloed(ig maken) », deelwoord: *e-šha-r-mi-si*.

Hett. *ed-*, *ad-* « eten »: Skr. *ádmi*, Gr. *žðw*, Lat. *edo*, I.-E. *ed* « eten ».

Ook het Beeldschrifthettitisch kent een woord *et-* « eten » (Hrozný).

Hett. *i-* « gaan »: Skr. *émi*, Gr. *ελμι*, Lit. *eimt*, Toch. *i-*, B *i-* « gaan », I.-E. *ei* « gaan ». *i-* verschijnt in het Hettitisch slechts in de imperatiefvormen *it* « ga » (cfr. Skr. *ihí*, Gr. *ἴθι*, I.-E. *idhi*), *itten* « gaat », *ehu* « ga ».

Een verlengde vorm van de basis treedt op in Hett. *ija-* « gaan »: *i-ja-aḥ-ḥa-at* « ik ging »; *i-ja-at-ta-ri* « gij, hij gaat », *i-ja-at-ta* « id. »; *i-ja-an-na-* « gaan ».

Dit woord wordt door Sturtevant, *C Gr*, § 74, met Skr. *yáti* « gaat », Lit. *jóti* « reizen » vergeleken, waarbij de aequivalentie Hett. *a* = Skr. *ā*, I.-E. *ā* uitdrukkelijk betoond wordt. Sturtevant's ontleding van *ija-* is blijkbaar onjuist. Niet alleen wordt de *anlaut-i* willekeurig verwaarloosd, doch ook voor de juiste verklaring van *a* in *ija-* is deze linguïst het spoor bijster geraakt. Vermits *ija-* slechts in het medium bestaat, meenen we dat *a* hier de thematische vocaal is, die in het Hettitische medium algemeen optreedt en tot een I.-E. *o* opklimt; cfr. Sturtevant, *C Gr*, § 376-377. Hett. *ija-* beantwoordt derhalve aan een I.-E. *eio-*. Onze uitkomst wordt door Hirt's opvatting aangaande de I.-E. basis *ei* gesteund. *Idg Gr*, II, § 144, verwerpt deze taalkundige het bestaan van een oorspronkelijke *eĩā-* basis en leidt hij de I.-E. *ĩā-*vormen van een *ĩā-* nomen af. Volgens Hirt zou de oorspronkelijke basis *eje* zijn; cfr. WP, I, 109, *eje*: *eĩā*. In het Tocharisch bestaat naast *i-* « gaan » ook de verlengde vorm *yā-*, B *ya-* « id. ». Natuurlijk is deze Tocharische vorm wel met Skr. *yáti* verwant.

Met *i-* verwant is misschien *itar*, waarvan de beteekenis zeer

(1) Over de *ḫ* van Hett. *ešhar*, cfr. *supra*, p. 49-50, en *infra*, p. 167-168.

waarschijnlijk ⁽¹⁾ « gaan, τὸ ἔραι » is, cfr. Toch. *ytār* « gaan », Lat. *iter*.

Voor Hett. *iwar* « als », cfr. infra, p. 158.

Hett. *-i*, nom. - acc. pl. onz. van het enclitische voornaamwoord *-a* ⁽²⁾: Skr. *ay-ám*, Lat. *is*, I.-E. *ei*, *i*.

Dat het Hettitisch I.-E. *-e*: *-o* en *-ei*, *-i* in éénzelfde paradigma vertoont, herinnert treffend aan Skr. gen. *a-syá* tegenover nom. - acc. pl. onz. *i-mé*. Volgens Meriggi kent het Beeldschrift-hettitisch eveneens een *i*-demonstrativum, dat echter niet enclitisch is: nom. *is* « deze », acc. *jan* « dezen ». Dit pronomen kan moeilijk onderscheiden worden van het *ja*-relativum. Hrozný vereenigt dan ook beide, wat zeer waarschijnlijk is, daar de meeste Indo-Europeesche relativa, waaronder *je*: *jo*, Skr. *yáñ*, Gr. *ὅς* (= Bh. *ja*-), zich uit een oud demonstrativum hebben ontwikkeld; cfr. Nl. *die*, demonstrativum en relativum in de plaats van *welke*.

Vermelden we eveneens dat volgens Hrozný het Beeldschrift-hettitisch het verdubbelde *ja*-pronomen als onbepaald voornaamwoord bezigt: Bh. *jasja*- beantwoordt formantisch nauwkeurig aan Hett. *kwiški*-, Lat. *quisquis*.

Hett. *ug* « ik »: Skr. *ahám*, Lat. *ego*, Gr. *ἐγώ*, Lit. *ąsz* (Olit. *ész*), Ksl. *(j)azš*, I.-E. *ego* « ik ».

Besluit.

Uit de vergelijking van bovenstaande zekere Hettitisch-Indo-Europeesche etymologieën leiden we de volgende aequivalenties af:

Indo-Europeesch *e* = Hettitisch *e*.

Indo-Europeesch *ò* = Hettitisch *a*.

Naar aanleiding van *eš*- « zijn » en *eš*- « zitten » stelden we nog volgende overeenstemmingen vast:

(1) Overtuigend voor de beteekenis « gaan » is vooral Bo, 2072 I 21-22: *i-tar wa-ap-pu-i da-áš-ki-iz-zi* « neemt den gang (weg, cfr. Lat. *iter*) naar het hol », naast *uwa*- « komen » in denzelfden context.

(2) cfr. Friedrich, ZA N.F., II, 289 v.

Indo-Europeesch *b* = Hettitisch *a*.

Indo-Europeesch *ə* ⁽¹⁾ = Hettitisch *a*.

* * *

Aan het slot van deze uiteenzetting, vermelden we nog een drietal etymologieën, die hoewel niet tegen de zooeven bepaalde klankregels indruischend, voorloopig als te onzeker moeten van de hand gewezen worden.

Hett. *imma* « ook, nog, daarenboven » is door Pedersen, *Murš Spr.* p. 77-79, met Lat. *immo* vergeleken, wat semantisch waarschijnlijk is. De oorsprong van het Latijnsche woord is evenwel zeer duister; daarenboven druischt Pedersen's verklaring tegen de spelling *inmo* der Plautus- en Noniushandschriften in. Deze graphie *inmo* heeft aanleiding gegeven tot de verklaring van *immo* door **en-emo* « ik aanvaard »; cfr. Walde, s. v.

Met woorden als Lat. *immo* geraakt men wel nooit tot zekerheid.

Hett. *irma-* « ziek » wordt door Sturtevant met Gr. ἡρέμα « rustig, zacht », Got. *armōstai* « ἐλεεινότεροι » vergeleken. Gr. ἡρέμα is natuurlijk niet met Got. *armōstai*, doch wel met Got. *rimis* « rust », Skr. *rámate* « is rustig » verwant. Met Hett. *arpa-* « ongelukkig », waarover weldra uitvoeriger zal gehandeld worden, heeft *irma-* waarschijnlijk geen verband. Carruthers, *Lang*, XI, 159-160, verbindt Hett. *irma-* en Got. *arms* met Arm. *ol-ormim* < **or-orm-im* « misereor »; cfr. Meillet, *MSL*, X, 280. Op gezag van deze drie talen stelt hij een nieuwe I.-E. basis *er : ór* « ongelukkig » voor. Nu beteekent *irma-* alleen « ziekte » en niet « ongelukkig ». Naar aanleiding van Hett. *ḫengan* zullen we uitvoerig over de woorden voor « ziekte » en verwante begrippen handelen. De vergelijking met de aldaar aangehaalde voorbeelden valt ongunstig voor Carruthers' etymologie uit.

Steunend op de gelijkheid: Akk. *šu-um-ru-ša-a-ku* « ik ben ziek » = Hett. *ar-* (Akkadisch-Hettitische bilingue *KUB*, I 16 I 2) en de Hettitische woorden voor « zwanger » *armawant-*, *armahḫant-*, *armah(h)-* « zwanger zijn », *armahatar* « zwangerschap », hebben Friedrich, V, II, p. 21, en Götze, *Mu*, p. 198-99, het bestaan van een vorm **arma-* naast *irma-* afgeleid. Deze veronderstelling wordt bevestigd door Hett. *armanija-* « ziek worden »;

(1) meer bepaald: *a*₁ van de *e*-rij.

cfr. voor dit laatste woord Ehelolf, *ZA N.F.*, IX, 182³. Voor *n* in plaats van *l* vergelijk men onze opmerking supra, p. 24.

Of de Hettitische woorden voor « zwanger », *armavant-*, enz., met *irma-*, *arma-* « ziek » verwant zijn, stelling die door Götze, *l. l.*, verdedigd wordt, durven we niet als zeker te beschouwen. Meestal vertoonen woorden voor « zwanger » een andere semantische ontwikkeling: *zwellen* > *zwanger*; bv. Skr. *śvāyati* « zwelt »: Lat. *inciens*, Gr. *ᾠέω* « zwanger zijn »; Lit. *sunkùs* « zwaar »: Nl. *zwan-*ger; Oiersch *brenn-* « zwellen »: Opr. *brende* « zwanger », enz.

Hett. *iknijant-* « lam » is door Benveniste, *BSL*, XXXVI, 1, 102-103, met Gr. *ἄννος* « aarzeling » vergeleken. Vermits Gr. *ἄννος*, verwant met Ohd. *ahhta* « nadenken », eerder op een psychisch gebeuren wijst, Hett. *iknijant-* daarentegen uitsluitend een fysisch onvermogen aanduidt, zal men deze etymologie liefst niet aangaarden.

b) Gevallen van Indo-Europeesche Sonant.

Afzonderlijk rangschikken we enkele gevallen waarvan de *anlaut* aan een Indo-Europeesche sonant beantwoordt.

n. — Een zeker voorbeeld voor *n-sonans* in den *anlaut* is: Hett. *anzaš* « wij », cfr. Got. *uns*

Hett. *anzaš* = *nš* (nultrap van **neš*, I.-E. *nes*) + *aš*; voor de fonetische verklaring van *anzaš* < *nšaš*, cfr. supra, p. 23.

Opmerkelijk zijn de spellingen *an-za-a-aš*, *an-zi-el*, *an-zi-ta-az*, immer met één *a* in den *anlaut*.

Woorden als Hett. *anda* en *andurza*, die ook met één *a* in den *anlaut* gespeld worden, vertoonen waarschijnlijk *n-sonans*, waarop Lyk. *ñte* eveneens wijst. Zoolang echter de Indo-Europeesche etymologie niet met voldoende zekerheid kan bepaald worden, blijve elke gevolgtrekking uit dit materiaal liefst achterwege.

m. — Voor *m* in den *anlaut* is ons tot nog toe geen voorbeeld bekend.

r. — Hett. *arpa-* wordt door Sturtevant als « unhappy, unlucky, bad luck » vertaald en met Gr. *ῥοφανός* « wees », enz. vergeleken.

Tot de I.-E. basis *órbho-* (WP, I, 183-184) « beroofd van zijn ouders, wees » en vandaar « erfgenaam » behooren : Gr. *ὀρφανός*, Lat. *orbus*; Arm. *orb* « wees », Got. *arbi* « erfenis », Oiersch *orb(b)e* « erfenis ».

Wat WP, I, 184 verder tot de basis rekenen : Skr. *árbha-* « klein, zwak », Ksl. *rabz* « knecht », Arm. *arbaneak* « helper, dienaar » en de met Nl. *arbeid* verwante Germaansche woorden, hoort waarschijnlijk elders thuis (cfr. Vercoullie, s. v. *arbeid*, *erf*; Uhlenbeck, s. v. *árbhaḥ*; Hübschmann, *Armenische Grammatik*, I, *Etymologie*, Leipzig 1897, p. 423; Brugmann, *IF*, XIX, 384). Evenmin bevredigend is een semantische evolutie : *verweesd kind, dat moet uit dienen gaan* > *dienaar*. Ook Got. *arms* moet van deze basis gescheiden worden; cfr. Osthoff, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* (Paul-Braune), XVIII, 251, en Meillet, *MSL*, X, 280.

De begripssfeer waartoe het Hettitische woord behoort is trouwens geheel verschillend. Forrer, *Forschungen*, I, 2, Berlijn 1929, p. 129-130, heeft enkele plaatsen verzameld waar *arpa-* voorkomt. Zoo leest men *KUB*, V 1 III 67 : AN. MEŠ ŠÁ MÊ MI×AŠ(of (DUGUD)-un ar-pa-an Ū.UL uš-kát-te-ni « gij, goden, ziet niet een zware ramp van den veldslag (tegemoet). »

KUB, V 1 III 46, 49, komt *arpa-* eveneens in verbinding met *zahḫai-* « veldslag » voor; *KUB*, V 1 III 33, wordt van een verslagen leger gezegd : KIKAL.BAD IŠ.TU MÊ ar-pa-ša-a-i « het leger heeft ongeluk in den slag. »

Deze uitdrukking herinnert aan soortgelijke wendingen, zooals ŠÁ MÊ *ḫarga-* « de ondergang van den slag », waarover naar aanleiding van *ḫengan* zal gehandeld worden. Het verschil tusschen de gevoelswaarde van *arpa-* en de verwanten van de I.-E. basis *órbho* is in 't oog loopend.

Etymologisch zouden we *arpa-* eerder met Skr. *raphitá-* « beschadigd, ongelukkig », *rāpas-* « verwonding », Gr. *ἐρέπτομαι* « afrukken », I.-E. *rep* (WP, II, 369) verbinden.

Men lette weer op de spelling : *ar-pa-áš*, *ar-pa-an*, *ar-pu-wa-an-ta*, *ar-pa-ša-a-i*.

Hett. *arnu-* « brengen », cfr. Skr. *ṛnóti*, waarover we reeds supra, p. 96, handelden, wordt eveneens immer met één *a* geschreven : *ar-nu-mi*, *ar-nu-ut*, *ar-nu-ši*, enz.

1. — Hett. *alpa-* « wolk »: Gr. *λαπαδνός* « slap », Ohd. *Luft*, Nl. *lucht*.

Door Sturtevant wordt *alpa-* met Lat. *albus*, Gr. *ἄλφος*, I.-E. *albho-* vergeleken, etymologie die blijkbaar onjuist is, daar geen enkel woord, dat tot deze basis behoort, dergelijke beteekenis vertoont. Een semantische evolutie *wit* > *wolk* ontbreekt eveneens. Wel ontmoet men volgende ontwikkelingen: *slap* > *vochtig* > *wolk* (I.-E. *enebh*, Gr. *νεφέλη*; I.-E. *meigh*, Skr. *meghá-*; Nl. *wolk* is volgens Vercoullie, s. v., met *verwelken* verwant), *donker* > *wolk* (I.-E. *melg*, Gr. *ἄμολγός*, WP, II, 299) en ten slotte *hot* > *wolk* (cfr. Persson, *Beiträge zur indogermanischen Wortforschung*, Upsala 1912, p. 195).

Opvallend is de verwantschap met de Germaansche woorden voor « lucht »: Ohd. *Luft*, Got. *luftus*, Nl. *lucht*. Franck-van Wijk, s. v., verbinden deze termen met Gr. *λαπαδνός* « slap ». Deze vergelijking is in groote trekken juist, doch vereischt nadere aanvulling. Ohd. *Luft*, Got. *luftus* behooren tot de basis *leup* « afpellen, verzwakken » (WP, II, 417-19), die parallel is met de basis *lep*, *leb* « id. » (WP, II, 429-433). Op de mogelijkheid van dergelijke semantische ontwikkeling hebben we reeds gewezen. Uit de ontleding van den tekst *KUB*, XIX 14, *ne-pt-ši Ū.UL al-pa-āš* « aan den hemel (is) geen wolk », blijkt duidelijk dat *alpa-* « wolk » beteekent. Deze beteekenis staat evenwel de vergelijking met woorden voor « lucht » niet in den weg. Ook elders loopen de begrippen « lucht » en « wolk » door elkaar:

Skr. *nābhas-* beteekent « nevel, luchtruim, hemel », Av. *nabah-* « luchtruim, hemel », Ksl. *nebo* « hemel », Cymr. Corn. *nef* « hemel », Hett. *nepiš* « hemel », terwijl Gr. *νέφος*, *νεφέλη* en Lat. *nebula* alleen « wolk, nevel » beteekenen.

De beteekenis « hemel » voor *nepiš* en « wolk » voor *alpa-* in het Hettitisch, berust op een licht begrijpelijke begripsverdeling.

Tot slot vestigen we de aandacht op de enkele spelling van *a* in den *anlaut* van *alpa-*: *al-pa-*.

Tot dezelfde I.-E. basis *lep* « afpellen, verslappen » behoort waarschijnlijk eveneens Hett. *alpant-* « ziek ». Götze, *Madd*, p. 112, stelt voor dit woord als **alwant-* aan *alwanzatar* « tooverij » te verbinden, zoodat *alpant-* « ziek door tooverij, betooverd » zou beteekenen. Een phonetische alternantie *p:w:m* komt alleen in

vreemde eigennamen voor (cfr. de voorbeelden bij Götze, *Madd*, p. 112), doch blijft elders onbetuigd.

Een vergelijking *alpant-* : I.-E. *lep*, Gr. *λαπαδνός* « zwak », Skr. *álpa-* « gering » (?), Lit. *álpnas* « zwak, onmachtig », Nl. *laf* is dus niet onmogelijk. Voor zeker houden we deze etymologie niet, daar *alpant-*, te oordeelen naar den tekst *KUB VII 1 I 2*, slechts algemeen de beteekenis « zwak » vooropzet. Verder materiaal ware wenschelijk.

Men lette weer op de spelling *al-pa-an-da-*, met één *a* aan het begin van het woord.

Op deze bijzonderheid van de Hettitische spelling komen we wel later terug. Het weze ons alleen toegelaten reeds nu op de tegenstelling tot *e-eš-mi* « ik ben » en « ik zit », *e-ip-mi* « ik grijp », *a-ar-hu-un* « ik kwam », enz. te wijzen.

Thans behandelen we nog enkele voorbeelden, die in het Grieksch en het Armenisch de zoogenaamde prothetische vocaal vertoonen.

c) Gevallen van Grieksche en Armenische vocaalprothese.

Over dit vraagstuk handelt Meillet in een belangrijk artikel *De la prothèse vocalique en grec et en arménien*, BSL, XXVII, 129-135. Meillet's besluit is dat alleen vóór *r* de prothese algemeen is, terwijl vóór *l*, *m* en *n* dit verschijnsel slechts sporadisch blijft. Opmerkelijk mag het heeten dat onder de in dit opstel verwerkte voorbeelden drie termen voorkomen, die eveneens voor het Hettitisch betuigd zijn, nl. Gr. *ἀσθήρ* : Hett. *šittar*, Gr. *ἔνομα* : Hett. *lāman*, Gr. *ἀνῆρ* : Hett. *innara-*. Onze opmerkingen zijn derhalve een passende aanvulling van Meillet's artikel, dat met het Hettitische materiaal geen rekening houdt (1).

(1) Over het vraagstuk van de Grieksche en Armenische vocaalprothese in verband tot de Hettitische gegevens, vergelijkte men eveneens onze mededeeling op het XIIIe Vlaamsch Philologencongres te Gent (April 1936): *De Hettitische h en het vraagstuk der Grieksche en Armenische vocaalprothese*. Deze bijdrage zal eerlang in de *Handelingen* van dit congres verschijnen.

Uit de vergelijking van Arm. *ašt*, Gr. *ἀστήρ*, *ἄστρον* met Ved. *stṛbhīḥ*, Av. *star-*, *staram*, Ohd. *stern*, Lat. *stella*, leidt Meillet te recht af dat de vocaal *a* in den Griekschen en Armenischen *anlaut* niet Indo-Europeesch is, doch een innovatie eigen aan beide talen. Een vorm zonder prothetische vocaal leeft nog voort in Gr. *στεροπή* naast *ἀστεροπή*. WP, II, 635 bepalen trouwens de I.-E. basis als *ster* (II, 635). Oorspronkelijk zou de nominatief *stēr* en de genitief *strós* geweest zijn. Deze laatste vorm ontwikkelde zich phonetisch tot *astrós*; vervolgens ging de *anlaut-a* ook op den nominatief over. Boisacq heeft dus ongelijk, waar hij de I.-E. basis als *astēr* bepaalt.

Aan Gr. *ἀστήρ* beantwoordt in het Hettitisch *šittar*; de spelling *ši-it-tar* dekt een uitspraak *štar* (de groep *š+consonant* wordt in den *anlaut* *ši+consonant* geschreven; cfr. voor deze orthographische bijzonderheid, infra, p. 194 v.). Nu heeft Weidner, AOF, VI, 1931, 223, uit de overeenkomst ^{URU}MUL-*ra-dš* = ^{URU}*dš-ti-ra-dš* het bestaan van een woord *aštira-* «ster» willen bewijzen. Volstrekt zeker is dit evenwel niet.

Dat het Indo-Europeesche woord voor «ster» uit het Akkadisch zou ontleend zijn, opvatting die door Zimmern en Schrader verdedigd wordt (cfr. Walde, s. v. *stella*), lijkt ons niet overtuigend.

Het Tocharisch kent den vorm zonder prothese: *šreñ* «ster».

Uit de vergelijking van Arm. *anun*, Gr. *ὄνομα* met Skr. *nāma*, Lat. *nomen*, Got. *namo*, besluit Meillet dat de vocalische *anlaut* in het Grieksch en het Armenisch secundair is. Hiermee stemmen WP, I, 132, overeen, die op gezag van Lak. **ὄνομα κατίδας*, Tosk. *emen* en Otsjech. *imě* (<**ɛnmě*) den oorspronkelijken basisvorm als **n(ɔ)men* bepalen.

Evenals in *šittar* vertoont het Hettitisch hier een vorm zonder prothetische vocaal: *lāman*. Voor de verklaring van *anlaut-l* in plaats van *n* verwijzen we supra, p. 24.

In het Tocharisch verschijnt eveneens de vorm zonder prothese: *ñom*, B *ñem* «naam».

Het derde voorbeeld is Gr. *ἀνήρ*, *ἀνδρός*, Arm. *ayr* naast Skr. *nā*, *nāram*, Umbr. *nerus*, Sabijnsch *Nero*. Hier eveneens is de oorspronkelijke Indo-Europeesche vorm *ner* (cfr. WP, II, 332) en niet *anēr* (Boisacq, s. v. *ἀνήρ*).

Verwant met deze basis zijn Hett. *innara-* «kracht», *innarā(i)-*

en *innarawā(i)-*, *innarawēš-* « krachtig zijn », *inarahh-* « krachtig maken »; cfr. Kretschmer, *KlF*, I, 301 v., en *KZ*, LV, 79 v., waar eveneens de godennaam Indra behandeld wordt.

Hier vertoont het Hettitisch een prothetische vocaal *i*, die waarschijnlijk met *anlaut-i* van Skr. *īndraḥ* « Indra » samenhangt.

Merkwaardig is dat het Luwi aan Hett. *innara-* met *annar-* beantwoordt. Men vergelijke de Luwisch-Hettitische bilingue (aangehaald bij Forrer, *Die Inschriften und Sprachen des Hatti-Reiches* ZDMG N.F., I, 216):

ḫan-na-ru-um-mi-en-zi aš-ḫa-nu-wa-an-ta = *ḫin-na-ra-u-wa-an-ta-aš u-wa-du e-eš-ḫa-nu-wa-an-ta*.

Met zijn prothetische *a* rangschikt het Luwi zich bij de *a*-vormen van het Grieksch en het Armenisch. Het Phrygisch kent eveneens een vorm *avaq*.

De tegenstelling tusschen Hett. *innara-* met *i* en Luwi *annar-* met *a* blijft voorloopig onopgehelderd. Verder zal men opmerken dat de toestand in het Hettitisch niet regelmatig is: *lāman* en *šittar* vertoonen geen prothetische vocaal, *innara-* heeft *i* en *aš-tira-* waarschijnlijk *a*.

Na de behandeling van de *e*-rij kunnen we overgaan tot de *a*-rij.

2. *a*-RIJ.

Aanmerking. — Uit de bespreking van het etymologische materiaal hebben we woorden als *ḫanna-* « grootmoeder », *ḫuhḫa-* « grootvader » verwijderd. Lalwoorden dienen immer bij den opbouw van een systeem zorgvuldig geweerd. Uit de talrijke wijzigingen die ze onafhankelijk van de fonetische structuur der taal ondergaan, blijkt hun uitzonderlijk karakter, dat zich eveneens treffend in hun ruime verspreiding weerspiegelt. *ḫanna-* is het eenige Hettitische woord, dat *ḫ* in den *anlaut* verliest; cfr. supra, p. 49. Verder keeren termen als Hett. *ḫanna-*, *ḫuhḫa-*, *atta-* « vader » en Bh. *ḫuḫa-* « grootvader », *tata-* « vader » in de meeste taalgroepen der wereld, zonder merkelijke verschillpunten, terug: cfr. Mitanni *atta(i)*, Elamisch *atta*, Sumerisch *ad-da*, Turksch *ata* (Hrozný, *SH*, p. 31). Bij dergelijke woorden, die niet genoeg met

omzichtigheid kunnen behandeld worden, blijven de etymologie en de vergelijking met andere talen beter achterwege.

Thans bespreken we de voorbeelden der *á*-rij.

Hett. *hanti* « vóór »: Gr. *ἀντί* « vóór », Lat. *ante* « vóór », Skr. *anti* « vóór, dicht », *antiká-* « dicht bij », Lit. *añt* « vóór », I.-E. *anti*, *ante* (WP, I, 65-67).

Met *hanti* zijn volgende Hettitische woorden eveneens verwant: *hanza-* « voorzijde », als adv. « vóór »; *hantezzi-* « eerste ».

hantezzi- is een afleiding van *hanti* (loc. « in fronte ») + suffix *-zi-*.

Wat Sturtevant over een afleiding *hanta-i-zi-* « a going forward » (*C Gr*, § 163) schrijft, is lang niet overtuigend; cfr. Lohmann, *IF*, LI, 319-328 (1). De verdere verhoudingen tusschen *hanti* en andere Hettitische woorden zijn nog onopgeklaard.

Zeer onnauwkeurig is de vertaling van Hett. *handa-* in Sturtevant's *Glossary* (s. v.), waar « in front of » als oorspronkelijke beteekenis naast « reverent toward, devoted to, firm, true » (deze beide laatste in *C Gr*, § 124) wordt aangegeven. *handa-* is etymologisch verwant met *handā(i)-* « vestigen » en beteekent oorspronkelijk « gevestigd, stevig »; onder invloed van Akk. *kēnu* ontwikkelt zich eveneens de beteekenis « trouw ». Sturtevant's vertaling wekt den schijn alsof *hanti* en *handā(i)-* door elkaar loopen (2).

Duister blijft eveneens een woord *hanti*, dat Götze, *Hatt*, p. 93, als « getreulich, wahrheitsgemäsz » opvat en waarmee hij *hantija-* « getreu sein », *hantijallēš-* « id. » verbindt (3). Hiertegen verzet zich Forrer, *Forschungen*, I, 2, p. 202 v., die *hanti* door « demnächst » vertaalt. Hierbij steunt deze taalkundige vooral op de tegenstelling *Bo*, 2504 I 9, *nu nam-ma ar-ḫa-ja-an* 1 *éKIB.PA-an DÜ-an-zi*, en *ib.*, I 53, *nu nam-ma ḫa-an-ti-i* *éKIB.PA-an KAK-an-zi* « verder maken ze — *arḫajan* — (aanvankelijk) één k.-huis, verder maken

(1) Wat het suffix betreft, denkt Sturtevant aan I.-E. *-ti-*, Lohmann echter aan *-tjo-*; waarschijnlijk is het niet-Indo-Europeesch, cfr. Lyk. *hr-zzi* « bovenste ».

(2) Over Sturtevant's etymologie *handā(i)-* = *ḫa* (praefix) + *nd* (nultrap van *ned* « knopen », cfr. Lat. *nodus*) handelen we infra, p. 118.

(3) *KIF*, I, 232, en *h*, p. 63, verwerpt Götze zelf de beteekenis « getreu », doch zijn nieuwe vertaling « gesondert » laat zich niet gemakkelijk verklaren.

ze onmiddellijk daarop een *k*-huis. » Nu beteekent Skr. *ānti*, *antikā*-eveneens « dicht bij, daaropvolgend », daarenboven is een overgang van een ruimtelijke naar een tijdelijke beteekenis niet onbestaanbaar. Verder biedt Forrer's verklaring het voordeel, dat ze dit laatste *hanti* met het gekende *hanti* « vóór » verbindt (*wat vóór iets staat, het dichtste, wat onmiddellijk volgt of voorafgaat*) en alzoo de spelling met *t* gemakkelijk verklaart. Evenals het werkwoord *handā(i)*- wordt *handa*- « stevig, trouw » meestal met *d* geschreven, toch komen ook spellingen met *t* voor: *ha-an-ta-áš*, *ha-an-ta-tar*, *ha-an-ta-nu-un*, *ha-an-ta-id-du*, enz.; cfr. Sturtevant, *C Gr*, § 457.

Ten slotte bestaat er ook een werkwoord *hantija*- « helpen », dat Forrer ofwel rechtstreeks uit *hanti* afleidt, ofwel als haplogogie uit *hanti* + *tija*- (*iemand vooruitzetten, helpen*) (*Forschungen*, I, 2, p. 179) verklaart. Rekent men ook dit werkwoord tot *handā(i)*-, wat volgens de beteekenis mogelijk is, dan heeft men hier weer een spelling met *t* naast *d*.

Hett. *hark*- « houden, hebben »: Lat. *arceo* « insluiten, afweren », Gr. ἀρκέω « afweren », I.-E. *ark*.

Een korte phonetische opmerking in verband met *hark*- is wellicht niet te onpas. Gezien de zwakke articulatie van *k* in het Hettitisch, verdwijnt *k* onmiddellijk voor consonant; cfr. supra, p. 24. In *hark*- is *k* dus geen worteluitbreiding, opvatting die nochtans door Benveniste, *BSL*, XXXIII, 143, wordt verdedigd. Over dit verlies van *k*, in tegenstelling tot het behoud van *k* in *hark*- « te gronde gaan », handelden we reeds supra, p. 24.

Ook de beteekenis van *hark*- verdient nader toegelicht te worden.

Dat Sturtevant's *Glossary*, s. v., alleen de beteekenis « have » opgeeft, is een onnauwkeurigheid, waarop dient gewezen. Götze en Friedrich vermelden in de indices van de door hen gepubliceerde teksten immer den zin « halten, haben ». Een oorspronkelijke beteekenis « behouden, bewaren » merkt men nog duidelijk aan vele plaatsen, o. a.:

Hukḫ, § 4, 22, 23: *ma-aḫ-ha-an A.NA SAG.DU-KA ZI-KA Ū A.NA RA.MA.NI. KA 23. gi-en-zu ḫar-ši ŠU^{HI.A} -uš a-ra-aḫ-za ḫar-ši* « evenals gij voor uw hoofd en voor uw persoon genegenheid hebt en uwe handen — *araḫza ḫarši* — (beschermend) rond houdt. »

MU, KUB, XIX 36, 12-14: nu KÚR^{URU}ḫa-at-ti dam-ma-eš-ḫa-ir nu ku-it KÚR-TU 13. ḫar-ni-in-ki-ir ku-it-ma-za e-šá-an-

ta-at-plt. 14. *na-at har-kir-plt* « en ze bedrukten Hatti, een zeker deel (van het) land verwoestten ze, een zeker deel echter bezetten ze, en ze behielden het ook. »

Duidelijkst van al is de tekst *Madd*, § 21, Rz. 16 :

A.NA KÚR.KÚR^{HI.A} 15. ŠÁ A.BI UTUŠI Lù^a-ú-ri-ja-la-dš Lùš^a-pa-a-šá-al-li-eš-šá e-eš nu-wa-kán KÚR.KÚR^{HI.A} LùKÚR me-na-ah-ha-an-da har-ak (er is spraak van land dat in leen afgegaan werd) « voor de landen wees gij de (schildwacht) en de (bewaker) van den vader der Zon en — *harak* — verdedig (bewaar) de landen tegen den vijand. »

Deze oorspronkelijke waarde is dan later verzwakt tot *hebben* (bv. *pe har-* « bij zich hebben »), om ten slotte uit te monden in de kleurlooze beteekenis van het hulpwerkwoord *hark-*, dat bij de vorming van het periphrastisch perfectum optreedt: *ištamaš-san har-* « ik heb gehoord » = *ištamašsun*. Men vergelijk Lat. *habere*, dat semantisch dezelfde evolutie doormaakt: *houden, hebben, gewoon hulpwerkwoord* (Laatlatijn en Romaansche talen).

De beteekenis bepaald zijnde, kunnen we onze aandacht aan de etymologie wijden.

Sturtevant, *C Gr*, § 131, vergelijkt *pe harzi* met I.-E. *bhēreti*, Gr. *φέρω*, Lat. *fert*, en leidt deze vormen uit een « Indo-Hittite » *bhe-her* af. Nu is Hett. *pe-* een zeer verspreid praefix, dat immer in tegenstelling tot *we-*, *u-* staat (*pedā-*, *udā-*). Of het Indo-Europeesch is, kan, door gebrek aan nadere inlichtingen, niet zoo maar dadelijk gezegd worden ⁽¹⁾.

Zeker is dat Sturtevant's vergelijking met Gr. *φέρω*, enz. semantisch niet onaanvechtbaar is. Toch schroomt deze taalkundige er niet voor Hett. *pe-* en Gr. *φέρω* tot een I.-E. *bhe* te herleiden. Nadat de « Indo-Hettitische » *h* intervocalisch in *bhe-her* gevallen was, ontstond volgens Sturtevant *bher*. Merken we onmiddellijk op dat men veeleer *bhēr*, met lange *ē* < *ehe*, zou verwachten. Ook in andere opzichten is Sturtevant's reconstructie van allen grond ontbloot, zoo verklaart de auteur ons niet wat er met de *k* van *hark-* in de samenstelling *bhe-her* gebeurt, evenmin wettigt hij het gescheiden optreden van *pe* en *hark-*, terwijl elders het praefix *pe-* met den verbaalstam is vergroeid. Opmerkelijk is dat Sturtevant er prijs op stelt in het Hettitisch verwanten van de basis *bher* op te sporen.

(1) cfr. voor *pe-*, *infra*, p. 157 v.

In de veronderstelling dat Hett. *h* in den *anlaut* uit I.-E. *bh* zou ontwikkeld zijn, had Sturtevant reeds vroeger Hett. *harnau* « geboortestoel » met Gr. *φῆρω*, enz. vergeleken; cfr. supra, p. 67. Dergelijke etymologieën kunnen echter niet ernstig aanvaard worden.

JAOS, L, 125-129, citeert Sturtevant nog een andere etymologie, die eveneens door Pedersen, *Murš Spr*, p. 50, verdedigd wordt: *hark-*, cfr. Lat. *arceo* « afweren », Gr. *ἀρξέω* « id. », Arm. *argel* « hindernis » ⁽¹⁾.

Deze vergelijking is alleszins juist, doch vereischt nauwkeuriger formuleering.

Dat Lat. *arceo* aanvankelijk niet « verdedigen, afweren », maar wel « insluiten, inhouden » beteekent, kan men in elk woordenboek nazien; ook wijzen *arca* « kist », *arx* « burg » nog op den oorspronkelijken zin « inhouden, bevatten ». Voor het Hettitisch herleze men de drie medegedeelde plaatsen, vooral de laatste waar *harak* nauwkeurig aan Lat. *arce* « bewaar » beantwoordt. Lat. *habeo*, dat we voor de semantische evolutie met *hark-* hebben vergeleken, is trouwens ook verwant met woorden, die op een soortgelijke oorspronkelijke beteekenis kunnen terugwijzen; cfr. Lit. *góbtì* « D. einhüllen, umpassen ».

Te recht merkt Pedersen, *Murš Spr*, p. 50, op dat het Indo-Europeesch over geen term voor « hebben » beschikte, — in WP's *Alphabetisches Verzeichnis der Bedeutungen der idg. Wurzeln*, vindt men alleen *ēik* « zu eigen haben, vermögen », — zoodat de afzonderlijke talen zich zelf een woord voor « hebben » moesten vormen. Zoo koos het Grieksch *ἔχω*, cfr. I.-E. *seǵh* « vasthouden, houden »; het Litausch nam *turė' ti*, verwant met *tveriù* « ik vat samen, omring, omhein », cfr. I.-E. *tyer* « omvatten, omheinen ».

Men voelt den nauwen samenhang van het semantische verloop bij Lat. *habeo*, Gr. *ἔχω*, Lit. *turė' ti* en Hett. *hark-*.

Hett. *harki-* « wit »: Skr. *árjuna-* « wit », *rajatá-* « zilver », Av. *ərəzata-* « zilver », Lat. *argentum* « zilver », Gr. *ἀργός* « wit », Toch. *ārki*, B *ārkwì*, *arkyant* « zilver, wit ».

(1) Aan Lat. *arceo*, enz. had reeds Hrozný gedacht ter verklaring van *arkuwar*, dat hij door « afweren » vertaalde. Nu beteekent *arkuwar* « gebed », zoodat Hrozný's etymologie valt; cfr. infra, p. 152.

De onderlinge samenhang van deze afzonderlijke woorden, alsook de I.-E. basisvorm worden infra, p. 314-315, nader behandeld.

Volgens Pedersen, *Murš Spr*, p. 50, zou Hett. *haršiharši-* « onweder » als geredupliceerde vorm van *harki-+ši*, tot *harki-* « wit » te herleiden zijn. Daar volgens hem *rš* in het Hettitisch regelmatig *r* wordt (cfr. supra, p. 97), moet er tusschen *r* en *š* een medeklinker uitgevallen zijn. Pedersen denkt aan *k* en vergelijkt deze phonetische ontwikkeling met *harši* < **harkši* « gij hebt ». De formans *-ši* weet hij gedeeltelijk door de *s* van Gr. ἀργεστής, ἀργενός te verklaren. Voor de semantische ontwikkeling wordt naar Gr. ἀργεῖον, ἄρανος en Lat. fulgur, fulmen verwezen.

Ernstige bezwaren kunnen tegen deze etymologie aangevoerd worden. Zoo beteekent *haršiharši-* « onweder » en niet « bliksem »; dit laatste begrip wordt in het Hettitisch door *wantema-* uitgedrukt. Verder zijn deze bestanddeelen van den Hettitischen woordenschat meestal niet-Indo-Europeesch, men vergelijke *telhā-* « donderen » (cfr. *telheššar*, supra, p. 51, infra, p. 197) en *wantema-*, *wantewantema-* « bliksem », met dezelfde intensiteitsverdubbeling als in *haršiharši-*.

Was *harši* met *harki-* verwant, dan zou *k* wel bewaard gebleven zijn en zou de vorm er ongeveer als **harkiši-* uitzien.

Hett. *harp-* « plaatsen »: Skr. *arpáyati* « maakt vast, bevestigt », Gr. ἀρπεδώνη « strik, snoer ».

Gezien de beteekenis niet volstrekt zeker is, deelen we deze etymologie onder streng voorbehoud mede.

Zich beroepend op plaatsen waar *harp-* en *dai-* in een zelfden context voorkomen, stelt Friedrich, *ZA N.F.*, I, 175, en V, I, p. 82¹, een beteekenis « zetten, leggen » voor.

Dat beide werkwoorden meestal met hetzelfde rechtstreeksch voorwerp, tafel, altaar, tent of iets dergelijks, voorkomen, bewijst natuurlijk nog niet dat ook de zin identisch is.

Belangrijker is echter de passus *KBo*, VI 10 1 26, § 112 van het *Welboek*, naast zijn variante *KBo*, VI II 1 23 :

IT.TI GALU^{MEŠ} GIŠKU da-a-i « plaatst bij de wapenlieden », naast : *IT.TI GALU^{MEŠ} GIŠKU har-ap-zi*. Spijtig genoeg is de onmiddellijk voorgaande tekst verloren!

In de Illujankaš-sage komt de belangrijke plaats *KBo*, III 7 I 23, voor :

..... *ka-a-šá-wa ki-i-ja ki-i-ja ut-tar i-ja-mi* 23. *nu-wa-mu-uš-šá-an zi-iq-qa har-ap-ħut*, waarop de geadresseerde antwoordt : » 25. *kat-ti-ti še-eš-mi nu-wa u-wa-mi* 26. *kar-di-áš-ta-áš i-ja-mi* « *nu kat-ti-ši še-eš-ta*.

Indien men Friedrich's vertaling voor *ħarp-* door « plaatsen » aanvaardt, beteekent dit : « kijk, ik doe deze en gene zaak, 24. maar gij echter — *mu.... haraphut* — plaats u bij mij ». (Het antwoord luidt :) » bij u laat ik mij neer, en ik kom, uw wil doe ik », en hij liet zich bij hem neer. »

Men zal toegeven dat hier de beteekenis « plaatsen », med. « zich plaatsen » zeer waarschijnlijk is.

Dit geldt eveneens van een anderen passus uit het *Wetboek*, § 66, waarin van huisdieren die op vreemd eigendom hun intrek nemen, gezegd wordt : *ħalijaš ħarapta, ašauni ħarapta* « wanneer het zich bij een *ħāli* (omheining?), in een *ašawar* (stal?) nederzet. » Deze plaats wordt bij Delaporte, *Él*, § 122, door « s'attache (?) à un parc » vertaald.

Leerrijk is eveneens de tekst *Bo*, 2813 III 11 v. (cfr. Götze, *KIF*, II, 409), waarin de voorbereidselen tot een offer als volgt beschreven worden : 11. *ma-aħ-ħa-an-ma pa-aħ-ħur GAM-ta e-šá-ri nu* K.I.NE^{MES} 12. *da-ma-uš har-ap-pa-an-zi nu pa-aħ-ħur an-da še-e-lu-uš ... nu-uš-ma-áš-kán* K.I.NE^{MES} 14. *pa-ri-ja-an-zi.... wa-ra-an-ni*.

Hoewel de tekst slechts fragmentarisch bewaard is, is de zin tamelijk duidelijk :

« 11. als het vuur nedergebrand is, andere 12. ovens — *ħarpanzi* — richten ze op en het vuur in..? 14. en de ovens steken ze aan... het brandt.... » Hier wijst het zinsverband op een beteekenis « plaatsen, oprichten ». Ook elders ontmoeten we naast K.I.NE *ħarp-* de wending K.I.NE *ija-*, bv.

KBo, II 3 V 4. 53 : *nu* K.I.NE *i-ja-zi* « nu richt ze een oven op », en *TAPA*, LVIII, 5-31, Kol. III, 25 : *pt-ra-an kat-ta-ma* K.I.NE *i-ja-mi* « voor mij neer (op den grond) richt ik een oven op. »

Daar *ħarp-* en *ija-* herhaaldelijk in soortgelijke contexten voorkomen, schijnt een aequivalentie *ħarp-* = *ija-* waarschijnlijk ; de beteekenis « plaatsen » voor *ħarp-* steunt dan ook volstrekt niet op ontoereikende gronden. Dat alsdan *ħarp-* dient gescheiden te worden van een adjectivum *ħarpu-* « vijandelijk » en een verbum *ħarp-* « twisten », is duidelijk ⁽¹⁾.

(1) Dit werkwoord komt in het *Wetboek*, § 31, voor. Een vrije man en een

Voor *harp-* deelde prof. Forrer ons volgende beteekenissen mede : « zurichten, herrichten, fügen, Fr. établir », wat geheel in de begripssfeer van « plaatsen » blijft; *harp-* moet derhalve een plaatsen van bizonderen aard aanduiden; cfr. Friedrich, *ZA N.F.*, I, 176 ¹.

Deze door Friedrich en Forrer voorgestelde vertaling, die eveneens door Götze, *Madd*, p. 47, wordt bijgetreden, is door Sommer *AU*, p. 382, in twijfel getrokken. Daarbij is Sommer zelf niet tot positieve uitkomsten geraakt, cfr. *AU*, index, s.v. *harp-*, *unsichere Bedeutung*. Prof. Sommer wien we hierover raadpleegden, deelde ons schriftelijk mede dat, naar hij meent, *harp-* in het medium « sich losmachen, sich trennen, von einem zum anderen losmachen, wie etwa ἀφίστασθαι πρὸς τινά » zou beteekenen. Voor het actief stelt hij voor : « auseinander machen, trennen, dislogieren, *distribueren* ». Dat hij het opmaken van deze beteekenissen er naar gestreefd werd ook het werkwoord *harp-*, dat we hooger als een verschillend woord beschouwden, met het *harp-* dat ons hier bezighoudt te vereenigen, merkt men duidelijk.

Hoewel Sommer's interpretatie uitstekend *harp-* « twisten » verklaart, past zijn vertaling heel wat minder voor het werkwoord *harp-*, dat volgens de heerschende opvatting « plaatsen » zou beteekenen.

Ook wil het ons niet dwingend toeschijnen dat beide *harp-* werkwoorden tot één woord moeten herleid worden. Gelijkluidende en toch verschillende woorden zijn ook elders voor het Hettitisch betuigd, cfr. *ija-* (act.) « doen » ⇐ *ija-* (med.) « gaan »; *tija-* (naast *dai-*) « stellen » ⇐ *tija-* « komen » ⁽¹⁾; *eš-* « zijn » ⇐ *eš-* « zitten », *haš-* « telen » ⇐ *haš-* « openen ».

Hoe belangrijk Sommer's opwerpingen ook zijn, voorloopig volstaan ze niet om aan een beteekenis « plaatsen » voor *harp-* te verzaken. Wenschelijk ware evenwel een nauwkeurig lexicographisch onderzoek, dat elken twijfel omtrent dit punt zou uitschakelen.

Wie de vertaling « plaatsen » nog aanvaardt zal *harp-* tot de

slavin zijn gehuwd, hebben huis en kind, doch — *naššu idalaweššanzi našmakan harpantari* —, hierop volgt, dat ze het huis verdeelen, de vrouw één kind neemt en de man de overige. De Hettitische volzin luidt : « ofwel boos worden, ofwel *harpantari* »; *harp-* beteekent hier zooveel als « twisten, scheiden ».

(1) doch zie *infra*, p. 202.

I.-E. basis *ár* « bevestigen, plaatsen, voegen » rekenen. Zooals bekend, speelt deze basis onder de verlengde vormen *árt*, *árm*, *áre* *drei* een aanzienlijke rol in de Indo-Europeesche talen.

Volgens WP, I, 69, zou Skr. *arpáyati* « steekt ineen, bevestigt », dat men niet met *arpáyati* causatief van *r* verwarren mag ⁽¹⁾, samen met Skr. *ará-* « spaak (van een wiel) », Av. *arānte* « zich vestigen », Gr. *ἀρπεδόνη*, *ἀρπεδών* « snoer, strik om het pantser te bevestigen » (cfr. Boisacq, s. v.) eveneens tot deze basis *ár* behooren.

De -p van *árp* is derhalve geen gewone causatief-p, doch een worteldeterminatief.

Het is genoegzaam bekend dat de basis *ár* bij uitstek voor houtbouw gebezigd wordt, vandaar dan ook de talrijke hierop doellende afleidingen: Skr. *ará-* « radspaak », Gr. *ἀρμός* « sluiting, opening waar steenen zijn samengevoegd », *ἄρμα* « strijdwagen », Lat. *arma* « wapens », enz. Dat *harp-* éézelfden begripsinhoud deelt, bewijzen zijn gebruikelijke objecten: tafel, altaar, enz.

Verder vertoont het Hettitisch twee woorden, die waarschijnlijk met *harp-* verwant zijn en duidelijk in de bouwtechniek thuishooren: ^{GIS} *harpa-* en *harnau*.

^{GIS} *harpa-* zou volgens Forrer, wiens bereidwilligen steun we dit woord verschuldigd zijn, « schabel » beteekenen.

Opmerkelijk eveneens is *harnau* « geboortestoel », d. i. de ritueele stoel waarop de vrouw voor haar verlossing plaats neemt. Herhaaldelijk reeds hebben taalkundigen hun krachten aan dit woord beproefd: zoo stelde Marstrander etymologische verwantschap met Skr. *háрати* « grijpt », I.-E. *gher* voor, cfr. supra, p. 62; Kellogg daarentegen vergeleek het woord met Lat. *cornu*, cfr. supra, p. 68. Na eerst *harnau* met Gr. *φέρω* verbonden te hebben (cfr. supra, p. 67), betoogt Sturtevant in JAOS, L, 149-158, etymologische verwantschap met Hett. *arnu-* « doen bewegen », I.-E. *er*. Het wil ons toeschijnen dat een vergelijking van dit woord met de I.-E. basis *ár* heel wat waarschijnlijker is. Steun vindt deze etymologie eveneens in het Hettitische werkwoord *harnuwā(i)-*, waarvan een vorm *harnuwizzi*, met É « huis », als object, door Götze, KIF, II, 344, voorloopig door « van meubileren voorzien, meubelen » vertaald wordt. Ook verdedigt Götze voor *harnau* de meer algemeene beteekenis van « meubel ». Formantisch is *harnau* een *nau*-afleiding van *har-*. Elders is dergelijk *nau*-suffix evenwel on-

(1) cfr. Uhlenbeck, s. v.

betuigd. Hoewel *-nau-* gemakkelijk als gerekte vorm van *-nu-* kan verklaard worden, blijft dit afzonderlijk optrekend suffix bevreemdend. Verder is de verbuiging van het woord niet regelmatig; cfr. Sommer-Ehelolf, *BoSt*, X, p. 3 v. Ook hier ware nader materiaal dringend gewenscht!

Hoewel gegevens over *harpa-* en *harnau* nog met de noodige omzichtigheid moeten worden omringd, toch zijn beide woorden een niet te versmaden aanwinst voor onze verklaring van *harp-* « plaatsen ».

De thans heerschende opvatting omtrent den oorsprong van dezen term, is de door Sturtevant, *C Gr*, § 282, verdedigde etymologie. We laten den auteur zelf aan het woord:

» *harpzi* « places » is cognate with Skr. *arpáyati* « throws, places », and if both are etymologically connected with IH *er-* « move, come to a stand », *harpzi* must contain the prefix *ha-* «

Tegen deze vergelijking zijn heel wat ernstige bezwaren, met name het Indo-Hettitische praefix *ho*, Hett. *ha*, dat bij Sturtevant's etymologieën een groote rol speelt, doch buiten de *C Gr*, § 282, niet bestaat, alsook de interpretatie die Sturtevant aan Skr. *arpáyati* geeft.

Uitgaande van de ontleding van *huwā(i)-* « loopen », *pehute-* « brengen », *handā(i)-* « vestigen » en *halk-* « sluiten » als *ho+we+ei*, *bhe+u+dhē*, *ho+nd* (*nd*: *ned*, cfr. Lat. *nodus*) en *ho+tk* (*tg*: *teg*, cfr. Lat. *tego*), betoogt Sturtevant het bestaan van een *ha*-praefix in het Hettitisch. Voor de verklaring van *halk-*, *huwā(i)-* en *pehute-* zal het volstaan naar onze bespreking van deze woorden te verwijzen; cfr. *infra*, p. 155-156, 119-120 en *supra*, p. 50.

Evenmin als de drie overige werkwoorden, is *handā(i)-* een samenstelling met het *ha-* praefix. Van geen enkel werkwoord werd een vorm zonder *ha-* weergevonden, wat indien het composita waren, toch wel het geval zou zijn.

Vermelden we in het voorbijgaan dat Götze op grond van de tegenstelling *handandātar*: *handātar* en *hantitijalleš*: *hantija-* in *handā(i)-* veeleer een oud voorzetsel *han* meent te herkennen; cfr. *Madd*, p. 136 en 136¹.

Wat Sturtevant's verklaring van Skr. *arpáyati* « places » betreft, deze is blijkbaar onjuist, vermits het hier niet de basis *er*, doch de basis *ár* geldt.

Alvorens onze uiteenzetting over *harp-* te besluiten, willen we

nog terloops de aandacht vestigen op een tweede I.-E. *dr*-basis, waaraan WP, I, 76, de waarde « zuteilen, *med.* an sich bringen » toekennen (cfr. Av. *ərənāvi* « deelachtig maken aan »), beteekenis die ons dicht bij de door Sommer voorgestelde vertaling « distribueren » brengt.

Hett. *huwant*- « wind, storm » : Gr. *ἄημι* « waaien », Skr. *vāti* « id. », *vānt* « waaiend », Lat. *ventus* (<**vēntos*) « wind », Got. *winds*, Toch. *want*, *wānt*, B *yente* « wind » ⁽¹⁾, I.-E. *áxē*.

Dat de Indo-Europeesche woorden tot een oorspronkelijke basis *áxē* opklimmen, wordt door Gr. *ἄημι* « waaien », Gr. *ἄελλα* « storm », Aeol. *αἰέλλα* « id. »; Cymr. *awel* « wind, adem »; Ocorn. *auhel* « koeltje », Mcorn. *awel*, Britsch *ahél* « id. »; Gr. *αἴρα* « koeltje »; Gr. *ἀήρ* « lucht »; Lat. *aura* « id. »; Lit. *óras* (<**āuros*) « lucht »; Lit. *áudra* (<**axēdrā*) « wind, storm »; Lit. *audlnis* « N.-O. wind » ten duidelijkste getoond. Ook zijn WP blijkbaar in onrecht, waar ze *áxē* slechts « vereinzelt » achten; cfr. Walde, s. v. *ventus*. Solmsen's opvatting dat *á* hier prothetische vocaal is (*Untersuchungen zur griechischen Laut- und Verslehre*, Straatsburg 1901, p. 270 v.) rust dan ook op ontoereikende gronden; *á* is integreerend bestanddeel van de basis die met Hirt, *Der indogermanische Ablaut vornehmlich in seinem Verhältnis zur Betonung*, Straatsburg 1900, p. 101 v., en Boisacq (s. v. *ἄημι*) als *áxē* of *áxēi*, op gezag van Lit. *vidras* « storm », Gr. *ἀίσθω* « uitblazen », kan bepaald worden ⁽²⁾.

Te oordeelen naar den vorm, kan *huwant*- deelwoord van een werkwoord *huwā(i)-* zijn. Nu kent het Hettitisch een verbum *huwā(i)-* in de beteekenis « loopen ». Semantisch passen beide woorden uitstekend bij elkaar, men vergelijkte even met Fr. *courant* : *courir* en Nl. *luchtstroom*.

Over dit *huwā(i)-* « loopen » handelt Sturtevant in JAOS, L, 125-129, waar hij *huwā(i)-* met Gr. *ἔμει* « zich voorwaarts bewegen, naar iets streven » vergelijkt, etymologie die in C Gr, § 282, aan het vrijwel phantastische compositum *ho+we+ei* (= I.-E. *ei* « gaan ») de plaats inruimt. Feitelijk is de eerste etymologie ook

(1) Het Tocharische B-dialect vertoont herhaaldelijk *y* naast en in de plaats van *w*, beantwoordend aan I.-E. *ū*, Toch. A *w*, in den *anlaut* (cfr. S.-S.-S., *Toch Gr*, p. 17, 51, 484; cfr. eveneens infra, p. 139), hv. : Toch. A *wās*- naast B *yās*- « kleeden ».

(2) cfr. Persson, *Beitr*, p. 7 v.

de juiste. Semantisch is een vergelijking van Skr. *véti* « gaat achterna, vervolgt », Gr. *εἶσατο* « ging », *ἔμει* « beweeg mij voorwaarts, haast me, streef », *ὁλμος* « gang, baan » en Hett. *ḫuwā(i)-* « lopen » tamelijk bevredigend. Volgens WP, I, 228, behooren de Indo-Europeesche woorden tot een basis *uei*, *ueiā^x*; doch men zal eerder op voorbeeld van Persson, *Beitr.*, p. 511, 723², deze als *dyē*, *dyē*, *dyei* bepalen. Opvallend is dat laatstvermelde basisvormen ons weer dichter bij *ἄμει* brengen.

Waar het Hettitisch voor *ḫuwant-* en *ḫuwā(i)-* uitsluitend de beteekenis « wind » of « lopen » betuigt, deelt het deze bizonderheid met de overige Indo-Europeesche talen, die eveneens beide beteekenissen scherp onderscheiden. Maar dat het hier oorspronkelijk slechts één basis geldt, is een vermoeden, dat niet op losse gronden rust en door Hett. *ḫuwant-* naast *ḫuwā(i)-* merkkelijk gesteund wordt. Verder zal men opmerken dat Skr. *āvati* « verlangt, helpt » en *avitár-* « helper », die volgens Persson, *Beitr.*, p. 723, ook tot deze basis *dyēi* hooren, in hun afgeleide beteekenis « helpen » nauwkeurig aan Hett. *piran ḫuwā(i)-* « helpen » beantwoorden.

Opmerkelijk is het dat E. Benveniste in zijn jongste geschrift, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, I, Parijs 1935, p. 155, voor Hett. *ḫuwant-* een verklaring voorstelt, die in haar verwijderde uitkomsten met onze etymologische verbinding van *ḫuwant-* en *ḫuwā(i)-* overeenstemt. Deze taalkundige vergelijkt *ḫuwant-* met Lat. *avis* « vogel », Skr. *vtḥ*, *vēḥ* « id. », woorden die volgens Uhlenbeck (s.v. *veḥ*), en WP, I, 22, eveneens tot de I.-E. basis *ueiā^x* < *dyeiā^x* « lopen » behooren.

Hett. *ḫwiš-* « leven »: Gr. *ἄεσα* « (den nacht) doorbrengen », Skr. *vásati* « overnacht, verblijft », Got. *wisan* « wezen », Arm. *goy* « is, bestaat, is voorhanden ».

Dat de stam eigenlijk *ḫwiš-* is en niet *ḫwišu-* (Sommer-Ehelolf, *BoSt*, X, p. 20), wordt door den verbaalvorm *ḫwiszi* « hij blijft leven » en door den causatiefstam *ḫwišnu-* « in leven houden » aangetoond.

Van dezen stam *ḫwiš-* werd een adjectief *ḫwišu-* afgeleid, dat « levendig » en, van vleesch gezegd, « rauw » beteekent. Op *ḫwišu-* werd een werkwoord *ḫwišwā(i)-* gevormd, volgens de verhouding *aššuwā(i)*: *aššu-*, *parkuwā(i)*: *parku-*.

Wat de beteekenis « leven, blijven leven » betreft, deze is even-

eens de zin van Akk. *balātu*, waarmee Hett. *hwiš-* semantisch eng verbonden is.

Nauwe betrekkingen tusschen beide woorden loopen vooral bij het adjectivum *hwišu-* in 't oog. Naast « levend » vertoont dit woord, in aansluiting aan Akk. *baltu*, ook de beteekenis « rauw »; cfr. Sommer-Ehelolf, *BoSt*, X, p. 20. Men vergelijkte de parallele wendingen Hett. *šuppa hwišu*, *šuppa zejat* naast Akk. *šru baltu*, *šrū bašlu* « rauw, gekookt vleesch ».

Ook elders zijn treffende punten van overeenkomst tusschen *hwiš-* en Akk. *balātu* waar te nemen. Al de nuances van het Akkadische woord kunnen tot een centrale beteekenis « blijven leven, in leven houden, redden (uit ziekte, dood of gevaar) » herleid worden. Dat dit juist de waarde is van Hett. *hwiš-*, *hwišwā(i)-*, bewijst het onderzoek van enkele teksten zeer duidelijk.

Madd, § 4, Vz. 14: *ka-a-ša-wa-kán A.BI 𐎶UTUŠ^I tu-uk 𐎶ma-ad-du-wa-at-ta-an IŠ.TU GÍR 𐎶at-tar-ši-ja hu-iš-nu-nu-un* « kijk, u, Madduwattaš, heb ik, de vader der Zon, voor het zwaard van Attaršijaš gered. »

ib., § 3, Vz. 12: *ma-an-kán ma-a-an A.NA 𐎶at-tar-ši-ja hu-iš-u-e-te-en-na ka-a-áš-ti-ta-ma-an a-ak-te-en* « indien gij tegen Attarsijaš uw leven hadt kunnen redden, dan nog waart ge van honger omgekomen. »

Hukḫ, § 29, 31: wie dergelijke misdaad doet, *na-aš URU ha-at-tu-ši Ū.UL hu-u-iš-šu-iz-zi a-ki-pa* « die blijft in Hattušaš niet in leven, maar sterft. »

Herhaaldelijk betuigd is eveneens de uitdrukking *higanni hwiš-nu-* « van den ondergang redden », bv. *Madd*, § 1, Vz. 4: verteld wordt dat Madduwattaš bij den vader der Zon een schuilplaats zoekt... *nu-ut-ták-kán A.BI 𐎶UTUŠ^I 4. hi-in-ga-na-az hu-iš-nu-ut* « en de vader der Zon redde u van den ongergang. » Enkele lijnen verder wordt verhaald hoe de vader der Zon eveneens het leven aan zijn verhongerde kinderen redde: § 2, 9: *DUMU^{MEŠ} KA ZAB^{MEŠ} KA-ja A.BI 𐎶UTUŠ^I ki-iš-du-wa-a-an-du-uš hu-iš-nu-ut* « de vader der Zon redde uwe verhongerde kinderen en krijgers. »

Dat het Akkadisch hier semantisch het Hettitisch beïnvloed heeft, verklaart tevens de lichte beteekenisverschuiving van Hett. *hwiš-*, vergeleken bij zijn Indo-Europeesche verwanten. Deze worden door WP, I, 306, tot een basis *wes* « verwijlen, wonen, bestaan » herleid. Pogingen om deze basis tot andere gelijkkluidende bases,

ues « eten » (cfr. Av. *vāstra-* « voeder ») en (*e*)*ues* « goed » (cfr. Got. *iusiza*), te herleiden, berusten semantisch op losse gronden. Ook de op 't eerste gezicht tamelijk uiteenlopende beteekenissen van de basis *ues* « overnachten, verblijven, bestaan » zijn zeer opvallend.

Welke ook de verklaring en de oorsprong van deze basis wezen, de opmerkelijke overeenkomst van Gotisch en Armenisch bewijst den hoogen ouderdom van de betekenis « bestaan ». Dat deze onder invloed van Akk. *balātu* geconcretiseerd en alzoo tot « leven » vervormd werd, is een licht begrijpelijke en alleszins aanneembare hypothese.

Wat de I.-E. basis betreft, treden we Boisacq's opvatting omtrent dit punt bij. Op grond van Gr. *αὐλή* « ligplaats », *ἰάω* « slapen », Arm. *aganim* « overnachten » betoogt deze taalkundige (s. v. *ἄεσα*), dat de oorspronkelijke basisvorm *āues* is. Feitelijk geldt het hier een oorspronkelijke basis *du*, die door *-es* en *-el* verlengd, respectievelijk aan de nieuwe bases (*ā*)*ues* en (*ā*)*uel* liet aanzijn verleende. Over de structuur van deze I.-E. basis handelen we later nog uitvoerig; cfr. infra p. 311-312.

Vermelden we terloops Friedrich's etymologie: Hett. *hwiš-*, cfr. Lat. *vivo*, Gr. *βίος*, I.-E. *gʰei* (ZDMG N.F., I, 131). Semantisch bevredigend, is deze vergelijking evenwel phonetisch onhoudbaar. Immers, I.-E. *gʰ* wordt in het Hett. *ku*, cfr. Hett. *nekumant-* « naakt »: I.-E. *negʰ*; verder ontbreekt een aan Hett. *š* van *hwiš-*, beantwoordende *s*-klank in de I.-E. basis *gʰei*.

Aan het slot van deze bespreking herinneren we nog aan de door Sturtevant, *C Gr*, § 42, en *Glossary*, s. v. *hušk-*, verdedigde opvatting dat Hett. *hušk-* « wachten » met *hwiš-* zou verwant zijn. Deze semantisch weinig bevredigende etymologie wordt door Pedersen, *Murš Spr*, p. 51, verworpen. De Deensche taalkundige stelt voor Hett. *hušk-* met Lat. *avere* « verlangen » te verbinden. Hoewel het Latijnsche woord tot een I.-E. basis *du* opklimt (cfr. WP, I, 59), en derhalve, zooals later zal blijken, onze verklaring van *h* ondersteunt, achten we het wenschelijk dergelijke te onzekere etymologie niet in ons feitenmateriaal te betrekken.

Hett. *hengan* « gevaarlijke ziekte, epidemische ziekte, dood, ondergang »: Lat. *aeger* « ziek »; Let. *īgstu*, *īgt* (<*ing-) « smart hebben »; Ksl. *jēdza* « ziekte »; Alb. *īdete* « bitter »; Tosk. *identm*

« bitterheid, smart »; Skr. *yāksma*- « ziekte, toring »; Av. *yaska*- « ziekte »; I.-E. *dig, ing* (WP, I, 9-10).

In de *Symbolae Grammaticae*, I, p. 95 v., werd door Kuryłowicz de stelling verdedigd dat Hett. *hengan* met Gr. *ἀνάγκη*, Lat. *neco* verwant zou zijn. Hoewel ernstige bezwaren reeds op 't eerste gezicht tegen deze vergelijking oprijzen en de auteur zelf, naar hij ons persoonlijk verzekerde, vrij spoedig aan haar verzaakte, oogstte deze etymologie niettemin een rijken bijval. Niet alleen verschijnt ze herhaaldelijk in de *C Gr*, doch ook Pedersen, *Venet. ekupeθaris* (Festschrift für Hirt), p. 581, beschouwt deze vergelijking als de « mutmaszliche Etymologie » en acht Benveniste zich in zijn jongste geschrift verplicht uit de gelijkstelling *hengan* : *ἀνάγκη* verstrekken de gevolgtrekkingen voor de I.-E. basis *nek* af te leiden ; cfr. infra, p. 312-313.

In een mededeeling op het VIe internationaal congres voor Godsdienstgeschiedenis (Brussel, September 1935), hebben we voor het eerst het ongegronde van deze etymologie aangetoond en ons eigen standpunt, de verwantschap van Hett. *hengan* met Lat. *aeger*, nauwkeurig toegelicht ⁽¹⁾.

Het taalkundige deel van ons betoog deelen we hier uitvoerig mede.

In de eerste plaats vermelden we de opwerpingen van semantischen, orthographischen en phonetischen aard, die tegen Kuryłowicz's etymologie kunnen geopperd worden.

1. *Beteekenis van hengan*. — Wat de *semantische* zijde van het probleem betreft, is het volstrekt noodzakelijk de beteekenis van *hengan* vooraf nauwkeurig te bepalen. In *Hatt*, p. 55 ; *Mu, KUB*, XIX 20, 13 ; *Madd*, § 1 Vz. 2, 4 § 17, Vz. 81, en herhaaldelijk in de *Pestgebeden*, vertaalt Götze *hengan* door « Tod, Verderben, Untergang ». Friedrich, *ZA N.F.*, I, 19-20 ⁽²⁾, stelt voor : « Tod, Todesfall, Todkrankheit, Seuche ». Bij Sommer, *A U*, index, s. v., verschijnt naast de beteekenis « Verderben » ook « Schicksal ». Deze

(1) cfr. onze korte nota, *Note sur le mot hittite « hengan »*, *Recueil des communications présentées au Congrès*, Brussel 1935, p. 23.

(2) Dit kort opstel geeft tevens een ontleding van enkele plaatsen waar *hengan* voorkomt ; hoewel tamelijk beperkt, is dit overzicht bij het opmaken van de beteekenis zeer kostbaar.

vertaling wordt eveneens door Sturtevant aanvaard, die in zijn *Glossary*, s. v., en herhaaldelijk in zijn *C Gr*, *hengan* door « fate, death, pestilence » weergeeft.

Nu berust de beteekenis « Schicksal, fate » uitsluitend op Kurylowicz's etymologie en op een verkeerde ontleding van Hett. *hengan*. Alvorens dit laatste punt te bespreken, willen we beproeven de waarde van *hengan*, zuiver combinatorisch, afgezien van elk etymologisch vooroordeel, te bepalen. Hierbij steunen we op den aan *hengan* beantwoordenden Akkadischen term, op het ideogram en op de ontleding van verschillende plaatsen, waar *hengan* voorkomt.

a. *De Akkadische vertaling.* — *hengan* verschijnt in een astrologischen tekst, waarvan de Akkadische versie bewaard bleef; cfr. Götze, *h*, p. 10.

Aan Hettitisch KÚR-e-ja an-da hi-in-gán ki-šá beantwoordt in het Akkadisch *māta ušalpat* « (het) zal het land aantasten (= besmetten). » *ušalpat* is causatief van *lapātu* « grijpen, vreten ». Met *lapātu* verwant is *liptu* « besmettelijke ziekte, pest », bv. *lipt Irra*, lett. « het vreten van Irra (pestgod) », vandaar « pest ».

Uit de aequivalentie van beide zinnen leiden we dadelijk de beteekenis van *hengan* af: « in het land (KÚR-e-ja an-da) ontstaat (ki-šá) een besmettelijke ziekte, pest (*hengan*). »

b. *Het ideogram.* — Het voor *hengan* gebezigd ideogram is het BAD of UG₆ gelezen ideographische teeken: BAD-an, BAD-k/gán naast hi-en-k/gán. In het Akkadisch dient dit ideogram ter aanduiding van *mātu*, *mitu* « doodelijk ziek, dood », *mutānu* « besmettelijke ziekte, sterfte ».

Opmerkelijk is dat in het Hettitisch dit ideogram niet tot *hengan* beperkt blijft, doch eveneens voor *ak-* « sterven » en *harga-* « ondergang » herhaaldelijk gebezigd wordt. Naast *akta* « hij stierf » verschijnt alzoo de spelling BA.BAD of BA.UG₆.

Eveneens wordt de uitdrukking KÚR-e-jaš (*udnejaš*) *harga-* « ondergang, verwoesting van het land », beantwoordend aan Akk. *ḫarab āli* « vernietiging van de stad », in parallele teksten door KÚR-aš BAD-aš weergegeven.

Bo, 619 III 7, verschijnt naast *udnejaš harga-* de wending KÚR-e-aš *ag-ga-tar*.

Het aanwenden van een zelfde ideogram BAD voor *hengan*, *ak-*

en *harga*-bewijst dat deze drie termen tot een zelfde begripssfeer hooren. En deze begripswereld wijst immer op een concrete verwoesting en niet op een *ἀνάγκη*!

c. Rijker gegevens omtrent de beteekenis van *hengan* zijn te verwachten van een zorgvuldige *ontleding van enkele teksten*. Vanzelfsprekend mag dit onderzoek dan niet tot de uiterlijke beteekenis beperkt blijven, doch moet het doordringen tot de achter het woord schuilende begripswereld.

Zoo verschijnt *hengan* met de beteekenis « dood », in *Madd*, § 1 Vz. 2: *nu-ut-ta par-ḫi-iš-ki-it nu tu-e-el ŠÁ ṽma-ad-du-wa-at-ta* *ḪUL-lu ḫi-in-kán šá-an-ḫi-iš-ki-it* 3. *ma-an-ta-ak-kán ku-en-ta* « u vervolgde hij gedurig en uw boozen dood, van u, Madduwattaš, zocht hij meermalen 3. en hij zou u gedood hebben. »

In het verdrag tusschen Muršiliš II en Manapa-Dattaš wordt dergelijke moordpoging in andere bewoordingen omschreven, *Man*, A I, § 1 3-5:

... *nu-ut-ta ṽGAL-ṽU-áš* 4. *ṽU-ra-ṽU-áš-šá ŠEŠ^{MES}-KA ku-en-nu-um-ma-an-zi* 5. *šá-an-ḫi-iš-ki-ir ma-an-ták-kán ku-en-nir* « en Gal-Dattaš en Ura-Dattaš, uwe broeders, zochten herhaaldelijk u te dooden, ook zouden ze u gedood hebben. »

In *Madd*, § 12 Vz. 60, verschijnt eveneens *ku-na-an-na šá-an-ḫi-iš-ki-it* « hij zocht herhaaldelijk u te dooden. » (*kunanna*, inf. fut. van *kwen*-)

De aequivalentie *hengan šanḫiški/a-* = *kwennumanzi*, *kunanna šanḫiški/a-*, die we uit de vergelijking van deze plaatsen afleiden, bewijst duidelijk dat *hengan*, wat zijn dieperen zin betreft, de bepaalde nuanceering van *kwen*- « dooden » vertoont.

In den *Vaandeleed* (Friedrich, *ZA N.F.*, I, 160 v.) en de *Zuiverheidsvoorschriften voor den koning* (Friedrich, *Altorientalische Studien B. Meissner*, Leipzig 1928, p. 46) komen *ḪUL-lu ḫi-in-kán*, *ḪUL-lu BAD-an*, *i-da-a-lu ḫi-in-kán* herhaaldelijk in de beteekenis « dood, ondergang » voor.

Voor de waarde « epidemische ziekte, pest » zijn vooral de zg. *Pestgebeden*, die door Götze, *KIF*, I, 161-251, zijn gepubliceerd, een onverhoopt-rijke bron aan inlichtingen.

Het *tweede gebed*, § 4, 10, verhaalt hoe het Hettitische leger na op de Egyptenaren den moord van den koningszoon gewroken te hebben, met vele krijgsgevangenen naar het vaderland terugkeert, doch, — en hier citeeren we den tekst in Nederlandsche vertaling,

— « krijgsgevangenen die ze gemaakt hadden, toen ze deze naar Hatti terugbrachten, ontstond onder de krijgsgevangenen een — *hengan* — en een groote sterfte ontstond (letterlijk, ze begonnen talrijk te sterven). § 5. Toen ze de krijgsgevangenen in Hatti hadden gebracht, toen brachten de krijgsgevangenen de — *hengan* — in Hatti en van dien dag af heerscht ook in Hatti een groote sterfte. »

Dat *hengan* hier niets anders dan « besmettelijke ziekte, pest » kan beteekenen, wordt door den context duidelijk aangetoond.

Leerrijker nog is een *Klein Pestgebed* (KUB, XIV 12), waarvan de passus § 2, 7, hoewel fragmentarisch bewaard, een uitzonderlijk belang oplevert.

7. *ma-a-an-ma-kán* LÚ^{URU} *ha-at-ti* 8. DUMU-an *i-ja-az-zi*
hi-in-ga-na-áš-ma-áš-ši-kán... Ū. UL-*ma-áš* 9. LÚKA.LA-an-*te-eš-zi*
 Ū. UL-*ma-áš* *mi-ja-aḫ-hu-un-te-eš-zi* 10. *ku-e-da-ni-ik-ki a-áš-zi*
na-áš hi-in-ga-na....

« 7.... wanneer een Hettietier 8. een zoon maakt (teelt), van de — *hengan* — echter aan hem deze echter wordt niet 9. sterk noch oud.... 10. blijft hij bij iemand zitten, dan (wordt) deze (van) de — *hengan* — »

Zelfs zonder tekstherstelling blijkt het zeer duidelijk dat de *hengan* een besmettelijke ziekte is waarvan de kiemen bij de geboorte worden overgeërfd en dat deze kwaal door persoonlijken omgang van mensch tot mensch overgaat.

Andermaal in de *Jaarberichten van Šuppiliumaš* vernemen we van een *hengan*, die in het leger uitgebroken is. De tekst is vooral opmerkelijk, omdat we hier hoogst waarschijnlijk *harga-* « verwoesting » in verband met *hengan* vernoemd vinden.

KBo, V I 18, wordt verteld dat de vijanden in het uitbreken van deze *hengan* een gunstige gelegenheid vinden om terug tot den aanval over te gaan, vermits : I.NAŠÁ(G) KI.KAL.BAD^{HL.A}-*ma-kán* BAD-*áš* *ku-it* « daar in het leger een — BAD-*áš* — is (heerscht). » Bij BAD-*áš* merkt Friedrich, ZA N.F., I, 20, aan : « ideographische Schreibung, hinter der sich aber diesmal ein anderes Wort, ein Maskulin-Femininum auf -*áš* verbirgt. » Welk dit woord is, leert Friedrich ons evenwel niet.

Gezien de nauwe betrekkingen tusschen *hengan* en *harga-*, die beide door hetzelfde ideogram BAD worden aangeduid, meenen we dat BAD-*áš* hier *hargaš* moet gelezen worden. De omentekst KUB, V I III 46, komt deze gissing steunen : verhaald wordt dat de god in de stad *Tanizila* voor de Zon geen onge-

luk noch tegenspoed in den veldslag, geen KÚR-*áš* BAD-an « ondergang van het land » noch omwenteling voorziet. KUB, VIII 1 III 2, verschijnt zelfs de uitdrukking KÚR-*e-áš* *har-ga-áš*, beantwoordend aan Akk. *ḫarab āli* « vernietiging der stad ».

Hoewel de dood regelmatig op een *hengan* volgt, toch is de ziekte heelbaar. Bij zijn opdracht van de *Pestgebeden* aan de godheid beoogt Muršiliš juist deze gunst.

Verder biedt KBo, IV 8 II 8 v., ons een opmerkelijk voorbeeld, waaruit we kunnen afleiden dat *hengan* ook de algemeener beteekenis « ziekte » en dus niet uitsluitend deze van « besmettelijke ziekte, pest » vertoont.

Hier wordt verteld dat de Hettitische *Tawannanna* (letterlijk : godenmoeder, titel der koningin-moeder) beschuldigd van een kwade hand op de koningin, haar schoondochter, gelegd te hebben, door den koning uit het paleis wordt gejaagd en van haar titel beroofd. Hierdoor hoopt de koning de kranke koningin te kunnen genezen. Het uitwerksel blijft dan ook niet uit ; *ib.*, II 20, leest men : nu *am-me-el da-me-eš-ḫa-áš ŠÁ DAM-IA ḫi-in-kán SIG₅-ja-at-la-at* « door dezen maatregel (? , naamval ?) genas de ziekte van mijn vrouw. »

Vatten we de uitkomsten van ons onderzoek bondig samen, dan ziet de begripsinhoud van *hengan* er als volgt uit : *gevaarlijke ziekte, epidemie, dood, ondergang*. De beteekenis « noodlot » hebben we nergens ontmoet. Dit is een eerste en belangrijke bedenking, die tegen Kuryłowicz's etymologie dient gesteld ⁽¹⁾.

Ook zal men opmerken dat, zelfs in de onderstelling dat *hengan* toch « noodlot » zou beteekenen, een vergelijking met *ἀνάγκη* uitgesloten blijft. Immers, de semantische ontwikkeling van beide woorden zou geheel verschillen. Bij *ἀνάγκη* is de oorspronkelijke beteekenis « dwang, noodzakelijkheid », vandaar « noodlot » ; bij *hengan* daarentegen zou de semantische evolutie langs andere we-

(1) Het hoeft niet nader betoogd, dat de beteekenis « mort fatale », die Benveniste, *Origines*, I, p. 155, voorslaat, niet op tekstontleding steunt, doch slechts een vergelijk is om een semantisch op ontoereikende gronden rustende etymologie door een « linguïstische formule » te redden. « mort fatale » vat trouwens zeer vernuftig de beteekenissen van beide door Benveniste verwarde I.-E. bases *nek* « dooden » (cfr. Lat. *neco*), en *ánk* « dwang » (cfr. Gr. *ἀνάγκη*), samen.

gen lopen *ziekte, dood* > *noodlot* of *bestemming* > *noodlot* ⁽¹⁾ en de overeenkomst in de verwijderde beteekenis zou derhalve een veeleer misleidende dan overtuigende bewijsgrond zijn.

Reeds zegden we dat de vertaling « noodlot » van *hengan* gedeeltelijk op een verkeerde ontleding van dit woord berustte. Thans nader over dit punt.

Sommer-Ehelolf, *BoSt*, X, p. 27, verbinden *hengan*, dat ze juist door « Tod, Sterben, Seuche » vertalen, met het werkwoord *hink*- « aanwijzen, bepalen, bestemmen ». *hengan* zou zich dan tot *hink*- verhouden als *kuššan* « loon » tot *kuš(š)*- « beloonen », *nah-han* « vrees » tot *nah(h)*- « vreezen ». Semantisch zou de evolutie de volgende zijn: *bepalen, het bepaalde, bestemde* (*Schicksal, destin, lotsbestemming*) of *noodlot*; vandaar *dood, pest*. Voor de semantische ontwikkeling wordt naar Gr. *μοῖρα* (cfr. Götze, *Hatt*, p. 55, en Friedrich, V, I, p. 43¹) verwezen. De Hettieten zouden een zeer concrete uitdrukking uit een meer abstracte voorstelling hebben afgeleid. Nu verwacht men veeleer de omgekeerde evolutie. Gr. *μοῖρα* en *νέμεσις* zijn van de concrete voorstelling van « deelen » tot de abstracte van fatum uitgegroeid. Maar dat *μοῖρα* en *νέμεσις* achteraf deze abstracte beteekenis voor een concrete voorstelling als « ziekte », enz. zouden opgeven, klinkt vrijwel onwaarschijnlijk. Was dit niettemin toch het geval in het Hettitisch, dan zou ergens voor *hengan* de beteekenis « bestemming, noodlot » of iets dergelijks moeten te voorschijn treden. Deze waarde, die we bij *hengan* nooit ontmoet hebben, is echter betuigd voor *para handātar, para handandātar*, dat door Götze, *Hatt*, p. 51-55, als « schicksalbestimmende Kraft der Götter » omschreven wordt.

Laatste woord is met *handā(i)*- « bevestigen, bepalen, bestemmen, Akk. *kānu* » verwant.

Herhaaldelijk ontmoet men de uitdrukking *ha-at-ta-an-na-āš* LUGAL-*uš*, beantwoordend aan Akk. *bēl šimāti* « heer der lotsbestemming ». Akk. *šimtu* « lotsbepaling » is een afleiding van *šamu* « bepalen, bestemmen », voor een deel synoniem met Akk. *kānu*.

Nog duidelijker is de passus, *Hatt*, I 46-48: *am-mu-ug-ma-za*

(1) Deze tweede ontwikkeling is innig verbonden met de onjuiste ontleding van *hengan*, waarover we weldra handelen.

47. *pa-ra-a ha-an-da-a-an-za ku-id UN-áš e-šu-un* 48. A.NA PA. NI DINGIR^{MEŠ} *ku-id para-a ha-an-da-an-da-an-ni i-ja-aḫ-ha-ha-al* « daar ik een door de godheid bestuurde man was, en omdat ik in aanwezigheid der goden naar hun lotsbestemming wandelde. »

Hier hebben we het woord dat aan de voor *hengan* door Sommer-Ehelolf vooropgezette semantische ontwikkeling beantwoordt. *hengan* daarentegen behoort tot een heel andere begripssfeer, deze van de concrete vernietiging : ziekte, dood, ondergang, enz.

Terwijl we *han(dan)dātar* met de begripswereld van Akk. *kānu* en *šāmu* kunnen vereenigen, wordt *hengan* door deze van Akk. *lapātu* gedekt. Voor *hengan* « pest, epidemie, gevaarlijke ziekte » kan men met *liptu* « besmettelijke ziekte »; voor *hengan* « ondergang, ramp » met *lipittu*, *šalputtu*, *šalpūtu*, *šulputtu*, *šulpūtu* « verwoesting (van land of stad) » vergelijken ; cfr. Bezold, s. v.

Wat het werkwoord *hink-* betreft, waarmede Sommer-Ehelolf *hengan* verbinden, ook dit dient zorgvuldig van *hengan* gescheiden te worden.

Na Forrer, vertalen Sommer-Ehelolf, *BoSt*, X, p. 27, *hink-* door « festsetzen, bestimmen » en vergelijken het woord met Akk. *kānu*. Dit vooral omdat *KBo*, III 7 II 22, de uitdrukking *ZAG-uš hink-* « de grenzen bepalen » voorkomt, wending die door beide taalkundigen met Akk. *uṣurta kānu* « die Grenze festlegen » verbonden wordt.

Dat zulke redeneering een vrijwel al te snelle vereenzelviging is, bewijzen de parallele Hettitische uitdrukkingen *ZAG-uš ija-*, *ZAG-uš dai-*. Wie op grond van *ZAG-uš hink-*, Hett. *hink-* met Akk. *kānu* gelijkstelt, moet ook *ija-* « maken » en *dai-* « stellen » met *kānu* identificeeren, hoewel elders *ija-* en *dai-* respectievelijk aan Akk. *epēšu* ⁽¹⁾ en *šakānu* beantwoorden. Volstrekt dwingend is Sommer-Ehelolf's betoog wel niet.

In het *Wetboek*, § 71, komt *hink-* voor met een beteekenis, die volgens beide taalkundigen nogmaals aan Akk. *kānu*, in juridischen zin « voor den rechter verschijnen », zou herinneren.

Bondigheidshalve deelen we alleen de Nederlandsche vertaling mede : « wanneer iemand een rund...vindt, dan voere hij het naar

(1) De samenhang tusschen *ija-* en Akk. *epēšu* is zoo nauw, dat *ija-* in de constructies *DUMU-an ija-* « een kind telen », *DINGIR ija-* « een god vereeren » een verwijderde beteekenis van Akk. *šakānu* nauwkeurig weergeeft.

de Deur van den Koning, indien hij (dit) echter op het land vindt, dan de ouderlingen — *hinkanzi* — het, dan mag hij het inspannen. »

Hier stellen Sommer-Ehelolf voor *hinkanzi* door « bestätigen, Zeugnis für jemanden ablegen » te vertalen, zoodat de zin wordt : « und zeugen (^{LÚ}ŠU.GI, lett. ouderling > getuige) es bestätigen. »

Friedrich, ZA N.F., II, 53, vertaalt « und die Altesten es ihm zuerkennen », wat heel wat beter in het bestek van den volledigen zin past. Het gaat hier immers over volgende feiten : vindt iemand een rund in de stad dan brengt hij het naar de bevoegde overheid, die het in bewaring houdt tot op het oogenblik, dat de eigenaar van het dier zijn eigendom vordert. Wordt het dier op het land gevonden, dan kan er geen spraak zijn het aan de stedelijke overheid af te staan ; dorpschouten vertrouwen het dan tijdelijk aan den vinder toe, die er gebruik mag van maken. Deze laatste bepaling staat in den tekst uitdrukkelijk vermeld : *turiš-kizzi* « hij spant het (dier) in. » Verder voorziet de paragraaf het geval, dat de eigenaar zijn dier terugvindt. Het rund wordt hem natuurlijk afgestaan, doch de man, wien de grijsaarden het dier in bewaring toevertrouwen, mag niet vervolgd worden. Geheel anders zijn de verhoudingen *ták-ku-wa-an* ^{LÚ.MEŠ} ŠU.GI-*dš* *Ú.UL hi-in-kán-zi* « indien de grijsaarden het hem niet toewezen », wat hierop neerkomt dat hij bij hen geen aangifte van het dier deed, doch het eenvoudig als eigen bezit ging beschouwen, dan : *na-dš* ^{LÚ}IM.ZU *ki-šá-ri* « dan wordt hij een gevangene. » Wie den geheelen paragraaf aandachtig doorleest, merkt dadelijk dat hier de vertaling « toewijzen, toevertrouwen, overhandigen, geven » heel wat beter dan « bij eede bevestigen » in het zinsverband past.

Ook wordt de eerste beteekenis door de overige plaatsen vereischt. Zoo verschijnt *hink- Dup*, § 15, 16, in verbinding met KAS « weg » : KAS-*ši* SIG₅- *in da-a-i* 16. KAS- *an-na* INA KÚR^{URU} KU. BAB. BAR- *ti hi-in-ga* « zet hem op den rechten weg, 16. wijs hem den weg naar Hatti aan. » In deze wending beantwoordt *hink-* nauwkeurig aan *manija(h)-* « beheeren » doch ook « overgeven, toevertrouwen ». Dezelfde tekst, lijn 19, schrijft *ma-a-an* KAS-*an* *Ú.UL ma-ni-ja-a(h)-ti* « indien ge den weg niet toont. » *Hatt*, II 29, wordt verteld dat Hattutišiliš overwonnen vijanden aan zijn broeder, den koning, uitlevert : *na-dš* A.NA ŠEŠ-IA *hi-in-ku-un* « en ik leverde ze aan mijn broeder uit. » *KBo*, 29 I 20-21, verhaalt Hattušiliš dat hij zijn vrouw niet op eigen hand koos, doch op bevel der go-

din, DINGIR^{LIM}-an-mu Ū-it 21. *hi-en-ik-ta* « de godheid wees me haar door een droom aan. » 2 BoTU, 12 A II 3 worden *hinkatta* en *pījer* parallel gebruikt.

Uit al het bovenstaande blijkt dat *hink-* met *pai-* « geven » en *manijah(h)-* « toevertrouwen » nauw verbonden is. Bij uitstek deictisch beteekent *hink-* « aanwijzen, overhandigen » en dient het bij een eventueele vergelijking met het Akkadisch in de begripssfeer van *bāru* verplaatst te worden. Aan dit laatste woord schrijft Bezold (s.v.) volgende beteekenissen toe : « erweisen, zuerkennen, anweisen, bestimmen, feststellen, bezeugen (*dēnu* « een geding ») ». Men voelt hoe dit woord tot in de fijnste nuanceeringen met Hett. *hink-* overeenstemt.

Daarentegen vindt Akk. *kānu* in Hett. *handā(i)-* een even zoo nauwkeurige semantische beantwoording.

De afstand die *hink-* van *handā(i)-* scheidt, blijkt duidelijk uit de tegenstelling van beide wendingen -anmu *hinkta* « (de godin) wees me haar door een droom aan » en *nuwašši* EGIR- an *hingan hanteškizi* (Madd, § 17, 80) « en nadien bestemde hij hem voor den dood. »

De semantische ontwikkeling *bestemmen (hink-)> bestemming (hengan)> dood, ondergang, pest*, die reeds zoo zwak was, omdat de schakel *bestemming (hengan)* ontbrak, blijkt thans voor goed uitgesloten, gezien de afwijkende beteekenis van *hink-*.

hink- en *hengan* behooren beide niet tot de begripswereld *bestemmen : bestemming, lot*. Verder zijn beide termen niet eens verwant.

Afgezien van semantische bezwaren die ons beletten *hink-* « aanwijzen » en *hengan* « ziekte », enz. te verbinden, gelden nog orthographische bedenkingen, die zich eveneens tegen de etymologie *hengan : ἀνάγκη* verzetten.

2. *De spelling van hengan.*— Wat de lezing van *hengan* betreft, schijnt eenstemmigheid onder de taalkundigen niet bereikt.

Götze, Friedrich, Sommer en Sturtevant lezen immer *hinkan*; Forrer en Delaporte echter *hengan*.

Deze laatste lezing treden we bij. Vermits een zelfde teeken voor *kán* of *gán* dient, is de spelling van den nom.-acc. *hengan* als *hi-in(en)-k/gán* dubbelzinnig. Voor een lezing *g* pleiten evenwel de afzonderlijke nom. -acc. spelling *hi-in-ga-an* (o. a. *tweede Pestgebed*, § 8, 6 en § 9, 7, in duplicaat), alsook de regelmatige spellingen van

gen., dat. en abl. als *hi-in-ga-na-dš*, *hi-in-ga-ni*, *hi-in-ga-na-az*. Hier is de spelling met *g* bewijskrachtig, vermits naast *ga* ook een teeken voor *ka* bestaat.

Terwijl voor *hengan* de getuigenissen eensluidend op *g* terugwijzen, blijft de keelklank in *hink*- onbeslist :

hi-in-ik-zi, *hi-in-ik-ta*, *hi-in-kán-zi*, enz. zijn dubbelzinnig.

hi-in-ga-zi, *hi-in-ga* pleiten voor *g* en *hi-in-ku-wa-ni*, *hi-in-ku-un* voor *k*. De laatste twee vormen hebben meer waarde omdat hier de naakte stam *hink*- verschijnt, terwijl *hingazi*, *hinga* den door *-a* verlengden stam vertoonen.

Misschien zal men opwerpen dat het samenvallen van stemhebbende en stemlooze, waarop supra, p. 25-28, gezinspeeld werd, onze uiteenzetting overbodig maakt.

Zoo geheel overtuigend is de opwerping wel niet. Enkele sporen van een vroeger onderscheid tusschen stemhebbende en stemlooze zijn voor de gutturalen door Götze op gezag van *genu*, *gim-mant*- naast *ki*-, *ka*- aanvaard. Vermits *hengan*, evenals *genu*, *gim-mant*-, immer met *g* en nooit met *k* geschreven wordt, is de veronderstelling dat *hengan* eveneens in het licht van Götze's stelling moet verklaard worden, vrijwel waarschijnlijk. Hoewel de spelling der occlusieven niet altijd beantwoordt aan wat de etymologie omtrent dit punt laat voorzien, toch bewijst een consequent toegepast onderscheid in de consonant spelling van twee woorden, dat beide in het bewustzijn van den schrijver niet samenhooren.

Vermits Gr. ἀνδύκη tot een I.-E. basis *ánk*, met *k*, opklimt, is de spelling *g* van *hengan* een nieuwe opwerping tegen een mogelijke vergelijking van beide woorden.

3. De etymologie *hengan* : ἀνδύκη. — De bezwaren die we tot nog toe tegen de etymologie *hengan* : ἀνδύκη aanvoerden, waren van semantischen en orthographischen aard. Er blijft ons nog alleen over de *phonetische onmogelijkheid* van deze vergelijking aan te toonen.

Kuryłowicz verbindt Hett. *hengan* met Gr. ἀνδύκη « dwang, noodlot », Bret. *ankou* « dood », Cymr. *angeu* « dood ». Nu hooren de Keltische woorden samen met Oiersch *ēc* (<**anc*) « dood » en Corn. *ancow* « id. » tot de I.-E. basis *nek* « sterven, omkomen », cfr. Skr. *náśyati* « vergaat », Toch. *nak(s)*-, B *nak*- « id. », Av. *nasu*- « lijk », Gr. *νέκυσ* « id. », Lat. *nex* « moord », *neco* « dooden ». De anlaut *an*- van de Keltische woorden wijst op sonantische *n* : *nku*- ; cfr. WP,

II, 326. Verder dient de basis *nek* zorgvuldig van de basis *ánk* (WP, I, 60) « dwang, noodwendigheid » onderscheiden te worden; cfr. Walde, s. v. *neco*. Tot deze basis *ánk* behooren Gr. ἀνάγκη, alsook enkele Keltische woorden, die Kuryłowicz onvermeld laat: Oiersch *écen*, Cymr. *angen*, Corn., Bret. *anken* « noodwendigheid ».

Is reeds de vergelijking Hett. *hengan*: Bret. *ankou* onhoudbaar op grond van het feit dat de *anlaut* in het Keltisch *ŋ* is, waaraan in het Hettitisch *an* zou moeten beantwoorden (cfr. supra, p. 104), ook tegen een etymologie *hengan*: ἀνάγκη dienen even strenge bedenkingen geopperd. In de eerste plaats noemen we de tegenstelling tusschen *g* in het Hettitisch en *k* in het Indo-Europeesch. Een tweede en belangrijker opwerping willen we hier slechts in het voorbijgaan vermelden daar ze pas aan het einde van ons werk ten volle begrijpelijk wordt. De etymologie *hengan*: ἀνάγκη brengt met zich de aequivalentie Hett. *he* = I.-E. *d* mede; cfr. infra, p. 313. Reeds wijst de vergelijking met de medegedeelde etymologieën voor de *á*-rij uit dat aan I.-E. *d* in het Hettitisch *ha* beantwoordt, cfr. *hanti*: *anti*; *hark*:- *ark*, enz.

Dat Kuryłowicz's etymologie onjuist is, hebben Sturtevant, *Lang*, VI, 140 v., en Petersen, *Lang*, X, 314, eveneens opgemerkt, hoewel eerstgenoemde deze vergelijking in zijn *C Gr* eenvoudig overneemt en de door Petersen voorgestelde etymologie van *hengan* nog zwakker is dan deze van Kuryłowicz. Petersen toch vergelijkt *henkan* (!) « fate (sic), death, pestilence » met Gr. οἴκτος « klacht, medelijden ». Afgezien van haar semantische onmogelijkheid, is deze vergelijking ook fonetisch duister. De oorsprong van Gr. οἴκτος is trouwens zeer onhelder: Boisacq (s. v.) denkt aan Got. *aihtērōn* « bedelen » of Oiersch *ēyim* « roepen » en verwerpt beslist elke vergelijking met Lat. *aeger*; Muller, *Grieksch Woordenboek*, Groningen 1926 (s. v.), beschouwt οἴκτος als een klanknabootsend woord, dat over *oĩζω, οἴζυς « leed » heen, uit den uitroep oĩ werd afgeleid.

De etymologie hengan: aeger. Na deze lange weerlegging van Kuryłowicz's etymologie, blijkt het duidelijk dat tot nog toe geen bevredigende verklaring aan het belangrijke Hettitische woord *hengan* gegeven werd. Naar aanleiding van onze opwerpen, hebben we reeds talrijke bijzonderheden over de spelling en de beteekenis van den term verstrekt; deze gegevens dienen dan ook niet bij de verdediging van onze verklaring herhaald. De etymo-

logie die we voorstellen, hebben we reeds aan het begin van deze uiteenzetting vermeld. Dat ze semantisch, orthographisch en phonetisch in alle opzichten bevredigend is, willen we thans nader aantoonen.

1. Semantisch is de vergelijking met Lat. *aeger* «ziek», Ksl. *jēdza* «ziekte», Skr. *yākṣma-* «ziekte, tering», I.-E. *dig, ing* mogelijk.

Lat. *aeger* beteekent «ziek», zoowel lichamelijk als geestelijk; naast de algemeene beteekenis «ziek» verschijnt derhalve ook «ellendig, rampzalig», bv. *mortales aegri*, cfr. Gr. *δειλοί βροτοί*. Deze laatste beteekenis herinnert treffend aan den verwijderden zin van *hengan* «ramp, ongeluk, ellende».

Ook de andere verwanten van de I.-E. basis *dig, ing* wijzen op een oorspronkelijke waarde «lichamelijke of moreele smart».

Nadere toelichting verdient evenwel de beteekenis «besmettelijke ziekte, pest», die Hett. *hengan* meestal vertoont. Dergelijke begripsverenging is ook voor Indo-Europeesche verwanten van de basis *dig, ing* betuigd. Zoo heeft Fröhde, *BB*, X, 297, Gr. *ἐκτικός (πυρετός)* «tering» tot deze basis gerekend, hoewel de *anlaut êk-* bevreemdend is en het woord gemakkelijk als «blijvende, aanhoudende (*ἐκτικός* < **segh-tikos*) ziekte» kan verklaard worden. Ook Gr. *ἰκτερός* «geelzucht» wordt door Fröhde, *l.l.*, in weerwil van sommige moeilijkheden in den *anlaut*, met deze basis verbonden; cfr. Boisacq, s. v. Afgezien van deze twee onzekere voorbeelden, is Skr. *yākṣma-* «tering» naast Av. *yaska-* «ziekte» een duidelijk getuigenis dat ook in de Indo-Europeesche talen een begripsontwikkeling *ziekte* > *besmettelijke ziekte* mogelijk is. Verwantschap tusschen Skr. *yākṣma-* en Lat. *aeger* werd door Lidén, *Armenische Studien*, Göteborg 1906, p. 70, voorgesteld, opvatting die door Uhlenbeck (s. v.) wordt aanvaard, doch door WP, I, 10, waarschijnlijk wegens semantische redenen geweerd wordt. Nu rust WP's bedenken op ontoereikende gronden. Phonetisch stelt *yākṣma-* een I.-E. **ieg-smo.* of **ing-smo* voor. Semantisch mag een term voor «besmettelijke ziekte, tering» met een woord voor «ziekte» vergeleken worden. Afgezien van het Hettitisch waar *hengan*, trots de mededinging van *irmala-* «ziek», naast de bijzondere beteekenis «besmettelijke ziekte» nog de algemeener van «ziekte» vertoont, bewijst reeds een onderzoek van enkele I.-E. bases ten duidelijkste dat in de onderscheiden talen de begrip-

pen ziekte, besmettelijke ziekte, dood en ondergang, in nauwen samenhang tot elkaar staan.

Van de basis *leig*, *leik* (WP, II, 398) komen voor :

Lit. *ligà* « ziekte », Let. *ligà* « zware ziekte, pest », Gr. *λοιγός* « ondergang, verderf », Oiersch *liach* « ellendig ».

Van de basis *sergh*, *sęergh* (WP, II, 529) :

Oiersch *serg* « ziek », Ksl. *sraga* « id. », Toch. *särk* « ziekte », Lit. *sergù* « ziek zijn », Let. *serga* « pest ». Tot dezelfde basis behooren eveneens Got. *saurga* « zorg », Ksl. *sragb* « somber ».

Van de basis *lei* (WP, II, 387) :

Gr. *λοιμός* « doodelijke ziekte, pest », Gr. *λίμος* « gebrek, hongersnood », Lat. *lues* « besmettelijke ziekte, pest ».

Van de basis *mer* (WP, II, 276) :

Lat. *morbus* « ziekte », Skr. *māra-* « doodend, verdervend, dood, pest », Skr. *maraka-* « pest », Lit. *māras* « dood, pest », Ksl. *morb* « pest ».

Uit dit lexicographisch onderzoek blijkt dat het Indo-Europeesch niet beschikte over een bepaalden term ter aanduiding van de doodelijke, besmettelijke ziekte, doch dat hiervoor elke taal, onafhankelijk, woorden voor « ziekte » of « moreele smart, zorg » heeft aangewend (Men onderzoekte vooral de bases *aiḡ*, WP, I, 9-10; *seug*, WP, II, 472; *sai*, WP, II, 445). Verder is het duidelijk dat nergens een scherp onderscheid tusschen verschillende soorten van besmettelijke ziekten wordt getrokken. Een geringe bekendheid van de Indo-Europeesche bevolking met de juiste natuur der ziekten, verklaart dat alle gevaarlijke kwalen op een zelfde vlak werden gesteld en door de algemeene benaming « de ziekmakende, de doodende » werden aangeduid. Ook een zekere tendenz naar euphemisme heeft hier een aanzienlijke rol gespeeld; cfr. Hirt, *Idg Gr*, I, § 186. Pas later kwam met den vooruitgang der geneeskunde ook een streven naar nauwkeuriger uitdrukking. Dat op het gebied der ziekten ook de volksetymologie ruim spel kreeg, hoeft geen nader betoog, cfr. Nl. *scheerbuik*: Fr. *scorbut*. Zoodat het op het eerste gezicht bepaald niet uitgesloten is dat Gr. *ἐκτικός* en *ἰκτερός* vervormingen zijn van met I.-E. *aiḡ* verwante woorden, respectievelijk naar *ἐκτικός* « blijvend », wegens het aanhoudend karakter der ziekte, en naar *ἰκτίνος* « wouw », *ἰκτίς* « steenmarter », wegens den gelen uitslag, dien de geelzucht verwekt; cfr. Boisacq, s. v.

Voor de kennis van de I.-E. basis *aiḡ*, *ing* is Hett. *hengan* een kostbare aanwinst.

Dat het woord slechts de « gevaarlijke ziekte » vandaar « epidemie, ondergang » aanduidt, terwijl de gewone kwaal door *irma-* (GIG-*a*), *irmala-*, *irmalant-*, *irmalija-* en *ištark-*, *ištarnink-* wordt uitgedrukt, hoeft ons niet meer te verbazen dan Lit. *ligà* « ziek » naast Let. *ligà* « pest » en Lat. *morbus* « ziek » naast Skr. *māra-* « pest ».

Dank zij Hett. *hengan* wordt Skr. *yākṣma-* uit zijn verdachtmakende afzondering gered en verloopt de basis *áig*, *ing* semantisch op één lijn met de bases *lei*, *leig*, *sergh*, *mer*, enz. Al de nuances van « ziekte » tot « ramp » over « gevaarlijke ziekte » heen, zijn thans eveneens voor deze basis betuigd.

2. Ook orthographisch is de vereeniging van *hengan* en *aeger* verdedigbaar, vermits beide talen eensluidend zijn om de stemhebbende natuur van de consonant te betuigen. Van het Hettitisch geldt het evenwel slechts een orthographisch reflex uit vroegere tijden, toen de tegenstelling *stemhebbend* : *stemloos* ook in de gesproken taal bestond ; cfr. supra, p. 25-28.

3. Phonetisch is de etymologie *hengan* : *aeger* eveneens bevredigend.

Vermits I.-E. *áig* op een fundamenteele *á* terugwijst, meenen we hierdoor de *h* van *hengan* te kunnen rechtvaardigen. Dat de Indo-Europeesche tweeklank *ai* in het Hettitisch *e/i* wordt, is reeds uit andere voorbeelden genoegzaam bekend ; cfr. Sturtevant, *C Gr*, § 90. De nasaal die in het Hettitisch voorkomt, is eveneens voor het Lettoslavisch betuigd : Ksl. *jědza*, Let. *igt* (<*ing-). Ook bepalen WP de basis onder dubbelen vorm *áig*, *ing*.

Nu komen vormen zonder *n* in het Hettitisch eveneens voor, bv. 2 *BoTU*, 12 C I 9 : *hi-gán-ni hu-iš-nu-ut* « redde van den ondergang. »

Deze spelling is echter te zeldzaam vergeleken bij *hi-in-ga-ni*, en verder verdwijnt *n* zóó gemakkelijk voor een andere consonant, *š* of gutturaal (cfr. supra, p. 23-24), dat men hieruit zou afleiden, dat het Hettitisch naast den genasaliseerden vorm, ook den niet genasaliseerden zou overgeërfd hebben.

Een spelling *hi-gán-ni* naast *hi-in-ga-ni* is derhalve geen kopijs-fout, noch de voortzetter van een Indo-Europeeschen *áig*-vorm, doch alleen een Hettitisch phonetisch verschijnsel.

Alvorens deze studie over *hengan* te besluiten, wenschen we nog even op Akk. *mulānu* en *liptu*, wier semantische ontwikkeling parallel met deze van *hengan* verloopt, te wijzen.

We deelen hier de beteekenis van de onderscheiden Akkadische termen mede: *mulānu* « besmettelijke ziekte, pest », *mītu* « doodziek, dood », *liptu* « besmettelijke ziekte, pest », *lipittu*, *šalputtu* « vernietiging, ramp ».

Hoewel de hulp van het Akkadisch niet dient ingeroepen te worden om een Hettitische semantische evolutie, die reeds in het Indo-Europeesch duidelijk is, te verklaren, verdient dit nieuw Hettitisch-Akkadisch parallelisme niettemin vermeld te worden.

Aan het slot van dit onderzoek vestigen we nog even de aandacht op het werkwoord *hink-* « toewijzen ». Op grond van de door Sommer-Ehelolf voorgestelde etymologische verwantschap van deze woorden, heeft Kurylowicz voor beide termen ook dezelfde etymologie verdedigd, opvatting die evencens door Sturtevant wordt aanvaard.

Dat *hink-* niet met *hengan* verwant is, hebben we reeds aange-toond. Ook een vergelijking van *hink-* met ἀνάγκη is semantisch onwaarschijnlijk. Het werkwoord *hink-* is trouwens zeer duister. Naast *hink-* « toewijzen », bestaat nog een werkwoord *hink-*, *hinga-* « een buiging maken », cfr. Akk. *šakānu* (Götze, *Murš Spr*, p. 33-34).

Götze tracht beide werkwoorden te verbinden, doch zijn semantische ontwikkeling « *einen Wink geben, eine Reverenz erweisen, etwas (durch einen Wink) zuweisen* » is niet zeer overtuigend. In de vocabularia komt nog een *hi-in-ga-ni-ja-wa-ar* = Akk. *melultu* « dansen, pret maken » voor (VAT, 7778 III 13).

Waar zooals bij *hink-* de verklaring nog ontbreekt, blijve de etymologie voorloopig best achterwege.

Niettemin heeft Petersen, *Lang*, X, 314, beproefd Hett. *hink-* « aanwijzen » met Gr. ἀγλαή « gleam of light », Skr. *éjati* « is agitated » te vergelijken. Hoe dergelijke etymologie semantisch en fonetisch kan rechtvaardigd worden, verklaart de auteur ons niet.

Evenmin overtuigend is Pedersen's opvatting dat Hett. *hink-* met Gr. ἐνεγχεῖν zou verwant zijn (*Murš Spr*, p. 51). De I.-E. basis *(e)nek* beteekent « bereiken, geraken tot » alsook « dragen, heffen ». Aan etymologische verwantschap met Hett. *hink-* « aan-

wijzen » valt semantisch volstrekt niet te denken ; veeleer leeft I.-E. (e)nek in Hett. *nink-* « heffen » voort ; cfr. infra, p. 173-174 (1).

Met de etymologie *hengan* : *aeger* is ook de behandeling van de *d*-rij afgesloten.

Vermelden we even nog de etymologieën :

Hett. *hanti* : I.-E. *anti*.
 Hett. *hark-* : I.-E. *ark*.
 Hett. *harki-* : I.-E. *arg*.
 Hett. *harp-* : I.-E. *ar*.
 Hett. *huwant-* : I.-E. *ayē*.
 Hett. *hwiš-* : I.-E. *ayes*.
 Hett. *hengan* : I.-E. *dig, ing*.

Hieruit leiden we een nieuwe equivalentie af :

Indo-Europeesch *á* = Hettitisch *ha*.

Aanmerking. — Het weze ons toegelaten in het voorbijgaan op het uitzonderlijk belang van twee dezer etymologieën de aandacht te vestigen : *harp-* en *hwiš-*.

Waar in het Indo-Europeesch de bases *er* en *ar* vaak dooreenloopen, — men denke slechts aan Skr. *arpáyati*, dat eveneens causatief van *r* is, — stelt het Hettitisch juist *h* tegenover *ar*, terwijl de talrijke Hettitische afleidingen van de basis *er*, in deze taal nooit *h* vertoonen.

Treffender nog is het voorbeeld van *hwiš-*.

Zooals bekend, bezit het Indo-Europeesch talrijke gelijkkluidende *yes-* bases, o. a. *yēs* (<*áyēs*) « vertoeven, bestaan » (WP, I, 306-307), *yēs* « eten » (WP, I, 307-308), *eyēs* « kleeden » (WP, I, 309), *yēsno-* « koopen » (WP, I, 311-312), die eveneens in het Hettitisch voorkomen, en wel als volgt :

Hett. *hwiš-* « leven » : I.-E. *áyēs* ; Hett. *weš-*, *waš-* « kleeden » :

(1) In aansluiting aan Götze, verbindt Pedersen, *l.l.*, *hink-* « aanwijzen » en *hinga-* « buigen », toch beschouwt laatstgenoemde, in tegenstelling tot Götze, de betekenis « aanwijzen » als oorspronkelijk. Als semantisch parallel haalt Pedersen Skr. *nāmati* « buigt zich » naast Gr. *νέμω* « verdeelen » aan. Veeleer geldt het hier twee onderscheiden I.-E. bases : *nem* « deelen, nemen » naast *nem* « buigen » ; cfr. WP, II, 330-332. Ook beteekent de eerste basis niet « aanwijzen », doch « verdeelen » vandaar « zich toedeelen, nemen ».

I.-E. *ues*, cfr. Lat. *vestis* « kleeid », Toch. *wäs-*, *was-*, B *wäs-*, *was-*, *yäs-* « kleeiden » ⁽¹⁾, Gr. *ἔννυμι* « id. », Skr. *vāste* « id. »; Hett. *weši-* « weide », *wešija-* « afgrazen », *weštara-* « herder »: I.-E. *ues*, cfr. Skr. *vāstoḥ* « van het eten », Av. *vāstra-* « voeder », Miersch *feis* « eten »; Hett. *waš-* « koopen », *wešija-* « prijs », *uš(ša)nija-* « verkoopen »: I.-E. *ues(no-)*, cfr. Skr. *vasnā-* « koopprijs », *vas-nayāti* « verhandelt », Gr. *ῥωος* « koopprijs », *ῥωέομαι* « koopen », Lat. *venum* (acc.) « verkoop ».

Het Hettitisch heeft alleen *h*, waar het Indo-Europeesch oorspronkelijk een *anlaut* *dy-* vertoonde; daar waar de *anlaut* aanvankelijk *ey-* was, bv. in *ues* « kleeiden » uit *éyes*, ontbreekt *h* in het Hettitisch.

Deze merkwaardige overeenkomst zal wel niet op een toeval berusten!

*
* *

Tot slot vestigen we de aandacht op twee etymologieën die wel in het raam van onzen klankregel passen, doch als voorloopig te onzeker moeten beschouwd en verworpen worden.

Hett. *hameshant-* « lente »: Gr. *ἀμάω* « maaïen, afsnijden ». Deze door Sturtevant, *Lang*, IV, 163, voorgestelde vergelijking lijkt ons semantisch zeer onbevredigend.

Toch aanvaardt Benveniste, *Origines*, I, p. 157, de etymologie en tracht deze door een semantische evolutie *saison de la moisson* > *été* te rechtvaardigen. Dergelijke ontwikkeling is voor Got. *asans* « oogst » en « zomer » betuigd. De meeste woorden voor « zomer » echter, ontwikkelen deze waarde uit een oorspronkelijke beteekenis « hitte »: Skr. *nidāghā-* « hitte, zomer » naast Skr. *dāhati* « brandt », I.-E. *dhegʰh*; Skr. *vasantā-* « lente », Lit. *vasarà* « zomer » opklimmend tot de basis *ues-r* « lente, zomer », verwant met *āues* « licht » (Skr. *uṣāḥ* « dageraad », Gr. *ἡώς* « id. »; cfr. WP, I, 310-311).

Hoewel de etymologie *hamesha-*: Gr. *ἀμάω*, I.-E. *ām-* met de door ons vastgestelde klankregels in overeenstemming is, zien we voorloopig van dit voorbeeld af, gezien de ernstige semantische bedenkingen, die deze vergelijking oproept.

(1) Het Tocharische woord is evenwel onregelmatig; cfr. S.-S.-S., *Toch Gr.*, § 510, p. 420.

Minder overtuigend is de door Kuryłowicz verdedigde etymologie Hett. *hamešhant*-: Skr. *vasantā*- « lente ». Formantisch is *hameshant*- een *ant*-afleiding van een oorspronkelijk *hamešha*-, cfr. *zenant*- « herfst? » naast *zena*-. Misschien is *hamešha*- een *šha*-formatie, waarbij dan ook met den niet-Indo-Europeeschen oorsprong van het woord dient rekening gehouden. De opvatting dat *hamešha*- niet-Indo-Europeesch zou zijn, vindt steun in het optreden van een spelling *hameškant*- naast *hamešhant*-; cfr. supra, p. 51. Dat *gimmant*- « winter » Indo-Europeesch is, bewijst nog niet dat *hamešhant*- het eveneens zijn moet. Ook de overige Hettitische jaargetijden dragen namen van vreemde herkomst: *zena*- « herfst? », *teši*, naam van een jaargetijde door hevigen donder gekenmerkt; cfr. Friedrich, V, II, p. 33⁵.

Hett. *hulali*- « band, lap goed »: Lat. *volvo*, Skr. *vr̥ṇóti* « omwindt » (Sturtevant, *Lang*, IV, 164). In *hulali*-, waarvan *hulaliya*- « omwinden » als denominatief is afgeleid, is *-li* het bij namen van voorwerpen en sieraden herhaaldelijk voorkomend suffix; cfr. Sturtevant, *C Gr*, § 173.

Hoewel de Indo-Europeesche woorden, bij WP, I, 298, onder *uel* gerangschikt, eerder tot een I.-E. basis *áyel* opklimmen (cfr. Persson, *Beitr*, p. 541), en alzoo de *h* van *hulali*- gewettigd is, blijft de etymologie semantisch te zwak om tot uitgangspunt aan een theorie te dienen.

3. ó-RIJ.

Hett. *hara(na)*- « arend »: Gr. *ὄρνις*; Got. *ara*, Ohd. *aro*, Nl. *arend*, Arn(*hem*); Opr. *arelie*; Ksl. *orbl̥*; I.-E. *ór* « arend, groote vogel ».

De betekenis « arend » is voor het Hettitisch door de ideografische spelling A.ḪU-*áš* verzekerd; cfr. Friedrich ZA N.F., V, 64 (4). In het Indo-Europeesch staat nevens de *ór*-basis, eveneens een *er*-basis. Beide zijn echter geen *ablaut*vormen: *er* komt in het Keltisch voor: Corn., Bret. *er*, Gall. *eryr*, Oiersch *ilar*, *irar*. In het Litauisch wordt *erēlis* dialectaal *arēlis*, doch dit laatste verschijnsel is Litauische phonetica en geen reflex van een Indo-Europeesche alternantie *ér*: *ór*. Trautmann, *Baltisch-Slawisches Wör*-

(1) Voor *-na*- in *harana*:- *hara*- verwijzen we naar de behandeling van *memija(n)*-, infra, p. 161-162.

terbuch (Göttinger Sammlung indogermanischer Grammatiken und Wörterbücher), Göttingen 1923, s. v., bepaalt den oorspronkelijken Lettoslavischen vorm als *arila-*.

Men zal opmerken dat Hett. *hara(na)-* Boisacq's meening (s. v.) over Gr. *ῥοις* in verband met de basis *er : ὄr* komt steunen. Volgens Boisacq moet *ῥοις* zorgvuldig van deze basis gescheiden worden, opvatting die door de tegenstelling *hara(na)-* (met *h* in den *anlaut*) naast *ar-* (zonder *h*) in het Hettitisch bevestigd wordt.

Hett. *harg-* « omkomen, te gronde gaan », *harganu-* « verwoesten » : Iersch *org-* « verwoesten, dooden », Gall. *Orgeto(rix)*, I.-E. *órg*.

Deze etymologie die door Cuny, *RHA*, II, 205, voorgesteld en door Pedersen, *Murš Spr*, p. 50, aanvaard wordt, is van groote draagwijdte voor de kennis der I.-E. basis *perg, perk* « slaan ».

Vermelden we volledigheidshalve dat ook Arm. *harkamen* « slaan, dooden » door Cuny met Hett. *harg-* etymologisch verbonden wordt.

Tot nog toe werden de Keltische en het zooeven vermeld Armenisch woord met de basis *per, perg, perk* verbonden ; cfr. WP, II, 42-43. Vermits I.-E. *p* in het Keltisch in den *anlaut* soms verdwijnt en in het Armenisch in dezelfde stelling vaak in *h* veranderd wordt (cfr. supra, p. 36,41), is deze vergelijking phonetisch verdedigbaar. Alleen semantisch kunnen vrij ernstige bezwaren tegen deze etymologie aangevoerd worden. Zoo treedt in het Keltisch de beteekenis « verwoesten, dooden » sterker op den voorgrond dan in de overige talen. Hier overheerscht veeleer het begrip « slaan », waarbij onmiddellijk het aanwenden van deze basis in verband met « donder » opvallend is : Lit. *Perkúnas* « dondergod », Opr. *percunis* « id. », Gall. *Hercynia (silva)*.

Nu is Cuny's etymologie vooral opmerkelijk, omdat ze in feite op het vaststellen van een nieuwe I.-E. basis uitloopt, met name *órg*, tot dewelke benevens Hett. *harg-* ook Kelt. *org-* en, volgens dezen taalkundige, eveneens Arm. *harkanem* moeten worden gerekend.

Phonetisch is de afleiding van de Keltische en Armenische vormen uit een oorspronkelijk *órg* mogelijk. Voor Kelt. *org-* is deze verklaring zelfs verkieslijker. Immers, de afwezigheid van *h* in *org-*, in de veronderstelling dat dit woord tot een I.-E. *perg* opklimt, is opvallend, vooral omdat Gall. *Hercynia (silva)*, dat tot dezelfde basis behoort, wel de uit *p* ontwikkelde *h* vertoont ; cfr. supra,

p. 41. Dat in het Armenisch *h* vaak vóór vocalischen *anlaut* ontwikkeld wordt (cfr. Arm. *hot* « reuk » : Lat. *odor* ; Arm. *hum* « rauw » : Skr. *āmá-*), hebben we reeds hooger, p. 36, vermeld.

Op grond van Arm. *hari*, *char*, aorist beantwoordend aan praesens *harkanem*, zijn we veeleer geneigd *harkanem* met *perg*, *perk*, naast *per* in *hari*, *char* te verbinden. Ook beteekent *harkanem* duidelijk « slaan » en niet zoozeer « verwoesten ». Verder kent het Armenisch een woord *orot* « donder », nevens *orotam* « donderen », dat eveneens tot de basis *per* gerekend wordt. Zooals reeds betoogd werd, sluit de tegenstelling tusschen vormen met of zonder *h* in den *anlaut* geenszins etymologische verwantschap van *harkanem*, *hari* met *orot* uit ; cfr. de supra, p. 36, vermelde tegenstelling *het* : *otn*. Vatten we bondig de uitkomsten van ons onderzoek samen, dan blijkt dat Hett. *harg-* « te gronde gaan » en Kelt. *org-* « verwoesten, dooden » tot een basis *órg* ; Arm. *harkanem*, *hari* « slaan », *orot* « donder », Lit. *Perkúnas* « dondergod », Kelt. *Hercynia* daarentegen tot een basis *per*, *perk*, *perg* moeten worden herleid. Op grond van deze nieuwe, uit Cuny's etymologie afgeleide gegevens, zal het onderzoek van deze tot nog toe tamelijk onheldere basis misschien op nieuwe banen geleid worden.

Een laatste opmerking nog, in verband met Hett. *hirkil* « doodstraf ».

ZA N.F., II, 255¹, betoogt Götze dat dit woord waarschijnlijk met *hark-* « te gronde gaan » in « Ablautsverhältnis » staat, opvatting die door Benveniste, *Origines*, I, p. 42, aanvaard wordt. Gezien dergelijke *ablaut* *a* : *u* elders niet betuigd is, lijkt Götze's standpunt op 't eerste gezicht onjuist. Alleen in het licht van de *u* in *humant-*, *hullā-*, waarover weldra zal worden gehandeld, zou de *u* in *hirkil* als vertegenwoordiger van I.-E. *ó* kunnen verklaard worden. Benveniste's etymologie voor het *il*-suffix wil ons overbodig voorkomen, daar dit *il*-suffix blijkbaar het Protochattische bestanddeel is, waarover supra, p. 13, gehandeld is.

Hett. *haštai-* « been » : Skr. *ásthi* « knook, been », Av. *ast-* « id. », Gr. *ὀστέον*, Lat. *os*, Alb. *ašt*, *ašte* « knook », I.-E. *ós* (WP, I, 185-186) (1).

(1) WP, l.l., citeeren de basis als *ost(h)-*. We geven echter de voorkeur aan den basisvorm *os*, die door Meillet, *Sur latin os*, MSL, XXXIII, 259-261, verdedigd wordt.

Aan dit woord kent Sturtevant, *Glossary*, s. v., de beteekenis « muscle, muscular strenght » toe, vertaling die slechts den verwijderden zin van *haštai-* weergeeft. Dat *haštai-* « kracht » beteekent, heeft Friedrich, *ZA N.F.*, I, 179, getoond; de oorspronkelijke beteekenis is evenwel « been, knook »; cfr. Sommer, *AU*, p. 181.

Zoo verschijnt het woord in den zg. *Hettitischen Vaandeleed*, *KBo*, VI 34, II 26 v. : 26. *na-an ki-c NI.EŠ DINGIR^{LIM} ap-pa-an-du nu ha-dš-ta-i-ši[-ti]] -it* 27. *QA.TAM.MA ma-at-la-an-du*. Deze plaats wordt door Friedrich, *ZA N.F.*, I, 185, als volgt vertaald: « den... (sollen) diese Göttereide packen und seine Kraft (?) ebenso zermahlen. »

Veeleer zouden we *haštai-* hier eveneens door « knook, been » vertalen.

Immers, in de vorige regels wordt verteld hoe een priester in tegenwoordigheid van het verzameld leger meel met een molensteen verbrijzelt, hierdoor symbolisch de bestraffing van Hatti's vijanden door de eedgoden voorspellend. Deze laatsten grijpen den vijand en — *haštaišit mallānzi* — « verbrijzelen zijn knoken. » Deze vertaling past heel wat beter in het beeld, dat wij ons uit de overige plaatsen van den *Vaandeleed* hebben gevormd: éénzelfde toon van magisch-symbolische verrichtingen uitgebeeld in een onvermoed-kleurrijken en pittig-teekenenden stijl.

Hett. *hullā-* « verslaan, vernietigen »: Gr. *ὀλλυμι* « vernietigen », *ὀλεθρος* « ondergang », Lat. *aboleo* « verwoesten », I.-E. *ól*.

Met *hullā-* zijn eveneens verwant Hett. *hulhulija-*, intensivum, en *hullaš-* « verslagen worden (van een leger) ». In tegenstelling tot *walh-* « slaan, dooden », dat op een begin van de vijandelijkheden doelt, wijst *hullā-*, *hullija-* op de volslagen vernietiging van den tegenstrever. Tevergeefs zoekt men een I.-E. basis *ól* bij WP, die Gr. *ὀλλυμι* niet eens in hun woordenboek vermelden en Lat. *aboleo* met *alere* « wassen », I.-E. *ál* verbinden (I, 87). Laatste etymologie lijkt echter zeer onwaarschijnlijk. Persson, *Wzerw*, p. 169, stelt voor Gr. *ὀλλυμι* samen met Lat. *aboleo* tot een I.-E. basis *el* te herleiden, waarbij de *e*-kleur alleen op gezag van Lit. *álkti* « hongeren », Oiersch *elc*, *olc* « slecht » wordt aanvaard. Veeleer hooren de Litausche en Keltische termen tot de I.-E. basis *elk* « hongereg, slecht »; cfr. WP, I, 159. Verder zijn Latijn en Grieksch eensluidend om de *ó*-kleur te betuigen. Is de *h* van *hullā-* derhalve

licht begrijpelijk, de *u* maakt dezelfde moeilijkheid als bij *humant-*, het voorbeeld waarover weldra nader zal worden gehandeld. Evenals *humant-* wordt *hullā-* met het *u*-teeken geschreven: *hu-u-ul-la-* naast talrijker *hu-ul-la-*.

Hett. *humant-* ⁽¹⁾ « al »: Lat. *omnis* « al ».

Tot nog toe werd geen overtuigende etymologie voor het Latijnsche woord verdedigd; cfr. Ernout-Meillet, s. v. Walde verbindt *omnis* met Oiersch *imbed* « menigte », Ohd. *imbi* « zwerm », doch verzaakt aan deze etymologie in WP, I, 125. Verwantschap met Lat. *ops* « overvloed » of met Skr. *āmbhas-* « geweld » werd eveneens door Brugmann, *Grundriss*², I, p. 368, en Johannson, *IF*, III, 241, voorgesteld. Vermelden we eveneens de wondere opvatting van Bréal, die, *MSL*, V, 344, *omnis* van *homines* afleidt.

Al even duister is de oorsprong van het Hettitische woord, waaraan reeds Hrozný en Marstrander hun krachten beproefd hebben.

Terwijl Hrozný *humant-* met Av., Op. *hama-*, Np. *heme*, Skr. *samā-*, Gr. *ὁμός*, Lat. *similis* verbindt, stelt Marstrander etymologische verwantschap met Gr. *χέω*, Skr. *juhómi* voor. Dat deze vergelijkingen beslist onjuist zijn, hebben we reeds hoger, p. 60, 62-63, aangetoond.

Evenmin bevredigend is de bij Petersen, *Lang*, IX, 16⁶⁸, vermelde etymologie Hett. *humant-*: Toch. *puk* « al », Skr. *bhūri-* « veel ». Niet alleen berust deze vergelijking op de onjuiste aequivalentie Hett. *h* = I.-E. *bh*, doch ook de *m* van Hett. *humant-* blijft onverklaard. Voor Toch. *puk* verwijzen we infra, p. 177.

Hebben de tot nog toe vermelde etymologieën dit gemeen dat ze de verklaring van *humant-* tamelijk ver zoeken en een vrijwel ingewikkelde semantische evolutie onderstellen, de voor de hand liggende vereenzelviging van Hett. *humant-* met Lat. *omnis* schijnt slechts een geringe aantrekkingskracht te hebben uitgeoefend. We meenden dan ook voor het eerst deze vergelijking te verdedigen, toen prof. Ehelolf ons op een plaats bij Holma, *Études sur les vocabulaires.... de Delitzsch*, p. 4, attent maakte, waar « *human* » als

(1) Dat de stam veeleer als *humand-* moet bepaald worden, is na Götze's ontleding (cfr. supra, p. 27-28), zeer waarschijnlijk. We behouden evenwel voorloopig de spelling *humant-*, op grond van de supra, p. 27-28, medegedeelde beschouwingen.

hu+uman? ontleed wordt en dit laatste bestanddeel hypothetisch met Lat. *omnis* wordt vergeleken (« identifier le second élément à la racine d'étymologie peu claire du latin *omnis*? »). *hu* zou een voorbeeld zijn van het *kom*-praefix, waarover reeds supra, p. 3, gehandeld werd. Tot navolging heeft Holma's etymologie wel niet gelokt, hoewel ze, trots de phantastisch blijkende ontleding, geenszins ten allen deele onjuist is.

Formantisch is *humant-* een samenstelling met het *ant*-suffix, dat in het Hettitisch oorspronkelijk collectieve waarde had, doch meestal in zijn beteekenis geheel is afgesleten; cfr. Sturtevant, *C Gr.*, § 171, en supra, p. 13¹. Ook *dapija-* « al » synoniem van *humant-* vertoont een nevenvorm: *dapijant-*, cfr. *irmala-* « ziek » naast *irmalant-*. Als stam van *humant-* behouden we dus *hum-* ⁽¹⁾.

In het Latijn is *omnis* een *ni*-formatie (cfr. *le-ni-*, *mu-ni-*) van een oorspronkelijk *om-*. Vermits Lat. *omnis* geen *e*-vorm naast zich heeft, is het redelijk de *o* van *omnis* als fundamenteele *ó* te beschouwen. Meteen is ook de *h* van *humant-* gewettigd. Er blijft ons nog alleen over de overeenstemming Hett. *um* = I.-E. *om* te verklaren. Reeds hebben we vermeld dat met de klankontwikkeling I.-E. *o* > Hett. *a* wel niet alles over het lot van I.-E. *o* in het Hettitisch gezegd is. Dat er enkele voorbeelden zijn, waar I.-E. *o*, meer bepaald de fundamentele *ó*, als *u* in het Hettitisch bewaard blijft, meenen we op gezag van deze etymologie en deze van *hullā-*: *ḫallūmu*, alsook op grond van de bizondere spelling van beide woorden te kunnen bewijzen. Een omstandige verklaring van ons standpunt zou evenwel te veel omvattend zijn om reeds binnen het bestek van deze etymologische verklaring medegedeeld te worden. Vermelden we slechts dat *humant-* immer *hu-u-ma-an-da-* en nooit **hu-ú-ma-an-da-* gespeld wordt ⁽²⁾. De verklaring van beide bijzonderheden, die in den grond slechts één verschijnsel zijn, vindt men infra, p. 250-252.

Semantisch is de vergelijking Hett. *humant-* « al »: Lat. *omnis* alleszins bevredigend. Wat nog op een nauweren samenhang

(1) Onjuist is Bergsland's bewering (*RHA*, 24, Juli 1936, 287) dat *m* in *humant-* als *mant-* suffix moet worden verklaard. Ook in *nekumant-* zou dit suffix optreden. In het laatste woord dient *m* evenwel anders geïnterpreteerd; cfr. infra, p. 171.

(2) Gansch sporadisch is de spelling *hu-ma-an-da-*, Pāp, III 16.

tusschen beide woorden wijst, is de treffende overeenstemming, die deze termen ook in een verwijderde beteekenis vertoonen.

Pāp, III 16, komt in een offerbeschrijving de zin voor :

MUŠEN UZU ŠA(G) *šá-ra-a da-a-i na-at-šá-an* IZI *pt-eš-ši-ja-zi hu-ma-aš-šá-an* EGIR-pa A.NA ^PIM *da-a-i* « van den vogel neemt hij het inwendige op en werpt dit in het vuur, al (het overige) — *human*+*šan* — echter legt hij terug voor den stormgod neer. »

Zooals Sommer-Ehelolf, *BoSt*, V, p. 65, betoogen, wordt de beteekenis « al het overige » door den context streng geëischt. De vogel toch is in twee porties gesneden, waarvan de eerste in het vuur geworpen, en de tweede, die door *humant*- aangeduid wordt, als offergave aan den god wordt opgedragen. Hier kan *humant*- alleen « al het andere » beteekenen.

HT, I, 1, 48 brengt ons een nieuw voorbeeld. Thans worden bloed en ingewanden aan de godheid geofferd, en *hu-u-ma-an-da-an mar-kán-zi* « al het overige versnijden ze. »

Deze beteekenis « al het overige » is eveneens voor Lat. *omnis* betuigd ; cfr. Sommer-Ehelolf, *l. l.*, en de verwijzing naar Plautus' *Rudens*, vers 199, waar een schipbreukelinge, die have en goed in de golven ziet opgaan, het uitroept : « *is navem atque omnia perdidit in mari.* »

De reeds aanzienlijke lijst van Hettitisch-Latijsche contactpunten wordt door deze nieuwe etymologie gunstig aangevuld.

Met deze etymologie is ook de behandeling van de *ó*-rij voltooid. We herhalen even de voorbeelden :

Hett. *hara(na)*- : I.-E. *ór*.
 Hett. *harg*- : I.-E. *órg*.
 Hett. *haštai*- : I.-E. *ós+t(h)*.
 Hett. *hullā*- : I.-E. *ól*.
 Hett. *humant*- : I.-E. *óm*.

Deze etymologieën wijzen ons op de aequivalentie :

Indo-Europeesch *ó* = Hettitisch *ha*.

* * *

Het weze ons toegelaten aan het slot van deze uiteenzetting nog op de door Sturtevant, *C Gr*, § 79, voorgestelde etymologie

Hett. *hašdwir* « tak »: Gr. ὄζος « id. », Got. *asts*, I.-E. *ózdo* te wijzen. Hoewel de vergelijking niet tegen den door ons vastgestelden klankregel indruischt, hebben we deze etymologie liefst niet in ons onderzoek betrokken. De beteekenis « tak » die vooral door het ideogram GIŠ, determinatief bij houten voorwerpen en namen van planten of boomen, ingegeven is, blijft tamelijk onzeker. Op gezag van *KUB*, XVII 28 IV 44: *a-áš-zi-ma-kán ku-it ha-áš-du-e-ir na-at ar-ha wa-ar-nu-wa-an-zi* « wat *hašdwir* is, verbranden ze », verdedigt Friedrich, *ZA N.F.*, V, 71-72, de beteekenis « afval ». Andere plaatsen, zooals *KUB*, XXIV 14 I 7, vermelden een mengsel waarin o. a. *hasdwir* geworpen wordt. Hier spreekt de context eerder den zin « tak » tegen. Naar prof. Ehelolf ons verzekerde, zou de beteekenis eerder « balsem » of « loof » zijn.

Ten overstaan van *hašdwir* is elke etymologie voorloopig voorbarig.

Hett. *hatuki-* « vreeselijk »: Gr. ὀδύ- in ὀδυρόω « grimmig zijn ». Deze door Pedersen, *Murš Spr*, p. 50, verdedigde etymologie is onbevredigend. Phonetisch wordt alleen *hatu-* verklaard; *-ki* blijft duister. Daarenboven is de vergelijking ook semantisch aanvechtbaar, daar de I.-E. basis *ód* (WP., I, 174) veeleer « weezin, haat » beteekent.

Lang, XII, 175-180, betoogt E. Sapir dat Gr. ἀνύζομαι « opschrikken » een Hettitisch leenwoord is. Deze opvatting, die aan Sapir's verklaring van Gr. ὀπᾶδός en Hett. *hapati-* herinnert, lijkt ons niet zeer overtuigend. De semantische overeenstemming tusschen *hatuki-* en ἀνύζω is onvolledig. Voor de beteekenis van *hatuki-* verwijzen we naar Friedrich, *ZA N.F.*, III, 189-190. Hoewel Sapir's etymologie met onze klankregels in overeenstemming is, geven we voorloopig de voorkeur aan de gangbare verklaring van ἀνύζω door **h-tug-ið*, cfr. Skr. *tuñjāti* « slaat », Lit. *tūzgiu* « id. ». Voor de semantische ontwikkeling vergelijkte men Gr. ἐκπλήττω; Lit. *tūžbà* beteekent trouwens « vrees ».

*
* *

De vertegenwoordiging van de Indo-Europeesche vocalen *e*, *á*, *ó* is dus in den Hettitischen *anlaut* als volgt:

Indo-Europeesch *e* = Hettitisch *e*.

Indo-Europeesch *á* = Hettitisch *ḫa*.

Indo-Europeesch *ó* = Hettitisch *ḫa*.

ALGEMEENHEID VAN DEZE KLANKREGELS.

Een belangrijk punt in verband met onze klankwetten is de vraag naar hun algemeenheid. Van hen die zich ten doel stellen de wisselende verhoudingen van het vocalisme naar de bepaalde eischen van een *ablaut*theorie in te deelen en te ordenen, geldt meestal en te recht het verwijt dat ze, na hun standpunt theoretisch bepaald en uitgewerkt te hebben, pas dan met de taalfeiten te rade gaan. Van het descriptieve materiaal wordt dan ook en uitsluitend het voor het systeem dienstige bewaard, terwijl al het overige als jonge of analogische formaties behoedzaam terzijde wordt geschoven. Uitgaande van dergelijke beschouwingen, zou zelfs de methodisch zuiverst opgezette studie trekken vertoonen, die aan willekeur grenzen. Om aan dit gegrond verwijt te ontsnappen, hebben we den geheelen Hettitischen woordenschat bestudeerd. Wie met den stand van de wetenschap omtrent dit vraagstuk vertrouwd is, zal reeds bemerkt hebben dat enkele van de in Sturtevant's *C Gr* voorkomende vergelijkingen hier niet worden vermeld, hoewel onze lijsten voor de *á*- en *ó*-rijen op volledigheid aanspraak maken. Afgezien van elke theoretische beschouwing dienen deze niet vermelde etymologieën evenwel verworpen te worden. Om de algemeenheid van onze klankwetten te staven, behandelen we hier vanzelfsprekend alleen deze vergelijkingen, die tegen de zooeven vastgestelde klanktabel indruischen. Dat we ook voor de weerlegging van onjuiste etymologieën de aandacht van den lezer vragen, gebeurt voor een aanzienlijk deel wegens de groote verspreiding, die deze vergelijkingen dank zij de *C Gr* in de laatste jaren hebben gekend.

Slechts dan biedt een etymologisch onderzoek, dat aan de basis van een hypothese ligt, kans om op den duur ook de hechtste steun voor deze hypothese te worden, wanneer de gegrondheid van elke mogelijke opwerping vooraf onderzocht en kritisch beoordeeld is. Pas dan worden de vastgestelde klankregels meer dan een schema, dat enkele toevallige overeenstemmingen vernuftig samenvat, doch groeien ze uit tot formules die hoogst waarschijnlijk op een reël bestaan mogen terugblikken.

Hett. *ak-*, *ek-* « sterven ». — *Lang*, III, 165, wordt dit woord door Sturtevant met Lat. *ago* « leiden » vergeleken. Hoewel Sturtevant zelf *C Gr*, § 66 ⁷⁹, zijn etymologie als « semantically unsatisfactory » verwerpt, wordt deze nog door Petersen, *Lang*, IX, 19, zonder voorbehoud aanvaard. *Revue d'assyriologie*, XVIII, 31, heeft Hrozný beproefd den naam van den Indischen god *Agni* als « tueur » met Hett. *ak-* te verbinden. Daargelaten dat *Agni* eerder door Skr. *agni-* « vuur » moet verklaard worden, geldt van Hrozný's interpretatie de opwerping dat Hett. *ak-* niet « dooden », doch « sterven » beteekent.

Het wil ons toeschijnen dat de onlangs door Pedersen, *Murš Spr*, p. 49, aangewezen en in een kort artikel *Venet. ekupeθaris* (Festschrift für H. Hirt, Germanen und Indogermanen, Heidelberg 1936), p. 579-583, uitgewerkte vergelijking van Hett. *ak-* met Venetisch *ecu-petaris*, *ecu-peθaris* « grafsteen » of « Grabzubehör » meer kans op juistheid biedt, hoewel de verklaring van het Venetische woord veeleer op een gissing berust. Naar aanleiding van deze etymologie verdedigt de Deensche taalkundige eveneens de opvatting dat Hett. *ak-* met Gr. *véκνς* « lijk » zou verwant zijn; de verhouding tusschen *ak-* en *véκνς* zou dezelfde zijn als tusschen Lat. *emo* en Got. *niman*. Hoewel niet dwingend is deze hypothese, die reeds door Hrozný, *SH*, p. 176, voorgesteld werd, op zichzelf niet onmogelijk.

Hett. *ali-* « wit », *alpa-* « wolk ». — *C Gr*, § 73, worden beide woorden met Lit. *alvas* « tin », Gr. *ἀλφός* « witte uitslag », Lat. *albus* « wit », I.-E. *albho* vergeleken ⁽¹⁾. Afgezien van haar semantische onmogelijkheid, kan deze etymologie ook fonetisch bezwaarlijk gewettigd worden.

Terwijl de I.-E. basis van *albus*, *ἀλφός* immer als *albho-*, nooit als *al* verschijnt (cfr. WP, I, 92-94), vertoont het Hettitisch geen woord voor « wit » dat met *alp-* zou beginnen. Ook Hett. *alpa-* « wolk » mag niet tot deze basis gerekend worden; cfr. supra, p. 106. Tot Lat. *albus* rekent Sturtevant eveneens Lit. *alvas* « tin ». Nu is deze term veeleer met Skr. *arunā-* « goudgeel, rood », Av. *auruša-*

(1) De etymologie Hett. *ali-*: Lat. *albus* is Sturtevant aan Mudge, *Lang*, VII, 252, verschuldigd.

« wit », Ksl. *olovo* « lood », Rus. *ólovo* « tin » verwant en dient hij tot een I.-E. basis *elyo* « wit, geelachtig » (WP, I, 159) herleid te worden. Phonetisch kan Hett. *ali-* eveneens tot deze basis gerekend worden. De afwezigheid van *h* in den *anlaut* is dan ook volstrekt regelmatig, vermits het woord tot de *e*-rij behoort. Niettemin lijkt ons de etymologie niet aannemelijk, daar de betekenis van *ali-* vrijwel onzeker is. *KUB*, XV 42 II 6, is er spraak van een SIG *a-li-iš*, die rein en vlekkeloos is. Deze uitdrukking wordt door Götze, *Madd*, p. 142, als « witte (= *ališ*) wol (= SIG) » vertaald. Niets belet evenwel SIG als determinatief bij een naamwoord *ališ* op te vatten, *ali-* beteekent dan een niet nader te omschrijven wollen voorwerp. Naar prof. Ehelolf ons mededeelde, bestaat een tekst waar de kleuren van de *ali-* vermeld worden. Dat dit de betekenis « wit » beslist tegenspreekt, hoeft geen nader betoog.

Hett. *appa* « achter, terug »: Gr. *ἀπό*, I.-E. *ápo*. Het ongerijmde van deze etymologie is reeds hoger, p. 94-96, aangetoond. Veeleer is Hett. *appa* met Gr. *ἐπί* verwant.

Hett. *arha* « weg, terug ». Wat Sturtevant, *C Gr*, § 74, over mogelijke verwantschap met Skr. *āré* « in de verte », Lit. *óras* « open ruimte, lucht », Gr. *ἀρόω* « ploegen » schrijft, lijkt vrijwel onmogelijk.

Voor Hett. *arha* vermeldt Delaporte, *Vocabulaire*, s. v., eveneens de betekenis « loin de ». Het volstaat even de aan Götze's en Friedrich's gepubliceerde teksten toegevoegde indices te raadplegen om de onjuistheid van deze vertaling te merken. *arha* beteekent uitsluitend « van, weg » en met verzwakte betekenis « terug »; cfr. Sommer, *ZA*, XXXII, 93.

Hoe Sturtevant dit semantisch verbindt met woorden, die ook onder elkaar niet eens verwant zijn, blijft een raadsel. Zoo moet de verklaring van Lit. *óras* « vrije hemel, lucht » waarschijnlijk in een andere richting gezocht worden. Over den oorsprong van dit woord is eenstemmigheid evenwel op verre na niet bereikt. Zoo vermelden WP drie interpretaties: I, 79, met I.-E. *āro* « het vrije, wijde, ruimte »; I, 78-79, met Lit. *árta* « ploegen », Gr. *ἀρόω*; I, 120, met Gr. *αῖρα* « koeltje ». Hoewel het lastig is hier zijn keuze te bepalen, zijn we eerder geneigd aan de laatste etymologie de voorkeur te geven. Daarom hebben we Lit. *óras* reeds hoger naar aanleiding van Hett. *huwant-* vermeld; cfr. supra, p. 119 (1).

(1) De semantische ontwikkeling van Lit. *óras* zou derhalve zijn *lucht* >

Ook Sturtevant's intern-Hettitische ontleding van *arḫa* is onjuist. *arḫa* wordt met *arḫi* en met de door hem *arḫz*, *arḫzanta* en *arḫzena*- gelezen woorden verbonden. *arḫi* is de datief - locatief van een naamwoord *arḫa*- dat in het *Welboek*, § 6, met de betekenis « hoeve, domein » voorkomt. Wat *arḫz*, enz. betreft, Sturtevant's lezing is blijkbaar onjuist. Deze woorden worden immer *a-ra-aḫ-za*, *a-ra-aḫ-za-an-da* en *a-ra-aḫ-ze-na*- gespeld. Hier staat dus de vocaal tusschen *r* en *ḫ*, zoodat men met Götze, Friedrich, Sommer *a-ra-aḫ-za*, enz. als *arḫza* moet interpreteren. Daarentegen wordt *arḫa* immer *ar-ḫa* geschreven. Een nieuwe etymologie wordt door Pedersen, *Murš Spr*, p. 76-77, verdedigd. De Deensche linguïst stelt voor *arḫa* met Lat. *re*- te verbinden, etymologie die hem er toe verplicht aan de gangbare verklaring van *re*- te verzaken. *re*-, dat aanvankelijk ook « weg » zou beteekend hebben, zou, in weerwil van *redhibeo*, niet tot een oorspronkelijk *red*-, doch tot een I.-E. *rHe* opklimmen. Niet alleen kunnen ernstige semantische bezwaren tegen deze verklaring geopperd worden, doch ook de phonetische zijde van het probleem is alleszins onvoldoende belicht. Zoo verklaart Pedersen niet wat de raadselachtige H moet voorstellen en hoe deze interpretatie van de Hettitische *ḫ* met zijn vroegere hypothesen ten overstaan van dit vraagstuk kan worden verzoend ; cfr. *supra*, p. 63-65, en *infra*, p. 197.

Waarschijnlijk is *arḫa* niet-Indo-Europeesch. *MAOG*, IV, 33, stelt Forrer verwantschap met Hett. *irḫa*- « grens » voor, gissing die voorloopig niet kan bevestigd, doch ook niet ontkend worden. Voor *irḫa*-: *arḫa*, cfr. *irma*-: *armahḫ*- (*supra*, p. 103-104).

Herinneren we er eveneens aan dat ook in het Beeldschrift-hettitisch een bijwoord *arḫa* optreedt ; cfr. *supra*, p. 57.

Hett. *arija*- « een orakelvraag instellen » : Lat. *orare*.

Deze door Pedersen, *Murš Spr*, p. 48, verdedigde etymologie is semantisch onmogelijk. Lat. *orare* « spreken, bidden », Skr. *āryati* « prijt », Gr. *ἀρή* « gebed », Rus. *orú* « schreeuw » klimmen op tot een klanknabootsende basis *ōr*, *ər* ; cfr. Persson, *Wzerw*, p. 243.

Hett. *arkuwar* « gebed, tegemoet treden », cfr. Akk. *maḫāru*.

orije ruimte. Het ontbreken van zekere gegevens in het Litausch zelf, maant evenwel tot voorzichtigheid.

Op grond van Hrozný's onjuiste, door etymologische bedenkingen ingegeven vertaling van *arkuwar* door « das Abwehren », aanvaardt Sturtevant in zijn *Glossary*, s. v., nog immer de beteekenis « ward off » en vergelijkt hij *arkuwar* in de *C Gr.* § 73, met Lat. *arceo*, Gr. ἀρκέω. Latere opzoekingen hebben uitgemaakt dat *arkuwar* « gebed » beteekent en, wat de bepaalde nuanceeringen betreft, nauwkeurig aan Akk. *maḥāru* beantwoordt. Met Lat. *arceo*, enz. is trouwens Hett. *ḥark-* « houden, hebben » verwant; cfr. *supra*, p. 111-113.

Daar zekere gegevens over Hett. *arkuwar* nog ontbreken, blijft het tot nog toe voorbarig een andere etymologie voor dit woord te verdedigen.

Hett. *au(š)-* « zien », *uwa-* (med.) « zich laten zien » wordt door Sturtevant met Lat. *aurora* « dageraad », Gr. ἠώς « id. », Skr. *uśāh* « id. », *ucchāti* « schijnt » vergeleken. De Indo-Europeesche woorden klimmen op tot de basis *āyes* (WP, I, 26), die « schijnen, lichten » beteekent. Hoewel een semantische ontwikkeling *schijnen, lichten > zien* voor het Indo-Europeesch betuigd is (cfr. Gr. αὐγή « glans » en « oog », Nl. *blik* naast *blinken*), pleiten het ontbreken van een beteekenis « schijnen » in het Hettitisch, alsook de afwezigheid van een met Gr. ἠώς verwanten Indo-Europeeschen term voor « zien », veeleer tegen etymologische verwantschap van Hett. *auš-* met Gr. ἠώς, enz. Phonetisch is de vergelijking eveneens betwistbaar. De I.-E. basis is *āyes*, *āus* en niet *āu*; in het Hettitisch daarentegen, is *au-* de normale vorm, *-š* slechts een suffix van denzelfden aard als de zg. aoristische *s* van Skr. *pāsta* « dronk », Hett. *naišta* « voerde » en *paišta* « gaf » van de verbaalstammen, Skr. *pā-*, Hett. *nai-* en *pai-*. In het med. *uwa-* komt *-š* trouwens niet eens voor.

Sturtevant's etymologie moet dan ook beslist verworpen worden.

Aan verwantschap met Gr. αἰσθάνομαι « bemerken » valt evenmin te denken. Phonetisch stemt een basisvorm *āyis* niet met Hett. *au-* overeen. Wat WP, I, 17, als bewijsmateriaal voor een oorspronkelijke I.-E. basis *āu* aanvoeren, weerstaat niet aan een scherp onderzoek. Skr. *pra+āvati* « bemerkt » hoort bij *āvati* « verheugt zich, helpt » thuis. Ksl. *umō* (<* *aumo*) « verstand » staat fonetisch en semantisch zóó afgezonderd midden talrijke tot *āyis* herleidbare vormen, dat men met WP dit woord veeleer tot de I.-E. basis *āu* « gaarne hebben » zal herleiden. Het semanti-

sche verloop zou derhalve zijn: *gaarne naar iets luisteren* > *er aandacht aan schenken*. Dergelijk materiaal is reeds op zichzelf te duister om bij de verklaring van Hett. *au(š)-*, *uwa-* een verduidelijkende rol te spelen.

Hett. *awan*. Dit bijwoord dat de beteekenis van *arḥa* «weg», *katta* «naar omlaag», *šara* «naar omhoog» versterkt en op het perfectief aspect van de door het werkwoord uitgedrukte handeling den nadruk legt (cfr. Delaporte, *Él*, § 272, en Götze, *Madd*, p. 135 v.), wordt door Sturtevant samen met het Hettitische verbaalpraefix *u-*, *we-* aan Skr. *áva*, Lat *au* (in *aufero*, cfr. Skr. *ava-bhāratī*), I.-E. *áu*, *ye* (WP, I, 13-15) verbonden.

Het lijkt ons onwaarschijnlijk dat *awan* met het verbaalpraefix *u-*, *we-* etymologisch zou verwant zijn. Terwijl *awan*, wat vorm en beteekenis betreft, treffend aan *duwan* herinnert en uitsluitend emphatische waarde vertoont, is *u-*, *we-* een richtingaangevend partikel, waarvan de waarde deze van D. *hin* (beweging naar den spreker toe) benadert. Naast *we-*, *u-* kent het Hettitisch nog *pe-*, waarvan de beteekenis ongeveer deze van D. *her* (beweging van den spreker uit) is.

Semantisch is een vergelijking van Hett. *awan* met I.-E. *áu-*, *ye-* uitgesloten. Dit laatste beteekent duidelijk «van boven naar onder, D. herab»; Hett. *awan* daarentegen wordt eveneens met *šara* «naar omhoog» gebezigd (1). Ook Hett. *u-*, *we-* en I.-E. *áu-*, *ye-* zijn semantisch onvereinigbaar.

Het weze ons toegelaten in het voorbijgaan er op te wijzen dat Sturtevant de rol van het *u-*, *we-* praefix in het Hettitisch blijkbaar overschat.

Zoo ontmoet Sturtevant dit praefix in Hett. *wetā-* «bouwen», dat hij als *ye+dhē* (wortel van Gr. *τίθημι*) ontleedt. Feitelijk moet *wetā-* eerder *weda-* gelezen worden en als thematische *a*-afleiding naast de thematische *e*-afleiding *wede-* van een oorspronkelijk athematischen verbaalstam *wed-* beschouwd worden; cfr. Götze, *h*, p. 26. Dit werkwoord *wed-* «bouwen» behoort wellicht tot de I.-E. basis *yedh*, *yendh* «binden, vlechten», vaak van huisbouw gezegd, cfr. Nl. *wand*, Eng. *want*. Men raadplege Meringer's opmer-

(1) Herinneren we even aan Sommer's uitlating: «Die etymologische Spielerei mit ai. *áva-* und Sippe ist freilich einstweilen ebenso unerlaubt wie unnütz.» (*Hethitisches*, I, p. 9)

kelijk artikel, *Etymologien zum geflochtenen Haus*, IF, XVI, 172 v. en XVII, 140 v.). Ook Toch. *wät-* « stellen » behoort misschien tot deze basis, hoewel nadere berichten over dit woord ontbreken en de vergelijking derhalve niet op zekerheid mag aanspraak maken.

Dat *wed-* wel degelijk de stam is, werd ons achteraf door Hett. *weti-* « gebouw » nader bevestigd. Formantisch is *weti-* een *i*-stam op I.-E. *uēdh*, Hett. *wet-*; cfr. *nakki-* « zwaar »: I.-E. *nenk̑*, Hett. *nink-*.

Onwaarschijnlijk is de door Sturtevant voorgestelde ontleding van *huvā(i)-* « loopen » en *pehute-* « brengen » als *ho+uē+ci* (= I.-E. « gaan ») en *bhe+ho+u+dhē* (= I.-E. *dhē* « stellen »). Reeds hooger hebben we over beide woorden gehandeld; cfr. supra, p. 119-120, en p. 50. Opmerkelijk voor de laatste ontleding is vooral het gelijktijdig optreden van de beide correlatieven *pe-* en *we-*, *u-*, wat aan deze reconstructie het zonderling uitzicht van een vrijwel onbestaanden vorm zooals D. * *herhineingehen* verleent.

Zekere voorbeelden voor het *u-*, *we-* praefix zijn evenwel *uppā-* « zenden » (naast *pippā-*), *wedā-*, *udā-* « brengen » (naast *pedā-*), *unnā-* « voeren » naast *pennā-*, *uwa-*, *we-* « komen » naast *pai-* en *wija-* « zenden » naast *pija-*; cfr. infra, p. 210. Over *pe-* handelen we reeds infra, p. 157-159. De door Benveniste, BSL, XXXIII, 138, voorgestelde etymologieën *wijjā-* « chasser, envoyer »: lit. *vejū*, *vijti* « chasser », véd. *vēti*, *váyati*, av. *vayeiti* « poursuivre », gr. *ἵεμαι* « en » *wete-*, *weta-* « conduire, amener »: i.-e. **wedh-* « conduire (>épouser) »; lit. *vedù*, v. sl. *vedq*, skr. *vadhū-* etc. « zijn dan ook volkomen onjuist.

Semantisch is de eerste etymologie onhoudbaar. De Indo-Europeesche woorden behooren tot de basis *uei*, waarover reeds naar aanleiding van *huvant-* gesproken werd; cfr. supra, p. 119-120. Aan deze basis kennen WP volgende beteekenissen toe: « auf etwas losgehen, worauf losgehen », vandaar « erstreben, erjagen ». Dat de zin geheel verschilt van dezen van *wija-* « wegzenden, D. her-schicken » is licht begrijpelijk. Men leze bv. aandachtig den volzin *Hatt*, I, 13-14: *A.NA ʾmur-ši-li ʾNIR.GÁL-in u-i-ja-at* « naar Muršiliš zond ze Muwatalliš. » Alleen in verbinding met *arha* wordt *wija-* in de betekenis van « gewelddadig wegzenden > wegzagen » gebezigd. Doch ook hier blijft het verschil met de I.-E. basis *uei* voor ieder duidelijk. Voor de verklaring van Hett. *wija-* en de betrekkingen van dit woord tot Hett. *pai-* verwijzen we

infra, p. 210. Wat Benveniste's etymologie van « *wete-*, *weta-* » betreft, *wete-* bestaat volstrekt niet, *weta-* moet eerder *wedā-* gelezen worden en is een nevenvorm van *udā-*. Voor de afwisseling *we* : *u* herinneren we aan onze uiteenzetting, supra, p. 23. De correlatie met *pedā-* maakt trouwens de etymologie beslist overbodig.

Hett. *hannā-* « een geding beslechten, Akk. *dānu* » wordt door Sturtevant als *ho+nei* (= Hett. *nai-* « leiden », Skr. *náyati* « voert ») ontleed (*C Gr*, § 282). Afgezien van het raadselachtige *ho-*praefix, waarover reeds hooger, p. 118, gehandeld werd, is deze vergelijking semantisch vrijwel onmogelijk.

Hett. *hapati-* « onderdaan, dienaar »: Gr. *ὁπῆδος* « volgeling » (Sturtevant, *Lang*, IV, 164). Deze semantisch reeds zwakke etymologie is onverzoenbaar met de gangbare opvatting omtrent den nauwen samenhang tusschen *ὁπῆδος* en *ἐπομαι* (I.-E. *sekʷ*); cfr. Boisacq, s. v. Verder wordt *hapati-* immer *ha-pa-ti*, met één *p* geschreven, wat veeleer op een stemhebbende consonant wijst. Zonderling is de verklaring van Sapir, die, *Lang*, X, 274-280, *hapati-* uit een Westsemitisch **abadim* « slaven », pl. van **abd-* (cfr. Hebr. עֶבֶד « slaaf »), afleidt. Hierbij zou het Grieksch *ὁπῆδος*, *ὁπῆδος* aan het Hettitisch of aan een andere Kleinaziatische taal ontleend hebben. Deze verklaring is zeer bedenkelijk; vooral het meervoud in het Westsemitische woord is vreemd.

Hett. *halk-* « sluiten, bedrukken » wordt eveneens als *ho+tg* (= Lat. *tego*) ontleed. Hier geldt dezelfde opwerping als van *hannā-*.

Een nieuwe etymologie voor *halk-* wordt door Benveniste, *Origines*, I, p. 156 verdedigd. *halk-* zou als « thème » I *æd-k-* met Av. *aḍka-* « gewaad », Skr. *átka-* « id. », naast « thème » II *æd-ék-* in Lat. *deceť* « betaamt », Gr. Ion. *δέχομαι* « ontvangen », *δοκός* « balk » tot een oorspronkelijke basis *æd-* te herleiden zijn. Semantisch is deze etymologie zwak; Av. *aḍka-*, Skr. *átka-* behooren eerder tot een basis *ent* « weven » (WP, I, 134), cfr. Alb. *ent*, *int* « weef », Oiersch *ētach* « kleeď », terwijl Lat. *deceť*, enz. tot de basis *dek* « nemen, ontvangen » opklimmen. Men zal opmerken dat Hett. *halk-* eerder « sluiten » beteekent. Onder invloed van Akk. *šanāku* ontwikkelde zich in het Hettitisch de beteekenis « bedrukken ».

Hett. *hurt-*, *huuwart-*, *hurtā(i)-* « vervloeken » wordt door Stur-

tevant, *JAOS*, I, 128, en herhaaldelijk in *C Gr*, met Lat. *verbum*, Got. *waurd*, I.-E. *ȝer* vergeleken. De phonetische verklaring van deze etymologie blijft Sturtevant ons schuldig. Ook leeft de I.-E. basis *ȝer* « spreken » in Hett. *werija-* « heeten, roepen » voort. *Murš Spr*, p. 74, verdedigt Pedersen verwantschap van het inleidend partikel der rechtstreeksche rede *-wa*, *-war-* met *werija-*. Ernstige bedenkingen dicnen tegen deze vergelijking geopperd: de oorspronkelijke vorm is *-wa*, terwijl *-war-* alleen vóór enclitisch *-a-* optreedt; de *r* van *-war-* is veeleer een voorbeeld van intervocalische *r*-inlassching, waarover reeds hooger, p. 54-55, gehandeld werd. Dat de *r* van *-war-* de *r* van de I.-E. basis *ȝer* zou voorstellen, is onwaarschijnlijk.

Hett. *ħug-*, *ħwig-* « bezweren, betooveren »: Skr. *vdkti* « spreekt », Lat. *vox* « stem ». Afgezien van haar phonetische onjuistheid, is deze door Sturtevant, *C Gr*, p. 80, voorgestelde etymologie ook semantisch aanvechtbaar. Wel bestaat een semantische evolutie *spreken* > *betooveren* (cfr. Hett. *darija-* « spreken, betooveren », *udnallija-* « betooveren » naast *utlar* « woord »; Ksl. *vračb* « toovenaar, arts », van de I.-E. basis *ȝer*; Ksl. *bajati* « vertelt, betoovert » van de I.-E. basis *bhā*), doch deze ontwikkeling is niet de eenige. Ook een semantisch verloop *slaan, beroeren* > *tooveren* is betuigd, cfr. Gr. *φάρμακον* « betoovering, geneesmiddel »: Lat. *ferire* « slaan », I.-E. *bher*; *Ἐπαφος* « aanraker » als ziektedaemon: *ἐπαφάω* « aanraken » (1).

Verder zal men opmerken dat *ħug-*, *ħwig-* waarschijnlijk tot het technische vocabularium der priesters hoort, zoo dient deze term herhaaldelijk ter inleiding van Protochattische tooverformules, o.a. *K UB*, XVII 28 II 1 v. Dat dit deel van den woordenschat wel het meest exotisch is, hoeft geen nader betoog.

Hett. *išijah(h)-* « opsporen » wordt door Kuryłowicz hypothetisch met Skr. *éṣati* « zoekt », enz. vergeleken; cfr. *Un problème de sandhi indo-européen* (Actes du premier congrès international des linguistes à La Haye), Leiden 1928, p. 113, en *Études ie*, I, p. 75¹. Na wat Friedrich, *ZA N.F.*, III, 197-99, over *išijah(h)-* schrijft, is de beteekenis « opsporen » vrijwel bewezen.

(1) cfr. O. Schrader, *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde* Berlin en Leipzig, 1917-1923, s.v. *Krankheit*, I, 647.

In het Hettitisch staat *išijah(h)*- evenwel geheel afgezonderd; het gewone woord voor « zoeken » is *šanḥ(h)*-. Formantisch kan *išijah(h)*- als een *aḥ(h)*-formatie op een van *iš-* afgeleiden vorm *išija-* verklaard worden. Daar een woord **iš-* niet bestaat, is deze afleiding bedenkelijk. Ook de I.-E. basis vertoont een moeilijkheid. WP, I, 12, bepalen ze als *āis*. Nu pleiten Ksl. *iskp*, *iskati* « zoeken » en *iska* « wensch » duidelijk voor *eis*, vermits I.-E. *āi* en *ei* in deze taal respectievelijk *ē* en *i* worden; verder kunnen de Germaansche woorden, Ohd. *eiscōn*, Ags. *āscian*, even zoo gemakkelijk door *ōi*, *ablaut* vorm van *ei*, als door *āi* verklaard worden. Zoo dat voor een basis *āis* als eenig bewijsmateriaal Arm. *aic* < **aiskā* (Hübschmann, *Arm. Gr.*, I, p. 418) overblijft. De ontleding van dit woord is te onzeker om tegen het getuigenis van het Slavisch op te wegen. Waarschijnlijk is dus de I.-E. basis van Skr. *éṣati*, enz. niet *āis*, doch *eis*, basisvorm die ook door Vercoullie, s.v. *eischen*, voorgesteld wordt.

Hett. *pai-* « geven » wordt door Sturtevant, *C Gr.*, § 283, als contractie van *pe+ei* ontleed. Naar aanleiding van het *we-*, *u-* praefix, hebben we reeds over *pe-* gehandeld; cfr. supra, p. 153-154. Zekere voorbeelden voor het *pe-* praefix zijn: *pedā-* naast *udā-*, *pippā-* naast *uppā-*, *pennā-* naast *unnā-*, *nannā-*, enz.; cfr. infra, p. 210. Of *pai-* « geven » ook een samenstelling met dit praefix is, blijft voorloepig onzeker. Sturtevant's ontleding waarbij het tweede bestanddeel *ei* als I.-E. *ei* « gaan » opgevat wordt, dient echter beslist geweerd. Deze interpretatie leidt trouwens tot de vrijwel ongerijmd luidende gevolgtrekking dat *pai-* « gaan » en *pai-* « geven », ook wat den oorsprong betreft, identisch zouden zijn.

Toch ontbreekt het niet aan aanduidingen, die ons er toe laten besluiten in *pai-* « geven » het praefix *pe-* te herkennen.

Zoo beantwoordt het tweede bestanddeel van deze samenstelling, *-ai-*, nauwkeurig aan Toch. *e-* « geven », Toch. B *ai-* « id. »; cfr. Petersen, *Lang*, IX, 32, en Pedersen, *Murš Spr.*, p. 63. Verder is de imperatief van *e-* « geven » in het Tocharisch *paš*, vorm die volgens Sieg-Siegling-Schulze, *Toch Gr.*, § 421, beslist onregelmatig is, doch anderzijds treffend aan Hett. *pai-* herinnert. Van Toch. *i-* « gaan » is de imperatief eveneens onregelmatig: *piš*. Opmerkelijk is deze overeenkomst tusschen Toch. *paš* « geef », *piš* « ga » en Hett. *pai-* « geven », *pai-* « gaan ».

Een vergelijking van het Hettitische *pe-* praefix met het in den

imperatief fungeerend *p*-praefix van het Tocharisch (cfr. S.-S.-S., *Toch Gr.*, § 431), moet voorloopig nog als te voorbarig van de hand gewezen worden. Ook lijkt deze identificatie semantisch niet zeer overtuigend.

De bewering dat *pai-* een samenstelling met het *pe-* praefix is, vindt ook een aanzienlijken steun in het Hettitische bijwoord *iwar* « als ».

Natuurlijk is de overeenkomst tusschen Hett. *iwar* en Skr. *iva* « zoo » eerder misleidend dan overtuigend. Nochtans heeft Przyluski, *RHA*, II, 225-226, en eveneens *ib.*, V, 15-17, deze uiterlijke klankovereenstemming als echte etymologie verdedigd. De oplossing van het probleem dient evenwel in een andere richting gezocht te worden. Merkwaardig is dat in den vocabulariumtekst VAT, 7464 9, *iwar* samen met *iwaru* « gift » voorkomt naast Akkadische woorden, die hoewel onvolledig bewaard, hoogst waarschijnlijk tot den stam *šrk*, Akk. *šarāku* « geven », opklimmen. Deze plaats wijst ons in zooverre den weg, dien ons onderzoek moet ingaan, dat de Akkadisch-Hettitische woordenlijsten immer berusten op het samenbrengen van woorden, die een bepaald gebied omvatten. Hieruit heeft Sommer, *Hethitisches*, II, p. 11-12, te recht afgeleid dat *iwar*, met *iwaru* « gift » verwant zijnde, oorspronkelijk een naamwoord was, dat evenals Gr. *χάρις*, *ἀντί* en Lat. *causa*, *instar* geleidelijk tot een bijwoordelijke uitdrukking verstarde. Semantisch zou de evolutie de volgende zijn: *wat men geeft*, vandaar bij het ruilen *het gelijkwaardige*, *wat in de plaats van iets anders treedt*, *wat als iets anders is*. Is *iwar* oorspronkelijk een substantivum, dan wordt meteen ook het gebruik van den genitief bij *iwar* licht begrijpelijk: SAH-*áš iwar* « als een zwijn ». Men vergelijkte het gebruik van den genitief bij Gr. *ἀντί* en Lat. *instar*.

Een andere verklaring van *iwar* is deze van Friedrich, die, *ZA N.F.*, II, 48, *iwar* als infinitief van *i-* « gaan » opvat en de beteekenis « zooals » uit een oorspronkelijk « wijze, manier » afleidt. Dat deze laatste beteekenis zich gemakkelijk uit « weg » kan ontwikkelen, bewijzen Gr. *μέθοδος* « het achterna gaan, methode » en Hebr. *דרך* « weg, aard, wijze ».

Beide verklaringen van *iwar* zijn bevredigend, hoewel het getuigenis van de vocabularia Sommer's opvatting als de waarschijnlijkste laat uitschijnen.

Het bestaan van een aan Toch. *ai-*, *e-* beantwoordend werkwoord **ai-* « geven » in het Hettitisch mag echter niet als bewezen gelden.

Derhalve rust de door Pedersen, *Murš Spr*, p. 63, voorgestelde identificatie van *pai-* met Osk. *aeteis* « partis », Gr. *αἶσα* « deel, lot » op tamelijk zwakke gronden. Afgezien van deze opwerping, is deze etymologie hoewel ze semantisch kan gewettigd worden, niet beslist overtuigend.

Volgens Hrozný en Meriggi zou ook het Beeldschrifthettitisch een werkwoord *pā-* « geven » vertoonen.

Een laatste opmerking nog in verband met het *pe*-praefix. Sturtevant's opvatting dat dit praefix met het door hem *-pe* (*-be*) gelezen enclitische partikel zou verwant zijn (*C Gr*, § 128) is onjuist, vermits dit partikel *-pīt* of *-pat* moet gelezen worden. Deze lezing die op gezag van een aanzienlijk graphisch bewijsmateriaal door Götze, *Madd*, p. 55-56, is voorgesteld, wordt door Sturtevant alleen « for etymological reasons » (*C Gr*, § 27²⁶) verworpen. Het gebeurt wel meer dat Sturtevant het Hettitisch doorheen een etymologischen bril leest en het onbevangen bekent. *pe-* dient dan ook zorgvuldig van het partikel *-pīt*, *-pat* gescheiden te worden. Dit laatste wordt door Pedersen, *Murš Spr*, p. 64, met Lit. *-pāt* vergeleken, hypothese die door den auteur in een artikel *Zum Lautwert des Zeichens* (volgt het teeken voor *pīt*, *pat*) in *Hittitischen*, Arch Or, VII, 80-38, is uitgewerkt. Volstrekt overtuigend is Pedersen's betoog wel niet.

Hett. *tunnakkešsar*. Hoe gevaarlijk het is over een onzekere betekenis te etymologiseeren, leert ons de verklaring die Meillet, *BSL*, XXXIV, 131-132, voor *tunnakkešsar* voorstelde. Steunend op Hrozný's voorloopige vertaling van dit woord door « zon », betoogt Meillet dat *tunnakkešsar* in *tun*+*akkešsar* dient ontleed te worden. **tun* zou de Hettitische term voor « god » zijn (cfr. *Tawannanna* « godenmoeder »), terwijl **akkešsar* een *ešsar*-formatie van een oorspronkelijk **ak-* (cfr. Skr. *akṣi*, I.-E. *ókʷ*) « oog » zou zijn. Meteen is de betekenis van het compositum verrassend eenvoudig verklaard: **tun* « van den god » **akkešsar* « het oog » > *oog van den god* > *zon*. Verder bewijsmateriaal voor deze ontleding vindt Meillet in het Beeldschrifthettitische woord *tunakalas*, dat door Hrozný voorloopig als « zon » vertaald werd; Bh. **akala* zou zelfs nauwkeurig aan Lat. *oculus* beantwoorden.

tunakalas wordt evenwel door Pedersen, Arch Or, V, 177 v., met On. *tungl* « maan », Got. *tuggl* « ster », I.-E. *dengh* « schijnen, lichten » verbonden. Niet alleen is het uiterst gewaagd Hettitische

woorden in Germaansche termen op te sporen, doch ook de beteekenis « zon » voor *tunakalas* is erg problematisch. Meriggi toch vertaalt ditzelfde woord door « Priester des Brotes »!

Wat Hett. *tunnakkeššar* echter betreft, dit woord beteekent niet « zon », doch wel « een bepaalde plaats in een tempel », misschien « tempelvoorhalle »; cfr. Ehelolf, *ZA N.F.*, IX, 186-190. Meillet's kleurvolle etymologie blijkt dan ook volstrekt niet steekhoudend te zijn.

Hett. *uttar* « zaak, woord ». Met dit laatste woord uit de reeks onjuiste etymologieën, behandelen we een in het Hettitisch herhaaldelijk voorkomenden term. Reeds *SH*, p. 66, stelde Hrozný voor Hett. *uttar* met Gr. *αὐδὴ* « geluid, stem », Skr. *vádati* « spreekt » te verbinden, etymologie die door Marstrander, *Car i-e*, p. 142, verworpen, door Sturtevant, *C Gr*, § 124, evenwel aanvaard wordt. Marstrander's opwerping is van semantischen aard, zoodat men onmiddellijk het uitzonderlijk belang van een nauwkeurig onderzoek naar de juiste beteekenis van *uttar* inziet. Een eerste poging in dien zin waagde reeds Schiele, die, *ZA N.F.*, II, 314, *uttar* door « woord, zaak » vertaalt en den term als « bedeutungsgleich » met *memija-* beschouwt.

Dat « woord » en « zaak » nauw samenhangende begrippen zijn, vooral bij de Oostersche volkeren, waar het woord drager van een geheimzinnige dynamische kracht heet te zijn, is genoegzaam bekend: cfr. Akk. *awātu* « rede, uitspraak » en « zaak », Hebr. *דָּבָר* « woord, zaak ». Ook voor de Indo-Europeesche talen is dit semantisch verschijnsel betuigd: Ksl. *rěčb* « woord, zaak », On. *mal* « rede, zaak », Arm. *ban* « id. ».

Zijn *memija-* en *uttar* in een latere taalperiode haast gelijkwaardig, getuigen hiervan de afleidingen *udnallija-* « bespreken, betooveren » en *uddanija-* « id. » (Götze, *Madd*, p. 97), oorspronkelijk is deze toestand wel niet. Etymologisch hoort *memija-* bij *memā-* « spreken » thuis, zoodat voor *memija-* de beteekenis « woord » wel de oudste schijnt. Daarentegen leert een onderzoek van de vroegste Hettitische teksten dat *uttar* aanvankelijk slechts « zaak » beteekende.

Dat *uttar* « zaak » ook de beteekenis « woord » ontwikkelde, is wellicht aan den invloed van Akk. *awātu* « woord, zaak », dat als Akkadische transcriptie met *uttar* herhaaldelijk afwisselt, toe te schrijven. Ook hier heeft een Akkadische term zijn beteekenisschakee-

ringen over een Hettitisch woord geprojecteerd. Evenals *uttar* alterneert *memija-* met de spelling A.WA.AT en heeft ook deze term de inwerking van Akk. *awātu* ondergaan.

We stellen ons de zaak derhalve als volgt voor :

Onder invloed van Akk. *awātu* « woord, zaak » ontwikkelen Hett. *uttar* « zaak » en Hett. *memija-* « woord » respectievelijk de betekenis « woord » en « zaak », zoodat beide termen synoniem worden, beide met het ideogram KA of met de Akkadische transcriptie A.WA.AT alterneeren en ook een morfologische aanpassing van *memija-* aan *uttar* mogelijk wordt. Onder invloed van *uddanaš* (gen.), *uddani* (dat.), *uddanaz* (abl.) zouden derhalve *memijanaš*, *memijani*, *memijanaz* ontstaan zijn. Deze verklaring die door Schiele, l. l., werd voorgesteld en door Friedrich, V, I, p. 43, en Götze, *Madd*, p. 131 ¹, aanvaard is, wordt door Pedersen en Benveniste verworpen. *Murš Spr*, p. 59, verdedigt de Deensche taalkundige de opvatting dat *memija-* aanvankelijk een verbuiging van het type Lat. *legio* : *legionis* kende. Nadien zou deze verbuigingscategorie aan de vrouwelijke *ā*-stammen en, samen met deze, aan de mannelijke *o*-stammen aangepast zijn. Deze verklaring is tamelijk duister en steunt op de vrijwel onjuiste voorstelling, dat het Hettitische nomen aanvankelijk een vrouwelijk zou gekend hebben (1).

Een andere verklaring is deze, die Benveniste in zijn jongste geschrift, *Origines*, I, p. 25, voorstelt. Op gezag van Hett. *ḫara-* « arend », gen. *ḫaranaš* ; *arkamma-* « schatting », gen. *arkammanaš* en *memija-*, gen. *memijanaš*, betoogt deze linguïst dat het Hettitisch nog sporen vertoont van een oude Indo-Europeesche flexie, waarbij een *en*-formans in tegenstelling tot den naakten, of door *-er* (*r*) of *-i* verlengden nom.-acc. stam, de zg. oblieke naamvallen kenmerkt, bizonderheid die evenwel slechts van de onzijdige nomina geldt.

Hoe aanlokkelijk Benveniste's verklaring ook weze, met het descriptieve Hettitische bewijsmateriaal houdt ze slechts onvoldoende rekening.

Zoo zijn de drie vermelde Hettitische termen, die trouwens de eenige vertegenwoordigers van dergelijke verbuiging zijn, niet

(1) Dat het ontbreken van het vrouwelijk een merkwaardig archaïsme in het Hettitisch is, werd door Meillet in zijn artikel *Essai de chronologie des langues indo-européennes*, BSL, XXXII, 11, aangetoond.

onzijdig en treedt bij *hara-* de *na*-vorm ook in den nominatief op : *harana-* naast *hara-*. Natuurlijk blijft het mogelijk dezen nominatief *harana-* als analogische aanpassing aan den genitief te verklaren. Nevens *memijaš* bestaat ook in den nominatief een vorm *memijan*, waarvan de oorsprong op een morphologische aanpassing aan *uddan-* kan berusten en die alleszins het uitgangspunt tot de overige vormen *memijanaš*, *memijani*, enz. geworden is. In het meervoud treedt de *na*-vorm ook hier in den accusatief op : *memijanuš* naast *memijaš* ; cfr. Friedrich, V, I, p. 43. Volgens Götze, *Madd*, p. 131, zou de accusatief *arkamman* uit **arkamnan* ontstaan zijn ; cfr. voor een klankontwikkeling *mn > mm*, infra, p. 204-205. Op *arkamnan* zou dan de nominatief *arkamnaš* gevormd zijn. Verder heeft Götze duidelijk bewezen dat Hett. *arkamna-* (<**arkamna-*) leenwoord is uit Akk. *argamannu* « purper », dat zelf aan het Sumerisch ontleend is. Daar purperen gewaden het gebruikelijk schattingsobject vormden, is de semantische overgang naar « schatting, tribuut » licht begrijpelijk.

Zoodat een critisch beschouwer zal moeten toegeven dat Benveniste's opvatting voor het Hettitisch veeleer op ontoereikende gronden rust.

Na deze korte uitweiding over de morphologie van het woord, keeren we terug tot de semantische verhouding van *memija-* tot *uttar*.

Dat *memija-* eigenlijk « woord », *uttar* daarentegen « zaak » beteekent, meenen we op grond van een aanzienlijke lexicographische ontleding, waarbij meer dan honderd plaatsen uit de oudste teksten, alsook uit *Hattušiliš*, *Muršiliš*, *Madduwattaš*, de *Verdragen* en het *Wetboek* onder het oog genomen werden, nauwkeurig te kunnen bepalen.

Ziehier dan bondig samengevat, de uitkomsten van dit onderzoek. *memija-* is onderwerp van *šara išparazzi* « het gerucht ontstaat, verbreidt zich » : onmiddellijk daarop wordt vermeld dat men dit gerucht *ištamaš-* « hoort ». Bij deze in de *Verdragen* herhaaldelijk weerkeerende wending wordt nooit *uttar* gebezigd.

Uit het overwegend gebruik van *memijan* (acc.) bij *memā-* « spreken », *ištamaš-* « hooren » en *pedā-* « aanbrengen » en van *uttar* bij *ija-* « doen », blijkt duidelijk dat in het bewustzijn van den schrijver *memija-* eerder de waarde van « woord, gerucht, faam », *uttar* daarentegen deze van « zaak » heeft.

Ook kan *memija-* in de meeste gevallen best door « gerucht, faam, praatjes » en niet door « zaak » vertaald worden; bv. *KBo*, V 6 III 22:

i-it-wa-mu kar-ši-in me-mi-an zi-ik EGIR-pa ú-da « ga en breng betrouwbaar nieuws. »

Leerrijk is vooral volgende wending, die in de *Verdragen*, meermalen onder gewijzigden vorm optreedt, doch telkens met *memija-*.

We ontlede *Targ*, § 6, 278 v.:

(Als) *A.WA.TE kat-ta ptd-da-a-an-zi* (de vergelijking met parallele teksten wijst uit dat hier *memija-* door *A.WA.AT* gedeekt is) « als praatjes de ronde doen » en iemand u heimelijk toefluistert: « de Zon doet dit en dat tegen u », *zi-ik-ma a-pu-u-un me-mi-ja-an A.NA DUDŠI ku-it-ma-an ha-at-ra-a-i* « schrijf gij dit gerucht (nieuws) onmiddellijk aan de Zon. »

Na een aanhaling van woorden, plaatst men *memija-* en niet *uttar*.

Daar waar « zaak » algemeen als « toestand, aangelegenheid, oorzaak » wordt opgevat, verschijnt bijna regelmatig *uttar*.

Na de aanduiding van een misdaad, staat *uttar Ú.UL a-a-ra* « de zaak is niet geoorloofd »; waar gezegd wordt dat iets onder eed bepaald is, verschijnt meestal *uttar*; ten slotte, in de blijkbaar onder Akkadischen invloed ontstane constructie « een zaak van geheim = een geheim », cfr. Akk. *amāt nešērti*, *amāt paristi*, bezigt het Hettitisch eerder *uttar* dan *memija-*.

Voor al op plaatsen waar *memija-* en *uttar* in een zelfden context voorkomen en schijnbaar ook dezelfde beteekenis hebben, blijft een scherp verschil tusschen beide termen merkbaar.

Hukḫ, § 31, wordt verteld dat bepaalde vrouwen *ŠÁ É.GAL SAL*, de paleisvrouwen, door den schoonzoon van den Hettitischen koning niet mogen bekeken worden. Ontmoet deze dergelijke vrouw, dan geldt de bepaling § 31, 46 v.: *nu-uš-ši ma-ni-in-ku-wa-an li-e ti-ja-ši nu-uš-ši ma-ni-in-ku-wa-an li-e pa-a-i-ši me-mi-ja-an-áš-ši li-e me-ma-at-ti* « treed niet te dicht bij haar, ga niet tot haar, zeg haar geen woord (*memijan*). » Ter afschrikking vertelt de koning een » *ŠÁ É.GAL A.WA.AT SAL* « « een paleisvrouwengeschiedenis » (het is te betreuren dat *A.WA.AT* hier ideographisch verschijnt!). Dit verhaal begint als volgt, § 32, 53: *ma-ri-ja-áš ku-iš e-eš-ta na-áš ku-e-da-ni ud-da-ni-i še-ir BA.UG₆* « wie was Marijaš, om welke reden (*uddani*) stierf hij. » Dan volgt de oorzaak:

de koning blikte juist uit het raam toen Marijaš een paleisvrouw bekeek, en, *na-aš a-pi-e-da-ni ud-da-ni-i še-ir* BA.UG₆ « daarom (om deze reden) stierf hij. » Deze kleurrijke geschiedenis toont duidelijk het verschil tusschen *uttar* en *memija*.

In de *Plichten van den Hettitischen priester* (JAOS, LIV, 4, 363-406) leest men volgende vermaning aan het adres der priesters, 10, 80 v. : de priesters moeten voor (de zaak van) den tempel (*ha-li-ja-aš ud-da-ni-i*) zorg dragen ; verder worden hun raadgevingen gegeven in geval : *ma-a-an-na SAL-aš ut-tar ku-e-da-ni-ik-ki tar-ḫu-uz-zi* « wanneer een vrouwenhistorie een van hen in de war brengt. »

[In *Muršilis Sprachlähmung*, Vz. 3-4, wordt de spraakverlamming van den koning typisch beschreven. Donder deed Zijne Majesteit opschrikken... *nu-mu-kán me-mi-ja-aš KAxU-i an-da te-pa-u-e-eš-ta nu-mu-kán me-mi-ja-aš te-pu ku-it-ki šá-ra-a* 5. *i-ja-at-ta-at* « in den mond werd het woord me gering en het woord ging er ietwat kleintjes (= stamelend) uit. »

Belangrijke inlichtingen omtrent *uttar* worden ons eveneens door *Telepinuš' oorkonde*, een der oudste Hettitische teksten, verstrekt. *KBo*, III 1 Vz. I 32, verschijnt de wending : *nu ḪUL-lu ud-dar i-e-ir Ḫur-ši-li-in ku-en-nir* « nu verrichtten ze een booze daad, Muršiliš doodden ze. »

ib., Vz. II 11 : *ma-a-nu-uš-kán Ḫu-uz-zi-ja-aš ku-en-ta nu ud-dar iš-du-wa-a-ti* « toen Ḫuzzijaš hen doodde en de zaak uitleekte » ; *ib.*, Vz. II 47 : als de koning broeder of zuster naar het leven staat, verzamelen de edelen en heeten dit : *ki-i-wa e-eš-na-aš ud-dar* « dit is een zaak van bloed (= moord). » Van den koningmoordenaar komt het geding voor een raad : *ud-dar-še-it pa-iz-zi* « zijn zaak gaat (komt voor, wordt voor de rechtbank afgehandeld). » (*ib.*, Vz. II 5)

Verder *ib.*, Vz. II 61 : *ki-i-ma i-da-a-la-u-wa ud-da-a-ar ku-i-e-eš e-eš-šá-an-zi* « dezen echter, die booze daden verrichten. »

In het *Wetboek* wordt herhaling van reeds vermelde strafbepalingen door volgende uitdrukking vervangen : *ut-tar-še-it QA. TAM.MA-ptt* « zijn zaak (geval) is dezelfde », o.a. § 64.

KBo, IV 6 Vz. 25, wordt van een ziekte, die iemand bedrukt, gezegd : *nam-ma-aš-ši a-pa-a-at ut-tar na-ak-ki-ja-aḫ-ta-at* « daarop werd haar deze zaak drukkend. »

KUB, XVII 1 Vz. II 18 : *Kiššiš* heeft vreeselijke droomen en raadpleegt hierover zijn moeder ; deze antwoordt hem : *za-aš-ḫi-ja-aš*

ut-tar-še-it a-pa-a-at « dit is de inhoud van den droom. » (cfr. Akk. *awātu* « inhoud »).

Het zou te onpas zijn in het bestek van dit etymologisch onderzoek de ontleding van *memija-* en *uttar* omstandig weer te geven. Reeds nu is het vrijwel zeker dat *uttar* pas secundair, onder invloed van Akk. *awātu* en misschien eveneens van *memija-*, de beteekenis « woord » ontwikkeld heeft. Want dat *memija-* eerder in de semantische invloedssfeer van Akk. *awātu* betrokken werd, — wat slechts natuurlijk is, vermits beide termen oorspronkelijk « woord » beteekenen, — blijkt duidelijk uit de volledige aanpassing van *memija-* aan Akk. *awātu*. Deze vaststelling komt hierop neer dat *memija-* vaker de beteekenis van *uttar*, dan *uttar* deze van *memija-* vereenigt.

Uit al het bovenstaande blijkt dat ernstige semantische bedenkingen tegen een vergelijking van *uttar* « zaak », later « woord » en Gr. *αὐδὴ* « geluid, stem » kunnen geopperd worden. Wat de beteekenis betreft, beantwoorden de verwanten van de I.-E. basis *ǵed*, Skr. *vádati*, enz. veeleer aan Hett. *te-* « spreken », *ḫalzā-* « roepen ».

Ook fonetisch is de door Hrozný voorgestelde etymologie aanvechtbaar :

Is *uttar* een *r/n-* afleiding van een stam *utt-*, *udd-* (cfr. *ešhar*, *watar*), dan wijst de bestendig doorgevoerde dubbele spelling van *t* of *d* op een oorspronkelijk stemlooze consonant, wat niet met de *d* van de I.-E. basis *ǵed* strookt.

Formantisch kan *uttar* ook als *tar*-afleiding van een basis *ǵed* verklaard worden : *ud+tar>uttar*. Doch dan is deze vorm onverzoenbaar met de Hettitische phonetica : *d+t>tšt>zt*, *ud+tar>*uztar* ; cfr. supra, p. 18-19. Zoodat afgezien van de semantische bezwaren, reeds genoeg fonetische moeilijkheden oprijzen om het ongegronde van de vergelijking *uttar* : *αὐδὴ* aan te wijzen. Ook heeft Marstrander de verklaring van dit woord op andere wegen gezocht. Uitgaande van de opvatting dat *uttar* uitsluitend « chose, affaire » en niet « parole » beteekent, — regel die alleen van den oorspronkelijken toestand geldt, doch voor een latere taalperiode wel niet zoo algemeen van toepassing is, — betoogt de Noorsche taalkundige verwantschap van *uttar* met Got. *waihts* « zaak, ding », cfr. Nl. *(boos)wicht*, Got. *ni-waiht* (Nl. *niets*), Ksl.

vešt « zaak, ding », I.-E. *yekti* (WP, I, 246). In deze etymologie ligt tegelijk de klankregel I.-E. *kt* > Hett. *tt* besloten. Hoewel dergelijke ontwikkeling ook voor het Iersch betuigd is, wil Marstrander's klankregel ons eenigszins willekeurig voorkomen ⁽¹⁾. Verder bewijsmateriaal hiervoor meende Sturtevant, *C Gr*, § 122, in Hett. *luffi-*, *lutta-* « venster » te vinden. Dit laatste woord wordt als **lukt-* tot Hett. *luk-* « in brand steken, licht worden », I.-E. *leuk* gerekend. Semantisch is deze etymologie wel niet zoo dwingend. Woorden voor « venster » kunnen aanvankelijk ook « opening » beteekend hebben, vermoeden dat overeenstemt met archaeologische getuigenissen omtrent dit deel der Hettitische bouwtechniek; cfr. *ZA N.F.*, III, 297. Een klankregel *kt* > *tt* rust dan ook op te zwakke gronden, zoodat de vergelijking Hett. *uttar* : Got. *waihts* hierdoor erg problematisch wordt.

In hetzelfde werk, *Car i-e*, p. 142, wijst Marstrander ons evenwel nog een tweede etymologie aan, waarbij Hett. *uttar* aan Toch. B *wättare* « zaak, ding » verbonden wordt.

Ook deze vergelijking staan strenge bezwaren in den weg. Vermits *n* en *t* in het Tocharische schriftsysteem moeilijk te onderscheiden zijn, kan *wättare* ⁽²⁾ ook *wäntare* gelezen worden. Laatstvermelde lezing, die wel de juiste schijnt te zijn, wordt door S. Lévi, in *Fragments de textes koutchéens*, Parijs 1933, immer toegepast. Aan *wäntare* beantwoordt in het A-dialect *wram*, zoodat de op het eerste gezicht zoo aanlokkelijke etymologie van Marstrander beslist onjuist blijkt te zijn.

* * *

Aan het slot van deze uiteenzetting blijkt duidelijk dat geen etymologische bezwaren tegen de door ons supra, p. 147, vastgestelde klankregels kunnen geopperd worden.

Hierbij is dan ook de behandeling van den *anlaut* voltooid en gaan we over tot het onderzoek van den *inlaut*.

(1) Tegenstrijdig met dezen klankregel zijn : *harkta*, *harnikta*, *likta*.

(2) Deze lezing verschijnt nog bij Lévi-Meillet, *MSL*, XVIII, 395.

B. INLAUT.

I. VOLTRAP - A. KORTE KLINKER.

a) Gevallen van I.-E. e en a.

Reeds bij de bespreking van enkele Indo-Europeesche *ablaut*-problemen hebben we de aandacht gevestigd op de zeldzaamheid van fundamenteele *á* en *ó*, vergeleken bij *e*. Daarbij dient nog opgemerkt dat *á* en *ó* talrijker in den *anlaut* dan in den *inlaut* voorkomen, vaststelling die Hirt in zijn *Idg Gr*, II, p. 52-53, als volgt heeft uitgedrukt: « Das zahlreiche Auftreten (bedoeld is: van *ó*) im Anlaut wie bei *á* auffällt, immerhin ist *ó* einigermaßen selten gewesen gegenüber den beiden andern vokalen. »

Het zal dan ook wel niemand verbazen dat onder de ongeveer 120 zekere Indo-Europeesche woorden van het tot nog toe gekend Hettitisch, nagenoeg 900 termen, slechts weinige voorbeelden voor de *á*- en *ó*-rijen zullen aangetroffen worden.

Gezien de zeldzaamheid van voorbeelden voor fundamenteele korte *á* in den *inlaut* en de afwezigheid van soortgelijk voorbeeld voor de *ó*-rij, worden hier de *á*- en de *e*-rijen uitzonderlijk tegelijk behandeld.

á-rij. — Het eenige voorbeeld uit het lexicon is wellicht Hett. *ešhar* « bloed », waarover reeds herhaaldelijk in deze studie gehandeld werd.

Na wat we supra, p. 49-50, bij de sporadische verdwijning van *h* in den genitief *ešnaš* naast *ešhanaš* hebben opgemerkt, spreekt dit voorbeeld het bestendige karakter van *h* in het Hettitisch volstrekt niet tegen.

Hett. *ešhar* hoort samen met Skr. *ásrk*, Gr. *ἔαρ*, Lat. *aser* tot een I.-E. basis, die door WP, I, 162, als *ēsgʷ* bepaald is. *gʷ* is klaarblijkelijk een worteluitbreiding, zoodat de oorspronkelijke vorm **esr*, **esn-* schijnt te zijn.

r en *n-* zijn duidelijk nultrapvormen van een suffix *-er*, *-en*. Een theoretische vorm **es-r* (van **es-er*) zou in het Hettitisch **eš-ar* en niet *ešhar* geven. Te oordeelen naar de gevallen van

Hett. *ha-* in den *anlaut*, onderstelt Hett. *ešhar* een Indo-Europeeschen vorm **esár*. Zooals verder in ons verklarend deel zal worden aangeduid, berust dit I.-E. **esár* op een ouder **ešár*, dat zelf uit **ešher* ontwikkeld is. Van dezen vorm **ešher* is **esr* in het Indo-Europeesch de regelmatige nultrap. Hoewel onze verklaring slechts later duidelijk wordt, geven we reeds nu de ontwikkeling van voltrap *ešher* tot nultrap *esr*.

Vermits voltrap van den wortel gepaard gaat met nultrap van het suffix, wordt **ešher* in den nominatief-accusatief **ešhr*, waarnevens in de overige naamvallen **ešhn-* verschijnt. In het Hettitisch worden deze vormen *ešhr* en *ešhn-*. Daar *ešhar* immer *e-eš-har* en nooit **(e)eš-ha-ar* geschreven wordt, stelt *har* waarschijnlijk een gesproken *hr* voor; voor deze weergave van *sonans-r* door *ar*, met enkele spelling van *a*, vergelijkte men onze opmerking over *palhi*, infra, p. 216, en over de gevallen van Indo-Europeesche sonant in den *inlaut*, infra, p. 177-179. Naast een nominatief I.-E. **ešhr* stond een genitief **ešhn-ós* (1). Nu is dit juist de vorm die waarschijnlijk achter de spelling *eš-ha-na-aš* schuilt. Het verdwijnen van *h* in *ešhnaš* is een geval van consonantenreductie; cfr. supra, p. 49-50.

In het Indo-Europeesch zouden de theoretische vormen **ešhr* en **ešhn-* achtereenvolgens **es'r > *esr* en **es'n > *esn-* worden.

Onze verklaring slaagt er dus in Hett. *ešhar* en Skr. *ásrk*, enz. op een bevredigende wijze met elkaar te verbinden. Daar we echter om beide vormen te verklaren beroep hebben moeten doen op de interpretatie en dus eenigszins aprioristisch hebben geredeneerd, maken we verder geen gebruik van dit voorbeeld. We zijn alleen het descriptieve kader van dit deel van onze studie te buiten gegaan om aan te toonen dat *ešhar* geen uitzondering op de door ons vastgestelde klankregels maakt.

Na dit voorbeeld uit het lexicon, vertoont ook de Hettitische morphologie enkele verbaaluitgangen die waarschijnlijk tot een Indo-Europeesche *á* opklimmen. Het onderzoek van deze uitgangen heeft geleidelijk onze aandacht ook voor de geheele morphologie van het werkwoord opgeëischt. In menig opzicht wijken de uitkomsten van ons onderzoek van de gangbare opvattingen omtrent de Hettitische verbaalstructuur merklijk af. Zoo betoogen we op grond

(1) Accent op *o* duidt hier niet fundamenteele, doch accentdragende *ablaut-ó* aan.

van een aanzienlijk feitenmateriaal in tegenstelling tot Sturtevant, Kuryłowicz en anderen ⁽¹⁾, dat de Hettitische *mi-* en *hi-* vervoegingen niet aan het Indo-Europeesche praesens-:perfectumsysteem, doch aan de zg. athematische en thematische flexie beantwoorden. Daar eenerzijds de ruimte waarover de uiteenzetting van dit nieuwe standpunt zou moeten beschikken, zoo goed als geheel uitsluit dat zij zich binnen de lijnen van dit etymologisch onderzoek zou bewegen en we anderzijds onze uitkomsten in een afzonderlijke publicatie hebben vereenigd ⁽²⁾, willen we hier slechts vermelden wat als descriptief gegeven bij den opbouw van ons systeem kan bewaard worden.

Het Luwi en het Beeldschrifthettitisch vertoonen als uitgang praeteritum sg. 1: *-ha*, waaraan in het Hettitisch *-hun*, praet. sg. 1 van de tweede vervoeging beantwoordt. Hoewel het mogelijk is dezen uitgang *-hun* als de resultante van een kruising tusschen een oorspronkelijk **-ha* en *-(n)un*, overeenkomstigen uitgang van de *mi*-vervoeging, te verklaren, toch blijft de mogelijkheid van een aanpassing van *-hi*, uitgang praes. sg. 1 van de tweede vervoeging, aan *-(n)un*, niet uitgesloten. Wat den uitgang *-hi* betreft, in een vorige publicatie hebben we, op grond van Brugmann-Osthoff's ontleding van Lat. *lego*, Gr. *λέγω* als **lego-a*, **bhero-a*, de opvatting verdedigd dat een oorspronkelijke uitgang **-ha*, beantwoordend aan *-a* van **lego-a* in het Hettitisch onder invloed van de overige praesensuitgangen *-mi*, *-ši*, *-zi* tot *-hi* vervormd werd ⁽³⁾. Tegen deze opvatting kan als eenig, vrijwel onbelangrijk, bezwaar de stoottoon van Lit. *vedù* worden aangevoerd. Een nieuwe proeve tot verklaring, die deze opwerping ontwijkt, vindt de lezer in het aangekondigd artikel over de verbaaluitgangen. Volgens deze jongste interpretatie zou de zg. thematische *ō*-uitgang niet de resultante van een contractie *o+a* zijn, doch een oorspronkelijk fundamenteele *ō*, vaststelling die met den stoottoon en de toonkleur van Lit. *ù < ŭ'* geheel in overeenstemming is.

I.-E. *ō* zou derhalve tot een ouder *o'* ⁽⁴⁾ te herleiden zijn.

De aan *o'* beantwoordende Hettitische uitgang *-ah* zou dan

(1) Tegen deze opvatting verzet zich Bergsland; cfr. supra, p. 145¹.

(2) *Les désinences hittites -hi, -ti, -i du présent et -ta du préterit*. (Mélanges Franz Cumont, Brussel 1936), II, p. 551-573.

(3) *De Hettitische hi*, p. 16.

(4) De waarde van *o'* wordt in ons verklarend deel nauwkeurig bepaald.

secundair door het *i*-partikel der overige praesensuitgangen verlengd zijn, vandaar: *ah-i*, waarbij de dubbele *h*-spelling door graphische gewoonte kan verklaard worden ⁽¹⁾. Enkele sporadische spellingen met één *h*, type *da-a-ah-i*, ontvangen in het licht van deze opvatting een bevredigende verklaring ⁽²⁾.

De uitgang *-ha(ri)* van het medium zou eveneens tot een oorspronkelijk *o* moeten herleid worden. Deze *o* zou zich tot *e* van het activum, als *so* tot *s* en *to* tot *t* verhouden.

Aan het einde van dit onderzoek blijkt dat I.-E. *d* in het Hettitisch door *-ha* in den *inlaut* wordt weergegeven. Daar *d* in I.-E. **esár* onmiddellijk op een consonant volgt, is enkele consonant de eenig mogelijke spelling in Hett. *ešhar*. De dubbele consonantspelling in den uitgang praet. sg. 1 *-ah-hu-un*, *-ih-hu-un* is te problematisch om als uitgangspunt tot een klankregel te dienen.

e-rij. — Overvloedige gegevens mogen we reeds bij voorbaat voor deze in den Indo-Europeeschen *inlaut* zoo talrijke vocaal verwachten. Uit een rijke keur van voorbeelden wezen hier slechts deze vermeld, die ofwel tot belangrijke semantische vaststellingen leiden, ofwel gedeeltelijk door andere linguïsten onjuist zijn geïnterpreteerd.

Hett. *genu* (*gi-e-nu*) « knie, mannelijk schaamdeel »: Skr. *jānu*, Av. *žnu-*, Gr. *γόνυ*, Lat. *genu*, Got. *kniu*, Toch. *kanw-em* (dualis), B *keni*, *kenine* (dualis), I.-E. *ǵencu* « knie ».

Onder invloed van Akk. *berku* « knie » en « penis » ontwikkelde Hett. *genu* eveneens deze laatste beteekenis.

Hett. *kwen-* (*ku-en-*) « slaan, kwetsen, dooden » ⁽³⁾: Skr. *hanti*,

(1) cfr. Sturtevant, *C Gr*, § 28.

(2) cfr. *Les désinences hittites* -hi, -ti, -i du présent et -ta du préterit (I. I.), II, p. 555.

(3) Onder invloed van Hett. *kwen-* « slaan, dooden », waarvan de dubbele beteekenis reeds Indo-Europeesch is (cfr. Gr. *θείνειν* « slaan » naast *νεκρύνειν* « vermoorden »), beteekent Akk. *dāku* « dooden » in de Akkadische teksten van Boghazkeui eveneens « slaan », verschijnsel dat zich later in het Behistunopschrift, doch ditmaal onder invloed van Av. *jan-* herhaalt (cfr. Friedrich, V, I, p. 152). Een ander voorbeeld van een semantische beïnvloeding van het Akkadisch door het Hettitisch is Akk. *samāhu* « mengen », dat onder invloed van Hett. *immija-* « mengen », doch *anda immija-* « zich met iemand inlaten », eveneens deze laatste beteekenis krijgt.

Vanzelfsprekend zijn dergelijke voorbeelden minder talrijk dan deze, waar

Av. *ʃainti*, Arm. *ganem*, Gr. *θελω*, Lat. *offendo*, Ohd. *gund* «kamp», Iersch *guin* «wonde», Toch. *ko-*, B *kau-* «dooden», I.-E. *gʷhen* «slaan, dooden» (1).

Hett. *luk-* «in brand steken, licht worden»: Lat. *luceo* «lichten, schijnen», Skr. *rócate* «schijnt», Av. *raocant-* «lichtend», Gr. *λευκός* «glanzend», Toch. *luk-*, B *luk-*, *lyuk-* «verlichten», I.-E. *leuk* (2).

Hett. *mekki-* «groot» (quantitatief tegenover *šalli-*, kwalitatief): Skr. *mahānt-*, Av. *mazant-*, Gr. *μέγας*, Lat. *magnus*, Got. *mikils*, Toch. *māk*, B *māka* «veel», I.-E. *meǵ(h)* «groot».

Hett. *melit* «honing»: Gr. *μέλι*, Arm. *meṛ*, Lat. *mel*, Got. *mili þ*, Oiersch *mil*, I.-E. *melit* «honing».

Hett. *nai-*, *neja-* «voeren»: Skr. *náyati*, Av. *nayeiti*, I.-E. *nei* «voeren». Het Hettitische getuigenis is vooral opmerkelijk, omdat het de Indo-Iraansche woorden uit hun afzondering redt.

Hett. *nekumant-* «naakt»: On. *nøkkva* «naakt maken», Lit. *nų'gas* «naakt», Ksl. *nagō* «id.», I.-E. *negʷ:nogʷ*. Dezelfde basis, doch met dentaaluitbreiding verschijnt in Lat. *nudus* (<**nogʷə-dhos*), Got. *nagaþs*, en met nasaaluitbreiding: On. *nakinn* «naakt», Skr. *nagná-* «id.».

Formantisch is *nekumant-* een *ant-* afleiding van **neku-*, cfr. *dapijant-* van *dapija-*; de *m* in *nekumant-* is een tot *m* ontwikkelde intervocalische glijdklank *w*; cfr. supra, p. 16-17, 22.

C Gr, § 115, verbindt Sturtevant dit **neku-* met *neku-* «nacht worden», eveneens schrijft deze auteur aan *nekuzi* «het is nacht», *nekuttat* «het was nacht», *nekuz* «nacht» de onderscheiden beteekenissen «undresses, goes to bed, evening», «people undressed, it was bed-time», «bed-time, evening» toe. Ten slotte wordt etymologische verwantschap met Lat. *nox* en *nudus* verdedigd. Niet alleen is de semantische interpretatie van *nekuzi*, enz. beslist on-

het Akkadisch het Hettitisch beïnvloedt (cfr. index, s. v. *Akkadisch, Woordenschat*).

(1) Om onnuttige herhalingen te vermijden, wordt de betekenis, die dezelfde blijft in de afzonderlijke talen, alleen bij de basis aangegeven.

(2) Of *lutti-*, *lutta-* «venster» eveneens tot de basis *leuk* hoort, is zeer de vraag; cfr. supra, p. 166.

juist ⁽¹⁾, ook de phonetische mogelijkheid van de voorgestelde verklaring is in alle opzichten bedenkelijk. Lat. *nox* en *nudus* klimmen respectievelijk op tot de I.-E. bases *nokt* en *negʷ*, die onderling niet verwant zijn; cfr. WP, II, 337, 340. Wel poogt Sturtevant beide in een ouder « Indo-Hittite » *nogu-t(i)-* te vereenigen, doch men vraagt zich tevergeefs af hoe een « Indo-Hettitische » *g, gʷ* in het Indo-Europeesch *k* wordt.

Nochtans is Hett. *neku-* « nacht » niet zonder draagwijdte voor onze kennis van het Indo-Europeesche woord voor « nacht ».

Hoewel op het eerste gezicht, wat den *auslaut* betreft, onbevredigend, is de etymologie Hett. *neku-*: I.-E. *nokt* niettemin juist. Het opmerkelijke van het Hettitische woord is, dat het een door Brugmann, *Grundriss* ², I, 1, § 658, voorgeslagen gissing in verband met Gr. *νόξ* komt staven. Deze geleerde beweerde dat de *v* van *νόξ* slechts een reflex van een oorspronkelijke *kʷ* in I.-E. *nokʷ* was ⁽²⁾. Tegen deze verklaring betoogt Boisacq, s. v. *νόξ*, dat alsdan Gr. *ἀκτίς* « straal » **ἀπτίς* (< **ἡκτίς*) zou moeten zijn.

Aan deze etymologie van *ἀκτίς* zal men zonder spijt verzaken. Dat Skr. *aktú-* « duister, nacht » eveneens « licht, straal » beteekent, is, in de veronderstelling dat het één woord geldt, zeer zonderling ⁽³⁾ en een alleszins te zwakke steun om Gr. *ἀκτίς*, dat uitsluitend « straal » beteekent, met *νόξ* te verbinden.

Muller's etymologie, *ἀκτίς*: I.-E. *ak* « spits », cfr. Nl. *straal*: Ohd. *strala* « pijl », Ksl. *strěla* « pijl » wil ons dan ook heel wat verkieslijker voorkomen. Zoodat tegen een oorspronkelijken basisvorm *ne/okʷ* geen ernstig bezwaar kan aangevoerd worden; verder wordt deze bewering van Brugmann door Hett. *neku-* tot een zekerheid ⁽⁴⁾.

Deze stam **ne/okʷ* werd dan achteraf door *-t(i)* uitgebreid, waaruit **ne/okʷt(i)-* en, met consonantenreductie, **ne/okt(i)-* ontstond: Skr. *nákti-*, Lit. *nakts*. Een vorm zonder *-t* leeft evenwel in Gr. *νόχα · νόχτα* (Hesychius) voort.

In het Hettitisch zijn de onverlengde en verlengde stam bewaard:

(1) Sturtevant vermeldt deze vertalingen niet in zijn *Glossary*, s. v.

(2) Anders moet *v* als *schwa secundum* van *o* verklaard worden, doch deze verklaring is twijfelachtig.

(3) Oorspronkelijke beteekenis « tweelicht »; cfr. Uhlenbeck, s. v.

(4) De juistheid van Brugmann's reconstructie wordt eveneens door Meillet, *BSL*, XXVII, 128, in twijfel getrokken.

**nek^k*- verschijnt in het werkwoord *neku-* « nacht zijn » en **nek^{kl}(i)-* in het naamwoord *neku-* « nacht », gen. *neku*+š>*nekuz*, bv. in *nekuz mehur* « nachtstonde ».

Ontdaan van Sturtevant's commentaar zijn Hett. *neku-*, *neku-* betreffende voorbeelden voor het archaïsme van het Hettitische lexicon.

Hett. *nink-* « zich verheffen, zich sterken, strijd beginnen », *ninink-* « opheffen, optillen, (een leger) lichten »: Skr. *násati* « bereikt », Av. *nasaiti* « id. », Lat. *nanciscor* « id. », Gr. *ἐνεργεῖν* « heffen », Lit. *nėszti* « dragen », Ksl. *nesti* « id. », I.-E. *enek*, *nek* « bereiken » en ook « optillen » (WP, I, 128-129). De beteekenis van het Hettitische werkwoord is door Götze, *Madd*, p. 115-118, nauwkeurig onderzocht. Reeds Sommer, *Hethitisches*, II, p. 39, had op semantische beïnvloeding van *nink-* door Akk. *dakū*, *dekū* « heffen » gewezen. Vooral in het gebruik van *ninink-* in de beteekenis « mobiliseeren » is deze invloed opvallend. De overige beteekenissen laten zich gemakkelijk door intern-Hettitische ontwikkeling verklaren; zoo wordt het simplex *nink-* « zich verheffen » ook van een uit overmatig drinken voortspruitende bedwelming gezegd. Hieruit ontwikkelt zich dan verder, door een licht begrijpelijke semantische evolutie, de beteekenis « twisten ».

ninink- is een afleiding met het causatieve *nin-*infix van *nink-*, cfr. *ḫarnink-*: *ḫark-*, *ištarnink-*: *ištark-*.

Een treffend bewijs voor de beteekenis « optillen » van *ninink-* wordt ons geboden door den tekst *Hatt*, II, 52 v., waar verteld wordt dat de koning godenbeelden — *pidi nikta* — en deze naar *Ḫattušaš* voert. *KBo*, VI 29 I 30 v., wordt dezelfde handeling in ongeveer gelijke bewoordingen verhaald, doch in plaats van — *pidi nikta* — verschijnt hier de wending — *šara dāš* —. Nu beteekent — *šara dāš* — letterlijk « nam op », zoodat — *pidi nikta* — eveneens « hij nam ter plaatse op », d.i. « van hun plaats tilde hij (de godenbeelden) op » beteekent.

Dat we deze etymologie ook semantisch hebben toegelicht, geschiedt vooral omdat Pedersen, *Murš Spr*, p. 51, Gr. *ἐνεργεῖν* met Hett. *ḫinga-* « een buiging maken » vergelijkt; cfr. voor dit laatste woord, supra, p. 137.

Ook de niet genasaliseerde vorm *nek* bleef in het Hettitisch bewaard: *nakki-* « zwaar ». Voor de beteekenis vergelijk men Lit. *naszta* « last ». Een zelfde semantische ontwikkeling vertoonen Nl.

zwaar en Lit. *svarūs* « zwaar », behoorend tot de I.-E. basis *uer*, *swer* (WP, I, 263-265) « opheffen, wegen, zwaar ».

Hett. *nepiš* « lucht »: Skr. *nābhas-* « lucht », Av. *nabah-* « id. », Gr. *νέφος* « wolk », Lat. *nebula* « nevel », Ksl. *nebo*, *nebes-* « lucht », Toch. *epre*, B *ippre* « luchtruim », I.-E. *enebh*, *nebh*, *embh*, *ṛbh* (WP, I, 131); cfr. supra, p. 106, waar de betrekkingen tusschen Hett. *nepiš* en *alpa-* behandeld worden.

Hett. *newit* (instrumentalis van **newa-*) « nieuw »: Skr. *nāva-*, Av. *nawa-*, Lat. *novus*, Gr. *νέος*, Got. *niufis*, I.-E. *neu* « nieuw ».

Hett. *pida-* « plaats »: Gr. *πέδον* « grond, bodem », Umbr. *peṛum* « solum », Toch. *pe*, I.-E. *ped* « D. Fusz, ((Fusz)boden » (WP, II, 23-24).

De afwezigheid van *d* in den Tocharischen *auslaut* (*pe*), vond tot nog toe geen bevredigende verklaring; cfr. Sieg-Siegling-Schulze, *Toch Gr*, p. 2. Het weze ons toegelaten in dit verband aan het verdwijnen van Indo-Europeesche eindconsonanten in het Oost-iraansch te herinneren. Opmerkelijk genoeg verschijnt de Oost-iraansche verwante van Av. *pad*, *pād* « voet » in deze taal als *pa*, *pā*, waarbij het diacritisch teeken onder *p* de verdwenen eindconsonant verraaft; cfr. P. Pelliot, *Un fragment du Suvarṇaprabhāsa-sūtra en iranien oriental*, MSL, XVIII, 113, en het reeds aangehaald werk van Leumann, III, p. 72, 129. Deze overeenkomst van Oostiraansch en Tocharisch is wellicht aan den invloed van een zelfde dialectaal substraat te wijten.

De datief van Hett. *pida-*, *pidi*, verschijnt als adverbium, met de verzwakte beteekenis « bij ».

Dat hier met invloed van Akk. *ašar* « bij », naast *ašru* « plaats » dient gerekend te worden, heeft Sommer, *Hethitisches*, II, p. 41-43, duidelijk getoond. Volledig is de syntactische overeenstemming in het gebruik van *ašar* bij werkwoorden voor « bidden » in het Akkadisch en de Hettitische uitdrukking *pidišši arkuwar ija-* (o. a. *Dupp*, III, 4).

Hett. *wek-* « verlangen »: Skr. *vāṣṭi* « verlangt », Av. *vašti* « id. », Gr. *ἐκόν* « gewillig », I.-E. *uek*.

Hett. *watar* « water »: Gr. *ῥδωρ*, Ags. *watar*, I.-E. *uedōr* « water ».

Daar we een volledig repertorium van Indo-Europeesche be-

standdeelen in den Hettitischen woordenschat als bijlage aan deze studie toevoegen, is het volstrekt overbodig deze reeds aanzienlijke lijst nog uit te breiden.

Meer belang biedt het na voorbeelden van den *e*-trap ook enkele van den *ò*-trap te vermelden. Evenals in den *anlaut* wordt I.-E. *ò* hier door *a* vertegenwoordigd :

Hett. *ka-* « deze », naast *ke-* (in *ki-šan*) : Gr. *ἐκεῖνος* (< *é*+*ks*+*vo*), Lat. *hi-ce*, I.-E. *ke* : *kò*.

Hett. *mallā-* « verbrijzelen » : Lat. *molo* « id. », *ò*-trap van I.-E. *mel* (WP, II, 283); *e*-trap in Oiersch *melim* « id. », cfr. Toch. *ma-lyw-*, B *mely-* « verbrijzelen ».

Hett. *taru* « hout » : Gr. *δόνον*, *ò*-trap van I.-E. *dereyo* (WP, I, 804).

Bij de werkwoorden staan vormen met stamvocaal *e* en *a* dikwijls naast elkaar. Hoewel hier vocaalassimilatie de oorspronkelijke *ablaut*verhoudingen merklijk verstoord heeft, schijnen enkele formaties blijkbaar door den *ò*-trap gekenmerkt, zoo bv. het praesens der *hi-* vervoeging :

Hett. *ari* « hij komt », *ò*-trap van de basis *er* « bewegen ».

Hett. *waši* « hij koopt », *ò*-trap van de basis *yes* « koopen ».

Hett. *waši* « hij kleedt », *ò*-trap van de basis *yes* « kleeden ».

Daar in het Indo-Europeesch de alternantie *e* : *ò* een overheerschende rol in de morphologische structuur der taal speelt, mogen we reeds bij voorbaat talrijke voorbeelden van I.-E. *e* en *ò* in de Hettitische morphemen verwachten. Op dit gebied heeft Sturtevant het haast volledige materiaal verzameld en in zijn vergelijkende studie van het Hettitische vocalisme verwerkt. Daar het ons onnoodig schijnt deze gegevens systematisch te rangschikken, verwijzen we alleen naar de *C Gr*, meer bepaald naar § 73 tot § 95. Wat ons eveneens belet deze gegevens hier te bespreken, is dat sommige van de door Sturtevant voorgeslagen interpretaties heelemaal niet overtuigend of zelfs verkeerd zijn en we ons hierdoor verplicht zouden achten een streng onderzoek der morphologie aan te vatten. Tegen Sturtevant's tendenz alle vormen, ook de uitzonderlijkste, een Indo-Europeeschen oorsprong toe te schrijven, hebben we reeds hoger, p. 13, gewaarschuwd.

Deze opmerkingen die vooral van het hoofdstuk *The Cases-*

Form, § 191-201, gelden, zijn evenwel te veel omvattend om hier behandeld te worden ⁽¹⁾. Enkele morphemen, met lange vocaal in den Indo-Europeeschen *inlaut*, zullen we later wel uitvoeriger bespreken, deze namelijk die zooals ze door Sturtevant geïnterpreteerd worden, tegen onze klankregels indruischen.

Opvattingen van Sturtevant die niet in strijd zijn met onze klankwetten, hoeven we natuurlijk hier niet kritisch te onderzoeken. Of de ablatiefuitgang *z* (*iš*) samenhangt met I.-E. *tos*, met den instrumentalisuitgang op *-t* van het Hettitisch en met den ablatief, type *dōnōd*, van het Latijn, interesseert alleen de studie der morphologie, doch niet het vraagstuk naar den oorsprong van den *h*-klank.

Waar Sturtevant echter een Indo-Europeesch morpheem met fundamenteele *á* in het Hettitisch terugvindt, zonder dat we in deze taal *h* aantreffen, is deze identificatie geheel in tegenstrijd met onze stelling, en hoeven we de gegrondheid van Sturtevant's interpretatie onbevooroordeeld na te gaan.

Aan het slot van deze uiteenzetting beschikken we over twee nieuwe aequivalenties :

Indo-Europeesch *e* = Hettitisch *e*.

Indo-Europeesch *á* = Hettitisch *ha* (*hha*?).

Gaan we thans over naar de behandeling van de Indo-Europeesche sonant in den *inlaut*.

b) Gevallen van Indo-Europeesche Sonant.

Zooals voor den *anlaut* geschiedde, behandelen we de gevallen van Indo-Europeesche sonant afzonderlijk ⁽²⁾.

(1) Op volledigheid mag Sturtevant's behandeling der morphemen van het nomen ook geen aanspraak maken; zoo, om slechts één voorbeeld te vermelden, leert schrijver ons niet dat er gevallen zijn waar de genitef alleen op *-š* uitgaat: bv. UD-*az* 'van den dag' (= UD-*at* + *š*), *nekuz* 'van den nacht' (= *nekut* + *š*).

(2) Sommige van de voorbeelden, waaraan Sturtevant een sonant toeschrijft, steunen op verkeerde etymologieën. Zoo kan *ištamana-* 'oor' zeker niet met Gr. *στόμα* 'mond' verwant zijn. In het Hettitisch zijn de woorden voor 'oor' en 'oog', postverbaal: *ištamana-*, gevormd op *ištamaš-* 'hooren', en *šakuwa-*

ñ. — Hett. *panku-* « al, algemeen » : Skr. *bahú-* « veel », Gr. *παχύς* « dicht », I.-E. *bhēng̃h* « dicht, dik » (WP, II, 151); cfr. voor de semantische ontwikkeling, Lat. *totus* : *tumere*, I.-E. *teṃā* en Gr. *πᾶς* : Lat. *inciens*, I.-E. *keṃā*.

Verwantschap van het Tocharische woord voor « al », *puk*, met Hett. *panku-* schijnt veeleer problematisch. Zoo vertoont het B-dialect in *po* geen spoor van *k*; eveneens ontbreekt *k* in de oblieke naamvallen van A, die door middel van het *nt*-suffix uit den naakten stam *po-* worden afgeleid : acc. mnl. *poñcām*, acc. vrl. *poñtsām*. Niet overtuigend is de door Holthausen, *IF*, 62 v., verdedigde etymologie Toch. *puk* « al » : Gr. *πυκνός* « dicht, stevig », I.-E. *puḱ*. Opmerkelijk is de overeenstemming tusschen Toch. *puk* en het woord voor « al » in het Tibeto-Byrmaansche Pahrī-dialect : *phuka*. Volgens E. Smith ⁽¹⁾ zou deze taal *phuka* uit Toch. *puk* ontleend hebben en zou Toch. *puk* met Lat. *quisque*, I.-E. *kʷokʷo-* verwant zijn. Smith's beweringen zijn vrijwel onwaarschijnlijk. Veeleer is Toch. *puk* van niet-Indo-Europeeschen oorsprong.

Hett. *panku-* beantwoordt nauwkeurig aan I.-E. *bhṇ̥ghu-*.

Het ontbreken van een teeken voor *pan* maakt echter de graphie *pa-an-ku-* verplichtend.

m — Hett. *katta* « naar beneden, met, later » : Gr. *κατά*, I.-E. *kmta*.

Hett. *katta* beantwoordt aan I.-E. *kmta*. Dat *katti-*, vorm van het voorzetsel vóór enclitisch *-mi*, *-ši*, *-ti* aan Gr. *κατά* zou beantwoorden, opvatting die door Kretschmer, bij Hrozný, *SH*, p. 181⁸, en Sturtevant, *C Gr*, § 97, 195e, verdedigd wordt, klinkt vrijwel onwaarschijnlijk. Vermits de *i* uitsluitend in proclitisch *katti-* vóór het enclitische pronomen *-mi*, *-ši*, *-šmi* verschijnt, ligt het voor de hand deze *i* door vocaalassimilatie aan de volgende *i* te verklaren, gissing die door de tegenstelling *du-uk-ka kat-ta* « met ú » : *kattiti* « met u » en het parallele voorbeeld van *ištarnišmi* (<*ištarni-+šmi) « onder hen » naast *ištarna* « onder » bevestigd wordt.

op *šakuwā(i)-* « zien ». In *ištamana-* steekt alleen het begrip « hooren », terwijl de I.-E. basis *stomen* (WP, II, 648) uitsluitend « mond » beteekent!

(1) E. SMITH, *Tocharisch* (Videnskabs-Selskabets Skrifter II. Hist.-filos. Klasse. 1910, 5), Christiania 1911, p. 13-14.

Men zal opmerken dat Sturtevant immer de oude etymologie Gr. *κατά*: Got. *handus* « hand » aanvaardt.

De beteekenis « met » is door Sommer, *OLZ*, 1921, 197¹, naar het voorbeeld van Gr. *κατὰ ῥόον* « stroomafwaarts » = « met den stroom » verklaard.

Hoe een beteekenis « later » zich uit « bij » ontwikkelt, wordt ons duidelijk door Nl. *na*: *naast* en Fr. *après*: *près* aangetoond; cfr. Friedrich, *ZA N.F.*, I, 173-174.

Tot slot vestigen we nog de aandacht op de schrijfwijze: *kat-ta*, *kat-ta-an*, *kat-ti-mi*, *kat-ti-eš-ši*, enz.

Een voorloopig onzekere etymologie in deze van het nog niet sinds lang gekende Hettitische woord voor « één », *šanna-* (Götze, *Lang*, XI, 185-190), waarnevens een bestanddeel *ša-* « één » als eerste lid van het compositum *šawitišt-* « van hetzelfde jaar » bevestigd is. *C Gr.*, § 97, ontleedt Sturtevant *šawitišt-* als samenstelling van *ša* < I.-E. *sm*, cfr. Gr. *ἀ-*, + een afleiding van *wett-* « jaar », cfr. Gr. *ἔτος*. Hoewel de overige voorbeelden voor een dergelijk *ša-* praefix hoogst onzeker zijn, volstaat het vereenigd getuigenis van *ša-* naast *šanna-* « één » om dit laatste woord als **šmno-* te verklaren, waarbij zich dan ook de vergelijking met Toch. *šeme* « één » opdringt.

7. — Hett. *kardi-* « hart »: Gr. *καρδία*, Lat. *cor*, I.-E. *kered*, *krd*.

Hett. *kardi-* beantwoordt aan I.-E. *krdi-*.

Men lette op de spelling *kar-di-áš*, *kar-di-ja-áš*, *kar-di*.

Hett. *parku-* « hoog »: Skr. *brhānt-* « hoog, groot », Av. *barəzant-* « hoog », Toch. *parkar*, B *park(r)e* « lang », B *parkarññe* « lengte », Arm. *barjr* « hoog », Got. *Burgundi*, Nl. *berg*, I.-E. *bherǵh*.

Hett. *parku-*, dat *par-ku-uš* geschreven wordt, beantwoordt aan I.-E. *bhrǵhu-*.

Verschillend van *parku-* « hoog » is *parku-*, *parkwi-* « rein », hoewel sommige taalkundigen beide woorden op grond van Akk. *ellu* « rein, glinsterend », epitheton bij sneeuwbedekte en derhalve hoge bergtoppen, wel als synoniem beschouwen; cfr. eveneens Friedrich, *ZA N.F.*, II, 278-279.

Voor *parku-* « rein » verwijzen we naar ons etymologisch repertorium, s.v. De verhouding *parkwi-*: *parku-* kwam reeds hoger, p. 9, ter sprake.

l. —Hett. *palhi-* « breed »: Lat. *plānus* « vlak », Gall. (*Medio*)-*lānum*.

Hett. *palhi-*, immer *pal-hi-i-*, *pal-hi-* geschreven, beantwoordt aan I.-E. *płə*, nultrap van *pelā*.

Uit deze voorbeelden blijkt dat in den *inlaut* I.-E. *ɲ*, *ɱ*, *l*, *r*, respectievelijk door Hett. *an*, *a*, *al*, *ar* vertegenwoordigd worden, wat met de behandeling van den *anlaut* in overeenstemming is.

Dat *ɱ a* wordt is opmerkelijk, omdat het Hettitisch deze bijzonderheid met het Grieksch en het Sanskrit, in tegenstelling tot het Latijn (*em!*) deelt ⁽¹⁾.

Evenals in den *anlaut* worden de uit *ɲ*, *ɱ*, *l*, *r* ontwikkelde *an*, *a*, *al*, *ar*, voor zoover het schriftsysteem het duldt, met één *a* gespeld, bijzonderheid die er op wijst dat *ɲ*, *l*, *r* nog als sonanten werden uitgesproken en die door de overeenkomstige weergave van *r* in Arische eigennamen door *ar*, in de spijkerschriftteksten, wordt gesteund, cfr. *R̥āsmaraḥ* = *ar-ta-aš-šú-ma-ra*.

Na de behandeling van den kortvocalischen *inlaut*, vatten we de studie van de langvocalische voltrapvocaal in den *inlaut* aan.

(1) Verwantschap van *-anki* « maal », multiplicatief suffix, met *mekki-* « veel » is onwaarschijnlijk; hier zou men een voorbeeld van *ɱp > am > an* hebben!

VOLTRAP — B. LANGE KLINKER.

1. *e*-RIJ.

Drie van de bij den *anlaut* voor de *e*-rij vermelde voorbeelden vertoonen lange vocaal aan het begin van het woord: *eš*- « zitten », *ep*- « nemen » en *eku*- « drinken », respectievelijk aan de I.-E. bases *ēs*, *ēp* en *ēk^u* beantwoordend. Deze voorbeelden wijzen ons dan ook volgende aequivalentie aan:

Indo-Europeesch *ē* = Hettitisch *ē*.

Hoewel, vreemd genoeg, geen beslist zeker voorbeeld voor den langvocalischen *inlaut* in de *e*-rij bestaat, is het reeds bij voorbaat waarschijnlijk dat dezelfde klankregel ook hier van toepassing blijft.

Wel citeert Sturtevant, *C Gr*, § 77, talrijke gevallen van Hett. *ē* beantwoordend aan I.-E. *ē*, doch geen onder de vermelde voorbeelden mag als in alle opzichten zeker beschouwd worden.

Zoo vergelijkt deze taalkundige Hett. *krep*- « opvreten » met Skr. *jagrābha* « greep », Lit. *grabūs* « bedreven in het stelen », I.-E. *ghrebh* « grijpen » (WP, I, 652). Afgezien van haar semantische onjuistheid, kan deze vergelijking niet eens fonetisch gerechtvaardigd worden. Het door Sturtevant *krep*- gelezen werkwoord wordt immer *ka-ri-pa*-, *ka-ra-pa*- geschreven. Was de eerste *a* een hulpvocaal, dan zou naast *a* ook wel *i* verschijnen, cfr. *akš* « hij stierf » = *ak-ki-iš*, *ag-ga-dš*, vooral daar de hulpvocaal vaak de kleur van den in de volgende lettergreep voorkomenden klinker aanneemt ⁽¹⁾. Het ontbreken van een spelling **ki-ri-pa*- maakt Sturtevant's verklaring zeer onzeker. Ons komt het dan ook veel juister voor dit woord met Götze, *Madd*, p. 79, als *karap*-, *karip*- te lezen.

(1) Zooals bekend, verschijnen sommige medeklinkers met een bepaalde hulpvocaal, bv. *m* met *u*, *š* en *z* met *i*. De natuur der hulpvocaal blijft voorloepig tamelijk duister; in sommige gevallen zooals in *zikki*- « plaatsen », geldt het waarschijnlijk een anaptyctische vocaal: *iš-i-ki*-.

Het ongerijmde van de etymologie » *wetezi* « builds » < IH *we-dhēti* « puts hither, sets in place » : Gr. *τίθησι* « hebben we reeds supra, p. 153-154, vermeld.

Andere vergelijkingen zijn juist, doch pleiten niet beslist ten gunste van de lange vocaal : Hett. *weštara-* « herder », *weši-* « weide », *wešija-* « weiden » worden speciaal met Av. *vāstra-* « voeder » vergeleken, hoewel enkele vocaalspelling in het Hettitisch, *ú-e-ši-iš*, *ú-e-ši-ja-at-ta-ri*, alsook korte *e* van de I.-E. basis *yes* (cfr. WP, I, 507), eerder op korte *e* in het Hettitisch wijzen. In Av. *vāstra-* is de lange vocaal het gevolg van een rekking, cfr. trouwens Av. *pastra-* « muil ».

Op voorbeeld van Petersen betoogt Sturtevant, *C Gr*, § 224, dat Hett. *zik* « gij » I.-E. *tē* weergeeft. Waarom hij de vocaal als lang beschouwt, verklaart schrijver echter niet.

Talrijker zijn de aan de morphemen ontleende voorbeelden ; hier trekt de moeilijkheid der verklaring de waarde van het voorbeeld in twijfel. Zoo worden de uitgang *-er*, praet. pl. 3, met Lat. *-ere*, Toch. *-(ā)r*, B *-āre* (dat volgens Meillet, *MSL*, XVIII, 2, op een oorspronkelijk *-ēr* berust) en de instrumentalisuitgang *-et* met Lat. *-ēd*, in *facilunēd*, vergeleken.

Dat een treffend voorbeeld uit het lexicon heel wat wenschelijker is dan een morpheem, waarvan de verklaring immer een hypothetisch karakter draagt, hoeft geen nader betoog.

Daar de I.-E. basis *dhē* « plaatsen » in het Hettitisch voorkomt, zal men waarschijnlijk meenen hier een duidelijk voorbeeld aan te treffen, verwachting die evenwel niet door de feiten beantwoord wordt. De stam van het Hettitische woord voor « stellen » is *te-*, *dai-*, *ti-* : praes. sg. 1. *teḫhi*, 2. *daitti*, 3. *dai* ; pl. 1. *tijaweni*, 2. *daitteni*, 3. *tijanzi* ; dezelfde verdeeling van de drie stammen herhaalt zich in het praeteritum. Dat de stam *te-* die tot den eersten persoon beperkt blijft, *teḫhi* en *teḫhun*, niet oorspronkelijk is en bijgevolg niet aan I.-E. *dhē* kan beantwoorden, is duidelijk. De verklaring die we aan *teḫhi*, *teḫhun* voorstellen, is evenwel te veel omvattend om in het bestek van deze etymologische bespreking weergegeven te worden. Ook hebben we deze uiteenzetting voor een latere publicatie over Hettitische verbaalcategorieën voorbehouden. Veeleer vertoont het Hettitisch een verlengden vorm van de basis, meer bepaald een *ie-/iō-* afleiding, die aan een oorspronkelijk perfectieven aoriststam een imperfectief aspect verleent, cfr. Ksl. *dējo*

« ik stel » van de basis *dhē* en *dajp* (< **dā-je*-) « ik geef » van de basis *dō(u)*.

Opmerkelijk is dat naast *teḫhi* « ik stel », het Hettitisch eveneens een werkwoord *temi* « ik spreek » bezit.

Etymologische verwantschap van beide woorden werd reeds door Hrozný, *SH*, p. 23, en Marstrander, *Car i-e*, p. 147, op grond van Ksl. *děti* « leggen » en « spreken » voorgeslagen, standpunt dat eveneens door Pedersen, *Murš Spr*, p. 68, wordt ingenomen.

Tegen deze opvatting betoogt Sturtevant, *C Gr*, § 124, verwantschap van *te*- « spreken » met Hett. *tešḫa*- « droom », Skr. *dīdeti* « schijnt », Gr. *δέεται* « id. », Lat. *dico*. Niet alleen is de vergelijking van Lat. *dico* en Gr. *δέεται* valsch en hoort Hett. *tešḫa*- « droom » veeleer in het niet-Indo-Europeesche gedeelte van den woordenschat thuis (cfr. supra, p. 53), doch ook de geheele etymologie lijkt semantisch en fonetisch onbruikbaar. Door de dubbele vocaalspelling in *te-e-mi* « ik zeg », *te-e-iz-zi* « hij zegt », *te-e-te-ni* « gij zegt », *te-e-it* « (gij) hij zegde(t) », is lange *ē* voor den *inlaut* waarschijnlijk, vaststelling die in strijd is met den korten *ei*-tweeklank van de I.-E. basis *deǵā*^x.

Trouwens, een semantische overgang van « stellen » naar « spreken » is ook elders geen onbekende. Lat. *ponere* « stellen » beteekent herhaaldelijk « spreken »; zoo vermeldt Forcellini's lexicon (Prati 1868), s. v. *pono* (30), de beteekenis: pro dicere pronunciare, vel scribendo adiucere. Eveneens heeft Akk. *šakānu maḥar* de waarde « Bericht erstatten, mündlich deponieren, aussagen »; cfr. Bezold, s. v.

Merkwaardig is dat de Akkadisch-Hettitische bilingue *KUB*, I 16 II 3, in plaats van *te-eḫ-ḫu-un te-nu-un* schrijft: Hett. *ta-ba-ar-na-an te-nu-un* « hem stelde ik als *tabarna* aan » = Akk. *ta-ba-ar-na šak-na-a-ak-ku-nu-ši-im*. Uit dezen tekst blijkt eveneens dat Hett. *te*-, *dai*-, *ti*- « stellen » met Akk. *šakānu* gelijkwaardig is; cfr. supra, p. 137.

In *te*- « spreken » hebben we waarschijnlijk een voorbeeld voor *ē* in den *inlaut*; hierbij zal dan vooral op de dubbele vocaalspelling gelet worden. Voegen we dit laatste voorbeeld bij de supra, p. 181, behandelde morphemen, die vermoedelijk eveneens *ē* bevatten, dan bekomen we volgende aequivalentie:

Indo-Europeesch *ē* = Hettitisch *ē* (*e-e*).

2. *ā*-RIJ.

Hett. *-ah(h)*- denominatiefsuffix : I.-E. *ā*-suffix.

Uit een rijke verzameling *ah(h)*-werkwoorden in het Hettitisch vermelden we slechts : *arawah(h)*- « bevrijden » naast *arawa*- « vrij », *nakkijah(h)*- « bezwaren » naast *nakki*- « zwaar », *šuppijah(h)*- « zuiveren » naast *šuppi*- « zuiver ». Één voorbeeld is zelfs gemeen aan Indo-Europeesch en Hettitisch : Hett. *newah(h)*- « vernieuwen », cfr. Gr. *νεῦν*, Lat. *novāre*, Ohd. *niuwōn*.

Uit de aangehaalde voorbeelden blijkt reeds dat het *ah(h)*- suffix causatieve werkwoorden uit hoedanigheidswwoorden afleidt.

Wat Sturtevant, *C Gr*, § 346, ter verklaring van het *ah(h)*-suffix schrijft, is niet zeer helder. De *ah(h)*- werkwoorden zouden afgeleid zijn uit nomina op *-ā*, die zelf op adjectiva werden gevormd. Dit « Pre-Indo-Hittite » *āh* zou in het Hettitisch *ah* en in het Indo-Europeesch *ā* geworden zijn. Ook aanvaardt Sturtevant een nauwen samenhang tusschen de *ah(h)*- en de *ā(i)*- werkwoorden. Deze opvatting dient reeds van Hettitisch standpunt uit bestreden, al was het alleen maar op grond van het feit dat bij de *ā(i)*-werkwoorden de voor de *ah(h)*- verba kenmerkende *h* volledig ontbreekt. Boven Sturtevant's verwarde hypothese, die we in een later onderzoek over Hettitische verbaalklassen nader onder het oog nemen, verkiezen we de gangbare verklaring der Indo-Europeesche *ā*-werkwoorden. Dat deze werkwoorden niet tot vrouwelijke *ā*-stammen moeten herleid worden, doch dat *-ā* slechts een worteluitbreiding is, wordt door Hirt, *Idg Gr*, IV, § 96, op voorbeeld van Bezenberger, voorgehouden. Deze zuivere *ā*-stam vertoont een perfectief aspect, vandaar zijn gebruik in den aorist. Door toevoeging van het *ie/iō*- suffix wordt het aspect imperfectief ; de alzoo ontstane *āie/o*-werkwoorden kruisen zich secundair met de oorspronkelijke *ā*-verba ; cfr. Hirt, *Idg Gr*, IV, § 100, 11.

Tot slot vestigen we de aandacht op een graphische bizonderheid : de dubbele spelling van intervocalische *h* : *šú-up-pt-ja-ah-hi*, *wa-a-tar-na-ah-hi*, *da-šú-wa-ah-hi*, *i-da-la-wa-ah-hu-un*, *ma-ni-ja-ah-hi-iš*, enz.

Hett. *nah(h)*- « vreezen, zich schamen », *nahhan* « eerbiedige vrees », *nahšarat*- « id. » (= Akk. *palhu*), *nahšara*- « eerbiedig », *nahšarija*- « vreezen » : Iersch *nár* (<**nā-sr-os*) « E. modest, bashful », *nāire* (<**nā-sr-ijā*) « E. bashfulness, modesty », *gan nāire* « E. not shy », *tá nāire oim* « E. I am shy », I.-E. *nā*.

Deze etymologie, die de vroegere onbevredigende vergelijking van Iersch *nár* met I.-E. *nāgʷh* «nuchter» (WP, II, 327) beslist terzijde schuift, is men Pedersen, *Murš Spr*, p. 61, verschuldigd. De beteekenis «vreezen» die het uitgangspunt tot het semantische verloop vormt, is herhaaldelijk in het Hettitisch betuigd; zoo stelt godin Ištar Hattušiliš met de volgende bewoordingen gerust: DINGIR^{LIM}-ni-wa-at-ta 38. am-mu-ug tar-na-aḫ-ḫi nu-wa li-e na-aḫ-ti «aan een god vertrouw ik u toe, vrees niet (*lē naḫti*).» (*Hatt*, I, 37-38)

Semantisch wordt Hett. *naḫ(h)*- door Akk. *palāhu* «vreezen, zich schamen» volledig gedekt, zoodat de verwijderde beteekenis van *naḫ(h)*- «eerbied hebben, huldigen» misschien aan Akkadischen invloed dient toegeschreven. Een intern-Hettitische ontwikkeling blijft evenwel niet uitgesloten, getuige hiervan Lat. *vereri* dat zooveel als «eerbiedige vrees» beteekent. Volgende plaats KUB, I 16 III 50: LUGAL. GAL na-aḫ-ḫa-an-te-eš e-eš-ten «bewijst den grootkoning eerbied» wijst duidelijk op den nauwen semantischen samenhang tusschen Hett. *naḫ(h)*- en Lat. *vereri*.

Opmerkelijk is de formantische overeenkomst van Hett. *naḫšara*- en Kelt. *nár* < **nā-sr-os*, Hett. *naḫšarija*- en Kelt. *ndire* < **na-sr-ijā*. Parallel met -*tar/n*- bestaat in het Hettitisch een *šar/n*-suffix, waarvan de verklaring in Sturtevant's *C Gr*, § 60, beslist onbevredigend is. Onze opvatting dat dit *šar/n*-suffix in de Indo-Europeesche thematische formaties op -*sno* voortleeft, werd onafhankelijk van ons ook door Benveniste, *Origines*, I, p. 100-103, op grond van een vrij aanzienlijk Indo-Europeesch bewijsmateriaal verdedigd.

Het weze ons evenwel toegelaten hierbij aan te merken dat de oude Indo-Europeesche *ser/n*-afleiding niet alleen in het *sno*-, doch ook in het *sro*-suffix (cfr. Kelt. *nár* < **nā-sro*-) voortleeft. Deze gevolgtrekking uit Pedersen's etymologie, komt het reeds door Benveniste verzameld vergelijkend materiaal gunstig aanvullen.

In verband met de spelling van het woord, wijzen we op dubbele intervocalische *h*-graphie: *na-aḫ-ḫa-an*, *na-aḫ-ḫa-an-za*, *na-aḫ-ḫa-an-te-eš*, *na-aḫ-ḫu-wa-ar*.

Alleenstaand is de spelling *na-a-ḫu-un* «ik vreesde» (*Murš Spr*, I Vz.3); cfr. Friedrich ZAN.F., I, 18: «trotz abweichender Schreibung».

Hett. *paḫš*-, *paḫḫ(a)š*- «beschermen»: Ksl. *paš* «weiden, laten grazen», Lat. *pasco* «id.», Toch. *pās*-, B *pāš*, *pāšk*- «D. hüten, üben», Skr. *pāti* «beschermt», Av. *pāiti* «hoedt», I.-E. *pā*.

Semantisch is deze uitstekende etymologie, die men Kuryłowicz, *Symb. Gramm.*, I, p. 95-104, verschuldigd is, verdedigbaar. Ook elders is een nauw verband tusschen de begrippen «voeden» en «beschermen» betuigd, cfr. Ksl. *chrana* «voedsel»: *chranti* «behoeden, bewaren», Lat. *servare*, I.-E. *ser*.

De *š* van Hett. *paḥš-* is een worteluitbreiding, die eveneens in Ksl. *pašp* terugkeert. Daar het *ske-/sko-* suffix in het Lettoslavisch als *-sk-* verschijnt (cfr. Skr. *icchāti* «wenscht», Av. *isaiti*, Lit. *ieškoti*, Ksl. *iskati*), beantwoordt Ksl. *pašp* niet aan Lat. *pasco*, doch aan Hett. *paḥš-*; cfr. eveneens Kuryłowicz, *Études ie*, I, p. 19-20. Parallel met *-s*, verschijnt een worteluitbreiding *-l* in Gr. *πατέομαι* «eet en drink», Got. *fōdjan* «voeden».

Wat de I.-E. basis betreft, merkt Kuryłowicz aan dat de I.-E. bases *pā* «beschermen» en *pō* «voeden» slechts één basis vormen, «l'alternance *ā/ō* étant par ailleurs régulière». Zooals later nader zal worden aangetoond, deelen we Kuryłowicz's opvatting aangaande een *ā:ō-* *ablaut* niet (cfr. reeds supra, p. 75); veeleer trekken we met WP, II, 72, een scherp onderscheid tusschen de bases *pō(i)* «weiden, beschermen» en *pā* «id.» ⁽¹⁾.

Tot slot vestigen we de aandacht op de dubbele spelling van *h*: *pa-aḥ-ḥa-aš-ta*, *pa-aḥ-ḥa-aš-ḥi*, *pa-aḥ-ḥa-aš-te-ni*.

Hett. *paḥhur*, *paḥhuwar* «vuur»: Gr. *πῦρ* «vuur», Arm. *hur* «vuur», Got. *fōn* «vuur», Tsjech. *pýr*, *pyř* «gloeïende assche», Slovak. *pyrina* «id.», Poolsch *pyrzyňa* «id.», Umbr. *pīr* «vuur», Toch. *por*, B *puwar* «vuur», I.-E. *pāūr/n*.

Deze etymologie, een der eerste die door Hrozný ontdekt werden, werpt een nieuw licht op het Indo-Europeesche woord voor «vuur». Tot nog toe werd de I.-E. basis als *peyōr* bepaald (cfr. WP, II, 14), en vond de door Boisacq, s. v. *πῦρ*, voorgeslagen opvatting dat de Indo-Europeesche term voor «vuur» van de basis *peyā* «louteren, zuiveren» afgeleid is, zooniet algemeene instemming, dan toch een vrij aanzienlijke navolging ⁽²⁾. Semantisch pleiten ernstige opwerpingen tegen de juistheid van Boisacq's stelling. Zoo is de eenige verwante van *peyā* met de be-

(1) Skr. *pāti* kan trouwens ook tot de basis *pā* gerekend worden, hoewel de overeenstemming Skr. *pāyá-* «beschermend»: Gr. *πᾶν* «kudde» eerder op *pō(i)* wijst.

(2) Vijandig tegen deze hypothese staan evenwel, op grond van semantische bezwaren, WP, II, 13.

teekenis « louterend (van vuur gezegd) » Skr. *pāvaka-*, dat aanvankelijk slechts bij vloeistoffen en pas later bij vuur gebezigd wordt en derhalve een oorspronkelijke gelijkheid van de bases voor « louteren » en « vuur » niet bewijst.

Afgezien van deze semantische onmogelijkheid, staan ook fonetische bedenkingen Boisacq's vereenzelviging van beide bases in den weg. Zooals uit onze verklaring van den Hettitischen *h*-klank zal blijken, onderstelt een I.-E. basis *peṽā* een oorspronkelijke consonantenreeks *p-ṽ-h*, Hett. *p-w-h*, terwijl in *pahhur*, *pahhuwar*, wat de laatste twee consonanten betreft, juist de omgekeerde volgorde verschijnt. In *Origines*, I, p. 169, komt Benveniste tot hetzelfde besluit als wij: « Cette analyse ôte tout fondement au rapprochement si souvent fait entre gr. *πῦρ* et lat. *purus*. »

Wat de I.-E. basis betreft, uitgaande van een oorspronkelijke verwantschap tusschen « vuur » en « louteren », leidt Boisacq (s. v. *πῦρ*) Got. *ḥōn* van I.-E. **pōṽn-*, gerekten *ō*-trap van *peṽā*, af. Daar *ō* in het Germaansch tegelijk I.-E. *ā* en *ō* voorstelt, kan ook een I.-E. **pāṽn-* voor Got. *ḥōn* aansprakelijk gesteld worden. Deze gissing vindt steun in Hett. *pahhuwar*, *pahhur*, waarvan de dubbele *h*, zooals in ons verklarend deel nader zal worden aangetoond, duidelijk op de *ā*-rij terugwijst ⁽¹⁾.

Gr. *πᾶνός* « brandfakkel » dat tot nog toe op grond van fonetische moeilijkheden niet algemeen tot Gr. *πῦρ* werd gerekend, krijgt in het licht van Hett. *pahhuwar* een duidelijke oplossing. Muller's verklaring van *πᾶνός* door **πανφος* en Ehrlich's ontleding van *πᾶνός* als **παφενός* ⁽²⁾ slaagden er niet in zich te laten gelden; cfr. Boisacq, s. v. *πᾶνός*. Licht begrijpelijk wordt *πᾶνός* pas dan als men van een oorspronkelijke basis *pāṽr/n* vertrekt. Wat de semantische ontwikkeling betreft, heeft Gr. *πᾶνός* « fakkel » een parallel in Gr. *πυρρός* « brandfakkel », Opr. *panu-staclan* « id. ». Ook een Hettitische afleiding van *pahhur*, ^{GIS} *pahhurala-*, waarin men het bij namen van voorwerpen herhaaldelijk voorkomend *la-*, *li-* suffix (cfr. supra, p. 20) terugvindt, beteekent waarschijnlijk « fakkel » of « haard »; cfr. Ehelolf, *KIF*, I, 159. Misschien geldt dit zelfs van *pahhur* in de wending *waran pahhur*

(1) Dezen basisvorm *pāṽr* acht Bergsland, *RHA*, Juli 1936, 286, onmogelijk.

(2) *Untersuchungen über die Natur der griechischen Betonung*, Berlijn 1912, p. 99.

« een brandende haard (fakkel) », tenzij men de uitdrukking liefst als tautologisch, « brandend vuur », opvat.

In verband met Gr. $\pi\tilde{\upsilon}\rho$ dient de vraag naar de verklaring van dezen vorm door een I.-E. basis $p\tilde{a}ur/n$ gesteld, probleem dat reeds gedeeltelijk door Pedersen, *Études lituaniennes* (Danske Vid. Selskab. Hist.-filolog. Medd., XIX, 3), Kopenhagen 1933, p. 54, behandeld werd.

In dit merkwaardig opstel bctooft de Deensche taalkundige dat het Indo-Europeesch consonantstammen met beweeglijk accent, type Skr. nom. $s\tilde{a}nu-h$ « rug », naast gen. $sn\acute{o}-h$, kende. Deze oorspronkelijke accent- en vocaaltrapverdeeling geraakte evenwel vrij spoedig uitgewischt. Evenals in Gr. $\delta\epsilon\lambda\kappa\nu\tilde{\nu}\mu\iota$: $\delta\epsilon\lambda\kappa\nu\tilde{\nu}\mu\epsilon\nu$ ablautvormen, type Skr. $\acute{s}r\tilde{n}\acute{o}mi$: $\acute{s}r\tilde{n}um\acute{a}h$, door de schematische tegenstelling *lang* : *kort* vervangen werden, zou eveneens het Grieksch in de nomina met beweeglijk accent één « Vocalstufte » veralgemeend hebben. Ter illustratie van zijn opvatting haalt Pedersen juist Gr. $\pi\tilde{\upsilon}\rho$ aan, waarvan hij op gezag van Hett. $pa\tilde{h}huwar$ den oorspronkelijken nominatief als $*\pi\tilde{a}Faq$ bepaalt. Hoewel Pedersen ons de verdere verklaring schuldig blijft, is de oorsprong van nom. $\pi\tilde{\upsilon}\rho$ in 't licht van zijn theorie en van onze interpretatie van de Hettitische h zeer duidelijk. Naast een nominatief $*p\acute{a}ur$, opklim-mend tot een oorspronkelijk $*p\acute{a}hur < *pe\tilde{h}ur$ (met accent op de eerste silbe), stond in den genitief $*phun\acute{o}s$, waaruit later $*p'un\acute{o}s$, $*pun(r)\acute{o}s$ (met accent op den uitgang) ⁽¹⁾ ontstond. Evenals de tegenstelling $\nu\epsilon\nu$: $\nu\tilde{u}$ door een tegenstelling $\nu\tilde{u}$: $\nu\tilde{u}$ vervangen werd, maakte het paar $*p\acute{a}ur$: $*p\ddot{u}r\acute{o}s$ voor $*p\ddot{u}r$: $*p\ddot{u}r\acute{o}s$, $\pi\tilde{\upsilon}\rho$: $\pi\nu\rho\acute{o}s$ in het Grieksch plaats. In het Hettitisch, waar h als consonant be-waard bleef, werd de nultrap in de eerste silbe van $phun\acute{o}s$, door den reductietrap vervangen : $*phun\acute{o}s > *pa\tilde{h}huna\acute{s}$, basisvorm die overvloedig in datief en ablatief $pa-a\tilde{h}-hu-ni$, $pa-a\tilde{h}-hu-na-za$ be-tuigd, doch in den genitief door $pa-a\tilde{h}-hu-e-na-d\acute{s}$ vervangen is. Laatsvermelde vorm valt dus samen met nominatief $pa-a\tilde{h}-hu-wa-ar$ buiten het raam van de regelmatige verbuiging $*pe\tilde{h}ur > p\acute{a}hur >$ Hett. $pa\tilde{h}hur$ ($pa-a\tilde{h}-hur$, $pa-a\tilde{h}-hu-ur$) : $phun\acute{o}s >$ Hett. dat. $pa\tilde{h}hun-i$, abl. $pa\tilde{h}hun-aza$. Ook Benveniste, *Origines*, I, p. 37, beschouwt den gen. $pa\tilde{h}huvena\acute{s}$ als een « autre flexion », zonder echter een verklaring aan den vorm voor te stellen. Analogische beïnvloeding van andere r/n -stammen, die regelmatig de afwis-

(1) Het accentteeken op o duidt hier niet de fundamenteele, doch de geaccen-tueerde δ -vocaal aan.

seling nom. *-tar*, gen. *-ten-aš*, dat. *-ten-i*, cfr. *watar* « water », gen. *wetenaš*, dat. *weteni* ⁽¹⁾, vertoonen, verklaart gemakkelijk het ontstaan van *pahhuwenaš*, *pahhuweni* naast en in de plaats van regelmatig *pahhur* : *pahhunaš*. Als datief is *pahhuweni* trouwens zeldzaam vergeleken bij *pahhuni* ; cfr. Sturtevant, *C Gr*, § 215.

De veralgemeening van *r* in Gr. *πυρός*, van I.-E. *pāūr/n*, herhaalt zich in Toch. *por*, Umbr. *pir*, Iersch *ūr*, Arm. *hur* ; het Gotisch vertoont doorlopend *n* : nom. *fōn*, gen. *funins*. Opmerkelijk is dat het Grieksch in *πᾶνός* ook den vorm op *-n* bewaard heeft, bijzonderheid die eveneens van Arm. *hn-oç* « oven » naast *hur* « vuur » geldt. Alleen het Hettitisch, en dit is weer een merkwaardig voorbeeld van zijn archaïsme, bewaart de oorspronkelijke tegenstelling van *r* en *n* in *pahhur* : *pahhuwenaš*, *pahhuni*.

Hoewel onze verklaring van *pahhur* pas in het verklarend deel van onze studie duidelijk kan worden, is het leerrijk reeds nu onze ontleding bij deze van Sturtevant, *RHA*, I, 81, te vergelijken. Uitgaande van Gr. *πῦρ* en Hett. *pahhuwar*, *pahhur*, betoogt deze linguïst dat de oorspronkelijke Indo-Europeesche vorm *pūhūr* is. Wat *h* voorstelt, zegt Sturtevant niet, doch men zal opmerken dat de aequatie « Indo-Hittite » *pūhūr* > I.-E. *pūūr* in strijd is met schrijver's opvatting omtrent den invloed van antec consonantische Indo-Hettitische *h* op een voorgaande vocaal. Ook volgens Sturtevant, *C Gr*, § 103b, zouden « Indo-Hettitische » vormen als nom. *pūhūr* en gen. *pūhunós* in het Indo-Europeesch respectievelijk *pūūr* en *pūnós* moeten worden. De korte *u* van Gr. *πυρός* blijft derhalve onverklaard ; verder is de beantwoording van Hett. *pahhur* aan I.-E. *pūhūr* veeleer een phonetische goocheltoer dan een linguïstische werkelijkheid.

Tot slot vestigen we de aandacht op de consequent doorgevoerde dubbele *h*-spelling :

pa-ah-hur, *pa-ah-hu-ni*, *pa-ah-hu-na-az*, *pa-ah-hu-wa-ar*, *pa-ah-hu-e-na-aš*, *pa-ah-hu-e-ni*, enz.

Bovenstaande etymologieën wijzen op de aequivalentie :

Indo-Europeesch *ā* = Hettitisch *ahh*.

Wijzen we er eveneens op dat de *a* vóór *hh* waarschijnlijk kort is. Gezien de afwezigheid van teekens voor *nah*, *pah*, *wah*, zijn spel-

(1) Voorloopig blijft het vocalisme van *watar* : *wetenaš* zeer duister.

lingen *na-ah*, *pa-ah*, *wa-ah* verplichtend. In dit geval zou vocaal-lengte door drievoudige vocaalspelling aangeduid zijn: *na-a-ah*, *pa-a-ah*, *wa-a-ah*.

* * *

Aan het einde van deze uiteenzetting over de *á*-rij vermelden we nog een etymologie, die hoewel niet in strijd met den zooeven vastgestelden klankregel, wegens semantische ontoereikendheid niet kan bewaard blijven: Hett. *māhla* : Lat. *mālus* « appelboom », enz. Uitgaande van de door Hrozný veeleer gegiste dan combinatorisch bepaalde beteekenis « appelboom » voor *māhla*-, heeft Cuny, *RHA*, I, 31-35, etymologische verwantschap met Gr. *μῆλον* « appel » en « vrucht », Dor. *μᾶλον* « vleezige steenvrucht », Lat. *mālus* « appelboom », *mālum* « appel » betoogd. In een sluitend lexicographisch onderzoek heeft Ehelolf, *OLZ*, XXXVI, 5, de beteekenis van *māhla*- als « wijngaardrank » bepaald, vaststelling die beslist Cuny's etymologie tegenspreekt. Nochtans poogt laatstgenoemde linguïst, *RHA*, V, 18-19, andermaal, op grond van de onstandvastigheid in de benaming van planten en vruchten in de Indo-Europeesche talen, de vergelijking met Lat. *mālus*, enz. te redden. Dat de etymologie voorloopig onzeker blijft, hoeft geen nader betoog.

3. *ó*-RIJ.

Op de zeldzaamheid van Indo-Europeesche fundamenteele *ó* in den *inlaut* werd reeds de aandacht gevestigd. Ook mag het wel een allergelukkigst toeval heeten, dat toch één Hettitisch voorbeeld voor den langvocalischen *inlaut* in de *ó*-rij, op een totaal van ietwat 120 Indo-Europeesche woorden, kon worden weergevonden.

Hett. *lahu*- « gieten » : Gr. *λούω* « wasschen » ; Arm. *loganam* « baad me » ; Lat. *lavo* « wasschen », *alluvies* « buiten zijn oevers getreden water », *diluvies* « overstrooming » ; Cymr. *gwlaw*, Corn. *glau* « regen », Gall. *lautro* « glosse : balneo », Oiersch *lōathar* « glosse : pelvis, canalis », Iersch *lō-chasair* « regen », I.-E. *lóu* (WP, II, 441).

Deze etymologie, die eveneens in de *C Gr*, § 141, voorkomt, wordt door Sturtevant semantisch als volgt toegelicht: « for the semantic connection, cf. the practice of pouring water over the

hands to wash them », verklaring die wel wat simplistisch is. Nochtans dient de etymologie niet verworpen, veeleer kan een nauwkeurig onderzoek van de I.-E. basis *lou* en van parallele bases de gegrondheid van de vergelijking aantonen.

Wat de oorspronkelijke waarde der I.-E. basis *lou* betreft, bewijzen Lat. *alluvies*, *diluvies* duidelijk dat de beteekenis « wasschen » slechts het gevolg van begripsverenging kan zijn. Uit « wasschen » zullen wel nooit woorden voor « overstrooming » en dgl. ontleend worden, veeleer verraden termen voor « overstrooming » en « wasschen » een oorspronkelijke beteekenis « vloeien, stroomen ». Tot dezelfde gevolgtrekking manen ons de Keltische woorden voor « regen », die door WP wegens semantische beweegredenen van de basis *lou* gescheiden worden. Over etymologische verwantschap van deze Keltische termen met Gr. *λούω*, enz. zijn we het met Boisacq, s. v. *λούω*, eens. Zoodat we de meening zijn toegedaan dat de basis *lou* aanvankelijk « vloeien, stroomen » beteekende, beteekenis die later in bepaalde richtingen « wasschen », « overstrooming » en « regen » verschoven werd.

Dergelijke semantische evolutie is trouwens ook voor het Indo-Europeesch herhaaldelijk betuigd. In den aan zijn *Beitr* toegevoegden index, *Bedeutungswechsel*, s. v. *waschen*, p. 988, vermeldt Persson speciaal de begripswijziging *besprenkelen*, *gieten* > *wasschen*. Ter illustratie citeert deze linguïst: Skr. *pruṣṣṇóti* « besprenkelt » naast Lit. *prausiù* « het gezicht wasschen ». Verdere voorbeelden zijn: Ksl. *myjǫ* « wasschen, spoelen » naast Let. *maudāt* « baden », Mnl. *mūten* « gezicht wasschen », I.-E. *meu* « vochtig zijn, vloeien » (WP, II, 249); Let. *pél-du* « zwemmen » naast *pel-dētš* « zich baden », I.-E. *peled* « vloeien » (WP, II, 66). Het merkwaardigste semantische parallel biedt ons evenwel de I.-E. basis *pel*, *pleu* « vloeien, stroomen »; cfr. WP, II, 54-55 en 94-95.

Men vergelijkte even: Lit. *pilù* « gieten, uitschudden », Let. *pilu* « druppelen », Let. *pali* « overstrooming », Arm. *helum* « uitgieten », Skr. *plávate* « zwemt », Skr. *plutá-* « overstroomd » (= Gr. *πλωτός* « gewasschen »), Let. *pluts* « vloed », *plute-* « overstrooming » (= Gr. *πλύσις* « wasschen »), Arm. *luanam* « wasschen », Gr. *πλέω* « varen, zwemmen », Gr. *πλύνω* « wasschen », Lat. *pluit* « regent », Ohd. *flewen* « spoelen, wasschen », Nl. *vloed*, *vlieden*, Oijsl. *fley* « schip » (cfr. Toch. B *plewe* « schip »), Lit. *pláuju* « zwemmen », enz.

Uit bovenstaande lijst, die volstrekt niet op volledigheid aan-

stuurt, blijkt hoe een oorspronkelijke beteekenis « stroomen, vloeien » uiteraard aanleiding geeft tot begripswijzigingen in vaak zeer uiteenlopende richtingen: gieten, uitschudden, wasschen, overstroming, regen. Dat juist deze eindtermen van het semantische verloop bij de bases *lou* en *pel*, *pleu* volledig identisch zijn, is een opmerkelijk verschijnsel dat onze aandacht nog wel een oogenblik mag opeischen: Hett. *lahu-* « gieten, uitschudden », cfr. Lit. *pilù* « id. »; Gr. *λούω* « wasschen », cfr. Gr. *πλύνω* « id. »; Lat. *diluvies* « overstroming », cfr. Let. *pali* « id. »; Corn. *glau* « regen », cfr. Lat. *pluit*.

Een zelfde semantische evolutie werd door Pedersen eveneens voor Hett. *arra-* « wasschen » naast Hett. *arš-* « vloeien », voorgeslagen, doch zie hierover supra, p. 97. Ook voor het Semitisch is dergelijke begripswijziging betuigd; zoo beteekent Akk. *ramāku* « wasschen » in vorm II, 3 « uitgieten » en in vorm III, 1 « begieten »; cfr. Bezold, s. v.

Dat het Hettitisch voor *lahu-* niet de beteekenis « wasschen » vertoont, bewijst alleen dat in deze taal de semantische evolutie andere wegen is opgegaan dan in de meeste Indo-Europeesche talen. Ook kan men zich beroepen op den hoogen ouderdom van het Hettitisch, dat wellicht het Indo-Europeesche kernland verliet, op een oogenblik dat het semantische verloop naar de beteekenis « wasschen » nog niet was voltrokken. Doch zelfs deze hypothese dient niet ingeroepen om de afwezigheid van den zin « wasschen » voor *lahu-* te rechtvaardigen; het bestaan van reeds twee termen voor « wasschen » moest noodzakelijk elke begripswijziging in deze richting in den weg staan. Deze beide woorden zijn *warp-* en *arra-*, die door Ehelolf, *KIF*, I, 145, respectievelijk met Akk. *ramāku* « wasschen » (uitdrukkend het volledig wasschen van lichaam of voorwerp) en *mēšu* « id. » (doch gezegd van het gedeeltelijk wasschen, bv. van handen of voeten) zijn vereenzelvigd. Terwijl *arra-* mischien met Toch. *yār-*, *yār-* verwant is (cfr. supra, p. 97), ontbreekt een overtuigende etymologie voor *warp-*. Sturtevant's vergelijking met Got. *afswairban* « afwisschen », N. *sverva* « dwarrelen », Nl. *zwerfen*, I.-E. *swerbh* « draaien, snel » (*C Gr*, § 109), kan semantisch slechts kwalijk aanvaard worden.

Een begripswijziging *snel bewegen* > *wasschen* bestaat niet. Hier mag Nl. *afwisschen* ons niet op een dwaalspoor brengen; naar Vercoullie, s. v., betoogt, is dit woord niet met *wasschen* verwant.

Welke ook de oorsprong van *arra*- en *warp*- weze, hun tegenwoordigheid in den woordenschat kan *lahu*- belet hebben een beteekenis « wasschen » te ontwikkelen. Dat begripsverdeeling vaak het gevolg is van de aanwezigheid van synoniemen, is genoegzaam bekend. Hiervan zijn enkele Lettoslavische termen, die naar aanleiding van Hett. *pahhur* reeds ter sprake kwamen, een treffend voorbeeld: door het samentreffen van beide I.-E. bases voor « vuur », *pāūr/n* en *gni*, ontstond een begrip sverdeeling, waarbij de laatste basis het Slavische woord voor « vuur » leverde: Ksl. *ognъ*, Poolsch *ogień*, Lit. *ugnis* (cfr. Skr. *agni*-), terwijl afleidingen van de eerste basis afdaalden tot de beperkte beteekenis « assche »: Tsjech. *pýr*, *pyř*, Poolsch *pyrzyňa*. Ook gaat het ontmoeten van dubbelvormen soms gepaard met de volledige verdwijning van een term voor zijn mededinger. Zoo verdrong Lat. *ignis* de Italische verwanten van de basis *pāūr/n*, die alleen in Umbr. *pir* « vuur », Osk. *aasai purasiai* « in ara igniaria » voortleven; eveneens kreeg in het Sanskrit *agni*- de bovenhand.

Dergelijke begripsrepartitie, die reeds bij gewone woorden optreedt, geldt natuurlijk nog veel meer van termen, die een streng ritualistisch karakter vertoonen. Dat *warp*- en *arra*- in het technische vocabularium der priesters thuishooren, blijkt duidelijk uit het door Ehelolf, l. l., verzameld materiaal. *arra*- en *warp*- vormen met *išk*- « zalven » een paar, dat opvallend aan Akk. *mēšu* en *ramāku* verbonden met *pašāšu* « zalven », Gr. *λόειν* en *χρίειν* « zalven » bij Homeros, Ved. *snā*- « wasschen » en *upalip*- « zalven » herinnert. Tot dezelfde begripssfeer behoort eveneens *lahu*-, getuige hiervan de tekst KUB, IX 28 IV 76: *na-at-ša-an tu-uk-ki-iš-ši la-a-hu-u-wa-a-i nu-za* IA. DÜG. GA *iš-ki-iz-zi* « en hij giet het (water) over zichzelf uit en zalft (*išk*-) zich met fijnolie », waar de wending » *nat* (= *watar*) *lahuwā(i)*- « de plaats van *arra*- inneemt.

Naast *lahu*- bestaat in het Hettitisch een nomen *lahhu*-, door Sturtevant, *Glossary*, s. v., door « washbasin » vertaald, en dat op het eerste gezicht treffend aan Lat. *lavabrum*, *pollubrum* « waschbekken » herinnert.

De gelijkenis is veeleer misleidend dan overtuigend. Zoo betekent *lahhu*- slechts « bekken » en is Sturtevant's vertaling eerder de interpretatie van twee woorden *arrummaš lahhu*- « bekken van het wasschen », d. i. « waschbekken ».

Verder waarschuwt de dubbele *h*- spelling voor verwantschap

met *lahu-* « wasschen », dat meestal met één *h* verschijnt. Volgens Hrozný keert *lahhu-* in het Beeldschrifthettitisch als *lāhu-* « pithos » terug ; cfr. supra, p. 57. Met *lahhu-* alterneeren in de teksten Sum. LA.AH.TA en Akk. LA.AH.TA.NU. Dit laatste woord is blijkbaar uit het Sumerisch ontleend. Ook Hett. *lahhu-* kan een leenwoord zijn, bizonderheid die trouwens van de meeste namen van cultusvoorwerpen geldt.

Het is dan ook niet waarschijnlijk dat *lahhu-* « bekken » samen met *lahu-* « gieten » tot de I.-E. basis *lou* zou behooren.

Wat de basis betreft, tot nog toe werd deze als *lou* bepaald (1). Zooals later in onze verklaring zal worden betoogd, bewijst Hett. *lahu-* dat oorspronkelijk de fundamenteele *ó* lange quantiteit had. Een oorspronkelijke basis *lou* zou derhalve tot *lou* verkort zijn. Reeds Hirt, *Idg Gr*, II, § 92, merkt te recht op dat de meeste Indo-Europeesche lange tweeklanken in de Europeesche talen verkort zijn en dat het Indo-Iraansch de eenige taal is, die de oorspronkelijke lange diphtong bewaard heeft. Gezien Indo-Iraansche verwanten van de basis *lou* niet betuigd zijn, berust de vaststelling van den oorspronkelijken basisvorm alleen op Europeesche getuigenissen, die evenwel een keuze tusschen *lou* en *lou* toelaten. Hierin ligt dan ook het opmerkelijke van Hett. *lahu-*, dat dit woord duidelijk een oorspronkelijke I.-E. basis *lou* vooropstelt.

In verband met de spelling dient de aandacht op twee belangrijke bizonderheden gevestigd. Eerst en vooral op de meestal voorkomende enkele spelling van *h*. Naar prof. Ehelolf ons schriftelijk mededeelde, zijn voorbeelden met dubbele *h*-spelling uiterst zeldzaam vergeleken bij deze met enkele *h*.

Merkwaardig is eveneens het feit dat *a* vóór *h* meestal enkel geschreven wordt, hoewel hier eveneens gevallen met dubbele vocaalspelling niet uitgesloten zijn.

Het ontbreken van een chronologische en geographische rangschikking, die de teksten volgens den tijd van ontstaan en de plaats van herkomst zou rangschikken, maakt het voorloopig onmogelijk uit te maken of de spelling met één *a* al dan niet de oorspronkelijke is.

(1) Met Gr. *λύμα* « vuil » is *λούω* niet verwant ; cfr. Walde, s. v. *lutum*, en Boisacq, s. v. *λούω*, waar betoogd wordt dat beide woorden tot een basis (*s*)*leu*, verlengden vorm van oorspronkelijk *sal*, naast *slei*, opklimmen.

Het eenige voorbeeld voor de *ó*-rij wijst ons dus op de aequivalentie :

Indo-Europeesch *ó* = Hettitisch *ah*.

Gevoegd bij de overige getuigenissen over den langvocalischen *inlaut*, geeft deze laatste aequatie volgende klanktabel :

Indo-Europeesch *ē* = Hettitisch *ē*.

Indo-Europeesch *đ* = Hettitisch *ahh*.

Indo-Europeesch *ō* = Hettitisch *ah*.

ALGEMEENHEID VAN DEZE KLANKREGELS.

Evenals voor den *anlaut*, bespreken we ook voor den langvocalischen *inlaut* enkele reeds vroeger door Sturtevant en andere taalkundigen voorgeslagen etymologieën, die met de zooeven vermelde klanktabel in strijd zijn. Pas na dit critisch onderzoek van mogelijke etymologische opwerpingen, zullen onze klankregels op den duur hun deugdelijkheid ten volle openbaren.

We behandelen achtereenvolgens enkele Hettitische woorden en morphemen.

In de eerste plaats vestigen we de aandacht op Hett. *išandā(i)*- « aarzelen, verwaarloozen », *ištapp*- « toedekken, sluiten » en *titanu*- « plaatsen ».

Daar deze drie termen door Sturtevant, *C Gr*, § 117, tot de I.-E. basis *st(h)ā* worden gerekend, nemen we ze hier gezamenlijk onder het oog.

Als hoofdbezwaren tegen Sturtevant's etymologie, die evenwel op Pedersen's instemming, *Murš Spr*, p. 52 en 70, mag steunen, noemen wij : dat ze de phonetische interpretatie van de klankgroep *iš+consonant* in den *anlaut* over 't hoofd ziet en dat ze semantisch volstrekt ongeldig is.

Wat het eerste punt betreft, beschouwt Sturtevant *i* als phonetisch waardelooze hulpvocaal, waarvan de eenige rol is de spelling van twee consonanten in den *anlaut* mogelijk te maken. *iš-ta-anda*- en *iš-tap-pi* zouden derhalve een gesproken *štanda*- en *štappi* voorstellen. Dat de etymologie hierbij zijn eenige bewijsgrond is, bekent Sturtevant onomwonden. Het ongeoorloofde van dergelijke practijk loopt in 't oog. Waar een strenge methode eischt

dat de lezing der woorden uitsluitend door intern-Hettitische criteria bepaald wordt en pas dan, op hechte basis, het probleem der etymologie wordt aangevat, maakt Sturtevant bij de woordverklaring vaak beroep op een vooraf bepaalde etymologische interpretatie.

Wie daarentegen met de Hettitische gegevens te rade gaat, zal Sturtevant's verklaring van de groep *iš+consonant* verwerpen ⁽¹⁾.

De eenige Indo-Europeesche woorden met *s+consonant* in den *anlaut*, die voor het Hettitisch betuigd zijn, zijn *šittar* « ster », immer *ši-it-tar* gespeld ⁽²⁾ en beantwoordend aan I.-E. *ster*, *zikki* « plaatsen » < **t+ški*-, immer *zi-ik-ki* gespeld ⁽³⁾, voorstellend een oorspronkelijk I.-E. *dh+ske*-, en ten slotte *šippand*- « plengen », cfr. Gr. *σπένδω* « pleng », Lat. *spondeo* « id. ».

Uit deze in alle opzichten overtuigende etymologieën blijkt duidelijk dat een Indo-Europeesche *anlaut s+consonant* in het Hettitisch door *š+hulpvocaal i + consonant* ⁽⁴⁾ wordt weergegeven. Zoo wordt *šippand*- (= *špand*-), afgezien van *iš-pa-an-daḥ-he* ⁽⁵⁾, alleenstaande spelling die reeds wegens den uitgang *-he* in plaats van *-hi* bevreemdend is, immer *ši-ip-pa-an-da*-, *ši-pa-an-da*- en nooit **iš-pa-an-da*- gespeld. Nochtans verdedigen sommige taal-

(1) De volgende bladzijden zijn de ontwikkeling van een suggestie van prof. Ehelolf.

(2) cfr. voor *šittar* en de spelling *aštira*-, supra, p. 108.

(3) cfr. voor *zikki*-, infra, p. 215.

(4) Ook andere consonantgroepen worden in den Hettitischen *anlaut* door *consonant + hulpvocaal + consonant* weergegeven, cfr. *tri* « drie »: I.-E. *trei* = *te-ri*, *ta-ri*; *-šmit*, « uw, zijn » = *-šum-mi-it*. Voor de kleur der hulpvocaal wez hier naar onze aanmerking, supra, p. 180¹, verwezen. Dat *š*, *z* en ook *t* vooral met *i* gepaard gaan, is een afdoende opwerping tegen Benveniste's, *Origines*, I, p.3, verdedigde etymologie Hett. *šakkar* « drek »: Gr. *σκαῶ* « id. ». Veeleer zou men **šikkar* verwachten. Verder is *zakkar*, dus *tšakkar* de regelmatige vorm, wat ons phonetisch voor goed van *σκαῶ* verwijdt. Opmerkelijk genoeg wordt dezelfde etymologie eveneens door Sturtevant, *Lang*, XII, 183, verdedigd. Het optreden van *zakkar* naast *šakkar* herinnert in alles aan dit van *zašḫi*-, naast *tešḫi*-, enz.; cfr. supra, p. 53. Niet alleen in den *anlaut*, doch ook in den *intaut* wordt de hulpvocaal geregeld na de eerste consonant gespeld; cfr. de supra, p. 180, vermelde voorbeelden en eveneens het iteratief-duratieve *škija*- suffix in *az-zi-ik-ki-iz-zi* < **ad-ški-zi*.

(5) Door Hrozný in *Actes du Ier Congrès international de Linguistes à La Haye*, Leiden 1928, p. 158, medegedeeld.

kundigen de opvatting dat I.-E. *sp* in den Hettitischen *anlaut* *iš-pa-* of *ši-ip-* kan geschreven worden. Daarbij steunen ze dit standpunt niet op den sporadischen vorm *iš-pa-an-da-aḫ-be*, waarvan het bestaan meestal onvermoed blijft, doch op de verkeerde interpretatie van Hett. *išpandu-*, benaming van een cultusvoorwerp, waarschijnlijk beantwoordend aan Akk. *nammantu* « maat voor vloeistoffen, beker » (van *madādu* « meten »); cfr. Götze, *KlF*, I, 200-203. Dat *išpandu-* herhaaldelijk met *šippand-* verschijnt, is niet zeer verrassend, daar woorden voor « plengen » en « beker » of « bekken » vanzelfsprekend in ééNZelfde begripssfeer thuishooren. Als voorloopige interpretatie van *išpandu-* stelt Götze « Libationsgefäß » voor. Dit alleen om het woord van een behoorlijke vertaling te voorzien. Götze zelf is zich het gevaar van deze interpretatie bewust, waar hij op het verschil in spelling tusschen *išpandu-* en *šippand-* wijst en ons voor etymologische verwantschap van beide woorden waarschuwt. Want dat het verschil in den *anlaut* van *išpandu-* en *šippand-* ook gehandhaafd blijft, wanneer deze termen in een zelfden context voorkomen, bewijst duidelijk dat beide in het bewustzijn van den schrijver niet samenhooren. Latere taalkundigen deelen Götze's voorbehoud niet en stellen *išpandu-*, dat nu « plengbeker » moet beteekenen, rustig met *šippand-* op één lijn; cfr. Sturtevant, *C Gr*, § 127, en zelfs Delaporte, *Él*, § 8. Een gansch nieuw inzicht over *išpandu-* openbaarde ons een mededeeling van prof. Ehelolf, die voorslaat *išpandu-* met *išpand-* « nacht » te verbinden. Daar de *išpandu-* vooral 's nachts gebezigd wordt, is deze nieuwe interpretatie, die graphisch onberispelijk is, ook semantisch duidelijk.

Naast woorden die bestendig met *ši-ip-* in den *anlaut* verschijnen, staan andere die *iš-pa-* vertoonen. Dat beide spellingen streng onderscheiden worden, lokt de vraag uit naar de phonetische werkelijkheid, die achter deze graphische tegenstelling schuilt. Dit probleem is reeds door Pedersen, *Murš Spr*, p. 60, gesteld en behandeld. Uitgangspunt tot zijn onderzoek is het Hettitische woord voor « nacht »: *išpant-*.

Volgens Pedersen zou *iš-pa-* een andere consonantgroep dan *ši-ip-* voorstellen: *iš-pa-* zou een oorspronkelijken *anlaut* *spH*, *ši-ip-* daarentegen *sp* graphisch uitdrukken. De *i* van *išpa-* zou een louter graphische hulpvocaal of hoogstens een secundair ontwikkelde *i* vóór dubbele consonant zijn, ongeveer beantwoordend aan de Italiaansche *i* vóór *s impura* in *ispirito*. Wat H phonetisch

beteekent, verklaart schrijver niet. In aansluiting aan Pedersen's vroegere vergelijkende Indo-Europeesch-Semitische studiën, zou men geneigd zijn deze H met de Saussure's phoneem A en meer in het bijzonder met Möller's H te vergelijken ⁽¹⁾. Verder springt de Deensche taalkundige wel wat al te lichtvaardig met H om. Zoo verdwijnt H spoorloos in de klankgroep *spH*, I.-E. *spH* = Hett. *išpa-*, terwijl dezelfde H in Hett. *tethā-* « donderen », door Pedersen, *Murš Spr*, p. 69, uit **tefH-* afgeleid en met Skr. *tithā-* « vuur » vergeleken ⁽²⁾, alsook in Hett. *arḥa* < **rHe* (cfr. supra, p. 151), als *h* bewaard blijft. Reeds hooger, p. 51, hebben we aangetoond dat *tethā-*, *tetheššar* waarschijnlijk niet van Indo-Europeesche herkomst zijn. Verder dient Pedersen's vrijwel onmogelijke klankregel ter verdediging van de etymologie Hett. *išpant-* « nacht »: Skr. *kṣāp-* « id. », Av. *xšap-* « id. ». Nu klimmen de Indo-Europeesche woorden op tot een basis *kʰsep* (WP, I, 524), waarvan de phonetische samenhang met Hett. *išpa-*, I.-E. *spH*, wel niet zeer helder is.

Onderscheidt Pedersen bij *išpant-* « nacht » en *šippand-* « offeren » tusschen een Indo-Europeeschen *anlaut spH* en *sp*, bij *tittanu-* « plaatsen », dat door hem eveneens met I.-E. *sthā* verbonden wordt, ontbreekt dit verschil. Hoewel volgens Pedersen's opvatting de *anlaut* duidelijk *stH* is, verschijnt hier niet *iš-ta-*, doch *(ti)tta-*; doch zie over deze etymologie, infra, p. 201.

Een ander belangrijk voorbeeld dient in de verklaring van de *anlaut*groep *iš+consonant* betrokken te worden: Hett. *išhā(i)-*, *išhija-* « binden » waarvan de etymologische verwantschap met Skr. *syāti* « bindt », Let. *sēnu* « bind », Gr. *ἵμας* « riem », Lat. *saeta* « haar » door Kuryłowicz reeds in de *Symbolae Grammaticae* voorgelagen en thans nog in zijn *Études ie*, I, p. 74, verdedigd wordt. Om de Indo-Europeesche woorden met het Hettitisch te verzoenen, neemt Kuryłowicz zijn toevlucht tot een I.-E. basis die volgende consonanten omvatte: *s-ʒ₂-ḫ*, interpretatie die hierop neerkomt dat de basis *sāi* een fundamenteele *ā* vertoonde. Anderzijds is het bekend dat de Indo-Europeesche woorden tot een basis *sēi*

(1) Men raadplege vooral: H. Pedersen, *Die idg. semitische Hypothese und die idg. Lautlehre*, IF, 345 v. (recensie van Möller's *Semitisch und Indogermanisch*).

(2) De oorsprong van het Sanskritische woord is onbekend; cfr. Uhlenbeck, s. v. *tithih*.

opklimmen (cfr. WP, II, 463), zoodat Kuryłowicz's etymologie in den grond onvereenigbaar is met de opvatting, die deze linguïst over *h* verdedigt. Hoewel Pedersen en Sturtevant Kuryłowicz's vergelijking van Hett. *išhā(i)*- met Skr. *syāti* aanvaarden, meenen we, dat afgezien van phonetische en etymologische bezwaren ook intern-Hettitische descriptieve opwerpingen tegen deze etymologie dienen gesteld en geopperd. Hierbij steunen we onze critiek op de reeds meermalen gepubliceerde ⁽¹⁾ Luwisch-Hettitische bilingue VAT, 13061, waar Hett. *išhija*- naast zijn Luwische beantwoording verschijnt :

Hettitisch : DINGIR^{MES}-*lu-u-la-hi-ja-aš-šá-an hu-up-ru-uš ku-i-e-eš iš-hi-ja-an-te-eš* « goden l., die *hupruš* hebben aangeboden. » Hieraan beantwoordt het Luwi met : DINGIR-*lu-u-la-hi-in-za-aš-haš hu-u-up-pa-ra-za ku-in-zi hi-iš-hi-ja-an-te-eš*.

De vergelijking van beide plaatsen wijst volgende aequivalentie uit :

Hett. *iš-hi-ja-an-te-eš* = Luwi *hi-iš-hi-ja-an-te-eš*.

Is de *anlaut*- *i* van Hett. *išhija*- louter graphisch en volstrekt niet phonetisch, dan lijkt de *anlaut* *hi-iš-hi*- van het Luwi vrijwel onbegrijpelijk.

Aanvaardt men dat de Luwische vorm oorspronkelijk is, — wat rekening houdend met den hoogen ouderdom van dit aan het Hettitisch verwant dialect hoogst waarschijnlijk is, — dan kan het verlies van *h* in het Hettitisch licht verklaard worden : *hišhija*-, *išhija*- worden alsdan benaderende weergaven van een niet-Indo-Europeesch woord in Luwi en Hettitisch.

Dat *i* in *išhija*- geen hulpvocaal is, lijkt zoo goed als zeker. Nochtans is de door Pedersen voorgestelde verklaring van dergelijke *i* naar het voorbeeld van de Italiaansche *i* vóór *s impura* misschien op enkele Hettitische woorden van toepassing :

Hett. *iškallā(i)*- « verbrijzelen, afsnijden », cfr. Gr. *σκάλλω* « splijten », Arm. *čelk'em* « verbrijzel », Oijsl. *skilja* « snijden », I.-E. *skel* ; Hett. *išparr*- « onder de voeten trappen, verschoppen », cfr. Skr. *sphurāti* « stoot met den voet », Av. *sparaiti* « id. », Lit. *spiriù* « id. », I.-E. *sp(h)er*- ; Hett. *išpā*-, *išpija*- « cibo satiatius », cfr. Skr. *sphāyati* « gedijen ».

(1) o.a. Forrer, ZDMG, LXXVI, 216 ; Hrozný, BoSt, V, p.36, en Friedrich, Reallexicon der Vorgeschichte, s. v., Alt kleinasiatische Sprachen, I, 134.

Afgezien van de moeilijkheid van den *anlaut*, zijn vooral de eerste twee etymologieën semantisch zeer bevredigend. Tot nog toe werden beide vormen niet in het Luwi teruggevonden.

Uit al het bovenstaande blijkt wel dat het vraagstuk naar de verklaring van de groep *iš*+*consonant* in den Hettitischen *anlaut* niet al te simplistisch mag worden opgelost. Eenerzijds pleiten de afwezigheid van een spelling *išpa*- voor *šippand*- « plengen », I.-E. *spend*, enz. en de Luwisch-Hettitische aequivalentie *hišhija* = *išhija*- voor het oorspronkelijk karakter van *i*, anderzijds laten Hett. *iškallā(i)*- en *išparr*- zich gemakkelijk door de hypothese van een secundaire prothetische *i* verklaren. Hoewel beide verklaringen tegelijk mogelijk zijn en ieder een bepaald gebied in den woordenschat kan omvatten, zijn we geneigd aan de eerste interpretatie, die op uitsluitend intern-Hettitisch standpunt blijft, de voorkeur te geven.

Na dit eerste bezwaar van graphischen aard dienen ook semantische opwerpingen tegen de door Sturtevant voorgestelde verwantschap van *ištanḏā(i)*-, *ištapp*- en *tittanu*- met de basis *sthā* aangevoerd.

De beteekenis « aarzelen, verwaarloozen » is voor *ištanḏā(i)*- ook door den vocabulariumtekst *KBo*, I 42 II 48 : Hett. *iš-ta-an-ta-u-ar* = Akk. *uḫ-ḫu-ru* verzekerd. Om deze beteekenis met de basis *sthā* te verzoenen, verwijst Pedersen, *Murš Spr*, p. 52, naar Deensch *give sig stunder* « zich tijd geven, zich niet haasten ». Dat Deensch *stunder*, Nl. *stonde*, enz. tot de I.-E. basis *sthā* opklimmen, is genoegzaam bekend, doch dat verwanten van deze I.-E. basis ook de beteekenis « aarzelen, verwaarloozen » zouden vertoonen, lijkt semantisch vrijwel uitgesloten. De benaderende beteekenis van de Deensche uitdrukking berust trouwens niet op *stunder*, doch op de verbinding van dit woord met *give*, cfr. Nl. *zich tijd geven, tijd nemen* = *aarzelen*.

I. I., verklaart Pedersen eveneens *an* in *ištanḏā(i)*- als een sonant *n*, opvatting die door de spelling *iš-ta-an-da*- beslist wordt tegengesproken. Beantwoordde *an* aan een Indo-Europeesche sonant *n*, dan zou men de spelling *iš-dan-da*- verwachten ; cfr. *supra*, p. 177.

Evenmin overtuigend is Sturtevant's vergelijking van *ištapp*- « toedekken, sluiten, insluiten » en onder invloed van Akk. *katāmu*

ook « overweldigen » ⁽¹⁾ met Skr. *sthāpáyati* « richt op », causatief van *sthā-*. De oorspronkelijke beteekenis van *īštapp-* is duidelijk in volgenden passus *KBo*, V 1 II 38, bewaard: 7^{DU} *abu-ul-lu-ri-ja na-at IŠ.TU LAL šū-u-wa-an še-ir-ma-at-kán IŠ.TU* ^{GR} *MA išt-tap-pa-an* « 7 b.-vazen met honing gevuld en bovenaan met vijgen toegedekt. » Dat semantisch Hett. *īštapp-* en Skr. *sthāpáyati* kunnen vergeleken worden, is dan ook vrijwel onmogelijk, tenzij men met Petersen, *Lang*, IX, 16, de kloof tusschen beide woorden aanvult door *īštapp-* eenvoudig weg als « cause to stand » te vertalen. Doch dan schrijft men het Hettitische woord een aan de etymologie ontleende beteekenis toe!

Verwantschap van *īštapp-* met de basis *sthā* wordt dan ook te recht door Benveniste, *BSL*, XXXIII, 139, veroordeeld, hoewel de door dezen taalkundige voorgeslagen etymologie Hett. *īštapp-*: Skr. *stabhnāti* « steunt » evenmin op zekerheid mag aanspraak maken. Immers, Skr. *stabhnāti*, Gr. ἀστεμφής « stevig », Oijsl. *stefna* « tot staan brengen » klimmen op tot een I.-E. basis *steb(h)* « steunen, verstarren » (WP, II, 623), beteekenis die niet heelemaal deze van *īštapp-* is. Verder wordt *īštapp-* immer met dubbele *p* geschreven, wat veeleer op een oorspronkelijk stemlooze terugwijst.

Tot de I.-E. basis *sthā* rekenen Sturtevant en Pedersen eveneens *tittanu-* « plaatsen ». Dat een I.-E. *st* in den Hettitischen *anlaut* niet *īšta-* werd, doch eenvoudig (*ti*)*tta-*, is een eerste opwerping tegen deze vergelijking. Verder houdt de hypothese, dat het ontbreken van *s* reeds Indo-Europeesch is, geen steek.

Is de phonetische verklaring van *tittanu-* door I.-E. *sthā* derhalve reeds ongemeen lastig, van *titnu-*, nevenvorm van *tittanu-*, kan de interpretatie volstrekt niet gelden. *Madd*, p. 136, vergelijkt Götze de verhouding *titnu-*: *tittanu-* met *ašnu-*: *aššanu-*, waaruit kan worden afgeleid dat *titnu-* oorspronkelijker dan *tittanu-* is. Kan *titnu-* kwalijk met I.-E. *sthā* verbonden worden, volgende verklaring die we aan dit woord voorstellen, munt uit door haar duidelijkheid. Formantisch bestaat *titnu-* uit de reduplicatie *ti-* en het causatiefsuffix *-nu-*, zoodat als stam *t* overblijft. Dit bestanddeel beschouwen we als den volledige, zg. tweeden nultrap van I.-E. *dhē*. Deze basisvorm waarbij ook de schwavocaal ver-

(1) Akk. *katāmu* « bedekken, sluiten » en « overweldigen »; cfr. Bezold, s. v.

loren gaat, verschijnt eveneens in Hett. *zikki-* < **t-ški-* « plaatsen »; cfr. *infra*, p. 215.

Dezelfde ontleding op *tittanu-* toegepast, laat *ta-* als stam over: *tittanu-* = *ti+tta+nu-*. Dit *ta-* kan onmiddellijk met I.-E. *dhā*, nultrap van *dhē*, vereenzelvigd worden, waarbij de vertegenwoordiging van *schwa* door *a* in het Hettitisch, een reeds *supra*, p. 103, gemaakte vaststelling komt bevestigen. Anderzijds kan *a* in *tittanu-* naast *titnu-* ook een anaptyctische vocaal zijn, cfr. *uššanija-* « verkoopen »: *ušnija-*, *kuššanija-* « loonen »: *kušnija-*, *tekkuššanunu-* « toonen »: *tekkušnu-*, *aššanu-* « oprichten »: *ašnu-*.

Daar beide hypothesen waarschijnlijk zijn, valt het lastig hier een beslissing te nemen, hoewel de dubbele spelling van *t* in *tittanu-* ons tot de tweede hypothese laat overhellen. Typisch voor *uššanija-*, *tekkuššanu-*, *aššanu-* is, dat de consonant, die in den vorm zonder anaptyctische vocaal onmiddellijk voor het suffix staat, in den vorm met *a*, vóór deze *a* verdubbeld wordt. Aan dezelfde tegenstelling, die zich ook bij *tittanu-* naast *titnu-* herhaalt, ligt een door Sturtevant, *C Gr*, § 28, als volgt geformuleerde Hettitische spellingregel ten grondslag: « in general neither a vowel sign nor an initial vowel of a syllabic sign is allowed to carry a syllable if a different orthography is available. »

Tusschen *āš-a-nu-* en *āš-šā-nu-* verkoos men de laatste spelling.

Natuurlijk blijft het niet uitgesloten dat de *a* van *tittanu-* ook een Indo-Europeesch *schwa* kan voorstellen en dat de verdubbeling van de consonant alleen het gevolg is van een analogische beïnvloeding door de parallele paren *aššanu-*: *ašnu-*.

Ook laat zich de dubbele *t*-spelling nog op een andere wijze rechtvaardigen. *C Gr*, § 289, verzamelt Sturtevant talrijke voorbeelden van geredupliceerde werkwoorden. Uit dit materiaal blijkt dat in het meerendeel der gevallen reduplicatie gepaard gaat met verdubbeling van de consonant, die in den ongeredupliceerden vorm in den *anlaut* stond: *na-an-na-i* « hij voert »: *nai*, *na-an-aḫ-hu-un* « ik begaf me »: *nehḫun*, *ki-ik-ki-it-ta-ru* « hij ligge »: *kittaru*, enz.

Hoofdzaak blijft dat onze interpretatie bij *titnu-*, oorspronkelijken vorm naast nevenvorm *tittanu-*, geen moeilijkheid ondervindt.

Met *tittanu-* leidt Pedersen, *Murš Spr*, p. 69-70, ook *tija-* « komen » van I.-E. *sthā* af. Verder verklaart hij het gebruik van het supinum met *dai-* « stellen », in de beteekenis « beginnen te »,

als analogische aanpassing van *dai-* « stellen » aan *tija-* « komen ». Aanvankelijk zou het Hettitisch naast *tija-* « komen », *ie-/io-* afleiding van de I.-E. basis *sthā*, ook een rechtstreeksche afleiding uit deze basis, gekend hebben : **tā-* « komen », dat in de constructie met het supinum « beginnen te » beteekende.

Verder zou *dai-*, *tija-* « stellen » met *tija-* « komen » (naast **tā-*) zijn samengevallen. Tegen deze scherpzinnige verklaring betoogt Götze, *Murš Spr.*, p. 22, te recht dat, moest een werkwoord **tā-* ooit bestaan hebben, vormen als **tāhun* en **tāš* in de constructie met het supinum wel nooit door *tehhun* en *daiš* zouden verdrongen zijn.

Sturtevant's etymologie Hett *tija-* « komen » : Skr. *dīyati* « zweeft, vliegt », Gr. *δίωος* « draaikolk », I.-E. *deiāw* « rondwentelen » is niet overtuigend.

Is *tija-* Indo-Europeesch, dan lijkt ons Marstrander's verklaring nog de waarschijnlijkste. *Car i-e*, p. 147, vergelijkt deze linguïst Hett. *tija-* met Ksl. *dějō* < **dē-ja-* « plaatsen ». Immers, na voorzetsel beteekent Ksl. *dějō* « zich wenden, gaan naar ». Hett. *tija-* zou derhalve de door een *ie-/io-* suffix verlengde I.-E. basis *dhē* voorstellen.

Deze treffende etymologie, die *tija-* « komen » in het bestek van I.-E. *dhē* « plaatsen » en ook van Hett. *dai-*, *te-*, *ti(ja)-* houdt, biedt tegelijk een verrassend duidelijke verklaring voor de verwarring van *tija-* « komen » en *tija-* « stellen », alsook voor de uitbreiding van de constructie met het supinum in de beteekenis « beginnen te » over beide werkwoorden.

We zijn dan ook de meening toegedaan dat tot nog toe de I.-E. basis *sthā* niet in het Hettitisch teruggevonden is. Nochtans poogt Pedersen in een zoeven verschenen artikel *Zum Lautwert des Zeichens (pit, pat) im Hittitischen*, Arch Or, VII, 86-87, andermaal het bestaan van deze basis in het Hettitisch te achterhalen. Thans wordt Hett. *piddā-* « verleenen, bieden » van *pedā-* « brengen » gescheiden en met Lat. *prae-stare* vergeleken. De vergelijking rust evenwel op ontoereikende gronden.

Hett. *mahhan* « als ». *Lang*, VII, 119, verbindt Sturtevant dit woord met Hett. *mehur*, Gr. *μέτρον* « maat », Lat. *metior* « meten », enz., vergelijking die reeds door de tegenstelling tusschen dubbele en enkele *h*-spelling wordt tegengesproken. Als semantisch bezwaar noemen we alleen dat *mahhan* aanvankelijk slechts com-

paratief is en pas later, wellicht onder invloed van *mān*, ook temporeel gebruikt wordt; cfr. Pedersen, *Murš Spr*, p. 58 (1). Zoodat Sturtevant's etymologie op een beteekenis steunt, die voor de oudste teksten niet betuigd is!

Pedersen, *l. l.*, verklaart *mahhan* « als » (comparatief) door Lat. *mos* en verbindt beide woorden met de I.-E. basis *mē*. Nu blijft Lat. *mos* voorloopig duister; ook schijnt de door Walde, s. v., voorgeslagen verbinding met Gr. *μῶσθαι* « streven » waarschijnlijk dan deze met I.-E. *mē* « meten », die door Walde te recht verworpen wordt.

Opmerkelijk is dat Pedersen naast *mahhan* niet *mehur* als afleiding van de I.-E. basis *mē* vernoemt.

Hett. *mān* « als » wordt door Sturtevant, *C Gr*, § 74, met Gr. *μήν*, bevestigend partikel, vergeleken. Reeds Pedersen, *Murš Spr*, p. 59, veroordeelt deze semantisch onjuiste vergelijking. Dat etymologiseeren over partikels een ondankbare taak is, hoeft niet nader gezegd.

Hett. *mehur* « oogenblik, tijdstip, tijd ». De vergelijking met Skr. *mātra*- « maat », Gr. *μετρόν* « id. », Lat. *metior* « meten », I.-E. *mē*, die reeds bij Hrozný, *SH*, p. 70³, door Kretschmer werd voorgesteld, is door Sturtevant, *Lang*, VII, 119, verder ontwikkeld (2). Ter verdediging van deze etymologie beroept men zich op Lit. *mėtas* « jaar, tijd » en de met Nl. *maal* verwante Germaansche woorden voor « maat, tijd ». Overtuigend is de bewijsvoering echter niet.

Het Hettitische woord beteekent daarenboven niet juist « tijd », doch wel « gelegenheid, tijdstip, oogenblik », een beteekenis die slechts als verwijderde zin in enkele Germaansche woorden, Oijsl. *māl* « maat, tijdstip », Ags. *mæl* « maat, tijdstip », voorhanden is.

Een onderzoek van enkele plaatsen zal ons de juiste waarde van *mehur* aanwijzen :

(1) Leerrijk is vooral het door Sturtevant, *TAPA*, LVIII, 5-31, gepubliceerd ritueel van Anniwijani, waarvan § 3 begint met de woorden : *nu ma-aḫ-ḫa-an ne-ku-zi* « en als het nacht wordt », terwijl § 5 als volgt begint : *ma-a-an lu-uk-kat-ta* « als het licht wordt. »

(2) Benveniste, *Origines*, I, p. 37, aanvaardt deze etymologie met aarzeling. Benveniste schrijft *mehur* regelmatig met twee *h*, wat onjuist is.

Targ, II § 12, 31-32 : *na-āš-ma-kān* ZAB^{mes} ANŠU.KÚR.RA^{mes}
 32. *dam-me-el me-e-ḫu-na-āš ku-wa-pt-ik-ki da-la-at-ti* « als ge
 voetvolk of ruitery voor een andere gelegenheid (*dammel meḫunaš*)
 ergens achterlaat. »

Hatt, KBo, VI 29 II 31-32 : *nu-uš-ši kat-ta-an EGIR-pa ku-e-da-ni*
me-e-ḫu-ni 32. *ar-ḫu-un* « op het oogenblik dat ik bij hem aan-
 kwam. »

Opmerkelijk zijn ook de uitdrukkingen: *ne-ku-uz me-ḫur* «'s nachts »,
 lettl. « op het oogenblik van den nacht », beantwoordend aan *ma-aḫ-*
ḫa-an ne-ku-ut-la-at (ne-ku-zi) « toen het nacht was (is) » en *me-e-*
ḫu-u-na-āš me-e-ḫu-ni « op een bepaald oogenblik », lettl. « op een
 oogenblik van een oogenblik ».

meḫur is dus niet de zich eindeloos uitbreidende, onbegrensde
 tijd, doch wel het bepaalde oogenblik, de gelegenheid. Voor de
 beteekenis stemt *meḫur* met Gr. *καιρός* en Lat. *tempus* nauw-
 keurig overeen. Nu zijn deze beide laatste woorden verwant met
 de I.-E. bases *sker* en *temp* « snijden »; eveneens is Gr. *ἀκμή* « gun-
 stige tijd » met *aḱ* « spits » verwant, zoodat men bij woorden voor
 « tijdstip » ook met deze semantische ontwikkeling dient reke-
 ning te houden ; cfr. Persson, *Beitr*, index, s. v. *Zeit*.

Ongeveer dezelfde semantische evolutie wordt door Skr. *velā*
 « eindpunt, grens, tijdstip » vertoond.

Verder blijkt de mogelijkheid van andere semantische ontwik-
 kelingen duidelijk uit volgende voorbeelden : Iersch *tan* « tijd »,
 verwant met de I.-E. basis *ten* « spannen »; Av. *ratu* « gepaste
 tijd », verwant met de I.-E. basis *ār* « voegen, passen »; Nl. *tijd*,
 verwant met Got. *tills* « passend », E. *to till* « streven », D. *Ziel*
 « doel », I.-E. *del* « streven » volgens Uhlenbeck, *Kurzgefasstes*
etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache, Amsterdam 1900²,
 142, of met I.-E. *dāi* « verdeelen » volgens WP, I, 809. Daar het
 semantische verloop *meten* > *oogenblik* slechts één onder vele
 mogelijkheden is, maant reeds de voorzichtigheid ons er toe, zoo-
 lang Hett. *meḫur* geen algemeener beteekenis « maat » vertoont,
 noch een hiermee verwante term voor « meten » in het Hetti-
 tisch betuigd is, aan elke vergelijking van *meḫur* met de I.-E.
 basis *mē* te verzaken.

Hett. *memā-* « spreken » wordt door Sturtevant, *C Gr*, § 75,
 met Gr. *μémνημαι* « herinneren » vergeleken, etymologie die schrij-
 ver er toe verplicht een klankontwikkeling *mn*>*m* voor het

Hettitisch te aanvaarden (C Gr, § 130). Afgezien van den genitief van het verbaalnomen, zijn voorbeelden voor dergelijke phonetische evolutie ongemeen schaarsch. Ernstiger evenwel zijn de semantische bezwaren, die door Benveniste, *BSL*, XXXIII, 140, tegen Sturtevant's verklaring zijn gesteld. Nergens vertoonen de Indo-Europeesche talen een nauwen samenhang tusschen de begrippen « zeggen, spreken » en « denken », veeleer zijn de meeste woorden voor « spreken » van klanknabootsenden aard. Benveniste's etymologie Hett. *memā-*: Skr. *mīmāti* « loeit », Ksl. *māmāti* « stottert », Gr. *μιμῶ*, I.-E. *mei* (WP, II, 243) treden we bij.

Hett. *paš-* « slurpen » wordt door Sturtevant, C Gr, § 127, met Gr. *πίνω* « drinken », Skr. *pāsta* « dronk » vergeleken. Phonetisch wegen zware bedenkingen op deze etymologie: terwijl in het Indo-Europeesch de basis *pō(i)* is, vertoont het Hettitisch geen spoor van *i*; omgekeerd behoort de *š* van Hett. *paš-* tot den stam, deze van Skr. *pāsta* daarentegen is slechts een zg. aoristische *s*. Zoodat nog alleen *p* als gemeenschappelijk bestanddeel overblijft. Verder is *paš-* een in het Hettitisch zeer ongewoon woord en beteekent *paš-* heelemaal niet « drinken »; *paš-* en *eku-* zijn geen synoniemen. Friedrich, *Alte und neue hethitische Wörter*, Arch Or, VI, 374, geeft aan *paš-* de beteekenis « einen Schluck tun, schlürfen ». Ook elders vertoont het Indo-Europeesch verschillende woorden voor beide begrippen; cfr. WP, *Alphabetisches Verzeichnis der Bedeutungen der idg. Wurzeln*, s. v. *schlürfen* en *trinken*.

Hett. *šak(k)-* « weten » wordt door Benveniste, *BSL*, XXXIII, 140-141, met Lat. *sagio* « speur », Gr. *ᾔγέομαι* « denken, leiden » vergeleken. De Indo-Europeesche woorden klimmen op tot een basis *sāg* « opsporen » (WP, II, 449). Een eerste opwerping tegen deze etymologie is, dat het Hettitische woord met dubbele *k/g* wordt geschreven: *šá-ag-ga-aḫ-ḫi*, *šá-ak-ki*, *še-ik-ku-e-ni*, *šá-ak-ki-iš*, *še-ik-ku-e-en*, *še-ik-ki-ir*, *še-ik-ka-an-za*, orthographische bijzonderheid, die veeleer een oude stemlooze consonant verraadt. Ook semantisch is Benveniste's verklaring onbevredigend. De overeenkomst tusschen *šagai-* « omen » en Lat. *sagus* « waarzeggend », enz., is in den grond nietsbewijzend, daar Hett. *šagai-*, afleiding van *šak(k)-* « weten » de beteekenis « omen » waarschijnlijk onder invloed van Akk. *ittu* « omen » naast *idū* « weten », dat als phonetische spelling met *šak(k)-* alterneert, heeft ontwikkeld.

Sturtevant's etymologie *šak-* = praefix *s+ok^k*, cfr. Gr. *δμμε* (*C Gr*, § 114), zal wel niemand overtuigen.

Hett. *dā-* «nemen». Verleid door de uiterlijke klankovereenkomst tusschen Hett. *dā-*, *danna* (inf. fut. van *dā-*) en Gr. *δίδωμι* «geven», Lat. *donum* «geschenk», heeft Hrozný, *SH*, p. 159, *dā-* door «geven» vertaald en met de I.-E. basis *dōu* vergeleken.

Uitgaande van deze interpretatie, vertaalde Hrozný den zin LUGAL-uš ^{GR}BANŠUR-az NINDA-an *da-a-i* door «auf den Tisch des Königs ein Brot gibt er» (*SH*, p. 2) en bepaalde hij den *az*-naamval als locatief. Latere opzoekingen hebben echter uitgemaakt dat *dā-* «nemen» beteekent en de korte Hettitische volzin veeleer als volgt moet vertaald worden: «Van de tafel neemt de koning een brood (weg).» De *az*-naamval is derhalve geen locatief, doch een ablatief. Hoewel Friedrich, *Heth*, p. 14, de vergelijking Hett. *dā-*: Gr. *δίδωμι* als voorbeeld van *Gleichklang*setymologie vermeldt, neemt Sturtevant de oude etymologie in zijn *C Gr* rustig over. Ook Kretschmer, *Glotta*, XIX, 207, en Pedersen, *Murš Spr*, p. 68, aanvaarden Hrozný's vergelijking, op grond van het feit dat vele woorden voor «geven» en «nemen» oorspronkelijk middeltermen met neutrale beteekenis «ruilen, brengen, verdeelen» waren. Uiteraard onverschillig tegenover den persoon, die geeft of ontvangt, ontwikkelen zulke middeltermen vaak de uiteenloopende, tegenstrijdige beteekenissen «geven» en «nemen».

Een aanzienlijk feitenmateriaal in dit verband biedt ons een Weensch ongepubliceerd proefschrift van K. Wlaschim, *Studien zu den idg. Ausdrücken für Geben und Nehmen*, 1927, waarvan Kretschmer in het vermeld artikel van Glotta de belangrijkste uitkomsten mededeelt.

Zoo staan Got. *niman*, Nl. *nemen*, Lit. *némt* «nemen» naast Gr. *νέμω* «toedeelen», Av. *nəmah-* «leening»; verder verschijnen naast Gr. *φέρω* «dragen» ook Ksl. *berp* «nemen» en Oiersch (*do*)*biur* «geven».

Wie verwantschap van Hett. *dā-* en Gr. *δίδωμι* aanvaardt, is verplicht ook voor de I.-E. basis *dōu* dergelijke neutrale beteekenis voorop te stellen. Het onwaarschijnlijke van deze hypothese blijkt reeds uit de eensluidendheid, waarmee de afzonderlijke Indo-Europeesche talen de beteekenis «geven» voor afleidingen van de basis *dōu* betuigen. Alleen beslist divergeerende beteekenissen in de afgeleide woorden mogen ons tot een oorspronkelijken

middelterm laten besluiten, cfr. de zooeven vermelde bases *nem* en *bher*. Natuurlijk zal men niet op gezag van Skr. *ādā-* « nemen » dergelijke waarde voor de I.-E. basis *dōu* opeischen. Skr. *ādā-* is zijn beteekenis « nemen » aan het *ā*-praefix verschuldigd, dat, zooals bekend, reflexieve waarde vertoont en bij de werkwoorden van beweging het tegenovergestelde van de door het werkwoord aangeduide handeling beteekent, cfr. Skr. *gam-* « gaan » naast *āgam-* « komen »; *ādā-* beteekent derhalve « *aan zich geven* » *nemen* ». Een laatste uitvlucht zou zijn te beweren dat het Hettitisch de beteekenis « nemen », het Indo-Europeesch daarentegen « geven » zou veralgemeend hebben. Doch dergelijke onderstelling kan slechts bezwaarlijk een verklaring heeten.

Het wil ons voorkomen dat ook in het Hettitisch de toestand niet volledig opgehelderd is. Daar *dai-* « stellen » en *dā-* « nemen » voor een aanzienlijk deel gelijkkluidend zijn, werden beide werkwoorden geruimen tijd als één woord beschouwd, zoo bv. Sommer, *Hethitisches*, I, p. 7-9, en II, p. 55 v.; Sommer-Ehelolf, *BoSt*, X, p. 90. Pas in zijn *Aḫḫijaḡa Urkunden* onderscheidt ook Sommer beide werkwoorden, standpunt dat thans door iedereen wordt ingenomen. Nochtans ontbreekt het niet aan aanduidingen, die op een nauwen samenhang tusschen beide termen wijzen. Zoo krijgt *dā-* in samenstelling met *anda* de beteekenis « toevoegen », o. a.:

Ḫatt, IV 57, A.NA KÚR.KÚR^{HI.A} URU^{HI.A} *ha-at-ti-ma-za-kán* ZAG^{HI.A} A.NA ZAG^{HI.A} 58. *an-da da-aḫ-ḫu-un* « aan de landen van Ḫatti voegde ik gebied op gebied toe. »

In *Arch Or*, V, 11, vertaalt Götze de wendingen » ^{KUŠ}E.SIR-UTTI *dā-* « en » *ú-nu-wa-aš-ḫu-uš dā-* « door « schoenen, sieraden *anlegen* ». Hier is *dā-* blijkbaar met *dai-* identisch.

Verder kunnen de composita *udā-*, *pedā-* « brengen », die tot nog toe als samenstelling van *u-*, *pe-* + *dā-* « nemen » aangezien werden, ook als samenstelling van *u-*, *pe-* + *dai-* « stellen » worden verklaard. Steunde de eerste opvatting alleen op het feit dat *udā-*, *pedā-* zooals *dā-* vervoegd worden, anderzijds bewijzen *uppā-* « brengen », *unnā-*, *pennā-* « voeren », die samenstellingen zijn van *u-*, *pe-* + *pai-* « geven », *nai-* « voeren », dat ook oorspronkelijke diphtongstammen in samenstelling met *u-*, *pe-* naar de klas der langvocaalstammen overgaan. Bij de tegenstelling *uppahḫi* : *piḫḫi* ; *uppahḫun* : *piḫḫun*, cfr. *dahḫi* ; *dahḫun*, laat zich ook *pedahḫi* : *teḫḫi* ; *pedahḫun* : *teḫḫun* licht onderbrengen.

Met deze aanduidingen betreden we een nieuw terrein, dit der

vroegere betrekkingen tusschen *dai-* en *dā-*. De vraag naar hun onderlinge verwantschap en van beider afstamming van een oorspronkelijk bewegingswerkwoord met neutrale beteekenis (zooals de I.-E. basis *ghabh*, waarvan Lit. *gabéti* « aanvoeren, brengen », Oiersch *gabim* « nemen », Miersch *gabaim* « geven », Nl. *geven*, afgeleid zijn), blijve voorloopig liefst onbeantwoord.

Deze verklaring sluit beslist elke verwantschap met I.-E. *dōu* uit, doch deze zal men zonder spijt opgeven.

Tot slot vestigen we nog de aandacht op het Beeldschrifthettisch waar dezelfde verwarring tusschen *dā-* « nemen » en *dai-* « stellen » zich schijnt te herhalen.

Zoo wordt een vorm *tataha* door Hrozný als « ik heb gesteld » en door Meriggi als « ik nam » vertaald. Ook hier ware een nauwkeurig lexicographisch onderzoek volstrekt niet te onpas.

Hett. *tāja-* « stelen ». De vergelijking met Skr. *(s)tāyú-* « dief », Ksl. *tajp* « verhelen », is reeds door Hrozný, *SH*, p. 54, gemaakt, etymologie die semantisch zeer bevredigend is.

Over de I.-E. basis waartoe Skr. *(s)tāyú-* en verwanten behooren, is nog geen eenstemmigheid bereikt. Op gezag van Gr. *τητάομαι*, Dor. *τᾱτάομαι* « derven, beroofd zijn », wordt deze als *(s)tāi* (WP, II, 610) bepaald. Onvereenigbaar hiermee is Lat. *mustēla* « wezel », dat door Schrader, *Bezenberger Beiträge*, XV, 130, als *mus-tēla* « muizendief » verklaard en samen met Skr. *(s)tāyú-* tot één basis herleid wordt. Is Schrader's ontleding juist, dan kan deze basis niets anders dan *(s)tēi* zijn. Nu merkt men dadelijk dat Skr. *(s)tāyú-*, *stená-* « dief », Oiersch *tāid* « dief », Ksl. *tatb* gemakkelijk van *stōi*, *ò*-trap van *stēi*, kunnen afgeleid worden. De eenige vorm die met dergelijk wortelvocalisme onverzoeenbaar is, is Dor. *τᾱτόμενος* « beroofd van ». Hoewel « rooven » en « beroofd zijn » nauw verwante begrippen zijn, is het toch opmerkelijk dat de Grieksche woorden uitsluitend « beroofd zijn van, derven » beteekenen. Zoo wordt *τήτη* door Hesychius als *ἀπορία, ἔνδεια, στέρησις* omschreven. Semantisch is de verbinding van *τᾱτόμενος* en Skr. *(s)tāyú-* derhalve niet beslist onaanvechtbaar.

Anderzijds pleit Lat. *mustēla* duidelijk voor *(s)tēi*, wortelvocalisme dat eveneens voor Hett. *tāja-* waarschijnlijk is ⁽¹⁾. Wat

(1) Uit al de reeds medegedeelde voorbeelden voor de *e*-rij blijkt nu reeds

den *anlaut* betreft, vertoont het Hettitisch den basisvorm zonder *s*, die eveneens voor het Keltisch en het Slavisch betuigd is.

Nevens *tāja-* bestaan in het Hettitisch nog *taišta-* « verhelten », waarover weldra nader zal gehandeld worden, en *ištalkā(i)-* « stelen » (dit laatste woord bij Witzel, *JSOR*, IX, 119). Afgezien van de moeilijkheid van den *anlaut* (cfr. supra, p. 194 v.), herinnert *ištalkā(i)-* treffend aan Got. *stilan*, Nl. *stelen*, die door Persson, *Wzerw*, p. 63, samen met Lat. *stellio* « schurk » tot een basis *stel*, nevenvorm van *ster* en van de basis van (s)*tāyû-*, herleid worden. Hoewel Persson laatste basis als *stāi* bepaalt, zal men opmerken dat *stēi* hier veel beter past; *stel* en *ster* zouden *l-* en *r-* uitbreidingen zijn naast de uitbreiding *-i* in *stēi* (<**stēje*, met compensatorische rekking).

Toch zal men op grond van de tegenstelling in den *anlaut* *tāja-* en *ištalkā(i)-* liefst scheiden.

Nu kan *tāja-* nog op een andere manier verklaard worden, interpretatie die we evenwel met het noodige voorbehoud mededeelen.

Formantisch is *tāja-*, dat ook *dāja-* gespeld wordt, een *je-/jo-* afleiding van een oorspronkelijk **dā-*. Misschien is dit werkwoord **dā-* met *dā-* « nemen » identisch. Ook elders is een semantische overgang *nemen* > *stelen* betuigd, cfr. Skr. *hárati* « neemt » en « steelt », *haraka* « dief ». De tegenstelling tusschen *d* en *t* in den *anlaut* van *d/tāja-* hoeft ons niet meer te verwonderen dan *dai* « hij plaatst » naast *teḫhi* « ik plaats ». Ook *dā-* « nemen » wordt soms met *t* in den *anlaut* geschreven: *tatti* « gij neemt » (*Dupp*, I, 24) en *tummeni* « wij nemen ». Op een mogelijken samenhang tusschen *dā-* en *tāja-* wijst misschien Hett. *taišta-* « verhelten », dat met *tāja-* afwisselt; cfr. Sturtevant, *A hittite Text on the Duties of Priests and Temple Servants*, XVI 22: *ta-ja-at-te-ni*, en ib., XVII 17: *ta-a-iš-te-ni*, JAOS, LIV, 392 en 406. Hoe *taišta-* zich formantisch tot *tāja-* verhoudt, blijft voorloopig duister; zeker is dat beide samenhooren. Verder herinnert de aanwezigheid van *š* in *taišta-* aan *š*-vormen, zg. aorist-*s*, van *dā-* « nemen ».

Hett. *uwa-*, *we-* « komen » wordt door Sturtevant, *C Gr*, § 115,

dat het *e-*, *o*-vocalisme met *h* onvereinigbaar is, terwijl *h* noodzakelijk in de *ā-* en *o-* rijen thuishoort.

met Skr. *dgāt* « hij kwam », Gr. *ἔβην* « kwam », I.-E. *gḥā* vergeleken, etymologie die eveneens door Meillet, *MSL*, XXIII, 258, wordt verdedigd. Op grond van deze en dergelijke vergelijkingen betoogt Sturtevant dat I.-E. *gʷ* in Hett. *w* voortleeft. Het onjuiste van dezen klankregel werd reeds hooger, p. 18, aangetoond. Sturtevant's etymologie wordt dan ook door Benveniste, *BSL*, XXXIII, 137, en Petersen, *Lang*, IX, 20, te recht verworpen. Beide taalkundigen stellen voor Hett. *uwa-*, *we-* met Lat. *vado*, Arm. *gam* « ik kom », I.-E. *ǵā(dh)* (WP, I, 217) te verbinden. Lijkt de nieuwe vergelijking semantisch bevredigend, phonetisch is ze evenwel onjuist. Als hoofdbezwaren tegen de etymologie vernoemen we in de eerste plaats dat een I.-E. basis *ǵā* phonetisch onverenigbaar is met Hett. *uwa-* ⁽¹⁾ en nog veel minder met Hett. *we-*. Verder zijn de meeste taalkundigen het hierover eens dat *uwa-*, *we-* een samenstelling is van het *u*-praefix met den Indo-Europeeschen verbaalstam *ei-* « gaan » en derhalve een nevenvorm is van *pai-* « gaan ». Friedrich, V, II, p. 136, en Götze, *Arch Or*, V, 16¹, bepalen de oorspronkelijke verhoudingen als volgt :

Praes. sg. : **u-ei-ti* > **u-i-zi* > *wizzi* « er geht her » naast **pa-ei-ti* > **pa-i-zi* > *paizzi* « er geht hin » ⁽²⁾.

Praes. pl. 3 **u-i-onti* > **u-i-anzi* > **ujanzi* > *uwanzi* « sie gehen her », door assimilatie van *j* aan *u* ⁽³⁾, naast **pa-i-onti* > **pa-i-anzi* > **pa-janzi* > *pānzi* (contractie, cfr. supra, p. 22) « sie gehen hin ».

Aanvankelijk stonden dus *wizzi* : *uwanzi* en *paizzi* : *pānzi* naast elkaar.

Door analogische aanpassing van het enkelvoud aan het meervoud, verschijnsel dat voor de Hettitische verbaalflexie kenmerkend is, — cfr. *dalijami* « ik laat » naast oorspronkelijk *dalahhi*, vervormd naar pl. 3 *dalijanzi* van *dalā-*, — werden op *uwanzi* schematisch de vormen *uwami*, *uwaši*, *uwatten*, enz. omgebouwd. Deze uitstekende intern-Hettitische verklaring, die tegelijk vormen als *wizzi*, *wit*, *widdu* naast *uwami*, *uwaši* verklaart en ook de nauwe

(1) *BSL*, XXIII, 137, schrijft Benveniste « hitt. *wāmi*, (*u*)*wāmi* ». De uitschakeling van *anlaut-u* en het lengteteeken op *a*, hoewel in den *anlaut* immer *ū-wa-* verschijnt en *a* meestal enkel geschreven wordt, kunnen slechts door de etymologie verklaard worden !

(2) Onopgehelderd blijft het vocalisme van het verbaalpraefix *pe-*, dat in *pai-* opmerkelijk als *pa-* verschijnt ; cfr. *pai-* « geven », supra, p. 157-159.

(3) Götze's verklaring verdient hier de voorkeur boven deze van Friedrich, die betoogt dat in *u-i-anzi*, de intervocalische glijdklank *j* verdween,

syntactische betrekkingen met *pai-* « gaan », asyndese en dergelijke, een passenden uitleg verstrekt, verdient de voorkeur boven een bedenkelijke Indo-Europeesche etymologie, die noch met *uwa-*, noch met *we-* verzoenbaar is en daarenboven met *pai-* geen rekening houdt. Ook zal men aan de verwantschap met *wemija-* « vinden », die door Benveniste en Sturtevant voorgeslagen wordt, zonder spijt verzaken.

Hett. *weh-*, *wah-* « wenden ». Kuryłowicz's vergelijking met Lat. *vārus* « krom » (*Symb. Gramm.*, I, p.95 v.) is door Sturtevant, *Lang*, VI, 149 v., en Pedersen, *Murš Spr*, p. 74, als semantisch ontoereikend verworpen. Lat. *vārus* klimt op tot een I.-E. basis *uā*, waaraan WP, I, 212, de beteekenis « auseinander biegen » toekennen; *weh-*, *wah-* beteekent daarentegen « wenden, keeren »; cfr. Sommer, *Hethitisches*, I, p. 5 v.

Zooals later zal worden aangetoond, wijst de klankgroep *-eh-* eerder op niet-Indo-Europeeschen oorsprong. Over *wehiški/a-* « waken » en *wehiškatala-* « waker », hebben we reeds supra, p. 66, gehandeld.

Na de studie van enkele voorbeelden uit het lexicon, blijven ons nog twee morphemen ter behandeling over: de genitiefuitgang *-aš* van de *a*-stammen en het verbaalsuffix *-na*.

In aansluiting aan Petersen, *AJP*, LI, 252, verklaart Sturtevant, *C Gr*, § 74, 194, den genitiefuitgang *-aš* van de *a*-stammen, *antuḥšaš* « van den mensch »: *antuḥša-*, door I.-E. *-ās*, uitgang van de *ā*-stammen; cfr. Gr. *ῥώρας*, Lat. *familiās*, Got. *gibōs*. Volgens Petersen, *l. l.*, zou het Hettitisch in een ouder taalstadium *ā*-stammen, type Gr. *τιμή*, vertoond hebben. Toen het quantiteitsverschil tusschen *ā* en *a* verloren ging, zouden de uit Indo-Europeesche *ā*-stammen ontwikkelde Hettitische *a*-stammen den nominatiefuitgang *-š* (= I.-E. *s*) van de oorspronkelijk aan I.-E. *o*-beantwoordende *a*-stammen, aanvaard hebben. Bij de alzoo ontstane verwarring tusschen *ā*- en *o*-stammen, werd de regelmattige genitief op *-osjo* der *o*-stammen door den genitiefuitgang *-ās* (<*a+os*) der *ā*-stammen verdrongen.

waarna in *u-anzi* een nieuwe glijdklank *w* ontwikkeld werd om den hiaat aan te vullen.

Het wil ons voorkomen dat deze onheldere verklaring in menig opzicht aanvechtbaar is. Zoo bestaat er een onderlinge verwantschap tusschen de \bar{a} -verlenging in het nomen en deze van het verbum; cfr. Hirt, *Idg Gr*, IV, § 100. Vermits laatstvermelde in het Hettitisch als $-ah(h)$ - verschijnt, verwachten we ons ook aan een ahh -nominaalsuffix. In het Grieksch waar vele \bar{a} -stammen den uitgang $-s$ van de o -stammen in den nominatief bekwamen, werd eveneens de genitiefuitgang der o -stammen op $-os\bar{i}o$, $-oso$ op de \bar{a} -stammen overgedragen, vandaar de Dorische genitief op $-\bar{a} < * \bar{a}o < * \bar{a}so$, de Ionische op $\epsilon\omega < * \eta o < * \bar{a}o < * \bar{a}so$ en de Attische op $-ov$ in plaats van $-\bar{a}\varsigma$. De toestand in het Grieksch is licht verstaanbaar: door het aannemen van $-s$ als nominatiefuitgang is een begin met de morphologische aanpassing van de zeldzame \bar{a} -stammen aan de overtalrijke o -stammen gemaakt. Nu zouden in het Hettitisch de \bar{a} -stammen, na $-s$ van de o -stammen aanvaard te hebben, toch hun genitief aan het regelmatige type op $-os\bar{i}o$ van de o -stammen opgedrongen hebben. Vooral hierom is Petersen's verklaring onbevredigend, dat door deze aanpassing van de o -stammen aan de \bar{a} -stammen de genitief aan den nominatief gelijk werd. Had een oorspronkelijke genitief op $*-a\bar{s}ja$ (= I.-E. $-os\bar{i}o$) voor de a -stammen (= I.-E. o -stammen) bestaan, dan zou het Hettitisch wel nooit dit onderscheid tusschen nominatief- en genitiefuitgang voor een verwarrende gelijkheid van beide naamvallen hebben prijsgegeven.

Veeleer deelen we in dit opzicht Pedersen's opvatting, die in het reeds vermelde geschrift *Études lituaniennes*, p. 23 v., den $a\bar{s}$ -genitief van het Hettitisch en de gelijkheid van nominatief en genitief als een archaïsme verklaart. Volgens Pedersen zouden in het Indo-Europeesch de o -stammen door een onbeweeglijk accent getroffen zijn, zoodat van I.-E. $ni-sd\acute{o}$ -s « nest » de genitief oorspronkelijk ook $ni-sd\acute{o}$ -s was. Dit in tegenstelling tot een paradigma met beweeglijk accent: nom. $p\acute{o}d$ -s « voet »: gen. $p\acute{o}d\acute{o}$ s. Dat deze o -stammen in verschillende naamvallen op $-os$ uitgingen, was van aard om verwarring te stichten. Om de naamvallen toch te onderscheiden, ontleende de taal aan de pronominale o -stammen den ablatief op $-d$ en den genitief op $-os\bar{i}o$; meteen is ook verklaard waarom deze uitgangen slechts bij de o -stammen optreden.

Het ontbreken van een morpheem $*-a\bar{s}ja$, alsook de identiteit van nominatief en genitief bij de Hettitische a -stammen zijn een krachtige steun voor Pedersen's schitterende verklaring.

De gelijkheid van nominatief en genitief is voor de duidelijkheid van de taal een te groote hinderpaal om niet een archaïsme te zijn.

C Gr, § 353, betoogt Sturtevant verwantschap van het Hettitische verbaalsuffix *-na-*, type *ijanna-* « gaan »: *ija-*, met de Indo-Europeesche *nā*-werkwoorden « in spite of differences in conjugation and meaning. »

Deze zelfbekentenis maakt het vrijwel overbodig verdere bedenkingen tegen Sturtevant's verklaring te stellen. Ons onderzoek over de Hettitische *na*-werkwoorden leidde tot uitkomsten, die aanzienlijk van Sturtevant's opvatting omtrent dit punt afwijken. Daar de ruimte waarover deze uiteenzetting zou moeten beschikken zoo goed als geheel uitsluit dat deze zich binnen de lijnen van dit etymologisch onderzoek zou bewegen, hebben we de behandeling van dit onderwerp voor een afzonderlijke verhandeling over Hettitische verbaaluitgangen en verbaalcategorieën voorbehouden.

Phonetisch zou aan I.-E. *-nā-* in het Hettitisch *-nah(h)-* beantwoorden. Hett. *īR-(n)ah(h)-* « tot slaaf maken », *ZAG-(n)ah(h)-* « recht maken », *watarnah(h)-* « mededeelen » zijn hiervan misschien een voorbeeld, hoewel, gezien de zeldzaamheid van een *nah(h)-* suffix, deze drie werkwoorden geheel buiten het raam der gewone Hettitische verbaalklassen vallen.

De causatieve beteekenis, die deze werkwoorden met de *nu-* en *nin-* werkwoorden deelen, mag ons niet misleiden, daar deze waarde ook in een *ah(h)-* afleiding haar verklaring kan vinden. Omstandiger bewijsmateriaal ware hier zeer gewenscht.

*
* *

Aan het einde van deze uiteenzetting zijn al de door Sturtevant, *C Gr*, § 74 en 81, voor *ā* en *ō* aangehaalde gevallen, voor zoover het voorbeelden voor Indo-Europeesche fundamenteele *ā* en *ō* geldt, die tegen onze klanktabel indruischen, behandeld (1). De geldigheid van onze klankregels is na deze ontleding zoo goed als zeker.

(1) De voorbeelden *arha*, *hapati*, *ija-* (*C Gr*, § 74) vindt men besproken, respectievelijk supra, p. 151, 155, 101; de § 81, vermelde voorbeelden voor *ō*, zijn afgezien van *paš-*, *dā-*, gevallen van niet-fundamenteele *ablaut-ō*.

II. NULTRAP.

Zooals hooger, p. 87, aangeduid werd, omvat de studie van den *inlaut* na de behandeling van den voltrap ook deze van den nultrap. Hiermee komt ook het laatste punt uit het descriptieve materiaal ter sprake.

Bij de studie der voornaamste Indo-Europeesche *ablaut*problemen hebben we reeds op de aanwezigheid van een enig schwa als nultrapvocaal in de drie vocaalrijen gewezen, onverwachte moeilijkheid van het Indo-Europeesche vocalisme, waarvan de eindoplossing immer uitblijft. Vooraleer den toestand in het Hettitisch na te gaan, zeggen we reeds nu dat, gezien de beperktheid van zekere etymologische gegevens, geen alleszins overtuigend voorbeeld voor de *ó*-rij kan worden teruggevonden. Bij uitzondering moet ons onderzoek naar de nultrapvocaal zich met berichten over de *e*- en *á*-rijen tevreden stellen.

1. *e*-RIJ.

Reeds bij de studie van den *anlaut* werden enkele gevallen voor de *e*-rij vermeld en werd de aequivalentie I.-E. *ə* = Hett. *a* aangetoond; cfr. supra, p. 103.

Het zal volstaan hier bondig de voorbeelden te herhalen:

Hett. *ašanzi* « zij blijven zitten » = I.-E. *əsónti*; I.-E. basis *ēs*: *əs*, voltrap *ēs* in Hett. *ešzi* « hij blijft zitten ».

Hett. *appanzi* « zij grijpen » = I.-E. *əpónti*; I.-E. basis *ēp*: *əp*, voltrap *ēp* in Hett. *epzi* « hij grijpt ».

Voor den *inlaut* kan men eveneens wijzen op:

Hett. *ḫuwanteš* « winden » = I.-E. *dyāntes*; I.-E. basis *dyē*: *dyə*, voltrap (*á*)*yē* in Lat. *ventus* < **yēntos*.

Naar aanleiding van *titnu-*, *tittanu-* (cfr. supra, p. 201), hebben we eveneens de aandacht op den eigenlijken of zg. tweeden nultrap in *titnu-*, d.i. *ti* (reduplicatie) + *t* (= I.-E. *dh* van *dhē*) + *nu* (I.-E. causatiefsuffix *-neu-*) gevestigd. Dat de *a* van *tittanu-* de schwa-

vocaal zou voorstellen is mogelijk, hoewel niet volstrekt zeker. Opmerkelijk is evenwel het geval van den volledigen nultrap in *titnu-*, herinnerend aan Skr. *dadhumāḥ* « wij stellen », in plaats van **dadhimāḥ*. Een zelfde basisvorm is voor Hett. *zikki-* « plaatsen » betuigd. V, I, p. 81-82, ontleedt Friedrich *zikki-* als *t* » schwundstufigen Stamme *t* zu *tā(i)-* < *idg. dhē* « + iteratief-duratief suffix *ski/a-*. Op grond van den supra, p. 18-19, vermelden spellingregel *t+š>z*, wordt *t+ski/a-* als *zikki/a-* gespeld, waarbij *i* graphische hulpvocaal is ⁽¹⁾ en de dubbele *k-* spelling de oorspronkelijke stemlooze aanduidt.

In het voorbijgaan vermelden we eveneens dat een *ske/o-* afleiding van de basis *dhē*, die voor de Indo-Europeesche talen niet betuigd is, eveneens in het Tocharisch terugkeert: Toch. *tas-*, *tās-*, *tā-sa-mās* « wij plaatsen », B *taš-*, naast *tā-*, hoewel de toestand in deze taal nog tamelijk onhelder blijft; cfr. S.-S.-S., *Toch Gr.*, § 510, p. 420.

Wel zijn voorbeelden voor de *e*-rij niet talrijk, toch wijzen de enkele vermelde gevallen samen met de getuigenissen van den *anlaut* op volgende aequivalentie:

Indo-Europeesch schwa van *ē*: *a*, *i* of *nul* = Hettitisch *a* of *nul*.

Dat het Hettitisch als schwavocaal *a* vertoont, sluit aan bij de eveneens op het gebied der keelklanken vastgestelde overeenkomst tusschen deze taal en de westelijke Indo-Europeesche of *Centum*-talen.

2. *d*-RIJ.

Hett. *palḫi-* « breed » ⁽²⁾: Lat. *plānus* « vlak », Gall. (*Medio-*) *lānum*.

C Gr., § 100, verbindt Sturtevant Hett. *palḫi-* met Gr. *πλατός* « breed », Av. *pərəθu-* « id. », Skr. *pr̥thú-* « id. » en beweert dat Hett. *pal-* aan Gr. *πλα-*, Av. *pərə-*, Skr. *pr̥-*, I.-E. *pḷ-* zou beantwoorden.

(1) Waarschijnlijk is de eerste *i* in *zikki-* < *tš-i-ki-* een anaptyctische vocaal om consonantenopeenhooping te vermijden.

(2) Men vergelijke voor de beteekenis *pal-ḫi-iš* MI-*iš* *da-ga-an-zi-pa-āš* « de breede, donkere aarde » met Skr. *pr̥thivī* « aarde ».

Om de overblijvende bestanddeelen met elkaar te verzoenen, neemt Sturtevant zijn toevlucht tot een vernuftige formule *peleht* » extended base *peleht* or the like, but « *tu* » may be a suffix », die de afwijkingen van *palhi-* en *πλατός* handig samenvat, doch de afwezigheid van een aan de Indo-Europeesche *t* beantwoordende dentaal in Hett. *palhi-* niet rechtvaardigt. Onze opvatting is dat Hett. *palhi-* slechts zijdelings met Gr. *πλατός*, enz. verwant is en rechtstreeks I.-E. *plā*, nultrap van *pelā*, voorstelt, basisvorm die eveneens in Lat. *plānus* (<**plē-nó-*), Gall. (*Medio*)*lānum* terugkeert. Deze meening steunen we onder meer op de spelling: *palhi-* wordt immer *pal-hi-(i-)* en nooit **pa-al-hi-(i-)* gespeld, wat op sonantische natuur van *l* in *pal-* terugwijst; cfr. supra, p. 179. Tevens hebben we hier een treffend voorbeeld voor de equivalentie Indo-Europeesch *ə* = Hettitisch *ḫ*.

Intusschen is *palhi-* ook door Benveniste, *Origines*, I, p. 151, ontleed; doch de door dezen taalkundige voorgeslagen verklaring wijkt aanzienlijk van de onze af. Benveniste vereenzelvigt Hett. *palh-* met I.-E. *pelq* en ontdekt in Hett. *palh-i-*: Lat. *plā-nus* een tegenstelling « thème » I (*wérg*): « thème » II (*wrég*). Als hoofdbezwaren tegen Benveniste's ontleding noemen we: dat een I.-E. basisvorm *pelq* in het Hettitisch als *pe/ilhi-*, gespeld: *pi/c- il(el)-hi-(i-)*, zou verschijnen, vooral daar *i* in de volgende lettergreep veeleer vocaalassimilatie dan vocaaldissimilatie verwekt en **pelhi* derhalve niet *palhi-*, doch *pilhi-* zou worden; verder wijst de consequent doorgevoerde spelling *pal-* op een uitspraak *pḫ-*.

In verband met Lat. *plānus* verwerpen we eveneens Benveniste's verklaring van *plānus* door I.-E. **plā-no-*, hetzij VII ⁽¹⁾ van de basis. Phonetisch kan Lat. *plānus* I.-E. **plā-nó-* of **plā-nó* voorstellen.

Wat ons er toe noopt aan de laatste ontleding de voorkeur te geven, is het morphologisch parallelisme van de Sanskritische deelwoorden, type *pūrṇá-* < **plā-nó-*. Lat. *plēnus* « vol » mag ons hier niet op een dwaalspoor brengen. De aanwezigheid van afleidingen van basisvorm *plē* (VII), *-plēre*, *plērus*, *plēbs*, heeft een oorspronkelijk **plānus* < **plā-nó-* tot *plēnus* omgevormd.

Wat den basisvorm *pelā* betreft, deze is een verlengde vorm van oorspronkelijk *pel*, waarvan een andere, ditmaal door suffix *-eth* verlengde vorm in Skr. *prthú-*, Av. *parəθu-*, Gr. *πλατός*, I.-E. *peleth*

(1) VII beteekent: voltrap in tweede silbe.

optreedt. Opmerkelijk is het, dat het Hettitisch waarschijnlijk ook een vertegenwoordiger van dezen laatsten basisvorm vertoont: Hett. *paltana-* « arm » ⁽¹⁾, dat misschien met Skr. *prthá-* « vlakke hand » verwant is. Talrijk zijn de afleidingen van de basis *pel* die woorden voor « hand » of « schouder » vormen: Gr. *παλάμη* « vlakke band », Lat. *palma* « vlakke hand », Cymr. *llaw* « hand », Skr. *pāṇi-* « hand », enz.

Hoewel geen afleiding van de basis *pel* de betekenis « arm » vertoont, is verwantschap tusschen Hett. *paltana-* « arm » en Skr. *prthá-*, enz. niet uitgesloten. De semantisch parallele basis *pet* « uitbreiden » (WP, II, 18) telt onder haar afleidingen: Av. *paθana-* « breed », Gr. *πετάνωμι* « uitbreiden », Lit. *petỹs* « schouder », Ags. *foeþm* « de beide uitgestrekte armen ».

Dergelijke semantische ontwikkeling kan zich ook bij Hett. *paltana-* voorgedaan hebben. Doch zoolang Indo-Europeesche verwanten van de basis *peleth* met deze betekenis onbetuigd blijven, zal men deze etymologie als voorbarig beschouwen.

Phonetisch zou *paltana-*, immer *pal-la-na-* geschreven, overigens nauwkeurig aan I.-E. *pl̥th-*, Skr. *pr̥th-*, Gr. *πλατ-* beantwoorden ⁽²⁾.

Tot slot vestigen we nog de aandacht op Hett. *palhan*, dat door Sturtevant als « a broad vessel » vertaald en met *palhi-* etymologisch verbonden wordt. Daar ^{DUG}*pal-ha-an*, KUB, XVII 5 II, in duplicaat naast DUG *pal-ḫi* « een breede vaas » verschijnt, is deze veronderstelling zeer waarschijnlijk, hoewel *palhan* voor 't overige zelden voorkomt.

Ook verschijnt *palhi-* in den naam van den orakelvogel *pittar-palhiš* « breedwiek »; het eerste bestanddeel *pittar* is verwant met Hett. *piddā(i)-* « lopen, vluchten, vliegen », Gr. *πέτομαι* « vliegen », *πτέρον* « vleugel », Skr. *pátra-* « id. ».

Hettitische werkwoorden, wier stam uitgaat op *-ḫ(h)*, worden door Sturtevant, *C Gr*, § 348, in een afzonderlijke verbaalklas ondergebracht, indeeling die evenwel morphologisch noch semantisch

(1) De betekenis « arm » voor Hett. *paltana-* wordt door den vocabulariumtekst VAT, 7478 II 13, verzekerd: *pal-la-na-aš* = (Akk.) *a-ḫu* « arm ».

(2) Achteraf stelden we vast dat deze etymologie, zonder commentaar noch voorbehoud, reeds door Hrozný, *SH*, p. 35, verdedigd werd.

kan gewettigd worden. Enkele onder deze werkwoorden zijn blijkbaar Indo-Europeesch ⁽¹⁾:

Hett. *šanĥ(h)*- « streven, zoeken » ⁽²⁾: Skr. *sanóti* « bereikt », Gr. *ἤνεσα* « volvoerde ».

De Indo-Europeesche woorden klimmen op tot een basis *sen(ā)*, waaraan WP, II 493, de beteekenis « bereiten, ausarbeiten, vollenden, erzielen » toekennen. Hierbij merkt men dadelijk op dat het Indo-Europeesch veeleer de voltooide handeling, het Hettisch daarentegen het processus van de werking aanduidt. Ook elders herhaalt zich dit verschijnsel: bv. Gr. *κίχάνω* « komen » vergeleken bij Nl. *gaan*, beide afleidingen van een I.-E. basis *ghē(i)* « een plaats verlaten en zich in beweging stellen ». De etymologie *šanĥ(h)*-: *sanóti* kan derhalve behouden blijven, vooral daar Hett. *šanĥ(h)*- in zijn beteekenis geheel door Akk. *ba'ū* « streven, zoeken » is beïnvloed; cfr. Sommer, *Hethitisches*, II, p. 46. Hierbij zal men opmerken dat fonetisch *šanĥ(h)*- nauwkeurig aan Skr. *sani*- beantwoordt.

Hett. *tarĥ(h)*- « vermogen, kunnen, overwinnen », *tarĥwila*- « dapper, heldhaftig », cfr. voor de beteekenis Lat. *fortis*, enz.; voor den vorm Gr. *θράνος* « bank », I.-E. *dherā*.

Door Kuryłowicz, *Symb. Gramm.*, I, p. 95 v., werd dit woord met Skr. *tirāti*, *tāratī* « zet over, overtreft » vergeleken, etymologie die nog door Benveniste, *Origines*, I, p. 151, wordt aanvaard ⁽³⁾.

(1) Natuurlijk is Hett. *parĥ(h)*- « opjagen, najagen » niet met Gr. *περὶννιμι* « verkoopen » of met *περδω* « doorboren, oversteken » verwant. Semantisch is deze vergelijking onhoudbaar. Kuryłowicz, *Études ie*, I, p. 73, vertaalt *parĥ(h)*- door « aller en voiture », beteekenis die volstrekt niet voor Hett. *parĥ(h)*- past; cfr. trouwens voor *parĥ(h)*-, Friedrich, V, I, p. 64, 165.

Ook de door Sturtevant voorgestelde verwantschap met Hett. *parš*- « wegvluchten » is semantisch onjuist.

(2) Wat de beteekenis betreft, beantwoordt *šanĥ(h)*- aan Lat. *petere*. Opmerkelijk is evenwel de beteekenis « schoonvagen, keren » die ook voor *šanĥ(h)*- betuigd is. *Glossary*, s. v., scheidt Sturtevant beide woorden, hoewel het gepaster schijnt één werkwoord te behouden. Dezelfde dubbele beteekenis is eveneens voor Hett. *hurn*- « streven, keren » betuigd; cfr. Ehelolf, *KlF*, I, 146-149. Of *hurn*- *šanĥ(h)*- beïnvloed heeft, blijve voorloopig liefst onbeantwoord. Door Akk. *ba'ū* « streven », waarmee Hett. *šanĥ(h)*- nauwe betrekkingen onderhoudt, kan de beteekenis « keren » niet verklaard worden.

(3) Zoo ontdekt Benveniste in Hett. *tarĥ(h)*- naast Lat. *(in)trāre*, *trāns* een

De I.-E. basis *ter* (WP, I, 172) waartoe *tirdti*, *táratí* behooren, beteekent duidelijk « door iets heen dringen » en heeft deze louter plaatselijke beteekenis in alle taalgroepen bewaard: Alb. *š-tir* « overzetten », Gr. *τέρμα* « eindpunt », Lat. *intrāre* « binnentreden ». Deze zin is ook oorspronkelijk in het Indo-Iraansch; volgens Uhlenbeck, s. v., verloopt bij Skr. *táratí* de semantische ontwikkeling als volgt: *setzt über, gelangt hinüber, macht durch, überwindet, rettet*.

Daarentegen beteekent het Hettitische woord oorspronkelijk « vermogen, kunnen », beteekenis die duidelijk te voorschijn treedt in den tekst *KBo*, V 9 III 4: *ku-u-un-wa me-mi-ja-an* 5. *Ú. UL tar-aḫ-mi nu-wa-ra-an* *Ú. UL DÚ-mi* « deze zaak kan ik niet en doe ze evenmin. »

Hoe zich hieruit de gewone beteekenis « zegevieren » ontwikkelt, is licht verstaanbaar.

Kuryłowicz's ontleding loopt derhalve uit op de vereenzelviging van twee woorden, die in hun verwijderde beteekenis toevallig overeenstemmen, doch wier oorspronkelijke zin geheel verschilt: Hett. *kunnen* = I.-E. *door iets heen dringen*.

Een andere verklaring voor *tarḫ(h)-* is deze van Sturtevant, die *tarḫ(h)-* geruimen tijd met Skr. *trāsati* « siddert » heeft verbonden; cfr. *Lang*, IV, 161. Ook deze etymologie zal wel niemand's instemming wegdragen.

De vergelijking die naar onze opvatting nog het waarschijnlijkst is, is deze met de I.-E. basis *dher* (WP, I, 860). Zooals bekend, beteekent deze basis « houden, vasthouden, vestigen » en vandaar « sterk staan, kunnen, dapper ». Een met *tarḫ(h)-* verwant Hettitisch woord *tarḫwila-* « dapper », beantwoordend aan Sum. UR.SAG, Akk. *ḫarrādu* « sterk, heldhaftig » (cfr. Götze, *Madd*, p. 46, 138), stemt, wat de beteekenis betreft, met Lat. *fortis* « dapper » (I.-E. *dherǵh*); Gr. *θρασύς* « id. », Toch. *tsraši* « id. », *traṣṣune* « dapperheid » (I.-E. *dhers*, cfr. Skr. *dhṛṣṇóti*); On. *djarfr* « moedig » (I.-E.

voorbeeld van « thème » I (*wérg*) naast « thème » II (*wrég*)! Afgezien van de semantische onmogelijkheid der etymologie, kan Hett. *tarḫ(h)-* niet een I.-E. *ter*?² voorstellen. Sturtevant's klankregel dat I.-E. *e* vóór *r* + *consonant* in het Hettitisch *a* wordt (C Gr, § 76), steunt op valsche vergelijkingen of op een verkeerde interpretatie van juiste etymologieën. Hett. *erteni* « gij komt », *merta* « hij stierf », beantwoordend aan I.-E. *er* en *mer*, laten geen twijfel omtrent de ongeldigheid van Sturtevant's formule over.

dherbh) nauwkeurig overeen. Formantisch beantwoordt *tarh(h)*- aan Gr. *θρᾶνος* « bank », Boeot. *θρᾶννξ* « stoel », vormen die op een Oer-grieksch **θρᾶ-* terugwijzen. Gezien een basisvorm *dherā* tot nog toe buiten het Grieksch niet betuigd was, werd **θρᾶ-* liefst tot I.-E. *dhṛ̥*, SS ⁽¹⁾ van *dherē* ⁽²⁾, herleid; cfr. WP, l. l. In aansluiting aan de reeds vermelde voorbeelden *palhi-*, *šanh(h)*- en het weldra te behandelen *walh(h)*-, zijn we geneigd ook de *h(h)* van *tarh(h)*- als ə, nultrap van *ā*, te verklaren. Alleszins overtuigend mag de etymologie *tarh(h)*-: *fortis* echter niet heeten, daar een algemeene beteekenis « dragen, steunen » tot nog toe niet voor het Hettitisch betuigd is.

Dat het uitvallen van één voorbeeld, dat nog een voorloopig karakter draagt, de geldigheid van een op overtuigende voorbeelden als *palhi-*, *šanh(h)*-, *walh(h)*- gesteunden klankregel niet verzwakt, zal wel niemand ons betwisten.

Hett. *walh(h)*- « slaan, aanvallen »: Lat. *vulnus* « wonde »; Tsjech. *váleti* « beoorlogen », *valka* « oorlog »; Opr. *ūlint* « strijden »; Gall. *gweli* « wonde »; Gr. *ὀδλή* « wonde »; Mnd. *wlete* « wonde », D. *verletzen*; I.-E. *uel(ā)* (WP, I, 304).

Deze etymologie, die eveneens door Benveniste, *BSL*, XXXIII, 137, wordt verdedigd, vervangt deze van Sturtevant, die, *C Gr*, § 148, Hett. *walh(h)*- « slaan » met Gr. *βάλλω* verbindt. Dat deze vergelijking semantisch en fonetisch, — cfr. voor dit laatste punt supra, p. 18, — onjuist is, hoeft geen nader betoog.

In tegenstelling tot *hullā-*, dat op de volledige vernietiging van een leger doelt, duidt *walh(h)*- veeleer het begin van de vijandelijkheden aan: « er op loslaan, aanvallen ». Een oorspronkelijke beteekenis « slaan » is evenwel op vele plaatsen nog zichtbaar. Zoo wordt *walh(h)*-, *walhanna-* vaak bij muziekinstrumenten aangewend, o. a. *KUB*, XI 21a I 4; *KUB*, XI 13 V 20 en *KUB*, XI 34 IV 12. *Bo*, 2435 I 21, wordt van de mishandelde godenmoeder gezegd: *an-na-āš DINGIRLIM-āš iš-ḫa-aḫ-ru-wa-an-za na-āš iš-ḫa-aḫ-ru-it wa-al-ḫa-an-za* « de moeder van den god (was) weenend en ze weende, geslagen wordende (omdat ze geslagen werd). »

In het *Wetboek*, § 3, verschijnt volgende bepaling:

tak-ku LÚ-an na-āš-ma SAL-an EL.LAM wa-al-aḫ-zi ku-iš-ki

(1) SS beteekent: nultrap in beide lettergrepen.

(2) tot *dherē* behoort o. a. Lat. *frētus* « steunend op ».

na-dš a-ki « indien iemand ofwel een man ofwel een vrije vrouw slaat (kwetst) en deze sterft. »

Het aanwenden van *walh(h)*- als krijgsterm is ook zonder semantischen commentaar begrijpelijk. Nochtans is het opmerkelijk dat talrijke afleidingen van de I.-E. basis *uel*, bij WP onder de hoofding « Schlachtfeld » verzameld, eveneens in deze bepaalde begripssfeer thuishooren.

Formantisch beantwoordt Hett. *walh(h)*- nauwkeurig aan I.-E. *uol̥*. Reeds Gr. *οὐλή* < * *uol-nā* of * *uol-sā* maakt het bestaan van een verlengden basisvorm *uelā* zeker.

Tot slot vestigen we de aandacht op de spelling. Uit de door Götze, *Madd*, p. 46-47, verzamelde spellingen voor *tarh(h)*-, *šanh(h)*- en *walh(h)*- blijkt duidelijk dat de eindconsonant *h* intervocalisch dubbel geschreven wordt. Natuurlijk kan deze regel niet gelden van gevallen als *tar-ah-mi* en *pal-hi-(i)*-, waar *h* niet intervocalisch is.

In verband met de voor de *ā*-rij medegedeelde voorbeelden wijzen we er eveneens op dat overal *h(h)* na sonant verschijnt, vaststelling die Meillet's bewering, dat de meeste tweelettergrepige zware bases een sonant als tweede consonant vertoonen, treffend komt bevestigen; cfr. *Introduction*⁷, p. 162.

Uit bovenstaande voorbeelden leiden we een nieuwe en laatste aequivalentie af:

Indo-Europeesch schwa van *ā* = Hettitisch *hh*.

* * *

Aan het einde van deze uiteenzetting vermelden we nog een in de *C Gr* herhaaldelijk voorkomende etymologie, die hoewel met onzen klankregel in overeenstemming, wegens semantische bezwaren, beslist dient geweerd te worden.

Hett. *šuhhā*- « uitschudden, ledigen » wordt door Kuryłowicz, *Symb. Gramm.*, I, p. 95 v., met Skr. *śuvāti* « zet in beweging », *śavitār*, enz. verbonden ⁽¹⁾. Sturtevant, *C Gr*, § 144, daarentegen, betoogt verwantschap met Gr. *ῥεῖ* « regent ». Om de etymologie waar-

(1) Met de I.-E. basis *seu* « in beweging zetten » zouden we dan nog liever

schijnlijker te maken, vertaalt Sturtevant *šuhhā-* door « to sprinkle » en wordt ook Hett. *šuhha-* « dak » door een licht te vatten associatie met « regen » tot dezelfde alleszins merkwaardige woordfamilie gerekend. Naar Götze, *KIF*, I, 229, duidelijk heeft bewezen, beteekent *šuhhā-* « eine besondere Art des Setzens, Legens, Stellens »; als object heeft *šuhha-* ook vaste voorwerpen bij zich, o. a. brood, zoodat elke verwantschap met I.-E. *seu* « vocht, vocht persen » onmogelijk wordt en Sturtevant's hypothese valt.

Aan *šuhhā-* werd *išhuwwā-* « werpen, wegslingeren » met behulp van « *i* prothétique » door Kuryłowicz, *l. l.*, verbonden. Na onze uiteenzetting, supra, p. 194 v., is de waarde van dergelijke prothetische vocaal vrijwel problematisch. Ook zal men opmerken dat, afgezien nog van den *anlaut*, de consonantenopeenvolging in beide woorden verschilt: *šuhhā-* onderstelt *š-w-h*, *išhuwwā-* daarentegen *š-h-w*. Volgens Sturtevant zou *išhuwwā-* een afleiding zijn van een aan Skr. *īsu-* « pijl » beantwoordend naamwoord. Uitgangspunt tot deze zonderlinge etymologie is het optreden van « pijl » als een der vele objecten van *išhuwwā-* « werpen, wegslingeren », cfr. Akk. *nadānu*. Ook alterneeren *išhuwwā-* en *šuhhā-* vaak in éézelfde gebruik, hoewel tusschen beide termen toch een merkelijk verschil te bespeuren valt.

De gegevens van den nultrap kunnen derhalve in volgende klanktabel samengevat worden :

Indo-Europeesch schwa *ə* van *ē* = Hettitisch *a*, *nul*.

Indo-Europeesch schwa *ə* van *ā* = Hettitisch *hh*.

ALGEMEENHEID VAN DEZE KLANKREGELS.

Zooals bij den *anlaut* en den *inlaut* nultrap geschiedde, willen we ook voor den nultrap op grond van eventueele etymologische bedenkingen de proef met de door ons vastgestelde klankregels nemen. Ook hier zal uit deze critische ontleding het volkomen

Hett. *šuwwā-* « verdrijven » verbinden, hoewel ook deze vergelijking *se-* mantisch niet zeker is.

Onwaarschijnlijke bespiegelingen koppelt Sturtevant aan *šuwwā-*, waar hij dit woord door « press out, fill, give as security » vertaalt en met I.-E. *seu* « vocht, vocht persen », Skr. *sōma-* « soma », *savā-* « persen van de soma » etymologisch verbindt.

betrouwbare karakter van onze klankwetten duidelijk blijken. Daar de meeste voorbeelden voor den nultrap reeds naar aanleiding van den voltrap behandeld werden, mogen we ons vaak tot de verwijzing naar dit deel van onze uiteenzetting beperken.

Zoo kan de *-a-* in Hett. *datteni* « gij neemt » niet als schwavocaal van Indo-Europeesche fundamenteele *ǵ* opgevat worden, vermits Hett. *dā-* « nemen » niet met I.-E. *dōu* « geven » verwant is; cfr. *supra*, p. 206-208.

Eveneens kan *-na-* in Hett. *tarnatten* « gij liet » niet de nultrap zijn van I.-E. *-nā-*, gezien de Hettitische *na*-werkwoorden niet met de Indo-Europeesche *nā*-verba kunnen vergeleken worden; cfr. *supra*, p. 213.

De *-a-* van *tittanu-* « plaatsen » is niet de nultrap van I.-E. *ā*, vermits *tittanu-* niet met I.-E. *st(h)ā*, doch met I.-E. *dhē* verwant is; ook is het niet volstrekt zeker dat Hett. *-ta-* aan I.-E. *dhə* van *dhē* zou beantwoorden; cfr. *supra*, p. 200-201.

Evenmin stelt de *-a-* in *ištapp-* een schwavocaal van I.-E. *ā* voor; cfr. *supra*, p. 199-200.

Één der door Sturtevant, *C Gr*, § 86, aangehaalde voorbeelden voor de vertegenwoordiging van *ə* in het Hettitisch, heeft recht op een bijzondere behandeling: Hett. *maklant-* « mager », dat door dezen taalkundige met Lat. *macer* « dun », Gr. *μακρός* « lang », Gr. *μακρόνός* « lang, slank » vergeleken wordt. In verband met deze etymologie wijzen we op een onnauwkeurigheid bij de vaststelling van den I.-E. basisvorm. De heerschende opvatting, die ook door WP, II, 223, wordt gedeeld, verbindt de Indo-Europeesche woorden tot één basis *māk*: *māk*: « lang, mager ».

Nu valt het dadelijk op dat de tot deze basis gerekende woorden nooit beide beteekenissen tegelijk vertoonen. Lat. *macer* beteekent alleen « mager », Gr. *μάκρος* en Av. *mas-* slechts « groot ». Zoodat de ééne basis veeleer in twee bases met verschillende beteekenissen en afwijkend vocalisme dient gesplitst: *mēk*: *māk* « mager » en *māk*: *māk* « groot ».

Tot de laatste basis rekenen we: Av. *mas-* « lang », Gr. *μάσσων*

« langer », *μήκιστος* « langste », *μήκος*, Dor. *μᾶκος* « lengte », *μακρόν* « lang, slank », *μακρός* « lang ».

Van de basis *mēk*: *māk* « mager » verschijnt de nultrap *māk* in Lat. *maceo* « mager zijn », *macer* « mager », *macies* « magerheid », Ohd. *magar*, Nl. *mager*; de voltrap *mēk* daarentegen in On. *smār* (<*smēko-s) « klein, gering », Ohd. *smāhi* « klein, gering, ellendig ».

Deze opvatting omtrent een dubbele basis *mēk*, *māk*, die reeds door Falk-Torp en Curtius (aangehaald bij WP) werd voorgeslagen, vindt in Hett. *maklant*- « mager » een krachtigen steun. Dit woord klimt dus waarschijnlijk met Lat. *macer*, Ohd. *magar* tot de basis *mēk*: *mōk* op.

Een laatste opwerping die nog onbeantwoord bleef, is Sturtevant's verklaring van den uitgang *-a* van het onzijdig meervoud.

Als meervouduitgangen fungeeren in het Hettitisch *-i/eš*, *-uš*, *-aš*, die respectievelijk in nominatief, accusatief, genitief of datief optreden. Deze regel wordt evenwel door vele uitzonderingen gekruist; vaak zelfs verdringt het enkelvoud geheel het meervoud. Zooveel is duidelijk dat het Hettitisch hier Indo-Europeesche uitgangen verloren heeft en ter onderscheiding der naamvallen naar nieuwe hulpmiddelen moest grijpen. Zoo zijn de uitgangen *-i/eš*, *-uš*, *-aš*, strikt genomen, uitgangen nominatief meervoud van *i*-, *u*- en *a*- stammen, die secundair over het flexiesysteem van het naamwoord werden herverdeeld.

Ingewikkelder nog is de toestand in het onzijdig meervoud: hier verschijnt *a* bij de *i*- en *u*-stammen, waarbij reeds het uitsluitend van contractie bij *mekkaja* « groote », *idalawa* « booze » een laten oorsprong verraadt.

De *r/n*- stammen vertoonen *i*, uitgang die volgens Sturtevant van Lúwischen oorsprong zou zijn ⁽¹⁾. Herhaaldelijk neemt het enkelvoud de rol van het meervoud over. Midden deze veelsoortigheid van morphemen, duikt bij de dentaalstammen nogmaals een uitgang *-a* op: *humanda* « alle » van *humant*-. Ook enkele *r/n*-stammen vertoonen in plaats van *i* een morpheem *a*: *pahhura* « vuren », *uddara* « zaken »; cfr. Götze, *Mu*, p. 223-224. Dat ten overstaan van dergelijke verwarring, die het verdwijnen van het

(1) *C Gr*, § 201, op grond van het aanwenden van het Sumerische collectief-suffix *ĜIA* na deze vormen; twijfelachtig.

meervoud in het Hettitisch ⁽¹⁾ duidelijk aanwijst, elke vergelijking met Indo-Europeesche uitgangen liefst moet achterwege blijven, hoeft wel niet nader gezegd. Nochtans betoogt Sturtevant, *C Gr.*, § 201, dat -*a* met den uitgang van Skr. *yugā* « jukken », Gr. *ζυγά*, Lat. *juga* verwant is. Reeds de afwezigheid van collectiefstammen op -*ā* in het Hettitisch (cfr. *supra*, p. 212), maakt deze interpretatie hoogst bedenkelijk. Verder is het eenige voorbeeld van onz. pl. van een *a*-stam, dat Sturtevant ten gunste van de theorie weet aan te voeren Hett. *parna*, acc. pl. van *parna*- « gebouw, hoeve », woord dat blijkbaar niet van Indo-Europeesche herkomst is (cfr. Lyk. *prñawayā* « ik bouwde ») en waarvan de grammatische verklaring voorloopig duister blijft; cfr. Sturtevant, *C Gr.*, § 201 en Götze, *ZA N.F.*, II, 17, 261-266.

Een tweede door Sturtevant voorgestelde interpretatie verbindt -*a* met den uitgang van Skr. *bṛhānti* en aanziet derhalve *a* als schwavocaal van I.-E. *ā*. Feitelijk loopt ook deze verklaring uit op het aanvaarden van een collectiefstam op -*ā* in het Hettitisch. Het onjuiste van deze bewering hebben we reeds naar aanleiding van onze bespreking van den genitief op -*aš* bij de *a*-stammen aangetoond.

Eerder nog zouden we geneigd zijn op grond van Hett. *udnē* « land » het bestaan van een collectiefstam op -*ē*, herinnerend aan de vijfde Latijnsche verbuiging, voor het Hettitisch te aanvaarden ⁽²⁾. Immers *udnē*, dat niet in het meervoud verbogen wordt, vertoont een duidelijk collectieve waarde, die vaak nog door het *ant*-suffix, *udnejant*-, versterkt wordt. Spijtig genoeg is *udnē* tot nog toe de eenige vertegenwoordiger van deze nominaalcategorie. De *a* van het onzijdig meervoud kan derhalve als schwavocaal van *ē* verklaard worden. In den grond achten we deze verklaring evenwel overbodig. Dat de oplossing van het probleem op andere wegen dient gezocht, bewijst het gelijktijdig optreden

(1) Opmerkelijk is dat onder Hettitischen invloed de Akkadische teksten van Boghazkeui dezelfde, evenwel niet zoo ver gevorderde syntactische bijzonderheid vertoonen; cfr. Friedrich, V, II, p. 149-150 en *ib.*, p. 147-148, waar eveneens op de onder Hettitischen invloed ontstane verwarring tusschen mannelijk en vrouwelijk in het Boghazkeui-Akkadisch wordt gewezen.

(2) Dat het Indo-Europeesch naast *iā*-, *ā*-stammen ook *iē*-, *ē*-stammen vertoont heeft, blijkt duidelijk uit Cuny's artikel *Réflexions sur le type χρῆ (ζῆν etc.) et le type ἡχώ*, *Symbolae Grammaticae*, I, p. 85-94.

van *-a* en *-i* bij de *r/n*- stammen, *a : i*- verwarring die aan de reeds behandelde *a : i*- alternantie herinnert ; cfr. supra, p. 19-20. Götze, l.l., verwijst eveneens naar het optreden van een *i*-stam in het onzijdig meervoud naast enclitisch *-a*-, verklaring die ons echter op grond van de supra, p. 89, 102, over *-a*- en *-i*- verstrekte bijzonderheden, onbevredigend toeschijnt.

*
* *

Uit al het bovenstaande blijkt wel dat nergens onze klankregels ernstige opwerpingen ontmoeten en dat hun geldigheid dan ook vrijwel boven allen twijfel verheven is.

*
* *

Met de behandeling van den nultrap besluiten we de studie van de Hettitische etymologische gegevens, lang en moeizaam onderzoek dat, stap voor stap voortschrijdend, geleid heeft tot de vaststelling van een aanzienlijk feitenmateriaal, dat aan de verklaring van den *h*-klank tot uitgangspunt zal dienen. De alzo verzamelde feiten zijn echter niet zonder onderling verband ; alle wijzen ze op bepaalde regels, die in onze klankwetten zijn vastgelegd.

Hielden de voorgaande bladzijden zich uitsluitend met het descriptieve materiaal bezig, naar den algemeen geldenden achtergrond van phonetische wetten en verschijnselen, die achter dit alles schuilt, mag het onderzoek niet stilstaan. Oogmerk bij dit deel van onze studie is het bepalen van zulke phonetische interpretatie, die meer dan een vernuftige linguïstische formule, op een waarschijnlijk reëel bestaan mag terugblikken, en die de betrekkingen tusschen den Hettitischen *h*-klank en het Indo-Europeesche vocalisme voor goed in een sluitend systeem van phonetische beantwoordingen weet in te schakelen.

Deze taak is natuurlijk veel lastiger en ook veel kiescher, daar aanleg en opvatting van den schrijver ten overstaan van bepaalde *ablaut*problemen reeds spoedig in dergelijke studie een naar een vooropgezet oordeel zweemende rol dreigen te spelen. Doch, zonder algemeene beginselen is elke wetenschappelijke arbeid, en in het bijzonder ook elke linguïstische studie vrijwel onbestaanbaar. Daarom mag men, zodra de verklaring aanvangt, nog de meening zijn toegedaan dat het meerendeel der verschijnselen zich aan een

critisch oordeel onttrekken, dat de taalkundige slechts tastend een weg kan opgaan, voerend naar conclusies die een voorloopig en vaak hypothetisch karakter dragen, toch is hier de voor een verder onderzoek noodzakelijke grondslag van algemeene formules, waarvan elke afzonderlijke studie hoeft uit te gaan en waartoe elk gegeven ook dient herleid, nauwkeurig bepaald en blijvend vastgelegd.

DERDE DEEL

VERKLARING VAN DEN *H*-KLANK

VOORAFGAANDE BEMERKINGEN.

Het eerste deel van onze studie, dat gewijd is aan het *h*-probleem in betrekking tot het Indo-Europeesche vocalisme, heeft ons met voldoende zekerheid over het intern-Hettitische materiaal ingelicht en duidelijk het bestendige karakter van den Hettitischen *h*-klank in het licht gesteld. Uitzondering hierop maken alleen die woorden, wier uiterlijke verschijning in de taal, afgezien van een *h*: *nul*-, *h*: *k*- of *h*: *r*- alternantie, reeds genoeg uitzonderlijke trekken vertoont om den critischen beschouwer dadelijk het woord exotisch in de gedachten te roepen. Wil een studie over de Hettitische *h* en haar betrekkingen tot het Indo-Europeesche vocalisme tot steekhoudende gevolgtrekkingen leiden, dan is het duidelijk dat met dergelijke woorden geen rekening mag worden gehouden. Nochtans hoort men in sommige taalkundige kringen vaak de meening verdedigen dat de studie van een bepaalden klank den geheelen woordenschat, met inbegrip van vreemde termen, moet omvatten. Het ongegronde en onmethodische van zulk standpunt is te in 't oog loopend om een lange weerlegging te vereischen. Hier weze met één voorbeeld aangetoond dat dergelijke methode op onze moderne talen toegepast tot ongerijmde conclusies leidt. Zoo zal wel niemand uit de in onze kranten voorkomende spellingen *Tsjecho*- of *Tcheko*- voor het land *Československo*, durven te besluiten dat in het Nederlandsch de klankgroepen *sj*, *ch*, *k* dezelfde uitspraak vertoonen. Veeleer geldt het hier de benaderende weergave van een in onze taal ontbrekende Slavischen klank. En om tot het Hettitisch terug te keeren, zal geen taalkundige op grond van de tegenstelling *zašhi*-: *tešha*- (1)

(1) cfr. *supra*, p. 53.

de meening zijn toegedaan dat dit voorbeeld wel van aard is om op de phonetische natuur van de Hettitische *t* licht te werpen. Waar elders Hett. *t* uitsluitend aan I.-E. *d*, *dh*, *t*, *th* beantwoordt en nergens met *z* afwisselt, draagt de tegenstelling *zašhi-* : *tešha-*, *zazhi-* klaarblijkelijk het kenmerk van vreemde herkomst. Hetzelfde geldt eveneens van de *h*, die in duidelijk Indo-Europeesche woorden nimmer met *k*, *r*, of *nul* alterneert en deze typische wijzigingen slechts bij uitheemsche bestanddeelen in den woordenschat vertoont. Dat we deze vreemde termen niet in ons onderzoek naar de phonetische natuur van *h* betrekken, steunt derhalve niet op een vooropgezette idee. Willekeurig zou het pas dan heeten, indien we de *h* : *nul*-, *h* : *k*- en *h* : *r*- alternanties als uitsluitend criterium tot het vaststellen van het exotische karakter van een bepaald woord zouden aanwenden. Wie evenwel ons hoofdstuk *Het descriptieve Hettitische materiaal*, p. 48-57, herleest, zal spoedig inzien dat we dergelijke sophistische redeneering, die in den grond op een *circulus vitiosus* zou neerkomen, niet hebben toegepast.

Bij al de door ons behandelde gevallen is vreemde oorsprong reeds op gezag van andere factoren waarschijnlijk en speelt de *h* : *nul*-, *h* : *k*- of *h* : *r*- alternantie slechts de rol van aanvullend bewijs.

Waar het onderzoek naar den oorsprong van *h* tot de Indo-Europeesche bestanddeelen van den woordenschat beperkt blijft, dient de vraag naar de phonetische natuur van *h* in de Hettitische leenwoorden niet eens gesteld. Hoe talrijk deze ook zijn, voor onze kennis van den Indo-Europeeschen *h*-klank zijn ze even overbodig als de hooger aangehaalde *sj* : *ch* : *k*- alternanties voor de studie van de Nederlandsche *s*-, *j*-, *ch*- en *k*- klanken.

Één opwerping die onmiddellijk kan worden gesteld willen we reeds hier vermelden en met één woord beantwoorden, met name, dat deze in leenwoorden aanwezige *h*-klank in het Hettitisch een verdere uitbreiding zou hebben genomen en secundair ook in Indo-Europeesche termen zou zijn opgetreden. In de onderstelling van dergelijke innovatie wil het ons vrijwel onbegrijpelijk voorkomen dat aan een geïnnoveerden klank een zóó nauwkeurige plaats in de consonantische structuur der taal aangewezen werd, dat dit phoneem uitsluitend in de *á*- en *ó*-vocaalreeksen en niet in de *e*-, *a*- en *ò*- rijen zou optreden. Naar aanleiding van W. Petersen's theorie wijden we verder aan deze opwerping de aandacht, die ze verdient ; cfr. infra, p. 236 v.

Hoewel een algemeen aanvaarde oplossing van het *h*-probleem nog niet gegeven werd, toch hebben de reeds verdedigde opvattingen omtrent dit vraagstuk een menigte feiten en waarschijnlijkheden naar voren gebracht, die bij elk nieuw onderzoek dienen onder 't oog genomen en die anderzijds het vraagstuk merkkelijk hebben vereenvoudigd. De mislukking toch van een vorige poging is een waarschuwing bij een volgend onderzoek en ieder overwonnen standpunt beteekent tegelijk een wapen voor een nieuwe oplossing.

Sturtevant's opvatting dat *h* een in het Hettitisch en derhalve in het Indo-Hettitisch sterk gearticuleerde klank was, die echter in het Indo-Europeesch verloren ging, is de eenvoudigste theorie die evenwel niets over aard en bijzonderheden van den *h*-klank leert, noch eventueele sporen van zijn vroeger bestaan in het Indo-Europeesch laat vermoeden. De overige verklaringen, die we in ons historisch overzicht volledig hebben samengevat, steunen uitsluitend op en reiken ook niet verder dan enkele etymologieën, die op zichzelf zelfs geen geringen graad van waarschijnlijkheid vertoonen en volstrekt niet passen in een algemeen raam, dat de betrekkingen tusschen de Hettitische *h* en het Indo-Europeesche vocalisme op grond van den volledige woordenschat tot een sluitende eenheid wil herleiden.

De opwerping dat dergelijke overeenstemming niet vereischt is, vermits ook in de Indo-Europeesche talen *h* meestal van uiteenloopenden oorsprong is, schijnt volstrekt geen afdoende bewijskracht in zich te bevatten. Immers, bij waarlijk treffende vergelijkingen tusschen Hettitische en Indo-Europeesche woorden, blijkt telkenmale zeer duidelijk dat aan de Hettitische *h* in de consonantische structuur van den Indo-Europeeschen term *nul* beantwoordt. Het algemeen geldend karakter van deze overeenkomst bewijst tegelijk de eenheid van oorsprong van den Hettitischen *h*-klank.

De studie van het Hettitische lexicon heeft den weg gebaad tot een nieuw onderzoek, dat het wetmatige der klankovereenstemmingen wil vaststellen en deze verschijnselen hun vaste regels wil aanwijzen. In zooverre is onze taak niet bemoeilijkt en zijn onze gevolgtrekkingen niet verzwakt, dat wij geen onzeker of twijfelachtig materiaal in het bestek van ons onderzoek hebben opgenomen. Ons bewegend op een vast terrein van klankregels, die niet telkens door uitzonderingen worden doorbroken, geraken we, voor-

zichtig voortschrijdend, eveneens tot een zeker inzicht in den aard en den oorsprong van den *h*-klank.

Als uitgangspunt tot onze studie diene dan ook een synoptische tabel, die de vastgestelde klankwetten overzichtelijk weergeeft.

1. ANLAUT		2. INLAUT <i>voltrap</i> <i>korte klinker</i>		3. INLAUT <i>voltrap</i> <i>lange klinker</i>		4. INLAUT <i>nultrap</i>	
I.-E.	HETT.	I.-E.	HETT.	I.-E.	HETT.	I.-E.	HETT.
<i>e</i>	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>ē</i>	<i>ē</i>	<i>a, i, nul</i>	<i>a, nul</i>
<i>á</i>	<i>ha</i>	<i>á</i>	<i>hha</i>	<i>ā</i>	<i>ahh</i>	<i>a, i, nul</i>	<i>hh</i>
<i>ó</i>	<i>ha</i>	<i>ó</i>	—	<i>ō</i>	<i>ah</i>	<i>a, i, nul</i>	—

De gegevens van deze klanktabel worden aan een critische studie onderworpen, die langs den weg der inductie het onderzoek naar den aard der door *h(h)* voorgestelde klanken voortzet: ingewikkelde navorsching die niet tot enkele sluitende formules mag beperkt blijven, doch veel dieper moet grijpen en naar den phonetischen ondergrond van het taalverschijnsel hoeft door te dringen. Pas dan kan het systeem zijn geldigheid ten volle openbaren, wanneer iedere schakel van het materiaal in haar verband is gerangschikt en haar bepaalde plaats in een ruimer complex van verwante factoren vindt. De alzoo afgeleide gevolgtrekkingen belichten aard en oorsprong van den *h*-klank voldoende om een gegronde hypothese over zijn natuur mogelijk te maken. Dit is het eerste deel van onze verklaring.

In een tweede deel passen we de hypothetische waarden op het descriptieve materiaal toe en onderzoeken of deze gegevens in het licht van onze gissing mogelijk blijven of zelfs verklaard worden. Is dit het geval, dan blijkt hieruit ten duidelijkste dat onze hypothese minstens waarschijnlijk is en toelaat dichter het wezen der Indo-Europeesche wortelstructuur te benaderen.

Want men moge nog de meening zijn toegedaan dat elke linguis-

tische verklaring een noodzakelijk hypothetisch en voorloopig karakter draagt, toch zal men toegeven dat een methodische vergelijking van Hettitische en Indo-Europeesche reconstructievormen een nieuwe schakel is in de geschiedenis der Indo-Europeesche taalvormen en meer in het bijzonder van het Indo-Europeesche vocalisme.

I. AFLEIDINGEN UIT HET MATERIAAL.

A. ONMIDDELLIJKE AFLEIDINGEN.

Achtereenvolgens behandelen we de vier tabellen.

I. Anlauttabel.

I.-E. *e* = Hett. *e*.

I.-E. *á* = Hett. *ho*.

I.-E. *ó* = Hett. *ha*.

Dat Hett. *e*, beantwoordend aan I.-E. *e*, in den *anlaut* meestal dubbel (*e-e*, *e-i*) geschreven wordt, is een bijzonderheid die voorloopig nog onbesproken blijft.

Vestigen we evenwel onmiddellijk de aandacht op volgende merkwaardige overeenstemming :

I.-E. *e* wordt in het Hettitisch nooit **he* of **ha*, doch immer *e*.

I.-E. *á*, *ó* worden in het Hettitisch nooit **a*, doch immer *ha*.

In hetzelfde verband dient er ook te worden op gewezen dat in den Hettitischen *anlaut* een groep **he*- uiterst zeldzaam is. Reeds bij de bespreking van het beschrijvend Hettitisch materiaal (cfr. supra, p.56), hebben we deze bijzonderheid terloops vermeld. Thans willen we dit verschijnsel nauwkeuriger onder het oog nemen.

Tegenover ongeveer 160 woorden, afleidingen inbegrepen, die een *anlaut ha*- vertoonen, vermeldt Sturtevant's *Glossary* slechts 10 termen, met een *anlaut he*-, *hi*-. Hier volgen deze voorbeelden, voorzien van de Engelsche vertaling, die Sturtevant er aan geeft :

he(n)k- « determine, assign, show » ; *henkan* « fate (!), death, pestilence » (juister is de lezing *hengan* ; cfr. supra, p. 131-132) ; *hešk*- « open » ; *heuš* « rain » ; *hílammar* « ante-room to a temple » ; *hílaš* « forecourt » ; *hílatar* « porch, door yard » ; *himmaš* « stove » ; *hingan-nijawar* « dance » ; *hipparaš* « insane ».

Reeds de beteekenis toont duidelijk dat de meeste woorden ontleende cultuurtermen zijn. Voor *hílammar* verwijzen we naar supra, p.51, waar eveneens een spelling *kílammar* ter sprake komt.

Alleen *hengan* « ziekte, pest, dood, ramp », dat naar den zin te oordeelen, geen leenwoord is, heeft ook een treffende Indo-Europeesche etymologie: Lat. *aeger*, I.-E. *dig* (cfr. supra, p. 122-137), waarbij *e* van *anlaut* *he-* door I.-E. *di* verklaard wordt. Immers, elke korte Indo-Europeesche tweeklank op *-i* wordt in het Hettitisch *e*, *i*, terwijl aan de fundamenteele *á*-kleur van het Indo-Europeesch regelmatig *h* in het Hettitisch beantwoordt.

Theoretisch kan deze verklaring ook gelden van de andere woorden met *anlaut* *he-*: *hink-*, *hešk-* en *heu-*.

Over *hink-* hebben we reeds supra, p. 129-132, 137-138, gehandeld en aangetoond dat het woord waarschijnlijk niet met *hengan* verwant is. Naast *hešk-* bestaat een parallele vorm *hašk-*. Voor « regen » kent het Hettitisch naast *heu-* nog een ander woord, *warša-*, dat misschien van Arischen oorsprong is; cfr. Skr. *varṣá-* « regen ». *hink-*, *hešk-* (*hašk-*), *heu-* bezitten geen Indo-Europeesche etymologie en blijven voorloopig duister ⁽¹⁾.

Vergeleken bij gevallen waar *ha-* in den *anlaut* optreedt, zijn voorbeelden met *he-*, *hi-* uiterst schaarsch: 10 tegen 160.

Wanneer we nu de bestendige aanwezigheid van *h* in de *á*- en *ó*-rijen, maar ook de even stabiele afwezigheid van *h* in de *e*-rij nagaan, blijkt deze verdeeling zóó regelmatig, dat aan een toevalligen oorsprong van *h* redelijkerwijze niet kan worden gedacht.

Deze belangrijke vaststelling biedt tegelijk een gepast antwoord op Meillet's, supra, p. 69², aangehaalde bedenkingen nopens het al of niet oorspronkelijk karakter van den Hettitischen *h*-klank.

Op toevalligen oorsprong berust de *h*-klank, die zich in enkele Indo-Europeesche talen voor oorspronkelijk vocalischen *anlaut* ontwikkelt. Bedoeld wordt hier in de eerste plaats ⁽²⁾ de Armenische *h* die in den *anlaut* van de aan Lat. *odor*, Gr. *ὄμῶς* beantwoordende woorden *hot*, *hum* optreedt. Dit verschijnsel, waarover reeds su-

(1) Herinneren we terloops aan de door Zimmern voorgestelde, doch door hem zelf onmiddellijk afgewezen vergelijking van Hett. *heu-* « regen » met Gr. *ἔει* « regenen », Toch. B *swese* « regen », op grond van een equivalentie Hett. *h* = I.-E. *s*; cfr. H. Zimmern, *Der Kampf des Wettergottes mit der Schlange Illufan-kaš* (Streitberg Festgabe, Leipzig 1924), p. 441. *RIIA*, Juli 1936, 286, getuigt Bergsland van onze theorie: « Le système tient admirablement, sauf sur un point. » Dit punt nu is *heu-*.

(2) Andere voorbeelden van sporadische ontwikkeling van *h* bieden ons Ossetisch, Slavisch, Grieks, Keltisch en Germaansch; cfr. supra, p. 34-35, 38, 39-40, 41 en 45.

pra, p. 36, gehandeld werd, vindt zijn oorsprong in een zwakke articulatie van den *h*-klank. Immers, ten gevolge van een vergeworderde verzwakking, verliest deze *h* praktisch haar consonantische waarde, zoodat ze vaak verdwijnt, cfr. *oln* naast *het* (beide met Gr. *πρός* verwant), of zich op plaatsen, waar ze etymologisch ongewettigd is, ten gevolge van niet nader te bepalen oorzaken, ontwikkelt.

Opmerkelijk bij dit verschijnsel blijft evenwel een zekere onberekenbare grilligheid waarmee het zich voordoet. Zoo verschijnt *h* in den *anlaut* van *hot* « reuk » (cfr. Lat. *odor*, I.-E. *ód*), doch niet in dezen van *akn* « oog » (cfr. Gr. *ὄμμα*, I.-E. *ókʷ*). Het sporadisch karakter van deze ontwikkeling sluit zoo goed als geheel elke vergelijking uit met het wetmatig optreden van de Hettitische *h* in de *d*- en *ó*-rijen en het even wetmatig ontbreken van dezen klank in de *e*-rij.

Vermits toevallige oorsprong uitgesloten is, blijken nog slechts twee hypothesen in verband met het ontstaan van *h* mogelijk te zijn :

1. Ofwel heeft het Hettitisch zelf den *h*-klank ontwikkeld.
2. Ofwel bleef de *h*-klank in het Hettitisch bewaard, terwijl een aan *h* beantwoordende klank in het Indo-Europeesch verloren ging.

De eerste hypothese is deze van een Amerikaanschen taalkundige, W. Petersen, van wiens theorieën we reeds in ons historisch overzicht gewaagden ; cfr. *supra*, p. 68 v.

AJP, LIII, 198, en *Lang*, IX, 30, verdedigt Petersen de opvatting dat *h* een « hiatus-avoiding device » is, dus een glijdklank die zich tusschen twee vocalen ter aanvulling van een hiaat ontwikkelt. Als hoofdbezwaren tegen Petersen's verklaring weze hier alleen vermeld, dat dergelijke rol in het Hettitisch voor *j* en *w* is weggelegd (cfr. *supra*, p. 22), en dat de bestendige spelling van *h* beslist dergelijke interpretatie van den klank tegenspreekt. Een intervocalische glijdklank toch is het aanzijn verschuldigd, niet aan een oorspronkelijke Indo-Europeesche consonant, doch aan een bepaald complex van fonetische factoren, dat een hiaat tusschen twee vocalen heeft veroorzaakt. Zijn oorsprong is derhalve veeleer van psychologischen dan van physiologischen aard, en, daar de taal als menschenlijke functie nu eenmaal een zekere onwet-

matige grilligheid vertoont, kan het aanwenden van dergelijken glijdklank niet tot vaste wetten worden herleid. Getuige hiervan de Umbrische *h* in *stahu*, *stahint* vergeleken bij *subocau*, waar deze *h* ontbreekt en Umbr. *triu-per* en *tuves* in Umbrisch alfabet, naast *trio-per* en *duir* in Latijnsch alfabet, waar deze glijdklankrol door *i* en *u* al dan niet wordt vervuld; cfr. supra, p. 43. Even onbestendig is de spelling van hiatus -*j* en -*w* in het Hettitisch: *ud-ne-ja-áš* naast *ud-ne-áš*, *šú-up-pi-ja-az* naast *ha-an-te-iz-zi-az*, *ha-an-te-iz-zi-ja-áš* naast *ha-an-te-iz-zi-áš*, *a-áš-šú-wa-áš* naast *ku-ut-ru-áš*, *áš-šú-ú-i* naast *wa-ap-pu-i*, *tar-nu-ú-e-eš* naast *ku-ut-ru-e-eš*. Daarentegen wordt intervocalische *h* in het Hettitisch regelmatig gespeld, blijft een *h* : *j*- of *h* : *w*- alternatie onbetuigd, en wordt zelfs een onderscheid tusschen enkele en dubbele *h*-spelling toegepast.

Willekeurig is ook Petersen's opvatting dat *h* dergelijke functie vooral na *a* zou vervullen, terwijl na *u* en *i* respectievelijk *w* en *j* als glijdklanken zouden fungeeren.

Voorbeelden als *šuhhā*- « uitschudden » en *šuhha*- « dak » geraken natuurlijk niet verklaard in het licht van deze theorie; cfr. trouwens Sturtevant's overtuigende critiek, *Lang*, IX, 5-6.

Op grond van de ernstige bedenkingen die dergelijke verklaring moest uitlokken, heeft Petersen zelf aan de door hem voorgeslagen oplossing verzaakt en in een artikel *The Origin of Hittite h*, *Lang*, X (December 1934), 307-323, een tweede hypothese omtrent het *h*-probleem voorgesteld. Nu valt het dadelijk op dat het nieuw ingenomen standpunt niet aanzienlijk van het oude afwijkt.

Uitgaande van de vaststelling dat het bestaan van een aan *h* beantwoordende consonant in de Indo-Europeesche talen, zelfs in het Tocharisch (1), niet navijlsbaar is, betoogt Petersen dat de met de Hettitische *h* overeenstemmende klank in het Indo-Europeesch geen sterk gearticuleerd phoneem kan geweest zijn. Om Petersen's betoog goed te begrijpen, dient men zorgvuldig tusschen phoneem en klank te onderscheiden. Terwijl een klank uitsluitend door physiologische factoren wordt bepaald, onderstelt een phoneem nog de herkenning van dezen klank als zoodanig door het sprekend subject, herkenning die zich meestal in een schrifte-

(1) Petersen is ook voorstander van een gemeenschappelijk Hettitisch-Tocharische taalperiode, standpunt dat echter niet noodzakelijk moet ingenomen worden; cfr. supra, p. 11.

lijke noteering weerspiegelt. Een phoneem kan derhalve verschillende klanken of klankvariëteiten omvatten en wortelt voor een deel in het bewustzijn van den spreker. Wie een duidelijk en klaar inzicht in dit onderscheid heeft, begrijpt ook heel gemakkelijk Petersen's jongste theorie.

De Hettitische *h* zou de voortzetter zijn van een aan Semitische aleph beantwoordende laryngaalocclusief, die aanvankelijk bij elken vocalischen *anlaut* optrad. Wel was vocaalinzet ⁽¹⁾ sterk, in het bewustzijn van den spreker evenwel was deze stemband-occlusief geen « zelfstandige » klank, zoodat deze consonant geen « phoneem » doch slechts een « klank » (phonetisch gesproken) was. Reeds voor of tijdens (?) een Hettitisch-Tocharische periode was de laryngaalocclusief vóór *e* en *i* verdwenen, en handhaafde deze « klank » zich uitsluitend vóór *a*, *o* en *u*. In een prae-Hettitische periode werd het Hettitisch door oorspronkelijk Semitisch sprekende bevolkingen aangeleerd, die voor sterken vocaalinzet wel open oor hadden en derhalve den « klank » tot « phoneem » omvormden.

Opmerkelijk genoeg werd het nieuwe phoneem door *h* genoteerd, wellicht omdat dit prae-Hettitische volk als vocaalinzet-tend bestanddeel niet aleph, doch de laryngaalspirant aanwendde. Daarentegen zou het Tocharisch, dat met dit prae-Hettitische volk niet in voeling trad, de evolutie van klank tot phoneem niet hebben meegemaakt, zoodat de laryngaalocclusief ook hier in de spelling onvermeld bleef.

Na zijn standpunt alzoo heel algemeen omschreven te hebben bepaalt Petersen ook de bijzonderheden van de theorie in een opmerkelijk betoog, dat achtereenvolgens antevocalische *anlaut-h*, anteconsonantische *inlaut-h*, intervocalische *h* en postconsonantische *h* bestudeert.

Verwijlen we even bij de behandeling van antevocalische *h*. Uitgangspunt tot het onderzoek is de vaststelling, dat *anlaut*

(1) Hoewel we principieel tegen elke vertaling van Duitsche algemeen aanvaarde termen staan, verbieden we ons niet de bij de bespreking van de laryngaalocclusief herhaaldelijk terugkeerende vaktermen *Einsatz*, *Absatz*, *einsetzen*, *absetzen* respectievelijk door de Nederlandsche woorden *inzet*, *afzet*, *inzetten*, *afzetten* te vertalen. De term *inzetten* komt ook bij Zwaardemaker-Eijkman, *Leerboek der phonetiek*, Haarlem 1928, voor. Voor *Einsatz*, *Absatz* bezigen deze schrijvers *begin*, *einde*, wat te zeer in het vage blijft.

ha- en *anlaut-* *a* tot elkaar staan als 5 tot 7, dat *anlaut-hu* even talrijk is als *anlaut-u*, en dat *h* haast nooit vóór *e* en *i* verschijnt. Op gezag van deze feiten betoogt schrijver dat oorspronkelijk elke Indo-Europeesche klinker in den *anlaut* een sterken vocaalinzet, d. i. laryngaalocclusief of aleph vertoonde. Verdwenen vóór *e* en *i*, werd de vóór *a*, *o* en *u* bewaarde laryngaalocclusief in het prae-Hettitisch onder Semitischen invloed tot phoneem *h* ontwikkeld. Afgezien van het problematische van de aan het Semitisch toegewezen rol en van de onmogelijkheid waarin schrijver zich bevindt het verdwijnen van de stembandocclusief uitsluitend vóór *e* en *i* en niet vóór *a*, *o* en *u* te rechtvaardigen, vertoont Petersen's verklaring trekken genoeg die aan willekeur doen denken. Zoo kan schrijver naar aanleiding van den *ha-anlaut* niet verklaren waarom deze niet algemeen optreedt en zelfs minder talrijk dan de *a-anlaut* blijft. Zijn uitlating: « it (bedoeld is de sterke vocaalinzet) was only one of the ways of leading up to the vowel. It may be that it at one time occurred in particularly vigorous utterance of initial vowels, but we cannot prove this by its Hittite examples, for after it had once become phonemic it became part of a word as such and even subject to analogies that were bound to cover up all traces of the original state of affairs », is dan ook slechts een nietszeggende uitvlucht, die de moeilijkheden van het probleem niet eens schijnt te erkennen, noch deze oplost. Dezelfde willekeurige behandeling van het vraagstuk herhaalt zich bij den *inlaut*, waar schrijver onderscheidt tusschen gevallen waar de hiaat zoo aanzienlijk was, dat practisch zich dezelfde voorwaarden als in den *anlaut* voordeden, — vandaar het optreden van een laryngaalocclusief in het prae-Indo-Europeesch, die ook in het prae-Hettitisch in phoneem *h* werd veranderd, — en andere gevallen waar de hiaat zwak genoeg was om door *j* en *w* te kunnen aangevuld worden. Op grond van dergelijke louter aprioristische opvatting wettigt Petersen de tegenstelling tusschen Hett. *huhha-*, *šuhhā-* en *kuwali* (sic! 1), *šuwaiizzi*. Om te verklaren dat *h* na *i* haast niet voorkomt, neemt schrijver andermaal zijn toevlucht tot een voorwendsel: « *ih* is so rare that we may conclude that *iy* (IE *iḫ*) was well established in pre-Hittite » (1). Bij *a* echter zou

(1) *kuwali*, dat bij Delaporte, *Él*, § 214, vermeld wordt, bestaat echter niet; cfr. Lohmann, *IF*, LI, 328. Wel bestaat *kuwapi* « ergens ».

de gaping aanzienlijk genoeg geweest zijn om aan een prae-Indo-Europeesche laryngaalocclusief en bijgevolg aan een Hettitisch phonem *ḫ* het aanzijn te geven, hoewel hier eveneens het verschijnsel o.a. bij de *ā(i)*-werkwoorden uitblijft en derhalve niet algemeen is ⁽¹⁾.

Vermelden we dat Sturtevant in een zoo pas verschenen artikel *Some Hittite Etymologies*, Lang, XII (Juli-September 1936), 184-186, Hett. *šeḫur* « urine » met Oijsl. *sūrr* « zuur » vergelijkt en de *ḫ* in *šeḫur* als een noteering voor « glottal stop » aanziet. Men voelt den nauwen samenhang van deze verklaring, die ook voor *weḫ-*, *meḫur* en *laḫu-* (Lang, XII, 212) moet dienen, en Petersen's theorie. Hoewel de interpretatie steun vindt in de Akkadische Boghazkeui-teksten, die herhaaldelijk *ḫ* met ' verwisselen (cfr. infra, p. 259), komt Sturtevant's opvatting ons vrijwel onwaarschijnlijk voor. Verwarde ook het Hettitisch *ḫ* met ', dan zouden rijker voorbeelden hiervan voor deze taal moeten betuigd zijn. Waar duidelijk Indo-Europeesche termen nergens dergelijke *ḫ*:'-alternantie vertoonen, zijn de drie door Sturtevant aangehaalde etymologieën, afgezien van de moeilijkheid met *ḫ*, reeds op zichzelf semantisch ontoereikend. Men vergelijke eveneens voor *weḫ-*, *waḫ-*, supra, p. 211; voor *meḫur*, supra, p. 203-204. Ook Hett. *šeḫur* : Oijsl. *sūrr*, blijft trots Oijsl. *saurr* « male semen » semantisch onbevredigend.

Hoewel Petersen heel juist doorzien heeft dat *ḫ* niet vóór of na *e* en *i* verschijnt, is hem de verklaring van dit merkwaardig verschijnsel ten eenenmale ontgaan. Het wil ons voorkomen dat de mislukking van zijn poging juist voortspuit uit het niet-trekken van een scherp onderscheid tusschen fundamenteele en niet-fundamenteele *a* en *o*. Immers, het feit dat in het Hettitisch *ḫ* niet vóór alle aan I.-E. *a*, *o* en *u* beantwoordende *a* en *u* optreedt, doch uitsluitend en alleen vóór deze *a*, die aan Indo-Europeesche fundamenteele *á* en *ó* beantwoorden en slechts vóór deze *u*, die tot een oorspronkelijken *anlaut áu-* kunnen herleid worden, is ook de strengste opwerping die tegen de theorie kan worden aangevoerd.

Phonetisch gesproken zijn *ó* en *ò* identisch: verder komt *ò* heel wat talrijker voor dan *ó*. Is Hett. *ḫ* slechts een tot *ḫ* ontwikkelde

(1) Petersen, *o. c.*, 316, verklaart de *ḫ* in *išihḫiṣ* « hij zocht » door analogische beïnvloeding van den uitgang sg. 1 *-ḫun*. Men zal echter opmerken dat *išihḫiṣ* uit **išijahḫiṣ*, volgens den supra, p. 22, medegedeelden contractieregel ontstaan is.

prae-Indo-Europeesche laryngaalocclusief, die vóór *a*, *o* en *u* bewaard bleef, dan is het vrijwel onbegrijpelijk waarom *h* bij *haštai*- « been » (= I.-E. *ós-t(h)*) optreedt, bij *ar*- « komen » (= I.-E. *ór*) daarentegen ontbreekt.

Eveneens is *a*, schwa secundum en schwa primum, phonetisch met fundamenteele *á* samengevallen; en weer verklaart Petersen niet waarom *h* alleen in *hanti* (= I.-E. *ánti*) en niet in *ašanzi* « zij zijn » (= I.-E. *tsóniti*), *ašanzi* « zij zitten » (= I.-E. *əsóniti*) voorkomt.

Opvallender nog is het geval met *u*. Hier heeft het Hettitisch toevallig de vier gelijkkluidende Indo-Europeesche *ues*-bases bewaard: *weši*- « weide », *waš*- « kleeden », *waš*- « koopen », *hwiš*- « leven ». Volgens Petersen's theorie zou men *h* in de vier gevallen verwachten, vermits de *w*-klank in deze vier voorbeelden blijkbaar dezelfde is. In werkelijkheid heeft men alleen *h* in het laatste geval, juist daar, waar het Indo-Europeesch een oorspronkelijken *anlaut áu*- vertoont.

De Indo-Europeesch-Hettitische beantwoording is treffend:

I.-E. *ues* « eten » = Hett. *weš(i)*-.

I.-E. *ues* (<*eues*) « kleeden » = Hett. *waš*-.

I.-E. *ues* « koopen » = Hett. *waš*-.

I.-E. *ues* (<*dues*) « bestaan » = Hett. *hwiš*-.

Wat waar is voor *a*, *o* en *u*, geldt eveneens van *e* en *i*.

Indien de sterke inzet vóór *e* verdwenen is, kan men *h* in *hengan* niet verklaren, vermits de uit I.-E. *ai* ontwikkelde *e* in het Hettitisch volledig met de oorspronkelijke *e* is samengevallen. Misschien zal men, ter verdediging van Petersen's zienswijze, zich beroepen op een gemis aan synchronie tusschen de ontwikkeling van *h* en het ontstaan van *e* uit I.-E. *ai*: I.-E. *ai* zou pas Hett. *e* geworden zijn, nadat reeds *h* zich vóór *ai* had ontwikkeld.

Zelfs in deze veronderstelling, is het behoud van *h* vóór *e*, dat dan toch regelrecht tegen het taaleigen indruischt, alleszins bevreemdend.

Verder past deze verklaring hoegenaamd niet voor *o* en *a* (= I.-E. *o* en *ə*, *ə*), die phonetisch volledig met *ó* en *á* zijn samengevallen (1).

Volstrekt onbegrijpelijk in het licht van deze theorie, is de klankgroep *h* + *consonant*. Vermits *h* slechts een geëvolueerde sterke inzet is en er natuurlijk van vocaalinzet vóór medeklin-

(1) *ə* is natuurlijk *a*₁ nultrap van *ē*.

ker beslist geen spraak kan zijn, is de verbinding *h*+consonant zinloos. Nochtans kent de klankgroep *h*+consonant een ongemeene verspreiding in het Hettitisch, wat Petersen er toe verplicht tot vrijwel phantastische analogieën zijn toevlucht te nemen: *paḥš*-, *maḥla*- zouden contaminatieproducten van « normale » vormen **paḥša*- × **paša*- en **maḥala*- × **mala*-. zijn. Het hoeft niet gezegd dat deze « regelmatige » vormen alleen in de theorie en de verbeelding van haar auteur bestaan.

Vreemder nog is Petersen's opvatting omtrent het ontstaan van de *ah(h)*-werkwoorden, die in een verwarring van praesens en perfectum hun oorsprong zouden nemen. Volgens Petersen zou aanvankelijk een praesensparadigma **newāni*, **newāši*, **newāzi*, **newāweni*, **newāṭteni*, **newānzi* naast een perfectum **newā-i* (<*newā-a*), **newā-ti*, **newā-i* (<*newā-e*), **newāweni*, **newā-ṭteni*, **newānzi* hebben bestaan.

Op een oogenblik dat de uitgang perf. sg. 1 (1) nog -*a* was, had zich **newā-a* tot **newa-ḥa* > *newa-ḥi* ontwikkeld. Door een verkeerde ontleding werd *newānzi* als *newa-anzi* opgevat en eveneens van intervocalische *h* voorzien. Verder zou *h* tot de overige personen van het perfectum zijn uitgebreid, waarna het praesensparadigma gedeeltelijk verdween of naar de *ā(i)*-klas overging.

Men vergelijke bij deze linguïstische goocheltoeren de glasheldere verklaring der Hettitische *ahh*-werkwoorden door de Indo-Europeesche *ā*-verba; cfr. supra, p. 183.

Dat Petersen met dergelijke gewaagde reconstructievormen wel ooit bijval zal oogsten, is dan ook zeer de vraag.

Het ontbreken van *h* voor consonantischen *anlaut* wordt door Petersen als een alleszins overtuigend argument ten voordeele van zijn opvatting voorgesteld. Het weze ons toegelaten reeds

(1) Petersen deelt de heerschende opvatting dat de Hettitische *hi*-vervoeging aan het Indo-Europeesche perfectum zou beantwoorden. Zoo verklaart hij den vorm *dahḥi* door prae-Indo-Europeesch **dhā-a* waaruit met vorming van een aanzienlijke gaping tusschen *dhā*- en -*a* en de ontwikkeling van 'a tot *ḥa*, Hett. **dahḥa*, en met aanpassing van den uitgang -*ḥa* aan -*mi*-, -*ši*-, -*zi*-, *dahḥi* ontstond. Later werd -*hi* als zelfstandige uitgang gevoeld en analogisch tot de consonantstammen uitgebreid: *arḥi*, *paḥḥi*. Niet alleen zijn Petersen's constructies gewaagd en onwaarschijnlijk, doch het is zoo goed als zeker dat de I.-E. basis *dhē* veeleer in *teḥḥi* voortleeft. Voor betrekkingen tusschen *te*-, *dat*- en *dā*-, cfr. supra, p. 207-208, en eveneens Petersen, *Lang*, IV, 32. Een vorm *arḥi*, die theoretisch juist is, is ons tot nog toe in de teksten onbekend.

nu op te merken dat deze bijzonderheid ook onze verklaring van den *h*-klank ten goede komt en derhalve niet als afdoende bewijsgrond ten gunste van een bepaalde theorie kan worden aangevoerd.

Het valt te betreuren dat deze methodisch tamelijk flink opgezette studie etymologisch zoo zwak is en daarenboven aan analogie en constructievormen een te ruim spel verleent. Petersen's theorie heeft ook de begrippen « phoneem » en « klank » naar voren gebracht en hierdoor de oplossing van het reeds zoo netelige *h*-probleem door een toevoer van gegevens, die, elke graphische uitdrukking missend, zich ten eenenmale aan een critisch oordeel onttrekken, nog aanzienlijk bemoeilijkt.

Wie Petersen's artikel doorleest zal moeilijk aan den indruk ontsnappen dat schrijver er in de eerste plaats naar gestreefd heeft zijn jongste theorie zoo dicht mogelijk bij zijn vroegere opvatting aan te sluiten, dat de verklaring vooraf in een stroef schema is vastgelegd, waarop, bij de oplossing van Hettitische vormen, bijna uitsluitend beroep wordt gedaan. Het wil ons dan ook voorkomen dat de door Petersen verdedigde stelling in alle opzichten aanvechtbaar is en voor de verklaring van den *h*-klank wellicht geen nut zal stichten. Dat we in weerwil van deze scherpe doch wezenlijk juiste critiek, toch aan deze publicatie een ruime aandacht hebben geschonken, geschiedt alleen omdat Petersen's theorie onze opvatting volstrekt uitsluit en de overwinning van zijn standpunt derhalve als een inleidende bewijsvoering tot onze verklaring kan gelden.

Beschouwde Petersen's eerste theorie *h* beslist als een « hiatus-avoiding device » en derhalve als een Hettitische innovatie, de jongste verklaring wordt door haar auteur zelf als een soort van « mediating theory », een vergelijk tusschen de twee uiterste hypothesen, archaïsme en innovatie, voorgesteld.

In weerwil van de zelfbekentenis van den auteur merkt een aandachtig lezer dadelijk dat het overwicht van de verklaring immer op het innovatieve aspect van den *h*-klank blijft rusten. De hypothese der Hettitische innovatie heeft in Petersen een warmen voorstander gevonden, die de stelling tot haar uiterste consequenties wist te formuleeren en te verdedigen. Hierover zal iedereen het wel eens zijn, dat dit standpunt bezwaarlijk beter kon worden verdedigd, dan Petersen het in zijn laatste artikel heeft gedaan.

Leidt deze interpretatie niettemin tot ongeldige uitkomsten

dan blijkt hieruit zeer duidelijk de juistheid van het tweede lid van het dilemma : het archaïstisch aspect van de Hettitische *h*.

De Hettitische *h* is een in het Hettitisch bewaarde klank, wiens consonantische beantwoording in het Indo-Europeesch ontbreekt. Toch aanvaarden we niet de reeds vermelde opvatting van Sturtevant, die beweert dat niets in het Indo-Europeesch de vroegere aanwezigheid van een met de Hettitische *h* overeenstemmenden klank zou verraden. Wel zijn we van oordeel dat deze klank nog in de Indo-Europeesche talen duidelijke sporen van zijn bestaan heeft nagelaten.

Volgende gegevens dienen vooral onderlijnd om de verhoudingen van de Hettitische *h* tot het Indo-Europeesch vocalisme te regelen :

1. Aan I.-E. *e*, *o* beantwoorden in het Hettitisch *e*, *a*, nooit **he*, **ha*.

2. I.-E. *á*, *ó* verschijnen in het Hettitisch immer als *ha*, nooit als **a*.

3. De afwezigheid of althans de uitzonderlijke zeldzaamheid van de klankgroep *he*-, *hi*-.

Een eerste gevolgtrekking uit deze feiten is dat Hett. *h(h)* in innig verband tot de *á*- en *ó*-kleur van het Indo-Europeesch staat. Een verdere afleiding is dat de aan Hett. *h(h)* beantwoordende klank voor de *á*- en *ó*-kleur dient aanprakelijk gesteld. Fundamenteele *á* en *ó* zouden derhalve in zichzelf niet hun voldoende bestaansreden vinden, doch zouden slechts de onder invloed van een aan Hett. *h(h)* beantwoordenden klank tot *á* of *ó* vervormde oorspronkelijke *e*-vocaal voorstellen. Wellicht zal dit laatste deel van ons besluit op het eerste gezicht ietwat gewaagd voorkomen. De gevolgtrekking rust niettemin op hechte gronden. Inderdaad, bestonden fundamenteele *á* en *ó* van zichzelf, dus onafhankelijk van een met Hett. *h(h)* overeenstemmenden klank, dan zouden de equivalenties I.-E. *á*, *ó* = Hett. *a*, *a* moeten voorkomen. Oefende de aan *h(h)* beantwoordende klank geen klankkleurende werking op *e* uit, dan lijkt de zeldzaamheid van een klankgroep *he* vrijwel onbegrijpelijk. Verdere bewijsgronden ten voordeele van onze hypothese zijn de afwezigheid van *ablaut* in de *á*-rij, het ontbreken van een bepaalde morphologische functie voor *á* en *ó*, terwijl de alternantie *e* : *o* : *nul* de geheele wortelstructuur beheerscht, gegevens waarin het verdere verloop van onze studie een duidelijk inzicht zal verleen.

Wie de Hettitische feiten aandachtig onder het oog neemt, merkt dadelijk dat het ontbreken van een klankgroep *he-* en van een aequivalentie Hett. *a* = I.-E. *á*, *ó*, de bevestiging zijn van de Saussure's zienswijze, dat alleen *e* in het Indo-Europeesch fundamenteele vocaal is.

Reeds nu is het mogelijk uit bovenstaande gegevens bijzonderheden omtrent den aan Hett. *h(h)* beantwoordenden klank af te leiden.

Stellen we voorloopig dezen klank door *x* voor.

1. Uit het ontbreken van *x* in het Indo-Europeesch blijkt duidelijk dat deze klank gemakkelijk kan verloren gaan.

2. Uitgedrukt door het spijkerschriftteken *h*, pharyngaalspirant, stelt *x* waarschijnlijk een gutturaalconsonant voor.

3. Belangrijk is de vraag of de Hettitische *h(h)* één of twee klanken dekt, m. a. w. of aan *x* één of twee waarden beantwoorden.

Na het reeds medegedeeld overvloedig beschrijvend materiaal, is het duidelijk dat *h* alleen vóór deze *a* verschijnt, die aan I.-E. *á* en *ó* beantwoorden en volstrekt niet voor de vertegenwoordigers van I.-E. *ə*, *ɛ* en *ò*. Een verdere gevolgtrekking is, dat de aan *h(h)* beantwoordende klank oorzaak is van de *á*- en *ó*-kleur in plaats van de normale vocaalkleur *e*.

Daar éénzelfde klank in dezelfde voorwaarden geen verschillend resultaat oplevert, ligt het voor de hand aan *x* een dubbele waarde toe te kennen; hetzij *x'* en *x''*, beide respectievelijk verantwoordelijk voor de *á*- en *ó*-kleur. In de Hettitische *h(h)* zouden derhalve twee klanken zijn samengevallen: *x'* waaraan in het Indo-Europeesch de *á*-kleur, en *x''* waaraan in het Indo-Europeesch de *ó*-kleur beantwoordt.

Dit herinnert ons aan de reeds besproken verwarring van de medeklinkers in de orde *stemhebbend*: *stemloos*, verschijnsel dat het geheele consonantische systeem van het Hettitisch beheerscht. Het eenig onderscheid tusschen oude stemhebbende en stemlooze is een verschil in spelling: enkele graphie voor stemhebbende en dubbele voor stemlooze, orthographische bijzonderheid die er op wijst dat het oorspronkelijk onderscheid tusschen stemhebbende en stemlooze door een tegenstelling *zacht*: *hard* is vervangen; cfr. supra, p. 27.

De Hettitische *h(h)* stelt dus twee gutturaalconsonanten voor, die zich onderling verhouden als stemhebbend tot stemloos. De waarschijnlijkheid van deze stelling neemt toe, indien men weet dat het Hettitisch ook bij *h* een onderscheid tusschen enkele en dubbele

spelling toepast. Nu is dubbele graphie veel talrijker dan enkele. Volgens Sturtevant's statistiek, *C Gr*, § 70, die op den geheelen woordenschat, dus met inbegrip van niet-Indo-Europeesche termen berust, zou *hh* meer dan acht maal talrijker dan *h* zijn.

Anderzijds weet men dat in den Indo-Europeeschen *anlaut á* ook veel frequenter is dan *ó* (Hirt, *Idg Gr*, II, § 53), zoodat men steeds logisch blijft, indien men op grond van deze gegevens besluit:

vermits *h(h)* in verband staat met de *á*- en *ó*-kleur,
vermits in het Hettitisch *hh* talrijker is dan *h*,
vermits in het Indo-Europeesch *á* talrijker is dan *ó*,
gaat *hh* (oude stemlooze) met *á* en *h* (oude stemhebbende)
met *ó* (¹).

Zooals infra, p. 253, zal blijken komt de tegenstelling *pahhuwar* (= I.-E. *pāwr/n*): *lahu-* (= I.-E. *lōu*) deze redeneering bevestigen.

Na deze onmiddellijke afleidingen uit de *anlaut*-tabel moeten we eveneens de drie overige, p. 232, vermelde klanktabellen bespreken. Alvorens echter tot de behandeling van de *inlaut*-tabel over te gaan, willen we even de aandacht op twee orthographische bijzonderheden van het Hettitisch vestigen: de dubbele vocaalspelling in den *anlaut* en het *u,ú*-vraagstuk.

1. De dubbele vocaalspelling in den *anlaut*.

Herhaaldelijk worden klinkers in den vocalischen *anlaut* dubbel gespeld: *e-eš-mi*, *e-ip-mi*, *e-il-mi*, enz. In zijn *Car i-e* interpreteerde Marstrander de dubbele vocaalspelling stelselmatig als lengte-aanduiding, waarbij dadelijk opviel dat het Hettitische vocalisme in den *anlaut* meestal lange quantiteit vertoonde. Latere opzoekingen hebben evenwel uitgemaakt dat deze interpretatie, wel naar de letter, doch voor den Hettitischen *anlaut* blijkbaar onjuist is. Opvallend mag het dan ook heeten dat Benveniste in zijn jongste geschrift, *Origines*, I, p. 8, zich nog op de dubbele vocaalspelling in *e-eš-har* beroept om de lange quantiteit van *anlaut-e*

(1) Uitgaande van Hett. *hapati-* = Gr. *ῥπαδός* en Hett. *hatuki-* = Gr. *ἀρύζουαι* betoogt Sapir, *Lang*, XII, 179¹⁵, dat de Hettitische *h* twee waarden dekt, beide respectievelijk voor de *á*- en *ó*-kleur verantwoordelijk. Hoewel de etymologieën, die tot uitgangspunt aan de theorie dienen, onjuist zijn (cfr. supra, p. 155, 147), is deze uit de Saussure en Möller afgeleide stelling juist. Tusschen *hh* en *h* trekt Sapir geen onderscheid.

te staven. Dergelijk bewijs is in alle opzichten waardeloos, vermits naast *e-ěš-ħar* ook *iš-ħar* verschijnt en Hett. *ěšmi* « ik zit » en *ěšmi* « ik ben », respectievelijk beantwoordend aan I.-E. *ěšmi* en *ěšmi*, beide *e-ěš-mi* worden gespeld. Ten overstaan van dit probleem merkt Sturtevant bij de dubbele vocaalspelling in *a-a-ru-na-dš*, *-aruna-* « zee » op : « If it indicates anything of a phonetic or historic nature I have not discovered what that is. » (C Gr, § 52, p. 65). Hoewel de Hettitische spelling niet altijd consequent is en het belang van een orthographische bizonderheid niet mag worden overschat, — sommige taalkundigen kennen aan dit vraagstuk eerder een orthographische dan een phonetische waarde toe, — kan men toch vaststellen dat dubbele en enkele spelling beantwoorden aan een verhouding van betoonde, volle vocaal tot onbetoonde, gemurmelde vocaal of sonant ; cfr. supra, p. 104-107.

We geven onmiddellijk de voorbeelden :

<i>e-ěš-mi</i>	= <i>ěšmi</i> « ik zit »	= I.-E. <i>ěšmi</i> : <i>a-šá-an-zi</i> = <i>ašanzi</i> = [I.-E. <i>əsónti</i> .
<i>e-ěšmi</i>	= <i>ěšmi</i> « ik ben »	= I.-E. <i>ěšmi</i> : <i>a-šá-an-zi</i> = <i>ašanzi</i> = [I.-E. <i>əsónti</i> .
<i>e-ip-mi</i>	= <i>epmi</i> « ik neem »	= I.-E. <i>ěpmi</i> : <i>ap-pa-an-zi</i> = <i>appanzi</i> = [I.-E. <i>əpónti</i> .
<i>e-ěš-ħar</i>	= <i>ěšħar</i> « bloed »	= I.-E. <i>ěšár(gʷ)</i> (cfr. p. 167-168).
<i>e-it-mi</i>	= <i>edmi</i> « ik eet »	= I.-E. <i>édmi</i> : <i>a-da-an-zi</i> = <i>adanzi</i> = [I.-E. <i>ədónti</i> .
<i>i-it</i>	= <i>it</i> « ga »	= I.-E. <i>idhi</i> .
<i>u-uk</i>	= <i>uk</i> « ik »	= I.-E. <i>ég</i> .
<i>a-ar-i</i>	= <i>ari</i> « hij komt »	= I.-E. <i>ōrei</i> .

Voor al vóór liquidae komt de tegenstelling tusschen beide spellingen duidelijk aan 't licht : tegenover *a-ar-i* « hij komt » en *e-ir-te-ni* « gij komt », waarvan de *anlaut* in het Indo-Europeesch respectievelijk *ō* en *e* is, staat *ar-nu-* « brengen », waarvan de *anlaut* beantwoordend aan I.-E. *ṛneu-*, Skr. *ṛnó-*, immer met één *a*, dus als *ar-nu-* verschijnt.

Andere voorbeelden zijn :

Hett. *alpa-* « lucht » (*al-pa-*), *alpant-* « ziek » (*al-pa-an-da-*), *arpa-* « ongeluk » (*ar-pa-*), *anzaš* « wij » (*an-za-dš*), waarvan de *anlaut* respectievelijk I.-E. *h*, *h*, *r* en *ṛ* voorstelt.

De dubbele spelling van *a* in *aruna*- « zee » (*a-a-ru-na*-), die door Sturtevant onverklaarbaar wordt geacht, is duidelijk indien men deze *a* in tegenstelling tot deze van *arnu*- (= I.-E. *rneu*-), als een volle *ò*-vocaal opvat.

Zoo geheel zonder uitzonderingen is deze spellingregel evenwel niet: *ari* wordt *a-ar-i* en *a-ri*, *ešhar* *e-eš-har* en *iš-har* gespeld; naast *ar-dš-ki-iz-zi* staat eveneens *a-ar-dš-ki-iz-zi*, hoewel de vergelijking met Skr. *ṛcchāti* alleen de eerste spelling waarschijnlijk maakt. Nochtans blijft in het meerendeel der gevallen het onderscheid tusschen beide spellingen streng gehandhaafd.

Verdeeld over een tijdspanne van verschillende eeuwen, vertoonen de Hettitische teksten noodzakelijk wijzigingen in het schriftsysteem; het ontbreken van een gevestigde chronologische rangschikking maakt het opsporen van den oudsten vorm vrijwel onmogelijk. Dat trots deze moeilijkheden de tegenstelling tusschen enkele en dubbele spelling in den *anlaut* met een wijziging in de accentverdeeling overeenstemt, is slechts begrijpelijk indien deze orthographische bizonderheid een reflex van een oorspronkelijk phonetisch verschijnsel is. Moeilijk oplosbaar is de vraag naar de phonetische werkelijkheid, die zich achter deze orthographische tegenstelling verschuilt. Zuiver hypothetisch, — en hierbij merken we aan dat deze hypothese niet van rechtstreeksch belang is voor onze verdere verklaring van den *h*-klank, — stellen we voor de dubbele graphie als de weergave van sterken vocaalinzet te beschouwen, veronderstelling die dadelijk gesteund wordt door het ontbreken van contractie, elisie en andere *sandhi*verschijnselen, die op zwakken vocaalinzet wijzen. Terwijl in de Indo-Europeesche talen praefix en verbum tot een nieuw geheel zijn vergroeid, vertoont het Hettitisch beide bestanddeelen immer gescheiden: *anda epmi*, *appa epmi*, *para epmi*, *appa ešmi*, *arha ešmi*, *anda ešmi*, *gatta ešmi*.

Hierop maken alleen de met de *u*-, *pe*- praefixen samengestelde werkwoorden uitzondering, toch zal men de draagwijdte van dit alleenstaand geval niet overschatten. Ook het Arabisch dat regelmatig sterken vocaalinzet vertoont, kent enkele gevallen van zwakken vocaalinzet, zg. *hamzat alwašl* naast *hamzat alqatʿ*; cfr. eveneens infra, p. 266 (1).

(1) De overige door Sturtevant, *C Gr*, § 278, vermelde voorbeelden voor

Voor de *e* van *ešmi* « ik zit » en *ešmi* « ik ben », beantwoordend aan I.-E. *ésmi*, *ésmi*, alsook voor elke volle *e*, wordt de laryngaal-occlusief noodzakelijk sterker gearticuleerd dan voor murmelvocaal *a*, in *ašanzi* « zij zitten » = I.-E. *asónti*, of *š*, in *ašanzi* « zij zijn » = I.-E. *asónti* ⁽¹⁾. Voor *l*, *r*, *m*, *n* bestaat deze sterke vocaalinzet waarschijnlijk niet meer.

Het niet-aanwenden van het spijkerschriftteken voor aleph in het Hettitisch bewijst waarschijnlijk dat de sterke inzet in deze taal reeds zeer verzwakt is.

Afdoende is dit argument evenwel niet, daar ook in het Akkadisch de sterke inzet meestal zwak geworden is, zoodat het teeken voor *aleph*+*vocaal* gewoonweg de functie van het vocaalteeken overneemt: *i-ik-ka-al* in plaats van *'i-ik-ka-al* en *lu-uh-ri-a-am* in plaats van *lu-uh-ri-'a-am* ⁽²⁾.

Opmerkelijk is het feit dat ook voor de Akkadische teksten van Boghazkeui dergelijke orthographische bizonderheid betuigd is: *a-al-la-ak*, *u-uš-šá-ab*, *u-uz-zu*, *i-im-mar*, enz.; cfr. R. Labat, *L'akkadien de Boghaz-köi*, Bordeaux 1932, p. 12. Waarschijnlijk geldt het hier een Hettitische beïnvloeding, die vooral in de verwarring van de *'*- en *h*- teekens een gunstige gelegenheid tot uitbreiding vond.

Deze korte aanduidingen in verband met de dubbele vocaalspelling in den *anlaut* beoogen natuurlijk geen afdoende bewijsvoering te geven, doch slechts een nieuwen weg aan te wijzen, dien een later onderzoek op grond van vollediger gegevens zou moeten ingaan. Want er kan niet genoeg op worden gewezen, dat dergelijk netelig probleem niet door enkele ontleding kan worden opgelost. Hier zijn statistische inlichtingen vereischt en moet men beschikken over gegevens die ons berichten waar, wanneer en hoe talrijk een bepaalde spelling optreedt. Waarschijnlijk zal onze bekendheid met het Hettitische materiaal wel nooit zoo groot worden, dat dit

samenstelling van *praefix*+*verbum* zijn blijkbaar geen composita. Men vergelijke onze behandeling van Sturtevant's *ha*- praefix, supra, p. 118.

(1) Vermelden we in dit verband dat het Beeldschrifthettitisch *es*- « zitten » en *es*- « zijn » in *sta* « hij was » en *esta* « hij zat » onderscheidt, doch zie hierover infra, p. 318.

(2) cfr. A. UNGNAD, *Babylonisch-Assyrische Grammatik*, München 1926, p. 5, 7,

schema niet herhaaldelijk gapingen vertoont, die noodig zouden moeten aangevuld worden.

Een tweede bijzonderheid van den *anlaut* is het *u*, *ú*-vraagstuk.

2. Het *u*, *ú*-vraagstuk.

Reeds bij de behandeling van de etymologie van *hullā*- en *humant*- hebben we op de mogelijkheid van een lezing *hollā*-, *homant*- gewezen; cfr. *supra*, p. 144, 145. Nauw verband met deze lezing houdt het *u*, *ú*-probleem. Voor *u* bezit het spijkerschrift twee teekens, *ú* en *u*, die in het Akkadisch zonder onderscheid worden gebezigd; alleen wordt *ú* bij voorkeur in den *anlaut* aangewend.

In Mitanni en Elamisch daarentegen, vertoonen *ú* en *u* een verschillende waarde; beide stellen respectievelijk *u*, *w* en *o* voor.

Dit onderscheid werd door Marstrander en Weidner eveneens op het Hettitisch toegepast; zoo wordt *humant*- « al » door Marstrander *hōmant*-, en door Weidner *homant*- gelezen.

Hrozný daarentegen betoogde dat evenals in het Akkadisch beide teekens in het Hettitisch willekeurig worden aangewend en beide *u*, *w* voorstellen. Van een afzonderlijk teeken voor *o* zou derhalve geen spraak zijn.

Met uitzondering van Forrer, zijn de meeste taalkundigen het thans met Hrozný over deze kwestie eens. Ook Sturtevant, die in zijn *C Gr*, § 42, talrijke voorbeelden voor *u* en *ú* vermeldt. Te oordeelen naar het aldaar verzameld materiaal schijnt de *u*, *ú*-verwarring blijkbaar overdreven. Daargelaten de woorden die geen Indo-Europeesche etymologie hebben en waarschijnlijk van vreemden oorsprong zijn, — *uwa*- « zien » en *wija*- « zenden » worden tegelijk met *ú* en *u* geschreven ⁽¹⁾, — komt de *u*, *ú*-verwarring hoofdzakelijk bij de weergave van een uit *m* ontwikkelde *u*, *w* voor. Zoo worden de uitgangen *-weni* (< *-meni*) en *-war/n* (< *-mar/n*) tegelijk *u-e-ni*, *ú-e-ni* en *u-ar/n*, *ú-ar/n* gespeld.

Daarentegen verschijnt een oorspronkelijke Indo-Europeesche *u*, *u* regelmatig als *ú* in het Hettitisch: *juga*n « juk » (leenwoord uit Skr. *yugá*-, cfr. Toch. *yukan*) = *i-ú-ga-an*; *witti* (dat.) « in 't jaar »

(1) Over den vermoedelijk niet-Indo-Europeeschen oorsprong van beide woorden, cfr. *supra*, p. 152-153 en 154.

= *ú-it-ti* = I.-E. *uet*; *wet-* « bouwen » = *ú-e-te-* = I.-E. *uendh*; *waš-* « kleeden » = *ú-e-eš-* = I.-E. *ues*; *watar* « water » = *ú-wa-ta-ar* = I.-E. *uēdōr*, enz.

Naast deze voorbeelden met spelling *ú*, staan talrijke gevallen met even consequente graphie *u*. Hiertoe behoort o. a. *humant-*, dat altijd *hu-u-ma-an-da-* en nooit **hu-ú-ma-an-da-* gespeld wordt. Sturtevant zelf getuigt van dit woord: « Thus *humanza* « all, whole » is spelled *hu-u-ma-an-za*, *hu-u-ma-an-da-an* etc. hundreds of times without a single occurrence of *ú* as far as I know. » (*C Gr*, § 42).

Waar het spijkerschrift meestal onbestendig en grillig blijkt te zijn, — men denke even aan de consonantenweergave in het Akkadisch, — zal deze consequente spelling met *u* of *ú* wel een dieper oorzaak hebben dan Sturtevant's « standard orthography » (*l.l.*).

Leest men met Marstrander, Weidner en Forrer *u* als *o*, dan heeft men in *humant-* (= *homant-*) en *hullā-* (= *hollā-*) minstens twee voorbeelden waar het Hettitisch I.-E. *o* door *o* weergeeft. Dat I.-E. *o* hier meer bepaald een fundamenteele *ó* is, terwijl *ablaut-ò* regelmatig in het Hettitisch *a* wordt ⁽¹⁾, herinnert aan het sporadisch behoud van een onderscheid tusschen *ó* en *ò* in het Armenisch en het Litauisch.

Uitgaande van de overeenkomst I.-E. *ókʷ* = Arm. *akn*, betoogde de Saussure dat het Armenisch met *o* aan I.-E. *ò* en met *a* aan I.-E. *ó* beantwoordt (cfr. *Mémoire*, p. 90-93), hypothese die evenwel door Hirt, *Idg Gr*, II, § 51, niet aanvaard wordt.

Belangrijker is het getuigenis van het Litauisch. Hier wordt I.-E. *ò* door *o* (I.-E. *ĝen*, *ĝnō* « kennen » = *žinóti*) en I.-E. *ó* door *i* weergegeven (I.-E. *dō* « geven » = *dūti*); cfr. Hirt, *o. c.*, § 58.

Een bijzondere studie die het *u*, *ú*-vraagstuk in zijn geheel zou overzien, ware hier eveneens zeer gewenscht. Pas dan zou het

(1) In het Hettitisch wordt *o* regelmatig *a*; alleen vóór nasaal treedt *u* in plaats van *a* op: *apun* (*a-pu-u-un*), *kun* (*ku-u-un*), *uni* (*u-ni*). De verklaring van deze *u* door Sturtevant, *C Gr*, § 251, is onbevredigend. Waarschijnlijk moet de uitgang- *un* (praeteritum sg. 1) eveneens door I.-E. *-om* verklaard worden, interpretatie die de voorkeur verdient op de ingewikkelde reconstructies van Marstrander (*Car i-e*, p. 92) en Sturtevant (*C Gr*, § 389). Het behoud van *a < o* in den accusatiefuitgang *-an* uit I.-E. *-om* kan licht door systeemdwang verklaard worden. Een fonetische ontwikkeling *o > u* vóór nasaal vindt steun in Nieuwphrygisch *ḫaxovv* naast *ḫaxov*; cfr. Kretschmer, *Einleitung in die Gesch. d. gr. Sprache*, p. 223.

mogelijk zijn ook bij de *ú*- en *u*-teekens de oorspronkelijke differentiatie op te sporen, die heeft moeten plaats maken voor een pas later tot stand gebrachte verwarring. Dat dit probleem uitsluitend orthographisch en hoegenaamd niet phonetisch is, lijkt ons vrijwel uitgesloten: het behoud van een onderscheid in de spelling onderstelt minstens een verwijderden naklank van een vroegere phonetische tegenstelling.

Na deze korte uitweidingen, keeren we terug naar de bespreking van de :

2. Inlauttabel : voltrap, korte klinker.

I.-E. *e* = Hett. *e*. Deze aequivalentie behoeft geen naderen commentaar, vermits we juist meenen dat *e* alleen na voorafgaande aan Hett. *hh* en *h* beantwoordende consonanten tot *á* vervormd werd.

Daar we geen volstrekt zeker voorbeeld van een aequatie I.-E. *á* = Hett. *hha* bezitten, laten we dit punt liefst onbehandeld, en vatten we onmiddellijk de studie van de derde tabel aan.

3. Inlauttabel : voltrap, lange klinker.

I.-E. *ē* = Hett. *ē*.

I.-E. *ā* = Hett. *ahh*.

I.-E. *ō* = Hett. *ah*.

Onze afleidingen uit de beide voorgaande tabellen worden door deze nieuwe aequivalenties treffend bevestigd: nergens treedt Hett. *h(h)* in de *e*-rij op, terwijl de *á*- en *ó*-rijen noodzakelijk in het Hettitisch *h(h)* vertoonen.

Ook blijkt uit de vergelijking van tabel 3 met tabel 1 een alleszins volmaakt parallelisme tusschen vocaalinzet en vocaalafzet.

Evenals de vocaalinzet vóór *e* van den vocaalinzet vóór *á* en *ó* afwijkt, verschilt de vocaalafzet na *e* van dezen na *á* en *ó*. Het onderscheid is in beide gevallen *h*, dat als inzettend en afzettend bestanddeel in de *á*- en *ó*-reeksen optreedt.

Kijkt men nauwkeuriger toe, dan bemerkt men in den langvocalischen *inlaut* nog een tweede verschilpunt tusschen de *e*- en *á*-, *ó*-rijen: in de *e*-rij is de vocaal lang, wat duidelijk uit de

dubbele graphie van *e* in den *inlaut* blijkt (cfr. supra, p. 182); in de *á*- en *ó*-reeksen daarentegen, is de klinker *a*, die *h(h)* voorafgaat, kort (cfr. supra, p. 188-189). Wel wordt *a* in gevallen als *pa-ah-ha-ás-hi*, *pa-ah-hu-war*, *ne-wa-ah-mi* dubbel gespeld, doch hier is de dubbele graphie, gezien het ontbreken van een teeken voor *pah*, *wah*, een orthographische noodzakelijkheid. Lange *a* zou in dit geval door drievoudige spelling worden aangeduid.

De tabel van den langvocalischen *inlaut* is nog opmerkelijk wegens volgende bizonderheid.

Terwijl we reeds in den kortvocalischen *inlaut* waarschijnlijk Hett. *hha* tegenover I.-E. *á* aantreffen, ontmoeten we hier zeer duidelijk dubbele *hh* in de *á*-rij: *pa-ah-hu-wa-ar*, *pa-ah-ha-ás-hi* naast enkele *h* in de *ó*-rij: *la-hu-wa-i* ⁽¹⁾.

De tegenstelling *pa-ah-hu-wa-ar*: *la-hu-wa-i* komt de supra, p. 246, afgeleide gevolgtrekking treffend bevestigen. Gezien de zeldzaamheid, zoo van enkele *h* in het Hettitisch als van *inlaut-ó* in het Indo-Europeesch, kan dergelijke overeenkomst bezwaarlijk toevallig heeten. Het voorbeeld is des te merkwaardiger daar *pahhuwar* en *lahuwa(i)*-, wat de verdeeling van klinkers en medeklinkers betreft, ongeveer parallel met elkaar loopen en de tegenstelling tusschen dubbele en enkele *h*-spelling hierdoor nog meer in 't oog loopt.

Tegen onze verklaring van Hett. *lahu*- betoogt Sturtevant dat het naamwoord *lahhu*- « bekken » met dubbele *h* gespeld wordt, dat de laryngaal der *ó*-rij in den *inlaut* verloren gaat en dat de *h* in *lahu*- slechts een onnauwkeurige noteering van een « glottal stop » is (*Lang*, XII, 212-213).

Als bezwaren tegen Sturtevant's opwerping stellen we: dat *lahhu*- « bekken » niet met *lahu*- « gieten » verwant is (cfr. supra, p. 192-193), verder, dat de verklaring van Hett. *h* als orthographische

(1) Gevallen van dubbele spelling van *h* in *lahu*- zijn ongemeen schaarsch. Deze uitzonderigen bewijzen niets, evenals de zeldzame gevallen van enkele consonantspelling naast regelmatige dubbele spelling: *ši-pa-an-ti* naast *ši-ip-pa-an-ti*.

Uit de door Sturtevant, *C Gr*, § 66, medegedeelde lijsten, blijkt duidelijk dat het hier niet aan uitzonderingen op enkele of dubbele consonantspelling in een bepaald woordt ontbreekt. Bij etymologische bespreking volstaat het wanneer een aanzienlijk aantal voorbeelden voor het ééne gebruik overheerscht. Streng consequent is het spijkerschrift, ook in het Akkadisch, niet.

uitdrukking van den stembandklapper op alleszins ontoereikende gronden rust; cfr. supra, p. 240 (1). Wat Sturtevant's bewering in verband met een verlies van de laryngaal der *ó*-rij, — volgens onze meening — betreft, het eenige voorbeeld waarop Sturtevant deze opvatting steunt is Hett. *dā* «nemen»: Gr. *δίδωμι*. Ook van deze etymologie werd het ongegronde, supra, p. 206-208, aangetoond.

Thans behandelen we de vierde tabel:

4. Inlauttabel: nultrap.

I.-E. schwa van *ē* (*a*, *i*, *nul*) = Hett. *a*, *nul*.

I.-E. schwa van *ā* (*a*, *i*, *nul*) = Hett. *h̥h̥*.

Nogmaals worden onze gevolgtrekkingen van tabellen 1, 2 en 3 bevestigd: nooit *h̥(h̥)* in de *e*-rij, immer *h̥(h̥)* in de *á*- en *ó*-rijen.

h̥h̥ is de nultrap van een aan I.-E. *ā* beantwoordende klank, dus van Hett. *ah̥h̥* (2). Opvallend is het dat de verhouding *ah̥h̥* (voltrap): *h̥h̥* (nultrap) juist deze is van *kei*: *ki* en van de uitsluitend mathematische formule van de Saussure *eA*: *A*. De gelijkenis tusschen *eA*: *A* en *ah̥h̥*: *h̥h̥* is volledig als men rekening houdt met het feit, dat de aan *h̥h̥* beantwoordende klank, zij *x*, verantwoordelijk voor de *á*-kleur is, zoodat *ah̥h̥*: *h̥h̥* opklimt tot een ouder *ex*: *x*. Dit *ex*: *x* herinnert treffend aan de Saussure's *eA*: *A* en Möller's *e'A*: *'A*, *eh*: *h*.

Opmerking: Zooals reeds supra, p. 215, opgemerkt is, schaart de nultrapvocaal *a*, en niet *i*, van voltrapvocaal *ē*, het Hettitisch aan de zijde der westersche Indo-Europeesche talen.

Besluit. — Wie de vier tabellen aandachtig overschouwt, stelt dadelijk een volledig parallelisme vast, dat een volstrekte geslotenheid vertoont:

1. I.-E. *e* = Hett. *e*; 2. I.-E. *e* = Hett. *e*; 3. I.-E. *ē* = Hett. *ē*; 4. I.-E. schwa van *ē* (*a*, *i*, *nul*) = Hett. *a*, *nul*.

(1) Van *lah̥hu-*, indien dit, zooals Sturtevant beweert, met *lah̥u-* verwant is, kan deze verklaring trouwens niet gelden.

(2) Een voorbeeld van *ablaut ah̥h̥*: *h̥h̥* in éénzelfde woord bleef tot nog toe onbetuigd, het geval *paḥši* (sg. 3): *paḥšanzi* (pl. 3) bespreken we infra, p. 277.

Vocaalinzet en vocaalafzet zijn identisch in beide talen : nooit $h(h)$; in den nultrap vertoonen beide a of nul .

1. I.-E. \acute{a} = Hett. ha ; 2. I.-E. \acute{a} = Hett. hha ; 3. I.-E. \bar{a} = Hett. ahh ; 4. I.-E. schwa van \bar{a} (a , i , nul) = Hett. hh .

In het Indo-Europeesch is er geen verschil met de e -rij ; in het Hettitisch wel, doch de afwijking blijft proportioneel : alleen hh en de korte quantiteit van a in ahh bepalen het onderscheid ten overstaan van de e -rij.

1. I.-E. \acute{o} = Hett. ha ; 2. — ; 3. I.-E. \acute{o} = Hett. ah ; 4. —.

Voor zoover gegevens betuigd zijn, is de verhouding tegenover de e -rij dezelfde als bij de \acute{a} -rij ; alleen wijst de enkele spelling op het stemhebbende karakter van de consonant.

De twee onbekenden kunnen voorloopig theoretisch als volgt worden ingevuld :

2. *Inlaut* : I.-E. \acute{o} = Hett. ha ; 4. I.-E. schwa van \acute{o} = Hett. h .

Men merkt dadelijk dat vocaalinzet en vocaalafzet in het Indo-Europeesch voor de drie rijen dezelfde zijn ; eveneens zijn de nultrappen in de drie vocaalreeksen identisch :

Anlaut : e \acute{a} \acute{o}
Inlaut : \bar{e} \acute{a} \acute{o}
 Nultrap : $\left\{ \begin{array}{l} \emptyset \\ nul \end{array} \right.$ $\left\{ \begin{array}{l} \emptyset \\ nul \end{array} \right.$ $\left\{ \begin{array}{l} \emptyset \\ nul \end{array} \right.$

In het Hettitisch daarentegen, verschillen vocaalinzet en vocaalafzet naar gelang een vocaal tot de e - of tot de \acute{a} -, \acute{o} -rij behoort : e ; \bar{e} naast ha , ha ; ahh , ah . Eenige differentiatiefactor is $h(h)$. In den nultrap herhaalt zich dezelfde toestand : a of nul in de e -rij naast hh in de \acute{a} -rij.

Anlaut : e ha ha
Inlaut : \bar{e} ahh ah
 Nultrap : $\left\{ \begin{array}{l} a \\ nul \end{array} \right.$ hh

Stellen we dit nog meer overzichtelijk voor :

I.-E. vocaalinz., vocaalafz. ident. voor e , \acute{a} , \acute{o} ; \bar{e} , \bar{a} , \bar{o} , staat tot

I.-E. nultrap van \bar{e} ident. met nultrap van \acute{a} , \acute{o} , zooals

Hett. vocaalinz., vocaalafz. verschill. voor e , \bar{e} (nooit h) en

\acute{a} , \acute{o} , \acute{a} , \acute{o} (immer hh , h), staat tot

Hett. nultrap van \bar{e} (a , nul) verschill. van nultrap van ahh (= I.-E. \acute{a}) (hh).

*
* * *

Langsheen den weg der inductie hebben we uit de vier klanktabellen een menigte gegevens omtrent de aan Hett. *h(h)* beantwoordende klanken afgeleid. Tot een verzameling van bijzonderheden over deze klanken mag onze studie evenwel niet beperkt blijven. Ook niet tot een eenvoudig coördineeren van deze gegevens, wat in den grond op een beschrijving van de *h(h)*-klanken zou neerkomen. Naar den phonetischen ondergrond van deze verschijnselen mag het onderzoek niet stilstaan. Onze bedoeling is thans op grond van de descriptieve gegevens en van de reeds inductief verzamelde bijzonderheden over de *h(h)*-klanken, de natuur van deze klanken te bepalen en de oorzakelijke verklaring van de vastgestelde taalverschijnselen te formuleeren.

B. HYPOTHESE OVER DE PHONETISCHE NATUUR VAN $\bar{h}(\bar{h})$.

Het weze ons toegelaten aan het begin van dit betoog deze bijzonderheden over de $\bar{h}(\bar{h})$ -klanken te herhalen, die voor de vaststelling van hun phonetische natuur van groote draagwijdte zijn :

1. De aan $\bar{h}(\bar{h})$ beantwoordende Indo-Europeesche klanken zijn waarschijnlijk gutturaalconsonanten.
2. Deze klanken hebben *e* tot fundamenteele *á* en *ó* gekleurd.
3. Deze klanken kunnen gemakkelijk in een bepaalde taalgroep verloren gaan.
4. Beide klanken verhouden zich tot elkaar als stemhebbende tot stemlooze ; stemhebbende en stemlooze zijn respectievelijk voor de *ó*- en *á*-kleur verantwoordelijk.

Uit de mislukking der vroegere pogingen tot verklaring van \bar{h} , die dezen klank, evenals de *h* der Indo-Europeesche talen, tot een andere consonant herleidden, blijkt duidelijk dat \bar{h} een oorspronkelijke gutturaal is ⁽¹⁾.

Phonetisch onderscheidt men bij de oorspronkelijke gutturalen :
1. de palataal, 2. de velaar, 3. de labiovelaar, 4. de pharyngaal, 5. de laryngaal.

Onder deze vermelde variëteiten blijken de eerste drie reeds onmiddellijk uitgesloten, daar I.-E. \hat{k} , \hat{g} ; *k*, *g* ; *kʷ*, *gʷ* in het Hettitisch respectievelijk *k* ; *k* ; *kw* worden.

Het verschil tusschen den aan $\bar{h}(\bar{h})$ beantwoordenden klank en de Indo-Europeesche palataal en velaar moge hier met enkele voorbeelden verduidelijkt worden : Hett. $\bar{h}ark$ - « houden » = I.-E. *árk*, Hett. $\bar{h}ark$ - « te gronde gaan » = I.-E. *órg*, Hett. $\bar{h}arki$ - « wit » = I.-E. *árġ*. Opvallend is de tegenstelling tusschen de aequivalenties

(1) De thans volgende phonetische ontleding berust, wat de algemeene phonetische gegevens betreft, op het reeds herhaaldelijk aangehaald werk van Sievers, *Grundzüge der Phonetik* en op L. Roudet, *Éléments de phonétique générale*, Parijs 1910.

Hett. *k*, *k*, *k* = I.-E. *k*, *g*, *g* en Hett. *h* = I.-E. *nul* (in de consonantische structuur).

Op de labiovelaren volgen de *pharyngalen*. Deze zijn niet ver van velaar- en palataalspiranten verwijderde, ietwat dieper in den mond, tusschen tongwortel en achterkaak van de keelholte gearticuleerde klanken; cfr. L. Roudet, o. c., p. 132 v.

Velaar- en palataalspiranten worden eveneens *ach-* en *ich-Laut* geheeten. Palataalspirant of *ich-Laut* is de keelklank in *vechten*, *bigge*; velaarspirant of *ach-Laut* deze in *wacht*, *dagen*.

Dezelfde klanken, doch ietwat dieper gearticuleerd, zijn pharyngalen. Tot deze worden de Semitische klanken *hā*, Arabisch ح, en *gāin*, Arabisch ع gerekend. Sommige phonetici kennen deze waarde eveneens aan de diep gearticuleerde *h* van Duitsch-Zwitsersche dialecten toe ⁽¹⁾.

Zooals bekend dient het spijkerschriftteeken *h* ter aanduiding van de Akkadische pharyngaal *h*, die voor het meerendeel aan een Semitische *hā*, Arabisch ح, beantwoordt. Dat hetzelfde *h*-teeken in het Hettitische schriftsysteem wordt aangewend, bewijst evenwel niet dat het schriftteeken *h* in beide gevallen ook een zelfden klank moet voorstellen. Integendeel, door louter descriptieve beweegredenen geleid, hebben reeds Sturtevant en Götze voor een overhaastige gelijkstelling tusschen de Hettitische en Akkadische *h*-klanken gewaarschuwd. Op grond van de voor het Hettitisch herhaaldelijk betuigde en in het Akkadisch veeleer zeldzame dubbele *h*-spelling, betoogt Sturtevant dat beide klanken grondig verschillen. Langs een heel anderen weg komt Götze in het reeds meermalen aangehaalde geschrift, *Muršilis Sprachlähmung*, p. 28-32, tot volgend besluit: « *h* kann kein allzu rauher Kehllaut gewesen sein, ...nicht sehr scharf artikuliert..., jedenfalls nicht als *ach-Laut*. » Vermits de phonetische afstand tusschen pharyngaal en velaarspirant uiterst gering is, — getuige hiervan de Zwitsersche *h*, die van *ach-Laut* in pharyngaal veranderd werd, — houdt Götze's besluit eveneens in dat *h* geen pharyngaal is. Trouwens, reeds het ontbreken van een aan Hett. *h(h)* beantwoordende consonant in de Indo-Europeesche

(1) o. a. Sievers, *Grundzüge*, § 321: « das tiefe *ch* der Schweizer ».

talen spreekt de hypothese van een pharyngaal beslist tegen. Evenals de velaarspirant wordt de pharyngaal uiterst sterk gearticuleerd en zou het verdwijnen van dergelijken klank uit de consonantische structuur der Indo-Europeesche talen vrijwel onbegrijpelijk klinken. Leerrijk in dit opzicht is vooral het Akkadisch dat het laryngaalsysteem der Semitische talen door het samenvallen van heth (*h*) en 'aïn (') met aleph (') sterk vereenvoudigde, doch de pharyngaal *hā* als *h* bewaarde. Dat in het Hebreeuwsch de verwarring tusschen pharyngaal en laryngaal slechts graphisch en niet phonetisch is, blijkt ten duidelijkste uit het verschil in de transcriptie der LXX. Wel worden Sem. *h* en *h* beide door Hebr. ח uitgedrukt, toch bewijst de tegenstelling in de transcripties חֲרָךְ = *Xarḫāḥ* en חֲרָךְ = *'Iṣḫāḥ*, dat de uitspraak immer een scherp onderscheid tusschen *h* (=Hebr. ח, Gr. *χ*) en *h* (=Hebr. ח, Gr. *nul*) trok. Hetzelfde geldt eveneens van gaïn (*g*) die alleen in het schriftbeeld met 'aïn (') is samengevallen: גִּיזָה = *Idza* naast גִּעָה = *Báaλ*, waaruit de aequivalenties: Sem. *g* = Hebr. ג = Gr. *γ*, en Sem. ' = Hebr. ע = Gr. *nul*.

De verdwijning van den aan *h(h)* beantwoordenden klank in de Indo-Europeesche talen sluit zoo goed als geheel uit dat deze klank een sterk gearticuleerde pharyngaal zou zijn.

Wat echter de grondige tegenstelling tusschen den in het Hettisch door *h(h)* voorgestelden klank en de Akkadische pharyngaal *h* duidelijk aanwijst, is de herhaaldelijk terugkeerende verwarring van Akk. ' en *h* in de Akkadische teksten van Boghazkeui: *lu-me-hi-ir* naast *lu-mi-'-ir* en *mu-ut-tar-ri-ut-ti-šu* naast *mu-ul-ter-ri-hu-ut-ti-šu* (1). Beantwoordt de Hettitische *h* ook phonetisch aan de Akkadische *h*, dan lijkt het vrijwel onverstaanbaar dat de Hettitische copisten het onderscheid tusschen beide Akkadische klanken niet levendiger aanvoelden. Omgekeerd is de verwarring van Akk. *h* met ', dus van de pharyngaal met de laryngaal, licht begrijpelijk, indien men rekening houdt met het feit dat de Hettitische *h* een laryngaalspirant is naast overeenkomstige occlusief ' en dat in de historische ontwikkeling der Indo-Europeesche talen de laryngaalspiranten geleidelijk met de laryngaalocclusief samenvielen.

Vermits *h* geen pharyngaal is, blijft nog alleen over dat deze klank een laryngaal voorstelt. Phonetisch onderscheidt men tusschen laryngaalocclusief en laryngaalspirant.

(1) R. LABAT, *L'akkadien de Boghaz-kēi*, Bordeaux 1932, p. 8, 32-33.

Laryngaalocclusief, stembandklapper of glottisslag, is het geruisch dat ontstaat bij het verbreken van een afsluiting der stemspleet. Dit is de waarde van aleph in de Semitische talen. In het Duitsch wordt elke vocalische *anlaut* regelmatig op deze manier ingezet; men spreekt dan van *fester Einsatz* in tegenstelling tot *leiser Einsatz*. Deze laatste is de normale vocaalinzet in het Nederlandsch, het Fransch en waarschijnlijk ook in de historische Indo-Europeesche talen. Volgens Sievers, *Grundzüge*, § 359, zou de Deutsche «fester Einsatz» van laten oorsprong zijn. Natuurlijk mag «fester Einsatz» niet met den Griekschen spiritus lenis worden verward, vergissing die trots de strenge en herhaalde waarschuwingen van Sievers, o. c., § 359, en Roudet, o. c., p. 68, 151, nog herhaaldelijk gemaakt wordt. De aanwezigheid van contractie- en elisieverschijnselen in het Grieksch bewijst duidelijk dat spiritus lenis niet de waarde van «fester Einsatz» heeft (1). Wat de Hettitische *h* betreft, meenen we niet dat deze klank een laryngaalocclusief of een tot *h* omgevormden sterken in- of afzet zou voorstellen (2). Een verhouding *stemhebbend* : *stemloos* bestaat niet voor de laryngaalocclusief, die volgens Sievers, o. c., § 358, immer stemloos is («der stimmlose Kehlkopfexplosivlaut»). Evemin is voor dezen klank een klankkleurende werking betuigd. Het Akkadisch dat hier onze voornaamste phonetische leidraad is, vertoont geen spoor voor dergelijke werking bij aleph, wel bij de laryngaalspiranten. H. Streim, die de uitwerking van aleph experimenteel heeft nagegaan, stelde vast dat deze klank alleen verheffing van toonhoogte, en dit slechts in bepaalde gevallen, veroorzaakt; cfr. *Vox*, 1921, 123.

Reeds hooger hebben we aangetoond dat sterke inzet waarschijnlijk met de *e*-rij verband houdt. Dubbele vocaalspelling in den *anlaut*, alsook het ontbreken van contractie- en elisieverschijnselen pleiten voor het bestaan van een verzwakte laryngaalocclusief in de *e*-rij. Daar *h* nooit in de *e*-rij voorkomt, doch tot de *á* en *ó*-rijen beperkt blijft en juist hierdoor de *á*- en *ó*-rijen grondig

(1) Zelfs Hirt schrijft nog : «Der Spiritus lenis bezeichnete wahrscheinlich den sogenannten festen Vokaleinsatz.» (*Handbuch der griechischen Laut- und Formenlehre*, § 82)

(2) Opwerpingen tegen deze laatste door Petersen en gedeeltelijk ook door Sturtevant verdedigde opvatting, zijn reeds supra, p. 238 v., vermeld.

van de *e*-rij verschillen, is *h* waarschijnlijk geen laryngaalocclusief. Zoodat we vanzelfsprekend er op aangewezen worden *h* met de eenige nog overblijvende gutturaalvariëteit, de laryngaalspirant, te vereenzelvigen. Hier moet echter streng onderscheiden worden tusschen aspiratie of « Hauchlaut », de gewone waarde van *h*, en bepaalde sterker gearticuleerde laryngaalspiranten, die vooral in de Semitische talen voorkomen.

De *aspiratie* of « Hauchlaut » is een glijder ontstaan door het bijeenbrengen der stembanden, derwijze dat de er langs glijdende lucht een wrijvingsgeruisch verwekt, doch niet in staat is de stembanden te laten trillen. Opvallend is het bepaald physiologisch karakter van de aspiratie: deze wordt gevormd zooals een vocaal, doch zonder stem, d. i. trilling der stembanden. In den grond beantwoordt de aspiratie derhalve aan een stemloozen klinker; cfr. Sievers, *o. c.*, § 81, 262. Een eingenlijke verhouding *stemhebbend*: *stemloos* bestaat dus niet voor de geaspireerde *h*, vermits de stemhebbende variante er van een vocaal is. Een klankkleurende werking wordt voor deze laryngaal in het Akkadisch evenmin betuigd. Verder wordt de aspiratie zoo zwak gearticuleerd, — in de Semitische talen verdwijnt ze herhaaldelijk, — dat dergelijke klank bezwaarlijk de belangrijke rol zou kunnen spelen, die voor de voorgangers van de Hettitische *h* schijnt weggelegd.

Ook zal men opmerken dat deze verklaring ons zou terugleiden tot de *h* der Indo-Europeesche talen en de eerste hypothesen over de Hettitische *h*, met enkel dit onderscheid, dat in tegenstelling tot den toestand in het Indo-Europeesch, het Hettitisch ook een oorspronkelijke aspiratie zou hebben gekend.

Er blijft dus nog alleen over dat *h* de zoogenaamde *emphatische*, d. i. met sterke spanning van den larynx gearticuleerde *laryngaalspiranten* vertegenwoordigt. Van deze klanken, bij Sievers « heisere *h* » en bij Roudet « *h* sonore » geheeten, vertoonen de Semitische talen twee varianten: een stemhebbende of 'aïn (') (1) en een stemlooze of heth (*h*). Nu is de verhouding *stemhebbend*: *stemloos* juist een der bijzonderheden van de door *h*(*h*) voorgestelde klanken. Verder betuigt het Akkadisch voor heth en 'aïn een klankkleurende werking: onder invloed van deze beide klanken

(1) Volledig opgehelderd is de natuur van 'aïn wel niet.

wordt de Semitische fundamenteele vocaal *a* tot *e* omgevormd ⁽¹⁾; hiermee treedt een tweede vereischte der *h(h)*-klanken in vervulling. Als derde bijzonderheid van *h(h)* vermeldten we de mogelijkheid in een bepaalde taalgroep volledig te verdwijnen. Ook deze eigenschap is voor de laryngaalspiranten *heth* en *ʿain* betuigd. De Semitische talen zijn bijzonder leerrijk in dit opzicht. Terwijl het Arabisch de oorspronkelijke Semitische laryngalen *h*, *h*, *ʿ* en *ʿ* onge-rept bewaard, hebben de overige Semitische talen hun laryngaal-systeem gereduceerd. Het modern Abessinisch verward *ʿ* met *ʿ*, het Amharisch *h* (waarmee ook *h* samengevallen is) met *h*. In Nieuwpunisch en Nieuwsyrisch is *ʿ* met *ʿ* samengevallen. Merkwaardig is vooral het Akkadisch dat *h* en *ʿ* met *ʿ* heeft verward, na-dat *h* en *ʿ* reeds hun klankkleurende werking hadden uitgeoefend.

Wat we zuiver inductief als kenmerkende eigenschappen van de *h(h)*-klanken hebben bepaald, vinden we treffend bij de laryngaalspiranten *h* en *ʿ* verwezenlijkt. Niet alleen zijn bedoelde eigenschappen vrij aanzienlijk in aantal, doch ze zijn zoo speciaal, d. w. z. hun draagwijdte is zoo eng met de door hen omvatte feiten verbonden, dat deze merkwaardige phonetische overeenkomst tusschen twee Semitische laryngalen en de door *h(h)* vertegenwoordigde klanken, bezwaarlijk toevallig mag heeten. Phonetisch rust de gevolgtrekking dat de *h(h)*-klanken ongeveer de waarde van de Semitische *h* en *ʿ* vertoonen, derhalve niet op losse gronden.

In verband met dit probleem herinneren we aan de door Peder-sen, *Arch Or*, V, 185, voorgestelde vereenzelviging van Beeldschrift-hettitisch *Ba-ha-la-ta-ā* met Semitisch *Baʿalat* « Meesteres, Dame » (godennaam), waaruit duidelijk de gelijkheid van Beeldschrift-hettitisch *h* met Semitisch *ʿ* blijkt.

Een andere gelijkaardige vaststelling is deze van Sapir, die *Lang*, X, 277, op grond van Böhl's gelijkstelling van den Hettitischen koningsnaam *Dudḫališaš* met den *gōjīm*-koning מִדְעַל, *Genesis*, XIV ⁽²⁾, voorstelt aan de Hettitische *h* een stemhebbend karakter toe te schrijven. Niet alleen dienen gegevens uit de ono-

(1) Kenmerkend voor het Semitisch is trouwens de klankkleurende werking der laryngalen op de vocalen; cfr. Brockelmann, *Grundriss*, I, § 51, 74.

(2) FR. BÖHL, *Das Zeitalter Abrahams*, *Der Alte Orient*, XXIX, 11, 4-15. Ongegrond lijkt ons Böhl's bewering dat *Tutḫališaš* door Eg. *t'-d'-r* zou weer-gegeven zijn; cfr. voor *t'-d'-r*, J. Breasted, *Ancient Records of Egypt*, Chicago 1906, III, p. 154 (nr. 337).

mastiek immer met voorbehoud aanvaard, doch de eigennaam *Dudḫalijaš* is te duidelijk van vreemden oorsprong, om gevolgtrekkingen omtrent den Indo-Europeeschen *h*-klank mogelijk te maken. Ook vertoonen de Septuaginta- en Vulgaatweergaven van Hebr. דִּדְחַלִּי onderling aanzienlijke afwijkingen: *θαλγα* ⁽¹⁾, *θαργαλ*, *θαλαγαλ*, enz. en *Thadal*. Te oordeelen naar de Grieksche transcripties is de hypothese van een gaïn wel de waarschijnlijkste; cfr. M. Flashar, *Das Ghain in den Septuaginta*, Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft, XXVIII, 218.

Steunend op de aequivalentie Hebr. חֲתִי = Hett. *Ḫatti*, schrijft Sapir, *Lang*, XII, 179 ¹⁵, aan de Hettitische *ḫ* eveneens de waarde van *h* toe. Merken we onmiddellijk op dat de LXX-transcriptie *ἡετταῖος*, waarbij Gr. *χ* aan Hebr. ח beantwoordt, voor deze ח niet de laryngale (*ḫ*), doch de pharyngale natuur (*ḥ*) vooropstelt; cfr. supra, p. 259. Sapir's interpretatie van de Hettitische *ḫ* als *h* en ' rust dan ook op zeer zwakke gronden. Daar de eigennamen *Dudḫalijaš* en *Ḫatti* toch uitheemsch ⁽²⁾ blijken te zijn, en elk onderzoek naar de juiste waarde van *ḫ* in deze woorden derhalve voor ons doel overbodig is, wijden we liever onze aandacht aan een opwerping, die mogelijk tegen onze interpretatie van den *h*-klank kan worden gesteld. Dat *ḫ* in het Akkadisch de pharyngaal graphisch voorstelt, sluit volstrekt niet uit dat hetzelfde teeken in het Hettitisch ter aanduiding van een laryngaal wordt aangewend. Leerrijk in dit verband is vooral het feit dat het Akkadisch, dat met uitzondering van een verzwakte aleph, de Semitische laryngalen *ḫeth* en 'aïn verloren heeft, overeenkomstige laryngaalspiranten in de uit overige Semitische talen ontleende termen, door het teeken *ḫ* der pharyngaal voorstelt. Zoo beantwoordt volgens Delitzsch, *Assyrische Grammatik*, Berlijn 1906, p. 110, de *anlaut-ḫ* in den koningsnaam *Hammurabi* aan een Semitische '. Een zelfde graphisch procédé wordt ons eveneens door de Kanaänietische glossen van Tell-el-Amarna vertoond. Hier dient het spijkerschriftteeken *ḫ* ter aanduiding van Semitische *ḫ*, *ḡ*, *ḥ* en ' : Oudkanaänietisch 'aparu « stof » (cfr. Hebr. אֶפֶר) wordt in het spijkerschrift *ḫaparu* of *aparu* gespeld; aan Hebr. יָ « juk », יָיִ « mijn oogen »

(1) Mc Lean's uitgave, *The old Testament in Greek*, Cambridge 1906, aanvaardt de lezing *θαλγᾶ*.

(2) *Ḫatti* door het Sumerisch ideogram KUBABBAR « zilver » genoteerd, herinnert treffend aan Kaukasisch *ḫat-* « zilver », Eg. *ḫ-d*, Koptisch *ḫḏ* « zilver ».

en הִיכְמָה « wal » beantwoorden in de Kanaänietische glossen respectievelijk *hullu*, *hinaia*, *humitu*; cfr. Bauer-Leander, *Historische Grammatik der hebräischen Sprache*, Halle 1922, p. 14 v.

Zoodat het aanwenden van het pharyngaalteeken *h* niet de verklaring van de Hettitische *h* als laryngaal uitsluit.

Is het derhalve waarschijnlijk dat de stemlooze en stemhebbende laryngaalspiranten in de *á*- en *ó*-rijen thuishooren, anderzijds blijkt uit de supra, p. 246 v., gemaakte vaststellingen in verband met de dubbele vocaalspelling in den *anlaut*, dat de laryngaalocclusief innig met de *e*-rij verbonden is.

Voor de drie vocaalrijen hebben we dus volgende laryngaalverteenwoordiging:

in de *e*-rij: laryngaalocclusief, sterke inzet, aleph (').

in de *á*-rij: stemlooze laryngaalspirant, heth (*h*).

in de *ó*-rij: stemhebbende laryngaalspirant, 'aïn (').

*
* *

Het weze ons toegelaten in het voorbijgaan op het belang te wijzen dat deze interpretatie van de Hettitische *h* als *h* en ' voor het vraagstuk naar de verwantschap der Indo-Europeesche en Semitische talen oplevert. Enkele van de door Möller in zijn *Vergleichendes indogermanisch-semitisches Wörterbuch*, Göttingen 1911, neergeschreven etymologieën, spreken een heel wat duidelijker taal, indien men ze in het licht van onze theorie over de Hettitische *h* herleest. Vermelden we hier slechts drie etymologieën, waarbij we opzettelijk de door Möller toegepaste wortelnoteeringen en transcriptie bewaren. De drie voorbeelden vertegenwoordigen onderscheidenlijk de *e*-, *á*- en *ó*-reeksen.

er- (< voridg. 'A-r-) « in Bewegung, erregt sein » gr. *ἐρεο* = semit. A-r- « gehen », hebr. 'āraH « wanderte »; cfr. Hett. *er*-, *ar*- (Vergl. *idg.-sem. Wb.*, 69-70) (A = ').

arġ- « glänzen » (< voridg. H-r-ġ-) in gr. *ἀργός* = vorsemit. H-r-ġ- > arab. H-r-ġ- in 'iHrīdun « Saflor », hebr. (nur poet.) Hārūš « Gold »; cfr. Hett. *hark-i*- (Vergl. *idg.-sem. Wb.*, 16) (H = *h*).

om- (< voridg. ʔ-m-) in lat. *om-nis* = semit. ʔ-m-, einfach redupl. ʔ-m-m > arab. ʔamma « it was general or universal », ʔāmmun « universal », hebr. aram. ʔam « populus » (voor de semantische evolutie; cfr. Nl. *Dietsch* naast Lat. *totus*); cfr. Hett. *hum-ant*- (Vergl. *idg.-sem. Wb.*, 182) (ʔ, ʕ = ').

Het is hier niet de plaats deze etymologieën critisch te ontleden, noch talrijker voorbeelden op dit gebied te verzamelen. Duidelijk is dat een nieuw onderzoek naar de juiste verwantschap van beide taalgroepen, dat met de Hettitische gegevens voldoende rekening zou houden, een aanzienlijke kans op rijke uitkomsten biedt.

*
* *

Met deze laatste bijzonderheden over de laryngaalspiranten besluiten we het eerste deel van onze verklaring. Langs den weg der inductie hebben we gepoogd aard en oorsprong van den *h*-klank uit het descriptieve materiaal af te leiden. Van belang is, dat deze afleidingen niet tot uiterlijke formules beperkt bleven, doch tamelijk diep in den phonetischen achtergrond der verschijnselen wisten door te dringen.

De hypothetische waarden, die de uitkomst van deze inductieve redeneering zijn, worden thans op het descriptieve materiaal toegepast. Blijkt deze *proef op de som* mogelijk te zijn, dan volgt hieruit ook, dat de door ons voorgestelde interpretatie van den *h*-klank, zoo niet zeker, dan toch waarschijnlijk is.

Tegelijk wil deze toepassing van onze hypothese menige uit het descriptieve materiaal afgeleide bijzonderheid, die tot nog toe onhelder bleef en geen passende rangschikking vond, nader belichten en in een ruimer verband van gelijkaardige factoren inschakelen.

II. TOEPASSING VAN DE HYPOTHETISCHE WAARDEN OP HET MATERIAAL.

A. DE WAARDEN OP DE VIER TABELLEN TOEGEPAST.

Zooals voor het eerste deel van onze verklaring geschiedde, worden de vier, supra, p. 232, medegedeelde klanktabellen achtereenvolgens besproken.

1. *Anlaut*tabel.

I.-E. *e* = Hett. *e*.

I.-E. *á* = Hett. *ha*.

I.-E. *ó* = Hett. *ha*.

Als *anlaut* in de *e*-rij stellen we voor : laryngaalocclusief of sterke vocaalinzet, klank die op de naburige vocaal geen invloed uitoefent, zoodat een theoretische *e* : *ò-ablout* ook na de laryngaalocclusief zichtbaar blijft : 'é : 'ò.

Reeds uit het Semitisch blijkt duidelijk hoe gemakkelijk sterke vocaalinzet verloren gaat. Akkadische voorbeelden van dit verschijnsel werden reeds supra, p. 249, medegedeeld ; voor het Arabisch herinneren we aan de tegenstelling tusschen *hamzat alqaf* en *hamzat alwasl*.

Te oordeelen naar de contractie- en elisieverschijnselen die algemeen in de Indo-Europeesche talen optreden, moet de verzwakking van sterken inzet tot zwakken zich reeds vroegtijdig voltrokken hebben. Dat een verzwakte sterke inzet zich in den Hettitischen *anlaut* handhaafde, is na onze opmerkingen in verband met de dubbele vocaalspelling in den *anlaut*, vrijwel waarschijnlijk.

Aanvaardt men het bestaan van de klankkleurende laryngalen *h* en *ʿ* en van één fundamenteele vocaal *e*, dan wordt de oorspronkelijke toestand in de *á*- en *ó*-rijen de volgende :

he wordt na de klankkleurende werking van *h* op *e* tot *há* omgevormd.

'e wordt na de klankkleurende werking van ' op e tot 'ó omgevormd. *hā* en 'ó worden in het Hettitisch met behoud der laryngaal, doch met verwarring *stemhebbend*: *stemloos* en een hiermee parallel loopende verwarring van o met a, beide *ha*.

In het Indo-Europeesch waar sommige dialecten het onderscheid e, a of o bewaard hebben, zijn *h* en ' verdwenen. Nauwkeuriger gezegd, *h* en ' zijn met ' samengevallen en vervolgens samen met ' uit de consonantische structuur der taal uitgeschakeld. Dat *h* en ' niet onmiddellijk vielen, doch eerst met ' hoofden verward te worden, — verschijnsel dat zich in het Akkadisch voordoet, — blijkt duidelijk uit de ontleding der *inlaut* verhoudingen; cfr. infra, p. 269 v.

Het uiteindelijke resultaat in het Indo-Europeesch was derhalve *ā* (van *he* > *hā*) en *ó* (van 'e > 'ó), waarbij de toonkleur *ā*, *ó* uitsluitend de tegenwoordigheid van de vroegere laryngaal verraaft en de tegenstelling *ā*: *ó* op het bestaan van twee varianten in deze laryngaal terugwijst.

Na deze theoretische uiteenzetting over *h* en ', dient nog onderzocht hoe zich deze reconstructie tot den *ablaut* verhoudt.

Zuiver theoretisch zijn *hō*: 'ò mogelijk, doch eens de klankkleurende invloed van *h* en ' in werking, worden *ò* en *e* beide, zonder onderscheid, door *h* tot *ā* en door ' tot *ó* gekleurd. Logisch gesproken is deze verklaring zeer bevredigend.

Vermits *h* en ' reeds een behoofttoonde *e* omvormen, zullen ze a fortiori een beneventoende *ò*, — waarvan de *ò*-kleur slechts door accentloosheid kan worden gewettigd, — eveneens beïnvloeden.

In dit opzicht beteekent onze verklaring een belangrijke verbetering van de Saussure's en Möller's systemen, die juist de mogelijkheid van een verhouding $\acute{e}A = \bar{a}$, naast $\grave{o}A = \bar{o}$ vooropstelden, opvatting die thans nog door Cuny en Kuryłowicz wordt aanvaard; cfr. infra, p. 298, 318. Nochtans heeft Cuny onlangs zijn standpunt eenigszins gewijzigd. In een zooeven van zijn hand verschenen artikel *Linguistique et préhistoire. Noms de métaux en chamito-sémitique et indoeuropéen* (Scritti in onore di Alfredo Trombetti, Milaan 1936), p. 3-25, verdedigt schrijver eveneens de opvatting dat *h* een volgende *e* of *ò* zonder onderscheid tot *ā* kleurt: « car \bar{e}_2 transforme *e*, aussi bien que *o*, en *a*. » (p. 13). Opvallend mag het dan ook heeten dat, naar aanleiding van $\varphi\omega\eta\acute{\eta}$, dezelfde taalkundige, p. 21, opmerkt: « Noter que $\tau\acute{\iota}\theta\eta\mu\iota$ p. ex. (rac. * $dhe\bar{e}_1 - > dh\bar{e}$) a bien à côté de lui $\theta\omega\mu\acute{o}\varsigma$ (rac. $dho\bar{e}_1 - > dh\bar{o}$, got. *dōms* (Boisacq, p. 361) et que $\varphi\eta\mu\acute{\iota}$ a bien à côté de lui $\varphi\omega\eta\acute{\eta}$ (?), soit donc $bhe\bar{e}_2$ - et $bho\bar{e}_2$ -.

d'ou *bhā-* et *bhō-*. » Dat *h* (\mathfrak{h}_2) alleen een volgende vocaal beïnvloedt maar een voorafgaande ongewijzigd laat, zal wel niemand aanvaarden ; eens de gelijkheid $\mathfrak{h}_2\acute{o} > \mathfrak{h}_2\acute{a}$ gegeven, dringt zich $\acute{o}\mathfrak{h}_2 > \acute{a}\mathfrak{h}_2 > \bar{a}$ als een noodzakelijk corollarium op.

Ook zal men opmerken dat onze interpretatie tegelijk een passende verklaring voor de afwezigheid van *ablaut* in de *á-* en *ó-*rijen biedt.

Terloops vestigen we er eveneens de aandacht op dat onze verklaring een aanzienlijke moeilijkheid, die de Saussure bij den opbouw van zijn systeem ondervond, weet uit te schakelen.

In den loop van zijn betoog was de Saussure er toe gebracht aan de phonemen A en Q een zelfde rol als deze door *i*, *u*, *l*, *r*, *m*, *n* vervuld, toe te schrijven. Anderzijds had dezelfde taalkundige opgemerkt dat de opeenvolging van twee sonanten in een I.-E. basis een onding is ; de basis van Lat. *communis* is derhalve niet * *moin*, maar *moi* (*Mémoire*, p. 118). Hier houdt nu volgens de Saussure het parallelisme tusschen A, Q en de overige sonantische coëfficiënten op. We laten de Saussure zelf aan het woord : « Pour que le phonème A remplit un rôle morphologique parfaitement identique avec celui de *i* ou *u*, il faudrait en vertu du même principe qui ne permet point de racines finissant par *in*, *ir* etc... qu'aucune racine ne montrât A suivi d'une sonante. Mais ici semble cesser le parallélisme de A avec les autres coefficients sonantiques. » (*Mémoire*, p. 170)

de Saussure steunde deze beweringen op voorbeelden als Lat. *arare*, *alere*, Gr. *ἀραρίσκω*, waarvan hij de basis als *Ār*, *Āl*, *Ār*, d.i. als a_1Ar , a_1Al , a_1Ar of eAr , eAl , eAr bepaalde.

Vermits de basisvocaal *a* eigenlijk kort is, zal men de basis in aansluiting aan de Saussure's opvattingen eerder als *Ar*, *Al*, *Ar* vaststellen ; cfr. voor de basis WP, s. v. *ar*, *al*, *arā*.

Opmerkelijk is dat de Saussure zich hier in de verplichting bevond wel een opeenvolging van twee sonanten te aanvaarden : *A* + *r* of + *l*.

Deze leemte in de Saussure's systeem verdwijnt, indien men met ons de I.-E. bases *ár*, *ál*, *ár* respectievelijk als *hár* (<*her*), *hál* (<*hel*), *hár* (<*her*) verklaart. Een met Gr. *ἀραρίσκω* verwant Hettitisch woord is waarschijnlijk *harp-* « plaatsen », dat onze interpretatie van I.-E. *ár* als <*hár* < *her* aanzienlijk steunt.

Thans vatten we de bespreking van de tweede tabel aan :

2. Inlauttabel : voltrap, korte klinker.

I.-E. *e* = Hett. *e*.

I.-E. *á* = Hett. *hha*.

Vermits *e* de fundamenteele vocaal is en deze zonder de beïnvloeding van *h* of *°* niet tot *á* of *ó* vervormd wordt, zal een I.-E. basis *ues* regelmatig in het Indo-Europeesch *ues* en in het Hettitisch *weš* worden. De toestand is zeer duidelijk.

Welkomen ware een zeker voorbeeld voor de *á*-rij. Voor Hett. *hha* tegenover I.-E. *á* dient dezelfde verklaring als bij den *anlaut*; alleen zou de dubbele spelling van *h* een tastbaar bewijs leveren voor het stemlooze karakter van de voor de *á*-kleur verantwoorde lijke laryngaal.

3. Inlauttabel : voltrap, lange klinker.

I.-E. *ē* = Hett. *ē*.

I.-E. *ā* = Hett. *ahh*.

I.-E. *ō* = Hett. *ah*.

Reeds vermeldten we de moeilijkheden, die bij de morphologische verklaring van *ē* oprijzen: morphologisch is *ē* de gelijke van *ei*, de nultrap van *ē* is *a* in de westersche talen.

Deze bezwaren werden door de Saussure als volgt opgelost:

ē = *eA*, zoodat *eA* en *ei* volledig parallel zijn; van *eA* is de nultrap *A*, waarvan de verzwakte vorm in de westersche talen als *a* optreedt.

Deze oplossing wordt pas juist als men, met weglating van de aequivalentie *eA* = *ā*, het verschijnsel tot anteconsonantischen stand beperkt. Trachten we deze mathematische formule ook phonetisch te verklaren en te begrijpen, dan blijkt de eenig mogelijke interpretatie van deze aequatie de volgende te zijn:

A is een laryngaalocclusief, die onmiddellijk voor medeklinker zich in *e* oplost en deze vocaal rekt, zonder evenwel haar toonkleur te beïnvloeden.

Hoewel dit verschijnsel nergens in een algemeene phonetica vernoemd wordt, is het een bekend feit uit het Semitisch dat de klankgroep *klinker* + ' + *medeklinker* regelmatig *lange klinker* (met ongewijzigde toonkleur) + *medeklinker* wordt.

Van dit taalverschijnsel, dat in Brockelmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, I, Laut- und Formenlehre, Berlijn 1908, p. 47-50, uitvoerig ter sprake komt, willen we hier enkele voorbeelden ter toelichting aanhalen.

Semitisch *r's* « hoofd »: Akkadisch *ra'su* > *rāšu*, later *rēšu* geworden (dissimilatie van *a* tot *e* onder invloed van *r*); klassiek Arabisch *ra's*, Volksarabisch *rās*; Hebreeuwsch *ra's* > *rāš* > *rōš*.

Eveneens worden klassiek Arabisch *bu's* en *bī'r* in de volkstaal *būs* en *bīr*; Hebreeuwsch *māša'* wordt *māšā*.

Het Abessinisch bewaart ' in het schriftbeeld, doch de verlenging van de voorgaande vocaal bewijst dat ' met deze vocaal samengesmolten is en ' alleen graphisch behouden blijft: *ma'kala* > *mā(')kala*.

Het Aramaïsch vertoont eveneens *dī'b* > *dēβā* en *h^eta'* > *hēfā*.

Dit verschijnsel, dat voor de laryngaal in het Semitisch kenmerkend is, blijft evenwel alleen voor de laryngaalocclusief en niet voor de laryngaalspiranten heth en 'aïn betuigd. Deze laryngalen lossen zich niet in de voorgaande vocaal op; alleen in het Akkadisch waar heth en 'aïn met aleph zijn samengevallen, smelt de nieuwe uit *h* en ' onstane ' eveneens met de voorgaande vocaal samen. Het uitzonderlijk belang van deze fonetische bijzonderheid van het Akkadisch zal weldra nader worden onderlijnd.

Uit een van de hand van M. Swadesh verschenen fonetische ontleding van het Chitimacha, een Indianentaal uit Louisiana (?), blijkt dat dergelijk verschijnsel niet tot de Semitische taalgroep beperkt blijft, doch ook in andere talen, die de laryngaalocclusief vertoonen, terugkeert. Het algemeen geldend fonetisch karakter van de evolutie wordt hierdoor ten duidelijkste aangetoond.

Chitimachawoorden die op ' uitgaan, verliezen ' aan het einde van den zin; voor een volgend woord valt ' eveneens, doch de onmiddellijk voorafgaande vocaal word alsdan gerekt. Vermits in het Chitimacha elk woord met een medeklinker begint, — *h*, aspiratie, en ' « glottal stop », worden natuurlijk tot de consonanten gerekend, — is de gelijkenis tusschen het verschijnsel in het Chitimacha en het Semitisch volledig. Een voorbeeld zal dit aanschouwelijk maken:

so' « voet » wordt voor een volgend woord, dat noodzakelijk met een medeklinker begint: *sō*.

(1) M. SWADESH, *The phonetics of Chitimacha*, Lang, X, 345-362

Zoodat men in deze taal volgende klankontwikkeling vaststelt :
 $o' + medeklinker > \bar{o} + medeklinker$.

Op een eng verband tusschen ' en de lange vocaalquantiteit wijst eveneens een opmerkelijk taalverschijnsel in het modern Deensch. Zooals bekend, vertoont deze taal een laryngaalocclusief, *stød*. Nu verschijnt in lettergrepen met langen klinker de stembandklapper opvallend genoeg onmiddellijk na deze vocaal, terwijl in lettergrepen met korten klinker de laryngaalocclusief na de op deze vocaal volgende consonant optreedt : *Horn*, met lange $\bar{o} = Ho'rn$; *Horn*, met korte $o = Hor'n$; cfr. A. Martinet, *Nature phonologique du stød danois*, BSL, XXXV, 52-57.

Verder dient er eveneens op worden gelet dat de stoot verkorting van de vocaal, die hem draagt, tot gevolg heeft. De vocaal, wier toonkleur door den stoot niet gewijzigd is, wordt kort, doch de duur van deze vocaal met den daaropvolgenden stoot beantwoordt aan een lange vocaal ; cfr. R. Boer-P. den Hoed, *Korte Deensche Spraakkunst*, Haarlem 1930².

De phonetische samenhang met de reeds vermelde taalfeiten is duidelijk (1).

Wat de Saussure door $eA > \bar{e}$ voorstelde, was dus niet alleen een flinke mathematische constructie, « die sich auf dem Papier ganz nett ausnimmt » (Hirt), doch ook een phonetische werkelijkheid, die een duidelijke taal spreekt, indien men ze phonetisch wil interpreteren. Dat de Saussure zich uitsluitend tot de mathematische formule beperkte, blijft evenwel een spijtige leemte in het *Mémoire*.

Keeren we thans tot onze Indo-Europeesch-Hettitische klanktabel terug.

Natuurlijk bewijst de gelijkheid I.-E. $\bar{e} = \text{Hett. } \bar{e}$ nog niet dat \bar{e} als $e + '$ (de Saussure's $e + A$; Möller's $e + 'A$, $e + h$) moet ontleed worden.

Op dergelijke ontleding wijzen echter de parallelbehandeling van de \acute{a} - en \acute{o} -rijen en vooral de nultrap van \bar{e} , die als a en niet als e verschijnt.

(1) Hiermee dient de phonetische ontwikkeling Lat. *testa* > **tehte* > Fr. *tête*, Gr. *σελήνη* < **σελάσνα* niet verward. In deze laatste gevallen is h een consonant, waarvan de lengteduur bij de voorgaande vocaal gevoegd, aan een lange vocaal het aanzijn geeft. Algemeen is deze regel niet ; cfr. de tegenstelling Lesb. *σελάσνα* : Ion.-Att. *σελήνη*, beide uit **σελάσνα*.

Het lijkt ons vrijwel overbodig er nogmaals aan te herinneren dat de *e*-rij geen spoor van *h* vertoont. Belangrijker is het er op te wijzen dat onze uiteenzetting een door Sturtevant, *Lang*, VII, 124, opgeworpen vraag gunstig beantwoordt. Na de gelijkheid van het Hettitische *ahh*-suffix en het Indo-Europeesche denominatief-suffix *-ā* behandeld te hebben, wijst Sturtevant op de theoretische noodwendigheid van een Hettitisch *eh*-suffix om I.-E. *-ē* naast *-eje/o-* (= Hett. *-ija-*) te verklaren: «I cannot cite any Hittite form that may plausibly be traced to IH *eh*, but it is precisely here that IE peculiarly needs an explanation of the long vowel. Gr. *ποιήσω* beside *ποιέω* is strong evidence for an IH denominative suffix *eh* beside *ejo*.»

Dat *-eh-* in het Hettitisch niet voorkomt, bewijst onze theorie zeer duidelijk: *h* hoort alleen in de *d*- en *δ*-rijen thuis.

Naast de *ija*-werkwoorden vertoont het Hettitisch werkwoorden op *-ēš*, *nakkija-* «zwaar zijn»: *nakkēš-* «zwaar worden». Vergeleken bij de *ija*-werkwoorden, zijn de *ēš*-werkwoorden «aoristen» met inceptieve beteekenis; cfr. Sturtevant, *The s-Aorist in Hittite*, *Lang*, VIII, p. 122-124. Ook in het Indo-Europeesch komt de *s*-aorist bij voorkeur bij de denominatieve werkwoorden voor. Waarschijnlijk herinnert de tegenstelling *nakkija-*: *nakkēš-* eerder aan de Indo-Europeesche werkwoorden met *-i-*, *-je/o-* in het praesens en *-ē-* in den aorist (Meillet, *Introduction*⁷, p. 217-218). Ook deze werkwoorden vormen den aorist op *-s*. Men vergelijkte de overeenkomst Hett. *nakkija-*: *nakkēš-* = Sl. *mьn-i-tь*: *mьn-ě-xъ* = Gr. *μαίνομαι* < *μαν-jo-*: *μανήσομαι*.

Deze korte aanduidingen kunnen hier volstaan; een uitvoeriger bespreking van dit probleem hebben we voor een afzonderlijke verhandeling over de Hettitische verbaaluitgangen en verbaalcategorieën bewaard. Hier zal het volstaan op te merken dat het door Sturtevant tevergeefs onder den vorm *-eh-* nagespoorde, aan I.-E. *-ē* beantwoordende suffix veeleer in Hett. *ē+š* voortleeft, waarbij de dubbele spelling van *e* in den *inlaut* duidelijk de lange quantiteit van *ē* aanwijst.

Tegenover I.-E. *ā*, *ō* staan Hett. *ahh*, *ah*. In aansluiting aan onze interpretatie van den *anlaut*, verklaren we *ahh*, *ah* respectievelijk als *ahh* < *āh* < *eh* en *ah* < *ō* < *e*.

Opmerkelijk is het volledige parallelisme tusschen *an-* en *inlaut* in Hettitisch en Indo-Europeesch.

Hettitisch : *Anlaut* : $h\acute{e} > h\acute{a} > h\acute{a}$.

$\acute{e} > \acute{o} > h\acute{a}$.

Inlaut : $eh > \acute{a}h > ah\acute{h}$.

$\acute{e} > \acute{o} > ah\acute{h}$.

Indo-Europeesch : *Anlaut* : $\acute{e} > e$ (met zwakken inzet).

$h\acute{e} > h\acute{a} > (\text{via } \acute{a}) \acute{a}$.

$\acute{e} > \acute{o} > (\text{via } \acute{o}) \acute{o}$.

Inlaut : $(\acute{e}') > \bar{e}$ (1).

$eh > \acute{a}h > (\text{via } x) \acute{a}$ (2).

$\acute{e}' > \acute{o}' > (\text{via } y) \acute{o}$ (2).

In verband met bovenstaande parallele klankontwikkelingen dient het volgende opgemerkt :

(1) Zooals supra, p. 271, werd aangeduid, wordt de klankontwikkeling $\bar{e} < \acute{e}'$ door de parallele behandeling in de \acute{a} - en \acute{o} -rijen, alsook door de nultrapvocaal a , in plaats van e , duidelijk bewezen.

(2) De onbekenden x en y dienen respectievelijk als \acute{a}' en \acute{o}' ingevuld te worden, en wel op grond van volgende overwegingen :

1. Reeds in den *anlaut* was het waarschijnlijker dat h en \acute{e} eerst met ' samenvielen, om pas dan met ' te verdwijnen.

2. *An-* en *inlaut* zijn nauw verbonden : tegenover het Hettitisch met een dubbele manier om de vocaal in te zetten (verzwakte sterke inzet voor de e -rij, naast h voor de \acute{a} en \acute{o} -rijen), staat het Indo-Europeesch met een noodzakelijk jongeren éénvormigen inzet : zwakke inzet, voortkomend van sterke inzet, in de drie vocaalreeksen.

Tegenover het Hettitisch met dubbelen vocaalafzet (niets in de e -rij, h in de \acute{a} - en \acute{o} -rijen), vertoont het Indo-Europeesch een éénvormigen vocaalafzet : de lange vocaal, zonder laryngaal, in de drie reeksen.

Dit merkwaardig parallelisme van *in-* en *anlaut* bewerkt dat, wanneer een bijzonderheid zeker is voor één stelling, ze ook voor de andere minstens waarschijnlijk wordt.

3. Phonetisch kan men de tegenstelling I.-E. \bar{a} , \acute{o} (identisch met \bar{e}) : Hett. $ah\acute{h}$, ah (verschillend van \bar{e}) alleen rechtvaardigen, als de door $h\acute{h}$ en h bewaarde laryngaalspiranten h en \acute{e} met ' zijn samengevallen.

Deze fonetische bijzonderheid wordt treffend door het Semitisch geïllustreerd. Zoolang h en \acute{e} zich als laryngaalspiranten hand-

haven, behouden beide hun consonantische waarde en lossen ze zich niet op in de voorgaande vocaal, die bijgevolg kort blijft. Is dit de toestand in de meeste Semitische talen, in het Akkadisch evenwel zijn *h* en *ʿ* na hun klankkleurende werking uitgeoefend te hebben, met *ʿ* samengevallen. Evenals de oorspronkelijke *ʿ* lost de nieuwe *ʿ* zich in de voorgaande vocaal op. Deze vocaal wordt gerekt, doch behoudt haar eigen toonkleur. Waar de nieuwe *ʿ* heelemaal de rol van de oorspronkelijke *ʿ* speelt, verraaft alleen de *e*-kleur het vroeger bestaan van *h* of *ʿ*. Ziehier enkele voorbeelden :

- Sem. *r'š* « hoofd » : Hebr. *ra'š* > *rāš* (> *rōš*) ; Akk. *ra'šu* > *rāšu* (> *rēšu*).
rh̄m « erbarmen » : Hebr., Ar. *rah̄m-* ; Akk. *rah̄mu* > *rēmu* >
re'mu > *rēmu*.
b'l « heer » : Hebr. *ba'lāh* ; Akk. *ba'lu* > *be'lu* > *be'lu* > *bēlu*.

Wie de Semitische en Indo-Europeesch-Hettitische feiten aandachtig vergelijkt, merkt een parallel phonetisch verschijnsel in beide taalgroepen.

Akk. *rēmu* staat tot Sem. *rah̄m-* zooals I.-E. *pās* tot Hett. *paḥš-*. Evenals in het Akkadisch *re'mu*, met *ʿ* < *h*, een noodzakelijke phonetische schakel tusschen *rēmu* en *rēmu* blijkt te zijn, is in het Indo-Europeesch *pā's*, met *ʿ* < *h*, een even onmisbare schakel tusschen *pāhs* en *pās*. Evenals de laryngaal in *rēmu* aansprakelijk is voor de *e*-kleur, terwijl de oorspronkelijke vorm *rah̄mu* is, heeft ook in het Indo-Europeesch de laryngaal de fundamentele vocaal *e* tot *a* gekleurd, zoodat *pāhs* tot een ouder *pehs* dient herleid te worden.

Misschien zal men opwerpen dat *h* en *ʿ* ook onmiddellijk, zonder met *ʿ* samen te smelten, kunnen verdwijnen. Deze opwerping wordt door de Hettitische en Indo-Europeesche gegevens stellig tegengesproken.

Vielen *h* en *ʿ* eenvoudig weg, dan wordt de lange vocaal in I.-E. *pās* en *pāur/n* onbegrijpelijk ; deze vocaal toch dankt haar lange quantiteit juist aan een phonetische ontwikkeling *dḥ* > *a'* > *ā*.

Van belang is hier vooral het getuigenis van het Hettitisch, dat de korte quantiteit van de vocaal *a* vóór *h* (*ḥ*) bewaart. Ook in dit opzicht beantwoordt de Hettitisch-Indo-Europeesche tegenstelling *paḥš-* : *pās* volledig aan de Semitisch-Akkadische *rah̄m-* : *rēmu*.

Hier heeft men reeds een eerste bewijs voor de noodzakelijkheid *ē* als *e* + *ʿ* op te vatten. Uit de medegedeelde feiten blijkt voldoende,

dat in tegenstelling tot het Hettitisch, dat de oorspronkelijke scheiding tusschen *á*-, *ó*-rijen en *e*-rij bewaard heeft, het Indo-Europeesch de *á*- en *ó*-reeksen tot de *e*-reeks herleid heeft, zoodat wat kenmerkend was voor de *e*-rij, thans ook typisch voor de *á*- en *ó*-rijen geworden is. Nu hebben we juist aangetoond dat *á'*, *ó'* in de phonetische ontwikkeling onmisbare schakels zijn, zoodat de aanwezigheid van de laryngaalocclusief in de *á*- en *ó*-rijen bewezen is. Deze volstreckte noodzakelijkheid voor de *á*- en *ó*-rijen beteekent tegelijk een hooge waarschijnlijkheid voor de *e*-rij.

Een tweede bewijsgrond ten voordeele van deze laatste stelling is de nultrap van *ē*, die niet *e* is, doch *a*, verschijnsel dat we thans behandelen.

4. Inlauttabel : nultrap.

Zooals bekend, wordt de nultrap door de uitdrijving van *e* gekenmerkt.

Hoewel de aequivalentie I.-E. *ē* = Hett. *ē* niet rechtstreeks de ontleding van *ē* als *e* + ' bewijst, heeft het zooeven bestudeerd parallelisme met de *á*- en *ó*-rijen, dergelijke ontleding niet alleen waarschijnlijk, doch zelfs noodzakelijk voor een systematische formuleering gemaakt. Belangrijken steun vindt deze bewering in de nultrapverhoudingen.

Bestond *ē* aanvankelijk als lange *ē*, dan blijft het vrijwel onverstaanbaar waarom de nultrap van *ē* niet *e*, maar *a* is, nultrapvocaal die niet verschilt van deze van *ā* en *ō*. Hirt stelt het feit vast, zonder een poging tot verklaring te wagen.

Heel wat duidelijker wordt de toestand, indien men *ē* als resultante van *e* + ' opvat. Vermits de nultrap door het uitvallen van *e* ontstaat, zal de nultrap van *ē*, d. i. *e* + ', gelijk zijn aan ' , de laryngaalocclusief, die thans tusschen twee medeklinkers komt te staan.

Eens de klinker verdwenen, kan er van sterken vocaalafzet geen spraak meer zijn ; interconsonantisch is ' dan ook geheel overbodig, zoodat drie reacties zich theoretisch kunnen voordoen : 1. ofwel verdwijnt de overbodig geworden ' op haar beurt, 2. ofwel ontwikkelt zij zich tot een zwakke vocaal, 3. ofwel wordt de nultrap door den reductietrap vervangen.

1. In het eerste geval staan we voor een verschijnsel, dat door

sommige taalkundigen als « tweede » of « eigenlijke » nultrap betiteld wordt. Kenmerkend voor dezen nultrap is het verdwijnen van de schwavocaal; voorbeelden hiervan zijn Skr. *da-dh-māḥ*, *da-d-māḥ* en de talrijke afleidingen op *-tti* (= I.-E. *d-ti* van *dā* « geven »): *bhāgatti-*, enz.

Een zelfde nultrap is betuigd voor Hett. *z(i)kki-* « plaatsen » en *titnu-* « id. », vormen, die we reeds hooger als *t* (nultrap van *dhē*) + *ški/a* (accentdragend iteratief-duratief suffix *-ske/o-*) en *ti* (re-duplicatie) + *t* (nultrap van *dhē*) + *nu* (accentdragend causatiefsuffix *-neu-*) ontleed hebben.

Naast *titnu-* verschijnt eveneens *tittanu-*, dat misschien nultrap *dhā* (= Hett. *ta*) van dezelfde basis vertoont.

Vermelden we terloops dat Kuryłowicz in zijn *Études ie*, I, p. 55-58, aan vormen als Skr. *dadhmāḥ* een hoogen ouderdom toeschrijft. Deze veronderstelling wordt blijkbaar door het Hettitisch gesteund. Nochtans willen we niet aanvaarden dat deze volledige nultrap feitelijk de oorspronkelijke nultrap van een lange vocaal zou zijn, terwijl de schwavocaal *a* of *i* slechts in *Schwebeablaut* haar verklaring zou vinden; doch zie hierover infra, p. 306 v.

2. Het tweede verschijnsel dat zich bij interconsonantische ' kan voordoen, is haar vocalisatie tot een uiterst zwak gearticuleerde vocaal.

De toonkleur van deze *murmelvocaal* zal zich natuurlijk richten naar deze van de voltrapvocaal, waaruit ze zich ontwikkelde. De eenig mogelijke toonkleur is hier *e*. Vermits de quantitatieve *ablaut* ouder is dan de kwalitatieve (Hirt, *Idg Gr*, II, § 185), ontstond uit een verbinding *e+*', ten gevolge van accentverlies, aanvankelijk ' en pas later, toen het accent van intensief musicaal geworden was, *ò+*'. Het gevolg van deze chronologische prioriteit van den nultrap op den *ò*-trap is, dat de aan *e+*' > *ē* beantwoordende nultrap, zijn vocaalkleur aan *e+*' > *ē* en niet aan *ò+*' > *ō* kon ontleenen. Dat deze nultrapvocaal een murmelvocaal is, verklaart tegelijk haar zwakke vocaalkleur. In den grond komt de schwavocaal *ə* op een vocalisatie van consonantisch schwa, *ʔ* (= laryngaalocclusief), neer en vertoont ze fonetisch de waarde van een murmelvocaal.

De zwakke toonkleur is oorzaak dat bij een lichte physiologische inwerking deze doffe *e* tot *a* of *i* vervormd wordt. De Indo-Iraan-sche talen, wier fonetische structuur door een vergeworderde

palatalisatie wordt gekenmerkt (I.-E. $a, e, o > a$; I.-E. $\hat{k} > \hat{s}$), hebben dan ook de schwavocaal tot i vervormd. De overige talen vertoonen evenwel de toonkleur a ⁽¹⁾.

Welke meening men ook over schwa heeft, het feit dat de Indo-Iraansche talen met i , de overige met a reageeren, bewijst duidelijk dat de oorspronkelijke schwaklank tusschen a en i moet hebben gestaan, dus ongeveer op de plaats van e . Dat de schwaklank echter een volle e zou zijn, wordt beslist door het Sanskrit tegengesproken, dat alsdan a als schwavocaal zou vertoonen. Eveneens zouden de overige Indo-Europeesche talen in dit geval met e en niet met a moeten beantwoorden. Ook zal men opmerken dat de door ons geschetste phonetische ontwikkeling van de schwavocaal als vocalisatie van ' uit $e +$ ', juist tot het aanvaarden van dergelijken zwakken e -klank leidt.

Tot nog toe leerden we reeds twee nultraptypen van een groep $e +$ ' kennen :

' , uit $e +$ ' ontstaan, valt weg : *tilnu-* = $dhi + dh' + neu-$.

' , uit $e +$ ' ontstaan, vocaliseert zich : *tittanu-* = $dhi + dh' + neu-$.

3. Een derde reactie is eveneens mogelijk. In sommige gevallen wordt de e -vocaal niet uitgedreven, doch alleen gereduceerd, verschijnsel dat bij de zg. « starre Wurzeln » optreedt ⁽²⁾. We hebben aangetoond dat Hett. *paḥš-* en I.-E. *pās* op een ouder *pāhs-* < *pehs-* terugwijzen. Van *pehs-* zou de nultrap regelmatig *pḥs* zijn. Zoolang h haar laryngaalspirantische waarde handhaaft, vertoont *pḥs* drie opeenvolgende medeklinkers in den *anlaut*, wat natuurlijk phonetisch niet uit te spreken is. Om deze consonantenopeenhoopting te vermijden treedt in plaats van den nultrap de reductie-trap op : *pehs* wordt *pḥs*, vorm die in Hett. *paḥš-anzi* (pl. 3) verschijnt. Opmerkelijk is dat het Sanskrit naast *pāmi* niet **pimāh*, doch *pāmāh* vertoont. Ook hier biedt onze verklaring van \bar{a} door $e\hat{h} > \hat{a}\hat{h} > \hat{a}' > \bar{a}$ een bevredigenden uitleg voor dit tot nog toe onopgehelderd feit. Stelde \bar{a} rechtstreeks den nultrap van lange vocaal

(1) In den Germaanschen *auslaut* zijn enkele sporadische gevallen van u betuigd; cfr. *supra*, p. 67.

(2) Delijst van deze wortels vindt men bij Hübschmann, *Das indogermanische Vokalsystem*, Straatsburg 1885, p. 43 v.

voor, dan is de afwezigheid van een vorm **pindh* vrijwel onbegrijpelijk.

Na deze uitvoerige behandeling van de *e*-rij bespreken we den toestand in de *á*- en *ó*-rijen.

I.-E. *ā* en *ō* stellen respectievelijk *eh* en *e'* voor. Vermits de nultrap juist door het uitdrijven van *e* gekenmerkt wordt, en derhalve innig met de *e*-kleur verbonden is, is deze basisvorm waarschijnlijk ouder dan de klankkleurende werking. *eh* en *e'* worden in den nultrap *h* en *ʿ*, klanken die zich handhaven, zoolang ze hun laryngaalspirantische waarde behouden.

Dergelijken toestand openbaart ons het Hettitisch, waar een I.-E. basis *senā*, — naar onze opvatting *seneh*, — met *ò*-trap in de eerste lettergreep en nultrap in de laatste, *sonh*, als *šanhh*- te voorschijn treedt.

Eveneens wordt de basis *pelā* (= *peleh*) met nultrap in beide lettergrepen, *plh*, in het Hettitisch *palh-iš*.

Reeds supra, p. 216, wezen we er op dat *palhi*- immer *pal-hi-(i-)iš* en nooit **pa-al*- gespeld wordt, bizonderheid die op de sonantische natuur van de door *al* voorgestelde *l* wijst (*pal* = *pl*).

Nu verklaart Benveniste, *Origines*, I, p. 151, Hett. *palh-iš* door den basisvorm *pelā₂* (1). Vermits I.-E. *e* in het Hettitisch niet *a*, doch *e/i* wordt, is deze opvatting bepaald onjuist. Verder wijst de spelling *pal* duidelijk op *pl* en niet op *pel*. Ook zou een I.-E. basisvorm *pelā₂* in het Hettitisch onder den vorm *pelh*-, in de spelling *pl/e-il(el)-hi-(i-)iš*, verschijnen.

Evenals in *anlaut* en *inlaut* (voltrap) handhaaft *h* ook in den nultrap haar consonantische natuur.

Thans bespreken we den toestand in het Indo-Europeesch. Ook hier verloopt de ontwikkeling parallel. Reeds a priori kunnen we volgende uitslagen voorzien. Vermits *h* en *ʿ* in het Indo-Europeesch, in den *anlaut* met ' samensmelten en dit verschijnsel zich voor den kort- en langvocalischen *inlaut* (voltrap) herhaalt, zal dit eveneens de toestand in den nultrap zijn.

Zuiver theoretisch zullen *h* en *ʿ* ook hier met ' samenvallen. Daar de oude ' reeds tot een doffe *e* was vervormd, zal de nieuwe,

(1) In dit werk wordt onder *ə* nooit een diacritisch teeken geplaatst, wat aan de duidelijkheid der voorstelling merkkelijk schaadt.

uit h en $'$ ontwikkelde $'$ hetzelfde lot ondergaan, zoodat we ons aan een éénvormige vertegenwoordiging in de drie reeksen verwachten. Dit vermoeden is met de werkelijkheid niet in strijd. In het Indo-Europeesch toch is schwa (i , a of nul) nultrap 1) van \bar{e} , wat het aanvankelijk uitsluitend was en ook in het Hettitisch is; en 2) van \bar{a} , \bar{o} , wat het pas kon worden, als h en $'$ met $'$ waren samengevallen, ontwikkeling die we reeds in het Indo-Europeesch bij *anlaut* en *inlaut*voltrap hebben ontmoet, doch die zich nog niet in het Hettitisch voltrokken heeft.

Treffend wordt deze opvatting geïllustreerd door den nultrap van de basis *pelā*, die in het Indo-Europeesch onder den vorm $p\bar{h}$ verschijnt. Van een oorspronkelijk *peleh* is de dubbele nultrap $p\bar{h}$; in het Indo-Europeesch valt h met $'$ samen, zoodat $p\bar{h} > p\bar{h}' > p\bar{h}$ wordt. Deze vorm geeft vervolgens het aanzijn aan $p\bar{h}$; cfr. Lat. *plā-nus*, Gall. (*Medio*)*lānum*, I.-E. *p\bar{h}-nó*.

Hier raakt onze verklaring aan een kiesch punt van de vergelijkende spraakkunst: het al of niet bestaan van de lange sonant.

In zijn *Mémoire* heeft de Saussure aangetoond dat de verbin. dingen $i + \bar{a}$, $u + \bar{a}$, $r + \bar{a}$, $l + \bar{a}$, $m + \bar{a}$, $n + \bar{a}$ respectievelijk \bar{i} , \bar{u} , \bar{r} , \bar{l} , \bar{m} , \bar{n} worden.

Op grond van Litausche vocaalverhoudingen weigert Hirt, *Idg Gr.* II, § 145, het bestaan van de lange sonant in het Indo-Europeesche vocaalsysteem in te schakelen. In de plaats van $\bar{r} < r\bar{a}$, nultrap van *erā*, stelt Hirt $br\bar{a}$ voor. Deze opvatting vindt in Lit. *tr*, *tl*, *úr*, *úl* een aanzienlijken steun. Opvallend is dat onze verklaring van \bar{a} als laryngaalocclusief de Saussure's en Hirt's reconstructies phonetisch verklaart.

Zoowel $\bar{h} > \bar{l}$ als $br\bar{a} > \bar{ur}$ (Skr. *pūrṇá-*), \bar{ur} (Skr. *gūrṇá-*, Lit. *gūrklī*) vinden in de theorie van het consonantische schwa een duidelijke verklaring.

Is \bar{a} laryngaalocclusief en l vocaal, dan is de behandeling van de groep \bar{h} vóór consonant, volledig identisch met gevallen als $a + ' = \bar{a}$.

Ook de groep $br\bar{a} > \text{Lit. } tr, \bar{ur}$ is vatbaar voor dergelijke verklaring. Lit. *tr*, *úr* zijn uit \bar{tr} , \bar{ur} ontwikkeld, waarbij de stoottoon een vroegere vocaalrekking aanduidt. De ontwikkeling $br\bar{a} > \bar{tr}$ (Skr. \bar{tr} , \bar{ur}) komt op één lijn met deze van $er\bar{a} > \bar{er} > \bar{er}$ in het Litausch te staan.

Daar we in consonantisch \bar{a} een laryngaalocclusief herkennen, beteekent $br\bar{a} > \bar{tr}$ in onze opvatting: $br\bar{a}$ of $br' > \bar{tr} > \bar{tr}$, ontwikkeling

die parallel loopt met deze van *erə*, *er'* > *ēr* > *ér*, o.a. in Lit. *béržas* uit *bherəǵ-*, naast Skr. *bhūrja-* uit *bhrəǵo-* of *bhrəǵo-*; cfr. Hirt, *Idg Gr*, II, § 137, 145. De mogelijkheid van een phonetische ontwikkeling *klinker + r + ' > lange klinker + r* wordt treffend door het Akkadisch betuigd:

hit'u « zonde » > *hitu*.
nib'u « getal » > *nibu* (1).

Het is hier niet de plaats Hirt's standpunt bij dit van de Saussure te vergelijken en de waarde van beider stellingen kritisch te bespreken. De opvatting van *ř* als *erə*, dwingt vanzelfsprekend tot het aanvaarden van *er* in plaats van *r*. Om *er* te staven maakt Hirt nogmaals beroep op het Litauisch en het Slavisch, meer bepaald op de tegenstelling *črėnė* (uit *črėnė*) : *krėma* (uit *křma*) in het Kerkoslavisch. Afdoende zijn deze bewijsgronden wel niet; men vergelijke Meillet's treffende opmerking dienaangaande: « Les faits de ce genre sont trop isolés pour qu'il soit licite de rien affirmer. » (*Introduction*⁷, p. 121)

Daar een uiteenzetting over de Indo-Europeesche sonanten buiten het bestek van onze studie ligt, geven we er de voorkeur aan onze opvatting omtrent het Indo-Europeesche schwa aan de hand van een zorgvuldige ontleding van de basis *bheṽā* nader toe te lichten. Zooals bekend, treden twee basisvormen op: *bheuə* en *bhyā*, die beide tot een theoretisch *bheṽā* kunnen worden herleid.

In het licht van onze interpretatie stelt *bheṽā* een oorspronkelijk *bheṽeh* voor. Hiervan is de dubbele nultrap: *bhuḥ*. Volgens de traditioneele opvatting is de dubbele nultrap van *bheṽā*: *bhū*. Daar in het Indo-Europeesch *h* met ' samengevallen is, wordt *bhuḥ* > *bhu'*, vorm die op zijn beurt *bhū* wordt. Onze verklaring leidt dus tot dezelfde uitslagen als de traditioneele opvatting en verdient daarenboven de voorkeur op deze, daar ze er ook in slaagt de descriptief vastgestelde feiten phonetisch te fundeeren. In antec consonantischen stand lost ' zich in de vocaal op, zoodat deze gerekt wordt: *bhu'tó* > *bhūtó*, cfr. Skr. *bhūtá*.

Wie met Hirt in schwa alleen een soort van murmelvocaal ziet, die in de afzonderlijke talen *i* of *a* wordt, kan volstrekt niet ver-

(1) nevenvorm van *bheṽē*. Voor *bheṽā* naast *bheṽē*, cfr. WP, II, 140,

klaren waarom een groep $u + \textcircled{a} + \text{consonant}$ niet $wa(wi) + \text{consonant}$, maar $\bar{u} + \text{consonant}$ wordt.

Belangrijk is deze opwerping vooral, omdat elders bij het optreden van twee sonanten tusschen twee consonanten in de eerste lettergreep, of na een korte lettergreep, de eerste sonant consonantische en de tweede vocalische rol speelt: bv. Skr. *srutá-* « gevloeid », Gr. *ῥυτός* = I.-E. *srw-tó-*, van *sreye*; Skr. *śvabhīh* « door de honden » = I.-E. *kṛnbhīs*; cfr. Meillet, *Introduction*⁷, p. 121. Vat men \textcircled{a} als oorspronkelijke laryngaalocclusief op, dan wordt de evolutie *bhuā*, d. i. *bhu' > bhū* ook phonetisch licht begrijpelijk.

Een zelfde verklaring geldt natuurlijk van alle \bar{i} en \bar{u} , nultrap van tweelettergrepige zware bascs. Hiermee is slechts een deel der Indo-Europeesche \bar{i} , \bar{u} verklaard. Hirt, *Idg Gr*, II, § 90, 119, kent nog twee andere soorten van \bar{i} en \bar{u} : deze voortvloeiend uit den reductietrap van *ei*, *eu*, dus: *ei > bi > ii > ī*, *eu > zu > uv > ū* (§ 119) en \bar{i} , \bar{u} , nultrap van oorspronkelijk lange tweeklanken $\bar{āi}$, $\bar{ēi}$, $\bar{ōi}$ en $\bar{āu}$, $\bar{ēu}$, $\bar{ōu}$ (§ 90). Deze laatste \bar{i} en \bar{u} worden door Hirt als $\bar{āi}$, $\bar{ēi}$, $\bar{ōi} > ai > \bar{i}$ en $\bar{āu}$, $\bar{ēu}$, $\bar{ōu} > au > \bar{u}$ verklaard, interpretatie die in de onderstelling van een uitsluitend vocalisch schwa ten eenenmale onbegrijpelijk is. Immers, is \textcircled{a} slechts een murmelvocaal, die in de westersche talen als *a* optreedt, dan zou men als regelmatige nultrapvormen van $\bar{āi}$, $\bar{ēi}$, $\bar{ōi}$ en $\bar{āu}$, $\bar{ēu}$, $\bar{ōu}$ volgende uitkomsten verwachten: $ai > ai$ en $au > au$.

Hier weer worden de verhoudingen pas dan duidelijk, als men zijn toevlucht tot de theorie van een consonantisch schwa neemt.

dhēi vertegenwoordigt alsdan een oorspronkelijk *dhe'i*, waarvan de nultrap *dh'i* en de reductietrap *dhb'i* ⁽¹⁾ is. *dh'i* wordt natuurlijk *dhi*, terwijl *dhb'i* achtereenvolgens *dhbi > dhii > dhī* zal worden. Onze hypothese verklaart dus tegelijk \bar{i} en \bar{u} als nultrap van oorspronkelijk lange tweeklanken, terwijl tot nog toe \bar{u} als een verdere verzwakking van \bar{i} beschouwd werd.

Is \bar{i} heterosyllabisch, dan verschijnt de nultrap van $\bar{ā}^*i$ niet als \bar{i} , doch als *ai* (Hirt, *o. c.*, § 90). Ook voor deze bijzonderheid biedt onze theorie een gepaste verklaring. Van de basis *dhēi* « zuigen » wordt het thematische praesens als volgt gevormd:

dhēi-é-ti, d. i. *dhe'i-é-ti > dhe'-jé-ti* (Hirt, *Idg Gr*, IV, § 100, p. 221); vermits het accent op de tweede silbe rust, komt de eer-

(1) Men kan natuurlijk ook *dhe'i* schrijven.

ste in den nultrap te staan : *dh'jēti*. Uit *dh'jēti* ontwikkelen zich theoretisch twee vormen : ofwel verdwijnt ' vóór *j*, en men bekomt *dhjēti* ; ofwel vocaliseert ' zich vóór *j*, en men bekomt *dhāiēti*. Een voorbeeld van de eerste ontwikkeling is Skr. *syāti* « hij bindt » van de basis *sēi*. Men zal opmerken dat onze verklaring bevredigender is dan deze van Hirt, die *syāti* als V II van een basis *seje* beschouwt (o. c., p. 168). Zulke basis bestaat niet ; cfr. WP, s. v. 3 *sēi*- « binden ».

Een voorbeeld van de tweede ontwikkeling is Skr. *dhajāti*, later *dhājati*, vorm waarbij als gevolg van dissimilatie met *i* de schwa vocaal niet tot *i*, maar tot *a* is ontwikkeld.

Dat onze verklaring eveneens voor het vraagstuk van den volledigen nultrap een bevredigende oplossing biedt, hebben we reeds supra, p. 276, aangetoond.

Aan het slot van deze uiteenzetting is het duidelijk dat, wat zijn phonetische natuur betreft, schwa een voor vocalisatie vatbare laryngaalocclusief is. De phonetische mogelijkheid van dergelijk verschijnsel vindt steun in een van de hand van G. Millardet in *Revue de phonétique*, 1911, 309-346, verschenen artikel *Insertions de consonnes en suédois moderne*. Oogmerk van dit opstel is te bewijzen dat in het modern Zweedsch elke klinker consonantische en omgekeerd elke medeklinker vocalische rol kan vervullen. Men raadplege over dit onderwerp eveneens Cuny, *Indo-européen et sémitique*, *Revue de phonétique*, 1912, 118.

Deze dubbele consonantische en vocalische functie van ' is trouwens geheel in overeenstemming met de natuur van de overige sonantische coëfficiënten *i*, *u*, *r*, *l*, *m*, *n*, waarmee consonantisch schwa ook morfologisch enge betrekkingen onderhoudt.

Nochtans mag niet op grond van deze en dergelijke beschouwingen zoo maar dadelijk worden beweerd, dat consonantisch schwa volledig met *i*, *u*, *r*, *l*, *m*, *n* identisch is.

Het feit dat de Indo-Europeesche klankgroep *stṛnó-* in het Sanskrit *stṛṇá->stīṛṇá-* en niet **stṛṇá-* en in het Latijn *strātus* en niet **strātus* wordt, toont aan dat van beide sonantische coëfficiënten de eerste vocalische en de tweede consonantische rol overneemt. Uit dergelijke phonetische ontwikkeling, die bij twee volledig identische sonantische coëfficiënten onbestaanbaar is, — in Skr. *srutá-* < I.-E. *srwtó-*, *śvābhiḥ* < I.-E. *kṛnbhiḥ* doet zich juist de omgekeerde evolutie voor, — blijkt ten duidelijkste dat *ə* minder

gemakkelijk vocaliseerbaar is dan *i, u, r, l, m, n* ; cfr. eveneens Cuny, *Indo-européen et sémitique*, Revue de phonétique, 1912, 102.

Derhalve meenen we dat *a* zich slechts vocaliseert, waar dit verschijnsel gezien de consonantenopeenhooping een phonetische noodzakelijkheid geworden is. Geldt dit in de eerste plaats vanzelfsprekend van den *inlaut*, in den *anlaut* echter is consonantisch schwa (*a* of *'*), toen de sterke inzet zwak werd, in de meeste gevallen verdwenen. Over dit laatste punt wordt uitvoeriger, infra, p. 211, gehandeld.

De *anlaut-a* van *ašanzi* « zij zijn » stelt derhalve de reductie-vocaal voor, en niet een vocalisatie van consonantisch schwa, opvatting die door Kuryłowicz en Benveniste op voorbeeld van Cuny wordt verdedigd. In dit opzicht blijven we de leer van Möller getrouw, die belist elke vocalisatie van de consonantische phonemen in den *anlaut* verwierp. Ook wil het ons voorkomen dat, zooals verder nader zal worden aangetoond, Cuny's beweringen aangaande vocalisatie van schwa in den *anlaut*, tot ongegronde uitkomsten leiden ; cfr. infra, p. 317-318. Onze opvatting wijkt aanzienlijk af van deze van Benveniste, die aan de vocalische functie van schwa evenveel belang als aan de consonantische hecht. Vermelden we reeds nu dat Kuryłowicz's jongste theorie de vocalische rol van schwa ten eenenmale uitschakelt. Ook deze laatste twee punten worden in de laatste bladzijden van dit werk nader belicht.

B. BESLUIT.—BEELD VAN HET INDO-EUROPEESCHE VOCALISME.

De vraag naar de oorspronkelijke Indo-Europeesche vocaal-verhoudingen krijgt in het licht van onze reconstructie een bevredigende oplossing, die als de bevestiging en voltooiing van de Saussure's vocaalsysteem kan worden beschouwd. Hoe belangrijk de uitkomsten van dit linguïstisch onderzoek ook zijn, steeds duidelijker zal men beseffen welken geweldigen dank men verschuldigd is aan de Saussure, die ruim veertig jaar voor de ontcijfering van het Hettitisch, louter intuïtief, op grond van mathematisch-logische overwegingen, met een waarlijk geniale scherpte de juiste oplossing van kiesche Indo-Europeesche vocaalproblemen wist te voorzien. Waar dit systeem gevoelige leemten aanwijst, dient er te worden op gelet dat alleen overvloedige Hettitische descriptieve

gegevens een breeder en nauwkeuriger behandeling van het probleem hebben mogelijk gemaakt. Men moge nog de negativistische zienswijze deelen dat linguïstiek louter constructie is, dat een klank nooit zoo diep kan worden nagevorsch, dat hij in zijn geheele phonetische realiteit voor ons verklaard staat, toch kan men zich reeds nu, op grond van de bereikte uitkomsten, een benaderend beeld van het Indo-Europeesche vocalisme vormen.

In een ouder taalstadium, dat uit de vergelijking van de gekende Indo-Europeesche talen en het Hettitisch kan worden opgemaakt, zou het Indo-Europeesch slechts één fundamenteele vocaal, *e*, hebben gekend. Opeenvolgende perioden van intensief en musicaal accent gaven het aanzijn aan een quantitatieven, *e*: *nul*, en een qualitatieven *ablaut*, *e*: *ò* ⁽¹⁾.

Elke I.-E. basis begint met een consonant, ook deze waarvan de *anlaut* in een jonger taalstadium vocalisch is. Immers, elke latere vocalische *anlaut* onderstelt een in een vroegere taalperiode aanwezige laryngaal. Als laryngaalconsonanten zijn betuigd: één occlusief en twee sterk gearticuleerde spiranten.

De laryngaalocclusief behoort tot de *e*-rij, laat de toonkleur ongerept en bewaart derhalve den qualitatieven *ablaut*. In de Indo-Europeesche talen is deze klank volledig verdwenen, in het Hettitisch waarschijnlijk gedeeltelijk behouden.

De laryngaalspiranten omvatten een stemlooze en een stemhebbende variëteit, beide nagenoeg aan de Semitische *h* en *ʿ* beantwoordend. Beide spiranten hebben een volgende *e* of *ò* zonder onderscheid respectievelijk tot *á* of *ó* gekleurd. Hierdoor is de qualitatieve *ablaut* in de *á*- en *ó*-rijen uitgewischt. Na deze klankkleurende werking zijn beide spiranten in de Indo-Europeesche talen met ' samengevallen en tegelijk met dezen klank uit de consonantische structuur verdwenen. In het Hettitisch handhaven zich beide klanken, alleen wordt het onderscheid *stemhebbend*: *stemloos* door een tegenstelling *zacht*: *hard* vervangen.

In den *inlaut* is de invloed der laryngalen op de voorgaande vocaal en den qualitatieven *ablaut* dezelfde. Vermelding verdient alleen het feit dat ' zich in de vorige vocaal oplost en ze derhalve

(1) Of het accent den vocaaltrap bepaalt, of daarentegen beide niet oorzakelijk verbonden zijn (Meillet, *BSL*, XXVII, 124-128), is een vraag, die hier niet dient beantwoord. Merken we alleen op dat onze verklaring niet noodzakelijk de eerste en traditioneele opvatting onderstelt,

rekt, rol die in de Indo-Europeesche talen ook door de jongere uit *h* en *ʿ* ontwikkelde *ʿ* wordt vervuld.

Tot besluit van dit vluchtig schema van de oorspronkelijke Indo-Europeesche vocaalstructuur, geven we een synoptisch beeld van het Indo-Europeesche vocalisme, zooals we het uit de vergelijking van de Indo-Europeesche talen en het Hettitisch meenen te mogen opmaken.

Beeld van het Indo-Europeesche vocalisme.

1) ANLAUT :

a) in de *e*-rij :

ʿé : *ʿò*.

Dit wordt Hett. *e(e-e)* : *a (a-a)* ; I.-E. *e* : *ò*. Gedeeltelijk behoud der occlusief in het Hettitisch, volledig verlies in het Indo-Europeesch.

b) in de *á*-rij :

he, door klankkleurende werking *há* geworden.

Een theoretische *ablaut*vorm *hò* is na de klankkleurende werking van *h* eveneens *há* geworden, vandaar de afwezigheid van *ablaut* voor *á*.

Het Hettitisch bewaart *h* als *h*. Het Indo-Europeesch laat *h* met *ʿ* samenvallen, vervolgens worden beide zwakke inzet, doch de *á*-kleur wijst op de vroegere aanwezigheid van *h*.

c) in de *ó*-rij :

ʿe, door klankkleurende werking *ʿó* geworden.

Een theoretische *ablaut*vorm *ʿò* is eveneens *ʿó* geworden.

Het Hettitisch, dat de stemhebbende met de stemlooze verwart, herhaalt deze verwarring in de orde der laryngalen : *ʿ* wordt *h*, geschreven *h*.

Het Indo-Europeesch laat *ʿ* met *ʿ* samenvallen ; *ʿ* maakt plaats voor een zwakken inzet, doch de *ó*-kleur wijst op een ouder *ʿ*.

Voorbeelden :

a) in de *e*-rij :

ʿer : *ʿòr* = I.-E. *er* : *òr* ; Hett. *er-* (*e-ir-te-ni*) : *ar-* (*a-ar-i*).

b) in de *á*-rij :

herġ > *hárġ* = I.-E. *árġ*, Gr. *ἀργ-(ρo-)* ; Hett. *hark-(i-)*.

c) in de *ó*-rij :

'*es-t(h)* > '*ós-t(h)* = I.-E. *ós-t(h)*, Gr. *ὄστ-*; Hett. *hašt-(ai-)*.

2) LANGVOCALISCHE INLAUT :

a) in de *e*-rij :

(*k* stelt hier een willekeurigen medeklinker voor)

e'k : *ò'k* > *ēk* : *ōk*.

Dit wordt in het Indo-Europeesch *ēk* : *ōk*; in het Hettitisch eveneens *ēk* (*e-ek*) : *āk* (*a-ak*).

b) in de *á*-rij :

ehk, door klankkleurende werking *āhk* geworden.

Een theoretische *ablaut*vorm *ōhk* is eveneens *āhk* geworden.

Het Hettitisch bewaart *h* als *hh*, met dubbele spelling in den *inlaut*, wijzend op de oude stemlooze : *ahhk*.

Het Indo-Europeesch doet *h* met ' samenvallen, de nieuwe ' speelt de rol van zijn voorganger : *āhk* > *á'k* > *āk* (*lange vocaal* tegenover *korte vocaal* + *hh* in het Hettitisch).

c) in de *ó*-rij :

é'k, na de klankkleurende werking van ' op *e*, *ó'k* geworden.

Een theoretische *ablaut*vorm *ó'k* is zeker *ó'k* geworden.

Het Hettitisch behoudt de laryngaal, doch stemhebbende valt samen met stemlooze

' wordt met *h* verward, beide zijn door *h* voorgesteld. Doch de uit ' ontwikkelde *h* wordt enkel geschreven : *ó'k* > *ahk*.

Het Indo-Europeesch doet ' met ' samenvallen, vandaar : *ó'k* > *ó'k* > *ōk*. De *ó*-kleur herinnert aan een vroegere '.

Voorbeelden :

a) in de *e*-rij :

e's : *ò's* > *ēs* : *ōs* = I.-E. *ēs*, Gr. *ῥσ-*; Hett. *eš-*.

b) in de *á*-rij :

pehs > *pāhs* = I.-E. *pā+s*, Ksl. *pas*; Hett. *pah(h)š-*.

pehūr/n > *pāhūr/n* = I.-E. *pāūr/n*, Gr. *παῦρ-*; Hett. *pahhuwar*.

c) in de *ó*-rij :

lé'u > *ló'u* = I.-E. *lōu*, *lóu* ⁽¹⁾, Gr. *λοϜ-*; Hett. *lahu-*.

3) NULTRAP :

a) in de *e*-rij :

In de groep *e'*, uitgesproken *ē*, valt *e*; ' verdwijnt of ontwikkelt

(1) In het Indo-Europeesch zijn de meeste lange tweeklanken verkort; cfr. supra, p. 193.

zich tot een zwakke vocaal, die tegenover \bar{e} alleen een soort doffe e kan zijn; deze doffe e ontwikkelt zich tot a of i . Dit is de toestand in in het Hettitisch en het Indo-Europeesch.

b) in de \acute{a} -rij:

van eh is de nultrap h .

Vermits h in het Hettitisch in den *anlaut* en in den langvocalischen *inlaut* bewaard blijft, handhaaft h zich eveneens in den nultrap: hh .

Het Indo-Europeesch laat in den *an-* en *inlaut* h met ' samenvallen; hetzelfde herhaalt zich voor den nultrap, vandaar een enkele vertegenwoordiging voor de nultrappen van $e' = \bar{e}$ en $eh > \acute{a}h > \acute{a}' > \bar{a}$, nl. $\text{\textcircled{a}}$ (a , i).

c) in de \acute{o} -rij:

Van e' is de nultrap '.

Alleen Indo-Europeesche getuigen, maar hier loopt het parallelisme door. Tegenover \acute{o} staat weer dezelfde nultrap als tegenover \bar{e} , nl. $\text{\textcircled{a}}$ (a , i).

Voorbeelden:

a) in de e -rij:

Van $dhe' > dh\bar{e}$ is de nultrap dh' .

dh' wordt dh : Skr. *da-dh-máḥ*, Hett. *ti-t-nu-*, *z(i)kki-*, d. i. *t-ški-*.

dh' wordt $dh\text{\textcircled{a}}$, met ge vocaliseerde ' : Skr. *hi-tá-*, Hett. *ti-tta-nu-*.

b) in de \acute{a} -rij:

Van $peleh$ is de nultrap in beide lettergrepen $p\bar{h}$.

In het Indo-Europeesch wordt $p\bar{h} > p\acute{h}'$ en dit op zijn beurt $p\bar{h}'$: Lat. *plā-nus*, Gall. (*Medio*)*lānum*.

In het Hettitisch handhaaft $p\bar{h}$ zich als $p\bar{h}$, geschreven *pal-ḫi-(i-)iṣ*.

C. PHONETISCHE MOGELIJKHEID VAN DE VOORGESTELDE EVOLUTIE.

Als antwoord op elke opwerping, die op grond van het te schematische en te constructieve in onze oplossing, de fonetische mogelijkheid van de door ons voorgestelde klankevolutie zou betwijfelen, moge de vergelijking met Akkadische taalfeiten

dienen ⁽¹⁾. Zooals bekend, zijn de voor het Semitisch zoo kenmerkende laryngalen in deze taal bijna geheel, onder invloed van een Kleinaziatisch, waarschijnlijk Sumerisch substraat verdwenen. Zoodat de verdwijning van laryngaalconsonanten in een ouder Indo-Europeesch taalstadium in de Akkadische feiten een alleszins merkwaardig parallel vindt. Daar het in het Akkadisch een taalverschijnsel geldt dat in alle opzichten beantwoordt aan wat de vergelijking van het Hettitisch en het Indo-Europeesch over een vroegere Indo-Europeesche taalperiode leeren, hoeft het geen nader betoog dat we ons in beide gevallen ook aan ongeveer gelijklopende phonetische uitkomsten mogen verwachten.

Opvallend is de overeenkomst van de *anlaut*- en *inlaut*verhoudingen in beide taalgroepen.

In den Akkadischen *anlaut* zijn de laryngalen *h* en *ʿ* met *ʾ* samengevallen en samen met *ʾ* meestal verdwenen, de sterke inzet is dus zwak geworden. Doch *h* en *ʿ* hebben, vooraleer ze met *ʾ* samenvielen, de fundamenteele vocaal *a* tot *e* gekleurd.

Dit zijn dus de *anlaut*verhoudingen :

Sem. *ʾkl* « eten » = Hebr. *ʾākal*, Akk. *akālu*.

ḥdš « nieuw » = Hebr. *ḥādaš*, Akk. *ḥadšu* > *ḥedšu* > *ʿeššu* > *eššu*.

ʾl « op » = Hebr. *ʾal*, Akk. *ʾalu* > *ʾelu* > *ʾelu* > *elu*.

In den Scmitischen *inlaut* is de klankgroep *a + ʾ + consonant* overal *ā + consonant* geworden, phonetische bijzonderheid die eveneens voor het Chitimacha betuigd is ; alleen de groepen *a + h* en *a + ʿ* handhaven zich vóór volgende consonant. In den Akkadischen *inlaut* evenwel zijn *h* en *ʿ* na voorgaande *a* tot *e* gekleurd te hebben, ook met *ʾ* samengevallen.

Evenals de oorspronkelijke *ʾ* lost zich de nicuwe uit *h* en *ʿ* ontwikkelde *ʾ* in de vocaal op, die nu gerekt wordt.

De *inlaut* geeft dus volgende uitslagen :

Sem. *rʾš* « hoofd » = Hebr. *raʾš* > *rāš* (> later *rōš*).

Akk. *raʾšu* > *rāšu* (> later *rēšu*).

(1) Reeds aan het einde van zijn mededeeling op het Haagsche linguïstencongres, *Un problème de sandhi indo-européen* (Actes du premier congrès international de linguistes à La Haye), Leiden 1928, p. 111-113, wees Kuryłowicz op het phonetisch parallelisme der Akkadische feiten, zonder hieruit evenwel voordeel voor eigen interpretatie te halen.

rĥm « erbarmen » = Hebr. *raĥm-*.

Akk. *raĥmu* > *reĥmu* > *re'mu* > *rěmu*.

b'ł « heer » = Hebr. *ba'łāh*.

Akk. *ba'lu* > *be'lu* > *be'lu* > *bělu*.

De aanwezigheid van een vroegere *ĥ* of *ʿ* wordt derhalve in het Akkadisch uitsluitend door de *e*-kleur verraden; een overeenkomstige rol speelt in het Indo-Europeesch de *ā*- of *ó*-kleur.

III. ONZE VERKLARING EN DE VROEGERE THEORIEËN OVER DEN OORSPRONG VAN *H*.

In ons historisch overzicht hebben we reeds de theorieën van Cuny en Kuryłowicz vermeld en er op gewezen dat de identificatie van *h* met de Saussure's *phonèmes* reeds, zonder dat we hiervan op de hoogte waren, door beide taalkundigen werd gedaan. Voor elken volgelijng van de Saussure spreken de Hettitische feiten een te duidelijke taal, dan dat de vereenzelvijng met de *phonèmes* zich niet als vanzelf zou opdringen.

Ook Cuny en Kuryłowicz stonden onafhankelijk van elkaar; verder dient er meer dan tot nog toe is geschied, op worden gelet dat de prioriteit van deze vereenzelvijng in den grond aan H. Möller toekomt. Naar aanleiding van den naam *Harri* = *Ariërs*, schrijft deze linguïst in zijn *Vergleichendes indogermanisch-semitisches Wörterbuch*, s. v. 3. *ar*, p. 16, volgende merkwaardige bemerking neer: « In den keilschriftlichen Urkunden von Bogaz-köi wird im Namen der *Xarri* = *Arier* der anlautende Laryngal *Ḫ* durch assyrisch *X* (= *h*) wiedergegeben. Der im Assyrischen bereits aufgegebene Laryngal *H* war also damals im arischen Dialekt noch vorhanden. »

Wel is het als gevolg van latere opzoekingen gebleken dat de naam *Harri* eigenlijk *Hurri* moet gelezen, — en bijgevolg niet met den naam der *Ariërs* mag vergeleken worden, zoodat Möller's voorbeeld van elken grond ontbloot is, — toch blijft het opmerkelijk dat Möller, die de leer van de Saussure in sommige opzichten zoo gelukkig wist te voltooien, ook aan de Hettitische *h* als graphische vertegenwoordijng van de phonemen heeft gedacht. Het Hettitische bewijsmateriaal waarover Möller kon beschikking hebben, bleef evenwel tot de eerste en schuchtere ontcijferinspogingen van H. Winckler, alsook tot eenige aardrijkskundige benamingen, die voor den taalkundige meestal van geringe draagwijdte zijn, beperkt. Hrozný's volledige ontcijfering en de daaropvolgende aanvullende linguïstische arbeid der Duit-

sche taalkundigen, gebeurden aan het einde van Möller's leven en na zijn dood. Ons lijkt het klaarblijkelijk dat een inniger bekend worden met de Hettitische feiten Möller tot de definitieve vereenzelviging van *h* met zijn laryngaalconsonanten zou hebben geleid. Zijn overlijden heeft deze taak voor zijn volgelingen weggelegd, hoewel dezen zich niet altijd bewust zijn, dat bedoelde identificatie reeds door hun meester was gedaan.

Want dat Cuny en Kuryłowicz Möller's uitlating, die in de voetnota van een etymologisch woordenboek voorkomt, zouden hebben gekend, is vrijwel onwaarschijnlijk. Zelf hebben we deze aanmerking over *Harri*, lang na de voltooiing van ons systeem, bij een critische studie van Möller's woordenboek, toevallig ontmoet.

Hoewel de verklaringen van Cuny en Kuryłowicz ons slechts na de afwerking van onze theorie bekend werden en dus op den opbouw er van geen invloed hebben uitgeoefend, is het toch belangrijk onze uitslagen met de hunne te vergelijken.

Reeds in onze korte publicatie *De Hettitische h*, p. 42-43, hebben we in enkele woorden de voornaamste verschilpunten tusschen onze opvatting en deze van Kuryłowicz en Cuny aangeduid. Thans willen we dit vraagstuk uitvoeriger bespreken, vooral daar in de laatste maanden de literatuur over de Hettitische *h* weer merkelijk is aangegroeid.

Zoo heeft J. Kuryłowicz in een geschrift *Études indoeuropéennes*, I (Polska Akademia Umiejętności, Prace Komisji Językowej N 21), Kraków 1935, een hoofdstuk aan het schwavraagstuk gewijd: *Sur les éléments consonantiques disparus en indoeuropéen*, hoofdstuk II, p. 27-76, waarin hij zijn over talrijke tijdschriftartikels verspreide opvattingen omtrent I.-E. *ə* en Hett. *h* tot een meer systematisch geheel heeft gegroepeerd.

Aan het begin van dit jaar verscheen van de hand van E. Benveniste, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, I, Parijs 1935, waarvan hoofdstuk IX gewijd is aan een *Esquisse d'une théorie de la racine*. Ook hier wordt aan Hett. *h* een belangrijke plaats in de studie der Indo-Europeesche wortelstructuur toegewezen. Vermelden we ten slotte nog een recensie van Kuryłowicz's werk door Cuny, *Évolution préhistorique de l'indoeuropéen*, Revue des Études anciennes, XXXVIII, 1936, I, p. 69-77, recensie die den auteur gelegenheid biedt zijn persoonlijke opvatting over *h* nader te bepalen.

Daar een critisch onderzoek, dat achtereenvolgens de verschil-

lende punten van hun theorieën met de onze zou vergelijken, noodzakelijk een langdradige herhaling zou worden, hebben we getracht uit deze werken en verspreide artikels systematisch te groepeeren wat voornoemde taalkundigen over problemen hebben gedacht, die bij de verklaring van de Hettitische $\frac{h}{2}$ een centrale plaats innemen. Deze vraagstukken zijn: 1. De consonantische natuur van schwa; 2. De vocalisatie van schwa. Deze methode biedt ook het voordeel in sommige punten van onze verklaring een duidelijker en klaarder inzicht mogelijk te maken.

1) De consonantische natuur van schwa.

De Saussure. — De theorie van het consonantische schwa staat nergens in het *Mémoire* uitdrukkelijk vermeld, hoewel de geheele gang van de Saussure's betoog in den grond op deze opvatting berust; Cuny merkt dan ook te recht op: « M. F. de Saussure n'insistait pas particulièrement sur la nature consonantique de A, chose si palpable.. » (*Indo-européen et sémitique*, Revue de phonétique, 1912, 105)

Möller. — De eerste die deze theorie duidelijk formuleerde was H. Möller. Onmiddellijk na het verschijnen van het *Mémoire* bracht de Deensche taalkundige in *Englische Studien*, III, 151¹, de opvatting naar voren dat de Saussure's phonemen als medeklinkers, waarschijnlijk als laryngalen moesten worden begrepen, vermoeden dat hij kort daarop in *Paul und Braunes Beiträge*, VII (1880), 492², nogmaals doch nu uitdrukkelijker herhaalde.

De waarden van dit consonantisch schwa bepaalde Möller als volgt:

Q (de Saussure Q, Cuny ϑ_3) = laryngaal-*r*.

E (de Saussure A, Cuny ϑ_1) = stemlooze laryngaalspirant *h*.

A (de Saussure A, Cuny ϑ_2) = stemhebbende emphatische laryngaalspirant *H*.

De Engelsche taalkundige H. Sweet, die de Saussure's systeem in een artikel *Recent Investigations on the Indogermanic Vowel-System*, Transactions of the Philological Society, 1880, 155-162, besprak, heette Möller's hypothese « a good hint », doch stelde voor A, E en Q respectievelijk als « glottal *r* » of « voiced glottal trill

(A) », gepalataliseerde A (E) en gelabialiseerde A (Q) te verklaren.

H. Pedersen, een vurig aanhanger van de Saussure en van de Indo-Europeesch-Semitische verwantschapshypothese, herkende in consonantisch schwa eveneens een soort van uvulaire *r* of spirant, die hij door het teeken *ʀ* voorstelde; cfr. *Les pronoms démonstratifs de l'ancien arménien avec un appendice sur les alternances vocales indo-européennes* (Kgl. Danske Vidensk. Selskab Skr., 6 Raekke, Historisk og filologisk Afd. VI, 3), Kopenhagen 1905, p. 340.

Later heeft Möller zijn oorspronkelijke zienswijze aanzienlijk gewijzigd. Zoo onderscheidde hij in zijn *Semitisch und Indogermanisch, Erster Teil, Konsonanten*, Kopenhagen 1906, vijf phonemen, die hij door de volgende teekens aanduidde: 'A, A, h, H, ʀ. Ter verduidelijking weze hier alleen het volgende opgemerkt: 'A en A zijn respectievelijk niet-emphatische en emphatische laryngaalocclusief, h is aspiratie, H is emphatische stemlooze laryngaalspirant (cfr. Sem. *ḥeth*); ʀ is emphatische stemhebbende laryngaalspirant (cfr. Sem. *ʾain*).

Nagenoeg dezelfde opvatting verdedigde Möller in zijn laatste aanzienlijk geschrift *Die semitisch-vorindogermanischen Laryngalen-Konsonanten* (Kgl. Danske Vidensk. Selskab Skr., 7 Raekke, Historisk og filologisk Afd. IV, 1), Kopenhagen 1917.

Reeds hooger, naar aanleiding van de behandeling der Indo-Europeesche *ablaut* problemen, hebben we op de leemten van Möller's systeem gewezen; cfr. *supra*, p. 80 v. In constructief opzicht lijkt de sinds 1906 verdedigde theorie zelfs minder verkieslijk dan de eerste verklaring van 1879, die onmiddellijk aan de Saussure's systeem aansloot en dit laatste door het aanvaarden van een derde phoneem gunstig voltooide.

Cuny. — Opmerkelijk is de interpretatie, die Cuny in een artikel *Indo-européen et sémitique*, *Revue de phonétique*, 1912, 101-132, van Möller's vereenzelviging van de consonantische schwa's meent te moeten geven. In dit artikel heeft Cuny de bevreemdende teekens A-E, A-H, en Q-ʀ van de Saussure en Möller door de passende noteeringen a_1 , a_2 , a_3 vervangen, teekens die sindsdien door de meeste taalkundigen aangewend worden.

p. 123 van dit artikel schrijft Cuny over Möller: « M. H. Möller avait d'abord supposé (*Semitisch und Indogermanisch*, 1906) que E était une sorte d'h palatale, A une sorte d'h moyenne (ni palatale ni vélaire), Q enfin une sorte d'h labio-vélaire. »

Eigenlijk geldt het hier niet de theorie van H. Möller, doch veeleer Cuny's persoonlijke opvatting. Volgens dezen taalkundige zouden de drie consonantische schwa's drie geaspireerde *h* zijn, die slechts door één verschil in praepalatale, palatale of labiovelare articulatie van elkaar onderscheiden worden. Nu bewijst het Hettitisch afdoende dat het niet opgaat de drie schwa's als varianten van één medeklinker te aanzien. Dat *h* alleen in de *á*- en *ó*-rijen optreedt en nooit in de *e*-rij, wijst op een fundamenteel verschil tusschen α_1 , van de *e*-reeks en α_2, α_3 van de *á*- en *ó*-reeksen. Daarentegen moeten α_2 en α_3 nauw verwant zijn vermits beide in Hett. *h* zijn samengevallen.

In een artikel *Linguistique du hittite*, RHA, II, 14 (Oct. 1933-Jan. 1934), 199-220, heeft Cuny, rekening houdend met de door Kuryłowicz bereikte uitslagen, I.-E. α , Hett. *h* en de Semitische laryngalen als volgt gegroepeerd ⁽¹⁾:

$$\begin{array}{rcl} \text{Hett. } h(\bar{h}) & = & \text{I.-E. } \alpha_2 = \text{Sem. '}, h. \\ h(\bar{h}) & = & \alpha_3 = ' \\ nul & = & \alpha_1 = h. \end{array}$$

Hierbij merken we op dat de aan I.-E. α_3 beantwoordende *h* in het Hettitisch enkel geschreven wordt, zoodat we het met Cuny niet eens zijn over een veeleer orthographische dan phonetische waarde van de dubbele *h*-spelling. Men herinnere zich vooral de betreffende tegenstelling *pahhuwar* : *lahu*-.

Hoewel we ons ongaarne op den gevaarlijken bodem der Indo-Europeesch-Semitische verwantschap wagen, zijn we eerder geneigd Sem. ' met I.-E. α_1 , Hett. *nul* te laten samengaan, terwijl aan I.-E. α_2 alleen Sem. *h* zou beantwoorden. Met de aspiratie *h* werken we liever niet. Terwijl deze klank in Möller's *Semitisch und Indogermanisch* nog een belangrijke rol speelt, is zijn beteekenis in het *Vergleichendes Wörterbuch* en in *Die sem.-vorig. Laryng. Kons.* bijna volledig uitgeschakeld ⁽²⁾.

Deze opmerkingen maakten we reeds in onze publicatie *De Hettitische h*, p. 42; in een in Maart 1936 verschenen recensie van Kuryłowicz's jongste werk, *Évolution préhistorique de l'indoeuropéen*, Revue des études anciennes, XXXVIII, 1, heeft Cuny zijn standpunt eenigszins gewijzigd.

Aan Sem. *h* en ' beantwoorden nu respectievelijk Hett. *h*, I.-E.

(1) Tegenover α van Kuryłowicz stelt Cuny Möller's A. (*aleph vélaire *); cfr. voor α , infra p. 298-301.

(2) *Revue des études anciennes*, XXXVIII, 492, schijnt Cuny ons standpunt ten overstaan van Möller's *h* niet ongenegen.

\mathfrak{a}_2 en Hett. \mathfrak{h} , I.-E. \mathfrak{a}_3 ; aan I.-E. \mathfrak{a}_1 beantwoorden in het Hettitisch *nul* en in het Semitisch \mathfrak{i} (« aleph palatal ») en \mathfrak{h} . ⁽¹⁾.

Onder de bedenkingen die tegen deze identificaties kunnen worden gesteld, weze hier alleen vermeld: dat tegenover I.-E. \mathfrak{a}_1 , Hett. *nul* in het Semitisch alleen \mathfrak{i} hoeft geplaatst te worden en dat het getrokken onderscheid tusschen \mathfrak{i} « aleph palatal » en \mathfrak{i} « aleph vélaire », veeleer op ontoercikende gronden rust. Steun vindt deze opvatting, die eveneens van Möller afkomstig is, uitsluitend en alleen in het Egyptisch. Doch iedereen zal wel toegeven dat een Indo-Europeesch-Semitische verwantschap reeds problematisch genoeg is om nog de inmenging van een nieuwe hypothese, deze der Egyptisch-Semitische verwantschap, te dulden. Ook spreekt het Semitisch dat slechts één aleph kent, dit punt van Möller's theorie stellig tegen. Verder was Möller er niet in geslaagd werkelijk overtuigende Indo-Europeesch-Semitische etymologieën met fundamenteele \mathfrak{d} in den Indo-Europeeschen *anlaut* naast aleph in het Semitisch aan te voeren.

Met het oog op een mogelijke vergelijking van het Indo-Europeesch met het Semitisch stellen we veeleer volgende aequivalenties voor:

I.-E. (\mathfrak{e} -rij) = Hett. *nul* = Sem. *aleph* (\mathfrak{i}).
 (\mathfrak{a} -rij) = $\mathfrak{h}\mathfrak{h}$ = \mathfrak{heth} (\mathfrak{h}).
 (\mathfrak{o} -rij) = \mathfrak{h} = $\mathfrak{aïn}$ (\mathfrak{a}).

Onnoodig op te merken dat deze aequaties het eigenlijke vraagstuk naar den oorsprong van den Hettitischen \mathfrak{h} -klank niet raken.

Kuryłowicz. Natuur van schwa. — Dat schwa een consonant is, blijkt eveneens de opvatting van J. Kuryłowicz te zijn. Na deze consonant aanvankelijk heel algemeen als een gutturaal beschouwd te hebben, bezigt Kuryłowicz sinds 1928 de uitdrukking « laryngale » en heeft hij schwa meer bepaald met de laryngaalocclusief, « coup de glotte », geïdentificeerd. Dat consonantisch schwa een laryngaalocclusief is, stemt voor een deel met onze interpretatie overeen. Alleen dient er op worden gewezen dat Kuryłowicz's \mathfrak{a}_2 en \mathfrak{a}_3 oorspronkelijk laryngaalspiranten in den aard van Sem. \mathfrak{heth} en $\mathfrak{aïn}$ zijn, die zich in het Hettitisch als $\mathfrak{h}\mathfrak{h}$ en \mathfrak{h} handha-

(1) « aleph vélaire »; beantwoordt aan \mathfrak{a}_4 .

ven, doch in het Indo-Europeesch met de laryngaalocclusief zijn samengevallen (1).

Om te bewijzen dat het Indo-Europeesch een laryngaalocclusief zou gekend hebben, beroept Kuryłowicz zich op de uitzonderlijke lange quantiteit van sommige Arische vocalen, die regelmatig als kort verschijnen.

Zoo worden *ásat* « niet bestaand » en *adhivāśá-* « gewaad », abnormale spellingen voor *ásat* en *adhivāśá-*, door Kuryłowicz als *á+ǎ₁sat* en *adhi+ǎ₁vāśá-* geïnterpreteerd, verklaring die hierop neerkomt dat de abnormale spelling met lange vocaal feitelijk normaal, althans zeker de oorspronkelijke is.

Op zichzelf is dit standpunt niet wezenlijk verkeerd. Meillet heeft er herhaaldelijk op gewezen dat normale vormen vaak het werk van latere schematisatie zijn, terwijl vormen die buiten het raam van een regelmatig paradigma vallen, de meeste kans bieden oorspronkelijk te zijn. Zoo is in het Grieksch *τῶης* oorspronkelijk, alleen omdat het tegen *τῶημι* en *τῶησι* indruischt.

Van dit juiste beginsel heeft Kuryłowicz blijkbaar misbruik gemaakt. Enkele sporadische vormen met lange vocaal, uitsluitend in de Veda's betuigd, wier quantiteit gemakkelijk door rhythmische rekking, hypothese van Wackernagel, kan worden verklaard, zal wel niemand voor oorspronkelijker dan de ontelbare voorbeelden met regelmatige korte vocaalquantiteit aanzien. De gegrondheid van deze opwerping blijkt vooral uit het feit dat Kuryłowicz's verklaring slechts van enkele lange vocalen geldt en deze taalkundige noodgedwongen zijn toevlucht neemt tot « analogie massale » om bv. de lange vocaalquantiteit vóór het suffix *-vant* te rechtvaardigen.

In zijn vroegere artikels heeft Kuryłowicz het stemhebbend worden van een stemloozen slotmedeklinker vóór vocalischen *anlaut* van het volgende woord, in het Sanskrit, aan de aanwezigheid van een laryngaalocclusief vóór deze vocaal toegeschreven. Hierbij onderstelde schrijver dat de laryngaalocclusief stemhebbend is, hypothese die evenwel door Sievers beslist wordt tegengesproken (*fester Einsatz=stimmlose Kehlopfexplosivlaut*, in *Grundzüge der Phonetik*, § 358).

(1) Kuryłowicz onderscheidt tusschen $\check{a}_1, \check{a}_2, \check{a}_3$ = consonantisch, en $\check{a}_1, \check{a}_2, \check{a}_3$ = vocalisch,

In de veronderstelling dat ' stemhebbend is, voltrok zich volgens Kuryłowicz de ontwikkeling als volgt: $-t 'e > -d 'e$.

Niet alleen is ' niet stemhebbend, doch het stemhebbend worden van $-t$ is alleen aan de vocaal toe te schrijven. Leerrijk in dit opzicht is vooral het Nederlandsch dat geen « sterken inzet » kent en toch een stemloozen eindmedeklinker vóór daaropvolgenden vocalischen *anlaut* stemhebbend maakt: *de vos is loos > de voz is loos*. Zooals bekend is deze sandhiregel vooral van toepassing op Westvlaamse dialecten, die eveneens stemlooze eindconsonant vóór semi-vocalischen *anlaut* van het volgende woord stemhebbend maken: *is loos > iz loos*. Alleenstaand is dit Nederlandsch sandhiverschijnsel wel niet; ook in het Bretoensch worden eindconsonanten p , t , k en s vóór vocalischen *anlaut* van het volgende woord: b , d , g en z ; cfr. Marstrander, *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap*, III, 290 v.

Volgens Kuryłowicz zouden de historisch betuigde Indo-Europeesche talen eveneens een sterken vocaalinzet gekend hebben, zelfs zou deze laryngaalocclusief in den Griekschen spiritus lenis voortleven. Het ongegronde van deze opvatting, die ook door Möller en Cuny gedeeld wordt, werd reeds supra, p. 260, aange-toond.

Ook Marstrander verwerpt Kuryłowicz's bewijsvoering ten gunste van een sterken vocaalinzet in het Sanskrit: « La théorie... n'est pas fondée sur les données historiques, mais sur une idée préconçue. »

Vermits Kuryłowicz bij de Indo-Iraansche gegevens, die het meerendeel van zijn bewijsmateriaal uitmaken, immer van het standpunt uitgaat, dat deze talen een sterken vocaalinzet vertoonen of vertoond hebben, hoeft het geen nader betoog, dat de theorie, voor zoover ze op Indo-Iraansche voorbeelden rust, veeleer een problematisch karakter vertoont.

Aantal schwa's. — Wat het aantal consonantische schwa's betreft, heeft Kuryłowicz in aansluiting aan Cuny, *Indo-européen et sémitique*, hun aantal aanvankelijk op drie bepaald: \mathfrak{z}_1 , \mathfrak{z}_2 en \mathfrak{z}_3 . Van deze \mathfrak{z} werden \mathfrak{z}_1 en \mathfrak{z}_2 respectievelijk met *nul* en \mathfrak{h} in het Hettitisch geïdentificeerd. Voor \mathfrak{z}_3 werd geen passende Hettitische beantwoording gevonden, zelfs niet in het aan het einde van 1935 verschenen werk *Études indoeuropéennes*. Zoo wordt *haštai* « been », dat wel als het beste voorbeeld van de \mathfrak{o} -rij mag worden aange-

zien, door Kuryłowicz als $\mathfrak{z}_2\text{òst-}$ geïnterpreteerd (o.c., p. 255) (1). Het ontbreken van de aequivalentie I.-E. $\mathfrak{z}_3 = \text{Hett. } h$ beteekent een aanzienlijke leemte, die elke voltooiing van het systeem zoo goed als geheel uitsluit.

Opmerkelijk is dat Kuryłowicz eveneens gepoogd heeft aan de drie consonantische schwa's $\mathfrak{z}_1, \mathfrak{z}_2, \mathfrak{z}_3$ nog een vierde variëteit toe te voegen: \mathfrak{z}_4 . Reeds in zijn mededeeling op het Haagsche linguïstencongres schreef deze taalkundige: « Peut-être faudra-t-il distinguer deux \mathfrak{z}_2 définis chacun par $e + \mathfrak{z}_2 = \bar{a}$ et $\mathfrak{z}_2 e = a$, mais dont l'un correspond à un h hittite et l'autre non, ou dont l'un aspire et l'autre non. »; cfr. *Un problème de sandhi indo-européen* (Actes du Ier congrès international de linguistes à La Haye), Leiden 1928, p. 112. Deze korte aanduiding is door schrijver in zijn *Études* ie, I, p. 29, 72, 75, ruimer uitgewerkt en op gezag van nieuwe voorbeelden verdedigd. Zooals blijkt uit zijn recensie over dit werk, aanvaardt Cuny Kuryłowicz's bewijsvoering ten voordeele van \mathfrak{z}_4 . Terughoudender is Benveniste, die in zijn *Origines*, I, noch van \mathfrak{z}_4 , noch van de phonetische natuur van de drie schwa's gewaagt (2).

Dat het echter gevaarlijk is een nieuw consonantisch schwa uitsluitend en alleen op het getuigenis van één taal in het probleem der Indo-Europeesche wortelstructuur in te voeren, merkt Kuryłowicz zelf, waar hij p. 30 schrijft: « comme les distinctions basées sur une seule langue sont souvent précaires.. »

Verder zijn de voorbeelden waaruit schrijver het bestaan van \mathfrak{z}_4 afleidt, ongemeen zwak: $-a$, uitgang pl. onz.; $-ta$, uitgang van het mediopassief; Hett. *appa*: Gr. $\acute{\alpha}\pi\acute{o}$; Hett. *awan*: Lat. *au-*; Hett. *tāja-*: Gr. $\tau\eta\tau\acute{\alpha}\omicron\mu\alpha\iota$. Als minder overtuigende etymologieën haalt Kuryłowicz nog aan: Hett. *išijah(h)-*: Skr. *icchāti*; Hett. *uttar*: Gr. $\alpha\upsilon\delta\delta\eta$.

Daar de meeste van deze etymologieën reeds in ons eerste deel ter sprake kwamen, zal het volstaan naar hooger te verwijzen; $-a$, cfr. p. 224-226; *appa*, cfr. p. 94-96; *awan*, cfr. p. 153-155; *tāja-*, cfr. p. 208-209; *išijah(h)-*, cfr. p. 156-157; *uttar*, cfr. p. 160-166. Deze vergelijkingen zijn onjuist of althans te onzeker om tot uitgangspunt aan een theorie te dienen.

(1) Benveniste's *status quaestionis* over de oplossing van het h -probleem is dan ook onjuist; cfr. *Origines*, I, p. 148-149. Deze vergissing berust misschien op Petersen's artikel *The Origin of Hittite h*, Lang, X, waar p. 309, een valsche voorstelling van Kuryłowicz's theorie gegeven wordt.

(2) Aanvaard wordt \mathfrak{z}_4 eveneens door Sturtevant, Lang, XII, 141.

De mediopassieve uitgang *-ta* bleef tot nog toe onbesproken. Dat *-ta* aan den Indo-Europeeschen perfectumuitgang *-tha* zou beantwoorden, lijkt ons onwaarschijnlijk. In een afzonderlijke verhandeling over de Hettitische verbaaluitgangen meenen we te kunnen bewijzen dat *-ta*, uitgang sg. 2 en 3, beantwoordt aan I.-E. *-tho*, uitgang sg. 2, vervormd naar *-to*, uitgang sg. 3 (1).

Hier willen we alleen aantoonen dat de vereenzelviging van Hett. *t* met I.-E. *th* niet noodzakelijk het bestaan van een vierde schwa met zich meebrengt. Het vraagstuk dat we aanraken, betreft de door Kuryłowicz aangewende poging ter verklaring van de stemlooze geaspireerde van het Sanskrit.

In *Symbolae Grammaticae*, I, p. 95 v., werd door Kuryłowicz de Indo-Europeesche perfectumuitgang *-tha* als *-t₂e* verklaard en met Hett. **-ta>-ti* verbonden. Te recht betoogt Sturtevant, *Lang*, VI, 149 v., dat alsdan *-t₂e* in het Hettitisch *-tha* zou worden. Om aan deze gegronde opwerping te ontkomen en toch de vergelijking te kunnen bewaren, neemt Kuryłowicz andermaal zijn toevlucht tot *ʔ₄*, dat verantwoordelijk voor de *á*-kleur en de Sanskritische aspiratie, niet door *h* in het Hettitisch wordt voortgezet. Nu lijkt ons de bewering dat de Sanskritische geaspireerde in de samenstelling van *stemlooze consonant* + *ʔ₂* of *ʔ₄*, haar oorsprong vindt, volstrekt niet steekhoudend. Hierover thans uitvoeriger.

Schwa en de oorsprong van Skr. th, enz. en I.-E. b, enz. — Reeds in 1891, had de Saussure, in een mededeeling aan de *Société de linguistique*, *th* in Skr. *prthú-* door een verbinding van *t* + *schwa* verklaard. Hierbij drukte deze linguïst zich als volgt uit: « Ces *th* proviendraient d'un *t* i.-e. suivi d'un phonème *ə* régulièrement élié devant voyelle; ainsi le masculin *prthús* « large » représenterait un i.-e. *pretós*, devenu *prt'ús* après la chute du *e* radical atone. » (*Recueil des publications scientifiques*, p. 603)

Hoewel de Saussure de consonantische natuur van schwa niet uitdrukkelijk betoont, laat deze passus geen twijfel omtrent dit punt bestaan; vooral de noteering van dit « consonantische » schwa door ' toont duidelijk welke opvatting deze taalkundige zich over schwa had gevormd.

Is *th* in *prthú-* derhalve etymologisch, in *prthiví* < **prtaví* zou

(1) *Les désinences hittites -hi, -ti, -i du présent et -ta du préterit* (Mélanges Franz Cumont), II, p. 560-569.

th uitsluitend analogisch zijn. Eveneens is *tiṣṭhāmi* uit **tiṣṭāmi* regelmatig en kan *sthitā-* uit **stātā-* alleen door analogie worden gewettigd.

Hoewel de Saussure zelf geen neiging vertoonde deze vluchtige aanduidingen in een ruimer verband te zetten ⁽¹⁾, kon de aantrekkelijkheid van de suggestie zijn leerlingen niet ontgaan. Aan dit vraagstuk hebben velen onder hen hun krachten beproefd en gepoogd ook deze idee van den meester in een sluitend systeem in te schakelen.

Nadat reeds door Cuny in zijn artikel *Indo-européen et sémitique* een eerste poging in deze richting was gedaan, is Kuryłowicz er in geslaagd op enkele stemlooze geaspireerde medeklinkers van het Sanskrit de Saussure's verklaring toe te passen. Terwijl de Saussure heel algemeen over een « *phonème ə* » sprak, heeft Kuryłowicz dit schwa meer bepaald als \mathfrak{z}_2 geïnterpreteerd. Gansch nieuw is ook Kuryłowicz's opvatting dat sommige Indo-Europeesche stemhebbende medeklinkers uit een verbinding van *stemlooze consonant* + \mathfrak{z}_3 zouden ontstaan zijn. Het belangrijkste voorbeeld hiervoor is Skr. *ptbati* « hij drinkt », uit *pi-p \mathfrak{z}_3 -e-ti*. Hoewel deze verklaring door Benveniste en Cuny wordt aanvaard, meenen we toch dat tegen Kuryłowicz's interpretatie, die uitsluitend op mathematische reconstructie en niet op descriptieve gegevens berust, ernstige bezwaren dienen gesteld.

In fonetisch-constructief opzicht vertoont de verklaring een aanzienlijke leemte. Dat \mathfrak{z}_2 aspireert en \mathfrak{z}_3 slechts sonoriseert, is een bewering die de onderlinge verhoudingen tusschen \mathfrak{z}_2 en \mathfrak{z}_3 tegenspreekt.

We hebben aangetoond dat \mathfrak{z}_3 de stemhebbende variante is van \mathfrak{z}_2 ; anderzijds is ook Kuryłowicz, zij het dan ook langs andere wegen, tot dezelfde gevolgtrekking geraakt. Wanneer nu \mathfrak{z}_2 reeds aspireert, verwachten we voor zijn stemhebbende variante niet alleen de sonorisatie doch ook de aspiratie. Streng logisch gesproken zou de verbinding *p* + \mathfrak{z}_3 als resultante *bh* moeten geven.

Daar de *b* van Skr. *ptbati* gemakkelijk door dissimilatie kan verklaard worden, lijkt ons deze reeds zoo problematische reconstructie ook geheel overbodig.

(1) Wat dan ook door Cuny te recht wordt betreurd: « Il est regrettable que M. F. de Saussure ne nous ait pas donné sur ce point un de ces lumineux exposés dont il a le secret. » (*Indo-européen et sémitique*, 119)

Een tweede bezwaar dat tegen Kuryłowicz's interpretatie kan worden geopperd is van fonetisch-descriptieven aard. Vermits ʔ ook volgens de opvatting van dezen taalkundige een laryngaal-occlusief is, lijkt het ons lecrrijk na te gaan welken invloed deze klank in andere talen op een voorgaande stemlooze consonant uitoefent. Nu valt een onderzoek van parallele fonetische taalfeiten geheel in het nadeel van Kuryłowicz's theorie uit.

Zoo assimileert ' zich in het Akkadisch aan de voorgaande consonant: $\text{hi}ʔ\text{'u}$ « zonde » > $\text{hi}ʔ\text{tu}$. Soms valt ' weg: iš'al « hij vroeg » > išal : of verdwijnt ' na de vocaal van de vorige lettergreep gerekt te hebben: nīb'u « getal » > nību ; in enkele gevallen blijft de toestand ongewijzigd: iš'al .

In het Chitimacha bestaan naast stemlooze niet-geaspireerde p , t , k , ook stemlooze geaspireerde ph , th , kh ; deze taal kent eveneens een laryngaalocclusief. Volgt deze op p , t , k , dan ontstaat volgens Swadesh, *The Phonetics of Chitimacha*, Lang, X, 358-359 een « glottalized stop »: p' , t' of k' . Deze klanken beantwoorden aan een stemlooze consonant gevolgd door ', en verschillen volledig van de stemlooze geaspireerde ph , th , kh .

In het Armenisch ontmoet Sievers eveneens « Verschlusslaute mit Kehlkopfverschluss » k' , t' , p' , die evenwel grondig van de geaspireerde stemlooze medeklinkers kh , th , ph verschillen (o. c., § 39).

Dat het Akkadisch en het Chitimacha in fonetisch opzicht met Kuryłowicz's theorie in strijd zijn, is des te opmerkelijker daar beide talen, zooals hooger is aangetoond, op een ander gebied merkwaardige fonetische contactpunten met het Hettitisch en het Indo-Europeesch vertoonen.

Een laatste opwerping die we tegen Kuryłowicz's interpretatie stellen, is dat ze slechts enkele stemlooze geaspireerden van het Sanskrit en enkele stemhebbenden van het Indo-Europeesch kan verklaren en voor de overige gevallen aan de analogie een al te ruime plaats afstaat. Reeds Meillet heeft bij deze verklaring te recht opgemerkt: « Toutes les sourdes ne peuvent être expliquées ainsi. » (*BSL*, XXIX, 60-62). Onnoodig een systeem op te bouwen dat slechts op enkele voorbeelden toepasselijk is en de meerderheid der gevallen als analogische of nieuwe formaties louter aprioristisch terzijde schuift.

In een recensie over onze publicatie *De Hettitische h* wordt het ons door Sturtevant, *Lang*, XII. 211, als een gevoelige leemte in onze theorie aangerekend, dat we Kuryłowicz's ʔ_4 niet aanvaar-

den ⁽¹⁾. Wel geeft Sturtevant toe dat Hett. *ak-* = Lat. *ago* onjuist is, doch dezelfde taalkundige herinnert ons aan « etymologieën », die het bestaan van \mathfrak{z}_4 heeten te bewijzen: Hett. *appa*: Gr. *ἀπό*, Hett. *alpa-*: Lat. *albus*, Hett. *ark-* « ward off! »: Lat. *arceo*, Hett. *arwā(i)-* « buigen »: Gr. *ἀράομαι* « smeeiken, bidden », Hett. *istapp-*: Skr. *sthāpdyati*, Hett. *tittanu-*: I.-E. *sthā*. Opmerkelijk genoeg verschenen deze etymologieën alle reeds in *Lang*, VI, 149 v., waar ze als bewijsgronden tegen Kuryłowicz's eerste theorie worden uitgespeeld. De onjuistheid van de etymologieën voor Hett. *appa*, *alpa*, *ark-* en *istapp-*, *tittanu-* ⁽²⁾, werd reeds supra, p. 94-96, 106, 149-150, 152 en 199-200, 200-201, aangetoond. Wat Hett. *arwā(i)-* « buigen »: Gr. *ἀράομαι* « smeeiken » betreft, het ongegronde van deze vergelijking is te in 't oog loopend om een lange weerlegging te vereischen. Gr. *ἀράομαι* behoort tot de klanknabootsende basis *ōr*: *ər*, die reeds supra, p. 151-152, naar aanleiding van Hett. *arija-* ter sprake kwam. Hett. *arwā(i)-* daarentegen, wisselt herhaaldelijk met Akk. *UŠ. KI.EN.NU* af en beteekent derhalve duidelijk « een buiging maken », vandaar « eeren », cfr. Gr. *προσκυνεῖν* (Ehelolf, *OLZ*, XXVII, 580-581).

Op grond van deze beschouwingen meenen we dan ook dat de geheele theorie over de rol van \mathfrak{z}_2 en \mathfrak{z}_3 op een voorgaande stemlooze of stemhebbende consonant op volstrekt ontoereikende gronden rust. Hetzelfde geldt eveneens van de aequivalentie *b, d, ĝ, g + ʒ* > Indo-Iraansch *bh, dh, ĝh, gh*; Europeesch *b, d, ĝ, g*, die door Kuryłowicz, *Études ie*, I, p. 53, ter verklaring van de tegenstelling Skr. *māhi*: Gr. *μέγας* is voorgesteld.

Aan het slot van deze uiteenzetting over consonantisch schwa weze het ons toegelaten er op te wijzen dat onze oplossing van dit probleem ook de eerste poging is om langs zuiver phonetischen weg de consonantische natuur van schwa na te vorschen ⁽³⁾. De geground-

(1) Ook Cuny, *Revue des études anciennes*, XXXVIII, 492, verwijt ons dit.

(2) Ook met dubbele *t* in *tittanu-* houden we rekening; cfr. supra p. 201.

(3) Uit verschillende uitlatingen van Sturtevant, *Lang*, XII (1936), 141, 186, 211 en 213, blijkt dat de Amerikaansche taalkundige E. Sapir, die reeds naar aanleiding van Hett. *hapati-*, *Dudhalijaš* en *Hatti* ter sprake kwam (cfr. supra, p. 155, 263), ook aan het vraagstuk naar de phonetische natuur van Hett. *h* zijn aandacht schenkt. Op grond van een tot nog toe ongepubliceerde mededeeling van Sapir op de *Yale Linguistic Club* (cfr. *Lang*, XII, 186), wijst Sturtevant op een overeenkomst die heet te bestaan tusschen onze uitkomsten en de door

heid en de juistheid van onze hypothese berusten op haar geldigheid bij de verklaring der descriptief vastgestelde taalfeiten.

In verband met Kuryłowicz's aan het einde van 1935 verschenen werk *Études indoeuropéennes*, I, willen we er de aandacht op vestigen dat p. 55 en 254 van dit geschrift de Poolsche taalkundigen overstaan van de verhouding tusschen \mathfrak{z}_2 en \mathfrak{z}_3 tot volgend besluit komt: « La sonorisation de *p* dans *pi-p \mathfrak{z}_3 -e-ti* suppose une corrélation indoeuropéenne *sonore*: *sourde* existant entre \mathfrak{z}_3 et un autre \mathfrak{z} . » (o. c., p. 55), en nog uitdrukkelijker: « On peut provisoirement admettre que c'est \mathfrak{z}_2 (= hittite *h*) qui fonctionne comme élément sourd correspondant à l'élément sonore \mathfrak{z}_3 . » (o. c., p. 254)

Logisch-mathematische overwegingen over Sanskritische taalverschijnselen hebben Kuryłowicz tot een resultaat geleid, dat reeds door ons langsheen den weg der inductie over descriptieve Hettitische gegevens is bereikt.

Deze overeenkomst in de bekomen uislagen, trots en in weerwil van een verschil van uitgangspunt en gevolgde methode, verdient alleszins onderlijnd te worden.

Een tweede vraag die hier ter sprake komt, is het standpunt dat de taalkundigen ten overstaan van de vocalisatie van schwa innemen.

2) De vocalisatie van schwa.

de Saussure. — Uitgangspunt tot de bespreking van dit belangrijk punt in het schwaprobleem is weer de Saussure's *Mémoire*, waar dit vraagstuk echter evenmin als dit naar de consonantische natuur der phonemen een bevredigende oplossing vindt. Handelend over schwavocaal *i* der Indo-Iraansche talen, omschrijft de Saussure den oorsprong van deze vocaal als volgt: « Cette définition a sorti d'un *ā* long convient admirablement aux phonèmes

Sapir onafhankelijk, langs andere wegen, bereikte resultaten; cfr. Lang, XII, 211, 213. Zoolang Sapir's uitslagen ongepubliceerd zijn, heeft de lezer slechts beschikking over vluchtige aanduidingen van dezen linguïst, Lang, X, 276 ⁴ en XII, 179 ¹⁵. Deze voetnota's ontmoetten we geruimen tijd na de voltooiing van ons systeem. Welk de door Sapir gevolgde methode is, is echter zeer de vraag. Men vergelijke eveneens onze opmerkingen in verband met dit punt, supra, p. 241 ¹ en 263.

A et Q des langues européennes » (o. c., p. 165), en eenige regels verder : « L'*i* arien serait-il donc purement et simplement le représentant de ces phonèmes ? Nullement. Cette thèse serait insoutenable. Dans la majorité des cas A et Q sont rendus par *a*. » (bedoeld wordt hier de interpretatie van $\tilde{a}\gamma\omega$ en $\tilde{o}\zeta\omega$ als *Agō* en *Qdzō*).

Is de Sanskritische schwavocaal *i* niet de rechtstreeksche vertegenwoordiger van A of Q, dan kan deze *i* alleen de omvorming van A of Q zijn, stelling die door de Saussure in volgende termen wordt uitgedrukt : « On est donc amené à conclure à la diversité, sinon tout à fait originaire, du moins proethnique du phonème A et de la voyelle qui a donné l'*i* indo-iranien. Nous croyons que cette voyelle était une espèce d'*e muet*, provenant de l'altération des phonèmes A et Q.... Que cette voyelle indéterminée soit une dégénérescence des voyelles A et Q — nous ajoutons par hypothèse : seulement de ces voyelles — et non pas, comme on pourrait croire, un phonème distinct de tout autre dès l'origine... » (o. c., p. 167)

Het wil ons voorkomen dat deze lange omschrijving van het phonetische verschijnsel in den grond op een vocalisatie van de phonemen neerkomt. Dat A en Q zich in een doffe *e* wijzigen, kan ook als vocalisatie van de phonemen tot doffe *e* worden begrepen.

Möller. — Over de vocalisatie der laryngaalconsonanten schrijft Möller in zijn geschrift *Semitisch und Indogermanisch*, p. 334, het volgende : « Im Sanskrit sahen wir in *sāvi-*, *dāri-*, *stāri-* aus *sēyy-*, *dēry-*, *stēry-*, das *y* durch langes *ī* vertreten, während wir, wo der Guttural ein A oder H gewesen war, an dessen Stelle ein kurzes *i* gesehen haben. » Daar Skr. *ī* eerder op rhythmische dan etymologische factoren berust, is de bewering dat een bijzondere laryngaalconsonant voor deze *ī* dient aansprakelijk gesteld, veeleer ongegrond; cfr. *supra*, p. 83, 296. Opmerkelijk is dat Möller in zijn laatste werk *Die semitisch-vorindogermanischen Laryngalen Konsonanten*, Kopenhagen 1917, voorslaat de lange *ī* in Skr. *sāvi-* door *əy* te verklaren. *sāvi-* zou derhalve een oorspronkelijk *sēṃəy* voorstellen, waarbij *ə* waarschijnlijk een anaptyctische vocaal is, die door de stemhebbende laryngaal *y* gerekt wordt. Hierbij merkt schrijver uitdrukkelijk op dat de stemlooze laryngalen 'A, A, h en H dergelijke vocaal niet rekken.

Deze interpretatie, die niet met Möller's vroegere opvatting omtrent dit punt kan worden verzoend, is beslist onjuist. Indien

de nultrap van \bar{o} , d. i. $\bar{a}y$, $\bar{a}y = \bar{i}$ is, vraagt men zich tevergeefs af waarom de nultrapvormen van \bar{e} , d. i. $a'A$ en $a h$, en \bar{a} , d. i. aA en aH , eveneens niet $\bar{a}'A$, $\bar{a}h$ en $\bar{a}A$, $\bar{a}H$ zijn. Ook vertoonen de overige bladzijden van Möller's laatste werk geen spoor van overeenkomstige reconstructievormen en wordt de schwavocaal er immer in aansluiting aan zijn eerste theorie als 'A, A, h of H verklaard. Het valt dan ook zeer te betreuren dat Möller juist aan het einde van zijn wetenschappelijke loopbaan een in menig opzicht zoo schitterend betoog door een bepaald valsche ontleding heeft ontsierd. Waar deze zonderlinge opvatting haar oorsprong vindt, is ons onbekend. Alleen willen we er op wijzen dat dergelijke verklaring reeds in 1913 door K. Oštir in zijn artikel *Zum Verhältnis der indogermanischen x-Lauten zu den semitischen Kehlkopflauten*, *Anthropos* 1913, 165-180, was voorgesteld.

Volgens dezen taalkundige zou de schwavocaal uit de verbinding van murmelvocalen e , a en o met een « gutturaler Dauerlaut » x ontstaan zijn: I.-E. *p̄tér* « vader », cfr. Skr. *pitár-* = *p̄xtér*.

Als hoofdbezwaar tegen Oštir's theorie weze hier alleen vermeld dat, op grond van de reeds aangehaalde Semitische taalfeiten, een klankgroep e , a , $o + x$ niet tot i , doch tot \bar{i} zou moeten leiden. Oštir's verwarde publicatie, die een bijdrage tot de Indo-Europeesch-Semitische verwantschap¹ beoogt te zijn, is slechts een aaneenschakeling van duistere mathematische formules, die op het gebied der Indo-Europeesche taalkunde geen nut kan stichten.

Cuny. — Het dubbel consonantisch en vocalisch aspect van schwa vond zijn eerste definitieve en duidelijke formuleering in het reeds herhaaldelijk vermeld opmerkelijk artikel van Cuny, *Indo-européen et sémitique*. Zijn stellingen zijn ook voor latere navorschingen richtingaangevend geworden. Kuryłowicz's en Benveniste's opvattingen wortelen voor een aanzienlijk deel in dit merkwaardig opstel van Cuny, dat als de beredeneerde synthese van de Saussure's phonemen- en Möller's laryngaalconsonanten-theorie kan worden aangezien. Komt Cuny hier niet in de eerste plaats ter sprake, dan geschiedt zulks alleen omdat de klaarheid van het betoog en de logische volgorde der behandelde problemen ons er toe noopen de oplossing van het vraagstuk naar de vocalisatie van consonantisch schwa eerst bij Kuryłowicz en Benveniste te vervolgen.

Kuryłowicz. — Hoewel Kuryłowicz aanvankelijk met de mogelijkheid van een vocalisatie van consonantisch schwa, « coup de glotte » of laryngaalocclusief, rekening houdt, waarschuwt deze taalkundige voor een te ruime opvatting van dit verschijnsel. Zoo wordt reeds in 1927, in een artikel *Les effets du ə en indoïranien*, *Prace Filologiczne*, XI, 201-243, de opmerkelijke zienswijze verdedigd dat *dhə*, nultrap van *dhē*, geen gevocaliseerd consonantisch schwa bevat. Volgens Kuryłowicz was de schwavocaal alsdan reeds een anaptyctische vocaal, die zich na de laryngaalocclusief en vóór de daaropvolgende consonant ontwikkelt. Zoodat van *dhē-tó-* de nultrapvorming volgende ontwikkelingsstappen doormaakt: uit *dhē-tó-*, d. i. *dhe₂-tó-*, ontstaat met nultrap in de eerste lettergreep: *dh₂-tó-*; tusschen *ə* en *t* ontwikkelt zich een anaptyctische vocaal *dh₂-é-*⁽¹⁾; vervolgens verdwijnt *ə* na medeklinker en vóór klinker: *dh₂-tó-*; en de overblijvende anaptyctische vocaal verschijnt als schwavocaal: *dhə-tó*, cfr. Skr. *hitá-*, Gr. *θερός*.

Daar Kuryłowicz zelf in *Études ie*, I, p. 28, bekend dat deze verklaring hem nooit algeheele voldoening schonk, lijkt het ons overbodig bezwaren tegen dit door Kuryłowicz verlaten standpunt te opperen. Onze aandacht gaat dan ook naar de nieuwe interpretatie van de schwavocaal, die door Kuryłowicz in hetzelfde geschrift, p. 50, v., wordt voorgesteld. Merkwaardig mag deze verklaring vooral heeten, omdat de volledige nultrap, deze waarbij ook de schwavocaal verloren gaat, en die tot nog toe als eenigszins uitzonderlijk werd aangevoeld, in het licht van deze theorie de regelmatige en oorspronkelijke nultrapvorm wordt. Van *dhē*, d. i. *dhe₂*, zou de normale nultrap in den *inlaut* *dh* zijn, cfr. Skr. *da-dh-máh*, *da-d-máh* en *bhāga-tti-* van *dā-* « geven ». In de eerste lettergreep maakt consonantenopeenhooping het bestaan van dergelijken nultrap onmogelijk. Hier verschijnt dan ook de reductietrap, die uiterlijk met den voltrap samenvalt: zoo klimmen *pāmdh* en *pāmi* beide respectievelijk tot I.-E. *pe₂mó-* (of *pe₂mó-*) en *pe₂mi* op.

Naast de reductievocaal, die echter in verbinding met *ə* aan een uiterlijk niet van de voltrapvocaal te onderscheiden lange vocaal

(1) Door de noteering *dh₂-é-*, wordt geenszins bedoeld dat in Kuryłowicz's opvatting de door *ə* aangeduide vocaal een reductievocaal (door ons *ɛ* genoteerd) is. Over de natuur van de « voyelle anaptyctique » laat Kuryłowicz ons in het onzekere. In zijn artikel *Les effets du ə en indoïranien*, noteert schrijver als volgt: *savitár- = se₂ṭár > sa₂ṭár > sa₂ṭár* en *stithá- = st₂ṭá- > sthātá-*.

het aanzijn geeft, verschijnt in de eerste lettergreep vaak de schwa-vocaal *a* of *i*. Vergeleken bij den voltrap geldt het in dit laatste geval, voorbeelden van *saṃprasāraṇa*, die met den voltrapvorm in « Schwebeablaut » staan. Ter verduidelijking moge de ontleding van de basis *dhē* dienen. Oorspronkelijk was deze: *dheṛ₁e*, waarvan theoretisch twee vormen mogelijk zijn *dheṛ₁* en *dhṛ₁e*. De verhouding *dheṛ₁* : *dhṛ₁e* is een voorbeeld van « Schwebeablaut ». Na wat we reeds over de theorie hebben geschreven, is de verdere ontwikkeling van basisvorm *dheṛ₁* duidelijk: voltrap is *dheṛ₁ > dhē*; nultrap in den *inlaut* is *dh*, in de eerste silbe *dhṛ₁ > dhē*.

Leerrijk is het lot van den *saṃprasāraṇa*-vorm *dhṛ₁e*. Nultrap is natuurlijk *dhṛ₁* en reductietrap *dhṛ₁e*. Het opmerkelijke berust in den laatsten vorm. Terwijl overal elders de reductievocaal meestal verdwijnt, handhaaft ze zich in *dhṛ₁e* onder invloed van de voorgaande laryngaalocclusief *ṛ₁* en ontwikkelt zich de klankgroep *ṛ₁e* tot *ṛ₁*, d. i. tot de schwavocaal der historische Indo-Europeesche talen: *dhṛ₁e* wordt derhalve *dhṛ₁*. Wat waar is voor *ṛ₁*, geldt eveneens van de beide overige schwavocalen *ṛ₂*, *ṛ₃* (en *ṛ₄*?), die overeenkomstig in *ṛ₂e*, *ṛ₃e* (en *ṛ₄e*) hun oorsprong vinden. *Schwa primum* of *indogermanicum* is derhalve slechts een bijzonder geval van *schwa secundum* na laryngaalocclusief.

De onmiddellijke gevolgtrekking van deze opvatting is dat het parallelisme *kei* : *ki* = *dhē* : *dhṛ* valsch is, vermits *dhṛ* niet de nultrap van *dhē*, doch de reductietrap van *dhṛ₁e*, nevenvorm van *dheṛ > dhē*, is.

Tegen deze nieuwe opvatting van Kuryłowicz, die niet alleen tegen de traditioneele leer van den Indo-Europeeschen *ablaut*, doch ook tegen de theorie van de Saussure indruischt, dienen ernstige bedenkingen gesteld.

Zoo lijkt het ons heel wat natuurlijker en ook juister Skr. *dádhāmi* en *hitá-* als voltrap en nultrap van één basis *dhē* (<*dhe*' of *dheṛ₁*) te aanzien. Dat beide vormen respectievelijk voltrap en reductietrap van de *saṃprasāraṇa*-bases *dheṛ₁* en *dhṛ₁e* zouden zijn, is onwaarschijnlijk, vooral op grond van het feit dat naast Skr. *hitá-* in het Avestisch *dāta-* verschijnt, en deze overeenstemming Kuryłowicz er toe verplicht in het deelwoord het gelijktijdig bestaan van beide basisvormen *dhṛ₁e-tó- > dhṛ₁e-tó- > dhṛ₁-tó- > Skr. hitá-* en *dheṛ₁-tó- > dhṛ₁-tó- > dhē-tó- > Av. dāta-* te aanvaarden.

Verder blijft het ten eenenmale onverklaard waarom de reductievocaal na laryngaalocclusief bewaard blijft, doch vóór dezen klank

verdwijnt (1). Nochtans beroept Kuryłowicz zich op deze willekeurige formule om de tegenstelling Skr. *dadmāh* (praesens): *dadimā* (perfectum) door een oorspronkelijk *ded_eā₃mēs*: *ded_eā₃mēs* te rechtvaardigen. Al even willekeurig is de bewering dat de klankverbinding *e ā* alleen in de eerste lettergreep *ē* wordt (cfr. *pāmāh* < *p_eā₂mōs*), terwijl in den *inlaut* dezelfde reductievocaal valt, waarna ook de laryngaal even spoorloos verdwijnt: *ded_eā₃mēs* > *dadmāh*; cfr. o. c., p. 55.

Onverklaard blijven de ablautverhoudingen in Gr. *φημῖ* naast *φαμῖν*; cfr. o. c., p. 70-71.

Naar aanleiding van Skr. *prñāmi*: *prñmāh* merkt Kuryłowicz op dat de regelmatige nultrapvorm, met volledige nultrap in den *inlaut*, **prñmāh* zou zijn. Ook meent Kuryłowicz dat *prñmāh* op het bestaan van een oorspronkelijken vorm **prñmāh* terugwijst: « il est licite d'admettre a priori le remplacement par *i* d'un ancien zéro plutôt que d'un ancien *i* »; cfr. o. c., p. 45. Dergelijke willekeurige bewering zal men wel niet boven de heerschende verklaring van *i* in *prñmāh*, ter vermindering van een opeenvolging van drie korte lettergrepen in een oorspronkelijk **prñimāh* verkiezen; cfr. Hirt, *Idg Gr*, II, p. 114, 154.

Wordt Skr. *jani-* (cfr. I.-E. *ǵenə*) als reductietrap *ǵenə_e* van basisvorm *ǵenə_e* verklaard, anderzijds ontkent Kuryłowicz het bestaan van een basisvorm *ǵenə_e* op grond van een parallelisme dat heet te bestaan tusschen *ǵenə_e* en *leuke*, aoristvorm *luke/o-*. Hiertegen merken we op dat het feitelijk parallelisme met de basisvormen *ǵreg* (cfr. Gr. *ῥέζω*) van *ǵ-r-g*, en met de zevende en negende Sanskritische verbaalklassen I.-E. *ǵeu-n-é-k-ti*. *pel-n-é-ǵ-ti* veeleer het bestaan van een basisvorm *ǵenə_e* naast *ǵeueg* en *peleǵ* > *pelā^x* waarschijnlijk maakt. We meenen dan ook dat de op p. 80. medegedeelde stamboom der I.-E. basis *pelē*, *peleǵ₁e*, waar een vorm *peleǵ₁* stelselmatig geweerd wordt, juist in dit laatste opzicht onvolledig is.

(1) De Hebreeuwsche taalverschijnselen waarop Kuryłowicz, o. c., p. 56, beroep doet om het behoud der reductievocaal na laryngaalocclusief te rechtvaardigen zijn onjuist geïnterpreteerd. *tifkādī* is immers *tifk^eādī* met *š^ewā* *mobile simplex* naast *tišh^aāfi*, met *š^ewā* *mobile compositum*, meer bepaald *hašef pātah*. Nu zijn *e* en *a* beide uitgesproken *š^ewā*-klinkers, — vandaar dat *d* van *pkd* spirant *d* wordt, — en is *a* slechts een door de laryngaal gekleurde *e*. De laryngaal is derhalve niet aansprakelijk voor het behoud der vocaal, wel voor de kleur; cfr. voor dit laatste punt, de supra, p. 262, 262¹ vermelde bijzonderheden.

Het weze ons toegelaten in dit verband er aan te herinneren dat ook Cuny dit deel van Kuryłowicz's theorie op gezag van andere, alleszins gegronde bedenkingen, veroordeelt. Bondigheidshalve verwijzen we den lezer naar *Revue des études anciennes*, XXXVIII, 72.

Verplicht deze nieuwe opvatting over den oorsprong der schwa-vocaal Kuryłowicz tot het verwerpen van het morphologisch parallelisme $kei : ki = dhē : dha$, eveneens wordt deze taalkundige er toe genoopt aan consonantisch schwa elke mogelijkheid tot vocalisatie te ontzeggen. Ook spreekt schrijver slechts over een « soi-disant vocalisation », o. a. p. 28, en beschouwt hij schwa uitsluitend als consonantisch. Hierbij komt de auteur met zijn vroegere verklaring van de prothetische vocaal in het Grieksch en het Armenisch in tegenspraak (1). In dit opzicht heeft Kuryłowicz geruimen tijd de reeds door Cuny in zijn artikel *Indo-européen et sémitique* voorgestelde en later eveneens door Benveniste aanvaarde verklaring gedeeld. Dit standpunt willen we aan de hand van een door Kuryłowicz, *Symbolae grammaticae*, I, p. 104, behandeld voorbeeld nader belichten: Gr. ep. $\acute{\epsilon}\acute{\epsilon}\rho\sigma\eta < *iF\acute{\epsilon}\rho\sigma\eta$.

Vocaalprothese en vocalisatie van schwa. — De oorspronkelijke basisvorm is $\mathfrak{z}_1\mathfrak{u}\mathfrak{e}\mathfrak{r}\mathfrak{s}$. Volgt $\mathfrak{z}_1\mathfrak{u}\mathfrak{e}\mathfrak{r}\mathfrak{s}$ op een woord met vocalischen *auslaut*, dan lost \mathfrak{z}_1 zich in de vocaal op, na deze gerekt te hebben: Skr. $prā\mathfrak{v}\mathfrak{r}\mathfrak{s}$ -, abnormale vorm naast regelmatig $prā\mathfrak{v}\mathfrak{r}\mathfrak{s}$ -, stelt een oorspronkelijk $pra-\mathfrak{z}_1\mathfrak{u}\mathfrak{e}\mathfrak{r}\mathfrak{s}$ - voor. Geheel anders is de toestand wanneer het vorige woord consonantischen *auslaut* vertoont, alsdan vocaliseert zich \mathfrak{z}_1 tot \mathfrak{a}_1 , d. i. $e : \mathfrak{z}_1\mathfrak{u}\mathfrak{e}\mathfrak{r}\mathfrak{s} > \mathfrak{a}_1\mathfrak{u}\mathfrak{e}\mathfrak{r}\mathfrak{s} > \mathfrak{e}\mathfrak{u}\mathfrak{e}\mathfrak{r}\mathfrak{s}$. Overeenkomstig vocaliseeren zich \mathfrak{z}_2 en \mathfrak{z}_3 tot $\mathfrak{a}_2 > \mathfrak{a}$ en $\mathfrak{a}_3 > \mathfrak{o}$.

Een eerste opwerping tegen dergelijke interpretatie is, dat Kuryłowicz blijkbaar niet verklaart waarom het Grieksch in $\acute{\epsilon}\acute{\epsilon}\rho\sigma\eta$ juist den vorm na consonantischen *auslaut* van het voorgaande woord veralgemeend heeft. Voor Skr. $prā\mathfrak{v}\mathfrak{r}\mathfrak{s}$ - zal het volstaan te verwijzen naar de reeds geopperde bedenkingen, supra, p. 296-297.

Ook is het opmerkelijk dat deze fonetische evolutie die in de *Symbolae Grammaticae*, I, p. 104, als « vocalisation de ce \mathfrak{z} après une finale consonantique » wordt geheeten, in de *Études ie*, in

(1) Op het belang van het Hettitisch in verband met de Griekse en Arme-nische vocaalprothese, hebben we reeds supra, p. 108, gewezen.

volgende vrij duistere bewoordingen wordt omschreven: « En grec (et en arménien) le γ (consonantique) entre consonnes a peut-être modifié la prononciation de la consonne suivante, surtout celle d'une sonante, en tout cas le résultat définitif est le développement d'une voyelle secondaire entre les deux éléments consonantiques. Le rapport de l'ind. *dattá* au grec *δίδοτε* est le même que le rapport de l'ind. *náram* au grec *ἀνέρα*. »; cfr. o. c., p. 42-43.

Hoewel schrijver, o. c., p. 43¹, aanmerkt: « En réalité il s'agit d'une anaptyxe plutôt que d'une prothèse », is het duidelijk dat Kuryłowicz's verklaring in den grond op een vocalisatie van consonantisch schwa neerkomt. Merken we terloops eveneens op dat Gr. *ἀνέρα* juist een voorbeeld van prothetische vocaal is, en deze woordvorm derhalve niet als γ_2ner (Kuryłowicz, o. c., p. 31) mag worden verklaard. De Hettitische beantwoording van Gr. *ἀνήρ*, *innara* « mannelijk » sluit trouwen zoo goed als geheel deze interpretatie uit; cfr. supra, p. 108-109.

Tegen deze verklaring van Gr. *ἐέροση* door $\gamma_1\eta$ ers met vocalisatie van *anlaut- γ_1* werd reeds van andere zijde, en wel door Meillet, overtuigende critiek uitgeoefend: « Si la prothèse devant sonantes résulte d'un ancien γ , on n'explique pas qu'elle soit une particularité du grec et de l'arménien. » (*BSL*, XXIX, 60-62). Deze opwerping is te duidelijk en haar gegrondheid te klaarblijkend om langeren commentaar te behoeven.

Aan het slot van deze uiteenzetting is ook ons standpunt ten overstaan van dit vraagstuk duidelijk geworden: wel bestaat voor γ de mogelijkheid tot vocalisatie, doch we aanvaarden niet dat de Grieksche en Armenische vocaalprothese hiervan een toepassing zou zijn. Onze opvatting omtrent dit vraagstuk hebben we reeds in een mededeeling op het XIIIe Vlaamsch Filologencongres te Gent, April 1936 ⁽¹⁾, nader bepaald. Hier volgen de belangrijkste punten van ons betoog. In aansluiting aan de vroegere interpretaties, gaan we uit van voorbeelden die reeds bij Benveniste, Kuryłowicz en Cuny een verklaring hebben gevonden: Gr. *ἐέροση* en *ἄεσα*.

Naar onze opvatting is *anlaut- ϵ* in *ἐέροση* geen prothetische vocaal, die slechts secundair vóór consonantischen *anlaut* ontwikkeld

(1) De Hettitische \mathfrak{h} en het vraagstuk der Grieksche en Armenische vocaalprothese; cfr. de *Beknopte Handelingen* van dit congres.

werd, doch wel een Indo-Europeesche vocaal *e*, die oorspronkelijk integreerend bestanddeel van de basis *e_uers* is. Deze bewering wordt door WP's herleiding van de basis *u_{er}* tot een ouder *e_uer* (I, 269) gesteund. Naast basis *e_uer*, die o. a. in Toch. *wār* « water » voortleeft, verschijnt een nevenvorm *e_ued* in Gr. *ῥῥωρ*, Hett. *watar*. Uit het parallelisme van *e_uer* en *e_ued* leiden WP te recht af dat de oorspronkelijke basis voor « water » *eu* is (1). Deze *eu*-basis werd vervolgens door de suffixen *-er*, *-ed* verlengd: *eu* + *er* > *e_uer*, *eu* + *ed* > *e_ued*. Voorzien van een worteluitbreiding *-s* wordt *e_uer*: *e_uers*.

Na de werking van het Indo-Europeesch intensiteitsaccent, dat slechts één voltrap duldt, worden de bases *e_uers* en *e_ued* respectievelijk *u_{ers}*: *eurs* en *u_{ed}*: *eud*.

Van beide basisvormen *u_{ers}*: *eurs* komt *u_{ers}* als de gemakkelijkst uit te spreken vorm het meest voor, o.a. in Hett. *warša*- « regen », dat evenwel een leenwoord uit het Arisch kan zijn, cfr. Skr. *varṣā*. Wellicht moet het ontstaan van *ēFερσ-* uit *eurs* aan een contaminatie van beide vormen *eurs* en *u_{ers}* worden toegeschreven, verschijnsel dat hoofdzakelijk bevorderd werd door het feit dat *ēFερσ-* fonetisch gemakkelijker uit te spreken is dan *eurs*.

Aanzienlijken steun vindt deze bewering in de zeldzaamheid van een vorm *ēFερσ-* < *e_uers* vergeleken bij *u_{ers}*. Berust *anlaut-e* in *ēFερσ-* op een gevocaliseerd *ǝ₁*, dan vertoont *ǝ₁u_{ers}* slechts één voltrapvocaal en is de vorm geheel in overeenstemming met de eischen van het Indo-Europeesche vocalisme. Is de vorm derhalve regelmatig, zijn beperking tot het Grieksch en het Armenisch wordt volstrekt onverstaanbaar. Is daarentegen *ēFερσ-* < *e_uers* een vorm met twee opeenvolgende voltrapvocalen en bijgevolg onregelmatig, dan wordt de zeldzaamheid van dergelijken basisvorm licht begrijpelijk.

Dezelfde ontleding geldt eveneens van Gr. *ῥεσα* naast Skr. *vāsati*, dat door Kuryłowicz, Benveniste en Cuny als *ǎFεσ-* uit een oorspronkelijk *ǝ₂u_{es}* met vocalisatie van *ǝ₂* tot *a₂* > *ǎ* wordt afgeleid.

Onze verklaring gaat uit van een oorspronkelijken basisvorm *heu*, die door de suffixen *-el* en *-es* uitgebreid aan de bases *he_uel*

(1) We laten hier onvermeld dat *eu* waarschijnlijk op een ouder *'eu* met sterken vocaalinzet teruggaat; cfr. supra, p. 246 v.

en *h₂ues* het aanzijn geeft. Van *h₂uel* en *h₂ues* bestaan na de werking van het intensiteitsaccent volgende vormen: *heul*: *h₂uel*, *heus*: *h₂ues*. Na de klankkleurende werking van *h* op *e* ontstaan hieruit: *h₂ául*: *h₂uel*, *h₂áus*: *h₂ues*. Na het samenvallen van *h* met ' en het verdwijnen van laatsten klank, bekomt men volgende historisch betuigde basisvormen: *ául*: *uel*, *áus*: *uel*.

Evenals *uers* kennen de vormen *uel* en *ues* de grootste verspreiding en ontstaat uit de kruising van *áus* en *ues* de in Gr. *ἄεσα* voortlevende basisvorm *áues*. Nogmaals pleit de zeldzaamheid van laatsten basisvorm voor zijn secundaire ontwikkeling. Vertoont *áues* slechts een gevocaliseerd *ǵ₂* in den *anlaut*, dan bevat deze vorm slechts één voltrapvocaal en is zijn beperking tot het Grieksch vrijwel onbegrijpelijk.

Tot besluit willen we er aan herinneren dat reeds Boisacq, s. v. *ἀδλή*, en WP, I, 20, *ἀδλή* met *ἄεσα* tot een oorspronkelijke basis *au* herleiden. Met Boisacq's *au*, eigenlijk *áu*, komt de basisvorm *heu*, die tot uitgangspunt aan ons onderzoek dient, in den grond overeen. Immers, naar onze opvatting wordt *heu* achtereenvolgens *heu* > *h₂áu* > 'áu > *áu*. Basisvorm *áu* ontmoet men in Gr. *ἰαύω* « den nacht doorbrengen », Arm. *awth* (< **awti*) « rustplaats ».

Benveniste. — De verhouding van *ἄεσα* tot Skr. *vásati* wordt eveneens door Benveniste in zijn jongste geschrift, *Origines*, I, p. 156, behandeld. Van Benveniste's vereenzelviging van *ἄεσα* met basisvorm *ǵ₂eu-s-*, volgens den auteur « thème I » (cfr. *uer-g-*), geldt de opwerping dat een theoretische vorm *ǵ₂eu-s-* in het Indo-Europeesch *ǵ₂áus* > *áus* en in het Grieksch *ἄσ-* zou worden. Veeleer stelt *ἄεσα-* een basisvorm *áues* voor, ontstaan uit de contaminatie van *áus* (Benveniste's *ǵ₂éu-s-*, « thème I », ons *heus* > *h₂áus* > 'áu > *áus*) en *ues* (Benveniste's *ǵ₂u-és-* « thème II », ons *h₂ues* > 'ues > *ues*; cfr. Hett. *hwiš-* « leven » = ons *h₂ues*).

In verband met Benveniste wijzen we ook op de door dezen taalkundige verdedigde interpretatie van de I.-E. basis *nek* « dooden ». Uitgaande van de vaststelling dat *nek* niet door suffixen *-ei-*, *-es*, *-et*, doch slechts door worteluitbreidingen (« *élargissements* ») *-i-*, *-s*, *-t* (cfr. Skr. *naśya-*, Toch. *naks-*, Gr. *νεκτ-*), verlengd wordt, kent Benveniste aan *nek* de waarde van een « thème II » (*ur-ég-*) toe. Nu onderstelt elk « thème II » *ur-ég-* een « thème I » *uer-g-*, naast *ǵ₂n-ék-* moet derhalve ook *ǵ₂é-nk-* bestaan. « Le raisonnement, besluit de Fransche taalkundige verder, conduit à la solution correcte,

puisque **én-k-* (en fait **ə₂én-k-*) se trouve attesté par hitt. *henkan* « mort fatale » (1). celt. **ank-* (v. irl. *éc.* gall. *angeu* « mort »), gr. **ank-* (*ἀν-άγκη*). Tous les détails de la structure, degré vocalique, timbre, ton, se tiennent et concordent dans le binome I **ə₂én-k-* : II **ə₂n-ék-* reposant sur une racine **ə₂en-*. » De bezwaren tegen dergelijke interpretatie van *hengan* zijn reeds supra, p. 127 v., naar aanleiding van de etymologische bespreking van dit woord, uitvoerig gesteld: verwarring van de I.-E. bases *nek* « dooden » en *ánk* « dwang », onmogelijk id van etymologische verwantschap van *hengan* met de basis *nek*, feitelijke verwantschap van *hengan* met Lat. *aeger*. Opmerkelijk is dat Benveniste niet eens bemerkt dat zijn ontleding van *hengan* als *ə₂énk* in den grond een aequivalentie I.-E. *ə₂e* = Hett. *he* onderstelt, terwijl p. 149 van hetzelfde geschrift de aequivalentie I.-E. *ə₂e* = Hett. *ha* wordt vooropgesteld. Verder vraagt men zich tevergeefs af waarom Gr. *νέκταρ*, *νεκός*, die volgens Benveniste eveneens tot de basis *ə₂nek* opklimmen, geen gevocaliseerd *ə₂* in den *anlaut* vertoonen. Berust de vocaal in den *anlaut* van Gr. *ἀλέγω*, *ἀλέξω*, *ὀλέκω* op *ə₂l-ég-*, *ə₂l-ék-*, *ə₃l-ék-* (Benveniste, o. c., p. 152), dan zouden Gr. *νέκταρ* en *νεκός* veeleer **ánékταρ* en **áneκός* moeten zijn.

Dat de verklaring van de vocaalprothese door een vocalisatie van consonantisch schwa tot tegenstrijdige uitkomsten leidt, hoeft geen nader betoog. p. 156, komt Benveniste ten overstaan van de onderlinge verhouding van basisvormen *wed* : *ud* en *webh* : *ubh* tot de vrijwel onverwachte gevolgtrekking : « il est communément admis que le degré plein est **wed*, le degré zéro **ud*, ou **webh* **ubh*. C'est exactement l'inverse : dans I **ə₁eu-d-*, **ə₁eu-bh-*, la racine est au degré plein ; dans II **ə₁w-ed-*, **ə₁w-ebh-* au degré zéro. »

Tevergeefs vraagt men zich af hoe de auteur **ud-* met **ə₁eu-d-* en **ubh-* met **ə₂eu-bh-* weet te verzoenen. Een theoretische vorm **ə₁eu-d-*, waar *ə₁* dan toch consonantisch is, *ə₁éud*, zou niet **ud-*, doch I.-E. *eud*, Gr. *εὐδ-* geven. Eveneens zou **ə₂eu-bh-*, waarvan *ə₂* onbeslist, doch waarschijnlijk *ə₂* is, niet **ubh-* doch I.-E. *áubh*,

(1) Opmerkelijk is hoe de Indo-Europeesche etymologie lezing en vertaling van het Hettitische woord heeft beïnvloed. Feitelijk moet de term *hengan* gelezen worden (cfr. voor *g*, supra, p. 131-132), en is de juiste beteekenis « ziekte, pest, dood, ondergang »; cfr. voor « mort fatale », supra, p. 127¹.

Gr. $\alpha\phi$ - worden. Uit I.-E. \mathfrak{z}_1eud , $\mathfrak{z}eubh$ kunnen Gr. $\acute{\alpha}\delta$ -, $\acute{\alpha}\phi$ - niet worden afgeleid!

Cuny. — Reeds aan het begin van dit onderzoek over de vocalisatie van schwa, zegden we dat deze theorie het eerst door Cuny in zijn artikel *Indo-européen et sémitique* uitdrukkelijk werd vastgelegd. Hierbij bepaalt deze linguïst zijn standpunt in aansluiting aan de Saussure en Möller. Alleen verwijt Cuny den Deenschen taalkundige de vocalisatie van consonantisch schwa in den *anlaut* niet te aanvaarden. In dit opzicht meenen we echter dat Möller's leer de voorkeur verdient. Waar Cuny zijn ontleding van Gr. $\acute{\epsilon}\sigma\mu\acute{\epsilon}\nu$ als $\mathfrak{A}smen$ of \mathfrak{z}_1smen , met vocalisatie van \mathfrak{z}_1 , in den *anlaut*, wetigt door de bewering dat het ontkennen van deze mogelijkheid het parallelisme tusschen \mathfrak{z} en de overige sonantische coëfficiënten breekt, antwoorden we dat dit parallelisme niet volledig is, doch dat \mathfrak{z} minder vocaliseerbaar is dan \mathfrak{i} , \mathfrak{u} , r , l , m , n , vaststelling die trouwens ook door Cuny is gedaan; cfr. supra, p. 190.

Nu is het merkwaardig dat een van de door Cuny in *Indo-européen et sémitique* behandelde voorbeelden, Gr. $\acute{\alpha}\rho\gamma\acute{o}\varsigma$ en verwanten, achteraf in het Hettitisch is ontdekt, waardoor dan ook de waarde van dit voorbeeld aanzienlijk is toegenomen.

Aan Gr. $\acute{\alpha}\rho\gamma\acute{o}\varsigma$ en verwante termen, stelde Cuny in *Indo-européen et sémitique*, *Revue de phonétique*, 1912, 113, volgende verklaring voor:

Zend $\mathfrak{arazata}$ - (Indo-Ir. $\mathfrak{r}\mathfrak{z}\mathfrak{n}ta$ -)	= A consonant + r vocaal, $\mathfrak{A}r\mathfrak{g}$ -.
Lat. <i>argentum</i> , Gall. <i>Argento</i> -	= \mathfrak{A} vocaal + r consonant, $\mathfrak{A}r\mathfrak{g}$ -.
Gr. $\acute{\alpha}\rho\gamma\acute{o}\varsigma$, Arm. <i>arath</i>	= beide verklaringen.
Skr. <i>rajatá</i> -	= A consonant + $re\mathfrak{g}nt\acute{o}$ -.

Vervangen we A door een passender notering \mathfrak{z}_2 , \mathfrak{z}_2 , dan bekomt men als onderscheiden basisvormen \mathfrak{z}_2 , $\mathfrak{r}\mathfrak{g}$, $\mathfrak{z}_2r\mathfrak{g}$, $\mathfrak{z}_2re\mathfrak{g}$.

Met Hett. *harki*- « wit », dat in 1912 nog niet gekend was, kon Cuny vanzelfsprekend geen rekening houden. Dat Cuny evenwel *harki*- in een nieuw onderzoek naar de onderlinge verhouding van Gr. $\acute{\alpha}\rho\gamma\acute{o}\varsigma$ en verwanten, verschenen in het reeds vermeld artikel *Linguistique et préhistoire* (Scritti in onore di A. Trombetti, Milaan 1936), p. 14-16, niet betreft, is een spijtige leemte. Op grond van een vergelijking van Gr. $\acute{\alpha}\rho\gamma\acute{o}\varsigma$ met Semitische en Kaukasische woorden, besluit Cuny dat de oorspronkelijke Indo-Europeesche stam voor « zilver » \mathfrak{z}_2 $a\text{-}\mathfrak{g}$ - was, vorm, die secundair door een r -

infix of *r*-praefix werd uitgebreid (1). Lat. *argentum* en Skr. *rajatá-* worden alzoo respectievelijk door $\text{ṛ}_2\text{ṛḡntó-}$ en $r\text{-ṛ}_2\text{a-ḡntó-}$ verklaard. Nu zal men onmiddellijk inzien dat $\text{ṛ}_2\text{ṛḡntó-}$ niet de oorsprong van Lat. *argentum* kan zijn, vermits $\text{ṛ}_2\text{ṛḡntó-}$ in deze taal niet *argentum*, doch **orgentum* zou worden. Dat de hulp van Semitische en Kaukasische termen niet van aard is om Skr. *rajatá-* een klare en duidelijke oplossing te verstrekken, hoeft ook wel niet gezegd. Eerder nog zouden we de eerste verklaring van Skr. *rajatá-* als $\text{ṛ}_2\text{reḡntó-}$ aanvaarden, was het niet, dat de aanwezigheid van Hett. *ḫarki-* ons er toe noopt de oplossing in een andere richting te zoeken.

In aansluiting aan onze interpretatie van $\epsilon\epsilon\rho\sigma\eta$, $\delta\epsilon\sigma\alpha$, door 'eyer-s, *ḫeyes*, vertrekt onze verklaring van Gr. $\alpha\rho\gamma\acute{o}\varsigma$, enz. eveneens van een oorspronkelijken basisvorm *ḫereg*, waarvan theoretisch drie vormen mogelijk zijn :

ḫerḡ, *ḫreg*, *ḫrḡ* ; en in den δ -trap : *ḫōrḡ*, *ḫrōḡ*.

Na de klankkleurende werking van *ḫ* op *e*, δ worden deze vormen :

ḫárḡ, *ḫreg*, *ḫrḡ* ; en in den δ -trap : *ḫárḡ*, *ḫrōḡ*.

Gr. $\alpha\rho\gamma\acute{o}\varsigma$, Lat. *argentum*, Gall. *Argento-*, Arm. *arcath* klimmen op tot *ḫárḡ*, waartoe waarschijnlijk ook Hett. *ḫarki-* behoort (2).

Skr. *rajatá-* klimt op tot *ḫreg* : *ḫrōḡ*.

Zend *arazata-* klimt op tot *ḫrḡ*, waartoe, rekening houdend met de bestendige spelling *ḫar-ki-* en niet **ḫa-ar-ki-*, misschien Hett. *ḫarki-* eveneens moet gerekend worden. Evenals *pal-ḫi-* *pḫi-*, zou *ḫarki-*, *ḫrki-* voorstellen.

Dat het bestaan van Hett. *ḫarki-* Cuny's reconstructievormen *Arḡ*, *Arḡ* uitschakelt, is duidelijk.

Vermelden we nog in verband met Cuny's behandeling van het probleem naar de verhoudingen tusschen Hett. *ḫ* en I.-E. *ə*, dat deze taalkundige in zijn artikel *Linguistique du hittite*, RHA, II, 205, ook een mogelijkheid tot vocalisatie van de Hettitische *ḫ*

(1) cfr. voor dit praefix, A. CUNY, *Études prégrammaticales sur le domaine des langues indo-européennes et chamito-sémitiques* (Collection linguistique, XIV), Parijs 1924, p. 134, waar reeds deze ontleding van Lat. *argentum*, enz. gegeven wordt.

(2) Gr. $\alpha\rho\gamma\acute{o}\varsigma$ berust op $*\alpha\rho\gamma\rho\acute{o}\varsigma$. Voor den samenhang tusschen *ro-* en *i*-suffix, cfr. Hirt, *Idg Gr.*, III, p. 274, en Benveniste, *Origines*, I, p. 79-81. Het *i*-suffix verschijnt o. a. in Gr. $\alpha\rho\gamma\iota\text{-}\kappa\acute{\epsilon}\rho\alpha\nu\omicron\varsigma$, Hett. *ḫarki-*, Toch. *ārki*.

voorziet : « étant sans doute vocalisable en hittite comme en indo-européen. » Dat deze bewering beslist ongegrond is, blijkt ten duidelijkste uit het feit dat *h* en *ʿ* in het Hettitisch laryngaalspirantische waarde behouden en derhalve niet vocaliseerbaar zijn. Alleen *ʿ* is in het Hettitisch vatbaar voor dergelijke ontwikkeling. Opmerkelijk vooral is de tegenstelling van *huwanteš* (= I.-E. *ǵ₂uǵ₁ntés* of *h₂u'ntés*, met *h₂u'*, nultrap van *heue' > duē*) en *paḥšnu-* (I.-E. *pbḥsneu-*, met *pbḥs*, reductietrap van *peḥs*). Dat in het Hettitisch *h < h* overal haar consonantische waarde behoudt en derhalve niet vocaliseerbaar is, wordt afdoende bewezen door het optreden van den reductietrap *pbḥs > Hett. paḥš* ter vervanging van een niet uit te spreken nultrapvorm *pḥs > Hett. pḥš*. Was Hett. *h* vatbaar voor vocalisatie, dan zou dit verschijnsel zich heel zeker in *pḥš*, nultrap van I.-E. *peḥs > pās*, hebben voorgedaan. Geheel anders is de toestand in de Indo-Europeesche talen, waar, na het samenvallen van *h* en *ʿ* met *ʿ*, de uit *h* en *ʿ* ontwikkelde *ʿ* in alle opzichten de rol van de oorspronkelijke *ʿ* overneemt en dus eveneens aan vocalisatie onderworpen is. Aan de Hettitische tegenstelling *huwanteš : paḥšnu-*, beantwoordt derhalve de Sanskritische overeenstemming *hitá- : (nṛ̥)pīti-* (1).

*
* *

Uit al het bovenstaande blijkt duidelijk dat de vocalisatie van consonantisch schwa een taalverschijnsel is dat uitsluitend en alleen door phonetische factoren wordt bepaald en als gevolg van consonantenopeenhooping vooral in den *inlaut* optreedt. Immers, door het uitvallen van *e* in den nultrap, ontstaat vaak een samen treffen van twee consonanten. Kunnen beide klanken als afzettend

(1) In plaats van Hett. *huwanteš* ware *tittanu-* een gunstiger voorbeeld, daar *tittanu-* met Skr. *hitá-* verwant is. De onzekerheid in de interpretatie van *a* in *tittanu-* (Indo-Europeesche schwavocaal of Hettitische anaptyctische vocaal; cfr. supra, p. 201), verbiedt zulks.

De lange *i* in Skr. *nṛ̥pīti-* is weer een toepassing van de rhythmische wet die geen opeenvolging van drie korte lettergrepen duldt, vandaar *nṛ̥pīti- > nṛ̥pīti-*.

Sturtevant's uitlegging : « The normal Hittite correspondent of European *a* = Skt. *i* is to be seen in *paḥšnu-* » (*Lang*, XII, 211), is vrijwel onbegrijpelijk. Ook zijn opvatting over *h* in *šanḫzi*, t. l., is zonderling.

en inzettend bestanddeel van een respectievelijk voorgaande en volgende lettergreep worden aangewend of is de groep ook zonder *e*-vocaal gemakkelijk uit te spreken, — cfr. Hett. *ti-t-nu*-, Skr. *da-dh-māh*, *bhāga-tti*-, met *tī* < *d-ti*, nultrap van *dā*- « geven », — dan verdwijnt de overbodig geworden ' spoorloos; cfr. supra, p. 275-276. In het omgekeerde geval blijkt de vocalisatie van consonantisch schwa de eenige uitweg te zijn om consonantenopeenhoo- ping te vermijden.

In den *anlaut* treedt het verschijnsel alleen in den nultrap van zware bases, doch niet in dezen van lichte bases op. Cuny die vocalisatie eveneens in deze stelling aanvaardt, kan dan ook niet verklaren waarom « wij gaan » in het Grieksch niet **εἰμέν* doch *ἵμεν* luidt. Immers, indien *Asmen*, met *As* = nultrap van *Aes*, Gr. *ἔσμεν* geeft, dan moet *Aimen*, met *Ai* (*A* vocaal + *i* consonant, cfr. *Arg*-, supra, p. 314) = nultrap van *Aei*, eveneens **εἰμέν* worden.

Deze opwerping geldt eveneens van Benveniste, die Hett. *ašanzi* « zij zijn » als *ʔ₁s-óni* interpreteert en niet schijnt op te merken dat, in de veronderstelling dat deze verklaring juist was, ook aan Gr. *ἔνεγκ*- « dragen » = *ʔ₁n-ék*- (o. c., p. 152), met vocalisatie van *ʔ₁*, in den *anlaut*, in het Hettitisch **anink*- zou moeten beantwoorden. Nu verschijnt deze stam als *nink*- in het Hettitisch (cfr. supra, p. 173) wat nog eens en weer zeer duidelijk het ongegronde van het door Benveniste en Cuny ingenomen standpunt aantoonst.

Is de nultrap van 'es « zijn » derhalve 's en s; van *ēs* < *e's* « zitten » is de nultrap 's en met vocalisatie van ' tot *ə*: *əs*.

Hoewel de oorzaak van dit verschil in behandeling van ', naar gelang deze klank de vocaal volgt of voorafgaat, voorloopig nog verborgen blijft, over het bestaan van de tegenstelling laten de descriptieve feiten geen twijfel mogelijk. Men kan aannemen dat de verdwijning van ' eerder in den *anlaut* dan in den *inlaut* plaats vond, verschijnsel waarop het niet-aanwenden van het spijker-schriftteken voor *aleph*+vocaal in het Hettitisch, alsook het voor het Akkadisch herhaaldelijk betuigde feit, dat ' in den *anlaut* vaker dan in den *inlaut* valt, schijnen te wijzen. Zuiver theoretisch bestaan dan ook voor « zijn » en « zitten » volgende vormen: 'es, 's « zijn » en *e's* > *ēs*, 's « zitten ». Op het oogenblik dat ' in het bewustzijn van den spreker consonantische waarde verliest, ontstaan hieruit: *es*, *s* « zijn » en *ēs*, *s* « zitten ». Hoewel deze theoretische nultrapvormen *s* « zijn » en *s* « zitten » uiterlijk overeenstemmen, is de verhouding *s*: *ēs* ten eenenmale verschillend van deze

van *s* : *es*, al was het alleen maar omdat in *es* « zijn » ' spoorloos verdwenen is, terwijl in *ēs* « zitten » deze klank onder gewijzigden vorm, namelijk in de vocaalrekking, voortleeft.

Vermelden we in dit verband dat volgens Meriggi het Beeldschrifthettitisch voor « hij was » *esda* en *sda* schrijft, terwijl voor « hij zat » uitsluitend *esda* verschijnt. In laatstvermelden vorm kan *e* als aanpassing van de schwavocaal *a* aan voltrapvocaal *ē* (<*e*') worden verklaard. Zeer gewenscht waren hier nauwkeuriger berichten over beide Beeldschrifthettitische woorden en nadere zekerheid omtrent vocaalreking in deze taal.

Hoewel het ontbreken van rijker gegevens het vellen van een eindconclusie voorloopig uitsluit, zal reeds nu het uitzonderlijk belang van de tegenstelling *esda* « hij zat » : *sda* « hij was », vergeleken bij de uiterlijke overeenstemming van Hett. *ašanzi* « zij zijn » en « zij zitten », wel niemand ontgaan.

*
* *

Met de behandeling van de consonantische natuur van schwa en de vocalisatie van dezen klank, zijn ook de belangrijkste punten van onze verklaring van de Hettitische *h* met deze van Cuny, Kuryłowicz en Benveniste vergeleken. Ten overstaan van andere verschilpunten, die veeleer een bepaald domein der vergelijkende spraakkunst omvatten, dan op de interpretatie van Hettitische descriptieve feiten berusten, hoeven we geen critische houding aan te nemen. Het zal volstaan deze twistvragen, die buiten het Hettitisch om hun oplossing moeten vinden en, naar we meenen, ook reeds gevonden hebben, hier aan het einde van dit hoofdstuk te vermelden.

Wat den nultrap der lange vocaal betreft, deelen we de traditioneele opvatting dat schwa (*a*, *i*) de eenige nultrapvocaal is tegenover de voltrapvocalen, *ē*, *ā* en *ō*. Cuny en Kuryłowicz daarentegen, aanzien de in het Grieksch voorkomende *ε*, *α* en *ο* als oorspronkelijk ; cfr. supra, p. 73-74.

Wat de mogelijkheid van *ablaut* in de *a*-rij betreft, zijn we het met de meeste taalkundigen hierover eens dat dergelijke *ablaut* vrijwel onbestaande is ; cfr. supra, p. 75. Het tegenovergestelde standpunt is door Cuny en Kuryłowicz ingenomen, wat door Meillet

te recht aan Kuryłowicz wordt verweten : « Se servant d'exemples non probants comme *φημ-φωρή*, il admet une alternance *a/o* que M. Hirt a eu raison de nier. » (*BSL*, XXIX, 1929, p. 60-62)

Dat onze interpretatie van de Hettitische *h* niet alleen de afwezigheid van *ablaut* in de *d*-rij verklaart, doch deze streng vereischt, beteekent een niet onaanzienlijke verbetering van de Saussure's systeem.

Waar Cuny en Kuryłowicz ter verdediging van eigen stellingen zich vaak schrap zetten tegen de gangbare meeningen over *ablaut*, zooals deze zoo schitterend in Hirt's *Indogermanische Vokalismus*, Idg Gr, II, zijn samengevat, neemt onze verklaring juist Hirt's leer tot uitgangspunt. Oogmerk van onze studie was de Hettitische *h* een passende interpretatie te geven, bijbedoeling was evenwel de op grond van het Hettitisch verwerkelijkte en voltooide phonemen-theorie van de Saussure op de heerschende opvattingen omtrent Indo-Europeesche vocaalverhoudingen toe te passen en hierbij aan te toonen dat beide schijnbaar elkaar uitsluitende standpunten van de Saussure en van Hirt, toch in een sierlijk harmonisch verband kunnen verzoend worden.

NAWOORD

Aan het slot van deze studie verwijlen we een oogenblik bij de uitkomsten van ons onderzoek. Wie onze verklaring van *h* met vroegere interpretaties vergelijkt, zal getroffen worden door het systematische in onze uiteenzetting. Waar anderen zich beperkten tot het vermelden van enkele etymologieën en van algemeene uit het *Mémoire* afgeleide theoretische beschouwingen, hebben we een systeem opgebouwd, dat, naar we meenen, een alleszins strenge geslotenheid vertoont. Onze theorie is niet de vrucht van logische overpeinzingen van het *Mémoire*, doch de interpretatie van rijke beschrijvende Hettitische feiten in het licht van de Saussure's wortelsysteem.

Descriptieve gegevens werden zoo talrijk en zoo zorgvuldig mogelijk verzameld. Van de Indo-Europeesche bestanddeelen van den Hettitischen woordenschat werd een volledig overzicht gegeven, wat, afgezien van elke er aan verbonden of er uit afgeleide theoretische beschouwing, reeds op zichzelf voor de verdere ontwikkeling der vergelijkende Hettitische grammatica de betekenis van een eerste etymologisch repertorium vertoont. Word van menige zeer verspreide Indo-Europeesch-Hettitische etymologie de onjuistheid aangewezen, anderzijds werd voor enkele belangrijke Hettitische woorden, — vernoemd wezen hier alleen *hengan* en *humant*-, — een nieuwe en overtuigende Indo-Europeesche etymologie verdedigd.

Ons onderzoek loopt uit op de vaststelling dat het Indo-Europeesch in een ouder taalstadium, zooals dit door de vergelijking van het Hettitisch en de historisch betuigde Indo-Europeesche talen kan worden opgemaakt, drie laryngaalconsonanten heeft gekend, wier phonetische waarde ongeveer met deze van *'*, *h* en *ʰ* overeenstemt en die onderscheidenlijk tot de *e*-, *á*- of *ó*-vocaalreeks behooren.

Eenige fundamenteele vocaal is *e*, terwijl *á* en *ó* een respectievelijk door *h* of *ʰ* gekleurde oorspronkelijke *e* voorstellen. Hierbij komen de Indo-Europeesche *ablaut*verhoudingen in een nieuw licht te staan. Wat de Saussure zoo geniaal, doch ook zoo aprioristisch-mathematisch tot een min of meer sluitend theoretisch geheel wist te formuleeren, groeit door onze interpretatie van *h*

tot een tastbare werkelijkheid uit. Bij ons onderzoek hebben we er eerlijk naar gestreefd met alle mogelijkheden rekening te houden en geen enkele moeilijkheid uit den weg te gaan.

Opmerkelijk is het feit dat onze opvatting talrijke bezwaren van het Indo-Europeesche vocalisme uitschakelt. Vermelden we hier alleen: het eenige schwa in de drie vocaalrijen, de afwezigheid van *ablaut* in de *á*-reeks, het ontbreken van elke morphologische rol bij *á* en *ó*, het uitsluitend karakter der alternantie: *e : ó : nul*, het vraagstuk naar den oorsprong der lange sonant, de oorsprong van lange *ī* en *ū*, de volledige nultrap. Welk uitzicht het Indo-Europeesche vocalisme met inachtneming van onze uitslagen vertoont, werd in een hoofdstuk *Beeld van het Indo-Europeesche vocalisme* geschetst.

Ook op den weg der Indo-Europeesch-Semitische verwantschap heeft onze opvatting over *h* het terrein voor een latere vergelijking aanzienlijk verruimd. Argwanend voorzichtige geesten, die voor het « spook » der Indo-Europeesch-Semitische verwantschap, als voor een te kwestieuze vraag op de vlucht slaan, zullen ons deze kleine verkenning op dit netelige domein zeer ten kwade duiden. Deze stap diende echter gedaan te worden. Wordt niet immer de Semitische rijkdom aan laryngalen in tegenstelling tot de Indo-Europeesche armoede aan overeenkomstige klanken, niet alleen als waarschuwing voor een zelfs verwijderde verwantschap van beide taalgroepen, doch zelfs als een dezelve beslist uitschakelende factor uitgespeeld? Waar een klaar en duidelijk inzicht in de Hettitische *h* ons leert, dat de Indo-Europeesche oertaal laryngaalconsonanten heeft vertoond, is meteen ook een brug tusschen Semitisch en Indo-Europeesch gelegd.

Aan het einde van deze studie drukken we den wensch uit eenmaal, wanneer de verdere ontginning van het Hettitische materiaal rijker gegevens ter beschikking zal stellen, dit kleinere begin nog breeder te mogen uitbouwen. Doch reeds nu meenen we deze uitkomst te hebben bereikt, dat, hoewel het niet uitgesloten blijft dat anderen op grond van een beter bekend worden met aard en verloop van de Hettitische feiten over bepaalde punten verschillend zullen oordeelen, terwijl anderzijds rijker berichten ook hiaten in de theorie zullen aanvullen en een bezonken oordeel over huidige twistvragen zullen mogelijk maken, toch iets van de hoofdtrekken van de Indo-Europeesche vocaalverhoudingen en wortelstructuur hier verduidelijkt is, dat ook voor later richtingaangevend zal blijven.

BIJLAGEN.

1. Repertorium van Indo-Europeesche bestanddeelen in den Hettitischen woordenschat.

(De cijfers verwijzen naar de bladzijde. Nieuwe etymologieën zijn van een sterretje voorzien. Afgezien van *er-*, *ar-*, vermeldt de lijst geen afleidingen. Twijfel omtrent een etymologie wordt door een vraagteeken voor het nummer aangeduid; de voorloopig nog onzekere vergelijkingen zijn derhalve nrs. 7, 33a, 35a, 42a, 50, 51, 54a, 54b, 58, 58a, 61b, 70 a, 76a, 95, 96, 97, 97a, 108, 110.

Om herhaling van verschillende ablautvormen voor één woord te vermijden, worden *e* en *a* tegelijk vermeld. Alfabetische rangorde zooals voor het Hettitische register. De eerste kolom vermeldt het Hettitische woord, de tweede de *I.-E.* basis.)

1. -a-, enclitisch pronomen.		
Bh. -a- (M) 89.	-e; -o.	89.
2. <i>eku-</i> , <i>aku-</i> « drinken ».	<i>ēkʷ</i> .	89-90.
*3. <i>alpa-</i> « wolk ».	<i>lep</i> , <i>lp</i> .	106, 149-50.
*4. <i>alpant-</i> « ziek, zwak ».	<i>lep</i> , <i>lp</i> .	106-107.
5. <i>ammuk</i> , -mu, -mi « ik ».	<i>eme</i> , <i>me</i> .	90.
Bh. <i>ama</i> , <i>amejau</i> , <i>majeu</i> (H) of <i>emu</i> , -mi, <i>emia</i> (H) 91.		
6. <i>anni-</i> « dit »	<i>eno</i> : <i>ono</i> .	91-92.
* <i>annala-</i> , <i>annali-</i> « vroeger » 91-92.		
?7. <i>anda</i> « in, binnen »	<i>en</i> .	92.
Bh. <i>eta</i> (H.) 92.		
<i>andurza</i> « binnen ».	<i>enter</i> , <i>nter</i> .	92-93.
8. <i>anzaš</i> « wij », cfr. -naš.	<i>nes</i> , <i>ns</i> .	104.
9. <i>ep-</i> , <i>ap-</i> « grijpen ».	<i>ēp</i> , <i>əp</i> .	93-94.
10. <i>appa</i> « achter, terug ».	<i>epi</i> .	94-96.
Bh. <i>appan</i> (M) 94-96.		
11. <i>er-</i> , <i>ar-</i> « in beweging zijn, komen, enz. ».	<i>er</i> : <i>or</i> .	96-98.
<i>arnu-</i> « brengen » : Skr. <i>ṛnóti</i> 96.		

- arš- « vloeien » : Skr. *ārṣati* 96.
- arški/a- « komen » : Skr. *ṛcchāti* 97.
- aršanija- « najverig zijn » : Skr. *īrṣyā* 96.
- *aruna « zee » : Iersch *rian* « meer », I.-E. *ereu-* 98
- *12. arpa- « ramp, onheil ». rep, rp. 104-105.
13. arra- « anus ». orso. 98.
14. aššu- « goed ». esu. 98.
15. eš-, aš- « zijn ». es. 98.
- Bh. es-, es- 98.
16. eš-, aš- « zitten ». ēš, əs. 99-101.
- Bh. es- 101.
- aš(ša)nu-, ašandul-, eššā-, ašeš-, enz. 99-101.
17. ešhar « bloed ». ēšrg^u, ēšárg^u, 49-
- Bh. e-šha-r-mi-si (M) 101. 50, 101, 167-168.
- aštira-? « ster »; cfr. *šittar*.
18. ed-, ad- « eten ». ed. 101.
- Bh. et- (H) 101.
19. hanti « vóór ». ánti, ánte. 110-111.
20. hara(na)- « arend ». ór (zelfstandig
- naast er). 140-141.
21. hark- « houden, hebben ». árċ. 111-113.
22. harg- « omkomen, te gronde gaan ». órg. 141-142.
23. harki- « wit ». árġ. 113-114.
- *24. harp- « plaatsen ». ár+p. 114-119.
25. haštai- « been ». ós+t(h). 142-143.
- *26. hengan « ziekte, pest, dood, ondergang ». áig, ing. 122-137.
- *27. hullā- « verslaan, vernietigen ». ól. 143-144.
- *28. humant- « al ». óm. 144-146.
29. huwant- « wind ». áyē. 119-120.
30. hwiš- « leven ». áyes. 120-122.
31. -i-, enclitisch pronomen. ei, i. 102.
- Bh. is, ian, enz., demonstrativum en relativum, 102.
32. i- « gaan », ija- « id. » ei. 101.
33. innara- « mannelijk ». ner. 108-109.
- ?33a. iškālāi- « verbrijzelen, afsnijden ». skel. 209.
- išpā(i)- « met voedsel verzadigd zijn ». spēi (WP, II, 656)
- išparr- « onder de voeten treden ». 198.
- ištalkā(i)- « stelen » sp(h)er. 198.
- stel. 209.

Wegens *anlaut* *iš-* zijn deze vier etymologieën onzeker; cfr. p. 198.

- 33b. *iugan* « juk », waarschijnlijk leenwoord uit Skr. *yugá-*.
34. *ka-*, *ki-* « deze » *ke* : *ko*. 175.
-kan, enclitisch partikel: Gr. *-κεν*, Skr. *-śām* (Pedersen, *Murš Spr*, p. 53-54).
kiššan; cfr. p. 91, 175.
35. *kank-* « hangen » (Sommer-Ehelolf, *BoSt*, X, p. 35 en 44^a): Got. *hāhan* (Sturtevant, *C Gr*, p. 132). *kenk* (WP, I, 382).
- ?35a. *karš-* « snijden »: Gr. *κορσόω* « scheren ». (s)kers (WP, II, 583-584).
(Sturtevant, *C Gr*, p. 137).
36. *kardi-* « hart ». *kēred*, *kērd*. 178.
37. *katta* « beneden, met, later » *kṛta*. 177-178.
38. *genu* « knie, schaamdeel » *geneu*. 170, 170¹.
39. *gimant-* « winter ». *ghei*. 25, 27, 32.
40. *ki-* « liggen ». *kei*. 25, 27.
41. *kwen-* « slaan, dooden ». *g^hhen*. 170-171.
42. *kwi-*, relativum. *k^he* : *k^ho*. 17, 27, 44.
Bh. *kuman*? (H)
- ?42a. *kuwaš-* « zoenen »: Ohd. *kus*, Nl. *kus* (Benveniste, *BSL*, XXIII, 139). *ku*, *ku-s* (WP, I, 465).
43. *laḥu-* « gieten » *lou*. 189-194.
44. *lāman* « naam » *n_omen*. 108-109.
45. *lap-* « heet zijn », *lappija-* « gloed »: Gr. *λάμπω* « brand », Skr. *lampāṭa-* « gloeiend » (Benveniste, *BSL*, XXXIII, 140). *lep* (WP, II 393; Boisacq, 554).
46. *lē*, ontkenning; cfr. *natta*. *ne*. 24.
47. *lenk-* « zweren », *lengai-* « eed »: Lat. *ligare*, *obligatio* (Petersen, *Lang*, IX, 10) *leiḡ* (WP, II, 400).
48. *lip-* « smeren »: Gr. *λίπος* « vet », Skr. *limpāti* « smeert » (Sturtevant, *C Gr*, p. 158) *leip* (WP, II, 403).
49. *luk-* « in brand steken, licht worden » *leuk*. 171.
- ?50. *luzzi-* « belasting »: Gr. *λύτρον* « losgeld », Got. *lun* « id. » (Sturtevant, *C Gr*, p. 138) *leu* (WP, II, 407).
- ?51. *-ma* « echter »: Thessal. *μα=δέ*; cfr. Lyk. *me*! (s)me (WP, II, 685).
52. *maklant-* « mager » *mēk*, *mək*. 223-224.
53. *mallā-* « verbrijzelen » *mel*. 175.
54. *maldā-* « opzeggen », *malteššar* « hymne »: Arm.

- małtem* « bid », Lit. *meldžiù* « id. », enz. (Benveniste, *BSL*, XXXIII, 135-135) . . . *meld(th)*.
- 54a. *mark-* « snijden » : Ags. *meorh* « worst » als gehakt ; *mer-k* (WP, II, 278).
cfr. WP, II, 278 ; Sturtevant, *C Gr*, p. 135.
- ?54b. *marrija-* « verbrijzelen, afbrokkelen » : Lat. *friare* *mer* (WP, II, 276-
« verbrijzelen », Skr. *mrityati* « geraakt in ont- [277].
binding » (Benveniste, *BSL*, XXXIII, 140).
55. *mekki-* « veel » *meğ(h)*. 171.
56. *melit* « honing » *melit*. 171.
57. *memā-* « spreken » *mei*. 204.
- ?58. *mer-* « verdwijnen, vergaan, verwelken (van plan-
ten gezegd) » : Gr. *μάρανσις* « verwelken », *mer* (Boisacq, 610).
μαρᾶνω « uitdrogen »
-*mi*, enclitisch pronomen sg. 1 ; cfr. *ammuk*, -*mu*.
Bh. -*ma*, -*mu*
- ?58a. *miti-* « snoer » : Gr. *μίτρος* (Pedersen, *Festschrift*
Hirt, p. 581).
-*mu*, enclitisch pronomen sg. 1 ; cfr. *ammuk*, -*mi*.
Bh. -*ma*, -*mu*
59. *mugā(i)-* « huilen » : Gr. *μύζω* « klagen, steunen », *mu* (WP, II, 310).
Lat. *mugio* « loci » (Benveniste, *BSL*, XXXIII,
140)
60. *nah(h)-* « vreezen, zich schamen » : Iersch *nār*, *nā*. 183-184.
nāire « beschaamd, schaamte »
61. *nai-*, *neja-* « leiden » *nei*. 171.
- 61a. -*naš*, enclitisch pronomen pl. 1 ; cfr. *anzaš*.
- ?61b. *natta* « niet » : I.-E. *nē* « niet » + *ta* (Sturtevant, *C*
Gr, p. 78 ; Pedersen, *Murš Spr*, p. 71) ; cfr. *lē*.
ne.
62. *nekumant-* « naakt » *neg^h*: *nog^h*. 171-173.
63. *neku-* « nacht zijn », *nekuł-* « nacht » *nek^h*: *nok^h*, *nekt*:
nokł. 171-173.
64. *nepiš* « lucht » *enebh*, *nebh*. 174.
65. *newa-* « nieuw » *neu*. 174.
66. *nink-* « zich verheffen », *nin ink-* « optillen » .
nakki- « zwaar » 173-174. *enek*, *nek*. 173-174,
67. *nu* « en, maar » : Skr. *nu*, Gr. *νύ*, Ksl. *nō* . *nu*.
(Pedersen, *Murš Spr*, p. 62).
68. *paḥš-* « beschermen » : Slav. *pasō* « weid » . *pā+s*. 184-185.
69. *paḥḥuwar* « vuur » *pāḥr/n*. 185-188.
- *70. *palḥi-* « breed » : Lat. *plānus* *pelā*. 215-217.

- 770a. *paltana-* « arm » : Skr. *prthá-* « vlakke hand ». *peleth.* 217.
71. *panku-* « al » *bhengh.* 177.
72. *papparš-* « water sprenkelen » : Toch. *pärs-* « id. », *pers* (WP, II, 50)
Skr. *pr̥ṣat* « druppel », *pr̥ṣant-* « besprenkeld » (St., C Gr, p. 130).
73. *para*, achtervoegsel of bijwoord (Pedersen, *Murš Spr*, p. 63). *per* (WP, II, 29-38).
74. *parku-* « hoog ». *bhergh.* 178.
75. *parkwi-* « zuiver, rein » (niettegenstaande Akk. *ellu* « glanzend, rein » en « hoog », toch van *parku-* « hoog » verschillend ; cfr. Friedrich, *ZA N.F.*, II, 78-79) : I.-E. *bherek* naast *bhereg*, Skr. *bhrājá-* « glanzend, schitterend » (Sturtevant, C Gr, p. 131) *bherek* (WP, II, 169)
bhereg (WP, II, [170]).
76. *paršija-* « verdeelen, breken » : Gr. *φάσος* « segment » (Sturtevant, C Gr, p. 131). *bher* (WP, II, 159).
- *76a. *partā(i)-*, indien « Wolle zerzupfen » (Friedrich, *ZA N.F.*, V, 521) : Arm. *burd* « wol » als « afgesneden » (WP, II, 174), ook Skr. *bardhaka-* « scherend ». *bherdh* (WP, II, [174]).
- *77. *paššila-* « grint, kiezel », volgens St., C Gr, p. 131 : Gr. *ψῆφος*, *ψάμμος*, Skr. *bhāsma*, enz. *pēs* (WP, II, 68).
Eerder Skr. *pāṃsú-* « zand », Ksl. *pēsəkə* « id. »
78. *pida-* « plaats » : Gr. *πέδον*, enz. (St., C Gr, p. 130) *ped.* 174.
79. *-pit*, enclitisch partikel : Lat. *-pte*, Lit. *-pāt* (Pedersen, *Murš Spr*, p. 64 en *Arch Or*, VII, 80-88). *poti* (WP, II, 77).
80. *piddā(i)-* « loopen, vluchten, vliegen » : Gr. *πέτομαι* ; *pittar* « vleugel » : Gr. *πτέρον*, enz. (Sturtevant, C Gr, p. 130). *pet.*
81. *ša-* « die », *-ši*, enclitisch pronomen sg. 3 : Skr. *sāh*, Lat *-se*. *se : so* (WP, II, 509)
-šan, enclitisch partikel, 91.
82. *šakuwa* « oogen » : Got. *saihan* « zien », Nl. *zien* (Benveniste, *BSL*, XXXIII, 141). *sek^W* (WP, II, 476-480).
83. *šalli-* « groot » (qualitatief naast *mekki-*, quantitatief) : Skr. *sārva-* « gansch », Gr. *ὅλος* « id. », Toch. *salu*, B *solme* « id. » (Sturtevant, C Gr, p. 138). *selo : solo* (WP, II, 510) 171.
84. *šan(h)-* « streven » *senā.* 218, 218^a.
85. *šeš-* « slapen » : Skr. *sāsti* « slaapt » (Sturtevant, C Gr, p. 139). *ses?*

86. *š(ip)pand-* « plengen » *spend.* 195-196.
 87. *šipta(mija)-* « zeven » *septm.* 33, 39.
 88. *š(it)tar* « ster »; cfr. *aštira*. *ster.* 108-109.
 89. *-šmaš*, enclitisch pronomen pl.2 en 3: I.-E. *-sme* *-sme.*
 in Skr. *tásmāi, tásmāt*; cfr. Sturtevant, *C Gr*,
 p. 194; Pedersen, *Murš Spr*, p. 67.
 90. *sumeš* « u », uit I.-E. *usme* (*us* = nultrap van *ues*), *ues* (WP, I, 309 en
 door metathesis; cfr. St., *C Gr.*, p. 193 (1)). [209, 210).
 91. *šuwēl* « draad », *šummanzana-* « id. »: Skr. *śūtra-* *sū*, naast *śiū* (WP,
 « id. » (Sturtevant, *C Gr*, p. 11) II, 514).
 *92. *ta, ta-* « vervolgens ». Sturtevant's verklaring *the : tho.*
 (*C Gr*, p. 199-200), waarbij *ta, ta-* met den
 Indo-Europeeschen pronominaalstam *to* (Gr.
 $\tau\acute{o}$) gelijkgesteld wordt, is onwaarschijnlijk (2).
 to + om zou niet aan *tom*, doch aan *tōm* het
 aanzijn geven; ook beperkt Sturtevant wille-
 keurig het gebruik van *to-* tot de oblieke naam-
 vallen en den accusatief; het voortbestaan
 van een zelfstandig bijwoord *ta* « vervolgens »
 in het Hettitisch zou onverklaarbaar zijn; se-
 mantisch is de verbinding *to-* (vervolgens) *+ om*
 (accusatief van het enclitisch pronomen *-o-*,
 cfr. nr. 1, *-a-*) = pronominaalstam *to-* « de-
 ze » volstrekt onbevredigend. *ta* « vervolgens »
 beantwoordt veeleer aan een I.-E. *the : tho*,
 dat ook in Skr. *atha* « verder, vervolgens », Gr.
 $\epsilon\upsilon\theta\alpha$, enz. verschijnt; cfr. voor dit partikel, Hirt,
 Idg Gr, IV, § 65. In het licht van deze etymo-

(1) Ehelolf, *OLZ*, XXVI, 3-5, vertaalt *šupparija-* door « einhüllen » of « schlafen ». Is de laatste beteekenis zeker dans is meteen etymologische verwantschap met Skr. *svāpna-*, Gr. $\epsilon\upsilon\pi\nu\omicron\varsigma$, I.-E. *sleep(no)-*, *sup(no)-* waarschijnlijk. Nadere berichten omtrent dit woord waren wenschelijk. Naar we achteraf bemerkten, beschouwt Sturtevant, *JAOS*, LVI (1936), 282-283, deze vergelijking als volstrekt zeker, waarbij deze etymologie als « additional reason for interpreting the two verbs as *sleep* » wordt voorgesteld!

Het tweede door Sturtevant bedoelde woord, *šupš-* « marode werden » (Friedrich, *V*, I, p. 92), blijft voorloopig te onzeker.

(2) Toch knoopt A. Hahn, *Some Hittite Words in ta-*, *Lang*, XII, 180-120, nieuwe vergelijkingen aan Sturtevant's etymologie vast. Zeer onwaarschijnlijk!

- logie wordt ook het bestaan van *ta-* naast *ta* duidelijk
93. *da* « twee », *dān* « opnieuw » : Gr. *δῶ-δεκα*, *duō*.
I.-E. *dō* < *duō*?
- 93a. *-ta*, *-ti*, *-tu*, enclitisch pronomen sg. 2 ; cfr. *tuk*,
zik.
94. *dai-*, *ti-* « stellen » ; cfr. *tittanu-*, *titnu-*, *zikki-* *dhē*. 181-182.
Bh. *tata-ḥa* (H)?
95. *taja-*, *daja-* « stelen », moeilijke verklaring ;
cfr. supra, p. 208-209.
96. *takš-* « samenvoegen, oprichten (een huis), ver-
richten » : Skr. *tákṣati* « timmert », enz. (Stur-
tevant, *C Gr*, p. 81). *tekṣ* (WP, I, 717).
97. *daluga-* « lang » : Skr. *dīrghá-* « id. » ; vocalisme l *delēgh* (WP, I, 83).
97a. *danku-* « donker » : I.-E. *dhengwo-* in Oijsl. *dṛkkr*
« donker », Nl. *donker* (Benveniste, *BSL*,
XXXIII, 142), twijfelachtige etymologie, al-
leen op Hettitisch en Germaansch berustend
(Andere verklaring voor de Germaansche woor-
den bij WP, I, 851). *dhengwo-*.
- 97b. *tapaśša-* « koorts », leenwoord uit Skr. *tāpas-*
98 *tarḥ(h)-* « kunnen, vermogen, veroveren » . *dherā*. 218-220.
99. *darija-* « aanroepen », *anda darija-* « tooverfor-
mules uitspreken » : talrijke I.-E. klankna-
bootsende bases, Skr. *dhrāṇati* « klinkt », Gr.
θεῖνος « klaaglied », Skr. *dardurá-* « fluit »,
Cymr. *dwrdd* « sonitus », Miersch *tairm* « ge-
rucht », enz. *dher* (WP, I, 860).
der (WP, I, 795).
toro- (WP, I, 744).
100. *taru* « hout » : Gr. *δῶρον*, enz. (Sturtevant, *C Gr*, *dereyo* (WP, I,
p. 137). [804], 175).
101. *tekkuša-* « toonen » : Skr. *diśāti* « toont ». Het *deiḥ* (WP, I, 776).
vocalisme maakt moeilijkheden.
102. *t(e)ri-*, *t(a)ri-* « drie » : Lat. *tres*, Toch. *tre*, enz. *trei* (WP, I, 753).
(Ehelolf, *OLZ*, XXXII, 322-328)
tija- « komen », waarschijnlijk met *dai-*, *ti-*, I.-E.
dhē verwant ; cfr. supra, p. 201-202.
tittanu- « plaatsen » = *ti* + *ta* (= I.-E. *dhə*) +
nu- ; cfr. supra, p. 200-201.
titnu- « plaatsen » = *ti* + *t* (= I.-E. *dh*) + *nu-* ;
cfr. supra, p. 200-201 ; cfr. *dai-*, *ti-*.

103. *tuk* « gij » : Lat. *tu*, Toch. *tu*, enz. (Sturtevant, *C Gr*, p. 193); cfr. *zik*, *-ta*, *-tu*. *tu* (WP, I, 745).
104. *duwa* « ver » : Skr. *dūrā-* « ver » (Benveniste, *BSL*, XXXIII, 142-143) *deg(ā)* (WP, I, [778]).
105. *uk* « ik » *eğ(h)-*. 102.
106. *udne* « land » : Arm. *getin* « aardbodem » (Petersen, *Murš Spr*, p. 79-80) *ged* (WP, I, 254).
107. *walh(h)-* « slaan, kwetsen, aanvallen » *gel*. 220-221.
- ?108. *wantā(i)-* « heet zijn, boos zijn » : I.-E. basis *gendh* « door hitte verwelken, verdorren » ; cfr. WP, I, 261-262 (Carruthers, *Lang*, IX, 158-159) *gendh* (WP, I, 261-262).
109. *warrā(i)-* « ter hulp snellen », *warri-* « hulp » : Skr. *varūtār-* « helper », enz. *ger* (WP, I, 280-283).
- ?110. *warš-* « schuren, gladstrijken, dorschen, vermuren » : Lat. *verrere* « keren », Ksl. *vrěšti* « dorschen » (Benveniste, *BSL*, XXXIII, 137) *gers* (WP, I, 292-293).
- 110a. *warša-* « regen », waarschijnlijk leenwoord uit Skr. *varṣā-*; cfr. *supra*, p. 235.
111. *waš-* « koopen » *ges*. 139.
112. *waš-* « kleeden » *ges*. 138-139.
113. *watar* « water » *ged*. 174.
114. *wek-* « verlangen » *gek*. 174.
115. *werija-* « roepen, noemen » : Gr. *ἐρῶ*, enz. (Benveniste, *BSL*, XXXIII, 138) *ger* (WP, I, 283).
116. *werite-* « vreezen » : Lat. *vereri*, enz. (Benveniste, *ib.*, 138) *ger* (WP, I, 284).
117. *weš* « wij » : Skr. *vayám* « wij », Toch. *was* « wij » (vrl.), enz. *ge* (WP, I, 220).
118. *weši-* « weide », *wešija-* « weiden », *weštara-* « herder » *ges*. 139, 181.
119. *wet-, wete-, weta-* « bouwen », *weti-* « gebouw » *gendh*. 153-154.
120. *wett-* « jaar » *get*. 178.
- zik* « gij » ; cfr. *tuk*
- z(ik)ki/a-* « plaatsen » ; cfr. *dai-, ti-*.

2. Repertorium van Hettitisch-Tocharische etymologieën.

(Alleen woorden die voor geen andere Indo-Europeesche taal betuigd zijn, worden in deze lijst vermeld; Toch. = Toch. A.)

1. *arra-* « wasschen » : Toch. *yār-*, *yār-* « baden » 97.

arriški/a- : Toch. *yārs-*.

2. *tja-* « maken, doen » : Toch. *ya-*, *ypa-*, *yām-*, B *yām-* « id. » (voor de verdeeling der drie A-wortels, cfr. S.-S.-S., *Toch Gr.*, p.352, 457).

Dezelfde wortel verschijnt in Luwi *aja-*, *ajaru* ; Bh. *ajā*, *ajāru* ; Lyk. *a-gā*, *a-dē* (met *a < aja*) ; cfr. Pedersen, *Murš Spr.*, p. 51. Sturtevant, *C Gr.*, p. 90, vergelijkt met Gr. *ἵημι* « werp », Lat. *jacio* « id. ». Onjuist !

Toch. *yam-* werd reeds door Smith, *Tocharisch*, p. 19, met Skr. *yam-* « houden » vergeleken, terwijl Poucha, *Arch Or.*, II, 322, *ypa-* met Skr. *ubhñāti* « weeft », I.-E. *uebh* verbindt. Beide etymologieën zijn klaarblijkend onjuist.

Voor « doen » (Skr. *kṛ-*) verschijnt in het Oostiraansch *yan-*. Deze vorm wordt door Leumann, *Zur nordarischen Spr. und Lit.*, p. 132-133, op grond van vrij ingewikkelde klankverhoudingen met Skr. *kṛ-* etymologisch verbonden. Trots de gelijkenis met Toch. *ya-*, *yam-*, blijft etymologische verwantschap van beide termen voorloopig onzeker.

3. *kešta-* « uitdooven » : Toch. *kās-*, B *kes-* « id. », *kselñe* « nirvāṇam » 98.

4. *kašt-* « honger » : Toch. *kašt* « id. » 11.

5. *tegan* « aarde » : Toch. *tkam* « id. » 11.

Onjuist is Benveniste's etymologie » Hett. *tarnā-* « laisser » : Toch. *tärk-*, *tärnā-* « laisser, abandonner » (« BSL, XXXIII, 142). De wortel vertoont *k* in het Tocharisch (S.-S.-S., *Toch Gr.*, p. 357) *tärnā-* < *tärknā-* ; in het Hettitisch ontmoet men geen spoor van *k*. Een theoretische klankontwikkeling **tarknā->tarnā* is onwaarschijnlijk, vermits stammen eindigend op *k* vóór het nasaalsuffix een euphonische *a* inlasschen : *harg-* « omkomen », maar *harganu-* « vernietigen » ; *link-* « zweren » nevens *linganu-* « beëdigen ». *hinkta* « (gij) hij wees(t) aan » van *hink-*, naast *hinkatta* « id. » van *hinga-*, *hinka-* (cfr. Götze, *Mu.*, p. 256-257).

Theoretisch zou **tarknā- *tarkanā-* moeten geven! Semantisch is de vergelijking eveneens onbevredigend. Toch. *tārk-* beteekent « entlassen » (S.-S.-S., *Toch Gr*, p. 440), Hett. *tarnā-* duidt oorspronkelijk de tegengestelde handeling aan: « hineinlassen », meer bepaald « hineinstecken, ein- oder aufstecken » (Götze, *h*, p. 64-76).

Voor Marstrander's etymologie Hett. *uttar* « zaak, woord »: Toch. B. *wāttare* « zaak », verwijzen we naar hooger, p. 166.

INDICES

INDO-EUROPEESCHE TALEN.

HETTITISCH REGISTER.

*Rangschikking volgens de algemeen aanvaarde volgorde
a, e, h, i, g-k-q, l, m, n, b-p, š, d-t, u, w, z.*

(Het nummer verwijst naar de bladzijde; het cursief-nummer duidt de etymologische bespreking aan. — Bij termen, die slechts in de Repertoria voorkomen, verschijnt eveneens de vermelding van het Repertorium met nummer.)

A

-a, -uitgang onzijdig meervoud, 224-226, 298.
-a-, enclitisch pronomen, 89, 156, 226, 323.
-a, enclitisch voegwoord, 57, 65.
-ahh-, verbaalsuffix, 183, 211, 213, 242, 272.
-ahhi, -ahhun, verbaaluitgang, 169-170.
-ahi, verbaaluitgang, 169-170.
-ā(i)-, verbaalsuffix, 183, 240, 242.
ak- (ek-) 124, 149, 301; aki, akte-
ni-akkiški/a- 90; ak-ki-iš, ag-
ga-áš = akš 180; aggatar 124.
akkiškattari, akkiškittari 19.
aku- (eku-) 89-90, 323.
akkuški/a- 90.
akugalta- 89-90.
akutara- 11.
ali- 149-150.
alpa- 106, 149-150, 174, 247, 302, 323.
alpant- 106-107, 247, 323.

alwant- 106.
alwanzata(r) 54, 106.
ammuk 90, 323, 326.
-an, accusatiefuitgang, 251¹.
-anki 179¹.
anna- — hanna- 49, 65.
annala-, annali- 91-92, 323.
annaz 91, 92.
anni- 91, 323.
annišan 91.
-ant-, suffix, 12-13, 140, 145, 171.
ānt-, arant- 54.
-(a)nda, -(a)ndari, verbaaluitgang, 5, 27.
anda(n) 92, 104, 323.
antuḥša- 13, 61, 211; antuḥḥa-,
antuwaḥḥa-, antuḥša-, antu-
waḥza- 61¹; antuḥšaš 211.
antuḥšanant- 13.
antuḥšatar 13.
andurza 92-93, 104, 323.
anzaš 23, 104, 247, 323, 326.
ap- (ep-) 93-94, 323; appanzi 214,
247; appanaš 23.
apa- 96; apaš 20; apedani 20;

- apel-* 24¹; *apenzan* 24¹; *apun* 251¹.
apaddan : *apadda* 92.
apeniššuwant- 96.
apeniššan 96.
apija 96.
appa(n) IX, 92, 94-96, 96, 150, 298, 302, 323; *appanda* 95, 96; *appa dai-* 95.
appezzi- 94.
appezziaz 94.
ar- (er-) 96-98, 241, 285, 323; **ar-ḥi* 175, 242¹; *a-ar-i* ⇐ *ar-i* 247, 248, 285; *a-ar-ḥu-un* 107.
arā(i)- 96.
arahza- 151; *arahzanda* 151.
arahzena- 151.
arawa- 183; *arawaḥḥ-* 183.
URU *Arawanna* ⇐ URU *Urauna* 22.
arḥa IX, 57, 65, 150-151, 153, 197, 213¹.
arḥa- 151.
arija- 151-152, 302.
arkanma-, *arkanmanaš* 161; formantisch 161-162.
arkuwar 113¹, 151-152, 302; (= Akk. *maḥāru*) 152.
arma(h)ḥ-, *armaḥḥant-*, *armaḥatar* 103-104.
armanija- 24, 103-104.
armawant- 103-104.
arnu- 96, 117, 247, 323; *arnumeni* 16; *ar-nu-* 247.
arpa- 103, 104-105, 247, 324; *ar-pa-* 247.
arpaša- 105.
arra- « anus » 21, 97, 98, 324.
arra- « wasschen » 11, 97, 191, 192, (= Akk. *mēšu*) 191, 331.
arrummas (lahḥu-) 192.
arriški/a- 97, 331.
ars- 96, 97, 191, 324.
aršanija- 96, 97, 324.
arški/a- 97, 324; *ar-áš-ki-* ⇐ *a-ar-áš-ki-* 248.
arta- 97-98; *artattar* 97.
aruna- 98, 247, 324; *a-a-ru-na-* 247, 248.
aruwā(i)- 302.
-aš, *uitgang meervoud mnl.*, *vrl.*, 224.
-aš, *genitiefuitgang*, 211-213, 225.
aš- (eš-) « *zijn* » 98, 324; *ašanzi* 100, 241, 247, 249, 317, 318; *a-šá-an-zi* 100, 247, 283.
aš- (eš-) « *zitten* » 99-101, 324; *ašanzi* 100, 214, 241, 247, 249, 318; *a-šá-an-zi* 100, 247; *ašatar* 99.
ašandula-, *ašanduli-* 20, 324.
aššanu- 99, 100, 200, 201, 324; ⇐ *ašnu-* 200, 201.
ašeš- 99, 324.
ašeššar 99.
ašešanu- 99.
ašnu- 200, 201.
aššu- 21, 98, 324; *a-áš-šú-wa-áš*, *áš-šú-ú-i* 237; *aššuwāš* 22; *aš-šuwit* 49.
aššija- 98; *aššijatar* 21.
aššuwā(i)- 120.
KURURU *Aššuwā* ⇐ KURURU *Haš-šuwā* 49.
-ašti-, *suffix*, 11.
aštira- (?) 108, 195¹, 324, 328.
ad- (ed-) 101, 324; *azteni* (= *az-zašteni*) 19; *a-da-an-zi* 247.
-atar, *suffix*, 11.
atta- (= Akk. *abu*) 4, 109; *attaš-miš* 4.
awan 153-155, 298.
au(š)- 152-153.
-(a)z, *ablatiefuitgang*, 206.
az(zi)kki/a- 19; *azzikkizzi* 195⁴.
azzašteni (= *azteni*) 19.

E

- eḥu* 101.
ek- (ak-) 149.
eku- (aku-) 11, 89-90, 180, 205, 323; *ekuwatteni*, *ekutten* 22; *spelling* 90.
eni- 91, 96.
eniššan 91.
ep- (ap-) 93-94, 180, 214, 323; *e-ip-mi* 107, 246; *e-ip-ši*,

e-ip-ti, *e-ip-zi* 90, 214; *ap-pa-an-zi* 247; *anda ep-*, *appa ep-*, *para ep-* 248; *piran ep-* 93.
-er, verbaaluitgang, 181.
er- (*ar-*) 96-98, 264, 285; *erteni* 218³, *e-ir-te-ni* 247, 285.
-eš, uitgang meervoud mnl., vrl., 224.
eš (*aš-*) « *zijn* » 84, 98, 102, 116, 324; *e-eš-mi* 246-247, 249; *appa eš-*, *arḥa eš-*, *anda eš-*, *gatta eš-* 248.
eš- (*aš-*) « *zitten* » 84, 99-101, 102, 116, 180, 286, 324; *e-eš-mi* 107, 246-247, 249; *ešzi* 214; *ešḥat* 67.
ešeš- 99, 324.
ešḥaḥru — *išḥaḥru* 20.
ešḥar — *išḥar* 20, 46, 49, 50, 57, 65, 66, 66¹, 101, 165, 167-168, 170, 324; *ešḥanaš* 49; *ešḥar*: *ešnaš* 50; *eššar* 50, 65; *e-eš-ḥar* 247, 248; *išḥar* 247, 248.
ešḥarreškiddu — *ešḥaškanza* 54.
eššā- 99-100, 324.
-eššar, suffix, 11, 159.
-el, instrumentalisuitgang, 176, 181.
ed- (*ad-*) 101, 324; *e-it-mi* 246-247; *a-da-an-zi* 247; *ezta* 19.
ezza- 99.

Ḥ

ḥ(h)- werkwoorden 217-221.
-ḥa, verbaaluitgang, 9, 169-170; *-ḥa* — *-ḥari* 9, 170.
ḥalanta- (= Akk. *rēšu*) 3, 60, 67.
ḥalki- 59.
ḥaluga- 11.
ḥalugataḥla- 11; *ḥalugataḥlattin* 24.
ḥalzā- 59, 63, 67, 165.
ḥalzi- x.
ḥamešḥant- 139-140, *ḥamešḥant-* — *ḥameškant-* 51, 140.
ḥanna- — *anna-* 49, 65, 109.

ḥannā- 155.
ḥanneššar 50; *ḥannešnaš* 50.
ḥanda- 110, 111.
ḥandā(i)- 60, 110, 110¹, 111, 118, (= Akk. *kānu*) 128, 131.
ḥandandātar 128, 129; *ḥandan-dātar* — *ḥandātar* 118; *para ḥan(dan)dātar* 128, 129.
ḥanti 60, 64, 84, 110-111, 133, 138, 241, 324.
ḥantija- 111, 118.
ḥantijalleš- 119; *ḥantittijalleš-* 118.
ḥantezzi- 60, 64, 94, 110; *ḥa-an-te-iz-zi-az* — *ḥa-an-te-iz-zi-ja-āš* — *ḥa-an-te-iz-zi-āš* 237.
ḥanza-, *ḥanza* 110.
Ḥapalla 51.
ḥapati- 155, 213¹, 246¹, 302¹.
ḥara(na)- 84, 140-141, 146, 161, 324; formantisch 161-162.
-ḥari, verbaaluitgang, 170.
ḥark- « *houden, hebben* » 59, 62, 111-113, 133, 138, 152, 257, 324; *ḥarmi* 24; *ḥarši* 24, 114; *ḥarzi* 24; *ḥarkanzi* 24; *ḥarkun* 24; *ḥarkir* 24; *ḥarkta* 166¹; *pe ḥark-* 112.
ḥark/g- « *te gronde gaan* » 9, 68, 111, 141-142, 146, 173, 257, 324, 331; *ḥarkzi* 24, 62.
ḥarga- 105, 124, 126.
ḥarganu- 331.
ḥarkarri- — *ḥarḥarri-* 51.
ḥarki- 25, 46, 84, 113-114, 138, 257, 264, 285, 314, 315, 324.
ḥarnau 62, 67, 68, 113, 117.
ḥarnink- 62, 173; *ḥarnikzi* 62; *ḥarnikta* 166¹.
ḥarnuwā(i)- 117.
ḥarp- « *plaatsen?* » 114-119, 138, 268, 324.
ḥarp- « *twisten?* » 115, 116.
⁶¹*išḥarpa-* 117.
ḥarpu- 115.
ḥarrant- (= Akk. *šapru?*) 62.
ḥaršalant- 62.
ḥaršiḥarši- 114.

haš- « telen » 57, 116.
haš- « openen » 116.
 KÚRURU *Haššuwa* — KÚRURU *Aš-*
šuwa 49.
haššuwā(i)- 49; *haššuwit* 49.
hašk- — *hešk-* 235.
haštai- 84, 142-143, 146, 241,
 286, 297, 324.
hašdwir 147.
hatk- ix, 118, 155-156.
hatrā(i)- 89; *hatrešša(r)* 54; *hat-*
rāuni 22; *hatrānzi* 22.
hattā-; *hattenzi* 20; *hattata(r)* 54.
hattanaš, sc. LUGAL-uš 128.
Hatti 51, 263.
hattili 2.
Hattušaš 2.
Hattušiliš 51.
hatuki- 147, 246¹.
hengan 103, 105, 122-137, 234,
 235, 241, 312, 321, 324; cfr.
higan; lezing 131-132, *hi-in-*
ga-an, enz. 131-132.
Hepa, *Hepit* 51.
hešk-; cfr. *hašk-* 234, 235.
heuš 234, 235, 235¹.
-hi, verbaaluitgang, 49¹, 169, 242¹;
 cfr. *-ahhi*, *-ahi* 169-170.
higan; cfr. *hengan* 136.
hila- 234.
²*hilammar* — ²*kilammar* 51, 234.
hilatar 234.
himma 234.
hink- 128, 129-132, 137-138, 138¹,
 234, 235, 331; (= Akk. *kānu*)
 129-130; (= Hett. *manijaḥ(h)-*)
 130-131; (= Akk. *bāru*) 131;
hikzi 23; *hinkatta* 331; *hinga-*,
hinka- 331; lezing 132, *hi-*
in-ku-un, enz. 132.
hinga- « bulgen » (= Akk. *šakā-*
nu) 137, 138¹.
hingannijawar « dansen » (= Akk.
melultu) 137, 234.
hippara- 234.
huhha- 65, 109, 239.
hujā- — *huwā-* 21; *hujant-* 3.
hug-; cfr. *h(u)wig-* 156.

hulali- 140.
hulaliya- 140.
hulhulija- 143.
hullā- 142, 143-144, 146, 220, 250,
 251, 324; spelling 144, 251,
 252.
hullaš- 143.
humant/d- 3, 9, 27, 28, 60, 62-63,
 142, 144-146, 250, 264, 321,
 324; *humand-* 28; *humanza*
 19; *humandan* 19, 27-28; *hu-*
manti 27; *humanda* 224; *hu-*
maššan 24; spelling *hu-u-ma-*
an-da, enz. 145, 145¹, 251.
-hun, verbaaluitgang, 57, 169-
 170; cfr. *-ahhun*.
²*huppi-* — ²*huppi-* 54.
huprušhi 61.
hurkil 142.
hurn- 218².
²*hurrupi-* — ²*huppi-* 54.
hurt-, *hurtā(i)-* 155-156.
hušk- 122.
hūdāk 3.
huwā(i)-, *huwija-* 21, 118, 119-
 120; *piran huwā(i)-* 120.
huwant- 46, 119-120, 138, 150,
 316, 324; *huwanteš* 211, 214.
huwappa- 3.
huwwart-; cfr. *hurt-*.
h(u)wig-, *h(u)wek-*; cfr. *hug-* 156.
h(u)winu-; *hwinut* — *hunut* 23.
hwiš- 64, 66, 120-122, 138, 241,
 312, 324; *hwišzi* 120; *hwišwan-*
duš — *hušwanduš* 23.
hwišnu- 120.
hwišu- 120, 121.
hwišwā(i)- 120.

I

-i, uitgang onzijdig meervoud,
 224.
-i- « deze » 102, 226, 324.
i- « gaan » 101, 158, 324; *it* 101,
 247; *itten* 101; *ehu* 101; *itar*
 101, 102¹.

-ija-, verbaalsuffix, 157, 272.
 ija- « gaan » 101, 116, 213¹, 324 ;
 ijahhari 101 ; ijahhat 101 ;
 ijatta 101.
 ijanna- 101, 213.
 ija- « doen » 11, 100, 115, 116,
 (=Akk. *epēšu*) 129, 129¹, 331.
 iknijant- 104.
 -il, suffix, 13, 142.
^{MUS}illijanka- ↪ ^{MUS}illujanka- 21.
 imma 103.
 immija- 170⁸ ; anda immija- 170⁸.
 innara- 108-109, 310, 324.
 innarā(i)-, innarawā(i)-, innara-
 weš-, inarahh- 109.
 iR-ah(h)-, iR-ah̄ti 56 ; iR-nah(h)-
 213.
 irha- 151.
 irma- 103-104, 136, 151 ; irmala-
 24, 134, 136, 145 ; irmalant-
 24, 136, 145.
 -iš, uitgang onzijdig meervoud,
 224.
 irmalija- 24, 136 ; irmanant-,
 irmanijawar 24 ; cfr. armah(h)-.
 išha- 9¹.
 išhā(i)-, išhija- 57, 197-198, 199 ;
 išhīh̄hun 22.
 Išhara- 67.
 išhuwā- 222.
 išijah(h)- 156-157, 298 ; iših̄hiš
 240.
 išk- 192.
 iškallā(i)- 198, 199, 324.
 išpā(i)- 198, 324.
 išpata(r) 54.
 išpand- 65, 196-197.
 išpandah̄he 195, 196 ; cfr. šippand-
 išpandu- 196.
 išparr- 198, 199, 324.
 išparz- ; išparzta 19 ; šara išpart-
 162 ; išparzazzi 162.
 ištalkā(i)- 209, 324.
 ištamana- 176¹.
 ištamaš- 162, 176¹.
 ištandā(i)- 194, 199.
 ištapp- 194, 199-200, 223, 302.
 ištark- 136, 173.

ištarna 177 ; ištarni- 177, ištarni-
 nišmi 177.
 ištarnink- 136, 173.
 idalu-, idalawa 224.
 idalawah(h)- ; idalawah̄ti ↪ ida-
 lawatti 56 ; i-da-la-wa-ah̄-hu-un
 183.
 itar 101.
 iwar 102, 158.
 iwaru 158.
 iugan 250, 325.

G, K, Q

ka-, ki- 27, 132, 175, 325 ; kun
 251¹.
 -kan, enclitisch partikel, 325 ;
 Repertorium, nr. 34.
 kaneš- x.
 kank- 325 ; Repertorium, nr. 35.
 karip- 181.
 kardi- 178, 325.
 karimmi- 4.
 karš- 325 ; Repertorium, nr. 35a.
 kašt- 11, 331.
 katta 153, 177-178, 325 ; tukka
 katta 177 ; katti- 177 ; kattiti
 177.
 Gadaḥḥaš, Kadaḥgaš, Kataggaš,
 Ḥadaḥḥaš 51, 53.
 genu 25, 27, 132, 170, 170¹, 325.
 kešta- 11, 98, 98¹, 331.
 ki- 25, 27, 99, 325 ; kittaru 201.
 kikki-, kikkittaru 201.
[§]kilammar ↪ [§]hilammar 51, 234.
 Giluḥepa (Mitannisch ?) 51.
 gimmant- 25, 27, 32, 132, 140, 325.
 kiš- (= Sum. DU) 4.
 kiššan 91, 175, 325.
^{URU}Kiššašhapa ↪ ^{URU}Kiššašpa 50.
^{TAK}kueššar ↪ ^{TAK}kureššar 54.
 kun 251¹.
^{TAK}kureššar ↪ ^{TAK}kweššar 54.
 kuš(š)- 128.
 kuššan (= Akk. *idu*) 3, 128 ;
 kuššanimi 3.
 kuššanija- 201 ; ↪ kušnija- 201.

kutru-; *ku-ut-ru-aš*, *ku-ut-ru-e-eš* 237.

kuwali (sic!) 239, 239¹.

kuwapi 239¹.

kuwaš- 325; *Repertorium*, nr. 42a.

kwaški/a- 24, 24¹.

kwen- 18, 32, 125, 170-171, 325;

kwemi, *kwenzi* 23; *kunanza* 19;

kunanna 125.

kwen-na-; *kwennummanzi* 125.

kwi- 9, 17, 27, 44, 325.

kwiša 57¹.

kwiški- 102.

kwit kwit 18.

L

-la-, *-li-*, suffix, 20, 92, 140, 186.

lahu- 189-194, 240, 246, 286, 294, 325; spelling 193.

lahhu- 57, 192-193, 253, 254¹; *arrummaš lahhu-* 192.

lāman 24, 108, 109, 325.

lap- 325; *Repertorium*, nr. 45.

lappija- 325; *Repertorium*, nr. 45.

lē 24, 325.

link- 325, 331; *Repertorium*, nr. 47; *likta* 23, 166¹.

linganu- 331.

lengai-, *lengajaš* \hookrightarrow *lengi-aš* 23.

uruLišsina \hookrightarrow *uruLižzina* 53¹.

lip- 325; *Repertorium*, nr. 48.

luk- 166, 171, 325.

LUGAL-uš hattanaš 128.

lutta-, *lutti-* 166, 171².

luzzi- 325; *Repertorium*, nr. 50.

M

-ma, 325; *Repertorium*, nr. 51.

maḥhan (=Sum. GIM) 4, 202-203.

maḥta- 63, 189, 242.

maktant- 223-224, 325.

mattā- 143, 175, 325.

maldā-, *matteššar* 325; *Repertorium*, nr. 54.

mān 203, 203.

manijaḥ(h)- 130, 131; *manijaḥti*

56; *ma-ni-ja-aḥ-ḥi-iš* 183.

-mar, *-war*, verbaaluitgang, 250.

marrija- 326; *Repertorium*, nr. 54.

mark- 326; *Repertorium*, nr. 54a.

mehur 202, 203-204, 240; *nekuz mehur* 204.

mekki- 171, 179¹, 326, 327; *mekkaja* 224.

melit 171, 326.

memā- 160, 162, 204-205, 326.

memija-, *memijan* 140¹, 160, 161-

165; *memijani* \hookrightarrow *memini* 22;

memijanaš, *memijani*, enz. 161;

formantisch 161-162.

-meni, *-men*, verbaaluitgang, 16, 20, 250; cfr. *-weni*, *-wen*.

mer- 326; *Repertorium*, nr. 58; *merta* 218³.

-mi- (=Akk. *-ja*) 3, 90, 177, 323, 326.

-mi, verbaaluitgang, 16, 49¹, 169.

mijata(r) 54.

miti- 326; *Repertorium*, nr. 58.

-mu; cfr. *-mi-* 90, 323, 326.

mugā(i)- 326; *Repertorium*, nr. 59.

N

-na-, verbaalsuffix, 213.

naḥ(h)- 128, 183-184, 326; *naḥti* 56; *naḥmi*, *naḥti* \hookrightarrow *naḥḥi-ki/a-* 90; *na-aḥ-ḥa-an-za*, enz. 184.

naḥhan 128, 183-184; *na-aḥ-ḥa-an* 184.

naḥšarat- 183-184.

naḥšarija- 183-184.

naḥši- \hookrightarrow *naḥzi-* 53¹.

nai-, *neja-* 155, 171, 207, 326; *nai* 201; *neḥhun* 201; *naišta* 152.

nakki- 154, 174, 183, 326.

nakkija- 272.

nakkijaḥ(h)- 183.

nakkēš- 272.

nannā- 157; *nannāi* 201; *nannaḥ-hun* 201.

-naš 326; *Repertorium*, nr. 61 a.

našili 2.
natta 325, 326; *Repertorium*, nr. 61 b.
neku- 171-173, 326; *nekuzi*, *nekuttat* 171.
neku- 171-173, 326; *neku-*š> *nekuz* 176¹.
nekumant- 18, 122, 145¹, 171-173, 326.
nepiš 67, 106, 174, 326; *nepi-*šaš 21.
newil 174, 326.
newah(h)- 183, 242; *ne-wa-ah-mi* 253; *newahhanzi*, enz. 242.
-nin-, verbaalsuffix, 173, 213.
nink-, *ninink-* 138, 154, 173-174, 317, 326.
-nda, verbaaluitgang, 5, 21; cfr. *-anda*.
-nu-, verbaalsuffix, 118, 213.
-(n)un, verbaaluitgang, 5, 169.
nu 326; *Repertorium*, nr. 67.
Nūr-Dagan ⇐ *Nūr-Daggal* 24.

B, P

-pa 96.
paḥḥuwar, *paḥḥur* 4, 46, 60, 65, 68, 185-188, 246, 286, 294, 326; *paḥḥuwenas*, *paḥḥuni*, *paḥḥu-weni*, *paḥḥunaz* 187-188; *paḥ-hura* 224; spelling 188, 253; *waran paḥḥur* 186-187; formantisch 187-188.
paḥḥurala- 186.
paḥ(h)š- 46, 184-185, 242, 274, 277, 286, 326; spelling *pa-ah-ḥa-āš-ḥi*, enz. 185, 242¹, 253; *paḥši* 254²; *paḥšanzi* 254², 277.
paḥšnu- 316, 316¹.
pai- « gaan » 131, 153, 155, 157, 210, 211; *paizzi* 210; *paiweni* 16, *pānzi* 22, 210; *pāwanzi* 16.
pai-, *pi-* « geven » 157-159, 207; *piḥḥi* 207; *paiitti*, *pianzi* 23; *piḥḥun* 207; *paišta* 152.
palḥan 24, 217; *palḥa* 24.
palḥi- 179, 215-217, 220, 221, 278,

287, 326; *pal-ḥi-(i-)* 216, 278, 287.
palḥašti-, *palḥatar*, *palḥeššar* 11.
paltana- (=Akk. *aḥu*) 3, 217, 327.
panku- 11, 177, 327.
Pāpanikri 68.
papparš- 11, 327.
paprata(r) 54.
para 327; *Repertorium*, nr. 73.
parḥ(h)- 218¹.
parku- « hoog » 178, 327.
parqašti-, *parkatar* 11.
parku- « rein » ⇐ *parkwi-* 9, 178, 327; *parkwi-* 21, 178.
parkujatar 21.
parkuši ⇐ *parkweši* 22.
parkuwā(i)- 120.
parna 225.
parš- 218¹.
paršija- 327; *Repertorium*, nr. 76.
partā(i)- 327; *Repertorium*, nr. 76a.
paš- 205.
paššila- 327; *Repertorium*, nr. 77.
-pat (-pe), *-pit* 159.
pe- 112, 153, 157-159, 207, 248.
pe ḥark- 112.
peḥute- 50, 118.
pennā - 154, 157, 207.
pedā- 50, 112, 154, 155, 157, 162, 202, 207; ⇐ *piddā-* 202; *pedaḥḥi*, *pedaḥḥun* 207.
pida- 174, 327; *pidi* 174; *pidišši* *arkuwar ija-* 174.
piḥiš- (sic!) 67.
pija- 159.
pippā- 154, 157.
pippit 18.
pir 12.
piran 24; *piraššit* 24.
-pit; cfr. *-pat*, 159, 327; *Repertorium*, nr. 79.
piddā(i)- 217, 327; *Repertorium*, nr. 80.
pittar 217, 327.
pittarpalḥiš 217.
Puduḥepa 51.

S

-š, nominatiefuitgang, 19.
 -š, genitiefuitgang, 176¹.
 ša- 91, 327.
 šak(k)- 205-206.
 šagai- 205.
 šakkar 195⁴.
 šakuwa 176¹, 327.
 šakuwā(i)- 176¹.
 šalli- 171, 327.
 -šan 24², 91, 91¹, 327.
 šanna- 178.
 šanḥ(h)- 65, 157, 218, 218², 220, 278, 316¹, 327; šanḥzi 316¹; šaḥḥun ← šanḥun 23; spelling 221.
 šanḥiški/a- 125.
 šankuni- 12¹.
 šara; cfr. šer 12, 67, 153.
 šāwar ← šarāwar 54.
 šar/n-, nominaalsuffix, 184.
 šarazzi- 12.
 šarḥuwand- 67.
 šaš- (šeš-) 327; *Repertorium*, nr. 85.
 šawitišt - 178.
 šeḥur 240.
 šer 12, 91¹.
 -šḥa-, nominaalsuffix, 51, 61, 62², 140; ← -ška- 51, 140.
 -ši, verbaaluitgang, 169.
 -ši, enclitisch pronomen, 91, 177, 327.
 šippand- 196, 196, 197, 328; cfr. iṣpandaḥḥe 195; ši-ip... ← ši-pa... 195; ši-pa-an-ti ← ši-ip-pa-an-ti 253¹; šippantenzi 20.
 šiptamija 33, 39, 328.
 šittar 108, 109, 195; 324, 328; cfr. aštira- (?) 108.
 šiuni- 4.
 šiwanni- 4.
 -ški/a-, verbaalsuffix, 215.
 -šmaš 328; *Repertorium*, nr. 89.
 -šmit 195⁴.
 šuhḥa- 222, 237, 239.

šuhḥā- 221-222, 237.
 Šulupaššiš ← Šunupaššiš 24.
 šumeš 328; *Repertorium*, nr. 90.
 šummanzana- 328.
 šuppa 121.
 šupparija- 328.
 šuppi- 193; šú-up-pt-ja-az 237.
 šuppijaḥ(h)- 183; šú-up-pt-ja-aḥ-ḥi 183.
 šupš- 328¹.
 šuwwā- 221¹, 239.
 šuwēl 328; *Repertorium*, nr. 91.

D, T

-t, verbaaluitgang, 32.
 -t, instrumentalisuitgang, 176; cfr. -et.
 -ta, verbaaluitgang, 49, 298, 299.
 -ta-, verbaalsuffix, 98.
 -ta 329; cfr. -tu, tuk, zik; *Repertorium*, nr. 93 a.
 ta, ta- « vervolgens » 10¹, 328; *Repertorium*, nr. 92.
 da « twee » 329; *Repertorium*, nr. 93.
 dā- « nemen » 93, 206-208, 209, 242¹, 254; ← dai- 207-208; dahḥi 207, 242¹; da-a-aḥ-i 170; tatti, tummeni 209; datten i 223; dahḥun 49, 60, 207; datta 49; dāwar 16; danna 206; an-da dā- 207.
 taḥḥanzi ← taḥḥaranzi 54.
 dai-, te-, ti- « stellen » 93, 129, (= Akk. šakānu) 129, 181-182, 201, 202, 242¹, 329; ← dā- 207, 208; teḥḥi 181, 182, 207, 209, 242¹; daitti 181; dai 181, 209; tijaweni 181; daitteni 23, 181; tijanzi 23, 181; teḥḥun 181, 202, 207; daiš 202.
 dāja-, tāja- 208-209, 298, 329; tajazi > tajezi 22; tajatteni 209.
 taišta- 209; taišteni 209.
 taggalija- 57.

dagan, *tegan* 11, 331; *Hett.-Toch.*

Repert., nr. 5.

daganzipa- 215³.

takš- 329; *Repertorium*, nr. 96.

dalā-; *dalaḥḥi*, *dalijami*, *dali-*
janzi 210.

daluga- 329; *Repertorium*, nr.
97.

dalugašti- 11.

dān 219; *Repertorium*, nr. 93.

-tani, *-tan* 20.

danku- 329; *Repertorium*, nr.

97a; *danku-* \hookrightarrow *dankwi-* 178.

tapāšša- 329; *Repertorium*, nr.
97 b.

dapija-, *dapijant-* 145, 171.

-tar/n-, *nominaalsuffix*, 184.

darija- 156, 329; *Repertorium*,
nr. 99.

tarḥ(h)- 218-220, 329; *spelling*
221.

tarḥwila- 219, 220.

tarkumṇā(t)- ix.

tarna- 331, 332; *tarnatten* 223.

tarnu-; *tar-nu-ú-e-eš* 237.

taru- 175, 329.

daššu-; *daššijatar* 21.

daššuwah(h)-; *da-šú-wa-aḥ-ḥi* 183.

Tawannanna- 127, 159.

te-; *cfr. dai-*.

te- « *spreken* » 53, 165, 182; *temi*
182, *te-e-mi*, *enz.* 182.

tegan 11, 331; *cfr. dagan*,

tekkuša- 329; *Repertorium*, nr.
101.

tekkuššanu- 201; \hookrightarrow *tekkušnu-*
201.

^D*telipinija* \hookrightarrow ^D*telipinui-* 21.

teši 140.

tešḥa- \hookrightarrow *zašḥi-*, \hookrightarrow *zazḥi-* x, 53,
182, 229, 230.

tethā- 114, 197.

tethēššar \hookrightarrow *tetkeššar* 51, 114,
197.

ti- 329; *cfr. dai-*, *Repertorium*,
nr. 93a.

-ti, *verbaaluitgang*, 299.

-teni, *-ten*, *verbaaluitgang*, 20.

tija- « *stellen* » 116, 202, 329; *cfr.*
dai-, *te-*.

tija- « *gaan*, *komen* » 116, 201-
202, 219; *tijazi* > *tijezi* > *te-*
zi 21-22.

tittanu- 194, 197, 200-201, 214,
223, 276, 277, 302, 302¹, 316¹,
329; *tittanu-* \hookrightarrow *titnu-* 201.

titnu- 200-201, 214, 215, 276, 277,
287, 317, 329; *titnu-* \hookrightarrow *titta-*
nu- 201.

tri, *t(a)ri* \hookrightarrow *t(e)ri* 195⁴, 329; *Re-*
pertorium, nr. 102.

-tu 329; *cfr. -ta*; *Repertorium*,
nr. 93a.

tuhš- 67.

tuk- 329, 330.

tunnakkeššar x, 159-160.

Dudḥalijaš 262, 262², 302¹.

duwa(n) 92, 153, 330.

duwwala- 92.

duwaz 92.

tuzzi-, *tuzzijaš* 22.

U

u- 153-155, 207, 210, 248.

uk 102, 247, 330.

-un, *verbaaluitgang*, 251¹; *cfr.*
-(n)un.

-un, *accusatiefuitgang* in *apun*,
kun, 251¹.

uni- 91, 251¹.

unnā- 154, 157, 207.

uppā- 154, 157; *uppahḥi*, *up-*
pahḥun 3, 207.

^{URU}*Urauna* \hookrightarrow ^{URU}*Arawanna* 22.

uriwaran \hookrightarrow *waran* 54.

-uš, *uitgang* *mn.*, *vrl. meervoud*,
224.

uššanija- 139, 201; \hookrightarrow *ušnija-* 201.

udā- 23, 50, 154, 155, 157, 207.

udnallija- 156, 160.

udne 13, 225, 330; *Repertorium*,
nr. 106; *udnejaš* 22; *ud-ne-ja-*

áš \hookrightarrow *ud-ne-áš* 237.

udnejant- 13, 22, 225.

uddanija- 160.

uttar 11, 156, 160-166, 298, 332 ;
uddanaš, *uddani*, *uddanaz*
 161 ; *uddara* 224.

uwa- « zien » 152-153, 250.

uwa- « komen » 18, 102¹, 154,
 209-211 ; *uwami*, *uwaši*, *uwat-*
ten 210 ; *uwanzi* 210 ; *wizzi*, *wit*,
widdu 210.

uwate- 50.

W

-wa- 18, 54, 156 ; *-wa*- ↪ *-war*- 54 ;
-waraš 54, 55.

waḥ- 211 ; cfr. *weḥ*-.

waḥnu- 52-53 ; *waḥnu*- ↪ *war-*
nu- 52 ; *waḥnummanzi* 16, 52 ;
wa-aḥ-nu-mar ↪ *u-wa-u-wa-nu-*
wa-ar, enz. 52 ; *waḥnu*-, *wa-*
nu-, *waḥḥu*-, *waru*- 52.

walḥ(h)- 18, 89, 143, 220, 220-221,
 330 ; *walḥti* 56 ; spelling 221.

walḥanna- 220.

-wani, *-wan* 20.

wanā(i)- 330 ; *Repertorium*, nr.
 108.

wantema-, *wantewantema*- 114.

wappu, *wappuwaš* 22 ; *wa-ap-*
pu-i 237.

-war, verbaaluitgang, 250 ; cfr.
-mar ; *u-ar* ↪ *ū-ar* 250.

-war-, ↪ *-wa*- 54-55, 156 ; *waraš*
 55.

warnu- 52-54 ; *warnu*- ↪ *waḥnu-*
 52 ; *warnumanzi* 52 ; *warnumar*
 16 ; *waran* ↪ *uriwaran* 54 ;
warani, *waranu*, enz. 54.

warp- 191, 192 (=Akk. *ramāku*)
 191.

warrā(i)- 330 ; *Repertorium*, nr.
 109.

warri- 330 ; *Repertorium*, nr. 109.

warš- 330 ; *Repertorium*, nr. 110.

warša- 235, 311, 330 ; *Reperto-*
rium, nr. 110 a.

waš- « koopen » 139, 241, 330 ;
waši 175.

waš- « kleeden » 138-139, 241,
 251, 330 ; *waši* 175,

waštul ix.

watar 165, 174, 188, 188¹, 251,
 311, 330 ; *wetenaš*, *weteni* 188,
 188¹.

watarnah(h)- 213 ; *wa-a-tar-na-*
aḥ-hi 183.

we- 112, 153-155 ; cfr. *uwa*.

we- « gaan » 154, 209-211 ; *wizzi*
 210 .

weḥ- (*waḥ*-) 53, 66, 211, 240.

weḥiški/a- 66, 211.

weḥiškataalla- 66, 211.

wek- 24, 25, 174, 330.

wemija- 18, 211.

-weni, *-wen*, verbaaluitgang, 16,
 20 ; cfr. *-meni*, *-men* ; *u-e-ni* ↪
ū-e-ni 250.

werija- 58, 156, 330.

werite- 330 ; *Repertorium*, nr. 116.

weš « wij » 330 ; *Repertorium*, nr.
 117.

weši- 139, 181, 241, 330.

wešija- 11, 139, 181, 330.

wešija- « prijs » 139, 330.

weštara- 11, 139, 181, 330.

weški/a- 24.

wedā-, *widā*- ↪ *udā*- x, 23, 112, 154.

wet-, *wete*-, *weda*- 153-154, 181,
 251, 330.

weti- 154, 330.

wett- 178, 330 ; *witti* 250.

wija- x, 154, 250.

Z

Zaḥapunaš ↪ *Zašḥapunaš* 67.

zaḥḥai- 59, 105.

ZAG-naḥ(h)- 213.

zakkar 195⁴.

zašḥi- 53, 53¹ ; ↪ *zazḥi*-, ↪ *teš-*
ḥa- 53, 53¹, 229, 230.

zejant- 121.

zena-, *zenant*- 140.

-zi, verbaaluitgang, 169.

URU *Ziblandiel* 13.

zik 181, 329, 330 ; cfr. *tuk*.

z(i)kki/a- 180¹, 195, 201, 215, 215¹,
 276, 287, 329, 330.

INDEX VAN BEHANDELDE ONJUISTE HETTITISCHE ETYMOLOGIEËN.

(Vermeld zijn alleen woorden, die het voorwerp van een bijzondere etymologische bespreking uitmaken; van etymologieën waarvan de ongegrondheid te in 't oog loopend is, maken we natuurlijk geen melding. Een volledig repertorium op dit gebied ware even langdradig als onnuttig.)

<i>ak-</i> 149.	<i>išpandu-</i> 196.
<i>ali-</i> 149-150.	<i>išparr-</i> 198.
<i>-anki</i> 179 ¹ .	<i>ištama(na)-</i> 176.
<i>anda</i> 92.	<i>ištanda(i)-</i> 199.
<i>apa-</i> 96.	<i>ištapp-</i> 199-200.
<i>arkuwar</i> 152.	<i>karip-</i> 181.
<i>arḥa</i> 150-151.	<i>lahḥu-</i> 192-193.
<i>arija-</i> 151-152.	<i>mahḥan</i> 202-203.
<i>aruwā(i)-</i> 302.	<i>mahla-</i> 189.
<i>awan</i> 153-155; cfr. <i>we-</i> , <i>u-</i> .	<i>meḥur</i> 203-204.
<i>au(š)-</i> , <i>uwa-</i> 152-153.	<i>pai-</i> 157-159.
<i>ḥamešḥant-</i> 139-140.	<i>paš-</i> 205.
<i>ḥannā-</i> 155.	<i>šak(k)-</i> 205-206.
<i>ḥapati-</i> 155.	<i>šuhḥa-</i> 222.
<i>ḥaršiharši-</i> 114.	<i>šuwwā-</i> 221 ¹ .
<i>ḥatuki-</i> 147.	<i>dā-</i> 206-208.
<i>ḥišḥija-</i> , <i>Luwi</i> 198.	<i>tešḥa-</i> 53.
<i>ḥug-</i> 156.	<i>tetḥā-</i> 197.
<i>ḥurt-</i> 156.	<i>tija-</i> 202.
<i>ḥulali-</i> 140.	<i>tunnakkeššar</i> 159-160.
<i>ija-</i> 157.	<i>u-</i> 153-155; cfr. <i>we-</i> , <i>awan</i> .
<i>iknijant-</i> 104.	<i>uttar</i> 160-166.
<i>imna</i> 103.	<i>uwa-</i> « zien » 152-153; cfr. <i>au(š)-</i> .
<i>irma-</i> 103-104.	<i>uwa-</i> , <i>we-</i> « komen » 209-211.
<i>išḥija-</i> 197-198.	<i>wahnu-</i> 52-53, 211; cfr. <i>weḥ-</i> .
<i>išḥuwwā-</i> 222.	<i>warnu-</i> 52-54.
<i>išijah(h)-</i> 156-157.	<i>we-</i> 209-211; cfr. <i>uwa-</i> « komen ».
<i>iškallā(i)-</i> 198.	<i>we-</i> 153-155; cfr. <i>u-</i> , <i>awan</i> .
<i>išpand-</i> 196-197.	<i>weḥ-</i> 52-53, 211; cfr. <i>wahnu-</i> .

BEELDSCHRIFTHETTITISCH REGISTER.

(H = *Hrozný*; M = *Meriggi*)

- a*, enclitisch voegwoord, 𐎡 *-ḥa* *-a* 𐎡 *-ḥa*, verbaaluitgang, 57, 65.
57¹. *-a* 89, 323; *-as*, *-an* 89, 323.

- ajā-* ; *ajāru* 331.
ama, *amejau*, *ames* (H) 91, 323.
ap- (H) 93.
apnu- of *AP-nu-* (M) 94.
apa- (H) 96.
apae (H) 96.
appan (M) 96, 323.
arha (M) 57, 151.
as- « zijn » 98 ; *asue*, *astu* (H) 98 ;
 cfr. *es-*, *s-*.
as- « zitten » 100.
asa- (H, M) 100.
asⁱnuwa- (M) 100.
asitar (M) 100.
eba (M) 96.
ebei (M) 96.
emia, *emu* (M) 91, 323.
epa, *epal* (M) 96.
eshar (M) 57, 101 ; *esharmisi* 101,
 324.
es- « zijn » 98 ; *esha*, *esda*, *esta*
 (M) 98, 100, 324 ; *s^ha-ra*, *sta*,
sda (M) 98, 249, 318.
es- « zitten » 101 ; *esda* (M) 101,
 249¹, 318, 324.
et- (H) 101, 324.
eta (H) 92, 323.
-ha \hookrightarrow *-a*, verbaaluitgang, 57, 65,
 169.
-ha, enclitisch voegwoord, 57, 65.
hasa- (M) 57.
hatura- (M) 57.
huha- (Pedersen, M) 64, 65, 109.
i-, *is* 102, 324.
ja-, *jan* 57, 102.
jasja- 102.
kuman (H) 325 ; *Repertorium*, nr.
 42.
lāhu (H) 57, 193.
majeu (H) 91, 323.
-ma, *-mu* (H) 91, 326.
-mi (M) 91, 323, 326.
muwai 8.
namuwai 8.
-pa 96.
pā- (H, M) 159.
Baḥalatā 262.
s- « zijn » ; *shara*, *sda*, *sta* (M) 98,
 101.
daḥalia- (M) 57.
tataha « stelde » (H) of « nam »
 (M) 208, 329.
tata- 8, 109.
tunakalas 159-160.

LUWISCH REGISTER.

- aja-* ; *ajaru* 331.
annar- 109.
annarummenzi 109.
-ant-, suffix, 13.
-ha, enclitisch voegwoord, 57¹.
-ha, verbaaluitgang, 57¹, 169.
hišhija- 56, 198, 199.
kwi- 17.
kwišha, *kwiha* 57¹.
-wi, verbaaluitgang, 16.

SANSKRITISCH REGISTER.

- aktū-* 172.
ākṣi 71, 159.
āgāt 210.
agnt- 149, 192.
Agnth 149.
ājati 72, 79.
ājra- 72.
ātka- 155.

- atha-* 328.
ādmi 101.
adhivāsā- 296.
adhivāsā- 296.
antār 93.
antara- 35.
ānti 110, 111.
antikā- 110, 111.
api 95.
apidhā- 95.
āmbhas- 144.
ayām 102.
āyas- 41, 43.
arā- 117.
aruṇā- 149.
ārjuna- 25, 113.
arpáyati 114, 117, 118, 138.
arp-, caus. van *ṛ*, 117.
ārbha- 105.
ārvant- 98.
ārṣati 96, 97, 324.
ālpā- 107.
āva 153.
avabhāratī 153.
āvati 120, 152.
āvi- 71.
avitār- 120.
aṣṭā(u) 35.
āsāt 296.
āsṛk 49, 101, 167, 168.
āsthi 142.
asmākam 34.
āsmi 98.
asyā 89, 102.
ahām 47, 102.
ā-, prae-*fix*, 207.
āgam- 207.
ādā- 207.
āpt- 93.
āpnóti 93.
āpya- 93.
āmā- 36, 142.
ārē 150.
ārta 96.
āryati 151.
āsāt 296.
āste 99.
icchāti 185, 298.
Indrah 109.
imē 102.
irasyāti 96.
iva 158.
iṣirā- 41.
iṣu- 222.
iha, Pāli *ia*, 32.
ihī 101.
īrṣyā 94, 324.
ucchāti 152.
udāra- 26.
upalip- 192.
ubhnāti 331.
Umā 45.
uṣāḥ 139, 152.
ṛ- 138.
ṛcchāti 97, 248, 324.
ṛnóti 96, 247, 323.
Rtasmarah 179.
ējati 137.
ēmi 101.
ēṣati 156, 157.
ehe 45.
kāḥ 18.
kanīna- 64.
kṛ- 331.
kṣāp- 197.
gam- 207.
garhaṇa-, Pāli *garaṇa*, 32.
gīrṇā- 279.
grabh- 32.
grah- 32.
ghnānti 32.
cānas- x.
jagrābha 180.
jani- 308.
jānu 25, 170.
jīgāti- 18.
juhómi 63, 144.
tákṣati 329.
tāpas- 329.
táratī 218, 219.
tithā- 197.
tīthiḥ 197.
tíratī 218, 219.
tīṣṭhāmi 300.
tuñjāti 147.
teṣām 24^a.

- tokám* 34.
tokmá 34.
trásati 219.
dattá 310.
dadárśa x.
dadimá 308.
dadmáh 276, 306, 308
dádāhāmi 307.
dadhmáh 215, 276, 287, 306, 317.
dardurá 329.
darī- 304.
dāhati 139.
diśāti 329.
đīdeti 182.
đīyati 202.
đūghā- 329.
duhitār- 47.
dūrā- 330.
dhā- 32.
dhājati 282.
dhṛṣṇóti 219.
-dhi, verbaaluitgang, 𑀘 -hi 32.
dhitá- 𑀘 *hitá-* 32.
dhiti- 𑀘 *hiti-* 32.
dhṛāṇati 329.
nákti- 172.
nagná- 171.
nábhas- 106, 174.
nāmati 138.
náyati 155, 171.
náram 108, 310.
náva- 174.
násati 173.
náśyati 132, 312.
nas 53.
ná 108.
nāman- 108.
nidāghā- 139.
nu 326.
nīpīti- 316, 316¹.
pátra- 217.
padá- 36.
pāṇi- 217.
pāti 184, 185¹.
pā- ; *pāmi* 𑀘 *pāmáh* 277, 306, 308.
pāmsú- 327.
pāyú- 185¹.
pāvaká- 186.
pāsta 152, 205.
pītār- 72, 305.
pībati 300.
punar 33.
purohita- 45.
pūrṇá- 216, 279.
prṇāmi 𑀘 *prṇimáh* 308.
prthá- 217, 327.
prthivī 215², 299.
prthú- 215, 216, 299.
prśat, *prśanti-* 327.
pramudita- 26.
prasabham 32².
prasaḥija 32².
pravṛṣ- 309.
prāvṛṣ- 309.
pruṣṇóti 190.
plāvate 190.
plīhān- 42.
plutá- 190.
bardhaka- 327.
bahú- 177.
bṛhant- 47, 178 ; *bṛhānti* 225.
brāhmaṇa- 31.
bhāgatti- 276, 306, 317.
bhārasva 33.
bhāṣati 67.
bhāśma- 327.
bhūtá- 280.
bhūri- 144.
bhūrja- 280.
bhrājá 327.
majmán- 47.
mara- 135, 136.
maraka- 135.
márka- 33.
mahānt- 171.
mahādeva- 32.
mahūrāṣṭra- 32.
māhi 47, 302.
māhi 32.
māhyam 47.
mātra- 203.
māra- 135, 136.
mīmāti 205.
mīh 32.
meghá- 32, 106.
mēhati 42.

mrityati 326.
yáh 102.
yákṛt 38.
yákṣma- 123, 134, 136.
yam- 331.
yāti 101.
yugá- 250, 325.
yugā 225.
rajatá- 113, 314, 315.
rāpas- 105.
raphitá- 105.
rámate 103.
rassa, Pāli 32.
Rāhula- 45.
rudhirá- 32.
rócate 171.
rohít- 32.
rohita- 32.
lampafa- 325.
límpāti 325.
lodhá- 32.
lōhita- 32.
vākti 156.
vādati 160, 165.
vadhñ 154.
vayám 330.
vāyati 154.
varūtár- 330.
varlaná- 52.
varṣá- 235, 311, 330.
vāṣṭi 25, 174.
vāsati 120, 311.
vasantá- 139, 140.
vāste 139.
vāstoḥ 139.
vasná- 139.
vasnayāti 139.
vāhati 32, 42.
vāti 119; *vānt* 119.
viḥ (*veḥ*) 120.
vihāra- 45.
vṛṇóti 140.
vēti 120, 154.
vélā 204.
veḥ (*viḥ*) 120.
-śám 325.
śámsati 34.
śṛṇómi — *śṛṇumáh* 187.

śéte 25, 99.
śvabhñ 281, 282.
śváyati 104.
sáh 327.
sácate 39.
sána- 36, 41.
sani- 65.
sanitár 93.
sanutár 93.
sanóti 218.
saptá 33, 36, 39.
sám- 36.
samá- 60, 144.
sārva- 327.
savá- 221².
sāvī- 304.
savitár- 221, 306¹.
sásti 327.
sahásra- 33.
śānuḥ — *snóḥ* 187.
siṅgha- 32¹.
śimha- 32¹.
subāti 221.
sūkará- 34.
śūtra- 328.
śétu- 34.
śēnā 34.
sóma- 221².
stabhnāti 200.
stári- 304.
stṛbhñ 108.
(s)tāyá- 208.
stīrṇá- 282.
stená- 208.
sthāpáyati 200, 302.
shītá- 72, 300, 306¹.
snā- 192.
spháyati 198.
sphurāti 198.
syāti 197, 198, 282.
srutá- 281, 282.
svápnā- 33, 328¹.
svādú- 9, 178.
ha ha 47.
hamsá- 42.
hānu- 47.
hānti 32, 170.
haraka- 62, 209.

- háratī* 62, 209.
háras- 53.
hársate 62.
havtš 33.
há, hái 45.
-hi, verbaaluitgang, 32.
hitá- 32, 287, 306, 307, 316, 316¹.
- hiti-* 32.
hibuka- 31.
hum 47.
hemantás- 25, 32.
heliš 31.
horā 31.
hrasvá- 12.

IRAANSCH REGISTER.

(Avestische woorden worden zonder meer aangeduid; voor de overige talen dienen de gebruikelijke afkortingen.)

- aišt(a)ta*, Op. 34.
ađka- 155.
amaxm, Op. 34.
amⁱy, Op. 34.
auruša- 149.
arānte 117.
arāšyant 96.
ast- 142.
ašta 35.
azaiti 72.
ahe 89.
ahmākam 34.
ahmi 34.
ās-, Oostir. 99.
āste 99.
arənāvi 119.
arazata- 113, 314, 315.
isaiti 185.
utāra, Oostir. 26.
gan- 32.
grb-, Op. 32.
garəwnāiti 32.
xīd, Oss. 34.
xui, Oss. 34.
xūk, Np. 34.
xšap- 197.
jan- 170^a; *jainti*, 171.
taoxma 34.
tuma, Op. 34.
tuxm, Np. 34.
- θātiy* 34.
dāta- 307.
-đi, verbaaluitgang, 32.
pa, pā, Oostir. 174.
pāiti 184.
paθana- 217.
pad, pād 174.
pərəθu- 215, 216.
pitar- 72.
pramudātta, Oostir. 26.
pribrahdiš, Op. 34.
baraṇuha 33.
bərəzant- 178.
nabah- 106, 174.
nayeiti 171.
nava- 174.
nasaiti 173.
nasu- 132.
nəmah- 206.
maeṇa- 32.
marakaē-ča, Gāth. 33.
mahrka- 33.
mas- 223.
mazant- 171.
yan-, Oostir. 331.
yaska- 123, 134.
yākar 38.
vayeiti 154.
- vastra-* 181.
vāstra- 122, 139, 181.
vašti 174.
vaz- 32.
raocant- 171.
raoxšna- 39.
ratu- 204.
saele 99.
saṇhaite 34.
star-, starəm 108.
sparaiti 198.
zānūk, Mp. 25.
žnu- 170.
hacaiti 39.
hapta 33, 36, 39.
handara, Oostir. 35.
ham- 36.
hama-, Av., Op. 60, 144; *heme*, Np. 60, 144.
har- 37.
hast, Np. 35.
hašfa, Oostir. 35.
hazaxrəm 33.
haetu- 34.
haena- 34.
hinā, Op. 34.
hinduš, Op. 34.
hištaiti 34.
xvafna- 33.

ARMENISCH REGISTER.

<i>aganim</i> 122.	<i>ganem</i> 171.	<i>hum</i> 36, 142, 235.
<i>aic</i> 157.	<i>garun</i> 36.	<i>hur</i> 36, 185, 188.
<i>akn</i> 71, 236, 251.	<i>getin</i> 330.	<i>išxan</i> 91.
<i>ai</i> 36.	<i>gorc</i> 53.	<i>išxel</i> 91.
<i>and</i> 92 ¹ .	<i>goy</i> 120.	<i>jeŕn-at</i> 36.
<i>anun</i> 108.	<i>ham</i> 36.	<i>loganam</i> 189.
<i>arbaneak</i> 105.	<i>han</i> 49.	<i>luanam</i> 190.
<i>arcath</i> 314, 315.	<i>hari</i> 142.	<i>mall'em</i> 326.
<i>argel</i> 27, 113.	<i>harkanem</i> 141, 142.	<i>metr</i> 171.
<i>ast</i> 108.	<i>hati</i> 36.	<i>ogi</i> 36.
<i>awth</i> 312.	<i>hec-ecem</i> 36.	<i>ot-ormim</i> 103.
<i>ayr</i> 108.	<i>hetum</i> 190.	<i>orb</i> 105.
<i>ban</i> 160.	<i>het</i> 36, 142, 236.	<i>or</i> 98.
<i>barjr</i> 178.	<i>hin</i> 36, 41.	<i>orot</i> 142.
<i>burd</i> 327.	<i>hing</i> 27, 36.	<i>orotam</i> 142.
<i>čelk'em</i> 198.	<i>hnoc</i> 188.	<i>otn</i> 36, 142, 236.
<i>ehar</i> 142.	<i>hogi</i> 36.	<i>š-tir</i> 219.
<i>ewthn</i> 36.	<i>hot</i> 36, 71, 142, 235,	<i>vareṃ</i> 53.
<i>gam</i> 210.	236.	<i>yisun</i> 36.

ALBANEESCH REGISTER.

(*Albaneesche woorden worden zonder meer vermeld; bij Toskische woorden staat Tosk.*)

<i>ašt</i> 142.	<i>gak</i> 35.	<i>ldete</i> 122.
<i>ašte</i> 142.	<i>hek'</i> 35.	<i>int</i> 155.
<i>smen</i> , Tosk. 108.	<i>hel'k'</i> 35.	<i>ši</i> 35.
<i>ent</i> 155.	<i>iđentm</i> , Tosk. 122.	<i>θi</i> 35.

VENETISCH.

ecupeθaris, ecupetaris 149.

PHRYGISCH.

avaq 109.

BALTISCH REGISTER.

(Litauische woorden worden zonder meer aangeduid;
bij Lettische woorden staat *Let.*)

<i>akis</i> 71.	<i>ieškoti</i> 185.	<i>pluts</i> , <i>Let.</i> 190.
<i>alkti</i> 144.	<i>īgstu, īgt</i> , <i>Let.</i> 122, 136	<i>prausiū</i> 190.
<i>aiḡnas</i> 107.	<i>joti</i> 101.	<i>rasā</i> 97.
<i>aiḡvas</i> 149.	<i>kañkas</i> 72.	<i>sakaī</i> 35.
<i>añs</i> 91.	<i>keñkti</i> 72.	<i>sēnu</i> , <i>Let.</i> 197.
<i>añt</i> 110.	<i>ligā</i> 135, 136.	<i>serga</i> , <i>Let.</i> 135.
<i>arelie</i> , <i>Opr.</i> 140.	<i>ligā</i> , <i>Let.</i> 135, 136.	<i>sergū</i> 135.
<i>arēlis</i> 140.	<i>māras</i> 135.	<i>spiriū</i> 198.
<i>arti</i> 150.	<i>maudāt</i> 190.	<i>stojī</i> 43.
<i>asīns</i> , <i>Let.</i> 101.	<i>meldziū</i> 326.	<i>sunkūs</i> 104.
<i>asz</i> 102.	<i>mētas</i> 203.	<i>svarūs</i> 174.
<i>audīnis</i> 119.	<i>naktis</i> 172.	<i>turē'ti</i> 113.
<i>audra</i> 119.	<i>naszta</i> 173.	<i>tūzbā</i> 147.
<i>aurē</i> 55.	<i>nēmt</i> 206.	<i>tūzgiu</i> 147.
<i>avis</i> 71.	<i>nēsztī</i> 173.	<i>tveriū</i> 113.
<i>balso</i> 67.	<i>nū'gas</i> 171.	<i>ū'dziu</i> 71.
<i>bērzas</i> 280.	<i>óras</i> 119, 150, 150, 150 ¹	<i>ugnis</i> 192.
<i>brende</i> , <i>Opr.</i> 104.	<i>panu-staclan</i> , <i>Opr.</i> 186	<i>ūlīnt</i> , <i>Opr.</i> 220.
<i>dā'ti</i> 172, 251.	<i>pali</i> , <i>Let.</i> 190, 191.	<i>vasarā</i> 36, 139.
<i>eimt</i> 101.	<i>-pāt</i> 159, 327.	<i>vedū</i> 154, 169.
<i>erēlis</i> 140.	<i>pēldu, pēldētēs</i> , <i>Let.</i>	<i>vejū</i> 154.
<i>ész</i> , <i>Olit.</i> 102.	190.	<i>vežū</i> 32, 42.
<i>gabēnti</i> 208.	<i>percunis</i> , <i>Opr.</i> 141.	<i>vīdras</i> 119.
<i>gestū</i> 98 ¹ .	<i>perkūnas</i> 41, 141, 142.	<i>vīrti</i> 53.
<i>góbti</i> 113.	<i>petījs</i> 217.	<i>vīti</i> 154.
<i>grabūs</i> 180.	<i>pilū</i> 190, 191.	<i>žemā</i> 25, 32.
<i>grē'biu</i> 32.	<i>pilu</i> , <i>Let.</i> 190	<i>zinoti</i> 251.
<i>gūrklī'</i> 279.	<i>plāufu</i> 190.	
<i>jēgiū</i> 38.	<i>plute</i> , <i>Let.</i> 190.	

SLAVISCH REGISTER.

(Woorden zonder vermelding van taal zijn Kerkslavisch.)

<i>bajatt</i> 156.	<i>chrana</i> 185.	<i>čéhati</i> , <i>Slov.</i> 38.
<i>berp</i> 206.	<i>chranilo</i> , <i>Serbo-Kroat.</i>	<i>čéchaty</i> , <i>Klr.</i> 38.
<i>bredp</i> 72.	37.	<i>črōnō</i> 280.
<i>brodō</i> 72.	<i>chraniti</i> , <i>Ksl.</i> , <i>Serbo-</i>	<i>daxō</i> 60.
<i>xa xa</i> , <i>Russ.</i> 47.	<i>Kroat.</i> 37, 185.	<i>dajp</i> 182.

<i>datel'č</i> 11.	<i>měněč</i> 272.	192.
<i>děp</i> 181, 202.	<i>měnitč</i> 272.	<i>rabč</i> 105.
<i>děti</i> 182.	<i>myjč</i> 190.	<i>řěč</i> 160.
<i>dlzgoštč</i> 11.	<i>nagč</i> 171.	<i>rosa</i> 97.
<i>eró</i> , Russ. 38.	<i>nebo, nebes-</i> 106, 174.	<i>sokč</i> 35.
<i>glasč</i> 38, 59.	<i>nesti</i> 173.	<i>solč</i> 36.
<i>glasati</i> 59.	<i>nč</i> , 326.	<i>sraga</i> 135.
<i>golč</i> 60.	<i>ogienč</i> , Poolsch 192.	<i>sragč</i> 135.
<i>govečo</i> 38.	<i>ognč</i> 192.	<i>stajč</i> 43.
<i>grabiti</i> 32.	<i>oko</i> 38, 71.	<i>strěla</i> 172.
<i>ha ha</i> , Serb. 47.	<i>olovo</i> 150.	<i>sč</i> 39.
<i>hlásati</i> , Tsjech. 38,	<i>ólovo</i> , Russ. 150.	<i>tajč</i> 208.
59, 59 ¹ .	<i>ónč</i> 38, 91.	<i>tač</i> 208.
<i>hoko</i> 38.	<i>orú</i> , Russ. 151.	<i>umč</i> 152.
<i>hrana</i> , Serbo-Kroat.	<i>orbč</i> 140.	<i>váleti</i> , Tsjech. 220.
37.	<i>ovado</i> , Bulg. 38.	<i>valka</i> , Tsjech. 220.
<i>(j)azč</i> 102.	<i>ovica</i> 71.	<i>varč</i> 53.
<i>jedza</i> 122, 134, 136.	<i>pasč</i> 46, 184, 185, 286,	<i>vedč</i> 154.
<i>(j)esmb</i> 98.	326.	<i>veštč</i> 166.
<i>jmě</i> , Otsjech. 108.	<i>pěšč</i> 327.	<i>vezč</i> 32.
<i>iskp</i> , <i>iskati</i> 157, 185.	<i>pýr</i> , Tsjech. 185,	<i>vračč</i> 156.
<i>iska</i> 157.	192.	<i>vrěštč</i> 330.
<i>krzma</i> 280.	<i>pyř</i> , Tsjech. 185, 192.	<i>zima</i> 25, 32.
<i>morč</i> 135.	<i>pyrina</i> , Slov. 185.	<i>zvontč</i> 75.
<i>mymati</i> 205.	<i>pyrzyna</i> , Poolsch 185,	

GRIEKSCH REGISTER.

<i>á-</i> 36, 178.	<i>ἀλέξω</i> 313.	<i>ἄπτω</i> 93.
<i>á ä</i> 47.	<i>ἄλς</i> 36.	<i>ἀράομαι</i> 302.
<i>άγω</i> 4, 72, 75, 77, 78,	<i>*Αλτις</i> x.	<i>ἀραρίσκω</i> 268.
79, 80. 304.	<i>ἀλφός</i> 106, 149, 150.	<i>ἀργεννός, ἀργεστής</i> 114.
<i>ἀγρός</i> 72.	<i>ἀμάω</i> 139.	<i>ἀργι-κέραυνος</i> 114, 315 ² .
<i>ἄελλα</i> 119.	<i>ἀμολγός</i> 106.	<i>ἀργός</i> 25, 46, 84, 113,
<i>ἄεσα</i> 120, 310, 311, 312,	<i>ἄμφω</i> 112.	264, 285, 314-315.
315.	<i>ἀνάγκη</i> 123, 127, 127 ¹ ,	<i>ἀρή</i> 151.
<i>ἄημι</i> 46, 119, 120.	131, 132, 133, 137,	<i>ἀρκέω</i> 27, 111, 113,
<i>ἄήρ</i> 119.	313.	152.
<i>αἶγλη</i> 137.	<i>ἀνδρός</i> 108.	<i>ἄρμα</i> 117.
<i>αἶσα</i> 159.	<i>ἀνέρα</i> 310.	<i>ἀρμός</i> 117.
<i>αἰσθάνομαι</i> 152.	<i>ἀνήρ</i> 108, 310.	<i>ἀρώω</i> 150.
<i>ἀτσω</i> 119.	<i>ἀννίς</i> 49.	<i>ἀρπεδόνη</i> 114, 117.
<i>ἀκμή</i> 204.	<i>ἀντί</i> 64, 84, 110, 158.	<i>ἀρπεδών</i> 117.
<i>ἀκτίς</i> 172.	<i>ἀπεράω</i> 96.	<i>ἀστεμφής</i> 200.
<i>ἀλέγω</i> 313.	<i>ἀπό</i> x, 94, 150, 298, 302	<i>ἀστεροπή</i> 108.

- ἀστήρ 108.
 ἄστρον 108.
 ἀτύχομαι 147, 246¹.
 αὐγή 152.
 αὐδή 160, 165, 298.
 αὔελλα, Aeol. 119.
 αὐλή 122, 312.
 αὔρα 119, 150.
 Βάαλ 259.
 βάλλω 18, 220.
 βίος 66, 122.
 βραχυᾶνες 31.
 βραχύς 178.
 Γάζα 259.
 γε 18.
 γενέτηρ 74.
 γένυς 47.
 γόνυ 25, 170.
 δανός 73.
 δέεται 53, 182.
 δεικνύμι — δεικνύμεν 187.
 δέκομαι 155.
 δίδοτε 310.
 δίδωμι 73, 77, 78, 206, 254.
 δίνος 202.
 δοκός 155.
 δόρυ 175, 329.
 δοτός 77, 78.
 δώδεκα 329.
 δῶρον 72.
 εἶρ 46, 101, 167.
 εἶβην, Dor. εἶβᾶν 18, 210.
 ἐγώ 47, 102.
 εἶδω 75, 77, 78, 80, 101.
 ἐέρση 309, 310, 311, 315.
 ἐθηκα 100¹.
 εἶμι 101.
 εἷς 60.
 εἵσατο 120.
 ἐκατόν 44.
 ἐκείνος 91, 175.
 ἐκπλήττω 147.
 ἐκτικός 134, 135.
 ἐκτικός « blijvend » 135.
 ἐκόν 25, 174.
 ἔλκω 35.
 ἐμέ, ἐμοί 90.
 ἐνδον 92.
 ἐνεγκεῖν 137, 173, 317.
 ἐνθα 92¹, 328.
 ἐνος 36, 41.
 ἐπαφάω 156.
 ἐπαφος 156.
 *Ενυμα κρατίδας 108.
 ἐννυμι 139.
 ἐπί 94, 150.
 ἐπισσον 95.
 ἐπιτίθημι 95.
 ἐπομαι 39, 155.
 ἐπτά 33, 39.
 ἔργον 53.
 ἐρέπτομαι 105.
 ἔρετο 264.
 ἐρέω 221, 330.
 ἐρυθρός 32.
 ἐρωή 97.
 ἐστί 98 ; ἐσμέν 314, 317.
 ἔτος 178.
 ἐύς 98.
 ἔχω 113.
 ζυγά 225.
 ἥβη 38.
 ἡγέομαι 205.
 ἥλιος 31.
 ἦρεσα 218.
 ἦπαρ 38.
 ἡρέμα 103.
 ἦσται 99, 286.
 ἦώς 139, 152.
 θαλγα, θαργαλ, θαλγαλ, cnz. 263.
 θείνω 32, 170⁸, 171.
 θέρος 53.
 θέσις 32.
 θετός 32, 77, 78, 306.
 -θι, verbaaluitgang, 32.
 θραῖνος 218, 220.
 θραῖνξ, Boeot. 220.
 θρασύς 219.
 θρήνος 329.
 θυγατήρ 47.
 θύρα 92.
 θωμός 72, 267.
 ἰαύω 122, 312.
 ἰέμαι 119, 120, 154.
 Ἰερά 67.
 ἱερός 41.
 ἱημι 331.
 ἰθι 101.
 ἱκτερος 134, 135.
 ἱκτίνος 135.
 ἱκτις 135.
 ἰμάς 197.
 ἵμεν 317.
 Ἰσαάκ 259.
 ἰχώρ 66, 66¹.
 Καβαλῖς 51.
 καίνος 64.
 καιρός 204.
 κακονν, Nieuwphrygisch, — κακον 251¹.
 καλέω 59.
 καρδιά 178.
 κατά 177, 178.
 καταί 177.
 κεῖται 25, 99.
 -κεν 325.
 Κιλικία 51.
 κιχάνω 218.
 κορσώω 325.
 κνέω 104.
 λάμπω 325.
 λαπαδνός 106, 107.
 λευκός 171.
 λίμος 135.
 λίπος 325.
 λοιγός 135.
 λοιμός 135.
 λούω 189, 191, 192, 193¹, 286.
 λῦμα 193¹.
 λύτρον 325.
 λόχνος 39.
 μα, Thessal. 325.
 μαίνομαι 272.
 μάϊς 32.
 μακεδνός 223, 224.
 μάκος, Dor. 224.
 μακρός 223, 224.
 μανήσομαι 272.
 μαράινω 326.

- μάρανσις 326.
 μάσων 223.
 μέγας 47, 171, 302.
 μέθοδος 158.
 μέλι 171.
 μέμνημαι 204.
 μέτρον 202, 203.
 μήκιστος 224.
 μήκος 224.
 μήλον, Dor. μάλον 63, 189.
 μήν 203.
 μιμίζω 205.
 μίτος 326.
 μοῖρα 128.
 μύζω 326.
 μῶσθαι 203.
 μῶφισ 32.
 νεᾶν 183.
 νέκταρ 312, 313.
 νέκνυς 132, 149, 313.
 νέμεσις 128.
 νέμω 138¹, 206.
 νέος 174.
 νεφέλη 106.
 νέφος 21, 67, 106, 174, νό 326.
 νύξ 172.
 νύχα 172.
 ὀδμή 36.
 ὄζος 147.
 ὄζω 71, 75, 77, 78, 79, 80, 304.
 ὀτίζ 133.
 οἶκτος 133.
 οἶμος 120.
 ὀκνος 104.
 ὀλεθρος 143.
 ὀλέκω 313.
 ὀλλυμι 143.
 ὀλος 327.
 ὀμίχλη 32.
 ὄμμα 38, 206, 236.
 ὄμός 60, 144.
 ὄνομα 108.
 ὀπηδός, ὀπαῖδός 155, 246¹.
 ὀπι(σ)θεν 94, 95.
 ὀπι(σ)ω 94, 95.
 ὀρνις 84, 140, 141.
 ὀρνυμι 96.
 ὀρρος 21, 97, 98.
 ὀρφανός 104, 105.
 ὀρωρα 96.
 ὄς 102.
 ὀστέον 84, 142, 286.
 οὐλή 220, 221.
 ὀχέω 32.
 ὀψομαι 71.
 παλάμη 217.
 παῖνός 186, 188.
 παῖς 177.
 πατέομαι 185.
 πατήρ 72.
 παχύς 177.
 πέδον 174, 327.
 πέμπω 71.
 πέντε 27, 36.
 πεντήκοντα 36.
 περάω 218¹.
 περί 12.
 πέρνημι 218¹.
 πετάννυμι 217.
 πέτομαι 217, 327.
 πεφνεῖν 170³.
 πίνω 205.
 πλατύς 215, 216.
 πλέω 190.
 πλύνω 190, 191.
 πλύσις 190.
 πλυτός 190.
 πόδα 36.
 πόθεν 44.
 ποιέω 272 ; ποιήσω 272.
 πομπός 71.
 πόθεν 44.
 πότε 18.
 πούς 236.
 πτέρον 217, 327.
 πνικνός 177.
 πῦρ 36, 46, 60, 68, 185, 186, 187 ; πῦρός 187, 188, 286.
 πυρσός 186.
 πῶν 185.
 ρέζω 308.
 ρυτός 281.
 σβέννυμι 98¹.
 σελάννα, Lesb. 271¹.
 σελήνη 271¹.
 σιγή 39.
 σκάλλω 198.
 σκέπτομαι 71.
 σκοπός 71.
 σκῶρ 195⁴.
 σπονδέω 195.
 στατός 72, 76.
 στεροπή 108.
 στόμα 176³.
 σύν 39.
 Ταρκν- 51.
 τᾱτάομαι, Dor. 208.
 τᾱτῶμενος, Dor. 208.
 τέρμα 219.
 τητάομαι 208, 298.
 τήτη 208.
 τίθημι 72, 77, 99, 100, 267, 296 ; τίθης 296 ; τίθησι 181, 196.
 τιμή 211.
 τίς 18, 44.
 τό 91, 328.
 τότε 91.
 τρέφω 71.
 τροφός 71.
 ὅ 47.
 ὕδωρ 174, 311.
 ὕει 35, 221, 235¹.
 ὑπό 4.
 ὑπόγειον 31.
 ὕπνος 328¹.
 ὅς 35.
 φαλός 67.
 φάρμακον 156.
 φάρσος 327.
 φέρω 67, 112, 169, 206, 267.
 φημί 75 ὡς φαμέν 308.
 φλέγω 68.
 φοβονεκρός 68.
 φωνή 75, 267.
 χάριν 158.
 Χαρράν 259.

χειμών 25, 32.
 χέρσος 62.
 χετταῖος 263.
 χέω 62, 144.
 χήν 42.
 χῆρος 42.

χλόη 59.
 χρεῖν 192.
 χώρας 211.
 ψάμμος 327.
 ψῆφος 327.
 ὠδυσάο 147.

ὠμός 36, 235.
 ὠνέομαι 139.
 ὄνος 139.
 ὄρα 31.

KELTISCH REGISTER.

ahel, Brit. 119.
ancow, Corn. 132.
and, Oiersch 92¹.
angen, Cymr. 133.
angeu, Cymr. 132, 313.
anken, Corn., Bret. 133.
ankou, Bret. 132.
Argento-, Gall. 314, 315.
auhel, Ocorn. 119.
awel, Cymr., Mcorn. 119.
biur, Oiersch 206; cfr. (*do*)*biur*.
brenn-, Oiersch 104.
cenetl, Ocymr. 74.
cet-, Oiersch 64.
cetne, Oiersch 64.
cynt, Cymr. 64.
cyntaf, Cymr. 64.
Cintugnatos, Gall. 64.
(do)biur, Oiersch 206.
dwrdd, Cymr. 329.
ēc, Oiersch 132, 313.
ēcen, Oiersch 133.
ēgin, Oiersch 133.
elc, Oiersch 144.
er, Corn., Bret. 140.
err, Oiersch 98.
eryr, Gall. 140.
ētach, Oiersch 155.
feis, Miersch 139.
gabaim, Miersch 208.
gabim, Oiersch 208.
glau, Corn. 189, 191.
guin, Iersch 171.
gweli, Gall. 220.
gwlaw, Cymr. 189.
haearn, Neymr. 41.

haf, Cymr., Corn. 41.
haiarn, Mcymr. 41.
hañv, Bret. 41.
hayarn, Mcymr. 41.
hen, Cymr., Corn. 41.
Hercynia (silva), Gall. 41, 142.
houarn, Bret. 41.
hucht, Oiersch 41.
huisse, Oiersch 41.
hwyr, Cymr. 41.
iarn, Iersch 41.
iarann, Iersch 41.
ilar, Oiersch 140.
imbed, Oiersch 144.
inn-onn, Iersch 92, 92¹.
irar, Oiersch 140.
-lānum, Gall. 158.
lautro, Gall. 189.
līach, Oiersch 135.
lind, Iersch 89.
lōathar, Oiersch 189.
lō-chasair, Iersch 189.
llaw, Cymr. 217.
(Medio)lānum, Gall. 179, 215,
 216, 279, 287.
melim, Oiersch 175.
mil, Oiersch 171.
nāire, Iersch 183, 184, 326.
nār, Iersch 183, 184, 326.
nef, Cymr., Corn. 106.
oe, oi, Iersch 71.
olc, Oiersch 144.
orb(b)e, Oiersch 105.
org-, Iersch 9, 141.
Orgeto(rix), Gall. 141.
reatir, Ocymr. 98.

recht, Oiersch 43¹.
rēnos, Gall. 98.
rhaith, Neymr. 43¹.
rīan, Oiersch 98, 324.
sam, Iersch 41.
sen, Iersch 41.

serg, Oiersch 135.
tāid, Oiersch 208.
tairm, Miersch 329.
tan, Iersch 204.
ucht, Niersch 41.
ūr, Iersch 188.

LATIJSCH REGISTER.

abeto 42.
(ab)oleo 143.
abuerat 42.
aeger 123, 124, 133, 134, 235, 313.
aenus 43.
aes 41.
aeteis, Osk. 159.
ager 72, 122, 134.
ago 72, 149, 301.
ahenam 42, 43.
ahesnes, Umbr. 43.
albus 106, 149, 302.
alere 143, 268.
alluvies 189, 190.
anser 42.
ante 64, 110.
anus 49.
apiscor 93.
aqua 89, 90.
arare 268.
arca 113,
arceo 111, 113, 113¹, 152, 302.
area x.
argentum 113, 314, 315.
arma 117.
arx 113.
aser 101, 167.
au- 153, 298.
aufero 153.
aura 119.
aurora 152.
avere 122.
avis 120.
avus 64, 65.
brevis 178.
calvus 60.

causa 158.
centum 44.
Clhoē 63.
communis 268.
coepi 93.
cor 178.
cornu 68, 117.
cum 3.
decet 155.
dehe 42.
dico 182.
diluvies 189, 190, 191.
diribeo 42.
dōnōd 176.
donum 206.
duir, Umbr. 44, 237.
ebrius 90.
edo 101.
ego 102.
eheu 47.
emo 149.
endo 92.
equus 97.
-ēre, verbaaluitgang, 181.
facilumēd 181.
facio 74.
fakiiad, Osk. 74.
façia, Umbr. 74.
familias 211.
fitu, Umbr. 74.
feci 74, 99, 100.
ferire 44, 156.
ferrum 44.
fert 112.
fetu, Umbr. 74.
fircus 43.

foedus 43.
fortis 218, 219, 220.
fostis 43.
frango 68.
fretus 220¹.
friare 326.
fulgur 114.
fulmen 114.
galea 89.
genetai, Osk. 74.
genu 170.
gigno 50.
habeat 42.
habere 43, 112, 113.
haedus 43.
hahaha 47.
havet 42.
hem 47.
herctum 62.
heres 42, 62.
herest, Osk. 43.
hice 175.
hiems 32.
hipid, Osk. 43.
hire 42.
hircus 43.
homines 144.
homo 44.
honor 43.
Horatia 42.
horreo 62.
hortor 43.
hortus 43.
hostis 43.
ignis 192.
immo 103.
inciens 104, 177.
indu 92.
instar 158.
inter 93.
intrare 218, 219.
invenio 18.
is 102.
iter 102.
jacio 331.
jecur 38.
juga 225.
justus 41.

latus 50.
lavabrum 192.
lavo 189.
legio, *legionis* 161.
lego 169.
lenis 145.
lien 42.
ligare 325.
luceo 171.
lues 135.
lutum 193¹.
maceo 224.
macer 223, 224.
macies 224.
magnus 171.
mālum 189.
mālus 189.
me 90.
meio 42.
mel 171.
metior 202, 203.
mici, *michi* 42.
mingo 32.
molo 175.
morbis 135, 136.
mos 203.
mugio 326.
munis 145.
mustela 208.
nanciscor 173.
natus 50.
nebula 106, 174.
neco 123, 127¹, 132.
nemo 42.
Nero, Sab. 108.
nerus, Umbr. 108.
nex 132.
nicil 42.
nodus 110¹, 118.
nomen 24, 108.
novāre 183.
novus 174.
nox 171, 172.
nudus 171, 172.
obligatio 325.
Octavius 43.
oculus 38, 71, 159.
odor 36, 71, 142, 235, 236.

- offendo* 32, 171.
olim 91.
ollus 91.
omnis 9, 144, 145, 146, 264.
onus 43.
ops 144.
Oratia 42.
orbis 105.
orior 43.
orare 151.
os 142.
ovis 71.
palma 217.
pasco 184, 185.
pater 72.
pectus 41.
peŕum, Umbr. 174.
petere 218^a.
Phronimus 63.
pir, Umbr. 36, 185, 188, 192.
plānus 179, 215, 216, 279, 287, 326.
plēnus 216.
-plēre, plērus, plēbs 216.
pluit 190, 191.
pollubrum 192.
ponere 182.
praestare 202.
precor 71.
procus 71.
-pte 327.
purasiai, Osk. 192.
purus 186.
quidquid 18.
-que 57.
quis 9, 17, 44.
quisque 57¹ 177.
quisquis 102.
re- 151.
recte 43.
rectus 43¹.
redhibeo 151.
rehte, Umbr. 43.
ros 97.
sadhtum, Osk. 43.
saeta 197.
sagio 205.
sagus 205.
sahta, Umbr. 43.
sal 36.
sanctum 43.
satam-e, Umbr. 43.
-se 327.
semel 60.
senex 41.
septem 33, 39.
sequor 39.
serus 41.
servare 37, 185.
similis 60, 144.
sobrius 90.
speture, Umbr. 43.
spectori 43.
spendo 195.
stahint, Umbr. 63, 237.
stahu, Umbr. 43, 63, 68, 74, 237.
statt, Umbr. 43.
status 72, 74.
statūs, Osk. 74.
stella 108.
stellio 209.
sto 43, 74.
strātus 282.
suavis 9, 178.
subocau, Umbr. 43, 237.
sulco 35.
sus 35.
tego IX, 71, 118, 155.
tempus 204.
testa 271¹.
Thadal 263.
toga 71.
totus 177, 264.
trans 218.
tres 329.
trioper 44, 237.
trliu-per 44, 237.
tu 330.
tuli 50.
tumere 177.
tuves 44, 237.
Uhtavo, Osk. 43.
uru, Umbr. 55.
vado 210.
varus 211.

vastus IX.
vereor 330.
veho 32, 42.
ventus 119, 214.
venum 139.
verbum 156.
vereri 184, 330.
verrere 330.

vestis 139.
vigil 66.
vivo 66, 122.
volvo 140.
vocare 60.
vox 156.
vulnus 220.

ROMAANSCH TALEN.

après, Fr. 178.
courant, courir, Fr. 119.
fléau, Fr. 30.
haut, Fr. 44.
herir, Sp. 44.
hierro, Sp. 44.
homme, Fr. 44.

ispirito, Ital. 196.
on, Fr. 44.
poète, Fr. 30, 43.
près, Fr. 178.
scorbut, Fr. 135.
tête, Fr. 271¹.

GERMAANSCH REGISTER.

Aa (riviernaam) 89.
afswairban, Got. 191.
afwisschen, Nl. 191.
aha, Ohd. 89.
aha, Got. 89.
ahla, Ohd. 104.
aihtrôn, Got. 133.
aiz, Got. 41.
ana, Ohd. 49.
anud, Ohd. 73.
ara, Got. 140.
arbeid, Nl. 105.
arbi, Got. 105.
arend, Nl. 140.
armôstai, Got. 103.
arms, Got. 103, 105.
Arnhem (plaatsnaam) 140.
aro, Ohd. 140.
asans, Got. 139.
āscian, Ags. 157.

asts, Got. 147.
æger, Oijsl. 89.
band, D. 72.
berg, Nl. 178.
Berliner, D. 55.
bewegen, Nl. 32.
binden, D. 72.
blik, blinken, Nl. 152.
(boos)wicht, Nl. 165.
brikan, Got. 68.
(bruide)gom, Nl. 42.
Burgundi, Got. 178.
die, Nl. 102.
Dietsch, Nl. 264.
djarfr, On. 219.
dpkker, Oijsl. 329.
dōms, Got. 267.
donker, Nl. 329.
eischen, Nl. 157.
eiscōn, Ohd. 45, 157.
erf, Nl. 105.

fairguni, Got. 41.
fand, D. 72.
finden, D. 72.
flewen, Ohd. 190.
fley, Oijsl. 190.
fōdjan, Got. 185.
foeþm, Ags. 217.
fōn, Got. 185, 186, 188; *funins* 188.
gaan, Nl. 42.
gans, Nl. 42.
geboren, Nl. 67.
gellan, Ohd. 63.
gene, Nl. 91.
geven, Nl. 208.
gibōs, Got. 211.
gund, Ohd. 171.
habft, Ohd. 26.
hāhan, Got. 325.
handus, Got. 178.
hat, D. 24.

- heeft*, Nl. 24.
heischen, Nhd. 45.
here, E. 55.
her, D. 153.
hin, D. 153.
hintar, Got. 64.
hlaiba, Got. 26.
horn, Deensch 271.
hund, Got. 44.
his, Got. 44.
ho, Got. 44.
iftuma, Got. 95.
imbi, Ohd. 144.
iusiza, Got. 122.
jener, D. 91.
kahl, Ohd. 60.
kaup, On. 26.
kniu, Got. 170.
kus, Ohd., Nl., 325.
laf, Nl. 107.
landouw, Nl. 90.
lebēt, Ohd. 24.
lebt, D. 24.
leeft, Nl. 24.
lichoma, Ags. 45.
licoma, Ags. 45.
likame, On. 45.
lucht, Nl. 106.
luchtstroom, Nl. 119.
luft, Ohd. 106.
luftus, Got. 106.
lun, Got. 325.
maal, Nl. 203.
magar, Ohd. 224.
mager, Nl. 224.
mal, On. 160.
māl, Oijsl. 203.
nearh, Ags. 326.
merki, On. 26.
mīga, On. 32.
mikils, Got. 171.
miliþ, Got. 171.
mæl, Ags. 203.
mūten, Mnl. 190.
na, Nl. 178.
naast, Nl. 178.
nagaþs, Got. 171.
nakinn, On. 171.
namo, Got. 108.
nemen, Nl. 206.
niets, Nl. 165.
niman, Got. 149, 206.
niujis, Got. 174.
niuwōn, Got. 183.
niwaiht, Got. 165.
nøkkva, On. 171.
païda, Got. 26.
pure, E. 55.
recht, Nl. 43¹.
rimis, Got. 103.
rīde, Mnl. 98.
rīth, Ags. 98.
rood, Nl. 32.
saiþan, Got. 327.
saurr, Oijsl. 240.
saurga, Got. 135.
scheerbuik, Nl. 135.
skilja, Oijsl. 198.
smāhi, Ohd. 224.
smār, On. 224.
stefna, Oijsl. 200.
stelen, Nl. 209.
stern, Ohd. 108.
stilan, Got. 209.
straat, Nl. 172.
strala, Ohd. 172.
stonde, Nl. 199.
stunder, Deensch 199.
sumar, Ohd. 41.
sūrr, Oijsl. 240.
sverva, N. 191.
there, E. 55.
till, E. 204.
tills, Got. 204.
tijd, Nl. 204.
tuggl, Got. 159.
tungl, On. 159.
uns, Got. 104.
verletzen, D. 220.
verwelken, Nl. 106.
vlieden, vloed, Nl. 190.
waihts, (ni)waiht, Got. 165, 166.
wakan, Got. 66.
wand, Nl. 153.
want, E. 153.
wasschen, Nl. 191.
watar, Ags. 174.
waurd, Got. 156.
welke, Nl. 102.
werc, Ohd. 53.
wicht, Nl. 165.
winds, Got. 119.
wisan, Got. 120.
wlete, Mnl. 220.
wolk, Got. 106.
ziel, D. 204.
zien, Nl. 327.
zomer, Nl. 41.
zwaar, Nl. 174.
zwanger, Nl. 104.
zwerfen, Nl. 191.
zwijgen, Nl. 39.

TOCHARISCH REGISTER.

(Tocharische woorden uit het A-dialect worden zonder
meer aangeduid ; na woorden uit het B-dialect
staat B.)

- ai-, B 157.
(ā)r, verbaaluitgang, 181.
-āre, B verbaaluitgang, 181.
ārki 25, 46, 113, 315².
ārkwī, B 46, 113.
arkyant 113.
e- 157.
ehe 45.
epre 174.
ha 45.
hai 45.
Hetutwāli 45.
Himavant 45.
hišt 45.
Humā 45.
i- 101, 157.
i-, B 101.
ippre, B 174.
kānt 44.
kante, B 44.
kanw-eñ 25, 170.
kašt 11, 331 ; Hett.-Toch. Repert., nr. 4.
kās- 11, 98, 331 ; Hett.-Toch. Repert., nr. 3.
kau-, B 171.
keni, kenine, B 170.
kes-, B 98, 331.
ko- 171.
ksalune 98.
kselñe, B 98, 331 ; Hett.-Toch. Repert., nr. 3.
kus 17.
kuse, B 17.
luk- 171.
luk-, B 171.
lyuk-, B 171.
māk 171.
māka, B 171.
malyw- 175.
mely-, B 175.
nak-, B 132.
nak(s)- 132, 312.
ñem, B 108.
ñom 108.
p-, imperatiefpraefix, 158.
parkar 178.
parkarññe, B 178.
park(r)e, B 178.
pārs- 11, 327.
pās- 46, 184.
paš 157.
pāšk, pāš-, B 46.
pe 174.
piš 157.
plewe, B 190.
poñcām 177.
pōtsām 177.
pōr 46, 185, 188.
po, B 177.
puk 11, 144, 177.
purohit 45.
puwar, B 46, 185.
Rāhut 45.
rtār 32.
satu 327.
sañyi, B 36.
šāpta 33.
sārk 135.
šeme 178.
solme, B 327.
špāt 33.
šreñ 108.
suwam, B 35.
suwo, B 35.
swase 35.
swese, B 35, 235¹.
tā- 215.
tāk-, A en B 100¹.
tārk-, tārnā- 331-332.
tas-, tās- 215 ; tā-sa-mās 215.
taš-, B 215.
tkaññ 11, 331 ; Hett.-Toch. Repert., nr. 5.
traššune 219.
tre 329.
tsrasi 219.
tu 330.
want, wānt 46, 119.
wār 311.
was 330.
wās-, was-, A en B 119¹, 139.
wāt- 154.
wātłare, B 11, 166, 332.
wram 166.
wyār 45.
ya-, ypa-, yām- 11, 331 ; Hett.-Toch. Repert., nr. 2.
ya- « gaan » 101.
ya-, B 101.
yakwe, B 97.
yām- ; cfr. ya- « maken ».
yām-, B 331.
yār-, yār- 11, 97, 191, 331 ; Hett.-Toch. Repert., nr. 1.
yārs- 97, 331 ; Hett.-Toch. Repert., nr. 1.
yās-, B 119¹, 139.
yente, B 46, 119.
yok- 11, 89, 97.
yok-, B 89, 97.
ypa- ; cfr. ya- « maken ».
ysār 46.
ysār, B 46.
ytār 102.
yuk 97.
yukan 250,

NIET-INDO-EUROPEESCHE TALEN.

SEMITISCH REGISTER.

AKKADISCH.

- abu* 4.
aḥu 3, 217.
aḥūzu 93.
akālu 288.
'i-ik-ka-al — *i-ik-ka-al* 249.
a-al-la-ak 249.
amāl nešērti, enz. 163; cfr. *awātu*.
amēlu 17; cfr. *awīlu*.
ana 3.
argamannu 162.
arka, *arki* (*warka*, *war-ki*) 95.
ašābu 99; cfr. *wašābu*.
ašru, *ašar* 174.
awīlu 17; cfr. *amēlu*.
awātu 160, 161, 163, 165; cfr. *amātu*.
ba'ū 218.
bēlu 274, 289; *bēl ši-māti* 128.
bāru 131.
balāḥu, *baḥu* 121, 122.
berku 170.
bašā'u — *pašāḥu* 55.
bašlu 121.
dānu 155.
dakū, *dekū* 173.
dāku 170^s.
elu 288.
ellu 178, 327.
epēšu 129^s.
eššu 288.
ḥuddū — *kuttutu* 50.
- ḥalšu* x.
Ḥammurabi 263.
Ḥilakku 51.
ḥarab (*ālī*) 124, 126.
ḥitallupu — *kitallupu* 50.
ḥitnuku — *qitnuku* 50.
ḥitruzu — *qitruzu* 50.
ḥiṭ'u, *ḥiṭu* 280, 301.
-ja 3.
idū 205; *ittu* 205.
idū, *iti* 3.
i-im-mar 249.
iš'al — *išal* 301.
kānu 128, 129, 131.
kēnu 110.
ḫarrādu 219.
katāmu 199, 200^s.
le'ū — *li-iḥ-e* 55.
lu-uḥ-ri-'a-am — *lu-uḥ-ri-a-am* 249.
laḥlanu 193.
lu-me-ḥi-ir — *lu-mi-'ir* 259.
lapātu 124, 129; *liptu*, *lipittu* 124, 129, 136.
madādu 196.
maḥāru 151, 152.
melultu 137.
mu-ut-tar-ri-ut-ti-šu — *mu-ul-te-ri-ḫu-ut-ti-šu* 259.
mēšu 192.
mātu, *mītu* 124, 136.
mulānu 124, 136.
- nib'u*, *nību* 280, 301.
nadānu 222.
nammantu, *namādu*, enz. 196.
palāḥu 184.
palḥu 183.
pašāšu 192.
rēšu 3, 270, 274, 288.
rēmu x, 274, 289.
ramāku 191, 192.
rašū x.
šabātu 93.
šāmu 128, 129.
šīmtu 128.
šīḥu — *šīru* 52.
sīru 121.
šakānu 137, 182.
šalpūtu, *šulpūtu* 129, 136.
samāḥu 170^s.
šanāḫu 155.
šangū 12^s.
šapru 62.
šasū 60^s.
šarāku 158.
targumānu x.
Tarḥu, *Targu*, *Tarku* 51.
u-uz-zu 249.
uḥḫuru 199.
ul 199.
uš-ki-en-nu 302.
u-uš-šá-ab 249.
wašābu 99.

HEBREEUWSCH.

(Diacritisch teeken in ח niet aangeduid.)

אֶכֶל 288.	חָרֶן 259.	עַמַּי, Aram. עַמַּי 264.
אֶרֶח 264.	חָרוֹץ 264.	עַמָּר 263.
בַּעַל, 259; בַּעַלָּה 274, חֲתִים 263.	יֵצֶחֶק 259.	קָנָל 59.
289.	מִצָּא 270.	רֵאשׁ 270, 274, 288.
דְּבִא, Aram. 270.	עֶבֶד 155.	רַחֲמָה 274, 289.
דְּבִר 160.	עֵינִי 263.	תְּדַעַל 262, 263.
דְּרָךְ 158.	עֹנָה 259.	תַּפְקָרִי 308 ¹ .
חֲדָשׁ 288.	עַל 288.	תַּשְׁחַתִּי 308 ¹ .
חֲטָא, Aram. 270.	עֵל 263.	
חֹמֶה 264.		

KANAÄNIETISCH.

aparū — ḥaparū 263.	ḥullu 264.	ḥumitu 264.
ḥinaia 264.		

ARABISCH.

إِخْرِيس 264.	رأس 270.	عَمَّ 264.
رِير 270.	رَجَم 274.	عَامٌ 264.
بُوس 270.		

ABESSINISCH.

mā(')kala 270.

KLEINAZIATISCH REGISTER.

PROTOCHATTISCH.	<i>ebe, ebeli, ebē</i> 96. <i>ebei</i> 96. <i>ēmi</i> 91. <i>eni</i> 49. <i>epñ, epñte</i> 95. <i>hri</i> 12. <i>hrzzi</i> 12, 110. <i>me</i> 325. <i>ñte</i> 92, 93, 104. <i>prñnawaxā</i> 60, 225. <i>χñna</i> 49. <i>χñtewata, χñtewete</i> 64. <i>zri-</i> 12.	<i>tu-uh-hu-e-ni</i> — <i>tu-</i> <i>u-e-ni</i> 49.
-il, suffix, 13. <i>was'hab</i> 61.		
SUMERISCH.		MITANNI.
<i>á</i> « loon » 3. <i>ad-da</i> 109. <i>bad</i> 124. <i>dingir</i> 4. <i>dù</i> 4. <i>dug</i> 217. <i>gim</i> 4. <i>gi</i> 147. <i>h^t.a</i> 224. <i>ka</i> 161. <i>kubabbar</i> 263 ¹ . <i>la-ah-ta</i> 193. <i>-mu</i> « mijn » 3. <i>sig</i> 150. <i>-šu</i> « naar » 3. <i>ug</i> 124. <i>ur.sag</i> 219.		<i>atta(i)</i> 109.
		ELAMISCH.
		<i>atta</i> 109.
	LYDISCH.	
	<i>bir</i> 12. <i>bis</i> 96. <i>pis</i> 18.	TURKSCH.
		<i>ata</i> 109.
	CHURRISCH.	KAUKASISCH.
LYKISCH.	<i>huprušhi</i> 61. <i>gⁱšir-hu-i-tu</i> — <i>gⁱšir-</i> <i>u-i-tu</i> 49.	<i>axatca</i> , Abchas. 61. <i>a^xkatca</i> , Abchas. 61. <i>kkxas</i> , Kauk. 61. <i>waš'ho</i> , Tsjerk. 61.
<i>ade</i> 331. <i>agā</i> 60, 331.		

OVERIGE TALEN.

 FINSCH.

kauppa 26.
leipä 26.

merkki 26.

paita 26.

EGYPTISCH.

h-d 263².

3A.T. Koptisch 263².
ht 51.

htšr 51.

krp 51.

ptp 51.

t'-d'-r 262².

CHITIMACHA.

so' > *sō* 270.

PAHRI.

phuka 177.

NAAMREGISTER.

(Van herhaaldelijk aangehaalde schrijvers worden
slechts de belangrijkste plaatsen vermeld.)

Ascoli 32.	Cuny viii, viii ¹ , xi, 26,69-70, 74,
Bartholomae 5.	84, 141, 189, 225 ² , 267, 282,
Bartoli 11 ¹ .	283, 290, 291, 292, 293-295,
Bauer 264.	297, 298, 300, 305, 309, 310,
Bender 16 ² .	311, 314-316, 317, 318, 319.
Benveniste vii, xi, 18, 33, 34, 53,	Curtius 29, 224.
61 ¹ , 89, 98, 104, 120, 127 ¹ , 139,	Debrunner 69.
142, 154, 155, 161, 162, 184,	Delaporte 6, 15, 115, 131, 150,
186, 187, 195 ⁴ , 200, 203 ² , 205,	196, 239 ¹ .
210, 210 ¹ , 216, 218 ³ , 220, 246,	Deltzsch 3, 263.
283, 291, 298, 298 ¹ , 300, 305,	de Saussure vii, 71, 76-79, 245,
309, 310, 311, 312-314, 315 ² ,	246 ¹ , 251, 254, 267, 268, 269,
317, 318, 331.	271, 279, 280, 283, 290, 292,
Bergsland viii ¹ , 12, 145 ¹ , 169 ¹ ,	293, 299, 300, 303-304, 307,
186 ¹ , 235 ¹ .	314, 319, 321.
Bezzenberger 183.	Ehelolf viii, 6, 50, 51, 52, 128,
Boer 271.	129, 130, 146, 147, 150, 160,
Böhl 262.	189, 191, 193, 196, 207.
Böthlingh 29.	Ehrlich 186.
Boisacq 92 ¹ , 93, 97, 108, 119,	Einarsson 26.
122, 135, 141, 172, 185, 186,	Ernout-Meillet 93, 144.
190, 312.	Falk 224.
Bopp 29, 58.	Flashar 263.
Bork 5, 50.	Forcellini 182.
Bossert 7, 8.	Forrer viii, 2, 6, 7, 10, 12, 18,
Brandenstein 13.	52, 105, 110-111, 116, 131, 250,
Bréal 144.	251.
Breasted 262 ² .	Franck-van Wijk 106.
Broch 37, 38.	Friedrich 1, 6, 15, 21, 23 ¹ , 51,
Brockelmann 262 ¹ , 270.	56, 61, 65-66, 103, 114, 122,
Brugmann 46, 58, 73, 74, 144,	123 ² , 126, 130, 143, 147, 158,
169, 172.	161, 210, 215.
Buck 42, 43.	Fröhde 134.
Bugge 2, 94.	Gelb 7.
Burnouf 29.	Götze x, 6, 27, 51, 52, 53, 54, 55,
Carruthers 89, 103.	66, 99, 103-104, 106, 117, 118,
Chantre 2 ¹ .	132, 138 ¹ , 142, 162, 173, 180,
Cowley 7.	196, 202, 207, 210, 222, 258.

- Graszmann 47.
 Grimm 65.
 Güntert 74.
 Gustavs 50.
 Hahn 328^a.
 Herbig 2, 5.
 Hermann 28.
 Hirt 5, 17, 38, 39, 46, 58, 63¹,
 73, 74, 75, 83, 99, 101, 119,
 167, 183, 251, 271, 275, 276,
 279, 280, 281, 282, 308, 315^a,
 319, 328.
 Holma 3, 145.
 Holthausen 177.
 Horn 35.
 Hrozný VII, VIII, IX, 2, 4, 6, 7, 8,
 10, 24, 25, 49, 51-61, 89, 89¹,
 97, 144, 149, 152, 159, 160,
 182, 185, 206, 208, 217¹, 250.
 Hübschmann 34, 36, 74, 83,
 277.
 Hüsing 5⁴, 50.
 Jensen 7, 9.
 Jespersen 30, 55.
 Johannson 144.
 Juret 90.
 Kellogg 68, 117.
 Kluge 44.
 Knudtzon 1, 2, 94.
 Kretschmer 1, 10, 66-67, 94, 109,
 177, 203, 206.
 Kuryłowicz VIII, XI, 69-70, 74,
 75¹, 84, 123, 132, 133, 137,
 140, 156, 185, 197, 211, 218,
 218¹, 221, 222, 267, 276, 283,
 288¹, 290, 291, 294, 295-302,
 305, 306-312, 318, 319.
 Labat 25, 249, 259¹.
 Leander 264.
 Lepsius 29.
 Leskien 37.
 Leumann 26, 35, 174, 331.
 Lévi 107, 166.
 Lidén 134.
 Lohmann 93, 94, 110, 239¹.
 Lottner 47.
 Marstrander 4, 5-6, 60, 61-63,
 69, 117, 144, 160, 165, 166,
 182, 202, 213, 246, 250, 251,
 251¹, 297.
 Martinet 271.
 Martirossian 9.
 Meillet 10, 11, 33, 34, 36, 47, 69,
 73, 74¹, 107, 142¹, 159, 161,
 172^a, 210, 221, 235, 280, 284¹,
 301, 310, 318.
 Meriggi 7, 8, 89¹, 98, 160, 208,
 318.
 Meringer 153.
 Meyer 35.
 Milewski 96.
 Millardet 282.
 Möller 26, 71, 79-83, 246¹, 254,
 264, 267, 271, 283, 290, 291,
 292-293, 294, 295, 297, 304-
 305, 314.
 Mudge 25, 149¹.
 Muller 133, 186.
 Osthoff 58, 169.
 Oštir 305.
 Pedersen x, 6, 12, 40, 41, 51,
 52, 63-65, 69, 70, 74, 89, 97, 103,
 113, 114, 122, 137, 138¹, 141,
 147, 149, 151, 159, 161, 173,
 182, 184, 187, 191, 194, 196,
 197, 198, 201, 202, 203, 206,
 211, 212, 262, 293.
 Pelliot 174.
 Persson 106, 119, 120, 140, 143,
 151, 190, 204, 209.
 Petersen W. x, 10, 11, 18, 20^a,
 68-69, 70, 133, 137, 144, 149,
 181, 200, 210, 211, 236-244,
 298¹.
 Petersson 47.
 Pokorný 28; cfr. Walde.
 Pott 28, 47.
 Poucha 28, 331.
 Przeworski 66¹.
 Przyluski 158.
 Reichelt 33, 34.
 Roudet 257¹, 260, 261.
 Sapir 147, 155, 246¹, 262, 263,
 302¹.
 Sayce 7.
 Schiele 160, 161.

- Schrader 108, 208.
 Schrijnen xi.
 Schulze 45.
 Schwentner 10³.
 Schwyzer 36, 38, 39, 40, 73-74.
 Sieg 45.
 Siegling 45.
 Sievers 30, 31, 37, 257¹, 260, 261, 296, 301.
 Smith 177, 331.
 Solmsen 119.
 Sommer 5, 6, 12, 22, 39, 42, 54, 66, 100, 116, 128, 129, 130, 143, 146, 153¹, 158, 173, 174, 178, 207.
 Storm 37.
 Streim 260.
 Streitberg 72, 83.
 Sturtevant viii ¹, ix, x, 6, 13, 16, 17-18, 20³, 23, 25-26, 48, 53, 67-68, 69, 101, 103, 104, 106, 110, 111, 112, 117, 118, 119, 122, 133, 139, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 171, 175, 176, 176¹, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 188, 189, 191, 192, 194, 195, 196, 199, 201, 202, 203, 204, 209, 210, 211, 213, 215, 216, 217, 218^{1,2,3}, 219, 220, 221, 221¹, 222, 223, 224, 225, 231, 234, 237, 240, 244, 247, 250, 251, 251¹, 253, 253 ^{1, 2}, 258, 272, 298², 299, 301, 302, 302 ¹, 328, 331.
 Swadesh 270, 301.
 Sweet 31, 292-293.
 Thompson 7.
 Thurneysen 40.
 Torp 2, 224.
 Trautmann 141.
 Uhlenbeck 120, 134, 204, 219.
 Ungnad 10, 249².
 Vercoullie 106, 157, 191.
 Vondrák 37, 38.
 von Fierlinger 47.
 von Schröder 10³.
 Wackernagel 31, 32, 33, 296.
 Walde 144.
 Walde-Pokorny 93, 96-97, 99, 108, 120, 143, 150, 157, 190, 205.
 Weidner 3, 5, 48, 49, 50, 65, 108, 250, 251.
 Whitney 33.
 Winckler 2, 290.
 Witzel 209.
 Wlaschim 206.
 Zimmern 108, 235¹.
 Zwaardemaker xi, 238¹.

ZAAKREGISTER.

- Abessinisch* : ' < ' 262.
 ' rekt voorgaande vocaal 270.
- Akkadisch* :
 Rol als cultuurtaal 12.
phonetica :
aleph, verzwakt 249, 274, 288 ;
 invloed op vocaal 270,
 288 ; op cons. 280, 301.
heth met ' verward 262, 267,
 274, 288 ; invloed op vo-
 caal 274, 288.
h pharyngaal 258-259 ; *h* enkel
 gespeld 48, 258 ; *h* : *k* 50-51 ;
h : *nul* 49 ; *h* : ' 55, 259 ;
 : *r* 52.
 'aīn met ' verward 262, 267,
 274, 288 ; invloed op vo-
 caal 274, 288.
stemhebbend met *stemloos* ver-
 ward 25, 28.
ú, *u*-vraagstuk 250.
w : *m* 17.
Woordenschat :
semantische invloed van Akkadi-
sche woorden op het Hettitisch :
aḫāzu, *ṣabātu* op *ep*- 93 ; *epē-*
šu op *ija*- 129¹ ; *arka*, *arki* op
appa 95 ; (*w*)*ašābu* op *ēš*- 99 ;
ašar op *pidi* 174 ; *awātu* op
uttar, *memija*- 160, 161, 163 ;
balātu op *ḫwiš*- 121, 122 ;
berku op *genu* 170 ; *dakū* op
nink- 173 ; *kēnu* op *ḫanda*-
 110 ; *katānu* op *ištapp*- 199,
 200¹ ; *šanāḫu* op *ḫatk*- 155.
Hettitisch-Akkadische seman-
tische parallelen : *arkuwar* =
maḫāru 152 ; *arrā*- = *mēšu*
 192 ; *ḫandā(i)*- = *kānu* 128,
 129, 131 ; *ḫengan* = *mutā-*
nu, *liptu* 124, 129, 136 ; *ḫink-*
 = *kānu*, *bāru* 129, 131 ;
naḫ(h)- = *palāḫu* 184 ; *šak(k)*-
 = *idū* 205 ; *šanḫ(h)*- =
ba'ū 218 ; *warp*- = *ramāku*
 191, 192.
semantische beïnvloeding van
Akkadische woorden door het
Hettitisch : *dāku* door *kwen-*
 170³ ; *samāḫu* door *immija-*
 170³.
Aleph : beschrijving 260 ; stem-
 loos 260, 296 ; invloed op vo-
 caal 270, 288 ; op cons. 280,
 301 ; vocaliseerbaar 282.
Albaneesch : *h* 35.
Amharisch : *ḫ(h)* > *h* 262.
Arabisch : *hamzat alqaf* ' ↪ *al-*
waṣl 248, 266.
 ح, ح, 258.
Aramaïsch : *aleph* 270.
Arisch ; cfr. *Indo-Iraansch*.
Armenisch : geen nauwe verwant-
 schap met het Hettitisch 8-9.
h 36-37.
hari niet verwant met *orot* 142.
 klankverschuiving 28.
 prothetische vocaal 107-109 ;
 vóór *r* 25.
 dubbele behandeling van *I.-E.*
s 36.
 sporen van tegenstelling *ó* : *ó*
 251.
Arzawa-brieven : 2.
Avestisch : *h* 33.
Azianen, *Aziaansch*.
 Kleinaziatische bevolkingen en
 talen 1, 12.
phonetica :
e, *o* gesloten uitspraak 20,
 21.

- alternantie *h* : *k* 50-51.
r afwezigheid van *anlaut-r* 24-25.
w : *m* 17.
 invloed van een Aziaansch substraat op Hettitisch, Akkadisch, Elamisch : 12-13, 17, 20, 25.
- Beeldschrijfthettitisch* :
 Ontcijferingsgeschiedenis 7-8.
h 56-57.
- Bilinguen* :
 (Sumerisch-) Akkadisch-Hettitische 3, 182.
 ? Luwisch-Hettitische 109, 198.
- Boghazkeui* : 2.
Centum-taal 9, 25.
- Chitimacha* :
laryngaalocclusief : 270-271, 288, 301.
- Churrisch* :
 taal 12.
phonetica :
h : nul 49 ; *šh* 61.
- combinatorische methode* 4.
- Cyprisch alphabet* 25.
- Deensch* :
 fonetische natuur van de *stgd* 271.
- Egyptisch* :
 verwantschap met het Semitisch 81, 295.
 Egyptische transcriptie van Hettitische eigennamen 51.
- Elamisch* :
 verwantschap met het Hettitisch 5, 49.
phonetica :
h : nul 49 ; *h* : *k* 50.
stemhebbend met *stemloos* verward 25.
u, *û*-vraagstuk 250.
w : *m* 17.
- Finsch* : Germaansche stemhebbende éénmaal, stemlooze tweemaal geschreven 26.
- Germaansch* :
phonetica :
 « fester Absatz, Einsatz » 260.
h, Germaansche 44-45 ; Nederlandsche 45 ; Zwitsersche 258.
 labiovelaar 17, 18.
r, Duitsche en Engelsche 55.
ss < *t* + *t* 18.
 sandhi, Nederlandsche 297.
 « *Glossenkeil* » : 12.
- Grieksch* :
 genitief : Dor. *ā* ; Ion. *εω* ; Att. *ov* 212.
phonetica :
h 38-40.
 labiovelaar 14, 18.
 prothetische vocaal 107-109, vóór *r* 25.
 psilosis 40.
 spiritus lenis 260.
 dubbele behandeling van I.-E. *s* 39.
στ < *ττ* 18.
- h*, algemeen fonetisch : 30-31.
aspiratie 261.
laryngaal 261-262 ; *heth* 261-262 ; *‘aīn* 261-262.
pharyngaal 258-259.
- h* in de afzonderlijke I.-E. talen :
 Albaneesch 35 ; Armenisch 36-37 ; Avestisch 33 ; Germaansch 44-45 ; Grieksch 38-40 ; Keltisch 40-41 ; Latijn 42-43 ; Nieuwperzisch 34-35 ; Osko-Umbrisch 43-44 ; Osetisch 34 ; Oudperzisch 33-34 ; Pāli 32 ; Sanskrit 31-33 ; Slavisch 37-38 ; Tocharisch 45-46.
afwezigheid van h in het I.-E. 46-47.
- h* in het Hettitisch :
 a) *descriptief* :
 teekens voor *h* 48 ; vaak dubbel gespeld 48, 258 ; zeldzaamheid van de groep *he* 56, 235, 244, 245 ; *h* bestendig geschreven 49-50, 235, 237 ;
h : nul 49-50 ; *h* : *k* 50-51 ;
šh : *š* 50 ; *h* van *ešhar* 49-50 ;

ht : *tt* 56 ; *h* : *r* 52-54.

b) *verklaringen van* :

Benveniste 290 v. ; Cuny 69-70, 290 v. ; Friedrich 65, 66 ; Götze 66 ; Hrozný 59-61 ; Kellogg 56 ; Kretschmer 66-67 ; Kuryłowicz 69-70, 290 v. ; Marstrander 61-63 ; Pedersen 63-65, 70, 151, 197 ; Petersen 68-69, 236-243 ; Sommer 66 ; Sturtevant 67-68, 240 ; Weidner 48 ; 65.

c) *verklaring die we voorstellen* : inductieve gegevens over *h* 236, 244-246 ; deze eigenschappen door *h* en ' vervuld 261-262 ; *h* is geen palataal 257 ; geen velaar 257 ; geen labiovelaar 257 ; geen pharyngaal 258-259 ; geen laryngaal-occlusief 260-261 ; *h* is *h* en ' 261-262 ; *hh* = *h* in verband met *á*-kleur 246, 264 ; *h* = ' in verband met *ó*-kleur 246, 264 ; *h(h)* niet vocaliseerbaar 315-316.

Hattušaš : 2.

Hebreeuwsch :

phonetica :

aleph 270.

h ≠ *h*, *h* 259.

g ≠ ' , *g* 259.

Hettitisch :

naam 2 ; « *Nésite* », « *Kanisisch* » 2.

ontcijferingsgeschiedenis 1-7.

archaïstisch karakter 9-10, 16-19, 173, 188.

verwantschap : met Kaukasisch, Mitanni en Elamisch 5, 49 ; met I.-E. talen 2,3,4 v. ; randtaal 11.

westelijke centumtaal 9, 10.

enge betrekkingen tot het Latijn : *kwi*- 18 ; *zt(tšt)* < *t+t* 19 ; *wi*- stammen 9, 178 ; *hu-* *mand*- = *omnis* : 144-146 ; *r*-vormen 9.

enge betrekkingen tot het Keltisch : *zt* < *t+t* 19 ; *harg* = *org*- 141-142 : *r*-vormen 9.

enge betrekkingen tot het Tocharisch 10-11 ; *r*-vormen 10 ; etymologieën 11 ; *arrā*- = *yār*-, *yār*- 97 ; *kešta*- = *käs*- 98 ; cfr. *Hett.-Toch. Repert.* 331-332.

verwarring *stemhebbend*- *stemloos* 26-27.

mengtaal 11 ; taalkruising 12.

innovaties 13 ; in morfologie 175.

vreemde invloeden op het Hettitisch : Kleinaziatische invloeden 12-13, cfr. *Azianen*, *Protochattisch* ; Akkadische invloeden 12, cfr. *Akkadisch*, s.v. *woordenschat*.

invloed van het Hettitisch op het Akkadisch : *kwen*- op *dāku* 170^a ; *immija*- op *samāhu* 170^a.

Hettitische phonetica :

a) *vocalisme* :

de klinkers : *a* 19-20, *a* : *e* 19-20 ; *e/i* 20 ; *o* ? 20-21, 251, 251¹ ; *u* 21 ; *u* : *i*, *w* : *j* 21 ; schwavocaal : *ə* = *a* 103, 215 ; *ɔ* = *a* 103.

vocaalassimilatie naast *ablaut* 21-22.

vocaalcontractie : *aja* > *ā*, *ija* > *ije* > *e*, *au* + voc. > *au*, *uwa* > *u*, *uwe* > *u* 22 ; een ontwikkeling *aja* > *ija* bestaat niet 23¹.

hiatus -*j*, -*w* 22, 23¹.

vocaalalternanties *ai* : *e/i* 22-23 ; *we/i* : *e/i* 23.

prothetische vocaal 108-109.

b) *consonantisme* :

tegenstelling *stemhebbend* :

stemloos door *zacht* : *hard* vervangen 25-28, 245-246.

sporen van vroeger onderscheid *stemhebbend* : *stemloos* 27, 132.

consonantenvereenvoudiging
49-50.

*afzonderlijke consonanten en
consonantenverbindingen :*

h; cfr. Zaakregister, s. v. *h*
in het Hettitisch.

k, zwak gearticuleerd 24,
111; *kt* > *tt*? 166; I.-E.
labiovelaar *kʷ*, *gʷ* = Hett.
ku 17, 18, 98¹, 122; *mn* >
m 204-205; *m : w* 17-18; *n*,
zwak gearticuleerd 23-24,
136; *n : l* 24; *p : w : m* 106;
afwezigheid van *r* in den
anlaut 24; gutturaalkarakter
van *r* 52-55; *r* valt in den
auslaut 54; *r* als intervoca-
lische glijder 55; *rš* > *rr*, *r*?
97, 114; I.-E. *t + t* > Hett.
zt (= *tšt*) 18-19; *z* = *tš* 19;
Hettitische sandhi: stemloo-
ze consonant wordt stem-
hebbend na *n*, *r* 27.

Hettitische morfologie :
innovaties 175.

praefixen in het Hettitisch :
ha- 118, 119, 155, 248¹;
han- 118; *pe-* 119, 157, 210,
248; *u-*, *we-* 119, 153-154,
157, 210, 248.

vrouwelijk ontbreekt 161.

dualis ontbreekt, 16².

meervoudvorming 224.

-a, uitgang onzijdig meervoud,
224-226.

-ā, afwezigheid van collectief-
stammen op *-ā* 211-213.

-aš, genitief enkelvoud van de
a-stammen, 211-213.

-ē, aanwezigheid van collectief-
stammen op *-ē* 225, 225².

ēš-, verbaalsuffix, 272.

-hi, tweede vervoeging ver-
want met de I.-E. themati-
sche vervoeging 168-170.

ija-, verbaalsuffix, 272.

-na-, verbaalsuffix, niet ver-
want met I.-E. *-nā-* 213.

-r, mediopassiefvormen op *-r*,
9, 10.

r/n- afleidingen 165, 167, 168,
187, 188.

Hettitische woordenschat :

overheerschende vreemde her-
komst 12.

semantische invloed van het
Hettitisch op het Akkadisch
en van het Akkadisch op het
Hettitisch; cfr. s.v. *Akka-
disch*, *Woordenschat*.

woorden uitsluitend aan Hetti-
tisch en Tocharisch eigen;
cfr. *Hett.-Toch. Repert.*

woorden van ritueelen aard :
arrā- 191-192; *hug-*, *hwig-*
156; *išk-* 192; *warp-* 191-
192.

Ideographische schrijfwijze :

hulp bij de ontcijfering 4; Het-
titisch te lezen 12¹.

Indo-Europeesch :

aanwezigheid van Indo-Euro-
peërs in het oude Klein-
Azië 1, 2.

phonetica :

A. *vocalisme* : a) *descriptief* :

a, dubbele natuur van *a* 72.

a, fundamenteele vocaal 75, 82.

e, fundamenteele vocaal 75,
245, 266, 284.

o, dubbele natuur van *o* 71;
sporen van een tegenstel-
ling *ó* : *ø* in Armenisch en Li-
tausch 251.

ó minder talrijk dan *á* 167,
189.

dubbele natuur der lange voca-
len : oorspronkelijk lang en
gerekt 72.

Ablaut : *e* : *ó* : *nul* 75; afwe-
zigheid van *a* : *ó*, *ā* : *ō* 75, 267,
318-319.

schwavocaal : *a* of *i* 73-74, 214,
307, 318.

schwa secundum : 103, 277,
281, 306-308.

quantitatieve *ablaut* ouder dan
 kwalitatieve 276, 284.

nultrap van *er* : *r* of *br* 279-
 280.

nultrap van *erē* : *rə* > *r̄* of
brə 279-280.

reductietrap 277, 281, 306,
 316.

saṃprasāraṇa 307.

« *Schwebeablaut* » 307.

« *starre Wurzeln* » 277.

b) *verklaring van het I.-E. vo-*
calisme :

phonemen : de Saussure 76-78,
 292, 303-304 ; Möller 80-83,
 292-293, 304-305 ; Cuny 293-
 295, 305 ; Sweet 292-293 ;
 Pedersen 293.

consonantisch schwa : de Saus-
 sure 76 v., 292 ; Möller 80 v.,
 292-293 ; Cuny 293-295 ; Ku-
 ryłowicz 295-301 ; Benve-
 niste 300.

aantal consonantische schwa's
*a*₁, *a*₂, *a*₃ van Cuny, Benve-
 niste 293 ; Kuryłowicz's *a*₄,
 298, 299, 301, 302.

invloed van *a*₂, *a*₃ op een voor-
 gaande consonant 299-302.

vocaliseerbaarheid van schwa :
 282, 303-318 ; de Saussure
 303-305 ; Möller 304-305 ; Ku-
 ryłowicz 306-312 ; Cuny 304-
 316 ; Benveniste 312-314.

verklaring der lange vocalen en
sonanten : *ē*, de Saussure 76,
 Möller 81 ; *ū* en *o*, de Saus-
 sure 76, Möller 81 ; *ī*, *ū*, 280,
 281, 282 ; lange sonanten 279-
 280.

c) *onze verklaring* :

Hett. *h* beantwoordt aan de
 phonemen 70, 84.

drie phonemen : *a*₁, *a*₂, *a*₃ 81, 82,
 294.

*a*₁ = laryngaalocclusief 248
 263, 266 : behoort tot de
e-rij 263, 266, 272 ; geen

klankkleurende werking 266 ;
 verdwenen in het I.-E., ver-
 zwakt in het Hett. 249, 266,
 285.

*a*² = *h*, *a*₃ = ' 261-264 ; klank-
 kleurende werking van *h*
 en ' 262, 266, 267, 285, 286
 287 ; *h* > *h*á 267, 285.

h en ' in het I.-E. met ' samen-
 gevallen 273, 274, 295 ; in het
 Hett. *hh* en *h* geworden 261-
 264, 285, 286, 287, 295.

vocaliseerbaarheid van *a* 316-
 318.

a en de oorsprong van lange vo-
 calen en sonanten 280-282.

B. *consonantisme* :

h ; cfr. Zaakregister, s.v. *h*.
 labiovelaar 17-18.

prothese vóór *r* in Grieksch en
 Armenisch 25.

s, dubbele behandeling in Ar-
 menisch, Slavisch, Grieksch
 en Keltisch 36.

t + t > *tst* 18-19.

w : m 16-17.

Morphologie.

-*a*, verbaaluitgang, 57, 169.

-*ā*-, verbaalsuffix, 183.

-*ās*, genitief sg. van de *ā*-stam-
 men, 211, 212.

-*d*, ablatiefuitgang, 176.

-*ie/īo*-, verbaalsuffix, 202, 272.

-*īē/īā*-, *-ē/ā*-, nominaalsuffix,
 225, 225^a.

-*mi*, verbaaluitgang, 17.

-*mes*, -*mos*, verbaaluitgang 17.

-*nā*-, verbaalsuffix, 213.

-*ō*, -*ōr*, verbaaluitgang, 9, 169.

-*r*, mediopassiefvormen op -*r*
 9, 10.

r/n- stammen 165 ; cfr. *Hetti-*
tisch, *Morphologie*.

-*sno*-, -*sro*-, nominaalsuffix, 184.

-*tha*, verbaaluitgang, 299.

Woordenschat :

woorden voor *hebben* 113 ; *tijd-*
stip 204 ; *tooveren* 156 ; *was-*

- schen* 190-191; *wolk* 106; *woord* 134-136; *zaak* 160; *ziekte* 134-136; *zien* 134-136; *blinken* 152.
- I.-E. bases*: wijzigingen aan Walde-Pokorny: *áyē* 119, 119-120; *áyēs*, beteekenis 121-122; *eis* 157; *ēp* 93; *eres* 96-97; *ēs* 99; *ēsárg* 167-168; *mēk*: *māk* naast *māk*: *māk* 223-224; *nā* 183-184; *ól* 143; *óm* 145; *órg* 141-142; *pāur/n* 185, 186, 187, 188; *perg* 141-142; *stēi* 208, 209.
- Afwezigheid van bases eindigend op dubbele sonans 268.
- Indo-Europeesch-Semitische verwantschap* 80, 81, 264, 294, 322.
- « *Indo-Hittite* »: 10.
- Indo-Iraansch*: labiovelaar 17-18; I.-E. *t + t* 18; *mant-* en *vant-* suffix 16, 296.
- Italo-Keltisch*: betrekkingen tot het Hettitisch; cfr. *Keltisch*, *Latijn*.
- Kanaänietisch*: weergave van *h* en ' door *h*-teeken 263.
- « *Kanisch* » 2.
- Kaukasisch*: verwantschap met Hettitisch 5.
- šh*-groep 61.
- Keltisch* randtaal 11; *h* 40-41; labiovelaar 17-18; *Lenition* 40; *ss* < *t + t* 18; Bretoensche sandhi 297; Betrekkingen tot het Hettitisch: *org-* = *harg-* 141-142; *r*-vormen 9.
- Latijn*: randtaal 11; enge betrekkingen tot het Hettitisch: *quis* = *kwi-* 18, *ss* < *t + t* 19, *ui-* stammen 178, *omnis* = *hu-* *mand-* 144-146, *r*-vormen 9.
- Lettoslavisch*: cfr. *Litauisch*, *Slaavisch*.
- Litauisch*: geen *h* 37; *ū* = I.-E. *ó* 251; *st* < *t + t* 18.
- Luwi*: volk en taal 8; geen *anlaut-r* 25; *ant-* suffix 12; *-wi*, verbaaluitgang, 17.
- Lydisch*: Lydische leenwoorden in het Hettitisch 12; geen *anlaut-r* 25.
- Lykisch*: geen *anlaut-r* 25.
- Mitanni*: verwantschap met het Hettitisch 5, 49; *h*: *k* 50; *šh*-groep 61; verwarring *stemhebbend*: *stemloos* 25; geen *anlaut-r* 25; *ū*, *u-* vraagstuk 250.
- « *Nésite* »: 2.
- Nieuwperzisch*: *h* 34-35.
- Nieuwpunisch*: ' > ' 262.
- Nieuwsyrisch*: ' < ' 262.
- Oskisch*: *h* 43-44.
- Ossetisch*: *h* 34.
- Oudperzisch*: *h* 33-34.
- Palātisch*: 12.
- Pāli*: *h* 32.
- Protochattisch*: taal 12; *ant*-suffix 13; *il*-suffix 13; *šh*-groep 61; invloed op het Hettitisch 12.
- Phrygiërs*: 1;
- « *Proto-indogermanisch* »: 10.
- Sanskrit*: *h* 31-33; *st*, *tt* < *t + t* 19; *mant-*, *vant*-suffixen 16.
- Semitisch*: Semieten 1.
- aleph*, verzwakt 248; rol 270.
- hā* 258-259; *g* 258-259; *h* en ' 261, 262, 263; rol van *h* en ' in de afzonderlijke Sem. talen 273, 274, 289, 290; cfr. *Akkadisch*, *Arabisch*, *Hebreeuwsch*, enz.
- « *Sirene des Gleichklangs* » ix, 5.

Slavisch : *h* 37-38 ; dubbele behandeling van *s* 35 ; *st* < *t* + *t* 19 ; Protoslavische bestanddeelen in het Hettitisch 11.

Spelling :

ideographische : BAD-, UG₅-*an* = *hengan* 124 ; BAD-*áš* = *harga*- 124, 127.

lezing : *hengan* 131-132 ; *kat* : *ket* 19 ; *pat* : *pít* 20 ; *pe*- 159.

spelling der vocaal :

vocalische korte *inlaut* : éénmaal ; lange : twee-, driemaal 181, 182.

vocalische *anlaut*, volle vocaal : tweemaal 107, 179, 246-250.

sonantische *anlaut* en murmelvocaal : éénmaal 104-107, 246-

250 ; sonantische *inlaut* 177-179, 199.

hulpvocaal vóór cons. 180.

ú, *u*-vraagstuk 114, 145, 250-252.

spelling der consonant :

teekens voor *h* 48.

anlaut *iš* + cons. verschillend van *ši* + cons. 108, 195-199.

Tell-el Amarna : 1, 263.

Tocharisch :

westelijke centumtaal 9 ; rand-

taal 11 ; enge betrekkingen

tot het Hettitisch 10-11 ;

r-vormen 10 ; etymologieën

11, *yar*-, *yār*- = *arrā*- 97 ;

kās- = *kešta*- 98 ; cfr. *Hett.*-

Toch. Repert. 331-332 ; ver-

warring *stemhebbend-stem-*

loos 26-27 ; *h* 45-46.

Turksch : geen *anlaut-r* 25.

Umbrisch : *h* 43-44.

Vocabularia :

Sumerisch-Akkadisch-Hettitische 3.

BIBLIOGRAPHIE

1. ETYMOLOGISCHE WOORDENBOEKEN EN GLOSSARIA.

1. WP = A. Walde, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, herausgegeben und bearbeitet von J. Pokorny, Berlin en Leipzig, 1930-1932 (2 deelen + index).
2. Bezold = *Babylonisch-Assyrisches Glossar*, von C. Bezold (Götze) Heidelberg 1926.
3. Boisacq = E. Boisacq, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Heidelberg 1916.
4. Ernout-Meillet = A. Ernout-A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Parijs 1932.
5. Sturtevant, *Glossary* = E. H. Sturtevant, *Hittite Glossary. Words of known or conjectured meaning with Sumerian ideograms and Accadian words common in Hittite texts* (Language Monographs, IX), Baltimore 1931.
6. Uhlenbeck = C. Uhlenbeck, *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der alt-indischen Sprache*, Amsterdam 1898.
7. Walde = A. Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1910^a.

2. VERZAMELWERKEN EN HANDBOEKEN.

8. Benveniste, *Origines* = E. B., *Origines de la formation des noms en indo-européen*, I, Parijs 1935.
 9. Brugmann, *Grundriss*^a = K. B., *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Straatsburg 1897^a.
 10. Delaporte, *Él* = L. D., *Éléments de la grammaire hittite*, Parijs 1929.
 11. de Saussure, *Mémoire* = F. de S., *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*, in *Recueil des publications scientifiques de F. de S.*, Genève 1922.
 12. Friedrich, *Heth.* = J. F., *Hethitisch und « kleinasiatische » Sprachen* (*Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft*, II Teil, V Band, Lieferung I), Berlin en Leipzig 1931.
- Götze-Pedersen, *Murš Spr* ; cfr. Pedersen.

13. Hirt, *Idg Gr* = H. H., *Indogermanische Grammatik: Teil I. Einleitung. I. Etymologie II. Konsonantismus*, Heidelberg, 1927; *Teil II. Der indogermanische Vokalismus*, Heidelberg 1921; *Teil IV. Doppelung. Zusammensetzung. Verbum*, Heidelberg 1928.
14. Hrozný, *SH* = F. H., *Die Sprache der Hethiter, ihr Bau und ihre Zugehörigkeit zum indogermanischen Sprachstamm*, Leipzig 1916, 2 deelen (*Boghazköi-Studien I, II*); cfr. nr. 30 van de bibliographische lijst.
15. Hrozný = B. H., *Les inscriptions hittites hiéroglyphiques*, 2 afleveringen, Praag 1933-1934.
16. Kuryłowicz, *Études ie* = J.K., *Études indoeuropéennes, I* (Polska Akademia Umiejętności, Prace Komisji Językowej N 21), Kraków 1935.
17. Marstrand, *Car i.-e.* = C. M., *Caractère indo-européen de la langue hittite* (Videnskapsselskapets Skrifter. II. Hist.-filos. Klasse. 1918. N° 2), Christiania 1919.
18. Meillet, *Introduction* = A.M., *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, Parijs 1934⁷.
19. Meriggi = P. M., *Die längsten Bauinschriften in « hethitischen » Hieroglyphen nebst Glossar zu sämtlichen Texten* (MVAeG, 39. Band, I. Heft), Leipzig 1934.
20. Pedersen, *Murš Spr* = *Muršilis Sprachlähmung. Ein hethitischer Text. Mit philologischen und linguistischen Erörterungen von A. Götze und H. Pedersen* (Kgl. Danske Vidensk. Selskab. Hist.-filolog. Medd., XXI, I), Kopenhagen 1934.
21. Persson, *Beitr* = P. P., *Beiträge zur indogermanischen Wortforschung*, Upsala en Leipzig 1912.
22. Persson, *Wzerw* = P. P., *Studien zur Lehre von der Wurzelerweiterung und Wurzelvariation*, Upsala 1891.
23. Sieg-Siegling-Schulze, *Toch Gr* = E. S.-W. S. -W. S., *Tocharische Grammatik*, Göttingen 1931.
24. Sievers, *Grundzüge* = E. S., *Grundzüge der Phonetik zur Einführung in das Studium der Lautlehre der indogermanischen Sprachen*, Leipzig 1902⁸.
- 24a. Sommer, *Hethitisches* = F. S., *Hethitisches I* (Boghazköi-Studien, IV), Leipzig (zonder jaartal); *Hethitisches II* (Boghazköi-Studien, VII), Leipzig 1922; cfr. nr. 30 van de bibliographische lijst.
25. Sturtevant, *C Gr* = E. S., *A Comparative Grammar of the Hittite language* (William Dwight Whitney Linguistic Series. Linguistic Society of America), Philadelphia 1933.

3. TIJDSCHRIFTEN EN VERZAMELINGEN.

26. AJP = American Journal of Philology, Baltimore.
27. AJSLL = The American Journal of Semitic Languages and Literatures, Chicago.

28. AOF = Archiv für Orientforschung, Berlijn.
29. Arch Or = Archiv Orientální, Praag.
30. BoST = Boghazköi-Studien, Leipzig 1917-1924 ; cfr. nr. 14, 24a en 63 van de bibliographische lijst.
31. BSL = Bulletin de la Société de Linguistique de Paris, Parijs.
32. Glotta = Glotta. Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache, Göttingen.
33. IF = Indogermanische Forschungen, Berlijn en Leipzig.
34. IJ = Indogermanisches Jahrbuch, Berlijn en Leipzig.
35. JAOS = Journal of the American Oriental Society, New Haven.
36. JRAS = Journal of the Royal Asiatic Society, Londen.
37. KIF = Kleinasiathe Forschungen, Weimar.
38. KZ = Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung (bgr. v. A. Kuhn), Berlijn.
39. Lang = Language, Journal of the Linguistic Society of America, Baltimore.
40. MDOG = Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft, Berlijn.
41. MSL = Mémoires de la Société de Linguistique de Paris, Parijs.
42. MVAeG = Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft, Leipzig.
43. OLZ = Orientalistische Literaturzeitung, Leipzig.
44. RA = Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale, Parijs.
45. RHA = Revue hittite et asianique, Parijs.
46. SBPA = Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Berlijn.
47. TAPA = Transactions of the American Philological Association, Middletown.
48. ZA = Zeitschrift für Assyriologie und verwante Gebiete, Berlijn en Leipzig ; sinds 1923 N. F. = Neue Folge.
49. ZDMG = Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Leipzig ; sinds 1922 N. F. = Neue Folge.

4. TEKSTUITGAVEN.

a) in spijkerschrift :

50. Bo = ongepubliceerde teksten van Berlijn.
51. BoTU = Die Boghazköi-Texte in Umschrift, 2 deelen.
52. HT = Hittite Texts in the Cuneiform Character from Tablets in the British Museum.
53. KBo = Keilschrifttexte aus Boghazköi.
54. KUB = Keilschrift-Urkunden aus Boghazköi.
55. VAT = ongepubliceerde teksten van Berlijn (Vorderasiatische Abteilung).

b) in overschrift, vertaling en verklaring :

56. AU = F. Sommer, *Die Aḫḫiḫaya-Urkunden* (Abh. Bayer. Ak. Wiss.), München 1932.
57. Forschungen = F. Forrer, *Forschungen*, Berlijn 1926-1929.
58. Ḫatt = A. Götze, *Ḫattušiliš, der Bericht über seine Thronbesteigung nebst den Paralleltexen* (Heth. Texte in Umschrift, I; MVAeG, 34, 2), Leipzig 1924.
59. ḫ = A. Götze, *Neue Bruchstücke zum grossen Text des Ḫattušiliš* (ib., V; ib., 34, 2), Leipzig 1930.
60. Madd = A. Götze, *Madduwattaš* (ib., III; ib., 32, 1), Leipzig 1928.
61. Mu = A. Götze, *Die Annalen des Muršiliš* (ib., VI, ib., 38), Leipzig 1933.
62. Murš Spr = tekst bij het onder afdeeling 2 geciteerd werk van Götze-Pedersen.
63. Pāp = F. Sommer-H. Ehelolf, *Das hethitische Ritual des Pāpanikri von Kommana* (BoSt, X); cfr. nr. 30 van de bibliographische lijst.
64. Pestgeboden = A. Götze, *Pestgebete des Muršilis* (KlF, I, 161-251).
65. V = J. Friedrich, *Staatsverträge des Ḫatti-Reiches in hethitischer Sprache*, 2 deelen (Heth. Texte in Umschrift, II, IV; MVAeG, 31. 1, 34. 1), Leipzig 1926 en 1930. De afkortingen van de onderscheiden verdragen zijn :
 - 65a. Al = Alakšanduš, nr. 5.
 - b. Dupp = Duppi-Tešup, nr. 1.
 - c. Ḫuḫḫ = Ḫuḫḫanāš, nr. 6.
 - d. Kup = Kupanta-ḪKAL, nr. 3.
 - e. Man = Manapa-Dattaš, nr. 4.
 - f. Targ = Targašnalliš, nr. 2.
66. Wetboek = F. Hrozný, *Code hittite provenant de l'Asie Mineure* (Hethitica I), Parijs 1922.

LEGENDA

(De cijfers verwijzen naar de bibliographische lijsten.)

-
abl. = ablatief.	El. = 10.
acc. = accusatief.	ep. = episch.
Ags. = Angelsaksisch.	Ernout-Meillet = 4.
AJP = 26.	Études ie = 16.
AJSLL = 27.	Forschungen = 57.
Akk. = Akkadisch.	Fr. = Fransch.
Al = 65a.	Gall. = Gallisch.
Alb. = Albaneesch.	gen. = genitief.
AOF = 28.	Germ. = Germaansch.
Ar. = Arabisch.	Glossary = 5.
Arch Or = 29.	Glotta = 32.
Arm. = Armenisch.	Got. = Gotisch.
AU = 56.	Gr. = Grieksch.
Av. = Avestisch.	Grundriss = 9.
Beitr = 21.	Grundzüge = 24.
Boeot. = Boeotisch.	H = Hrozný, 15.
Bezold = 2.	h = 59.
Bh. = Beeldschrifthettitisch.	Hatt = 58.
Bo = 50.	Hebr. = Hebreeuwsch.
Boisacq = 3.	Heth = 12.
BoSt = 50.	Hett. = Hettitisch.
BoTU = 51.	Hrozný = 15.
Bret. = Bretoensch.	HT = 52.
BSL = 31.	Huk̄k̄ = 65c.
Bulg. = Bulgaarsch.	Idg Gr = 13.
Car i-e = 17.	I.-E. = Indo-Europeesch.
C Gr = 25.	IF = 33.
Corn. = Cornisch.	IJ = 34.
Cymr. = Cymrisch.	instrum. = instrumentalis.
D. = Duitsch.	Introduction = 18.
dat. = datief.	IJsl. = IJslandsch.
Dor. = Dorisch.	Ir. = Iraansch.
Dupp = 65b.	JAOS = 35.
E. = Engelsch.	JRAS = 36.
Eg. = Egyptisch.	KBo = 53.

- Kelt. = Keltisch.
 KIF = 37.
 Klr. = Kleinrussisch.
 Ksl. = Kerkslavisch.
 KUB = 54.
 Kup = 65 d.
 KZ = 38.
 Lang = 39.
 Lat. = Latijn.
 Lesb. = Lesbisch.
 Let. = Lettisch.
 Lit. = Litausch.
 loc. = locatif.
 Lyd. = Lydisch.
 Lyk. = Lykisch.
 M vóór naam van een taal =
 Middel-.
 M = Meriggi, 19.
 Madd = 60.
 Man = 65 e.
 MDOG = 40.
 med. = medium.
 Mémoire = 11.
 Meriggi = 19.
 mnl. = mannelijk.
 MSL = 41.
 MU = 61.
 Murš Spr = 20,62.
 MVAeG = 42.
 N vóór naam van een taal =
 Nieuw-.
 N. = Noorsch.
 Nl. = Nederlandsch.
 nom. = nominatief.
 O vóór naam van een taal =
 Oud-.
 Ohd. = Oudhoogduitsch.
 OLZ = 43.
 n. = Oudnorsch.
 onz. = onzijdig.
 Oostir. = Oostiraansch.
 Origines = 8.
 Osk. = Oskisch.
 Oss. = Ossetisch.
 Pāp = 63.
 Pestgebeden = 64.
 pl. = meervoud.
 praes. = praesens.
 praet. = praeteritum.
 RA = 44.
 RHA = 45.
 Russ. = Russisch.
 SBPA = 46.
 Sem. = Semitisch.
 sg. = enkelvoud.
 SH = 14.
 Skr. = Sanskrit.
 Slav. = Slavisch.
 Slov. = Slovenisch.
 Sp. = Spaansch.
 Sum. = Sumerisch.
 TAPA = 47.
 Toch. = Tocharisch.
 Toch Gr = 23.
 Uhlenbeck = 6.
 Umbr. = Umbrisch.
 V = 65.
 VAT = 55.
 Ved. = Vedisch.
 vrl. = vrouwelijk.
 Walde = 7.
 Wetboek = 66.
 WP = 1.
 Wzerw = 22.
 ZA = 48.
 ZDMG = 49.

LE H HITTITE

CONTRIBUTION A L'ÉTUDE DU VOCALISME INDO-EUROPÉEN

(Les chiffres renvoient au texte néerlandais.)

Une différence phonétique considérable entre l'indo-européen et le hittite, langue marginale nettement archaïque (8-11), est la présence en cette dernière langue d'un son noté par le caractère *ḫ* du cunéiforme. Il est communément admis qu'un *h* primitif n'existe pas en indo-européen et que les sons *h* des différentes langues indo-européennes résultent d'un développement secondaire de *gh*, *g*, *k*, *s*, *p* ou *ḫ* (29-47). Rien de plus naturel qu'après le déchiffrement des premiers textes, on attribuât au *ḫ* hittite une origine analogue. Un examen approfondi des hypothèses relatives à la nature de *ḫ* démontre que telle ne peut être l'origine du *ḫ* hittite. S'autorisant d'étymologies douteuses, faisant une large part à la polygénèse, ces théories ne sauraient guère être probantes (58-69). Nous estimons que le *ḫ* hittite, dont il importe de souligner le caractère constant (48-57), ne peut être ramené à une autre consonne. Au contraire, ce son continue une laryngale primitive. L'interprétation proposée éclaire les faits vocaliques d'un jour nouveau. Nombreuses, en effet, sont les difficultés du vocalisme indo-européen (73-75) :

1. De *ē*, *ā*, *ō* (longs par nature) ⁽¹⁾, le degré zéro est invariablement *a*, devenant *i* en indo-iranien et *a* dans les autres langues (Brugmann, Hirt, Meillet).

2. Morphologiquement *ē*, *ā*, *ō* (longs par nature) valent une diphthongue, d'après la proportion : *sthā* : *sthā* = *kei* : *ki*.

3. L'unique type d'alternance est *e* : *o* : zéro. Les voyelles fondamentales *á* et *ó* ne présentent pas d'alternance. Si *á* et *ó* sont voyelles fondamentales au même titre que *e* (Hirt), on ne comprend point pourquoi elles se rencontrent si rarement, ni comment elles échappent à l'alternance.

Le *Mémoire* de F. de Saussure tâcha de résoudre ces difficultés par l'hypothèse des phonèmes A et Q, coefficients sonantiques, agis-

(1) On ne confondra pas les longues par nature, alternant avec *a* et les longues résultant d'allongement (Streitberg), alternant avec zéro ou la brève du même timbre. On distinguera également *á* et *ó* fondamentaux de *a* et *o* résultant respectivement de *ō*, *a* et du degré défléchi d'un *e* primitif.

sant sur une voyelle fondamentale *e*, d'après les correspondances suivantes (76-79) :

Degré plein en <i>e</i> :	$e + A = \bar{e}$ ou \bar{a}	$e + Q = \delta$
Degré défléchi :	$\delta + A = \bar{o}$	$\delta + Q = \bar{\delta}$
Degré zéro :	A	Q

L'égalité morphologique entre *sthā* et *kei* se comprend : *sthā* se décompose en *sthe* + A tout comme *kei* en *ke* + *i*.

Au degré zéro A et Q deviennent autophthongues et apparaissent sous une forme réduite, *i* et *a*.

Dans gr. $\tilde{a}\gamma\omega$ et $\tilde{o}\zeta\omega$, *a* et *o* représentent respectivement les phonèmes A et Q, soit *Agō* et *Qdzō*.

Ce système soulève de sérieuses objections :

1. L'équation $e + A = \bar{e}$ ou \bar{a} étant impossible sans recourir à l'hypothèse dangereuse du scindement, il est préférable de poser deux phonèmes différents pour \bar{e} et \bar{a} .

2. Dans gr. $\tilde{a}\gamma\omega$ et $\tilde{o}\zeta\omega$, *a* et *o* (\acute{a} et \acute{o}) ne peuvent représenter A et Q. Alors que ces phonèmes ne deviennent autophthongues qu'au degré zéro, *a* et *o*, dans gr. $\tilde{a}\gamma\omega$ et $\tilde{o}\zeta\omega$, portent l'accent. Puisque A donne *i* en indo-iranien, on s'attendrait à skr. **ijāmi* et non à *ājāmi* en regard de gr. $\tilde{a}\gamma\omega$, l. *ago*. D'après Möller (80-83) gr. $\tilde{a}\gamma\omega$ et $\tilde{o}\zeta\omega$ proviennent de *Aagō* et *Qadzō*. Les phonèmes A et Q ont précédé la voyelle fondamentale initiale *a* en maintenant son timbre dans le premier cas, en le transformant dans le second. Plus tard A et Q, qui sont des laryngales, ont disparu sans laisser d'autres traces que l'esprit doux en grec (?).

3. Si $e + A$ donne \bar{a} , c.-à-d., si avant de se fondre dans la voyelle en l'allongeant, A transforme *e* (accentué) en \acute{a} , on se demande pourquoi le même phonème est impuissant à transformer δ (résultant d'une perte d'accent principal) en \acute{a} .

4. La difficulté résultant de la présence d'un \bar{o} unique en regard de \bar{e} , \bar{a} , $\bar{\delta}$ reste inexpliquée. Un \bar{o} identique issu de A et Q ou des cinq phonèmes de Möller est également inattendu, d'autant plus qu'on admet une influence différente de ces phonèmes sur la voyelle voisine.

Devant ces difficultés on préféra ne pas admettre cette théorie dont la logique mathématique n'était attestée dans aucune langue. Dans son système d'alternances, Hirt y a renoncé. En offrant un son *h*, correspondant aux phonèmes de de Saussure et de Möller, le hittite nous permet d'enrichir la théorie et d'en démontrer la réalité.

Le présent travail comprend une *partie descriptive*, groupant les données étymologiques et les lois phonétiques qui en résultent (87-227), une *partie explicative* qui tâche de déterminer les rapports entre *h* et le vocalisme indo-européen et d'établir la nature phonétique de *h* (229-319).

La partie descriptive traite successivement l'initiale et la position médiale (voyelle brève ou longue, degré zéro) ; nous distinguons successivement les séries vocaliques *e*, \acute{a} et \acute{o} .

Cette étude du vocabulaire porte à la fois sur les mots avec et sans *h*. En effet, seule la comparaison de ces deux catégories et de

leurs correspondances en indo-européen, permet de déceler les particularités essentielles du *h* hittite.

Les étymologies généralement admises sont citées sans commentaire. Nous ne nous étendons que sur des rapprochements nouvellement établis ou bien sur des étymologies anciennes inexactes et douteuses (1). A notre exposé nous joignons un répertoire complet de vocables indo-européens (environ 120 racines) en hittite (323-330). Étudiant le vocabulaire hittite, étude dont on ne saurait assez étendre le champ d'observation, puisqu'elle forme le point de départ nécessaire à toute théorie relative à l'origine de *h*, nous tenons largement compte de l'influence sémantique de l'accadien sur le hittite. L'analyse du vocabulaire ne se ramène point à un assemblage de faits sans lien ; toutes les données tendent vers l'expression de lois générales, concordances phonétiques régissant les rapports entre *h* et le vocalisme indo-européen (232) :

INITIALE BRÈVE	VOYELLE LONGUE MÉDIALE	DEGRÉ ZÉRO MÉDIAL
i.-e. <i>e</i> = hitt. <i>e</i>	i.-e. <i>ē</i> = hitt. <i>ē</i>	i.-e. <i>ə</i> (<i>a, i, zéro</i>) = hitt. <i>a, zéro</i>
i.-e. <i>a</i> = hitt. <i>ha</i>	i.-e. <i>ā</i> = hitt. <i>ahh</i>	i.-e. <i>ə</i> (<i>a, i, zéro</i>) = hitt. <i>hh</i> .
i.-e. <i>o</i> = hitt. <i>ha</i>	i.-e. <i>ō</i> = hitt. <i>ah</i>	

L'étude de ces correspondances phonétiques révèle plusieurs particularités concernant le son primitif, continué par *h* en hittite. Ces déductions autorisent une hypothèse quant à la nature et l'origine de ce son. Si, appliquée aux données descriptives, elle s'avère satisfaisante, il en résulte que l'hypothèse envisagée est au moins plausible.

Il ressort de l'examen du tableau synoptique qu'à i.-e. *e* le hittite n'oppose jamais une voyelle accompagnée de *h*, alors que les séries *ā* et *ō* attestent *hh* ou *h*. Ajoutons que l'initiale *he* est extrêmement rare. Le *Glossary* de Sturtevant signale 160 cas d'initiale *ha* contre 10 d'initiale *he*, *hi*. Sauf *hengan*, où *he* représente i.-e. *ai*, les mots à initiale *he*, *hi* sont manifestement des noms d'emprunt (234-235). Cette répartition rigoureuse de *h* dans la structure phonétique de la langue exclut toute comparaison avec le son *h* qui dans certaines langues indo-européennes, telles l'arménien, le celtique, le slave, etc. se développe isolément devant initiale vocalique (235-236). Ne résultant point d'un développement isolé, *h* représente un son primitif, reposant soit sur un développement hittite, soit sur la continuation d'un son indo-européen. L'hypothèse de l'innovation hittite a été défendue par Petersen. Remarquons que pareille opinion ne tient

(1) Largement répandues par la *Comparative Grammar* de Sturtevant, ces étymologies erronées font l'objet d'un rigoureux examen ; cf. *supra*, p. 148-166, 194-213, 222-227.

guère compte du fait qu'une langue transforme un son, mais n'en invente point. Si *h* résulte d'une attaque forte tombée devant *e*, *i*, mais maintenue et amplifiée sous l'influence d'un parler sémitique devant *a*, *o*, *u*, on se demande pourquoi seulement devant ces *a* du hittite, correspondant à *á* et *ó* fondamentaux et uniquement devant ces *u*, dérivant d'une initiale radicale *áu-*. La théorie ne justifie pas le *h* de *harp-* (= i.-e. *ár*) à côté de *ar-* (= i.-e. *er*, *ór*), ni le *h* de *hwiš-* (= i.-e. *áves*) à côté de *weši-* « pâture » (= i.-e. *ves*), *waš-* « vêtir » (= i.-e. *ves*), *waš-* « vendre » (= i.-e. *ves*). L'auteur ne peut également expliquer la présence de *h* dans *paḥš-*, *maḥla-*, *newaḥmi*, etc., exemples où l'hypothèse d'une attaque forte muée en *h* ne saurait être sérieusement envisagée. La théorie se révélant nettement inapte à résoudre toutes les données du problème (236-243), il en suit que *h* est un son primitif maintenu en hittite. En indo-européen le son correspondant à *h* a disparu, mais il en existe des traces.

Non seulement *h* est intimement lié au timbre *á* et *ó*, mais le son correspondant à *h* est à l'origine du timbre *á* et *ó*. Cette affirmation équivalait à dire que le son visé a transformé un *e* fondamental en *á* ou *ó*, confirmation inattendue de la doctrine de de Saussure. Si cette dernière conclusion était inexacte, on trouverait en hittite des *a* correspondant à *á* et *ó* fondamentaux, tout en n'étant pas précédés ou suivis de *h*; pareillement le hittite attesterait *he* en regard d'i.-e. *e*; enfin, l'absence du groupe *he* ne se justifierait plus (244-245). Les données positives concernant le son noté par *h* se résument aux observations suivantes (245-246):

1. Noté par le signe accadien de la pharyngale, *h* représente une consonne gutturale.

2. Comme le prouvent les langues indo-européennes, ce son peut aisément disparaître.

3. Probablement ce son recouvre deux consonnes. En effet, le son continué par *h* en hittite, semble être à l'origine du timbre *á* ou *ó*. Un même son ne produisant guère des résultats différents dans des conditions pareilles, force nous est d'admettre la fusion de deux sons en un seul. Cette particularité rappelle la fusion des consonnes dans l'ordre *sonore*: *sourde*, avec maintien de distinction *douce*: *forte* (exprimée en hittite par l'opposition de graphie simple ou double). Pour *h* le hittite distingue également entre graphie simple ou double. Remarquons avec Sturtevant que la graphie double est de loin la plus fréquente. Vu le lien entre *h* et le timbre *á*, *ó*; *hh* étant plus fréquent que *h*; i.-c. *á* étant également plus fréquent que *ó*; il en résulte un rapport entre *hh* et *á* d'une part, et entre *h* et *ó* d'autre part. *hh* marquant la sourde, *h* la sonore, c'est donc la sourde qui produit le timbre *á* et la sonore qui produit le timbre *ó*. Cette déduction se trouve remarquablement confirmée par l'opposition hittite *paḥḫuwar* (= i.-e. *pāḡr/n*): *laḫu-* (= i.-e. *lōu*). Dans les séries *á* et *ó* l'indo-européen semble donc avoir possédé deux gutturales, une sonore et une sourde, conclusion à laquelle vient d'aboutir également Kuryłowicz (303). Cette concordance des résultats malgré l'indépen-

dance des recherches et en dépit d'un point de départ et d'une méthode absolument divergentes, mérite d'être signalée.

Dans la série *e* une gutturale identique ne peut avoir existé. La graphie double de l'initiale vocalique pleine (*e-eš-mi* opposé à *a-šá-an-zi*, *ar-nu-*), ainsi que l'absence de contraction et d'élision, semblent plaider en faveur d'une attaque forte affaiblie (246-249).

De l'exposé précédent on retiendra particulièrement les détails suivants : *h* représente une gutturale primitive, influençant le timbre vocalique de la voyelle voisine, groupant une variété sonore et sourde, susceptible de disparaître (257).

Ceci étant posé, examinons de plus près la nature de cette consonne.

Une gutturale peut être palatale, vélaire, labio-vélaire, pharyngale ou laryngale. Des différentes hypothèses envisagées, les trois premières doivent être immédiatement écartées. *h* ne résulte pas d'une palatale, vélaire ou labio-vélaire ; en effet, ces gutturales sont continuées en hittite par *k*, *k*, *kw* (257). *h* ne saurait également représenter une pharyngale. Quoiqu'en accadien le signe *h* désigne la pharyngale, cette valeur ne peut être attribuée au *h* hittite, conclusion négative à laquelle ont déjà abouti les recherches de Sturtevant et Götze. D'après Sturtevant, la graphie double, absente en accadien et très fréquente en hittite, prouve la différence. Götze refuse d'identifier *h* avec un *ach-Laut*. Étant donné le léger écart phonétique entre la spirante vélaire ou *ach-Laut* et la spirante pharyngale, l'opinion de Götze contredit également l'hypothèse de la nature pharyngale.

Aux motifs avancés par ces linguistes, nous ajoutons l'argument suivant : peu éloignées des spirantes palatales et vélares, les pharyngales sont extrêmement vigoureuses, témoin l'accadien, qui malgré une réduction sensible du système guttural sémitique conserve la pharyngale. Du coup la disparition d'un *h* pharyngal dans les langues indo-européennes, sauf le hittite, apparaît absurde (258-259).

h n'étant pas une pharyngale, il reste que ce son représente une laryngale. L'emploi de la pharyngale comme expression graphique de la laryngale est un procédé graphique également appliqué par d'autres langues sémitiques, notées en cunéiforme, p.ex. par les glosses cananéennes de Tell-el-Amarna (263).

Parmi les laryngales on distingue une occlusive et des spirantes. Occlusive laryngale, autrement dit attaque forte ou aleph, ne saurait être la valeur de *h*. L'influence dissimilatrice sur le timbre et l'opposition sonore : sourde, particularités du son correspondant à *h*, ne sont guère attestées pour l'occlusive laryngale, qui est uniquement sourde et qui n'influence point le timbre vocalique en accadien. Nous croyons d'ailleurs pouvoir localiser l'attaque forte dans la série *e* (260).

Nous sommes donc amené à identifier *h* aux spirantes laryngales. Parmi ces spirantes on distingue 1. *h* aspiré ou *Hauchlaut*, 2. les spirantes laryngales sourde et sonore (cf. sémit. heth et 'aïn).

h n'est pas un simple *h* aspiré. L'influence dissimilatrice sur le

timbre, le rapport *sonore* : *sourde* n'existent point pour ce son, dont la nature extrêmement faible rendrait impossible le rôle important qui semble devoir être attribué aux sons représentés par *h*, *hh* en hittite. En outre, cette hypothèse nous ramènerait à *h* aspiré des langues indo-européennes et aux premières théories relatives à l'origine de *h*, avec toutefois cette distinction que *h* aspiré serait primitif en hittite (261).

Devant l'échec de cette analyse, il ne reste plus que le second élément du dilemme : *h* représente la spirante laryngale, dite emphatique, c.-à-d. prononcée avec forte pression interne du larynx. De cette laryngale le sémitique offre une variante sourde et sonore : heth et 'aïn. Remarquons qu'en accadien ces laryngales ont disparu, après avoir influencé le timbre de la voyelle voisine. Pareillement heth (*h*) et 'aïn (') ont disparu dans de nombreux idiomes sémitiques (261-262). *h* et ' remplissent donc les conditions phonétiques requises par le *h* hittite.

S'appuyant sur l'accord hitt. *Tut/dhalijaš*, *Ḫatti* = hébr. תִּדְעֵל וְחַתִּי, et hitt. *ḫatuki-*, *ḫapati-* = gr. ἀνέζομαι, ἀπαδός, Sapir aboutit à des conclusions analogues. Observons qu'on ne saurait guère tabler sur des données de l'onomastique et des étymologies aussi fragiles.

D'autre part, les transcriptions des LXX, *thalýd* et *χερταῖος*, démontrent suffisamment que ע et ח, dans תִּדְעֵל וְחַתִּי, expriment non pas une laryngale, mais une pharyngale sonore (*g*) et sourde (*h*). Dérivées du système de de Saussure, les conclusions de Sapir, quoique ne reposant sur aucun argument probant, n'en sont pas moins exactes (262-263, 302²).

Il ressort des faits exposés que primitivement chacune des séries vocaliques en indo-européen était caractérisée par une laryngale :

- occlusive laryngale dans la série *e* (')
- spirante laryngale sourde dans la série *á* (*h*)
- spirante laryngale sonore dans la série *ó* (') (').

Reprenons maintenant l'évolution phonétique en remplaçant *hh* et *h* par leurs valeurs hypothétiques. Notre analyse portera successivement sur l'initiale vocalique brève, la voyelle longue médiale, le degré zéro en position médiale.

1°. *Initiale vocalique brève* (266-268) :

a) *série e* : La voyelle est précédée de l'attaque forte qui, n'influençant point le timbre vocalique, maintient l'alternance, soit : 'e : 'd. En hittite l'attaque forte est affaiblie ; en indo-européen elle se perd.

(1) Signalons en passant l'importance qu'offre notre solution pour le problème de la parenté des langues indo-européennes et sémitiques. Qu'on le veuille ou qu'on ne le veuille pas, cette épineuse question finira par se recommander à l'attention des linguistes qui trouveront dans les faits hittites de riches données.

b) *série á* : Primitivement l'initiale offre une spirante laryngale sourde (\bar{h}) suivie de e (unique voyelle fondamentale). Après l'influence dissimilatrice de \bar{h} sur e , un groupe initial $\bar{h}e$ devient $\bar{h}\acute{a}.\bar{h}\acute{o}$, forme apophonique de $\bar{h}e$, aboutissant également à $\bar{h}\acute{a}$, l'alternance vocalique est entièrement effacée dans la série \acute{a} . Sous ce rapport notre théorie comble une lacune fâcheuse du système de de Saussure. Posant une équation $\acute{o}A = \bar{o}$ à côté de $eA = \bar{a}$, ce linguiste ne pouvait guère justifier l'absence d'alternance dans la série \acute{a} . Remarquons également que notre explication de \acute{a} initial par $\bar{h}e > \bar{h}\acute{a} > \acute{a}$ évite une sérieuse difficulté que rencontrait de Saussure, lors de l'analyse de racines indo-européennes, telles que *ar*, *al*. Expliquant \acute{a} initial par vocalisation du phonème A, l'auteur du *Mémoire* se voyait contraint d'admettre une séquence de deux coefficients sonantiques Ar , Al ou a_1Ar , a_1Al , conclusion contredite par ses propres observations. Maintenu comme \bar{h} en hittite, la spirante laryngale sourde a disparu en indo-européen. Seul le timbre vocalique en reste une trace indéniable.

c) *série ó* : Primitivement l'initiale offre une spirante laryngale sonore ($\acute{a}in$) (\acute{e}) suivie de e . Après l'influence dissimilatrice de \acute{e} , \acute{e} et \acute{o} deviennent \acute{o} . A part la confusion de la sonore et de la sourde et de o et a (\acute{e}), le hittite maintient la laryngale. En indo-européen la laryngale disparaît, mais le timbre \acute{o} atteste son ancienne présence.

2°. Position médiale, voyelle longue (269-275) :

a) *série e* : L'analyse de de Saussure $e + A = \bar{e}$ n'est compréhensible que si l'on considère A comme occlusive laryngale, précédant immédiatement une consonne. Pareille évolution phonétique, attestée en sémitique (ar. *ra's > rās*), mais également dans un parler indien, le Chitimacha, semble bien relever de la phonétique générale. A ne saurait être une spirante laryngale, puisqu'en sémitique les groupes $a + h$, $a + \bar{h}$, $a + \acute{e}$ se maintiennent.

Si l'accord i.-e. $\bar{e} = \text{hitt. } \bar{e}$ ne constitue pas encore une preuve probante en faveur de l'analyse $\bar{e} = e + \acute{e}$, le traitement des séries parallèles \acute{a} et \acute{o} , ainsi que le degré zéro de \bar{e} (a et non e) nous achèveront progressivement vers cette conclusion.

Remarquons que notre théorie rend compte de l'absence d'un suffixe hittite $*-e\bar{h}-$, correspondant à i.-e. $-\bar{e}-$, suffixe dont Sturtevant s'efforce de découvrir des traces en hittite.

b,c) *séries á et ó* : Conformément à l'analyse du \bar{h} initial, la correspondance i.-e. \bar{a} et $\acute{o} = \text{hitt. } a\bar{h}\bar{h}$ et $a\bar{h}$ doit également être analysée $e + \bar{h}$, $e + \acute{e}$. Après l'influence dissimilatrice de \bar{h} et \acute{e} , les tranches syllabiques $e\bar{h}$ et $e\acute{e}$ aboutissent à $\acute{a}\bar{h}$, $\acute{o}\acute{e}$. Les formes apophoniques théoriques $\delta\bar{h}$ et $\delta\acute{e}$ devenant pareillement $\acute{a}\bar{h}$ et $\acute{o}\acute{e}$, il en résulte l'absence

(1) Sauf quelques exemples isolés, où \acute{o} indo-européen paraît être continué par u (o ?) hittite (250-251).

d'alternance dans les séries *á* et *ó*. A part la confusion de la sourde et de la sonore et le maintien d'une distinction forte : *douce*, exprimée graphiquement par l'opposition *hh* : *h*, le hittite conserve l'état ancien. En indo-européen, de même qu'à l'initiale, il ne reste plus que le timbre *á* ou *ó* (*ā*, *ō*) qui prouve la présence des spirantes laryngales. Ce qui distingue l'indo-européen du hittite, c'est qu'en cette dernière langue l'initiale et la détente vocaliques diffèrent d'après qu'un mot appartient à la série *e* (aucune trace de *h*) ou aux séries *á* et *ó* (présence de *hh*, *h*), alors qu'en indo-européen les trois séries offrent une attaque et une détente vocaliques identiques. L'état tel qu'il nous est révélé par l'indo-européen, traduit un stade linguistique manifestement plus récent. En effet, l'indo-européen a transmis aux séries *á* et *ó* ce qui primitivement était propre à la série *e*, effaçant ainsi la distinction originelle entre les trois séries vocaliques. Pour expliquer les formes indo-européennes *ā* et *ō*, résultant de *áh* (= hitt. *ahh*), *ó* (= hitt. *ah*), on est forcé d'admettre comme intermédiaire la fusion de *h* et ' en ' ; soit : *eh* > *áh* > *á*' > *ā* et *e*' > *ó*' > *ó*' > *ō*. Si déjà à l'initiale il était préférable d'admettre cette fusion plutôt qu'une chute immédiate de la laryngale, cette solution s'impose en position médiale. En effet, aussi longtemps que *h* et ' maintiennent leur nature spirantique, les groupes *áh* et *ó*' se conservent. Après la fusion de *h* et ' en ' , le nouvel ' , développé de *h* et ' , continue le rôle de l'occlusive laryngale originelle, c.-à-d. se fond dans la voyelle sans influencer son timbre. Remarquons que l'opposition hitt. *paḥš* : i.-e. *pās* rappelle étonnamment l'opposition sém. *raḥman*-, *ba'l*- : acc. *rēmu*, *bēlu*. Les formes accadiennes supposent l'évolution phonétique suivante : *raḥmu* > *reḥmu* > *re'mu* > *rēmu* et *ba'lu* > *be'lu* > *be'lu* > *bēlu* (274). Admettre une chute immédiate de *h* et ' , c'est ne pas expliquer la longue indo-européenne opposée à la brève hittite, fait dont l'hypothèse d'une fusion de *h* et ' en ' rend aisément compte.

30. Degré zéro en position médiale (254-255, 275-283) :

Rappelons que l'indo-européen atteste *ə* dans les trois séries vocaliques.

a) série *e* : En indo-européen le degré zéro est *a*, *i* ou zéro ; en hittite *a* ou zéro. Si *ē* existait depuis l'origine comme *ē*, on s'attendrait à un degré zéro *e*, et non *a*, comme le remarque fort judicieusement Hirt. Au contraire l'analyse *e* + ' rend compte du degré zéro *a* ou zéro. Le degré zéro étant caractérisé par la chute de *e*, seul ' reste. Après la disparition de la voyelle, ' interconsonantique devient superflu et disparaît : p.ex. *titnu*- (= *ti* + *t* + *nu*, i.-e. *dhi* + *dh* + *neu*), *zikki*- (= *t* + *ški*, i.-e. *dh* + *ske*). Une seconde réaction est également possible : ' se vocalise, c.-à-d. se mue en une voyelle faible qui, se trouvant en regard de *e* + ' = *ē* (et non de *ó* + ' = *ō*, puisque l'alternance quantitative est antérieure à l'alternance qualitative), ne peut être qu'un « *e* muet ». Le caractère imprécis de cette voyelle explique comment un léger trouble physiologique la transforme en *a* ou en *i*.

Quelle que soit l'opinion qu'on ait au sujet de *ə*, le fait que les langues indo-européennes réagissent par *a* ou par *i* prouve suffisamment que le timbre vocalique primitif de *ə* a dû être un « *e* muet », se trouvant entre *a* et *i*. *ə* ne saurait résulter d'un *e* plein, puisque ce son aurait abouti à *e* ou à *a* dans les langues indo-européennes. Remarquons que c'est précisément à l'hypothèse d'un « *e* muet » qu'aboutit notre raisonnement.

Nous avons étudié jusqu'à présent deux traitements de l'interconsonantique : chute de ' et vocalisation de ' en *ə* (pour l'aspect phonétique de cette évolution, cf. p. 292-293). Une troisième réaction serait l'emploi du degré réduit à la place du degré zéro. C'est le cas de hitt. *paḥšnu-* = i.-e. *pəhsneu-*, cf. skr. *pāmāḥ*.

b) série *á* : Puisque le hittite maintient la nature consonantique de *ḥ* et ' à l'initiale et en position médiale, il en sera probablement de même au degré zéro. De *eh* (1), le degré zéro sera donc *ḥ*, soit en hittite *ḥḥ*. Ainsi les formes V^oS et SS des racines indo-européennes *senā* et *pelā*, d'après notre théorie *seneḥ* et *peleḥ*, apparaissent en hittite comme *šanḥḥ-* et *palḥi-* (graphie *palḥi-i-* exprimant *l* sonantique) (2). En indo-européen, puisque *ḥ* et ' se fondent en ' à l'initiale et en position médiale, une évolution phonétique identique se présentera au degré zéro. De même qu'à l'initiale et en position médiale, le nouvel ' résultant d'un ancien *ḥ* ou ' joue un rôle comparable à ' original. Puisqu'en cette position, l'ancien ' s'était déjà mué en un « *e* muet », il en sera de même de ' résultant de *ḥ* et '. On peut présumer par là que l'indo-européen atteste une représentation unique pour les trois séries vocaliques, prévision entièrement confirmée par les faits linguistiques. En indo-européen *ə* (*a*, *i* ou zéro) est degré zéro à la fois de *ē* (ce qu'il était déjà à l'origine et également en hittite) et de *ā*, *ō* (ce qu'il ne pouvait devenir qu'après la fusion de *ḥ* et ' en '). Cette fusion déjà rencontrée à l'initiale et au degré plein médial se répète également au degré zéro ; en hittite elle ne s'était pas encore opérée.

Conclusion.

Les valeurs que nous avons attribuées à *ḥḥ* et *ḥ*, ainsi que l'hypothèse relative à la nature de l'initiale dans la série *e*, rendent aisément compte des faits hittites et indo-européens. En établissant la preuve de la réalité phonétique de l'évolution envisagée, l'accadien fournit le complément phonétique de notre démonstration. Dans

(1) L'alternance quantitative est antérieure à l'influence dissimilatrice (278).

(2) Quant au degré vocalique de la racine, hitt. *palḥi-* (= *pḥḥ-i-*) correspond exactement à l. *plānus* (= *pḥḥ-no-*). La théorie du schwa consonantique, telle que nous la formulons, explique facilement les voyelles et sonantes longues en indo-européen (279-281), ainsi que l'opposition sanskrite *dhājati* : *syāti* (281-282).

cette langue, les laryngales sémitiques *h* et * se sont fondues dans ' , après avoir transformé la voyelle *a* en *e* (287-289) :

sém. 'kl « manger » : hébr. 'ākal, acc. akālu.

ḥdš « nouveau » : hébr. ḥādaš, acc. ḥadšu > ḥedšu > 'eššu > eššu.

'l « dessus » : hébr. 'al, acc. 'alu > 'elu > 'elu > elu.

r's « tête » : hébr. ra's > rāš (> rōš), acc. ra'su > rāšu (> rēšu).

rḥm « miséricorde » : hébr. raḥm-, acc. raḥmu > reḥmu > re'mu > [rēmu].

b'l « seigneur » : hébr. ba'lāh, acc. ba'lu > bē'lu > be'lu > bēlu.

L'aspect que revêt le vocalisme indo-européen, à la lumière de notre théorie, est esquissé dans le chapitre *Esquisse du vocalisme indo-européen* (283-287).

Les théories antérieures relatives à l'origine de h (290-319).

Après l'achèvement de ce système, nous avons rencontré les publications de Cuny et de Kuryłowicz. L'idée-maîtresse qui domine ces écrits est la même qui nous a animé au cours de nos recherches ; pour tout adepte de de Saussure l'identité de *h* et des phonèmes, déjà entrevue par Möller (290), se présente immédiatement devant l'esprit.

Malgré l'accord qui règne en partie entre notre théorie et celle de Cuny et Kuryłowicz, la solution proposée aux différentes données du problème est sensiblement différente. On nous permettra de signaler ici les principales divergences :

1. A l'encontre de Cuny, nous insistons sur la distinction entre graphie simple et double de *h* (294), ainsi que sur le caractère exclusivement consonantique du *h* hittite (315-316).

2. La correspondance \mathfrak{h}_3 ou ' = \tilde{h} = i.-e. série *ó* manque chez Kuryłowicz qui interprète hitt. *ḫaštai-* non comme \mathfrak{h}_3 *esth*, mais comme \mathfrak{h}_2 *dsth*.

3. Nous ne souscrivons pas à la conception de Kuryłowicz d'après laquelle les aspirées sourdes et certaines sonores du sanskrit résulteraient d'une tranche consonantique *sourde* + \mathfrak{h}_2 et *sourde* + \mathfrak{h}_3 . Il ressort de cette remarque que nous refusons également de reconnaître \mathfrak{h}_4 (296-302). Aucune étymologie probante ne vient d'ailleurs appuyer l'existence d'un quatrième schwa.

4. L'explication que donne Kuryłowicz du schwa indo-européen, interprétation qui considère *schwa primum* comme un *schwa secundum*, voyelle réduite, maintenue après occlusive laryngale, et qui nie le parallélisme *dhē* : *dhə* = *kei* : *ki* (308-309), ne repose sur aucune preuve valable.

5. Nous refusons d'admettre avec Cuny, Kuryłowicz et Benveniste que *ε* et *α* de gr. *ἐέσση* et *ἄεσα*, *ἀεγός* résulteraient d'une vocalisation de schwa consonantique après consonne finale du mot précédent. Au contraire *ε* et *α* font partie intégrante de la racine (309-312).

6. Contre Kuryłowicz nous défendons la vocalisation de schwa consonantique, tout en limitant ce procès phonétique à certaines positions définies (avis différent chez Cuny et Benveniste) (312-316).

7. A l'encontre de la théorie courante, Kuryłowicz et Cuny soutiennent que le degré zéro de \bar{e} , \bar{a} , \bar{o} est e , a , o ; ils admettent également l'existence d'une alternance \acute{a} : δ (267-268, 318-319).

Nous tenons à souligner que la théorie des phonèmes, enrichie et complétée par les données descriptives du hittite, permet de ramener les vues apparemment divergentes de Hirt et de de Saussure à une unité supérieure.

INHOUD

Voorwoord.	vii-xii
INLEIDING. Enkele voorafgaande beschouwingen :. . . .	1- 13
§ 1. Bibliographische inleiding met historisch over- zicht der hettitologie.	1-8
§ 2. Taalverwantschap en Taalkarakter	8-13
EERSTE DEEL. — HET <i>h</i> -VRAAGSTUK IN BETREKKING TOT HET INDO-EUROPEESCHE VOCALISME	15-85
HOOFDSTUK I. — Enkele bijzonderheden van de Het- titische phonetica	15-28
HOOFDSTUK II. — Afwezigheid van een oorspronke- lijken <i>h</i> -klank in het Indo-Europeesch.	29-47
HOOFDSTUK III. — De <i>h</i> -klank in het Hettitisch. A) Het descriptieve Hettitische materiaal.	48-57
B) De vroegere verklaringen van den Hettitischen <i>h</i> -klank.	58-70
HOOFDSTUK IV. — Indo-Europeesche <i>ablaut</i> proble- men en hun oplossing door F. de Saussure en H. Möller.	71-83
<i>Oorsprong van ons werk. Indeeeling.</i>	84-85
TWEEDE DEEL. — HET DESCRIPTIEVE MATERIAAL.	87-227
A. ANLAUT.	
1. <i>e-Rij.</i> a) Gevallen van I.-E. <i>e</i> = Hett. <i>e</i>	89-104
b) Gevallen van Indo-Europeesche sonant	104-107
c) Gevallen van Grieksche en Armeni- sche vocaalprothese	107-109
2. <i>á-Rij.</i>	109-140
3. <i>ó-Rij.</i>	140-147
Klanktabel.	147
<i>Algemeenheid van deze klankregels.</i>	148-166
B. INLAUT.	
I. VOLTRAP.	
<i>Korte klinker.</i>	
a) Gevallen van I.-E. <i>e</i> en <i>á</i>	167-176

Klanktabel	176
b) Gevallen van Indo-Europeesche sonant	176-179
B. <i>Lange klinker.</i>	
1. e-Rij.	180-182
2. á-Rij.	183-189
3. ó-Rij.	189-194
Klanktabel.	194
<i>Algemeenheid van deze klankregels.</i>	194-213
II. NULTRAP.	
1. e-Rij.	214-215
2. á-Rij.	215-222
Klanktabel.	222
<i>Algemeenheid van deze klankregels</i>	222-227
DERDE DEEL. — VERKLARING VAN DEN <i>h</i> -KLANK.	229-319
Synoptische tabel.	232
I. AFLEIDINGEN UIT HET MATERIAAL.	234-265
A. <i>Onmiddellijke afleidingen</i>	234-256
1. <i>Anlauttabel</i>	234-252
Bespreking van deze tabel	234-246
De dubbele vocaalspelling in den <i>anlaut</i>	246-250
Het <i>u</i> , <i>ú</i> -vraagstuk	250-252
2. <i>Inlauttabel: voltrap, korte klinker.</i>	252
3. <i>Inlauttabel: voltrap, lange klinker</i>	252-254
4. <i>Inlauttabel: nulltrap</i>	254
<i>Bestuit</i>	254-256
B. <i>Hypothese over de phonetische natuur van h(h)</i>	257-265
II. TOEPASSING VAN DE HYPOTHETISCHE WAARDEN OP HET	
MATERIAAL	266-289
A. <i>De waarden op de vier tabellen toegepast.</i>	266-283
1. <i>Anlauttabel.</i>	266-268
2. <i>Inlauttabel: voltrap, korte klinker</i>	269
3. <i>Inlauttabel: voltrap, lange klinker</i>	269-275
4. <i>Inlauttabel: nulltrap.</i>	275-283
B. <i>Bestuit: Beeld van het Indo-Europeesche vocalisme</i>	283-287
C. <i>Mogelijkheid van de voorgestelde evolutie</i>	287-289
III. ONZE VERKLARING EN DE VROEGERE THEORIEËN OVER	
DEN OORSPRONG VAN <i>h</i> .	290-319
1) <i>De consonantische natuur van schwa.</i>	292-303
2) <i>De vocalisatie van schwa.</i>	303-319
NAWOORD.	321-322
BIJLAGEN :	
1. Repertorium van Indo-Europeesche bestanddeelen	
in den Hettitischen woordenschat.	323-330

2. Repertorium van Hettitisch-Tocharische etymologieën.	331-332
Indices.	333-364
Naamregister.	365-367
Zaakregister.	368-374
Bibliographie. 1 Etymologische woordenboeken. — 2. Verzamelwerken en handboeken. — 3. Tijdschriften en verzamelingen — 4. Tekstuitgaven.	375-378
Legenda.	379-381
Résumé français.	381-391
Inhoud.	392-394